

54

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΡΧΑΙΩΝ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ
..Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ..

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ρητορική

εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια
ΗΛ. ΗΛΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ
Ἐπιμέλεια: ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ρητορική

Α΄ τόμος

Εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια
ΗΛ. ΗΛΙΟΥ

ΔΑΙΔΑΛΟΣ
Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ρητορική.—Ὁ ρητορικὸς λόγος εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸν Θουκυδίδην καὶ τελειώνει μὲ τὸν Ἀριστοτέλην εἶχεν ἀναχθῆ εἰς σπανίαν τελειότητα. Εἰς τοῦτο περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο συνετέλεσαν ἀσφαλῶς τὸ ἐλεύθερον πολίτευμα καὶ οἱ θεσμοὶ τῶν λαοκρατικῶν Ἀθηνῶν ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ οἰκονομικὸν σύστημα καὶ τὰς μεθόδους τῆς παραγωγῆς, πού, ἐπιρρίπτοντα τὸν μόχθον διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν εἰς τοὺς δούλους καὶ εἰς τοὺς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων, ἐπέτρεπαν ἢ μᾶλλον ἐπέβαλλαν εἰς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας νὰ ἀσχολοῦνται κυρίως μὲ τὴν πνευματικὴν καὶ αἰσθητικὴν καλλιέργειάν των καὶ μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ νὰ εὑρίσκουν ἐξαιρετικὴν διασκέδασιν εἰς τὴν ἐντρύφησιν περιτέχνων λόγων.

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἀνεπτύχθη τὸ εἶδος, καὶ μάλιστα εἰς τόσην τελειότητα, ἦτο φυσικόν, κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον τοῦ φωτισμοῦ, ὅπου πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις ἐγίνετο προσπάθεια ἐξηγήσεως καὶ συστηματοποιήσεως καὶ δημιουργίας μεθόδου ἐπιστημονικῆς, νὰ εὑρεθοῦν καὶ οἱ μελεταὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς ρητορικῆς. Πράγματι καὶ πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔγραψαν ἀρκετοὶ περὶ τῆς ρητορικῆς, τοὺς ὁποίους καὶ ὑπαινίσσεται εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ ἔργου του, δηλ. οἱ Τεισίας, Θρασύμαχος, Θεόδωρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Ὅπως ὅμως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅλοι αὐτοὶ ἠσχολήθησαν μᾶλλον μὲ θέματα ἐξωτερικὰ καὶ ξένα πρὸς τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῆς ρητορικῆς, δηλ. μὲ τὴν διάταξιν τοῦ λόγου κτλ., ἐνῷ ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος προσεπάθησε νὰ διαγνώσῃ τὴν φύσιν τῆς ρητορικῆς καὶ τὸν σκοπόν της.

Καὶ σκοπὸν μὲν ἀναγνωρίζει ὅτι ἔχει ἡ ρητορικὴ τὸ νὰ πείσῃ τοὺς ἀκροατάς, ἐπομένως ἡ τέχνη τοῦ ρήτορος κυρίως συνίσταται εἰς τὴν εὕρεσιν καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀποδείξεων. Θεωρεῖ συνεπῶς ὡς σπουδαιότερον σημεῖον τῆς ρητορικῆς τέχνης ἐκεῖνο ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὰς απο-

δείξεις, εἰς τὴν πειθὼ ποὺ πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ρητορικοῦ λόγου, καὶ διαπιστώνει ὅτι ἐπ' αὐτοῦ καθόλου δὲν ἠσχολήθησαν οἱ προγενέστεροί του διδάσκαλοι τῆς ρητορικῆς.

Διερευνᾷ δὲ καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ρητορικῆς καὶ δέχεται ὅτι αὕτη εἶναι τέχνη τυπικὴ (ὅπως ἡ λογικὴ ἢ τὰ μαθηματικὰ) καὶ ἀναφέρεται εἰς τὴν διάταξιν τοῦ λόγου καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀποδείξεων, ἀνεξάρτητα πρὸς τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τοῦ ρητορικοῦ λόγου, δηλ. οἱ κανόνες της δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸ θέμα, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐφαρμόζονται εἰς κάθε θέμα.

Ἡ μέθοδος τῆς ρητορικῆς ὅμως, ὡς ἐκ τοῦ κοινοῦ πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται, δὲν εἶναι αὐστηρῶς ἐπιστημονική. Καὶ πρῶτον, δὲν ἐνδιαφέρεται μόνον διὰ τὸ ἀληθές, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἁπλῶς ἀληθοφανές, ἀφοῦ σκοπός της εἶναι τὸ νὰ πείσῃ καὶ πρὸς τοῦτο δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ἀληθινὰ ὅσα ὁ ρήτωρ ὑποστηρίζει, ἀρκεῖ νὰ τὰ ἐμφανίσῃ ὡς ἀληθινὰ (ἤ, ἀπὸ μιᾶς ἄλλης ἀπόψεως, δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἀληθινά, ἂν δὲν κατορθώσῃ νὰ τὰ ἐμφανίσῃ ὡς ἀληθινά).

Ἔπειτα, ἐνῷ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ μεταχειρίζεται ὁ ρήτωρ συχνὰ ἀνήκουν εἰς τὸ γένος τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὴν τυπικὴν λογικήν, ἐν τούτοις ὁ ρητορικὸς συλλογισμός, τὸν ὁποῖον, πρὸς διάκρισιν, ὀνομάζει ἐνθύμημα, διαφέρει ἀπὸ τὸν συλλογισμὸν τῆς λογικῆς κατὰ τοῦτο. Ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη, καὶ μάλιστα εἶναι ἐλάττωμα, ἐπειδὴ κουράζει τὸν ἀκροατὴν καὶ κάμνει δύσκολον τὴν παρακολούθησιν, νὰ ἐκφωνοῦνται ὅλοι οἱ ὅροι τοῦ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ πρέπει νὰ παραλείπωνται οἱ γνωστοὶ εἰς τὸν ἀκροατὴν ἢ οἱ προφανεῖς.

Μία ἄλλη διαπίστωσις τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ὅτι κάθε προσπάθεια πειθοῦς, δηλ. κάθε ρητορικὸς λόγος, προϋποθέτει ἀμφισβήτησιν ἐπὶ ἑνὸς οἱουδήποτε σημείου. Καὶ τὸ μὲν ἀμφισβητούμενον σημεῖον, τὸ θέμα δηλ. τοῦ λόγου, εἶναι ἄσχετον πρὸς τὴν ρητορικὴν τέχνην. Ἡ δὲ μορφή, ποὺ παίρνει κάθε ἀμφισβήτησις, ἀνάγεται εἰς ὡρισμένους τύπους, τοὺς ὁποίους ἠμποροῦμεν νὰ ἀπαριθμήσωμεν καὶ νὰ ἐξαντλήσωμεν, τοὺς κ ο ι ν ο ὺ ς τ ό π ο υ ς, ὅπως τοὺς ὀνομάζει, λ. χ. ἀνεξαρτήτως θέματος τοῦ λόγου ἡ ἀμφισβήτησις θὰ στρέφεται εἰς τὸ ἂν τοῦτο ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει, ἂν εἶναι ὡραῖον ἢ ὄχι, ἂν εἶναι συμφέρον ἢ ὄχι, ἂν εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον κτλ.

Ἑπομένως αὐτὰ πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του ὁ ρήτωρ, αὐτὰ ἀποτελοῦν τοὺς τύπους, τὰ καλούπια, τῆς τυπικῆς αὐτῆς τέχνης, τῆς ρητορικῆς, καὶ μέσα εἰς αὐτά, ἂν καλὰ τὰ κατέχῃ, ἠμπορεῖ νὰ τοποθετήσῃ οἱονδήποτε θέμα.

Δὲν ἀγνοεῖ ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν σημασίαν ποὺ ἔχει ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ ἀκροατοῦ (τὸ ἦθος) διὰ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἀποδοχὴν τοῦ λόγου, καὶ ἑπομένως ἐκτείνεται εἰς ἀρκετὰ κεφάλαια τοῦ Β' βιβλίου, ἀπὸ τὰ ὡραιότερα καὶ αἰωνιώτερα ὅλου τοῦ ἔργου, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἠθῶν ποὺ συνήθως ἔχουν διάφοροι κατηγορίαι προσώπων. Ἴσην δὲ σημασίαν ἀποδίδει καὶ εἰς τὰ ψυχικὰ πάθη, τὰ ὁποῖα ὁ ρήτωρ διεγείρει εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀκροατῶν, καὶ τὰ ἐξετάζει καὶ αὐτὰ ἀναλυτικώτατα.

Εἰς τὸ τρίτον δὲ βιβλίον ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, μὲ τὴν τεχνικήν, τοῦ ρητορικοῦ λόγου, δηλ. μὲ τὸ λεκτικόν, τὸν ρυθμόν, τὴν γλῶσσαν, τὰ σχήματα, τὴν κομψότητα καὶ μὲ τὴν διάταξιν τοῦ λόγου καὶ τὰ διάφορα μέρη αὐτοῦ.

Κρίσις περὶ τοῦ ἔργου.— Ἡ ἀναλυτικὴ καὶ ἐξαντλητικὴ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ ἀπαρίθμησις καὶ ἀνάλυσις ὅλων τῶν εἰδῶν ἐνθυμημάτων καὶ κοινῶν τόπων, προσέδωσαν εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ ἕνα χαρακτῆρα σχολαστικισμοῦ καὶ προεκάλεσαν συχνὰ τὰς εἰρωνείας διαφόρων κριτικῶν. Ἰδίως ὁ ὅρος κοινὸς τόπος ὑπῆρξεν ἀντικείμενον πολλῶν ἐπιθέσεων. Καὶ ὅμως δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζεται ὅτι ἡ «Ρητορικὴ» τοῦ Ἀριστοτέλους πρώτη ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ θέματος αὐτοῦ, ἡ ὁποία ὅμως, κατὰ τὴν μέθοδον ποὺ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ἔθεσε γενικώτερα καὶ ποὺ ἐδοκιμάσθη, ἐπεδοκιμάσθη καὶ ἀκολουθεῖται εἰς κάθε ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, δὲν εἶναι δυνατὴ χωρὶς τὴν ἐξαντλητικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἐρευνωμένου θέματος μέχρι τῶν μικροτέρων αὐτοῦ μερῶν.

Δι' αὐτὸ νομίζομεν ἀπολύτως δικαιοτέραν τὴν ἀκόλουθον κρίσιν τοῦ Ernest Havet[1], ὁ ὁποῖος δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπεισέλθῃ εἰς τὴν μελέτην τῶν λεπτομερειῶν τῆς Ρητορικῆς, ἀλλὰ νὰ ἀναπτύξῃ τὴν μέθοδόν της, καὶ λέγει: «Ἡ μέθοδος αὐτή, ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν μέθοδον τῶν προγενέστερον καὶ μεταγενέστερον ἀσχοληθέντων μὲ τὴν ρη-

1. Étude sur la Rhétorique d'Aristote.

τορικήν, ἀποτελεῖ τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ καθιστᾷ τὸ ἔργον του καὶ σήμερον ἀκόμη νέον καὶ γόνιμον. Δὲν διστάζω νὰ εἴπω ὅτι εἶναι ἡ μόνη φιλοσοφικὴ καὶ συνεπῶς ἡ μόνη ἀληθινὴ ἀπὸ ὅσας μᾶς παρέδωσεν ἡ ἀρχαιότης. Εἰς τὴν ἐποχήν μας, ποὺ ἡ περίτεχνος ρητορικὴ ἔχει ἐγκαταλειφθῆ καὶ δὲν ἀσκεῖ πλέον καμμίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν πνευμάτων, ποὺ ζητοῦμεν κυρίως ἀπὸ τὸν ρήτορα νὰ εἶναι πειστικὸς καὶ δυνατός, ποὺ καυχώμεθα ὅτι προτιμῶμεν τὰ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὰς κομψὰς φράσεις, τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους πρέπει νὰ εἶναι τὸ κλασικὸν βιβλίον ὅλων ὅσοι θέλουν νὰ μάθουν τὴν τέχνην τοῦ πείθειν διὰ τοῦ λόγου. Δὲν λέγω ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ μεταφρασθῇ λέξιν πρὸς λέξιν καὶ νὰ ἀποστηθίζεται εἰς τὰ σχολεῖα. Ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται εἶναι νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν καὶ νὰ διδάσκεται τὸ πνεῦμα τοῦ ἔργου, καὶ ὄχι νὰ ἐπιβάλλεται ἡ ἀνάγνωσίς του ὁλοκλήρου, ἡ ὁποία θὰ εἶναι συχνὰ κουραστική. Πρακτικώτερον καὶ ἀξιολογώτερον εἶναι νὰ ἐμποτισθῶμεν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν ποὺ περιέχεται εἰς τὸ βιβλίον αὐτό, νὰ κατακτήσωμεν τὰς μεθόδους λεπτῆς καὶ διεισδυτικῆς παρατηρήσεως καὶ νὰ τὰς θέσωμεν εἰς ἐφαρμογὴν διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς πνευματικῆς καλλιεργείας».

Καὶ κατωτέρω:

«Οἱ τύποι τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑπὸ τὸ γηρασμένον καὶ ξηρὸν περίβλημά των, καλύπτουν αἰσθήματα πάντοτε νέα. Αἱ σελίδες αὐταί, ποὺ φαίνεται ὅτι δὲν περιέχουν παρὰ γράμμα νεκρόν, ἀποδεικνύονται πλήρεις ζωῆς ὅταν τὰς κατανοήσῃ κανείς. Οἱ ξηροὶ ὅροι, ποὺ μεταχειρίζεται ὁ φιλόσοφος, ὑποδεικνύουν τὰς χορδὰς τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ἐγγίσατε ἐκείνην ποὺ σᾶς ὑποδεικνύει καὶ θὰ τὴν ἀκούσετε νὰ ἀντηχῇ ἀμέσως καὶ νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πρόσκλησίν σας».

Ἐκτὸς τούτου, μ' ὅλον τὸ κουραστικὸν τοῦ ἔργου ὡς συνόλου, εἰς κάθε σελίδα του σκοντάπτομεν ἐπάνω εἰς παρατηρήσεις αἰσθητικὰς καὶ κριτικὰς μεγάλης καὶ αἰωνίου ἀξίας.

Ἡ «Ρητορικὴ» φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐγράφη μεταξὺ τοῦ 334 καὶ τοῦ 324 π. Χ.

Ἀρχαῖον κείμενον.— Ἠκολούθησα τὴν στερεότυπον καὶ νεωτάτην ἔκδοσιν τῆς Λειψίας τοῦ Ad. Roemer,

ἀπεδέχθην δὲ ἐλαχίστας μόνον, πέντε ἢ ἕξ, νέας ἢ καὶ παλαιοτέρας γραφάς.

Μετάφρασις.—Ἡ συνεπτυγμένη καὶ ἐλλειπτικὴ φράσις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐχρειάσθη συχνότατα νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ ἀναλυθῇ. Δὲν ἀπεμακρύνθην καθόλου ἀπὸ τὸ νόημα, ἀλλὰ τὸ ὕφος τοῦ ἔργου ἀπέκλειεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἐπὶ λέξει μετάφρασιν, τὴν ὁποίαν ἄλλωστε δὲν ἐνόμισα ὅτι ἔπρεπε νὰ προτιμήσω καὶ ἐκεῖ ποὺ ἦτο περισσότερον ἐφικτὴ (βλ. Αἰσχίνου κατὰ Τιμάρχου, Βιβλιοθήκη Ζαχαροπούλου, εἰσαγωγικόν μου σημείωμα). Προσεπάθησα καὶ εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ νὰ ἀποδώσω πιστότατα τὸ νόημα τοῦ ἀρχαίου ἔργου, ἀλλὰ εἰς κείμενον νεοελληνικὸν ρέον. Ἑπομένως ἠναγκάσθην καὶ τὴν σειρὰν τῶν λέξεων νὰ μεταβάλω κάποτε, καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν περιόδων, καὶ τὴν σύνταξιν ἀπὸ ὑποτεταγμένης εἰς κατὰ παράταξιν. Ἀκόμη δέ, ἐπειδὴ συχνὰ ἡ φράσις τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποτελεῖ εἶδος στενογραφήματος, παραλειπομένων ὅλων τῶν στοιχείων της ὅσα κρίνει ὁ συγγραφεὺς ὅτι ὑπονοοῦνται, ἠναγκάσθην πολλάκις χάριν τῆς σαφηνείας εἴτε νὰ προσθέσω τὰ ἀποσιωπώμενα μέρη τῶν φράσεων ἐντὸς παρενθέσεων, εἴτε νὰ ἐπεξηγήσω εἰς ὑποσημειώσεις.

Μετεχειρίσθην δὲ τὰς γνωστὰς δοκίμους μεταφράσεις (Πάλλη, Ζ. Σιδέρη, Π. Λεκατσᾶ κτλ.) διὰ νὰ ἀποδώσω τοὺς στίχους ποὺ παρατίθενται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ μόνον ὅπου δὲν ὑπῆρχε μετάφρασις (ἢ τυχὸν δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς ἐμὲ) τοὺς μετέφρασα ὁ ἴδιος. Πάντως οἱ μεταφρασταὶ τῶν παρατιθεμένων στίχων ἀναφέρονται εἰς τὰς ὑποσημειώσεις τοῦ ἔργου.

Η. Φ. Η.

ΤΕΧΝΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ Α

1354 a **1.** Ἡ ῥητορική ἐστιν ἀντίστροφος τῇ διαλεκτικῇ· ἀμφότεραι γὰρ περὶ τοιούτων τινῶν εἰσιν ἃ κοινὰ τρόπον τινὰ ἁπάντων ἐστὶ γνωρίζειν καὶ οὐδεμιᾶς ἐπιστήμης ἀφωρισμένης. Διὸ καὶ πάντες τρόπον τινὰ μετέχουσιν ἀμφοῖν· πάντες γὰρ μέχρι τινὸς καὶ ἐξετάζειν καὶ ὑπέχειν λόγον καὶ ἀπολογεῖσθαι καὶ κατηγορεῖν ἐγχειροῦσιν. Τῶν μὲν οὖν πολλῶν οἱ μὲν εἰκῇ ταῦτα δρῶσιν, οἱ δὲ διὰ συνήθειαν ἀπὸ ἕξεως. Ἐπεὶ δ' ἀμφοτέρως ἐνδέχεται, δῆλον ὅτι εἴη ἂν αὐτὰ καὶ ὁδοποιεῖν· δι' ὃ γὰρ ἐπιτυγχάνουσιν οἵ τε διὰ συνήθειαν καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, τὴν αἰτίαν θεωρεῖν ἐνδέχεται, τὸ δὲ τοιοῦτον ἤδη πάντες ἂν ὁμολογήσαιεν τέχνης ἔργον εἶναι. Νῦν μὲν οὖν οἱ τὰς τέχνας τῶν λόγων συντιθέντες ὀλίγον πεποιήκασιν αὐτῆς μόριον· αἱ γὰρ πίστεις ἔντεχνόν ἐστι μόνον, τὰ δ' ἄλλα προσθῆκαι· οἱ δὲ περὶ μὲν ἐνθυμημάτων οὐδὲν λέγουσιν, ὅπερ ἐστὶ σῶμα τῆς πίστεως, περὶ δὲ τῶν ἔξω τοῦ πράγματος τὰ πλεῖστα πραγματεύονται· διαβολὴ γὰρ καὶ ἔλεος καὶ ὀργὴ καὶ τὰ τοιαῦτα πάθη τῆς ψυχῆς οὐ περὶ τοῦ πράγματός ἐστιν ἀλλὰ πρὸς τὸν δικαστήν. Ὥστ' εἰ περὶ πάσας ἦν τὰς κρίσεις

---

1. Ἡ ἀκριβὴς ἔννοια τοῦ ἀ ν τ ί σ τ ρ ο φ ο ς εἶναι: ἀντίστοιχος, σύστοιχος. Νομίζω ὅτι ἡ παράφρασίς μου ἀποδίδει πιστότερα ἀπὸ τὴν ἐπὶ λέξει μετάφρασιν τὸ νόημα τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος δὲν ὑποστηρίζει ἀπόλυτον ἀντιστοιχίαν, ἀλλὰ θέλει νὰ ὑποδείξῃ τὴν συγγένειαν ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν τεχνῶν.

2 Ἡ μέθοδος τῆς συζητήσεως. Ἡ τέχνη τοῦ νὰ ἀναζητῆται ἡ ἀλήθεια μὲ ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις, ὅπως εἰδικώτερα ἐφηρμόσθη ἀπὸ τὸν Σωκράτην. Ἀργότερα μετέπεσεν εἰς συνώνυμον τοῦ «λογική». Μὲ αὐτὴν τὴν σημασίαν γίνεται χρῆσις τοῦ ὅρου «διαλεκτική» ἀπὸ τὸν Κικέρωνα. Ὄχι ὅμως καὶ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην, ὁ ὁποῖος ἀμέσως κατόπιν τὴν χαρακτηρίζει ὡς τέχνην, πού, λίγο-πολύ, τὴν χρησιμοποιεῖ ὅλος ὁ κόσμος.

3. Σήμερον θὰ ἐλέγαμεν μᾶλλον «ἀπὸ ἔνστικτον», «ἀπὸ ἔμφυτον διάθεσιν».

4. Ὅπως ὁ Τισίας, ὁ Θρασύμαχος, ὁ Θεόδωρος, ὁ Ἰσοκράτης κ.ἄ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

1. ΣΧΕΣΙΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΣ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ

Ἡ ρητορικὴ συγγενεύει [1] μὲ τὴν διαλεκτικήν [2]. Πράγματι καὶ αἱ δύο ἀσχολοῦνται μὲ μερικὰ πράγματα, ποὺ κατὰ κάποιον τρόπον εἶναι γνωστὰ εἰς ὅλους χωρὶς νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν ὕλην μιᾶς ὡρισμένης ἐπιστήμης. Γι' αὐτὸ καὶ ὅλοι, λίγο - πολύ, χρησιμοποιοῦν καὶ τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην. Πράγματι ὅλοι, ἕως ἕνα σημεῖον, συμβαίνει νὰ καταπολεμήσουν ἢ νὰ ὑποστηρίξουν μίαν ὑπόθεσιν, νὰ ἀπολογηθοῦν ἢ νὰ κατηγορήσουν κάποιον.

Ἀπὸ τοὺς πολλοὺς δὲ ἄλλοι τὸ ἐπιχειροῦν στὴν τύχη [3] καὶ ἄλλοι ἀπὸ συνήθειαν ποὺ ἀπέκτησαν μὲ τὴν ἄσκησιν. Ἀφοῦ ὅμως καὶ οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι συναντῶνται, εἶναι φανερὸν ὅτι ἠμπορεῖ νὰ δημιουργηθῇ μέθοδος ἐφαρμογῆς των. Πράγματι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ ἡ αἰτία τῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐκείνων ποὺ ὁμιλοῦν ἀπὸ συνήθειαν καὶ ἐκείνων ποὺ ὁμιλοῦν ἀπὸ ἔμφυτον. Τοῦτο ὅμως θὰ ὁμολογηθῇ ἀπὸ ὅλους ὅτι εἶναι ἀντικείμενον μιᾶς τέχνης

Ὅσοι ἕως σήμερα ἔχουν γράψει περὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου [4] ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι ἐξήτασαν μόνον ἕνα πολὺ μικρὸν μέρος της [5]. Μόνον αἱ ἀποδείξεις ἔχουν πράγματι χαρακτῆρα τεχνικόν. Ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἁπλῶς παραγεμίσματα. Καὶ ὅμως ὅλοι αὐτοὶ δὲν ἀσχολοῦνται καθόλου μὲ τὰ ἐνθυμήματα [6], ποὺ ἀποτελοῦν τὸ σῶμα τῆς ἀποδείξεως, πραγματεύονται δὲ κυρίως σημεῖα ξένα πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ὑποθέσεως.

Πράγματι καὶ ἡ προσωπικὴ ἐπίθεσις, καὶ ἡ πρόκλησις οἴκτου ἢ ἀγανακτήσεως ἢ ἄλλων ἀναλόγων ψυχικῶν παθῶν, δὲν ἀφοροῦν τὴν οὐσίαν τῆς ὑποθέσεως, ἀλλ' ἀπευθύνονται πρὸς τὸν δικαστήν. Ἔτσι, ἂν εἰς ὅλας τὰς δίκας ἐφηρμόζετο

---

5. Η ἀρχαιοτέρα γραφή, τοῦ Παρισινοῦ Κώδικος. Ὁ Bekker δέχεται «πεπορίκασι» ἀντὶ τοῦ «πεποιήκασι». Ἂν δεχθοῦμε τὴν γραφὴν ἐκείνην, πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν «ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν τὴν ἔχουν καθόλου προαγάγει».

6. Ἐνθύμημα: ὁ ρητορικὸς συλλογισμός. Διαφέρει ἀπὸ τὸν συλλογισμὸν τῆς λογικῆς, διότι εἰς τὸ ἐνθύμημα δὲν ἐκφωνοῦνται ὅλοι οἱ ὅροι, ἀλλὰ παραλείπονται οἱ γνωστοὶ καὶ πρόδηλοι εἰς τοὺς ἀκροατάς. Βλ. κατωτέρω, Βιβλ. Β' κεφ. 22.

καθάπερ ἐν ἐνίαις γε νῦν ἐστὶ τῶν πόλεων καὶ μάλιστα ταῖς εὐνομουμέναις, οὐδὲν ἂν εἶχον ὅ τι λέγωσιν· ἅπαντες γὰρ οἱ μὲν οἴονται δεῖν οὕτω τοὺς νόμους ἀγορεύειν, οἱ δὲ καὶ χρῶνται καὶ κωλύουσιν ἔξω τοῦ πράγματος λέγειν, καθάπερ καὶ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ, ὀρθῶς τοῦτο νομίζοντες· οὐ γὰρ δεῖ τὸν δικαστὴν διαστρέφειν εἰς ὀργὴν προάγοντας ἢ φθόνον ἢ ἔλεον· (ὅμοιον γὰρ κἂν εἴ τις ᾧ μέλλει χρῆσθαι κανόνι, τοῦτον ποιήσειε στρεβλόν)· ἔτι δὲ φανερὸν ὅτι τοῦ μὲν ἀμφισβητοῦντος οὐδέν ἐστιν ἔξω τοῦ δεῖξαι τὸ πρᾶγμα ὅτι ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν ἢ γέγονεν ἢ οὐ γέγονεν· εἰ δὲ μέγα ἢ μικρὸν ἢ δίκαιον ἢ ἄδικον, ὅσα μὴ ὁ νομοθέτης διώρικεν, αὐτὸν δή που τὸν δικαστὴν δεῖ γιγνώσκειν καὶ οὐ μανθάνειν παρὰ τῶν ἀμφισβητούντων. Μάλιστα μὲν οὖν προσήκει τοὺς ὀρθῶς κειμένους νόμους, ὅσα ἐνδέχεται, πάντα διορίζειν αὐτούς, καὶ ὅτι ἐλάχιστα καταλείπειν ἐπὶ τοῖς κρίνουσι, πρῶτον μὲν ὅτι ἕνα λαβεῖν καὶ ὀλίγους ῥᾷον ἢ πολλοὺς εὖ φρονοῦντας καὶ δυναμένους νομοθετεῖν καὶ δικά-
1354b ζειν· ἔπειθ' αἱ μὲν νομοθεσίαι ἐκ πολλοῦ χρόνου σκεψαμένων γίνονται, αἱ δὲ κρίσεις ἐξ ὑπογυίου, ὥστε χαλεπὸν ἀποδιδόναι τὸ δίκαιον καὶ τὸ συμφέρον καλῶς τοὺς κρίνοντας. Τὸ δὲ πάντων μέγιστον, ὅτι ἡ μὲν τοῦ νομοθέτου κρίσις οὐ κατὰ μέρος ἀλλὰ περὶ μελλόντων τε καὶ καθόλου ἐστίν, ὁ δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη περὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσιν· πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἤδη καὶ τὸ μισεῖν καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνήρηται πολλάκις, ὥστε μηκέτι δύνασθαι θεωρεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθές, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ ἢ λυπηρόν. Περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων, ὥσπερ λέγομεν, δεῖ ὡς ἐλαχίστων ποιεῖν κύριον τὸν κριτήν, περὶ δὲ τοῦ γεγονέναι ἢ μὴ γεγονέναι, ἢ ἔσεσθαι ἢ μὴ ἔσεσθαι, ἢ εἶναι ἢ μὴ εἶναι ἀνάγκη ἐπὶ τοῖς κριταῖς

αὐτὸ ποὺ τώρα γίνεται εἰς μερικὰς πολιτείας καὶ μάλιστα εἰς ἐκείνας ποὺ εὐνομοῦνται, (οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἕως τώρα ἔγραψαν περὶ τῆς ρητορικῆς τέχνης) δὲν θὰ εἶχαν τί νὰ εἰποῦν.

Πράγματι, ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους πολλοὶ φρονοῦν ὅτι αὐτὸ πρέπει νὰ ὁρίζουν οἱ νόμοι. Ἄλλοι πάλιν παραδέχονται μὲν (τὴν πρόκλησιν ψυχ.κῶν παθῶν), ἀπαγορεύουν ὅμως νὰ ὁμιλοῦν ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον. Καὶ ἡ γνώμη των αὐτὴ εἶναι ὀρθή. Δὲν πρέπει πράγματι νὰ παραπλανῶμεν τὸν δικαστὴν διεγείροντες τὴν ὀργὴν ἢ τὸν φόβον ἢ τὴν ἔχθραν του. Αὐτὸ θὰ ἦτο ὡσὰν νὰ ἐστραβώναμεν τὸν χάρακα ποὺ πρόκειται νὰ χρησιμοποιήσωμεν.

Ἀκόμη εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ διάδικος δὲν ἔχει παρὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἀμφισβητούμενον γεγονὸς ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει, συνέβη ἢ δὲν συνέβη. Ἂν τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶναι σπουδαῖον ἢ μηδαμινόν, δίκαιον ἢ ἄδικον, ἢ ὅ,τι ἄλλο ὁ νομοθέτης δὲν ἔχει καθορίσει, εἰς τὸν δικαστὴν βέβαια ἀνήκει νὰ τὸ κρίνῃ καὶ δὲν εἶναι ἔργον τῶν διαδίκων νὰ τοῦ τὸ μάθουν.

Κατ᾽ ἐξοχὴν λοιπὸν πρέπει οἱ ὀρθοὶ νόμοι νὰ ἐξαντλοῦν κατὰ τὸ δυνατὸν ὅλας τὰς περιπτώσεις καὶ νὰ ἀφήνουν ὅσον γίνεται ὀλιγωτέρας εἰς τοὺς δικαστάς, πρῶτον μὲν διότι εἶναι εὐκολώτερον νὰ εὕρῃ κανεὶς ἕνα ἢ ὀλίγους ἀνθρώπους ποὺ σκέπτονται ὀρθὰ καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ νομοθετοῦν καὶ νὰ δικάζουν, παρὰ πολλούς. Ἔπειτα διότι οἱ μὲν νόμοι γίνονται κατόπιν μακρᾶς ἐξετάσεως, ἐνῷ αἱ δικαστικαὶ ἀποφάσεις ἐκδίδονται ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ἔτσι εἶναι δύσκολον εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ ἀποδώσουν ὀρθῶς τὸ δίκαιον καὶ νὰ προστατεύσουν τὰ συμφέροντα τῶν διαδίκων. Τελευταῖον καὶ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι ὁ νομοθέτης δὲν ἀποφαίνεται περὶ συγκεκριμένης τινὸς εἰδικῆς περιπτώσεως, ἀλλὰ θέτει γενικὰς διατάξεις διὰ τὸ μέλλον, ἐνῷ τὸ μέλος μιᾶς συνελεύσεως καὶ ὁ δικαστὴς ἀποφασίζουν περὶ συγχρόνων καὶ συγκεκριμένων ὑποθέσεων καὶ συχνὰ αἱ φιλίαι των, αἱ ἔχθραι των καὶ τὰ ἰδιωτικά των συμφέροντα τοὺς ἐπηρεάζουν, ὥστε νὰ μὴ ἠμποροῦν πλέον νὰ διακρίνουν πλήρως τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὰ προσωπικά των, εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα, συναισθήματα νὰ συσκοτίζουν τὰς ἀποφάσεις των.

Πρέπει λοιπόν, ἐπαναλαμβάνομεν, νὰ περιορίζεται ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον ἡ ἐξουσία τοῦ δικαστοῦ ἐπὶ τῶν ἄλλων σημείων. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ ἀφήνωμεν τοὺς δικαστὰς

καταλείπειν· οὐ γὰρ δυνατὸν ταῦτα τὸν νομοθέτην προϊδεῖν. Εἰ δὴ ταῦθ' οὕτως ἔχει, φανερὸν ὅτι τὰ ἔξω τοῦ πράγματος τεχνολογοῦσιν ὅσοι τἄλλα διορίζουσιν, οἷον τί δεῖ τὸ προοίμιον ἢ τὴν διήγησιν ἔχειν, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον μορίων· οὐδὲν γὰρ ἐν αὐτοῖς ἄλλο πραγματεύονται πλὴν ὅπως τὸν κριτὴν ποιόν τινα ποιήσωσιν, περὶ δὲ τῶν ἐντέχνων πίστεων οὐδὲν δεικνύουσιν, τοῦτο δ' ἐστὶν ὅθεν ἄν τις γένοιτο ἐνθυμηματικός. Διὰ γὰρ τοῦτο τῆς αὐτῆς οὔσης μεθόδου περὶ τὰ δημηγορικὰ καὶ δικανικὰ καὶ καλλίονος καὶ πολιτικωτέρας τῆς δημηγορικῆς πραγματείας οὔσης ἢ τῆς περὶ τὰ συναλλάγματα, περὶ μὲν ἐκείνης οὐδὲν λέγουσι, περὶ δὲ τοῦ δικάζεσθαι πάντες πειρῶνται τεχνολογεῖν, ὅτι ἧττόν ἐστι πρὸ ἔργου τὰ ἔξω τοῦ πράγματος λέγειν ἐν τοῖς δημηγορικοῖς καὶ ἧττόν ἐστι κακοῦργον ἡ δημηγορία δικολογίας, ὅτι κοινότερον. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ ὁ κριτὴς περὶ οἰκείων κρίνει, ὥστ' οὐδὲν ἄλλο δεῖ πλὴν ἀποδεῖξαι ὅτι οὕτως ἔχει ὥς φησιν ὁ συμβουλεύων· ἐν δὲ τοῖς δικανικοῖς οὐχ ἱκανὸν τοῦτο, ἀλλὰ πρὸ ἔργου ἐστὶν ἀναλαβεῖν τὸν ἀκροατήν· περὶ ἀλλοτρίων γὰρ ἡ κρίσις, ὥστε πρὸς τὸ αὑτῶν σκοπούμενοι καὶ πρὸς χάριν ἀκροώμενοι διδόασι τοῖς 1355 a *ἀμφισβητοῦσιν, ἀλλ' οὐ κρίνουσιν. Διὸ καὶ πολλαχοῦ, ὥσπερ πρότερον εἴπομεν, ὁ νόμος κωλύει λέγειν ἔξω τοῦ πράγματος· ἐκεῖ δ' αὐτοὶ οἱ κριταὶ τοῦτο τηροῦσιν ἱκανῶς. Ἐπεὶ δὲ φανερόν ἐστιν ὅτι ἡ μὲν ἔντεχνος μέθοδος περὶ τὰς πίστεις ἐστίν, ἡ δὲ πίστις ἀπόδειξίς τις· (τότε γὰρ πιστεύομεν μάλιστα ὅταν ἀποδεδεῖχθαι ὑπολάβωμεν,) ἔστι δ' ἀπόδειξις ῥητορικὴ ἐνθύμημα, καὶ ἔστι τοῦτο ὡς εἰπεῖν ἁπλῶς*

---

1. Περίφρασις, τὴν ὁποίαν ἐπήραμεν ἀπὸ τὴν σύγχρονον νομικὴν φρασεολογίαν. Ἡ κατὰ λέξιν ἀπόδοσις τοῦ κειμένου εἶναι: νὰ ἀποφαίνωνται ἂν συνέβη ἢ δὲν συνέβη, ἂν θὰ γίνῃ ἢ δὲν θὰ γίνῃ, ἂν ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει (τὸ ἀμφισβητούμενον περιστατικόν).

νὰ ἀποφαίνωνται ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ μέρους τῆς ὑποθέσεως[1]. Διότι, φυσικά, δὲν εἶναι δυνατὸν αὐτὰ τὰ πράγματα νὰ τὰ προβλέψῃ ὁ νομοθέτης.

Ἂν ὅμως οὕτως ἔχουν ὅλα αὐτά, εἶναι φανερὸν ὅτι πραγματεύονται θέματα ἄσχετα πρὸς τὴν ρητορικὴν ἐκεῖνοι ποὺ καθορίζουν τὰ ἄλλα σημεῖα, δηλ. τί πρέπει νὰ περιέχῃ τὸ προοίμιον ἢ ἡ διήγησις ἢ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου. Διότι μὲ ὅλα αὐτὰ δὲν ἐξετάζουν τίποτε ἄλλο παρὰ πῶς νὰ διαθέσουν τὸν δικαστὴν κατὰ κάποιον τρόπον, ἐνῷ δὲν παρέχουν καμμίαν ὑπόδειξιν διὰ τὴν ἔντεχνον ἀπόδειξιν. Καὶ ὅμως μόνον μὲ αὐτὴν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ γίνῃ ἱκανὸς νὰ κάμνῃ ἐνθυμήματα.

Διὰ τοῦτο δέ, ἐνῷ ἡ ἰδία μέθοδος ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν καὶ εἰς τὸν δικανικὸν λόγον καὶ ἐνῷ ἡ πολιτικὴ ἀγόρευσις εἶναι ὡραιοτέρα καὶ ἐνδιαφέρει τοὺς πολίτας περισσότερον παρὰ αἱ ἀγορεύσεις περὶ ἰδιωτικῶν συμβολαίων, δὲν ὁμιλοῦν καθόλου περὶ τοῦ πρώτου εἴδους καὶ ἐπιχειροῦν ὅλοι νὰ ἐξετάσουν τὴν τέχνην τῶν δικανικῶν ἀγορεύσεων. Αὐτὸ συμβαίνει, διότι εἰς τὰς πολιτικὰς ἀγορεύσεις δὲν συμφέρει ν' ἀπομακρύνεται κανεὶς ἀπὸ τὸ θέμα καὶ χωροῦν ὀλιγώτεραι πανουργίαι παρὰ εἰς τὰς δικανικὰς ἀγορεύσεις, διότι αἱ πρῶται ἀφοροῦν τὸ γενικὸν συμφέρον. Πράγματι, εἰς τὰς πολιτικὰς ἀγορεύσεις ὁ ἀκροατὴς εἶναι δικαστὴς τῆς ἰδικῆς του ὑποθέσεως, καὶ δὲν χρειάζεται τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν ὅπως τὰ παριστάνει ὁ ρήτωρ. Εἰς τοὺς δικανικοὺς ὅμως λόγους δὲν ἀρκεῖ αὐτό, ἀλλὰ πρέπει, πρὶν ἐκθέσωμεν τὴν οὐσίαν, νὰ προδιαθέσωμεν εὐμενῶς τὸν ἀκροατήν, διότι αὐτὸς πρόκειται νὰ ἀποφασίσῃ διὰ ξένας ὑποθέσεις, σκέπτεται δὲ τὴν ἀτομικήν του διασκέδασιν καὶ ἀκροᾶται τὰς ἀγορεύσεις ἐξ αἰτίας τῆς εὐχαριστήσεως ποὺ τοῦ παρέχουν καὶ παραδίδεται εἰς τοὺς διαδίκους, δὲν τοὺς δικάζει. Καὶ δι' αὐτό, καθὼς εἶπα προηγουμένως, εἰς πολλὰς πολιτείας ὁ νόμος δὲν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς ρήτορας νὰ ἐξέρχωνται ἀπὸ τὸ θέμα των. Εἰς τὰς πολιτικὰς ὅμως ἀγορεύσεις ὁ κανὼν αὐτὸς ἐφαρμόζεται ἀρκετὰ καλὰ ἀπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀκροατήριον.

Ἡ τέχνη, εἰς τὴν ρητορικήν, προδήλως συνίσταται εἰς τὴν δημιουργίαν πεποιθήσεως. Ἡ δὲ πεποίθησις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα κάποιας ἀποδείξεως (πράγματι δὲ τότε κατ' ἐξοχὴν πειθόμεθα, ὅταν νομίσωμεν ὅτι ἔχει ἀποδειχθῆ κάτι). Ἐξ ἄλλου ρητορικὴ ἀπόδειξις εἶναι τὸ ἐνθύμημα, διότι αὐ-

κυριώτατον τῶν πίστεων, τὸ δ' ἐνθύμημα συλλογισμός τις, περὶ δὲ συλλογισμοῦ ὁμοίως ἅπαντος τῆς διαλεκτικῆς ἐστιν ἰδεῖν, ἢ αὐτῆς ὅλης ἢ μέρους τινός, δῆλον [δ'] ὅτι ὁ μάλιστα τοῦτο δυνάμενος θεωρεῖν, ἐκ τίνων καὶ πῶς γίνεται συλλογισμός, οὗτος καὶ ἐνθυμηματικὸς ἂν εἴη μάλιστα, προσλαβὼν περὶ ποῖά τέ ἐστι τὸ ἐνθύμημα καὶ τίνας ἔχει διαφορὰς πρὸς τοὺς λογικοὺς συλλογισμούς. Τό τε γὰρ ἀληθὲς καὶ τὸ ὅμοιον τῷ ἀληθεῖ τῆς αὐτῆς ἐστι δυνάμεως ἰδεῖν, ἅμα δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸ ἀληθὲς πεφύκασιν ἱκανῶς καὶ τὰ πλείω τυγχάνουσι τῆς ἀληθείας· διὸ πρὸς τὰ ἔνδοξα στοχαστικῶς ἔχειν τοῦ ὁμοίως ἔχοντος καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειάν ἐστιν.

Ὅτι μὲν οὖν τὰ ἔξω τοῦ πράγματος οἱ ἄλλοι τεχνολογοῦσι, καὶ διότι μᾶλλον ἀπονενεύκασι πρὸς τὸ δικολογεῖν, φανερόν· χρήσιμος δέ ἐστιν ἡ ῥητορικὴ διά τε τὸ φύσει εἶναι κρείττω τἀληθῆ καὶ τὰ δίκαια τῶν ἐναντίων, ὥστε ἐὰν μὴ κατὰ τὸ προσῆκον αἱ κρίσεις γίγνωνται, ἀνάγκη δι' αὐτῶν ἡττᾶσθαι. Τοῦτο δ' ἐστὶν ἄξιον ἐπιτιμήσεως. Ἔτι δὲ πρὸς ἐνίους οὐδ' εἰ τὴν ἀκριβεστάτην ἔχοιμεν ἐπιστήμην, ῥάδιον ἀπ' ἐκείνης πεῖσαι λέγοντας· διδασκαλίας γάρ ἐστιν ὁ κατὰ τὴν ἐπιστήμην λόγος, τοῦτο δὲ ἀδύνατον, ἀλλ' ἀνάγκη διὰ τῶν κοινῶν ποιεῖσθαι τὰς πίστεις καὶ τοὺς λόγους, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς τοπικοῖς (I, 2) *ἐλέγομεν περὶ τῆς πρὸς τοὺς πολλοὺς ἐντεύξεως. Ἔτι δὲ τἀναντία δεῖ δύνασθαι πείθειν, καθάπερ καὶ ἐν τοῖς συλλογισμοῖς, οὐχ ὅπως ἀμφότερα πράττωμεν (οὐ γὰρ δεῖ τὰ φαῦλα πείθειν) ἀλλ' ἵνα μήτε λανθάνῃ πῶς ἔχει, καὶ ὅπως ἄλλου χρωμένου μὴ*

---

1. Κοινοὶ τόποι. Βλ. εἰσαγωγικόν μου σημείωμα, καθὼς καὶ ἀνάπτυξίν των εἰς τὰ κεφ. 23 καὶ 24 τοῦ δευτέρου βιβλίου.

τὸ εἶναι μὲ λίγα λόγια ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀπόδειξις. Ἀλλὰ τὸ ἐνθύμημα εἶναι ἕνα εἶδος συλλογισμοῦ, καὶ εἰς τὴν διαλεκτικήν, εἴτε ἐν τῷ συνόλῳ της εἴτε εἰς ἓν εἰδικὸν μέρος αὐτῆς, ἀνήκει ἐπίσης ἡ ἐξέτασις ὅλων τῶν σχετικῶν πρὸς τοὺς συλλογισμούς. Ἑπομένως εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐκεῖνος ποὺ καλύτερα ἠμπορεῖ νὰ ἀντιληφθῇ πῶς γίνεται καὶ ἀπὸ ποῖα μέρη ἀποτελεῖται ὁ συλλογισμός, ἐκεῖνος θὰ εἶναι εἰς θέσιν καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ μεταχειρίζεται ἐνθυμήματα, ἀφοῦ μάθῃ ἐπιπλέον καὶ εἰς ποίας περιπτώσεις γίνονται ἐνθυμήματα καὶ κατὰ τί διαφέρουν ἀπὸ τοὺς λογικοὺς συλλογισμούς. Πράγματι ἀπὸ τὴν ἰδίαν διανοητικὴν ἰδιότητα ἐξαρτᾶται τὸ νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἀληθοφανές. Ἐξ ἄλλου δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐκ φύσεως ἐπιτήδειοι νὰ συλλάβουν ἐπαρκῶς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὰς περισσοτέρας φορὰς ἐπιτυγχάνουν νὰ τὴν εὕρουν. Ἔτσι ἐκεῖνοι ποὺ ἠμποροῦν μὲ ἀσφάλειαν νὰ διακρίνουν τὰ φαινόμενα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἀναγνωρίζουν τὴν ἀλήθειαν. Εἴδομεν λοιπὸν ὅτι ὅσοι ἄλλοι ἔγραψαν ἕως τώρα περὶ ρητορικῆς εὑρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα. Εἴδομεν ἐπίσης διατὶ προτιμοῦν ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὸ εἶδος τοῦ δικανικοῦ λόγου.

Ἡ ρητορικὴ εἶναι χρήσιμος καὶ διότι ἐκ φύσεως ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ δίκαιον εἶναι προτιμότερα ἀπὸ τὰ ἀντίθετά των, εἰς τρόπον ὥστε, ἂν αἱ ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων δὲν εἶναι αἱ πρέπουσαι, τότε κατ' ἀνάγκην τὸ ἄδικον καὶ τὸ ψεῦδος ἐπικρατοῦν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου, πρᾶγμα ἄξιον ἐπικρίσεως. Πρέπει ἀκόμη νὰ προστεθῇ ὅτι, καὶ ἂν εἴμεθα κάτοχοι τῆς ἀκριβεστέρας ἀπὸ ὅλας τὰς ἐπιστήμας, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ πείσωμεν μερικοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν βοήθειάν της. Διότι ἡ ἐπιστημονικὴ ὁμιλία ἀποτελεῖ διδασκαλίαν καὶ μὲ τὴν διδασκαλίαν δὲν ἠμποροῦμεν νὰ πείσωμεν τὸ πλῆθος. Διότι, διὰ νὰ παρουσιάσωμεν ἀποδείξεις καὶ ἐπιχειρήματα, πρέπει νὰ κάμωμεν χρῆσιν κοινῶν τόπων [1], ὅπως ἐξεθέσαμεν ἤδη εἰς τὰ Τοπικά, ὅταν ἐξητάζαμεν μὲ ποῖον τρόπον πρέπει νὰ ὁμιλῶμεν πρὸς τὰ πλήθη. Πρέπει ἀκόμη νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ὑποστηρίζωμεν καὶ τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν ἰδικήν μας ἄποψιν, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς συλλογισμούς, ὄχι βέβαια πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ὑποστηρίζωμεν αὐτὰ τὰ δύο (δηλ. τὸ μὴ ἀληθὲς καὶ τὸ μὴ δίκαιον), διότι δὲν πρέπει νὰ ὑποστηρίζωμεν τὸ κακόν, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ μᾶς διαφεύγῃ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον χρησιμοποιοῦνται ἐπιχειρήματα ὄχι δίκαια καί, ὅταν ἄλλος τὰ χρησιμοποιῇ, νὰ εἴμεθα εἰς θέ-

δικαίως [τοῖς λόγοις] αὐτοῖς λύειν ἔχωμεν. Τῶν μὲν οὖν ἄλλων τεχνῶν οὐδεμία τἀναντία συλλογίζεται, ἡ δὲ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ μόναι τοῦτο ποιοῦσιν· ὁμοίως γάρ εἰσιν ἀμφότεραι τῶν ἐναντίων. Τὰ μέντοι ὑποκείμενα πράγματα οὐχ ὁμοίως ἔχει, ἀλλ' ἀεὶ τἀληθῆ καὶ τὰ βελτίω τῇ φύσει εὐσυλλογιστότερα καὶ πιθανώτερα ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν. Πρὸς δὲ τούτοις ἄτοπον εἰ τῷ σώματι μὲν αἰσχρὸν μὴ δύ-
1355 b *νασθαι βοηθεῖν ἑαυτῷ, λόγῳ δ' οὐκ αἰσχρόν· ὃ μᾶλλον ἴδιόν ἐστιν ἀνθρώπου τῆς τοῦ σώματος χρείας. Εἰ δ' ὅτι μεγάλα βλάψειεν ἂν ὁ χρώμενος ἀδίκως τῇ τοιαύτῃ δυνάμει τῶν λόγων, τοῦτό γε κοινόν ἐστι κατὰ πάντων τῶν ἀγαθῶν πλὴν ἀρετῆς, καὶ μάλιστα κατὰ τῶν χρησιμωτάτων, οἷον ἰσχύος ὑγιείας πλούτου στρατηγίας· τούτοις γὰρ ἄν τις ὠφελήσειεν τὰ μέγιστα χρώμενος δικαίως καὶ βλάψειεν ἀδίκως.*

Ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστιν οὔτε ἑνός τινος γένους ἀφωρισμένου ἡ ῥητορική, ἀλλὰ καθάπερ ἡ διαλεκτική, καὶ ὅτι χρήσιμος, φανερόν, καὶ ὅτι οὐ τὸ πεῖσαι ἔργον αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ ἰδεῖν τὰ ὑπάρχοντα πιθανὰ περὶ ἕκαστον, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τέχναις πάσαις (οὐδὲ γὰρ ἰατρικῆς τὸ ὑγιᾶ ποιῆσαι, ἀλλὰ μέχρι οὗ ἐνδέχεται, μέχρι τούτου προαγαγεῖν. Ἔστιν γὰρ καὶ τοὺς ἀδυνάτους μεταλαβεῖν ὑγιείας ὅμως θεραπεῦσαι καλῶς) πρὸς δὲ τούτοις ὅτι τῆς αὐτῆς τό τε πιθανὸν καὶ τὸ φαινόμενον ἰδεῖν πιθανόν, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῆς διαλεκτικῆς συλλογισμόν τε καὶ φαινόμενον συλλογισμὸν (ἡ γὰρ σοφιστικὴ οὐκ ἐν τῇ δυνάμει ἀλλ' ἐν τῇ προαιρέσει· πλὴν ἐνταῦθα μὲν ἔσται ὁ μὲν κατὰ τὴν ἐπιστήμην

---

1. Ἡ παράφρασις αὐτὴ νομίζω ὅτι εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν πιστοτέρα καὶ συγχρόνως σαφεστέρα ἀπόδοσις τῆς φράσεως. Τὸ *δυνάμει* ἐννοεῖ τὸ σύνολον τῶν δυνατοτήτων ποὺ περιέχονται εἰς μίαν τέχνην, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν καλὴν ἢ κακὴν χρησιμοποίησίν της. Ἡ *προαίρεσις* εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν δυνατοτήτων τούτων πρὸς ἕνα ὡρισμένον σκοπόν.

σιν νὰ τὰ ἀνασκευάζωμεν. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἄλλας τέχνας, ποὺ ποτὲ δὲν καταλήγουν μὲ βάσιν τὸν συλλογισμὸν εἰς ἀντίθετα συμπεράσματα, μόνον ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ρητορικὴ ἔχουν αὐτὴν τὴν ἰδιότητα, διότι ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὰς δύο ἀντιθέτους ἀπόψεις. Φυσικὰ ὅμως ὅλα τὰ θέματά των δὲν εὑρίσκονται ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἐκ φύσεως καλὸν εἶναι εὐκολώτερα νὰ ἀποδειχθοῦν διὰ συλλογισμῶν καί, ἁπλούστερα, εἶναι πλέον πειστικά. Ἀκόμη δέ, ἂν εἶναι ντροπὴ τὸ νὰ μὴ ἠμπορῇ κανεὶς νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν ἑαυτόν του μὲ τὸ σῶμα του, εἶναι ἄτοπον τὸ νὰ μὴ θεωρῆται ἐπίσης ντροπὴ τὸ νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν ἑαυτόν του μὲ λόγους, διότι ἡ χρῆσις τοῦ λόγου περισσότερον ταιριάζει εἰς τὸν ἄνθρωπον παρὰ ἡ χρῆσις τοῦ σώματος.

Θὰ μοῦ ἀντιταχθῇ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ κάμῃ μεγάλο κακὸ ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἐχρησιμοποιοῦσεν ἀδίκως τὴν δύναμιν τοῦ λόγου. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι κοινὸν εἰς ὅλα τὰ προτερήματα, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὴν ἀρετὴν καὶ μάλιστα εἰς ἐκεῖνα ποὺ εἶναι περισσότερον χρήσιμα, ὅπως ἡ σωματικὴ δύναμις, ἡ ὑγεία, ὁ πλοῦτος, ἡ διοίκησις στρατοῦ. Ὅλων αὐτῶν ἡ δικαία χρησιμοποίησις ἠμπορεῖ νὰ προσφέρῃ μεγάλας ὑπηρεσίας, ἀλλ' ἡ ἄδικος χρησιμοποίησις ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ μεγάλο κακό.

Εἶναι λοιπὸν προφανὲς ὅτι ἡ ρητορικὴ δὲν ἀνήκει εἰς ἓν ὡρισμένον εἶδος, ἀλλ' ἐνεργεῖ ὅπως ἡ διαλεκτικὴ καὶ εἶναι χρήσιμος. Δὲν εἶναι δὲ ἔργον της νὰ δημιουργῇ πλήρη πεποίθησιν, ἀλλὰ νὰ ὑποδεικνύῃ τὴν πιθανωτέραν ὄψιν κάθε ζητήματος. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ ὅλας τας ἄλλας τέχνας. Πράγματι καὶ τῆς ἰατρικῆς δὲν εἶναι ἔργον τὸ νὰ ἀποδίδῃ πλήρη ὑγείαν, ἀλλὰ τὸ νὰ ἐπιδιώκῃ αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ. Καὶ ἔτσι συμβαίνει ὥστε νὰ παρέχῃ ἀποτελεσματικὰς φροντίδας ἀκόμη καὶ εἰς πρόσωπα ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνουν τελείως καλά. Ἐκτὸς τούτου ἔργον τῆς ρητορικῆς εἶναι ν' ἀνακαλύψῃ τί εἶναι πιθανὸν καὶ τί ἁπλῶς φαίνεται ὡς πιθανόν, καθὼς ἀκριβῶς ἔργον τῆς διαλεκτικῆς εἶναι νὰ διακρίνῃ τὸν ἀληθινὸν συλλογισμὸν ἀπὸ τὸν φαινομενικόν. Πράγματι ἡ σοφιστεία δὲν εἶναι ἰδιότης τοῦ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ πρόθεσις ἐκείνου ποὺ τὸν χρησιμοποιεῖ [1]. Εἰς τὴν περίπτωσίν μας ὅμως (τῆς ρητορικῆς) θὰ εἶναι κανεὶς ρήτωρ εἴτε ἀπὸ κατοχὴν τῆς τέχνης, εἴτε ἀπὸ

ὁ δὲ κατὰ τὴν προαίρεσιν ῥήτωρ, ἐκεῖ δὲ σοφιστὴς μὲν κατὰ τὴν προαίρεσιν, διαλεκτικὸς δὲ οὐ κατὰ τὴν προαίρεσιν ἀλλὰ κατὰ τὴν δύναμιν) περὶ δὲ αὐτῆς ἤδη τῆς μεθόδου πειρώμεθα λέγειν, πῶς τε καὶ ἐκ τίνων δυνησόμεθα τυγχάνειν τῶν προκειμένων. Πάλιν οὖν οἷον ἐξ ὑπαρχῆς ὁρισάμενοι αὐτὴν τίς ἐστι, λέγωμεν τὰ λοιπά.

2. *Ἔστω δὴ ῥητορικὴ δύναμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρῆσαι τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν. Τοῦτο γὰρ οὐδεμιᾶς ἑτέρας ἐστὶ τέχνης ἔργον· τῶν γὰρ ἄλλων ἑκάστη περὶ τὸ αὐτῇ ὑποκείμενόν ἐστιν διδασκαλικὴ καὶ πειστική, οἷον ἰατρικὴ περὶ ὑγιεινῶν καὶ νοσερῶν καὶ γεωμετρία περὶ τὰ συμβεβηκότα πάθη τοῖς μεγέθεσι καὶ ἀριθμητικὴ περὶ ἀριθμῶν, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· ἡ δὲ ῥητορικὴ περὶ τοῦ δοθέντος ὡς εἰπεῖν δοκεῖ δύνασθαι θεωρεῖν τὸ πιθανόν, διὸ καί φαμεν αὐτὴν οὐ περί τι γένος ἴδιον ἀφωρισμένον ἔχειν τὸ τεχνικόν.*

Τῶν δὲ πίστεων αἱ μὲν ἄτεχνοί εἰσιν αἱ δ' ἔντεχνοι. Ἄτεχνα δὲ λέγω ὅσα μὴ δι' ἡμῶν πεπόρισται ἀλλὰ προϋπῆρχεν, οἷον μάρτυρες βάσανοι συγγραφαὶ καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἔντεχνα δὲ ὅσα διὰ τῆς μεθόδου καὶ δι' ἡμῶν κατασκευασθῆναι δυνατόν, ὥστε δεῖ τούτων τοῖς μὲν χρήσασθαι τὰ δὲ εὑρεῖν.

1356 a *Τῶν δὲ διὰ τοῦ λόγου ποριζομένων πίστεων τρία εἴδη ἐστίν· αἱ μὲν γάρ εἰσιν ἐν τῷ ἤθει τοῦ λέγοντος, αἱ δὲ ἐν τῷ τὸν ἀκροατὴν διαθεῖναί πως, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι. Διὰ μὲν οὖν τοῦ*

---

1. Ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν ρητορικὴν τέχνην.
2. Δηλ. πρὶν ὁμιλήσῃ ὁ ρήτωρ.
3. Μὲ βασανιστήρια ἰδίως ἐλαμβάνοντο αἱ μαρτυρικαὶ καταθέσεις τῶν δούλων. Αὐθόρμητοι μαρτυρίαι των ἦσαν ἐστερημέναι ἀποδεικτικῆς δυνάμεως.

τὴν πρόθεσιν ποὺ ἔχει. Ἐνῷ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς διαλεκτικῆς χαρακτηρίζεται κανεὶς ὡς σοφιστὴς ἀπὸ τὴν πρόθεσιν, διαλεκτικὸς δὲ ὄχι ἀπὸ τὴν πρόθεσίν του, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἱκανότητα νὰ κάμῃ συλλογισμούς.

Ἂς προσπαθήσωμεν τώρα νὰ ἐκθέσωμεν τὴν μέθοδον τῆς ρητορικῆς καὶ τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα ποὺ πρέπει νὰ χρησιμοποιήσωμεν διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὸν σκοπὸν ποὺ ἐξεθέσαμεν προηγουμένως. Ἂς δώσωμεν ἐξ ἀρχῆς τὸν ὁρισμόν της καὶ κατόπιν ἂς ἐκθέσωμεν καὶ τὰ ὑπόλοιπα.

2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ

Ἂς παραδεχθῶμεν ὅτι ρητορικὴ εἶναι ἡ ἱκανότης τῆς ἀνευρέσεως, εἰς κάθε ζήτημα, τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ πιστευθοῦν σχετικῶς. Τοῦτο πράγματι δὲν εἶναι ἔργον καμμιᾶς ἄλλης τέχνης. Διότι αἱ ἄλλαι τέχναι διδάσκουν καὶ ἐπιβάλλουν πεποίθησιν εἰς ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὸ ἀντικείμενόν των. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν ἰατρικὴν δι' ὅ,τι σχετίζεται πρὸς τὴν ὑγείαν καὶ πρὸς τὴν ἀσθένειαν. Μὲ τὴν γεωμετρίαν δι' ὅ,τι σχετίζεται πρὸς τὰς μεταβολὰς ποὺ ὑφίστανται τὰ μεγέθη. Μὲ τὴν ἀριθμητικὴν δι' ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἀριθμούς.Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ ὅλας τὰς ἄλλας τέχνας καὶ ἐπιστήμας. Ἡ ρητορικὴ ὅμως φαίνεται ὅτι δύναται νὰ εὑρίσκῃ, ἐπὶ τοῦ δεδομένου θέματος, τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἠμποροῦν νὰ πείσουν. Ἰδοὺ διατί λέγομεν ὅτι οἱ κανόνες της δὲν ἀφοροῦν μίαν ὡρισμένην κατηγορίαν πραγμάτων.

Ἀπὸ τὰς ἀποδείξεις ἄλλαι εἶναι ἄτεχνοι [1] καὶ ἄλλαι ἔντεχνοι. Ὀνομάζω ἀτέχνους ἀποδείξεις ἐκείνας ποὺ δὲν παράγονται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐνεργείας μας ὑπάρχουν [2]. Δηλαδὴ οἱ μάρτυρες, αἱ ὁμολογίαι ποὺ ἐπιτυγχάνονται μὲ βασανιστήρια [3], τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐντέχνους δὲ ἀποδείξεις ὅσα ἠμποροῦμεν νὰ παρουσιάσωμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι διὰ τῆς μεθόδου (τῆς ρητορικῆς). Ὥστε πρέπει νὰ ἐπωφελούμεθα τῶν ἀτέχνων καὶ νὰ δημιουργῶμεν τὰς ἐντέχνους ἀποδείξεις.

Αἱ ἀποδείξεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἕνα (ρητορικὸν) λόγον εἶναι τριῶν εἰδῶν. Αἱ πρῶται προέρχονται ἀπὸ τὸ ἦθος τοῦ ρήτορος. Αἱ ἄλλαι συνίστανται εἰς τὸ νὰ φέρωμεν (διὰ τοῦ λόγου) τὸ ἀκροατήριον εἰς μίαν ὡρισμένην ψυχολογικὴν διάθεσιν. Τὸ τρίτον εἶδος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα

ἤθους, ὅταν οὕτω λεχθῇ ὁ λόγος ὥστε ἀξιόπιστον ποιῆσαι τὸν λέγοντα· τοῖς γὰρ ἐπιεικέσι πιστεύομεν μᾶλλον καὶ θᾶττον, περὶ πάντων μὲν ἁπλῶς, ἐν οἷς δὲ τὸ ἀκριβὲς μή ἐστιν ἀλλὰ τὸ ἀμφιδοξεῖν, καὶ παντελῶς. Δεῖ δὲ καὶ τοῦτο συμβαίνειν διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ μὴ διὰ τοῦ προδεδοξάσθαι ποιόν τινα εἶναι τὸν λέγοντα· † οὐ γὰρ ὥσπερ ἔνιοι τῶν τεχνολογούντων τιθέασιν ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τὴν ἐπιείκειαν τοῦ λέγοντος ὡς οὐδὲν συμβαλλομένην πρὸς τὸ πιθανόν, ἀλλὰ σχεδὸν ὡς εἰπεῖν κυριωτάτην ἔχει πίστιν τὸ ἦθος. Διὰ δὲ τῶν ἀκροατῶν, ὅταν εἰς πάθος ὑπὸ τοῦ λόγου προαχθῶσιν· οὐ γὰρ ὁμοίως ἀποδίδομεν τὰς κρίσεις λυπούμενοι καὶ χαίροντες ἢ φιλοῦντες καὶ μισοῦντες· πρὸς ὃ καὶ μόνον πειρᾶσθαί φαμεν πραγματεύεσθαι τοὺς νῦν τεχνολογοῦντας. Περὶ μὲν οὖν τούτων δηλωθήσεται καθ' ἕκαστον, ὅταν περὶ τῶν παθῶν λέγωμεν· διὰ δὲ τοῦ λόγου πιστεύουσιν, ὅταν ἀληθὲς ἢ φαινόμενον δείξωμεν ἐκ τῶν περὶ ἕκαστα πιθανῶν. Ἐπεὶ δ' αἱ πίστεις διὰ τούτων εἰσί, φανερὸν ὅτι ταύτας [τὰ τρία] ἐστὶν λαβεῖν τοῦ συλλογίσασθαι δυναμένου καὶ τοῦ θεωρῆσαι περὶ τὰ ἤθη καὶ περὶ τὰς ἀρετὰς καὶ τρίτον τοῦ περὶ τὰ πάθη, τί τε ἕκαστόν ἐστιν τῶν παθῶν καὶ ποῖόν τι, καὶ ἐκ τίνων ἐγγίνεται καὶ πῶς, ὥστε συμβαίνει τὴν ῥητορικὴν οἷον παραφυές τι τῆς διαλεκτικῆς εἶναι καὶ τῆς περὶ τὰ ἤθη πραγματείας, ἣν δίκαιόν ἐστι προσαγορεύειν πολιτικήν. Διὸ καὶ ὑποδύεται ὑπὸ τὸ σχῆμα τὸ τῆς πολιτικῆς ἡ ῥητορικὴ καὶ οἱ ἀντιποιούμενοι ταύτης τὰ μὲν δι' ἀπαιδευσίαν τὰ δὲ δι' ἀλαζονείαν τὰ δὲ καὶ δι'

---

1. Τοῦτο εἶναι τὸ θέμα τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς Ρητορικῆς.

πού είναι ἢ φαίνονται ὅτι εἶναι πειστικὰ καὶ περιέχονται εἰς τὴν ἀγόρευσιν.

Τὸ ἦθος τοῦ ρήτορος πείθει, ὅταν ὁ λόγος διατυπώνεται κατὰ τρόπον ποὺ ἐμπνέει ἐμπιστοσύνην πρὸς τὸν ρήτορα. Πιστεύομεν περισσότερον καὶ εὐκολώτερον εἰς τοὺς ἐντίμους ἀνθρώπους καὶ ἐπὶ ὅλων γενικῶς τῶν ζητημάτων, ἀπολύτως ὅμως εἰς τὰ περίπλοκα ζητήματα, ὅπου καὶ αἱ δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις φαίνονται εὔλογοι. Πάντως τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀγόρευσιν καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν καλὴν ἰδέαν ποὺ ἐκ τῶν προτέρων ὑφίσταται δι' ἐκεῖνον ποὺ ὁμιλεῖ. Δὲν εἶναι δὲ σωστὸ αὐτὸ ποὺ λέγουν μερικοὶ ἀπ' ὅσους ἐπραγματεύθησαν περὶ τῆς ρητορικῆς, ὅτι τάχα ἡ χρηστότης τοῦ ρήτορος δὲν συντελεῖ εἰς τὸ νὰ πείσῃ τοὺς ἀκροατάς. Ἀπεναντίας τὸ ἦθος τοῦ ρήτορος ἀποτελεῖ, ἠμπορῶ νὰ εἴπω, σχεδὸν τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδειξιν.

(Ἡ ἀπόδειξις πάλιν) προέρχεται ἀπὸ τὴν διάθεσιν τῶν ἀκροατῶν, ὅταν ὁ λόγος ἐξάπτῃ τὸ πάθος των. Ἐκδίδομεν διαφορετικὰς ἀποφάσεις ἀναλόγως τοῦ ἂν ἡ λύπη ἢ ἡ χαρά, ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος μᾶς ἐμπνέουν. Αὐτὸ δέ, ὅπως ἐλέχθη ἤδη, εἶναι τὸ μόνον πρᾶγμα ποὺ ἐπεχείρησαν νὰ ἐξετάσουν ὅσοι (ἕως) τώρα ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ρητορικὴν τέχνην. Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας ὅταν θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ ψυχικὰ πάθη [1].

Τέλος ἡ ἀπόδειξις προέρχεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ λόγου, ὅταν παρουσιάσωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἢ ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται ὡς ἀλήθεια, διὰ τεκμηρίων ποὺ θὰ συναγάγωμεν ἓν πρὸς ἕν.

Ἀφοῦ λοιπὸν αἱ ἀποδείξεις ἐπιτυγχάνονται διὰ τῶν τριῶν τούτων μέσων, εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ μέσα αὐτὰ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐκεῖνος ποὺ εἶναι εἰς θέσιν νὰ συνθέτῃ ὀρθοὺς συλλογισμοὺς καὶ νὰ διανοῆται περὶ ὅσων σχετίζονται μὲ τὰ ἤθη καὶ μὲ τὴν ἀρετὴν καὶ κατὰ τρίτον λόγον νὰ γνωρίζῃ τὰ ψυχικὰ πάθη καὶ νὰ κατανοῇ τὴν φύσιν καὶ τὰς ἰδιότητας τοῦ κάθε ψυχικοῦ πάθους, καθὼς καὶ τὴν αἰτίαν καὶ τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας αὐτὰ γεννῶνται. Ἑπομένως ἡ ρητορικὴ εἶναι ὡσὰν ἕνα παρακλάδι τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ἐπιστήμης ποὺ ὀρθὸν εἶναι νὰ ὀνομάζωμεν πολιτικὴν ἐπιστήμην. Ἰδοὺ διατὶ ἡ ρητορικὴ ἐμφανίζεται μὲ τὸ ἔνδυμα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, καθὼς καὶ ἐκεῖνοι ποὺ κάμνουν τὸν ρήτορα, εἴτε ἀπὸ ἀμάθειαν, εἴτε ἀπὸ ματαιοδο-

ἄλλας αἰτίας ἀνθρωπικάς· ἔστι γὰρ μόριόν τι τῆς διαλεκτικῆς καὶ ὁμοία, καθάπερ καὶ ἀρχόμενοι εἴπομεν· (I, 1) *περὶ οὐδενὸς γὰρ ὡρισμένου οὐδετέρα αὐτῶν ἐστιν ἐπιστήμη, πῶς ἔχει, ἀλλὰ δυνάμεις τινὲς τοῦ πορίσαι λόγους.*

Περὶ μὲν οὖν τῆς δυνάμεως αὐτῶν, καὶ πῶς ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας, εἴρηται σχεδὸν ἱκανῶς. Τῶν δὲ διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι, καθάπερ καὶ ἐν τοῖς διαλε-
1356 b *κτικοῖς τὸ μὲν ἐπαγωγή ἐστιν τὸ δὲ συλλογισμὸς τὸ δὲ φαινόμενος συλλογισμός, καὶ ἐνταῦθα ὁμοίως· ἔστιν γὰρ τὸ μὲν παράδειγμα ἐπαγωγή, τὸ δ' ἐνθύμημα συλλογισμός, ⟨τὸ δὲ φαινόμενον ἐνθύμημα φαινόμενος συλλογισμὸς⟩ καλῶ δ' ἐνθύμημα μὲν ῥητορικὸν συλλογισμόν, παράδειγμα δὲ ἐπαγωγὴν ῥητορικήν. Πάντες δὲ τὰς πίστεις ποιοῦνται διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ παραδείγματα λέγοντες ἢ ἐνθυμήματα, καὶ παρὰ ταῦτα οὐδέν· ὥστ' εἴπερ καὶ ὅλως ἀνάγκη ⟨ἢ⟩ συλλογιζόμενον ἢ ἐπάγοντα δεικνύναι ὁτιοῦν [ἢ ὁντινοῦν] (δῆλον δ' ἡμῖν τοῦτο ἐκ τῶν ἀναλυτικῶν,* Analyt. prior. II 23, poster I, 1), *ἀναγκαῖον ἑκάτερον αὐτῶν ἑκατέρῳ τούτων τὸ αὐτὸ εἶναι. Τίς δ' ἐστὶν διαφορὰ παραδείγματος καὶ ἐνθυμήματος, φανερὸν ἐκ τῶν τοπικῶν, (ἐκεῖ γὰρ περὶ συλλογισμοῦ καὶ ἐπαγωγῆς εἴρηται πρότερον), ὅτι τὸ μὲν ἐπὶ πολλῶν καὶ ὁμοίων δείκνυσθαι ὅτι οὕτως ἔχει ἐκεῖ μὲν ἐπαγωγή ἐστιν ἐνταῦθα δὲ παράδειγμα, τὸ δὲ τινῶν ὄντων ἕτερόν τι διὰ ταῦτα συμβαίνειν παρὰ ταῦτα τῷ ταῦτα εἶναι ἢ καθόλου ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκεῖ μὲν συλλογισμὸς ἐνταῦθα δὲ ἐνθύμημα καλεῖται. Φανερὸν δὲ καὶ ὅτι καὶ ἑκάτερον ἔχει*

---

1. Ὑπαινιγμὸς διὰ τὸν Ἰσοκράτην.

2. Τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ὄχι τῆς διαλεκτικῆς. Προδήλως ἡ γραφὴ ἐδῶ εἶναι ἐσφαλμένη. Βλ. Thurot, Études sur Aristote 247 - 248.

3. Ἐ π α γ ω γ ή: ἡ ἐκ τῶν μερικῶν συναγωγὴ συμπερασμάτων περὶ τῶν γενικῶν. Σ υ λ λ ο γ ι σ μ ό ς, χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν κυρίαν αὐτοῦ ἔννοιαν, τὴν τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ, ὅπου ἐκ τῶν γενικῶν συνάγεται συμπέρασμα περὶ τῶν μερικῶν. Π α ρ ά δ ε ι γ μ α :

ξίαν, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν ἀνθρωπίνην[1]. Ἀλλ' ἡ ρητορικὴ εἶναι μόνον μέρος της[2], καὶ ὁμοιάζει πρὸς τὴν διαλεκτικήν. Διότι οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἔχουν ὡρισμένον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον νὰ ἐρευνοῦν ὡς ἐπιστῆμαι, ἀλλὰ καὶ αἱ δύο εἶναι μέθοδοι παραγωγῆς ἐπιχειρημάτων. Ἡ ἰδιότης των λοιπὸν καὶ ἡ σχέσις των πρὸς ἀλλήλας ἐξητάσθη ὁπωσδήποτε ἀρκούντως.

Τρόποι δὲ ἀποδείξεως ἢ φαινομενικῆς ἀποδείξεως εἶναι καὶ εἰς τὴν ρητορικήν, ὅπως καὶ εἰς τὴν διαλεκτικήν, δηλ. ἡ ἐπαγωγή, ὁ συλλογισμὸς καὶ ὁ φαινόμενος συλλογισμός. Πράγματι, τὸ μὲν παράδειγμα εἶναι ἐπαγωγή, τὸ ἐνθύμημα συλλογισμὸς καὶ τὸ φαινομενικὸν ἐνθύμημα φαινομενικὸς συλλογισμός[3]. Ὀνομάζω δὲ ἐνθύμημα τὸν ρητορικὸν συλλογισμὸ' καὶ παράδειγμα τὴν ρητορικὴν ἐπαγωγήν. Πράγματι, ὅσοι ἐπιχειροῦν νὰ ἀποδείξουν μὲ τοὺς λόγους των χρησιμοποιοῦν ἢ παραδείγματα ἢ ἐνθυμήματα καὶ τίποτε ἄλλο. Ἑπομένως, ἐὰν διὰ νὰ ἀποδείξωμεν κάτι σχετικὸν μὲ οἱονδήποτε πρᾶγμα ἢ πρόσωπον, εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη (καθὼς ἀπεδείξαμεν εἰς τὰ Ἀναλυτικὰ[4]) νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἢ συλλογισμοὺς ἢ ἐπαγωγήν, εἶναι ἐπίσης ἀνάγκη τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ νὰ συμπίπτη μὲ τὰ ἀντίστοιχά των τῆς ρητορικῆς[5].

Ἡ διαφορὰ μεταξὺ παραδείγματος καὶ ἐνθυμήματος ἐφανερώθη εἰς τὰ Τοπικά, ὅπου ἔχει ἐξετασθῆ ἤδη ὁ συλλογισμὸς καὶ ἡ ἐπαγωγή. Ἐκεῖ ἐξηγήσαμεν ὅτι, ὅταν ἀποδεικνύῃ κανεὶς κάποιο γεγονὸς ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν πολλῶν ὁμοίων γεγονότων, ἔχομεν ἐπαγωγὴν (εἰς τὴν διαλεκτικήν), ἐδῶ δὲ (εἰς τὴν ρητορικὴν) παράδειγμα. Ὅταν πάλιν ἀπὸ ὡρισμένα γεγονότα, ποὺ πράγματι ὑπάρχουν, προκύπτῃ ὡς συνέπειά των ἕνα ἄλλο γεγονός, ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι τὰ πρῶτα γενικῶς ἢ συνήθως ἀληθεύουν, τότε ἔχομεν ἐκεῖ μὲν (εἰς τὴν διαλεκτικὴν) συλλογισμόν, ἐδῶ δὲ (εἰς τὴν ρητορικὴν) ἐνθύμημα.

ὁ συλλογισμὸς κατ' ἀναλογίαν, ὅπου ἐκ τῶν μερικῶν συμπεραίνομεν καὶ περὶ ἄλλων μερικῶν. Τὸ παράδειγμα, μὲ αὐτὴν τὴν σημασίαν λαμβανόμενον, φυσικὰ περιέχει ἐπαγωγήν, διότι σιωπηρῶς ἐν αὐτῷ ἐξυπακούεται ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ἰσχύει διὰ μερικάς, ἰσχύει καὶ διὰ τὸ σύνολον τῶν ὁμοειδῶν περιπτώσεων καὶ δι' αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς ἄλλας ὁμοειδεῖς περιπτώσεις.

4. Ἀριστοτέλους Ἀναλυτικὰ Β' 23, 24.

5. Δηλ. τὸ ἐνθύμημα μὲ τὸν συλλογισμὸν καὶ τὸ παράδειγμα μὲ τὴν ἐπαγωγήν.

ἀγαθὸν τὸ εἶδος τῆς ῥητορείας· καθάπερ γὰρ καὶ ἐν τοῖς μεθοδικοῖς εἴρηται, καὶ ἐν τούτοις ὁμοίως ἔχει. Εἰσὶν γὰρ αἱ μὲν παραδειγματώδεις ῥητορεῖαι αἱ δὲ ἐνθυμηματικαί, καὶ ῥήτορες ὁμοίως οἱ μὲν παραδειγματώδεις οἱ δὲ ἐνθυμηματικοί. Πιθανοὶ μὲν οὖν οὐχ ἧττον οἱ λόγοι οἱ διὰ τῶν παραδειγμάτων, θορυβοῦνται δὲ μᾶλλον οἱ ἐνθυμηματικοί. Τὴν δ' αἰτίαν αὐτῶν, καὶ πῶς ἑκατέρῳ χρηστέον, ἐροῦμεν ὕστερον· νῦν δὲ περὶ αὐτῶν τούτων μᾶλλον διορίσωμεν καθαρῶς.

Ἐπεὶ γὰρ τὸ πιθανὸν τινὶ πιθανόν ἐστι, καὶ τὸ μὲν εὐθὺς ὑπάρχει δι' αὑτὸ πιθανὸν καὶ πιστὸν τὸ δὲ τῷ δείκνυσθαι δοκεῖν διὰ τοιούτων, οὐδεμία δὲ τέχνη σκοπεῖ τὸ καθ' ἕκαστον, οἷον ἡ ἰατρικὴ τί Σωκράτει τὸ ὑγιεινόν ἐστιν ἢ Καλλίᾳ, ἀλλὰ τί τῷ τοιῷδε ἢ τοῖς τοιοῖσδε· (τοῦτο γὰρ ἔντεχνον, τὸ δὲ καθ' ἕκαστον ἄπειρον καὶ οὐκ ἐπιστητὸν) οὐδὲ ἡ ῥητορικὴ τὸ καθ' ἕκαστον ἔνδοξον θεωρήσει, οἷον Σωκράτει ἢ Ἱππίᾳ, ἀλλὰ τὸ τοιοῖσδε, καθάπερ καὶ ἡ διαλεκτική. Καὶ γὰρ ἐκείνη συλλογίζεται οὐκ ἐξ ὧν ἔτυχεν· (φαίνεται γὰρ ἄττα καὶ τοῖς παραληροῦσιν) ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἐκ τῶν λόγου δεομένων, ἡ δὲ ῥητορικὴ ἐκ τῶν ἤδη 1357 a *βουλεύεσθαι εἰωθότων. Ἔστιν δὲ τὸ ἔργον αὐτῆς περί τε τοιούτων περὶ ὧν βουλευόμεθα καὶ τέχνας μὴ ἔχομεν, καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις ἀκροαταῖς οἳ οὐ δύνανται διὰ πολλῶν συνορᾶν οὐδὲ λογίζεσθαι πόρρωθεν. Βουλευόμεθα δὲ περὶ τῶν*

---

1. Ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους ποὺ ἔχει χαθῆ.

2. Ὅπως εἶναι γνωστόν, ὁ συλλογισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν μείζονα, τὴν ἐλάσσονα καὶ τὸ συμπέρασμα. Αἱ δύο πρῶται ὀνομάζονται προτάσεις. Π. χ. οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί, ὁ Α εἶναι ἄνθρωπος, ἄρα ὁ Α εἶναι θνητός.

Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ καθένα ἀπὸ τὰ μέσα αὐτὰ εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὴν ρητορικὴν καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἐξηγήσαμεν εἰς τὰ Μεθοδικὰ [1] ἰσχύει καὶ ἐδῶ. Πράγματι ὑπάρχουν ἀγορεύσεις ποὺ βασίζονται εἰς παραδείγματα καὶ ἄλλαι εἰς τὰ ἐνθυμήματα, ἐπίσης δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς ῥήτορας ἄλλοι προτιμοῦν τὸ παράδειγμα καὶ ἄλλοι τὸ ἐνθύμημα. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ὀλιγώτερον πειστικὰ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ βασίζονται εἰς παραδείγματα, ἐκεῖνα ὅμως, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ ἐνθύμημα, κλονίζουν περισσότερον τὸν ἀκροατήν.

Καὶ ὁ μὲν λόγος ὑπάρξεώς των καὶ ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται τὸ καθένα ἀπὸ τὰ δύο, θὰ ἐκτεθῇ ἀργότερα. Πρὸς τὸ παρὸν ἀρκούμεθα νὰ δώσωμεν σαφῆ τὸν ὁρισμόν των. Ὅταν λέγωμεν ὅτι κάτι τι εἶναι πειστικόν, ἐννοοῦμεν ὅτι εἶναι δυνατὸν δι' αὐτοῦ νὰ πεισθῇ ὡρισμένον πρόσωπον. Καὶ ἄλλοτε μὲν εἶναι πειστικὸν καὶ πιστευτὸν ἀμέσως ἐξ αἰτίας τῆς φύσεώς του, ἄλλοτε δὲ ἐμμέσως, ἀφοῦ περὶ αὐτοῦ χρησιμοποιηθοῦν πειστικὰ καὶ πιστευτὰ ἐπιχειρήματα. Καμμία τέχνη δὲν ἐξετάζει τὰς ἀτομικὰς περιπτώσεις. Ἡ ἰατρικὴ π.χ. δὲν ἐξετάζει τί ὠφελεῖ εἰς τὴν ὑγείαν τοῦ Σωκράτους ἢ τοῦ Καλλία, ἀλλ' εἰς τὸν τάδε ἢ εἰς τὸν τάδε ποὺ εὑρίσκονται εἰς ὡρισμένην κατάστασιν ἀπὸ ἀπόψεως ὑγείας. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς τέχνης, ἐνῷ αἱ ἀτομικαὶ περιπτώσεις εἶναι ἄπειροι καὶ διαφεύγουν ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Καὶ ἡ ρητορικὴ λοιπὸν δὲν θὰ ἐξετάσῃ τί πρόκειται νὰ φανῇ πιστευτὸν εἰς ἓν ὡρισμένον πρόσωπον, εἰς τὸν Σωκράτην, λόγου χάριν, ἢ εἰς τὸν Ἱππίαν, ἀλλὰ τί θὰ φανῇ πιστευτὸν εἰς πρόσωπα ποὺ εὑρίσκονται εἰς μίαν ὡρισμένην κατάστασιν. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὴν διαλεκτικήν. Καὶ αὐτὴ πράγματι, ὅταν κάμνῃ συλλογισμούς, δὲν τοὺς στηρίζει ἐπάνω σὲ ὁποιανδήποτε πρότασιν [2] (διότι μερικαὶ ἀπὸ αὐτὰς εἶναι κατάδηλοι καὶ εἰς ἐκείνους ἀκόμη ποὺ ἔχουν παραλήρημα), ἀλλ' ἡ μὲν διαλεκτικὴ κάμνει συλλογισμοὺς δι' ἐκεῖνα τὰ ζητήματα ποὺ πρέπει νὰ τεθοῦν ὑπὸ λογικὸν ἔλεγχον, ἡ δὲ ρητορικὴ ἀσχολεῖται μὲ τὰ ζητήματα ποὺ συνήθως συζητοῦνται.

Ἔργον τῆς ρητορικῆς εἶναι ὁ χειρισμὸς ζητημάτων ποὺ συζητοῦνται χωρὶς νὰ ἐπιδέχωνται μίαν τεχνικὴν λύσιν καὶ ἀπευθύνεται πρὸς ἀκροατήριον συντεθειμένον κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ βλέπῃ τὴν κατάστασιν διὰ μέσου πολ-

φαινομένων ἐνδέχεσθαι ἀμφοτέρως ἔχειν· περὶ γὰρ τῶν ἀδυνάτων ἄλλως ἢ γενέσθαι ἢ ἔσεσθαι ἢ ἔχειν οὐδεὶς βουλεύεται οὕτως ὑπολαμβάνων· οὐδὲν γὰρ πλέον. Ἐνδέχεται δὲ συλλογίζεσθαι καὶ συνάγειν τὰ μὲν ἐκ συλλελογισμένων πρότερον, τὰ δ' ἐξ ἀσυλλογίστων μὲν δεομένων δὲ συλλογισμοῦ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἔνδοξα, ἀνάγκη δὲ τούτων τὸ μὲν μὴ εἶναι εὐεπακολούθητον διὰ τὸ μῆκος (ὁ γὰρ κριτὴς ὑπόκειται εἶναι ἁπλοῦς), τὰ δὲ μὴ πιθανὰ διὰ τὸ μὴ ἐξ ὁμολογουμένων εἶναι μηδ' ἐνδόξων, ὥστ' ἀναγκαῖον τό τε ἐνθύμημα εἶναι καὶ τὸ παράδειγμα περί τε τῶν ἐνδεχομένων ὡς τὰ πολλὰ ἔχειν ἄλλως, τὸ μὲν παράδειγμα ἐπαγωγὴν τὸ δ' ἐνθύμημα συλλογισμόν, καὶ ἐξ ὀλίγων τε καὶ πολλάκις ἐλαττόνων ἢ ἐξ ὧν ὁ πρῶτος συλλογισμός· ἐὰν γὰρ ᾖ τι τούτων γνώριμον, οὐδὲ δεῖ λέγειν· αὐτὸς γὰρ τοῦτο προστίθησιν ὁ ἀκροατής, οἷον ὅτι Δωριεὺς στεφανίτην ἀγῶνα νενίκηκεν, ἱκανὸν εἰπεῖν ὅτι Ὀλύμπια γὰρ νενίκηκεν, τὸ δ' ὅτι στεφανίτης τὰ Ὀλύμπια, οὐδὲ δεῖ προσθεῖναι· γιγνώσκουσι γὰρ πάντες.

Ἐπεὶ δ' ἐστὶν ὀλίγα μὲν τῶν ἀναγκαίων περὶ ὧν οἱ ῥητορικοὶ συλλογισμοί εἰσι· (τὰ γὰρ πολλὰ περὶ ὧν αἱ κρίσεις καὶ αἱ σκέψεις, ἐνδέχεται καὶ ἄλλως ἔχειν· περὶ ὧν μὲν γὰρ πράττουσι, βουλεύονται καὶ σκοποῦσι, τὰ δὲ πραττόμενα πάντα τοιούτου γένους ἐστί, καὶ οὐδὲν ὡς ἔπος εἰπεῖν ἐξ ἀνάγκης τούτων) τὰ δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συμβαίνοντα καὶ ἐνδεχόμενα ἐκ τοιούτων ἀνάγκη ἑτέρων συλλογίζεσθαι, τὰ

---

1. Τὸν συλλογισμὸν τῆς διαλεκτικῆς.

λῶν σκέψεων, οὔτε νὰ παρακολουθῇ μακρὰν σειρὰν συλλογισμῶν. Τίθενται δὲ ὑπὸ συζήτησιν ἐκεῖνα τὰ θέματα ποὺ φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν δύο ἀντιθέτους λύσεις. Διότι κανεὶς δὲν συζητεῖ περὶ πραγμάτων ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἦσαν, νὰ εἶναι ἢ νὰ γίνουν διαφορετικὰ ἀπὸ ὅ,τι παρουσιάζονται. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἔτσι εἶναι.

Εἶναι ἐνδεχόμενον οἱ συλλογισμοὶ νὰ γίνωνται καὶ τὰ συμπεράσματα νὰ συνάγωνται εἴτε ἀπὸ προτάσεις ποὺ προηγουμένως ἔχουν συναχθῇ δι' ἄλλων συλλογισμῶν, εἴτε καὶ ἀπὸ προτάσεις ποὺ δὲν ἀπεδείχθησαν μὲν ἀκόμη, ἀλλ' ἔχουν ἀνάγκην ν' ἀποδειχθοῦν διὰ συλλογισμῶν, διότι φαίνονται ἀπίθανοι. Συμβαίνει κατ' ἀνάγκην, μεταξὺ αὐτῶν, ἄλλας μὲν νὰ μὴ εἶναι εὔκολον νὰ τὰς παρακολουθήσῃ ὁ ἀκροατὴς ποὺ πρόκειται ν' ἀποφασίσῃ (ὑποθέτομεν ὅτι ὁ ἀκροατὴς εἶναι ἁπλοϊκὸς) ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι χρειάζονται μακρὰν ἀνάπτυξιν. Ἄλλαι πάλιν συμβαίνει νὰ μὴ εἶναι πειστικαί, διότι δὲν στηρίζονται ἐπάνω εἰς ἀνεγνωρισμένα ἢ ἔστω καὶ ἁπλῶς πιθανὰ γεγονότα. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸ ἐνθύμημα καὶ εἰς τὸ παράδειγμα, εἰς ἐκείνας τὰς ὑποθέσεις ποὺ ἐπιδέχονται πολλὰς καὶ διαφόρους λύσεις, εἰς μὲν τὸ παράδειγμα ὡς ἐπαγωγήν, εἰς δὲ τὸ ἐνθύμημα ὡς συλλογισμόν, ὁ ὁποῖος ὅμως συνίσταται ἀπὸ ὀλίγους ὅρους, καὶ συχνὰ ὀλιγωτέρους ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἀποτελοῦν τὸν ἄρτιον συλλογισμόν [1]. Πράγματι, ἂν κάποια ἀπὸ τὰς προτάσεις τοῦ (ρητορικοῦ) συλλογισμοῦ εἶναι γνωστή, δὲν πρέπει νὰ ἐκφωνῆται. Διότι τὴν προσθέτει αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ ἀκροατής. Ἐὰν πράγματι θέλωμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Δωριεὺς ἐνίκησεν εἰς ἀγῶνα ποὺ ἔχει ὡς ἔπαθλον στέφανον, ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐνίκησεν εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἔχουν ὡς ἔπαθλον στέφανον, διότι αὐτὸ ὅλοι τὸ ξέρουν.

Ὀλίγαι μόνον προτάσεις εἶναι ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς ρητορικοῦ συλλογισμοῦ. Μέγας ἀριθμὸς τῶν ζητημάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων γίνονται κρίσεις καὶ παρατηρήσεις, ἐπιδέχονται καὶ διαφορετικὴν λύσιν. Πράγματι, ἡ συζήτησις καὶ ἡ ἔρευνα γίνεται περὶ πράξεων. Ἀλλ' αἱ πράξεις ἔχουν αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν χαρακτῆρα καὶ καμμία οὕτως εἰπεῖν πρᾶξις δὲν γίνεται κατ' ἀνάγκην. Αὐτὰ λοιπόν, τὰ ὁποῖα εἶναι μόνον ἐνδεχόμενα καὶ ἁπλῶς συνηθέ-

δ' ἀναγκαῖα ἐξ ἀναγκαίων (δῆλον δ' ἡμῖν καὶ τοῦτο ἐκ τῶν ἀναλυτικῶν prior. lib. I, 8 et 13—14), φανερὸν ὅτι ἐξ ὧν τὰ ἐνθυμήματα λέγεται, τὰ μὲν ἀναγκαῖα ἔσται, τὰ δὲ πλεῖστα ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, τὰ δ' ἐνθυμήματα ἐξ εἰκότων καὶ ἐκ σημείων, ὥστε ἀνάγκη τούτων ἑκάτερον ἑκατέρῳ ταὐτὸ εἶναι. Τὸ μὲν γὰρ εἰκός ἐστιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γινόμενον, οὐχ ἁπλῶς δὲ καθάπερ ὁρίζονταί τινες, ἀλλὰ τὸ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἄλλως ἔχειν, οὕτως ἔχον πρὸς ἐκεῖνο πρὸς ὃ
1357 b εἰκός, ὡς τὸ καθόλου πρὸς τὸ κατὰ μέρος· τῶν δὲ σημείων τὸ μὲν οὕτως ἔχει ὡς τῶν καθ' ἕκαστόν τι πρὸς τὸ καθόλου, τὸ δὲ ὡς τῶν καθόλου τι πρὸς τὸ κατὰ μέρος. Τούτων δὲ τὸ μὲν ἀναγκαῖον τεκμήριον, τὸ δὲ μὴ ἀναγκαῖον ἀνώνυμόν ἐστι κατὰ τὴν διαφοράν. Ἀναγκαῖα μὲν οὖν λέγω ἐξ ὧν γίνεται συλλογισμός. Διὸ καὶ τεκμήριον τὸ τοιοῦτον τῶν σημείων ἐστίν· ὅταν γὰρ μὴ ἐνδέχεσθαι οἴωνται λῦσαι τὸ λεχθέν, τότε φέρειν οἴονται τεκμήριον ὡς δεδειγμένον καὶ πεπερασμένον· τὸ γὰρ τέκμαρ καὶ πέρας ταὐτόν ἐστι κατὰ τὴν ἀρχαίαν γλῶτταν. Ἔστιν δὲ τῶν σημείων τὸ μὲν ὡς τὸ καθ' ἕκαστον πρὸς τὸ καθόλου ὧδε, οἷον εἴ τις εἴπειεν σημεῖον εἶναι ὅτι οἱ σοφοὶ δίκαιοι, Σωκράτης γὰρ σοφὸς ἦν καὶ δίκαιος. Τοῦτο μὲν οὖν σημεῖον, λυτὸν δέ, κἂν ἀληθὲς ᾖ τὸ εἰρημένον· ἀσυλλόγιστον γάρ. Τὸ δέ, οἷον εἴ τις εἴπειεν σημεῖον ὅτι νοσεῖ, πυρέττει γάρ, ἢ τέτοκεν ὅτι γάλα ἔχει, ἀναγκαῖον. Ὅπερ τῶν σημείων τεκμήριον μόνον ἐστίν·

1. Δηλ. ἐνδεχομένων καὶ συνήθως ἀληθευόντων.

2. Δηλ. εἶναι ἁπλῶς πιθανόν, ἀληθεύει συνήθως καὶ ὄχι κατ' ἀνάγκην.

3. Πρβλ. καὶ τὴν συνήθη φράσιν, ὅταν κάτι φαίνεται ὅτι ἔχει διερευνηθῆ καὶ ἀποδειχθῆ πλήρως: «αὐτὸ εἶναι ἡ τελευταία λέξις τοῦ ζητήματος».

στερον ἀληθεύουν, κατ' ἀνάγκην τὰ ἀποδεικνύομεν δι' ὁμοίων συλλογισμῶν [1]. Τὰ δὲ ἀναγκαῖα συμπεράσματα συνάγονται μόνον ἀπὸ ἀναγκαίας προτάσεις. Καὶ τοῦτο δὲ μᾶς εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὰ 'Αναλυτικά. 'Εκ τούτων προκύπτει ὅτι αἱ προτάσεις, ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ ἐνθύμημα, ἄλλοτε μὲν εἶναι ἀναγκαῖαι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως εἶναι μόνον συνήθεις. Πράγματι ὀνομάζομεν ἐνθυμήματα τὰ συμπεράσματα ποὺ βασίζονται ἐπάνω εἰς πιθανότητας καὶ ἐνδείξεις. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν καὶ τὸ συμπέρασμα ἔχει τὰς αὐτὰς ἰδιότητας μὲ τὰς προτάσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας προκύπτει [2].

Πιθανὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ συνήθως συμβαίνει—καὶ αὐτὸ ὄχι ἀπολύτως, ὅπως μερικοὶ τὸ ὁρίζουν—ἀλλὰ (ἐκεῖνο ποὺ συμβαίνει συνήθως) ἐπὶ ζητημάτων ποὺ δὲν ἀποκλείουν καὶ διαφορετικὴν λύσιν. Τὸ δὲ πιθανὸν ἔχει πρὸς τὸ ἀληθὲς τὴν ἰδίαν σχέσιν ποὺ ἔχει τὸ μερικὸν πρὸς τὸ γενικόν.

Αἱ ἐνδείξεις πάλιν, ἄλλαι μὲν ἀπὸ τὸ γενικὸν φαίνονται ὅτι ἀποδεικνύουν τὸ μερικόν, ἄλλαι δὲ ἀπὸ τὸ μερικὸν τὸ γενικόν. Καὶ αἱ μὲν ἀναγκαῖαι ἐνδείξεις καλοῦνται τεκμήριαι, αἱ δὲ ἄλλαι δὲν ἔχουν ὄνομα πρὸς ἰδιαιτέραν διάκρισίν των.

Λέγω δὲ ἀναγκαίας τὰς ἐνδείξεις ἀπὸ τὰς ὁποίας ἠμπορεῖ νὰ συναχθῇ ἕνας συλλογισμός. Διὰ τοῦτο μεταξὺ τῶν ἐνδείξεων τὸ τεκμήριον ἔχει αὐτὴν τὴν ἰδιότητα. Διότι ὅταν ἐκεῖνο ποὺ ἐλέχθη νομισθῇ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνασκευασθῇ, τότε λέγομεν ὅτι παρήχθη τεκμήριον, ὡς κάτι τελειωτικῶς ἀποδεδειγμένον. Καὶ πράγματι, εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν αἱ λέξεις τέκμαρ καὶ πέρας εἶχαν τὴν ἰδίαν σημασίαν [3].

'Εκ τῶν ἐνδείξεων ἄλλαι μέν, ὅπως εἴπομεν, χωροῦν ἀπὸ τὸ μερικὸν εἰς τὸ γενικὸν κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. "Αν εἴπωμεν λόγου χάριν ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης ἦτο σοφὸς καὶ δίκαιος, ὑπάρχει ἔνδειξις ὅτι οἱ σοφοὶ εἶναι καὶ δίκαιοι. Αὐτὸ εἶναι ἔνδειξις, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνασκευασθῇ καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς τὴν εἰδικὴν περίπτωσιν ὅπου ἐλέχθη εἶναι ἀληθές. Διότι μὲ τὴν ἔνδειξιν αὐτὴν δὲν ἠμπορεῖ νὰ κατασκευασθῇ συλλογισμός. Παρουσιάζονται ὅμως καὶ ὡς ἑξῆς: Κάποιος εἶναι ἄρρωστος, καὶ ἔνδειξις περὶ τούτου εἶναι τὸ ὅτι ἔχει πυρετόν. "Η κάποια ἔχει γάλα, καὶ αὐτὸ εἶναι ἔνδειξις ὅτι ἐγέννησε. Αἱ ἐνδείξεις

μόνον γάρ, ἂν ἀληθὲς ᾖ, ἄλυτόν ἐστιν. Τὸ δὲ ὡς τὸ καθόλου πρὸς τὸ κατὰ μέρος ἔχον, οἷον εἴ τις εἴπειεν, ὅτι πυρέττει, σημεῖον εἶναι, πυκνὸν γὰρ ἀναπνεῖ. Λυτὸν δὲ καὶ τοῦτο, κἂν ἀληθὲς ᾖ· ἐνδέχεται γὰρ καὶ μὴ πυρέττοντα πνευστιᾶν. Τί μὲν οὖν εἰκός ἐστι καὶ τί σημεῖον καὶ τεκμήριον, καὶ τί διαφέρουσιν, εἴρηται μὲν καὶ νῦν, μᾶλλον δὲ φανερῶς καὶ περὶ τούτων, καὶ διὰ τίν' αἰτίαν τὰ μὲν ἀσυλλόγιστά ἐστι τὰ δὲ συλλελογισμένα, ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς (Anal. prior. II, 27) *διώρισται περὶ αὐτῶν.*

Παράδειγμα δὲ ὅτι μέν ἐστιν ἐπαγωγὴ καὶ περὶ ποῖα ἐπαγωγή, εἴρηται· ἔστι δὲ οὔτε ὡς μέρος πρὸς ὅλον οὔθ' ὡς ὅλον πρὸς μέρος οὔθ' ὡς ὅλον πρὸς ὅλον, ἀλλ' ὡς μέρος πρὸς μέρος, ὅμοιον πρὸς ὅμοιον, ὅταν ἄμφω μὲν ᾖ ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος, γνωριμώτερον δὲ θάτερον ᾖ θατέρου, παράδειγμά ἐστιν· οἷον ὅτι ἐπιβουλεύει τυραννίδι Διονύσιος αἰτῶν τὴν φυλακήν· καὶ γὰρ Πεισίστρατος πρότερον ἐπιβουλεύων ᾔτει φυλακὴν καὶ λαβὼν ἐτυράννευσε, καὶ Θεαγένης ἐν Μεγάροις· καὶ ἄλλοι ὅσους ἴσασι, παράδειγμα πάντες γίγνονται τοῦ Διονυσίου, ὃν οὐκ ἴσασίν πω εἰ διὰ τοῦτο αἰτεῖ. Πάντα δὲ ταῦτα ὑπὸ τὸ αὐτὸ καθόλου, ὅτι ὁ ἐπιβουλεύων τυραννίδι φυλακὴν αἰτεῖ.

1358 a *Ἐξ ὧν μὲν οὖν λέγονται αἱ δοκοῦσαι εἶναι πίστεις ἀποδεικτικαί, εἴρηται. Τῶν δὲ ἐνθυμημάτων μεγίστη διαφορὰ καὶ μάλιστα λεληθυῖα σχεδὸν παρὰ πᾶσίν ἐστιν ἥπερ καὶ περὶ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον τῶν συλλογισμῶν· τὰ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐστι κατὰ τὴν ῥητορικὴν ὥσπερ καὶ κατὰ τὴν διαλε-*

αὐταὶ εἶναι ἀναγκαῖαι. Καὶ μόνον αἱ ἐνδείξεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι τεκμήρια. Διότι αὐταὶ μόναι, ἂν εἶναι ἀληθῆ τὰ δεδομένα ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνασκευασθοῦν. Ἂς ἴδωμεν τώρα τὰς ἐνδείξεις ποὺ ἀπὸ τὸ γενικὸν χωροῦν πρὸς τὸ μερικόν. Ἂν κάποιος, λόγου χάριν, εἴπῃ ὅτι ὁ δεῖνα ἀναπνέει γρήγορα, καὶ αὐτὸ εἶναι ἔνδειξις ὅτι ἔχει πυρετόν. Ἀλλὰ καὶ αὐτό, καὶ ἐὰν εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν ἀληθεύῃ, δύναται (ὡς γενικὸν συμπέρασμα) νὰ ἀνασκευασθῇ. Διότι εἶναι δυνατὸν νὰ πνευστιᾷ κανεὶς χωρὶς νὰ ἔχῃ πυρετόν. Ἔτσι λοιπὸν ἔχομεν ἐξηγήσει καὶ τώρα τί εἶναι πιθανόν, τί εἶναι ἔνδειξις, τί εἶναι τεκμήριον καὶ ποῖαι αἱ μεταξύ των διαφοραί. Εἰς δὲ τὰ Ἀναλυτικὰ ἐξεθέσαμεν σαφέστερα τὰ περὶ αὐτῶν καὶ τὴν αἰτίαν διὰ τὴν ὁποίαν μερικὰ ἀπ' αὐτὰ δὲν ἠμποροῦν νὰ ἀποτελέσουν μέρος λογικοῦ συλλογισμοῦ, ἐνῷ ἄλλα πάλιν ἠμποροῦν.

Ὡς πρὸς τὸ παράδειγμα, ἐλέχθη προηγουμένως ὅτι εἶναι ἐπαγωγὴ καὶ εἰς ποῖα θέματα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ. Δὲν ἔχει τὴν σχέσιν τοῦ μερικοῦ πρὸς τὸ γενικόν, οὔτε τοῦ γενικοῦ πρὸς τὸ μερικόν, οὔτε τοῦ γενικοῦ πρὸς τὸ γενικόν. Ἔχει τὴν σχέσιν τοῦ μερικοῦ πρὸς τὸ μερικὸν καὶ τοῦ ὁμοίου πρὸς τὸ ὅμοιον. Ἔχομεν παράδειγμα ὅταν καὶ αἱ δύο προτάσεις εἶναι μέρη τοῦ αὐτοῦ γένους, ἀλλ' ἡ μία εἶναι γνωστοτέρα ἀπὸ τὴν ἄλλην. Ἔτσι διὰ ν' ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ Διονύσιος, ἀφοῦ ζητεῖ σωματοφυλακήν, ἐπιδιώκει νὰ γίνῃ τύραννος, ἀναφέρομεν ὅτι καὶ ὅτι ὁ Πεισίστρατος προηγουμένως, ὅταν ἐπεδίωκε νὰ γίνῃ τύραννος, ἐζήτησε νὰ τοῦ δοθῇ σωματοφυλακὴ καί, ἅμα τοῦ ἐδόθη, ἔγινε τύραννος, ὅπως καὶ ὁ Θεαγένης εἰς τὰ Μέγαρα. Καὶ αὐτοὶ καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι, ὅσοι εἶναι γνωστοί, γίνονται παράδειγμα διὰ τὸν Διονύσιον, ποὺ ἀκόμη δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν ζητεῖ σωματοφυλακήν. Ὅλα δὲ αὐτὰ ὑπάγονται ὑπὸ τὴν αὐτὴν γενικὴν κρίσιν, ὅτι ἐκεῖνος ποὺ ἐπιδιώκει νὰ γίνῃ τύραννος, ζητεῖ πρῶτον νὰ τοῦ δοθῇ σωματοφυλακή. Ἐξεθέσαμεν λοιπὸν ἀπὸ ποῖα στοιχεῖα ἀποτελοῦνται αἱ ἀποδείξεις ποὺ φαίνονται πειστικαί.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἐνθυμημάτων ὑπάρχει πολὺ μεγάλη διαφορά, ἡ ὁποία ἔχει διαφύγει τελείως τὴν προσοχὴν σχεδὸν ὅλων ὅσοι ἔχουν ἀσχοληθῆ μὲ τὴν ρητορικὴν καὶ ἡ ὁποία συναντᾶται ἐπίσης καὶ εἰς τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον τῶν συλ-

κτικὴν μέθοδον τῶν συλλογισμῶν, τὰ δὲ κατ' ἄλλας τέχνας καὶ δυνάμεις, τὰς μὲν οὔσας τὰς δ' οὔπω κατειλημμένας· διὸ καὶ λανθάνουσίν τε [τοὺς ἀκροατάς], καὶ μᾶλλον ἁπτόμενοι κατὰ τρόπον μεταβαίνουσιν ἐξ αὐτῶν. Μᾶλλον δὲ σαφὲς ἔσται τὸ λεγόμενον διὰ πλειόνων ῥηθέν. Λέγω γὰρ διαλεκτικούς τε καὶ ῥητορικοὺς συλλογισμοὺς εἶναι περὶ ὧν τοὺς τόπους λέγομεν. Οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ κοινοὶ περὶ δικαίων καὶ φυσικῶν καὶ περὶ πολιτικῶν καὶ περὶ πολλῶν διαφερόντων εἴδει, οἷον ὁ τοῦ μᾶλλον καὶ ἧττον τόπος· οὐδὲν γὰρ μᾶλλον ἔσται ἐκ τούτου συλλογίσασθαι ἢ ἐνθύμημα εἰπεῖν περὶ δικαίων ἢ περὶ φυσικῶν ἢ περὶ ὁτουοῦν· καίτοι ταῦτα εἴδει διαφέρει. Ἴδια δὲ ὅσα ἐκ τῶν περὶ ἕκαστον εἶδος καὶ γένος προτάσεών ἐστιν, οἷον περὶ φυσικῶν εἰσι προτάσεις ἐξ ὧν οὔτε ἐνθύμημα οὔτε συλλογισμός ἐστι περὶ τῶν ἠθικῶν, καὶ περὶ τούτων ἄλλαι ἐξ ὧν οὐκ ἔσται περὶ τῶν φυσικῶν· ὁμοίως δὲ τοῦτ' ἔχει ἐπὶ πάντων. Κἀκεῖνα μὲν οὐ ποιήσει περὶ οὐδὲν γένος ἔμφρονα· περὶ οὐδὲν γὰρ ὑποκείμενόν ἐστιν· ταῦτα δὲ ὅσῳ τις ἂν βελτίω ἐκλέγηται, [τὰς προτάσεις] λήσει ποιήσας ἄλλην ἐπιστήμην τῆς διαλεκτικῆς καὶ ῥητορικῆς· ἂν γὰρ ἐντύχῃ ἀρχαῖς, οὐκέτι διαλεκτικὴ οὐδὲ ῥητορικὴ ἀλλ' ἐκείνη ἔσται ἧς ἔχει τὰς ἀρχάς. Ἔστι δὲ τὰ πλεῖστα τῶν ἐνθυμημάτων ἐκ τούτων τῶν εἰδῶν λεγόμενα τῶν κατὰ μέρος καὶ

1. Βλ. βιβλ. Β' κεφ. 23 καὶ 24, καθὼς καὶ εἰσαγωγικόν μου σημείωμα.
2. Δηλ. ἐκείνους ποὺ δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν ρητορικὴν καὶ διαλεκτικήν.

λογισμῶν. Ἄλλα μὲν ἐνθυμήματα ἀνάγονται εἰς τὴν ρητορικήν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ συλλογισμοί τινες ἀνάγονται εἰς τὴν διαλεκτικήν. Ἄλλα ὅμως ἀναφέρονται εἰς ἄλλας τέχνας καὶ ἱκανότητας, ἀπὸ τὰς ὁποίας μερικαὶ μὲν ὑπάρχουν, ἄλλαι ὅμως δὲν εἶναι ἀκόμη γνωσταί. Ἔτσι πολλοὶ ρήτορες, χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθοῦν οἱ ἀκροαταί των, ἐπιδίδονται ἰδιαιτέρως καὶ ὑπερβολικὰ εἰς ἐνθυμήματα ξένα πρὸς τὴν ρητορικήν. Ἀλλὰ τοῦτο θὰ γίνῃ περισσότερον ἀντιληπτόν, ὅταν, κατωτέρω τὸ ἀναπτύξωμεν ἐκτενέστερον.

Ὀνομάζω ρητορικοὺς καὶ διαλεκτικοὺς συλλογισμοὺς ἐκείνους ποὺ χρησιμοποιοῦμεν διὰ νὰ ἀναπτύξωμεν τοὺς κοινοὺς τόπους [1]. Αὐτοὶ εἶναι κοιναὶ κρίσεις ποὺ ἠμποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν καὶ εἰς τὸ δίκαιον καὶ εἰς τὴν φυσικὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ εἰς διάφορα ἄλλα εἰδικὰ ζητήματα, ὅπως λόγου χάριν ὁ κοινὸς τόπος περὶ τοῦ περισσοτέρου καὶ τοῦ ὀλιγωτέρου. Διότι ἀπὸ αὐτὸν ἠμποροῦμεν ἐξ ἴσου καλὰ νὰ καταρτίσωμεν συλλογισμὸν ἢ ἐνθύμημα εἴτε ἐπὶ νομικῶν εἴτε ἐπὶ φυσικῶν εἴτε ἐπὶ ὁποιωνδήποτε ἄλλων ζητημάτων. Μολονότι τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι διαφορετικοῦ εἴδους ἀπὸ τὰ ἄλλα. Εἰδικὰ δὲ ἐνθυμήματα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ συνάγονται ἀπὸ προτάσεις ποὺ ἀνήκουν μόνον εἰς ἓν ὡρισμένον εἶδος ἢ γένος. Ὑπάρχουν, λόγου χάριν, εἰς τὴν φυσικὴν προτάσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας δὲν ἠμποροῦν νὰ συναχθοῦν ἐνθυμήματα οὔτε συλλογισμοὶ ποὺ νὰ ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας, καὶ πάλιν εἰς τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας ὑπάρχουν προτάσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας δὲν ἠμποροῦν νὰ συναχθοῦν ἐνθυμήματα οὔτε συλλογισμοὶ διὰ τὴν φυσικήν. Αὐτὸ δὲ ἐφαρμόζεται ἐπὶ ὅλων τῶν εἰδικῶν ζητημάτων. Καὶ οἱ μὲν ρητορικοὶ καὶ διαλεκτικοὶ συλλογισμοὶ καὶ ἐνθυμήματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταστήσουν κανένα ἱκανὸν διὰ μίαν ὡρισμένην ἐπιστήμην, διότι δὲν ἀναφέρονται εἰς ἓν ὡρισμένον θέμα. Τοὺς δὲ ἄλλους πάλιν συλλογισμοὺς καὶ τὰ ἐνθυμήματα [2], ὅσον καλυτέρας προτάσεις ἐκλέγει ἐκεῖνος ποὺ τοὺς χρησιμοποιεῖ, τόσον, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ, θὰ ἔχῃ καταλήξει εἰς τὸ νὰ πραγματευθῇ κάποιαν ἄλλην ἐπιστήμην διαφορετικὴν ἀπὸ τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν διαλεκτικήν. Καὶ ἂν συναντήσῃ γενικὰς ἀρχάς, δὲν θ' ἀφοροῦν αὗται πλέον οὔτε τὴν διαλεκτικὴν οὔτε τὴν ρητορικήν, ἀλλὰ τὴν εἰδικὴν ἐπιστήμην ἐκείνην, τῆς ὁποίας κατέχει τὰς γενικὰς ἀρχάς.

Τὰ περισσότερα ἐνθυμήματα ἀνάγονται εἰς αὐτὰ τὰ με-

ἰδίων, ἐκ δὲ τῶν κοινῶν ἐλάττω. Καθάπερ οὖν καὶ ἐν τοῖς τοπικοῖς, καὶ ἐνταῦθα διαιρετέον τῶν ἐνθυμημάτων τά τε εἴδη καὶ τοὺς τόπους ἐξ ὧν ληπτέον. Λέγω δ᾽ εἴδη μὲν τὰς καθ᾽ ἕκαστον γένος ἰδίας προτάσεις, τόπους δὲ τοὺς κοινοὺς ὁμοίως πάντων. Πρότερον οὖν εἴπωμεν περὶ τῶν εἰδῶν· πρῶτον δὲ λάβωμεν τὰ γένη τῆς ῥητορικῆς, ὅπως διελόμενοι πόσα ἐστίν, περὶ τούτων χωρὶς λαμβάνωμεν τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς προτάσεις.

3. *Ἔστιν δὲ τῆς ῥητορικῆς εἴδη τρία τὸν ἀριθμόν· τοσοῦτοι γὰρ καὶ οἱ ἀκροαταὶ τῶν λόγων ὑπάρχουσιν ὄντες. Σύγκειται μὲν γὰρ ἐκ τριῶν ὁ λόγος, ἔκ τε τοῦ λέγοντος καὶ*
1358b *περὶ οὗ λέγει καὶ πρὸς ὅν, καὶ τὸ τέλος πρὸς τοῦτόν ἐστιν, λέγω δὲ τὸν ἀκροατήν. Ἀνάγκη δὲ τὸν ἀκροατὴν ἢ θεωρὸν εἶναι ἢ κριτήν, κριτὴν δὲ ἢ τῶν γεγενημένων ἢ τῶν μελλόντων. Ἔστιν δ᾽ ὁ μὲν περὶ τῶν μελλόντων κρίνων οἷον ἐκκλησιαστής, ὁ δὲ περὶ τῶν γεγενημένων οἷον ὁ δικαστής, ὁ δὲ [περὶ] τῆς δυνάμεως [ὁ] θεωρός, ὥστ᾽ ἐξ ἀνάγκης ἂν εἴη τρία γένη τῶν λόγων τῶν ῥητορικῶν, συμβουλευτικόν, δικανικόν, ἐπιδεικτικόν. Συμβουλῆς δὲ τὸ μὲν προτροπὴ τὸ δὲ ἀποτροπή· ἀεὶ γὰρ καὶ οἱ ἰδίᾳ συμβουλεύοντες καὶ οἱ κοινῇ δημηγοροῦντες τούτων θάτερον ποιοῦσιν. Δίκης δὲ τὸ μὲν κατηγορία τὸ δ᾽ ἀπολογία· τούτων γὰρ ὁποτερονοῦν ποιεῖν ἀνάγκη τοὺς ἀμφισβητοῦντας. Ἐπιδεικτικοῦ δὲ τὸ μὲν ἔπαινος τὸ δὲ ψόγος. Χρόνοι δὲ ἑκάστου τούτων εἰσὶ τῷ*

---

1. Θεωρός: Ἐννοεῖ τὸν ἀκροατὴν τῶν πανηγυρικῶν λόγων.

2. Ὁ ἀκροατὴς τοῦ πανηγυρικοῦ κρίνει περὶ τῆς ἀξίας ἑνὸς προσώπου ἢ ἑνὸς γεγονότος καὶ ὄχι, ὅπως πολλάκις ἔχει μεταφρασθῆ, περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ῥήτορος ἢ τοῦ πανηγυρικοῦ λόγου.

ρικὰ καὶ ἰδιαίτερα εἴδη καὶ πολὺ ὀλιγώτερα προέρχονται ἀπὸ τοὺς κοινοὺς τόπους. Πρέπει λοιπὸν καὶ ἐδῶ νὰ διακρίνωμεν, ὅπως ἐπράξαμεν καὶ εἰς τὰ Τοπικά, τὰ εἴδη καὶ τοὺς τόπους ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ συνάγωμεν ἐνθυμήματα. Ὀνομάζω δὲ εἴδη μὲν τὰς προτάσεις ποὺ λαμβάνομεν ἀπὸ ὡρισμένην εἰδικὴν κατηγορίαν γνώσεων, τόπους δὲ ἐκείνας ποὺ εἶναι κοιναὶ εἰς ὅλα τὰ εἴδη. Ἂς ὁμιλήσωμεν πρῶτον περὶ τῶν εἰδῶν. Ἂς ἐξετάσωμεν δὲ προηγουμένως τὰ εἴδη τῆς ρητορικῆς καί, ἀφοῦ διακρίνωμεν πόσα εἶναι, ἂς ἐξετάσωμεν ἰδιαιτέρως τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς προτάσεις ποὺ ἀνάγονται εἰς ἓν ἕκαστον ἐξ αὐτῶν.

3. ΤΑ ΤΡΙΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ. Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ, Ο ΔΙΚΑΝΙΚΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

Ὑπάρχουν τρία εἴδη ρητορικῆς. Διότι καὶ οἱ ἀκροαταὶ εἶναι τριῶν εἰδῶν. Καὶ ὁ ρητορικὸς δὲ λόγος ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία στοιχεῖα. Ἀπὸ τὸν ρήτορα, ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ λόγου καὶ ἀπὸ τὸ ἀκροατήριον. Καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ λόγου ἀφορᾷ τὸ τρίτον τοῦτο στοιχεῖον, δηλ. τὸ ἀκροατήριον.

Κατ' ἀνάγκην ὁ ἀκροατὴς ἢ ἁπλῶς παρίσταται [1] κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ λόγου, ἢ εἶναι κριτὴς (μὲ ἁρμοδιότητα νὰ ἀποφασίσῃ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἀγορεύσεως). Ἐὰν εἶναι κριτής, κρίνει ἢ περὶ τῶν πραγμάτων ποὺ ἔγιναν ἤδη, ἢ περὶ ἐκείνων ποὺ πρόκειται νὰ γίνουν. Τὸ μέλος, λόγου χάριν, μιᾶς πολιτικῆς συνελεύσεως κρίνει περὶ τῶν μελλόντων, ὁ δὲ δικαστὴς περὶ ὅσων ἔχουν γίνει. Ὁ δὲ ἁπλῶς παριστάμενος κρίνει περὶ τῆς ἀξίας ἑνὸς προσώπου ἢ ἑνὸς γεγονότος [2].

Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ὑπάρχουν ἐπίσης τρία εἴδη λόγων, ὁ πολιτικός, ὁ δικανικὸς καὶ ὁ πανηγυρικός. Ὁ πολιτικὸς ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ παροτρύνῃ ἢ νὰ ἀποτρέψῃ. Πράγματι δέ, καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἰδιαιτέρως συμβουλεύουν ἕνα γνωστόν των, καὶ ἐκεῖνοι ποὺ δημηγοροῦν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, πάντοτε κάμνουν ἢ τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο. Ἡ δίκη δὲ πάλιν περιέχει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν κατηγορίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ὑπεράσπισιν. Οἱ διάδικοι, πράγματι, κατ' ἀνάγκην ἢ τὸ ἕνα κάμνουν ἢ τὸ ἄλλο ἀπ' αὐτὰ τὰ δύο. Τέλος ὁ πανηγυρικὸς λόγος περιέχει ἄλλοτε μὲν τὸν ἔπαινον, ἄλλοτε δὲ τὴν κατάκρισιν.

μὲν συμβουλεύοντι ὁ μέλλων· περὶ γὰρ τῶν ἐσομένων συμβουλεύει ἢ προτρέπων ἢ ἀποτρέπων, τῷ δὲ δικαζομένῳ ὁ γενόμενος· περὶ γὰρ τῶν πεπραγμένων ἀεὶ ὁ μὲν κατηγορεῖ ὁ δὲ ἀπολογεῖται, τῷ δ' ἐπιδεικτικῷ κυριώτατος μὲν ὁ παρών· κατὰ γὰρ τὰ ὑπάρχοντα ἐπαινοῦσιν ἢ ψέγουσιν πάντες, προσχρῶνται δὲ πολλάκις καὶ τὰ γενόμενα ἀναμιμνήσκοντες καὶ τὰ μέλλοντα προεικάζοντες. Τέλος δὲ ἑκάστοις τούτων ἕτερόν ἐστι, καὶ τρισὶν οὖσι τρία, τῷ μὲν συμβουλεύοντι τὸ συμφέρον καὶ βλαβερόν· ὁ μὲν γὰρ προτρέπων ὡς βέλτιον συμβουλεύει, ὁ δὲ ἀποτρέπων ὡς χεῖρον ἀποτρέπει, τὰ δ' ἄλλα πρὸς τοῦτο συμπαραλαμβάνει ἢ δίκαιον ἢ ἄδικον, ἢ καλὸν ἢ αἰσχρόν· τοῖς δὲ δικαζομένοις τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον, τὰ δ' ἄλλα καὶ οὗτοι συμπαραλαμβάνουσι πρὸς ταῦτα· τοῖς δ' ἐπαινοῦσιν καὶ ψέγουσιν τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρόν, τὰ δ' ἄλλα καὶ οὗτοι πρὸς ταῦτα ἐπαναφέρουσιν. Σημεῖον δ' ὅτι τὸ εἰρημένον ἑκάστοις τέλος· περὶ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων ἐνίοτε οὐκ ἂν ἀμφισβητήσαιεν, οἷον ὁ δικαζόμενος ὡς οὐ γέγονεν ἢ οὐκ ἔβλαψεν· ὅτι δ' ἀδικεῖ, οὐδέ ποτ' ἂν ὁμολογήσειεν· οὐδὲν γὰρ ἂν ἔδει δίκης. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ συμβουλεύοντες τὰ μὲν ἄλλα πολλάκις προΐενται, ὡς δὲ ἀσύμφορα συμβουλεύουσιν ἢ ἀπ' ὠφελίμων ἀποτρέπουσιν οὐκ ἂν ὁμολογήσαιεν· ὡς δ' οὐκ ἄδικον τοὺς ἀστυγείτονας καταδουλοῦσθαι καὶ τοὺς μηδὲν ἀδικοῦντας, πολλάκις οὐδὲν φροντίζουσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ

Τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ εἴδη ἀναφέρεται εἰς ἄλλην περίοδον χρόνου. Ὁ πολιτικὸς ἀναφέρεται εἰς τὸ μέλλον. Πράγματι, δίδει κανεὶς πάντοτε συμβουλὰς δι' ἐκεῖνα ποὺ πρόκειται νὰ συμβοῦν εἰς τὸ μέλλον, εἴτε ὑποστηρίζων εἴτε καταπολεμῶν μίαν πρότασιν. Ὁ δικανικὸς λόγος ἀφορᾷ τὸ παρελθόν, διότι πάντοτε περὶ ἐκείνων ποὺ ἔχουν ἤδη πραχθῆ ὁ μὲν εἰς κατηγορεῖ, ὁ δ' ἕτερος ἀπολογεῖται. Ὁ πανηγυρικὸς δὲ λόγος ἀναφέρεται μὲν κυρίως εἰς τὴν παροῦσαν χρονικὴν περίοδον, διότι γενικῶς ὁ ἔπαινος ἢ ἡ μομφὴ ἀποδίδονται εἰς ἐπίκαιρα γεγονότα, συχνὰ ὅμως, ἐκτὸς αὐτῶν, χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπενθυμίζεται τὸ παρελθὸν ἢ διατυπώνονται προβλέψεις διὰ τὸ μέλλον.

Τέλος τὸ κάθε εἶδος ἀπ' αὐτὰ ἀποβλέπει εἰς ἰδιαίτερον σκοπόν. Εἰς τὰ τρία λοιπὸν εἴδη ἀντιστοιχοῦν τρεῖς διαφορετικοὶ σκοποί. Ὁ συμβουλεύων ἐξετάζει τί συμφέρει καὶ τί εἶναι ἐπιζήμιον. Διότι ἐκεῖνος ποὺ παροτρύνει, παρουσιάζει τὴν πρότασίν του ὡς συμφέρουσαν, ἐκεῖνος δὲ ποὺ ἀποτρέπει, προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι ἐπιζημία. Χρησιμοποιεῖ δὲ μόνον ἐπιβοηθητικῶς καὶ ἐπιχειρήματα ποὺ ἁρμόζουν εἰς τὰ ἄλλα δύο εἴδη τοῦ λόγου, ὅπως τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον, ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία. Εἰς τὰς δικαστικὰς δὲ ὑποθέσεις οἱ ὁμιληταὶ ἀποβλέπουν εἰς τὸ δίκαιον ἢ εἰς τὸ ἄδικον. Καὶ ἐδῶ ὅμως πάλιν ἐπιβοηθητικῶς γίνεται χρῆσις ἐπιχειρημάτων ποὺ ἁρμόζουν εἰς τὰ ἄλλα εἴδη τοῦ λόγου. Τέλος ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπαινοῦν ἢ μέμφονται, ἐξετάζουν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν καὶ εἰς αὐτὰ ἑνώνουν ἐπίσης ἐπιχειρήματα ποὺ ἀντλοῦν ἀπὸ τὰ δύο ἄλλα εἴδη τοῦ λόγου.

Τὰ ἑξῆς ἀποδεικνύουν ὅτι πράγματι κάθε εἶδος λόγου ἔχει τὸν ἰδιαίτερον σκοπὸν ποὺ ἐξεθέσαμεν. Συμβαίνει συχνὰ οἱ ρήτορες νὰ μὴ ἀμφισβητήσουν καθόλου ὡρισμένα σημεῖα ξένα πρὸς τὸν σκοπόν των. Ἠμπορεῖ, λόγου χάριν, ὁ δικανικὸς ρήτωρ νὰ παραδεχθῇ ὅτι τὸ δεῖνα γεγονὸς δὲν ἔλαβε χώραν, ἢ δὲν ἔφερε ζημίαν. Ἀλλὰ ποτὲ δὲν θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὑπέπεσεν εἰς ἀδίκημα. Διότι τότε δὲν θὰ ἐχρειάζετο κἂν νὰ γίνῃ δίκη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὁ πολιτικὸς ρήτωρ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀδιαφορήσῃ δι' ἄλλα σημεῖα, ἀλλὰ ποτὲ δὲν θὰ παραδεχθῇ ὅτι ἐκεῖνο ποὺ συμβουλεύει δὲν συμφέρει εἰς τὴν πολιτείαν, ἢ ὅτι ἡ πρότασις τὴν ὁποίαν καταπολεμεῖ εἶναι συμφέρουσα. Πολλάκις ὅμως δὲν καταβάλλει καμμίαν φροντίδα διὰ νὰ ἐξετάσῃ ἂν δὲν εἶναι ἄδικον νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ ὑποδούλωσις ἑνὸς γειτονικοῦ λαοῦ, ἐναντίον τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει κανὲν παράπονον. Ἐπίσης ἐκεῖνος

οἱ ἐπαινοῦντες καὶ οἱ ψέγοντες οὐ σκοποῦσιν εἰ συμφέ-
1359a ροντα ἔπραξεν ἢ βλαβερά, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐπαίνῳ πολλάκις τιθέασιν ὅτι ὀλιγωρήσας τοῦ αὐτῷ λυσιτελοῦντος ἔπραξεν ὅ τι καλόν, οἷον Ἀχιλλέα ἐπαινοῦσιν ὅτι ἐβοήθησε τῷ ἑταίρῳ Πατρόκλῳ εἰδὼς ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀποθανεῖν ἐξὸν ζῆν. Τούτῳ δὲ ὁ μὲν τοιοῦτος θάνατος κάλλιον, τὸ δὲ ζῆν συμφέρον.

Φανερὸν δὲ ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι ἀνάγκη περὶ τούτων ἔχειν πρῶτον τὰς προτάσεις· τὰ γὰρ τεκμήρια καὶ τὰ εἰκότα καὶ τὰ σημεῖα προτάσεις εἰσὶν ῥητορικαί· ὅλως μὲν γὰρ συλλογισμὸς ἐκ προτάσεών ἐστιν, τὸ δ' ἐνθύμημα συλλογισμός ἐστι συνεστηκὼς ἐκ τῶν εἰρημένων προτάσεων.

Ἐπεὶ δὲ οὔτε πραχθῆναι οἷόν τε οὔτε πραχθήσεσθαι τὰ ἀδύνατα ἀλλὰ τὰ δυνατά, οὐδὲ τὰ μὴ γενόμενα ἢ μὴ ἐσόμενα οὐχ οἷόν τε τὰ μὲν πεπρᾶχθαι τὰ δὲ πραχθήσεσθαι, ἀναγκαῖον καὶ τῷ συμβουλεύοντι καὶ τῷ δικαζομένῳ καὶ τῷ ἐπιδεικτικῷ ἔχειν προτάσεις περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου, καὶ εἰ γέγονεν ἢ μή, καὶ εἰ ἔσται ἢ μή. Ἔτι δὲ ἐπεὶ ἅπαντες καὶ ἐπαινοῦντες καὶ ψέγοντες καὶ προτρέποντες καὶ ἀποτρέποντες καὶ κατηγοροῦντες καὶ ἀπολογούμενοι οὐ μόνον τὰ εἰρημένα δεικνύναι πειρῶνται ἀλλὰ καὶ ὅτι μέγα ἢ μικρὸν τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν, ἢ τὸ καλὸν ἢ τὸ αἰσχρόν, ἢ τὸ δίκαιον ἢ τὸ ἄδικον, ἢ καθ' αὑτὰ λέγοντες ἢ πρὸς ἄλληλα ἀντιπαραβάλλοντες, δῆλον ὅτι δέοι ἂν καὶ περὶ μεγέθους καὶ μικρότητος καὶ τοῦ μείζονος καὶ τοῦ ἐλάττονος προτάσεις ἔχειν, καὶ καθόλου καὶ περὶ ἑκάστου, οἷον τί μεῖζον ἀγα-

1. Δηλ. τὸ συμφέρον, τὸ δίκαιον, τὸ ὡραῖον.

ποὺ ἐκφωνεῖ πανηγυρικὸν λόγον διὰ νὰ ἐπαινέσῃ ἢ νὰ ψέξῃ, δὲν ἐξετάζει ἂν ἐκεῖνος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁμιλεῖ, ἔκαμεν ὠφελίμους ἢ βλαβερὰς πράξεις· ἀπεναντίας, ἐνῷ τὸν ἐπαινεῖ, ἀποδεικνύει ὅτι ἐξετέλεσε μίαν ὡραίαν πρᾶξιν παραμελήσας τὸ προσωπικόν του συμφέρον. Ἐπαινοῦν, παραδείγματος χάριν, τὸν Ἀχιλλέα, διότι, ἐξεδικήθη τὸν φίλον του Πάτροκλον, ἂν καὶ ἐγνώριζεν ὅτι, ὅταν κάμῃ αὐτὴν τὴν πρᾶξιν, θὰ ἀποθάνῃ, ἐνῷ ἠμποροῦσε νὰ σώσῃ τὴν ζωήν του. Ἦτο ὡραιότερον διὰ τὸν Ἀχιλλέα νὰ ἀποθάνῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Τὸ συμφέρον του ὅμως ἦτο νὰ διατηρήσῃ τὴν ζωήν του.

Ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν καθίσταται φανερὸν ὅτι κυρίως αἱ προτάσεις πρέπει νὰ ἀφοροῦν αὐτὰ τὰ σημεῖα[1]. Διότι τὰ τεκμήρια καὶ αἱ πιθανότητες καὶ αἱ ἐνδείξεις εἶναι προτάσεις καθαρῶς ρητορικαί. Καὶ γενικῶς μὲν ὁ συλλογισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ προτάσεις, τὸ δὲ ἐνθύμημα εἶναι συλλογισμός, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ προτάσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ποὺ ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν.

Ἐπειδὴ εἶναι ἀπαράδεκτον τὸ νὰ ἔχουν γίνει ἢ νὰ πρόκειται νὰ γίνουν εἰς τὸ μέλλον πράγματα ἀδύνατα, ἀλλὰ μόνον τὰ δυνατά, καὶ ἐπίσης εἶναι ἀπαράδεκτον τὸ νὰ ἔχουν συμβῆ ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἔχουν συμβῆ, ἢ τὸ νὰ πρόκειται νὰ συμβοῦν ἐκεῖνα ποὺ (ἀναγκαστικὰ) δὲν πρόκειται νὰ συμβοῦν, εἶναι ἀνάγκη καὶ ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ δικανικὸς καὶ ὁ πανηγυρικὸς ρήτωρ νὰ διαθέτουν προτάσεις ποὺ νὰ ἀφοροῦν τὸ δυνατὸν καὶ τὸ ἀδύνατον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύνανται νὰ συναχθοῦν συμπεράσματα ἂν κάτι τι ἔχει γίνει ἢ ὄχι, πρόκειται νὰ γίνῃ ἢ δὲν πρόκειται.

Ἀκόμη, ἀφοῦ ὅλοι οἱ ρήτορες, εἴτε πρόκειται περὶ ἐπαίνου ἢ μομφῆς, εἴτε πρόκειται περὶ προτροπῆς ἢ ἀποτροπῆς, εἴτε πρόκειται περὶ κατηγορίας ἢ ὑπερασπίσεως, προσπαθοῦν ὄχι μόνον ν' ἀποδείξουν ὅσα ἤδη ἔχομεν ἐκθέσει, ἀλλ' ἀκόμη καὶ νὰ ἐξάρουν ἢ νὰ σμικρύνουν τὴν σημασίαν τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ κακοῦ, τοῦ ὡραίου ἢ τοῦ ἀσχήμου, ἢ τοῦ δικαίου ἢ τοῦ ἀδίκου (ποὺ περιέχουν τὰ ἀποδειχθέντα πράγματα), εἴτε ἐξεταζόμενα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ εἴτε ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλληλα, εἶναι προφανὲς ὅτι πρέπει νὰ προβάλλῃ ὁ ρήτωρ καὶ προτάσεις περὶ τῆς μικρᾶς ἢ μεγάλης ἐκτάσεως καὶ σημασίας καὶ ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως καὶ δι' ἓν

θὸν ἢ ἔλαττον ἢ ἀδίκημα ἢ δικαίωμα· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων. Περὶ ὧν μὲν οὖν ἐξ ἀνάγκης δεῖ λαβεῖν τὰς προτάσεις, εἴρηται· μετὰ δὲ ταῦτα διαιρετέον ἰδίᾳ περὶ ἑκάστου τούτων, οἷον περὶ ὧν συμβουλὴ καὶ περὶ ὧν οἱ ἐπιδεικτικοὶ λόγοι, τρίτον δὲ περὶ ὧν αἱ δίκαι.

4. *Πρῶτον μὲν οὖν ληπτέον περὶ ποῖα ἀγαθὰ ἢ κακὰ ὁ συμβουλεύων συμβουλεύει, ἐπειδὴ οὐ περὶ ἅπαντα ἀλλ' ὅσα ἐνδέχεται καὶ γενέσθαι καὶ μή. Ὅσα δὲ ἐξ ἀνάγκης ἢ ἔστιν ἢ ἔσται ἢ ἀδύνατον ἢ εἶναι ἢ γενέσθαι, περὶ δὲ τούτων οὐκ ἔστι συμβουλή. Οὐδὲ δὴ περὶ τῶν ἐνδεχομένων ἁπάντων· ἔστιν γὰρ καὶ φύσει ἔνια καὶ ἀπὸ τύχης γινόμενα ἀγαθὰ τῶν ἐνδεχομένων καὶ γίγνεσθαι καὶ μή, περὶ ὧν οὐδὲν πρὸ ἔργου τὸ συμβουλεύειν· ἀλλὰ δῆλον ὅτι περὶ ὅσων ἐστὶν τὸ βουλεύεσθαι. Τοιαῦτα δ' ἐστὶν ὅσα πέφυκεν ἀνάγεσθαι εἰς ἡμᾶς, καὶ ὧν ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως ἐφ' ἡμῖν ἐστιν· μέχρι*
1359 b *γὰρ τούτου σκοποῦμεν, ἕως ἂν εὕρωμεν εἰ ἡμῖν δυνατὰ ἢ ἀδύνατα πρᾶξαι.*

Καθ' ἕκαστον μὲν οὖν ἀκριβῶς διαριθμήσασθαι καὶ διαλαβεῖν εἰς εἴδη περὶ ὧν εἰώθασι χρηματίζειν, ἔτι δ' ὅσον ἐνδέχεται περὶ αὐτῶν διορίσαι κατὰ τὴν ἀλήθειαν, οὐ δεῖ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ζητεῖν διὰ τὸ μήτε τῆς ῥητορικῆς εἶναι τέχνης ἀλλ' ἐμφρονεστέρας καὶ μᾶλλον ἀληθινῆς, πολλῷ τε πλείω δεδόσθαι καὶ νῦν αὐτῇ τῶν οἰκείων θεωρημάτων· ὅπερ γὰρ καὶ πρότερον εἰρηκότες τυγχάνομεν, ἀληθές ἐστιν, ὅτι ἡ ῥητορικὴ σύγκειται μὲν ἔκ τε τῆς ἀναλυτικῆς

1. Κυριολεκτικῶς: ὁ ἐκφωνῶν πολιτικὸν λόγον, ὅταν συμβουλεύῃ.

2. Τὸ «ἔμφρων» ἔχει ἐδῶ τὴν σημασίαν ἐπιστήμης ἱκανῆς νὰ κρίνῃ πραγματικὰ ζητήματα, ἐνῷ τῆς ρητορικῆς ἔργον εἶναι μᾶλλον τὸ πῶς θὰ παρουσιασθοῦν τὰ διάφορα ζητήματα καὶ ὄχι αὐτὴ ἡ οὐσία των. Εἶναι μᾶλλον τυπικὴ παρὰ οὐσιαστικὴ τέχνη.

ἕκαστον ζήτημα ἰδιαιτέρως. Νὰ ἐξετάζῃ, λόγου χάριν, ποῖον ἀγαθὸν ἢ ποῖον ἀδίκημα ἢ ποῖον δικαίωμα εἶναι μεγαλύτερον ἢ μικρότερον, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ἐπὶ ποίων σημείων πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ βασίζωνται αἱ προτάσεις τοῦ ρήτορος. Κατόπιν τούτου πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἕκαστον εἶδος τοῦ ρητορικοῦ λόγου, δηλ. εἰς ποίας περιπτώσεις ὑπάρχει συμβουλή, ἢ πανηγυρικὸς λόγος, ἢ τέλος δικαστικὴ ὑπόθεσις.

4. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Πρῶτον πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ποῖα ἀγαθὰ ἢ κακὰ ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὅταν ἀγορεύῃ [1], ἀφοῦ συμβουλαὶ δὲν δίδονται δι' ὁποιονδήποτε ζήτημα, ἀλλὰ μόνον δι' ἐκεῖνα ποὺ εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ γίνουν καὶ νὰ μὴ γίνουν.

Ἀπεναντίας διὰ τὰ γεγονότα τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξις εἴτε εἰς τὸ παρὸν εἴτε εἰς τὸ μέλλον θὰ πραγματοποιηθῇ ἀναγκαστικά, καθὼς καὶ διὰ τὰ γεγονότα ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔγιναν ἢ νὰ γίνουν, δὲν χωρεῖ συμβουλή.

Ἀκόμη δὲν δίδονται συμβουλαὶ καὶ περὶ ὅλων τῶν πραγμάτων ποὺ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ γίνουν, διότι μερικὰ καλὰ πράγματα, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἐνδεχόμενον καὶ νὰ γίνουν καὶ νὰ μὴ γίνουν, πραγματοποιοῦνται ὅλως διόλου φυσικὰ καὶ τυχαῖα. Δι' αὐτά, βέβαια, δὲν ὠφελεῖ νὰ δίδωμεν συμβουλάς. Εἶναι φανερὸν ὅτι θέματα τῶν δημοσίων συζητήσεων εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἐκ φύσεως ἀνάγονται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν μας, καθὼς καὶ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεως ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. Ἡ δὲ ἔρευνα τῶν ζητημάτων προχωρεῖ μέχρις ὅτου βεβαιωθῶμεν ἂν μᾶς εἶναι ἢ δὲν μᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνεργήσωμεν.

Ἡ λεπτομερὴς καὶ ἀκριβὴς ἀπαρίθμησις ὅλης τῆς ποικιλίας τῶν ὑποθέσεων περὶ τῶν ὁποίων συνήθως δίδονται συμβουλαί, ἡ ὑποδιαίρεσις αὐτῶν εἰς εἴδη, καὶ ἀκόμη ἡ ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ παροχὴ αὐστηρῶν ὁρισμῶν κάθε εἴδους, δὲν πρέπει νὰ ζητῆται ἀπὸ τὴν παροῦσαν πραγματείαν. Διότι τοῦτο δὲν εἶναι ἔργον τῆς ρητορικῆς τέχνης, ἀλλ' ἑτέρας οὐσιαστικωτέρας [2] καὶ περισσότερον ἀληθινῆς. Καὶ μάλιστα τῆς ἔχει ἤδη δοθῆ ἔκτασις μεγαλυτέρα ἀπὸ ἐκείνην ποὺ τῆς ἀνήκει.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι, καθὼς ἐξεθέσαμεν καὶ προηγουμένως, ὅτι ἡ ρητορικὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα μέρος τῆς ἀναλυτικῆς

ἐπιστήμης καὶ τῆς περὶ τὰ ἤθη πολιτικῆς, ὁμοία δ' ἐστὶν τὰ μὲν τῇ διαλεκτικῇ τὰ δὲ τοῖς σοφιστικοῖς λόγοις. Ὅσῳ δ' ἂν τις ἢ τὴν διαλεκτικὴν ἢ ταύτην μὴ καθάπερ ἂν δυνάμεις ἀλλ' ἐπιστήμας πειρᾶται κατασκευάζειν, λήσεται τὴν φύσιν αὐτῶν ἀφανίσας τῷ μεταβαίνειν ἐπισκευάζων εἰς ἐπιστήμας ὑποκειμένων τινῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μὴ μόνον λόγων. Ὅμως δὲ ὅσα πρὸ ἔργου μέν ἐστι διελεῖν, ἔτι δ' ὑπολείπει σκέψιν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ, εἴπωμεν καὶ νῦν.

Σχεδὸν γάρ, περὶ ὧν βουλεύονται πάντες καὶ περὶ ὧν ἀγορεύουσιν οἱ συμβουλεύοντες, τὰ μέγιστα τυγχάνει πέντε τὸν ἀριθμὸν ὄντα· ταῦτα δ' ἐστὶν περί τε πόρων, καὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἔτι δὲ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας, καὶ τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων, καὶ νομοθεσίας. Ὥστε περὶ μὲν πόρων τὸν μέλλοντα συμβουλεύειν δέοι ἂν τὰς προσόδους τῆς πόλεως εἰδέναι τίνες καὶ πόσαι, ὅπως εἴτε τις παραλείπεται προστεθῇ καὶ εἴ τις ἐλάττων αὐξηθῇ, ἔτι δὲ τὰς δαπάνας τῆς πόλεως ἁπάσας, ὅπως εἴ τις περίεργος ἀφαιρεθῇ καὶ εἴ τις μείζων ἐλάττων γένηται· οὐ γὰρ μόνον πρὸς τὰ ὑπάρχοντα προστιθέντες πλουσιώτεροι γίνονται, ἀλλὰ καὶ ἀφαιροῦντες τῶν δαπανημάτων. Ταῦτα δ' οὐ μόνον ἐκ τῆς περὶ τὰ ἴδια ἐμπειρίας ἐνδέχεται συνορᾶν, ἀλλ' ἀναγκαῖον καὶ τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις εὑρημένων ἱστορικὸν εἶναι πρὸς τὴν περὶ τούτων συμβουλήν.

Περὶ δὲ πολέμου καὶ εἰρήνης τὴν δύναμιν εἰδέναι τῆς πόλεως, ὁπόση τε ὑπάρχει ἤδη καὶ πόσην ἐνδέχεται ὑπάρξαι, καὶ ποία τις ἥ τε ὑπάρχουσά ἐστιν καὶ ἥ τις ἐνδέχεται προσγενέσθαι, ἔτι δὲ πολέμους πῶς καὶ τίνας πεπολέμηκεν.

---

1. Δηλ. ἀπὸ ὅ,τι ἐφαρμόζεται εἰς τὴν χώραν του.

ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ ἕνα μέρος τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Ὁμοιάζει δὲ ὑπό τινας ἐπόψεις πρὸς τὴν διαλεκτικὴν καὶ ὑπὸ ἄλλας πρὸς τὴν τέχνην τῶν σοφιστῶν.

Ἐὰν ὅμως καταβάλωμεν προσπάθειαν νὰ μὴ δεχθῶμεν ὅτι ἡ διαλεκτική, καθὼς καὶ ἡ τέχνη ποὺ τώρα μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶναι γενικὰ ἐφόδια, ἀλλὰ θελήσωμεν νὰ τὰς ἀναγάγωμεν εἰς αὐτοτελεῖς ἐπιστήμας, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβωμεν, θὰ χάσωμεν ἀπὸ μπροστά μας τὴν ἀληθινήν των φύσιν καὶ θὰ τὰς μετατρέψωμεν εἰς ἐπιστήμας, ποὺ ἀφοροῦν ὡρισμένα δεδομένα πράγματα, καὶ ὄχι ἁπλῶς τέχνας, ποὺ ἀφοροῦν μόνον τοὺς λόγους.

Ὁπωσδήποτε θὰ ἐξετάσωμεν τώρα ὅλα ὅσα εἶναι σκόπιμον νὰ διεξέλθωμεν καὶ ἐδῶ, θ' ἀφήσωμεν δὲ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην τὴν περὶ αὐτῶν πληρεστέραν ἔρευναν, ἡ ὁποία καὶ ἀνήκει εἰς τὴν ἁρμοδιότητά της. Πράγματι, ὅλα σχεδὸν ὅσα ἀποτελοῦν ἀντικείμενον δημοσίας συζητήσεως, καὶ περὶ τῶν ὁποίων ἀγορεύουν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες, ἀνάγονται εἰς πέντε κατηγορίας. Εἶναι δὲ αὗται ἡ περὶ τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, ἡ περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἡ περὶ ἀμύνης τῆς χώρας, ἡ περὶ εἰσαγωγῶν καὶ ἐξαγωγῶν καὶ ἡ περὶ τῆς νομοθεσίας.

Ἐκεῖνος λοιπὸν ποὺ πρόκειται νὰ λάβῃ τὸν λόγον περὶ τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, πρέπει νὰ γνωρίζῃ ποῖα καὶ πόσα εἶναι τὰ δημόσια ἔσοδα, εἰς τρόπον ὥστε, ἂν ἔχῃ λησμονηθῆ κάποιο ἀπ' αὐτά, νὰ προστεθῆ, καὶ ἂν κάποιο ἄλλο εἶναι ἀνεπαρκές, νὰ αὐξηθῆ. Πρέπει ἀκόμη νὰ γνωρίζῃ ὅλας τὰς δημοσίας δαπάνας, ὥστε τῶν μὲν περιττῶν νὰ προτείνῃ τὴν κατάργησιν, τῶν δὲ ὑπερόγκων τὸν περιορισμόν. Διότι δὲν γίνεται κανεὶς πλουσιώτερος μόνον μὲ τὸ νὰ αὐξάνῃ τὰ ὑπάρχοντά του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ νὰ περιορίζῃ τὰς δαπάνας του. Καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπίζῃ κανεὶς αὐτὰ τὰ ζητήματα μόνον ἀπὸ τὴν ἰδίαν πεῖραν του [1]. Εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ καὶ ποῖα μέτρα ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, διὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ δίδῃ συμβουλὰς περὶ τοῦ θέματος τούτου.

Διὰ νὰ ὁμιλήσῃ δὲ περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τοῦ κράτους, καὶ ἐκείνην ποὺ ὑπάρχει ἤδη καὶ ἐκείνην ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ παρασκευασθῆ. Ἐπίσης νὰ γνωρίζῃ ποίας ἀξίας εἶναι ἡ ὑπάρχουσα καὶ ἐκείνη ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ προστεθῆ εἰς αὐτήν, καὶ εἰς ποίους πολέμους ἔλαβε μέρος καὶ πῶς ἐπολέμησε,

Οὐ μόνον δὲ τῆς οἰκείας πόλεως ἀλλὰ καὶ τῶν ὁμόρων ταῦτα ἀναγκαῖον εἰδέναι. [Ἢ] καὶ πρὸς οὓς ἐπίδοξον πολεμεῖν, ὅπως πρὸς μὲν τοὺς κρείττους εἰρηνεύηται, πρὸς δὲ
1360 a *τοὺς ἥττους ἐπ' αὐτοῖς ᾖ τὸ πολεμεῖν. Καὶ τὰς δυνάμεις, πότερον ὅμοιαι ἢ ἀνόμοιαι· ἔστιν γὰρ καὶ ταύτῃ πλεονεκτεῖν ἢ ἐλαττοῦσθαι. Ἀναγκαῖον δὲ καὶ πρὸς ταῦτα μὴ μόνον τοὺς οἰκείους πολέμους τεθεωρηκέναι ἀλλὰ καὶ τοὺς τῶν ἄλλων, πῶς ἀποβαίνουσιν· ἀπὸ γὰρ τῶν ὁμοίων τὰ ὅμοια γίγνεσθαι πέφυκεν.*

Ἔτι δὲ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας μὴ λανθάνειν πῶς φυλάττεται, ἀλλὰ καὶ τὸ πλῆθος εἰδέναι τῆς φυλακῆς καὶ τὸ εἶδος καὶ τοὺς τόπους τῶν φυλακτηρίων (τοῦτο δ' ἀδύνατον μὴ ἔμπειρον ὄντα τῆς χώρας), ἵν' εἴτ' ἐλάττων ἡ φυλακὴ προστεθῇ καὶ εἴ τις περίεργος ἀφαιρεθῇ καὶ τοὺς ἐπιτηδείους τόπους τηρῶσι μᾶλλον.

Ἔτι δὲ περὶ τροφῆς, πόση δαπάνη ἱκανὴ τῇ πόλει καὶ ποία, ἥ αὐτοῦ τε γιγνομένη καὶ εἰσαγώγιμος, καὶ τίνων τ' ἐξαγωγῆς δέονται καὶ τίνων εἰσαγωγῆς, ἵνα πρὸς ταῦτα καὶ συνθῆκαι καὶ συμβολαὶ γίγνωνται· πρὸς δύο γὰρ διαφυλάττειν ἀναγκαῖον ἀνεγκλήτους τοὺς πολίτας, πρός τε τοὺς κρείττους καὶ πρὸς τοὺς εἰς ταῦτα χρησίμους.

Εἰς δ' ἀσφάλειαν ἅπαντα μὲν ταῦτα ἀναγκαῖον δύνασθαι θεωρεῖν, οὐκ ἐλάχιστον δὲ περὶ νομοθεσίας ἐπαΐειν· ἐν γὰρ τοῖς νόμοις ἐστὶν ἡ σωτηρία τῆς πόλεως, ὥστ' ἀναγκαῖον εἰδέναι πόσα τέ ἐστι πολιτειῶν εἴδη, καὶ ποῖα συμφέρει ἑκάστῃ, καὶ ὑπὸ τίνων φθείρεσθαι πέφυκεν καὶ οἰκείων τῆς πολιτείας καὶ ἐναντίων. Λέγω δὲ τὸ ὑπὸ οἰκείων

---

1. Ἔτσι ἑρμηνεύομεν τὴν γραφὴν «πρὸς ταῦτα», τὴν ὁποίαν καὶ νομίζομεν ὀρθήν. Ἂν γίνῃ δεκτὴ ἡ γραφὴ «πρὸς τούτους» ἡ φράσις πρέπει ν' ἀποδοθῇ ὡς ἑξῆς : διὰ νὰ γίνουν μὲ τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἐξαχθοῦν τὰ πλεονάσματα ἢ ἀπὸ τὰς ὁποίας θὰ εἰσαχθοῦν ὅσα ἐλλείπουν, αἱ πρέπουσαι συνθῆκαι καὶ συμφωνίαι.

Πρέπει δὲ ὅλας αὐτὰς τὰς πληροφορίας νὰ κατέχῃ, ὄχι μόνον σχετικὰ μὲ τὴν ἰδικήν του πολιτείαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς γειτονικάς. Νὰ γνωρίζῃ μὲ ποίας ἀπ' αὐτὰς εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ γίνῃ πόλεμος, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ συμβουλεύῃ τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης μὲ τοὺς ἰσχυροτέρους καὶ νὰ ἐπιφυλάσσεται νὰ συμβουλεύσῃ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀσθενεστέρων. Πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἂν αἱ πολεμικαὶ δυνάμεις εἶναι ἴσαι ἢ ἄνισοι, διότι καὶ ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἡ νίκη ἢ ἡ ἧττα. Πρὸς τούτοις εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάζῃ ποίαν ἔκβασιν εἶχαν, ὄχι μόνον οἱ πόλεμοι εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε λάβει μέρος ἡ χώρα του, ἀλλὰ καὶ οἱ μεταξὺ ἄλλων λαῶν. Διότι εἶναι φυσικὸν αἱ ὅμοιαι αἰτίαι νὰ ἐπιφέρουν ὅμοια ἀποτελέσματα.

Εἰς δὲ τὰ ζητήματα τῆς ἀμύνης τῆς χώρας ὁ πολιτικὸς ρήτωρ δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῇ πῶς φρουρεῖται αὕτη. Πρέπει μάλιστα νὰ γνωρίζῃ καὶ τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ εἶδος τῆς φρουρᾶς καὶ τὰ ὀχυρὰ μέρη ποὺ φρουροῦνται (τοῦτο δὲ εἶναι ἀδύνατον εἰς ἐκεῖνον ποὺ δὲν γνωρίζει καλὰ τὴν χώραν), εἰς τρόπον ὥστε ἐκεῖ ποὺ εἶναι ἀνεπαρκὴς ἡ φρουρὰ νὰ προστεθῇ καὶ ἄλλη, καὶ ὅπου εἶναι περισσοτέρα ἀπὸ ὅ,τι χρειάζεται νὰ ἐλαττωθῇ, ἀκόμη δὲ νὰ φρουρῶνται καλύτερον τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα.

Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἐπαρκείας τῆς χώρας εἰς τρόφιμα, ὁ πολιτικὸς ρήτωρ πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὸ ποσὸν καὶ τὸ εἶδος ποὺ χρειάζεται ἡ πολιτεία καὶ ἐξ αὐτῶν ποῖα παράγονται ὑπὸ τῆς χώρας καὶ ποῖα εἰσάγονται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Ποῖα εἴδη πρέπει νὰ ἐξαχθοῦν καὶ ποῖα νὰ εἰσαχθοῦν διὰ νὰ γίνουν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνθῆκαι καὶ συμφωνίαι [1]. Διότι εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴ ἔρχεται ἡ πολιτεία εἰς προστριβὰς πρὸς δύο κατηγορίας κρατῶν. Πρὸς τὰ ἰσχυρότερά της καὶ πρὸς ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα ἔχει ἐμπορικὰς ἀνταλλαγάς.

Ἐὰν δὲ πρέπῃ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐξετάζῃ ὅλα αὐτὰ τὰ ζητήματα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς χώρας, δὲν εἶναι μικρᾶς σημασίας καὶ τὸ νὰ εἶναι κάτοχος τῶν νομοθετικῶν ζητημάτων. Διότι ἐπὶ τῶν νόμων στηρίζεται ἡ σωτηρία τῆς πολιτείας. Ὥστε εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ τὰ διάφορα εἴδη πολιτευμάτων καὶ τὰ πλεονεκτήματα ἑκάστου. Ἐπίσης δὲ ποῖαι εἶναι αἱ ἀφορμαί, εἴτε ἐνυπάρχουσαι εἰς τὸ κάθε πολίτευμα εἴτε ἐξωτερικαί, ποὺ ἐκ φύσεως ὁδηγοῦν εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ πολιτεύματος. Λέγω

φθείρεσθαι, ὅτι ἔξω τῆς βελτίστης πολιτείας αἱ ἄλλαι πᾶσαι καὶ ἀνιέμεναι καὶ ἐπιτεινόμεναι φθείρονται, οἷον δημοκρατία οὐ μόνον ἀνιεμένη ἀσθενεστέρα γίνεται ὥστε τέλος ἥξει εἰς ὀλιγαρχίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιτεινομένη σφόδρα, ὥσπερ καὶ ἡ γρυπότης καὶ ἡ σιμότης οὐ μόνον ἀνιέμενα ἔρχεται εἰς τὸ μέσον, ἀλλὰ καὶ σφόδρα γρυπὰ γινόμενα ἢ σιμὰ οὕτως διατίθεται ὥστε μηδὲ μυκτῆρα δοκεῖν εἶναι. Χρήσιμον δὲ πρὸς τὰς νομοθεσίας τὸ μὴ μόνον ἐπαΐειν τίς πολιτεία συμφέρει ἐκ τῶν παρεληλυθότων θεωροῦντι, ἀλλὰ καὶ τὰς παρὰ τοῖς ἄλλοις εἰδέναι, αἱ ποῖαι τοῖς ποίοις ἁρμόττουσιν. Ὥστε δῆλον ὅτι πρὸς μὲν τὴν νομοθεσίαν αἱ τῆς γῆς περίοδοι χρήσιμοι· (ἐντεῦθεν γὰρ λαβεῖν ἔστιν τοὺς τῶν ἐθνῶν νόμους), πρὸς δὲ τὰς πολιτικὰς συμβουλὰς αἱ τῶν περὶ τὰς πράξεις γραφόντων ἱστορίαι· ἅπαντα δὲ ταῦτα πολιτικῆς ἀλλ' οὐ ῥητορικῆς ἔργον ἐστίν.

Περὶ ὧν μὲν οὖν ἔχειν δεῖ ⟨τὰς προτάσεις⟩ τὸν μέλλοντα
1360 b *συμβουλεύειν, τὰ μέγιστα τοσαῦτά ἐστιν· ἐξ ὧν δὲ δεῖ καὶ περὶ τούτων καὶ περὶ τῶν ἄλλων προτρέπειν ἢ ἀποτρέπειν, λέγωμεν πάλιν.*

5. *Σχεδὸν δὲ καὶ ἰδίᾳ ἑκάστῳ καὶ κοινῇ πᾶσι σκοπός τίς ἐστιν, οὗ στοχαζόμενοι καὶ αἱροῦνται καὶ φεύγουσιν· καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν ἥ τ' εὐδαιμονία καὶ τὰ μόρια αὐτῆς. Ὥστε παραδείγματος χάριν λάβωμεν τί ἐστιν ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν ἡ εὐδαιμονία, καὶ ἐκ τίνων τὰ μόρια ταύτης· περὶ γὰρ ταύτης καὶ τῶν εἰς ταύτην συντεινόντων καὶ*

δὲ ὅτι καταστρέφονται ἀπὸ αἴτια ποὺ ἐνυπάρχουν εἰς αὐτά, διότι, ἂν ἐξαιρεθῇ τὸ ἄριστον πολίτευμα, ὅλα τὰ ἄλλα καταστρέφονται εἴτε μὲ τὸ νὰ χαλαρωθοῦν εἴτε μὲ τὸ νὰ ἐπιταθοῦν. Ἔτσι, παραδείγματος χάριν, ἡ λαοκρατία, χαλαρωνομένη, ἐξασθενεῖ καὶ καταλήγει εἰς ὀλιγαρχίαν. τὸ ἴδιο δὲ τῆς συμβαίνει καὶ ὅταν ἐπιταθῇ εἰς τὸ ἔπακρον. Καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡ γρυπὴ ἢ ἡ σιμὴ μύτη. Αὐτὴ πλησιάζει εἰς τὸ κανονικὸν σχῆμα, ὅταν χαλαρωθῇ ἡ γρυπότης καὶ ἡ σιμότης, ὅταν δὲ ἐνταθοῦν εἰς τὸ ἔπακρον, τότε τὸ σχῆμα τῆς μύτης διαμορφώνεται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι οὔτε κἂν ὑπάρχουν ρουθούνια.

Εἶναι δὲ ὠφέλιμον, διὰ νὰ συμβάλῃ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ εἰς τὸ νομοθετικὸν ἔργον, ὄχι μόνον νὰ κατανοῇ ποῖον εἶναι τὸ πολίτευμα ποὺ παρουσιάζει τὰ περισσότερα πλεονεκτήματα, διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ὅσων συνέβησαν κατὰ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ νὰ γνωρίζῃ καὶ τὰ ξένα πολιτεύματα, τίνος εἴδους εἶναι καὶ εἰς τίνος εἴδους πολίτας ἁρμόζουν. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι διὰ τὴν νομοθεσίαν εἶναι χρήσιμοι αἱ περιηγήσεις εἰς διαφόρους τόπους, διότι ἔτσι εἶναι δυνατὸν νὰ μάθῃ κανεὶς τοὺς νόμους τῶν διαφόρων ἐθνῶν, διὰ δὲ τὰς πολιτικὰς συμβουλὰς εἶναι χρήσιμα τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα. Αὐτὰ ὅλα ὅμως ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ὄχι τῆς ρητορικῆς, ἀλλὰ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Αὐταὶ εἶναι αἱ κυριώτεραι προτάσεις τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσίν του ὁ πολιτικὸς ρήτωρ. Καὶ τώρα θὰ ἐκθέσωμεν τὰ μέσα ποὺ πρέπει νὰ μεταχειρίζεται διὰ νὰ παροτρύνῃ ἢ νὰ ἀποτρέπῃ καὶ περὶ αὐτῶν τῶν ζητημάτων καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

5. ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΠΡΟΒΑΛΛΗ Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΡΗΤΩΡ ΔΙΑ ΝΑ ΠΡΟΤΡΕΨΗ Η ΝΑ ΑΠΟΤΡΕΨΗ. Η ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ

Ὁ κάθε σχεδὸν ἄνθρωπος καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ κοινοῦ θέτουν εἰς τὸν ἑαυτόν των ἕνα σκοπόν, καὶ ἐπειδὴ αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἐπιδιώκουν, ἐνεργοῦν κατὰ προτίμησιν ὡρισμένας πράξεις, καὶ ἄλλας πάλιν τὰς ἀποφεύγουν. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι μὲ δύο λόγια ἡ εὐημερία καὶ τὰ μέρη ποὺ τὴν ἀποτελοῦν.

Ἂς ἐξετάσωμεν λοιπὸν χάριν παραδείγματος τί εἶναι κυριολεκτικὰ ἡ εὐημερία καὶ ἀπὸ τί ἀποτελοῦνται τὰ μέρη της. Διότι αἱ συμβουλαὶ τῶν πολιτικῶν ρητόρων ποὺ προ-

τῶν ἐναντίων ταύτη αἵ τε προτροπαὶ καὶ αἱ ἀποτροπαὶ πᾶσαί εἰσιν· τὰ μὲν γὰρ παρασκευάζοντα ταύτην ἢ τῶν μορίων τι, ἢ μεῖζον ἀντ' ἐλάττονος ποιοῦντα, δεῖ πράττειν, τὰ δὲ φθείροντα ἢ ἐμποδίζοντα ἢ τὰ ἐναντία ποιοῦντα μὴ πράττειν.

Ἔστω δὴ εὐδαιμονία εὐπραξία μετ' ἀρετῆς, ἢ αὐτάρκεια ζωῆς, ἢ ὁ βίος ὁ μετὰ ἀσφαλείας ἥδιστος, ἢ εὐθενία κτημάτων καὶ σωμάτων μετὰ δυνάμεως φυλακτικῆς τε καὶ πρακτικῆς τούτων· σχεδὸν γὰρ τούτων ἓν ἢ πλείω τὴν εὐδαιμονίαν ὁμολογοῦσιν εἶναι ἅπαντες.

Εἰ δή ἐστιν ἡ εὐδαιμονία τοιοῦτον, ἀνάγκη αὐτῆς εἶναι μέρη εὐγένειαν πολυφιλίαν χρηστοφιλίαν πλοῦτον εὐτεκνίαν πολυτεκνίαν εὐγηρίαν, ἔτι τὰς τοῦ σώματος ἀρετάς, οἷον ὑγίειαν κάλλος ἰσχὺν μέγεθος, δύναμιν ἀγωνιστικήν, δόξαν τιμὴν εὐτυχίαν ἀρετήν· οὕτω γὰρ ἂν αὐταρκέστατος εἴη, εἰ ὑπάρχοι αὐτῷ τά τ' ἐν αὐτῷ καὶ τὰ ἐκτὸς ἀγαθά· οὐ γὰρ ἔστιν ἄλλα παρὰ ταῦτα. Ἔστι δ' ἐν αὐτῷ μὲν τὰ περὶ ψυχὴν καὶ τὰ ἐν σώματι, ἔξω δὲ εὐγένεια καὶ φίλοι καὶ χρήματα καὶ τιμή. Ἔτι δὲ προσήκειν οἰόμεθα δυνάμεις ὑπάρχειν καὶ τύχην· οὕτω γὰρ ἂν ἀσφαλέστατος ὁ βίος εἴη. Λάβωμεν τοίνυν ὁμοίως καὶ τούτων ἕκαστον τί ἐστιν.

Εὐγένεια μὲν οὖν ἐστιν ἔθνει μὲν καὶ πόλει τὸ αὐτόχθονας ἢ ἀρχαίους εἶναι, καὶ ἡγεμόνας τοὺς πρώτους ἐπιφανεῖς, καὶ πολλοὺς ἐπιφανεῖς γεγονέναι ἐξ αὐτῶν ἐπὶ τοῖς ζηλουμένοις· ἰδίᾳ δὲ εὐγένεια ἢ ἀπ' ἀνδρῶν ἢ ἀπὸ γυναι-

τρέπουν ἢ ἀποτρέπουν κάτι, ἀφοροῦν ὅλαι τὴν εὐημερίαν τῆς χώρας, καθὼς καὶ τὰς ἐνεργείας ποὺ συντελοῦν ἢ ποὺ ἀντιτίθενται εἰς αὐτήν, ἀφοῦ βέβαια πρέπει νὰ πράττωμεν ἐκείνας τὰς πράξεις ποὺ προπαρασκευάζουν τὴν εὐημερίαν, ἢ ἓν ἀπὸ τὰ μέρη της, ἢ τὴν ὑπάρχουσαν κάμνουν μεγαλυτέραν, καὶ πάλιν νὰ μὴ πράττωμεν ἐκεῖνα ποὺ τὴν καταστρέφουν, τῆς δημιουργοῦν ἐμπόδια ἢ προκαλοῦν ὅσα εἶναι ἀντίθετα τῆς εὐημερίας.

Εὐημερία θὰ εἶναι, φυσικά, ἡ ἐπιτυχία εἰς τὴν ζωήν μας, ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἀρετῆς, ἢ ἡ ζωὴ ποὺ ἐπαρκεῖ εἰς τὸν ἑαυτόν της, ἢ ὁ πιὸ εὐχάριστος καὶ ἀσφαλὴς τρόπος ζωῆς, ἢ ἡ ἀφθονία κτημάτων καὶ δούλων εἰς ἐκεῖνον ποὺ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ τὰ διαφυλάττῃ καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιῇ. Καὶ πράγματι, ὅλοι σχεδὸν συμφωνοῦν ὅτι ἡ εὐημερία εἶναι ἕνα ἢ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀγαθά.

Ἂν ὅμως ἡ εὐημερία εἶναι κάτι τέτοιο, πρέπει ὑποχρεωτικὰ νὰ συγκροτῆται ἀπὸ τὰ ἑξῆς μέρη, ἀπὸ τὴν εὐγένειαν τῆς καταγωγῆς, ἀπὸ πολλοὺς καὶ χρηστοὺς φίλους, πλοῦτον, πολλοὺς καὶ καλοὺς ἀπογόνους, καλὰ ὑστερνά, καὶ ἀκόμη ἀπὸ σωματικὰς ἀρετὰς ὅπως ἡ ὑγεία, ἡ ὀμορφιά, ἡ σωματικὴ δύναμις, ἡ κορμοστασιά, ἡ ἐπίδοσις εἰς τὰς ἀθλητικὰς ἀσκήσεις, ἡ δόξα, ἡ ἐκτίμησις, ἡ εὔνοια τῆς τύχης, ἡ ἀρετὴ ἢ καὶ τὰ μέρη αὐτῆς, ἡ σωφροσύνη, ἡ ἀνδρεία, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐγκράτεια. Καὶ πράγματι, τότε μόνον θὰ ἦτο κανεὶς πλήρως ἱκανοποιημένος, ἐὰν διέθετε καὶ τὰ προτερήματα ποὺ ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του καὶ τὰ ἐξωτερικά. Διότι, ἐκτὸς αὐτῶν, τίποτε ἄλλο δὲν ὑπάρχει. Προτερήματα ποὺ ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἔχῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του, εἶναι τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ σωματικά, ἐξωτερικὰ δὲ εἶναι ἡ εὐγένεια τῆς καταγωγῆς, οἱ φίλοι, ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἐκτίμησις. Πρέπει ἀκόμη, νομίζομεν, νὰ διαθέτῃ κανεὶς ἱκανότητα καὶ καλὴν τύχην. Καὶ τότε ἡ ζωή του θὰ εἶναι τελείως ἐξησφαλισμένη. Ἂς ἐξετάσωμεν λοιπὸν τώρα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον αὐτὰ τὰ ἀγαθά, διὰ νὰ ἴδωμεν ἀπὸ τί ἀποτελεῖται τὸ καθένα.

Εὐγένεια καταγωγῆς δι' ἓν ἔθνος ἢ δι' ἓν κράτος ὑπάρχει, ὅταν οἱ πολῖται του εἶναι αὐτόχθονες ἢ παλαιόθεν ἐγκατεστημένοι ἐκεῖ, καὶ οἱ παλαιοὶ ἀρχηγοί των ἦσαν διαπρεπεῖς, καὶ ἀπέκτησαν ἐκλεκτοὺς ἀπογόνους, ποὺ αἱ πράξεις των προκαλοῦν τὸν ζῆλον. Διὰ δὲ τὰ ἄτομα ἡ εὐγένεια καταγωγῆς προέρχεται ἢ ἀπὸ τὸν πατρικὸν ἢ ἀπὸ τὸν μητρι-

κῶν, καὶ γνησιότης ἀπ᾽ ἀμφοῖν, καὶ ὥσπερ ἐπὶ πόλεως τούς τε πρώτους γνωρίμους ἢ ἐπ᾽ ἀρετῇ ἢ πλούτῳ ἢ ἄλλῳ τῳ τῶν τιμωμένων, καὶ πολλοὺς ἐπιφανεῖς ἐκ τοῦ γένους καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας καὶ νέους καὶ πρεσβυτέρους.

Εὐτεκνία δὲ καὶ πολυτεκνία οὐκ ἄδηλα· ἔστιν δὲ τῷ κοι-
1361 a νῷ μὲν [εὐτεκνία], νεότης ἂν ᾖ πολλὴ καὶ ἀγαθή, ἀγαθὴ δὲ κατ᾽ ἀρετὴν σώματος, οἷον μέγεθος κάλλος ἰσχὺν δύναμιν ἀγωνιστικήν· ψυχῆς δὲ σωφροσύνη καὶ ἀνδρία νέου ἀρεταί. Ἰδίᾳ δὲ εὐτεκνία καὶ πολυτεκνία τὸ τὰ ἴδια τέκνα πολλὰ καὶ τοιαῦτα εἶναι, καὶ θήλεα καὶ ἄρρενα· θηλειῶν δὲ ἀρετὴ σώματος μὲν κάλλος καὶ μέγεθος, ψυχῆς δὲ σωφροσύνη καὶ φιλεργία ἄνευ ἀνελευθερίας. Ὁμοίως δὲ καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῇ καὶ κατ᾽ ἄνδρας καὶ κατὰ γυναῖκας δεῖ ζητεῖν ἕκαστον ὑπάρχειν τῶν τοιούτων· ὅσοις γὰρ τὰ κατὰ γυναῖκας φαῦλα ὥσπερ Λακεδαιμονίοις, σχεδὸν κατὰ τὸ ἥμισυ οὐκ εὐδαιμονοῦσιν.

*** Πλούτου δὲ μέρη νομίσματος πλῆθος, γῆς, χωρίων κτῆσις πλήθει καὶ μεγέθει καὶ κάλλει διαφερόντων, ἔτι δὲ ἐπίπλων κτῆσις καὶ ἀνδραπόδων καὶ βοσκημάτων πλήθει καὶ κάλλει διαφερόντων, ταῦτα δὲ πάντα ⟨οἰκεῖα⟩ καὶ ἀσφαλῆ καὶ ἐλευθέρια καὶ χρήσιμα. Ἔστιν δὲ χρήσιμα μὲν μᾶλλον τὰ κάρπιμα, ἐλευθέρια δὲ τὰ πρὸς ἀπόλαυσιν· κάρπιμα δὲ λέγω ἀφ᾽ ὧν αἱ πρόσοδοι, ἀπολαυστικὰ δὲ ἀφ᾽ ὧν μηδὲν παρὰ τὴν χρῆσιν γίγνεται, ὅ τι καὶ ἄξιον. Ὅρος δὲ ἀσφαλείας μὲν τὸ ἐνταῦθα καὶ οὕτω κεκτῆσθαι ὥστ᾽ ἐφ᾽

κὸν κλάδον καὶ σύγκειται εἰς τὸ νὰ κατάγεται κανεὶς ἀπὸ νομίμους γεννήτορας, καί, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὰ κράτη, πρέπει οἱ παλαιότεροι γνωστοὶ πρόγονοι νὰ ἔχουν διακριθῆ ἕνεκα τῆς ἀξίας των ἢ τοῦ πλούτου των ἢ ἄλλου προτερήματος ἀπ᾽ ἐκεῖνα ποὺ προκαλοῦν τὴν ἐκτίμησιν, καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν αὐτὴν νὰ ἔχουν διαδεχθῆ ἀλλήλας πολλαὶ γενεαὶ ἐπιφανῶν προσώπων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, νέων καὶ γέρων.

Τί σημαίνει πολλοὶ καὶ καλοὶ ἀπόγονοι δὲν ἔχει ἀνάγκην ἐξηγήσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ δημοσίου συμφέροντος καλοὶ ἀπόγονοι ὑπάρχουν, ὅταν ἡ νεολαία εἶναι πολυάριθμος καὶ ἐκλεκτή, τόσον ἐν σχέσει πρὸς τὰς σωματικὰς ἀρετάς, δηλ. ἔχει παράστημα, ὀμορφιά, σωματικὴν δύναμιν, ἐπίδοσιν εἰς τὸν ἀθλητισμόν, ὅσον καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὰς ψυχικὰς ἀρετάς, ποὺ δι᾽ ἕνα νέον εἶναι ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἐγκράτεια. Ἀπὸ δὲ τῆς ἀτομικῆς ἀπόψεως ἔχει κανεὶς τὸ πλεονέκτημα τῆς εὐτεκνίας καὶ τῆς πολυτεκνίας, ὅταν ἔχῃ πολλὰ ἰδικά του παιδιά, προικισμένα μὲ τὰ προτερήματα ποὺ ἀνεφέραμεν, ἀγόρια καὶ κορίτσια. Καὶ γιὰ μὲν τὰ κορίτσια σωματικαὶ ἀρεταὶ εἶναι ἡ ὀμορφιὰ καὶ τὸ παράστημα καὶ ψυχικαὶ ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ ἐργατικότης ποὺ δὲν καταντᾶ εἰς δουλοπρέπειαν. Καὶ πρέπει ἐξ ἴσου νὰ ἐπιδιώκωμεν νὰ ἔχουν τὰ προτερήματα αὐτὰ καὶ τὰ ἰδικά μας παιδιά, ἀγόρια καὶ κορίτσια, καθὼς καὶ ὅλα τὰ παιδιὰ τῆς πολιτείας. Διότι ὅπου οἱ θεσμοὶ ποὺ ἀφοροῦν τὰς γυναῖκας εἶναι κακοί, ὅπως συμβαίνει εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, σχεδὸν λείπει ἡ μισὴ εὐημερία.

Στοιχεῖα τοῦ πλούτου εἶναι τὰ πολλὰ χρήματα, ἡ ἀφθονία ἀκινήτων κτημάτων καὶ ἡ ἰδιοκτησία καλλιεργησίμων ἐκτάσεων. Ἔπειτα ἡ κατοχὴ κινητῶν πραγμάτων, δούλων καὶ κοπαδιῶν, ποὺ διακρίνονται διὰ τὴν ποσότητα καὶ τὴν ποιότητά των. Ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ κατέχῃ κανεὶς ἀδιαφιλονεικήτως καὶ ἀσφαλῶς, νὰ τὰ μεταχειρίζεται ὅπως ταιριάζει σὲ ἐλεύθερον ἄνθρωπον, ἢ νὰ τοῦ εἶναι χρήσιμα. Καὶ χρήσιμα μὲν εἶναι περισσότερον ἐκεῖνα ποὺ ἀποδίδουν καρπούς, λέγομεν δὲ ὅτι χρησιμοποιοῦνται ὅπως ταιριάζει σὲ ἐλεύθερον ἄνθρωπον, ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποιοῦνται δι᾽ ἀτομικὴν ἀπόλαυσιν. Καὶ ὀνομάζω ἀγαθὰ ποὺ ἀποδίδουν καρπούς, ἐκεῖνα ποὺ μᾶς φέρουν ἕνα εἰσόδημα, ἀγαθὰ δὲ ἀτομικῆς ἀπολαύσεως, ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα κανένα ἄλλο ἄξιον λόγου ὄφελος δὲν ἔχομεν ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡμεῖς οἱ ἴδιοι τὰ χρησιμοποιοῦμεν. Ἀσφάλεια τῆς περιουσίας εἶναι τὸ νὰ τὴν κατέχῃς κατὰ τρόπον καὶ ὑπὸ συνθήκας ὥστε ἀπὸ σένα καὶ

αὐτῷ εἶναι τὴν χρῆσιν αὐτῶν, τοῦ δὲ οἰκεῖα εἶναι ὅταν ἐφ' αὐτῷ ᾖ ἀπαλλοτριῶσαι ἢ μή· λέγω δὲ ἀπαλλοτρίωσιν δόσιν καὶ πρᾶσιν. Ὅλως δὲ τὸ πλουτεῖν ἐστιν ἐν τῷ χρῆσθαι μᾶλλον ἢ ἐν τῷ κεκτῆσθαι· καὶ γὰρ ἡ ἐνέργειά ἐστι τῶν τοιούτων καὶ ἡ χρῆσις πλοῦτος.

Εὐδοξία δ' ἐστὶν τὸ ὑπὸ πάντων σπουδαῖον ὑπολαμβάνεσθαι ἢ τοιοῦτόν τι ἔχειν οὗ πάντες ἐφίενται ἢ οἱ πολλοὶ ἢ οἱ ἀγαθοὶ ἢ οἱ φρόνιμοι.

Τιμὴ δ' ἐστὶν μὲν σημεῖον εὐεργετικῆς εὐδοξίας, τιμῶνται δὲ δικαίως μὲν καὶ μάλιστα οἱ εὐεργετηκότες, οὐ μὴν ἀλλὰ τιμᾶται καὶ ὁ δυνάμενος εὐεργετεῖν· εὐεργεσία δὲ ἢ εἰς σωτηρίαν καὶ ὅσα αἴτια τοῦ εἶναι, ἢ εἰς πλοῦτον, ἢ εἴς τι τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, ὧν μὴ ῥᾳδία ἡ κτῆσις ἢ ὅλως ἢ ἐνταῦθα ἢ ποτέ· πολλοὶ γὰρ διὰ μικρὰ δοκοῦντα τιμῆς τυγχάνουσιν, ἀλλ' οἱ τόποι καὶ οἱ καιροὶ αἴτιοι. Μέρη δὲ τιμῆς θυσίαι, μνῆμαι ἐν μέτροις καὶ ἄνευ μέτρων, γέρα, τεμένη, προεδρίαι, τάφοι, εἰκόνες, τροφαὶ δημόσιαι, τὰ βαρβαρικά, οἷον προσκυνήσεις καὶ ἐκστάσεις, δῶρα τὰ παρ' ἑκάστοις τίμια. Καὶ γὰρ τὸ δῶρόν ἐστι κτήματος δόσις καὶ τιμῆς σημεῖον, διὸ καὶ οἱ φιλοχρήματοι καὶ οἱ φιλότιμοι ἐφίενται αὐτῶν· ἀμφοτέροις γὰρ ἔχει ὧν δέονται·
1361 b *καὶ γὰρ κτῆμά ἐστιν, οὗ ἐφίενται οἱ φιλοχρήματοι, καὶ τιμὴν ἔχει, οὗ οἱ φιλότιμοι.*

Σώματος δὲ ἀρετὴ ὑγίεια, αὕτη δὲ οὕτως ὥστε ἀνόσους εἶναι χρωμένους τοῖς σώμασιν· πολλοὶ γὰρ ὑγιαίνουσιν ὥσπερ

---

1. Παραφράζομεν, ἀπομακρυνόμενοι τοῦ κειμένου. Ἔτσι πιστεύομεν ὅτι μένομεν πιστότεροι εἰς τὸ νόημα.

2. Τέμενος· ἄλσος συνήθως, ἐπονομαζόμενον μὲ τὸ ὄνομα διαπρεποῦς προσώπου. Πρβλ. σήμερον τὴν ὀνομασίαν ὁδῶν, πλατειῶν κτλ. μὲ τὰ ὀνόματα διαπρεπῶν ἀνδρῶν, πρὸς ἀπονομὴν τιμῆς εἰς αὐτούς.

μόνον νὰ ἐξαρτᾶται ἡ χρῆσις της. Εἶσαι δὲ ἀπόλυτος κύριος τῆς περιουσίας σου, ὅταν ἠμπορῇς ἐλεύθερα νὰ τὴν ἀπαλλοτριώσῃς. Ὀνομάζω δὲ ἀπαλλοτρίωσιν εἴτε τὴν δωρεὰν εἴτε τὴν πώλησιν. Γενικὰ δὲ ὁ πλοῦτος περισσότερον συνίσταται εἰς τὴν χρῆσιν παρὰ εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἀγαθῶν, διότι ὄχι τὸ νὰ κατέχῃς, ἀλλὰ τὸ νὰ χρησιμοποιῇς τὰ ἀγαθὰ ποὺ κατέχεις ἀποτελεῖ τὸν πλοῦτον [1].

Δόξα εἶναι τὸ νὰ θεωρῆται κανεὶς ἀπὸ ὅλους σπουδαῖος ἄνθρωπος ἢ τὸ νὰ ἔχῃ πλεονέκτημα ἀπ' ἐκεῖνα ποὺ ὅλοι, ἢ οἱ περισσότεροι, ἢ οἱ χρηστοὶ καὶ οἱ φρόνιμοι ἄνθρωποι θὰ ἐπιθυμοῦσαν νὰ τὸ ἔχουν.

Τιμαὶ ἀπονέμονται εἰς ἐκείνους ποὺ πιστεύεται ὅτι ἠμποροῦν νὰ κάμουν τὸ καλόν. Τιμῶνται δὲ πρὸ πάντων οἱ εὐεργέται, καὶ δικαίως. Ἐν τούτοις τιμᾶται καὶ ἐκεῖνος ποὺ εἶναι εἰς θέσιν νὰ κάμῃ εὐεργεσίας. Εὐεργεσία δὲ εἶναι καὶ ἡ σωτηρία ἢ ὅ,τι ἄλλο ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς ὑπάρξεως, καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις καὶ ἡ παροχὴ οἱουδήποτε ἄλλου ἀγαθοῦ ἀπ' ἐκεῖνα ποὺ ἡ ἀπόκτησίς των δὲν εἶναι εὔκολη, εἴτε ἀπολύτως, εἴτε εἰς ὡρισμένον χρόνον καὶ ὑπὸ ὡρισμένας συνθήκας. Καὶ πράγματι, εἰς πολλοὺς ἀπονέμονται τιμαὶ δι' ἀσημάντους εὐεργεσίας. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὰς περιστάσεις καὶ τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας γίνονται αἱ μικραὶ αὐταὶ εὐεργεσίαι. Ἡ τιμὴ ἀπονέμεται κατὰ διαφόρους τρόπους, διὰ θυσιῶν, δι' ἀναμνηστικῶν ἐπιγραφῶν, ἐμμέτρων ἢ ὄχι, διὰ δώρων, δι' ὀνομασίας δημοσίου τόπου μὲ τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου [2], δι' ἀπονομῆς πρωτοκαθεδρίας, διὰ τάφων, δι' ἀγαλμάτων, διὰ συντηρήσεως δημοσίᾳ δαπάνῃ. Οἱ δὲ βάρβαροι προσκυνοῦν καὶ κάμνουν τόπον εἰς ἐκεῖνον ποὺ θέλουν νὰ τιμήσουν. Τέλος εἰς ἔνδειξιν τιμῆς προσφέρονται καὶ δῶρα, ἐκεῖνα ποὺ εἰς ἕκαστον τόπον θεωροῦνται πολύτιμα. Πράγματι, τὸ δῶρον εἶναι συγχρόνως καὶ παροχὴ ἑνὸς πράγματος ἀξίας καὶ ἔνδειξις τιμῆς. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ φιλοχρήματοι καὶ οἱ φιλόδοξοι τὰ ἐπιδιώκουν. Διότι ἀνταποκρίνονται εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τούτων καὶ ἐκείνων. Πράγματι, τὸ δῶρον καὶ ἀπόκτημα εἶναι, καὶ τὸ ἐπιδιώκουν γι' αὐτὸ οἱ φιλοχρήματοι, καὶ ἔνδειξις τιμῆς, καὶ τὸ ἐπιδιώκουν οἱ φιλόδοξοι.

Ἡ κυριωτέρα σωματικὴ ἀρετὴ εἶναι ἡ ὑγεία. Ἔχει δὲ ὑγείαν ἐκεῖνος πού, ἂν καὶ κάμνει χρῆσιν τῶν σωματικῶν ἱκανοτήτων του, δὲν ἀρρωσταίνει. Διότι ὑπάρχουν καὶ ἄνθρωποι ποὺ εἶναι μὲν καλὰ εἰς τὴν ὑγείαν των, ὅπως λέγουν

Ἡρόδικος λέγεται, οὓς οὐδεὶς ἂν εὐδαιμονίσειε τῆς ὑγιείας διὰ τὸ πάντων ἀπέχεσθαι τῶν ἀνθρωπίνων ἢ τῶν πλείστων. Κάλλος δὲ ἕτερον καθ' ἑκάστην ἡλικίαν ἐστίν. Νέου μὲν οὖν κάλλος τὸ πρὸς τοὺς πόνους χρήσιμον ἔχειν τὸ σῶμα τούς τε πρὸς δρόμον καὶ πρὸς βίαν, ἡδὺν ὄντα ἰδεῖν πρὸς ἀπόλαυσιν, διὸ οἱ πένταθλοι κάλλιστοι, ὅτι πρὸς βίαν καὶ πρὸς τάχος ἅμα πεφύκασιν· ἀκμάζοντος δὲ πρὸς μὲν πόνους τοὺς πολεμικούς, ἡδὺν δ' εἶναι δοκεῖν μετὰ φοβερότητος· γέροντος δὲ πρὸς μὲν πόνους τοὺς ἀναγκαίους ἱκανόν, ἄλυπον δὲ διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν ὧν τὸ γῆρας λωβᾶται. Ἰσχὺς δ' ἐστὶ μὲν δύναμις τοῦ κινεῖν ἕτερον ὡς βούλεται, ἀνάγκη δὲ κινεῖν ἕτερον ἢ ἕλκοντα ἢ ὠθοῦντα ἢ αἴροντα ἢ πιέζοντα ἢ συνθλίβοντα, ὥστε ὁ ἰσχυρὸς ἢ πᾶσιν ἢ τούτων τισίν ἐστιν ἰσχυρός. Μεγέθους δὲ ἀρετὴ τὸ ὑπερέχειν κατὰ μῆκος καὶ βάθος καὶ πλάτος τῶν πολλῶν τοσούτῳ μείζονι ὥστε μὴ βραδυτέρας ποιεῖν τὰς κινήσεις διὰ τὴν ὑπερβολήν. Ἀγωνιστικὴ δὲ σώματος ἀρετὴ σύγκειται ἐκ μεγέθους καὶ ἰσχύος [καὶ τάχους·] καὶ γὰρ ὁ ταχὺς ἰσχυρός ἐστιν· ὁ γὰρ δυνάμενος τὰ σκέλη ῥιπτεῖν πως καὶ κινεῖν ταχὺ καὶ πόρρω δρομικός, ὁ δὲ θλίβειν καὶ κατέχειν παλαιστικός, ὁ δὲ ὦσαι τῇ πληγῇ πυκτικός, ὁ δ' ἀμφοτέροις τούτοις παγκρατιαστικός, ὁ δὲ πᾶσι πένταθλος.

Εὐγηρία δ' ἐστὶν βραδυτὴς γήρως μετ' ἀλυπίας· οὔτε

1. Ἡρόδικος ὁ Σηλυβριώτης, ἰατρός, τὸν ὁποῖον μνημονεύει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαῖδρον» καὶ τὴν «Πολιτείαν».

διὰ τὸν Ἡρόδικον[1], ἀλλὰ κανεὶς δὲν θὰ τοὺς ἐκαλοτύχιζε διὰ τὴν ὑγείαν των, ἀφοῦ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπέχουν ἀπὸ ὅλας ἢ ἀπὸ τὰς περισσοτέρας ἀνθρωπίνους ἀπολαύσεις.

Ἡ ὀμορφιὰ διαφέρει ἀναλόγως τῆς ἡλικίας. Ἡ ὀμορφιὰ τοῦ νέου συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἔχῃ σῶμα ἱκανὸν νὰ ὑποφέρῃ τοὺς κόπους ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν δρόμον καὶ ἀπὸ τὰ διάφορα βίαια ἀγωνίσματα, καὶ νὰ ἔχῃ ἐμφάνισιν γλυκεῖαν καὶ εὐχάριστον πρὸς ἀπόλαυσιν. Γι' αὐτὸ οἱ ἀθληταὶ τοῦ πεντάθλου εἶναι οἱ ὡραιότεροι νέοι, διότι ἐκ φύσεως εἶναι προικισμένοι καὶ μὲ σωματικὴν δύναμιν καὶ μὲ εὐλυγισίαν. Τοῦ ἀνδρὸς ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας του ὀμορφιὰ εἶναι ἡ ἀντοχὴ εἰς τοὺς κόπους τοῦ πολέμου καὶ ἡ φυσιογνωμία, ποὺ ἐνῷ εἶναι εὐχάριστος, ἐμπνέει συγχρόνως τὸν φόβον. Ἡ δὲ ὀμορφιὰ τοῦ γέροντος εἶναι τὸ νὰ ἠμπορῇ νὰ ὑποφέρῃ τοὺς ἀπαραιτήτους εἰς τὴν ἡλικίαν του κόπους χωρὶς νὰ στενοχωρῆται, ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὰς ἐνοχλήσεις τοῦ γήρατος.

Σωματικὴ δὲ δύναμις εἶναι τὸ νὰ ἠμπορῇ κανεὶς νὰ μετακινήσῃ τὸν ἄλλον ὅπως θέλει. Διὰ νὰ τὸν μετακινήσῃ ὅμως πρέπει κατ' ἀνάγκην ἢ νὰ τὸν τραβήξῃ ἢ νὰ τὸν σπρώξῃ, ἢ νὰ τὸν σηκώσῃ ψηλά, ἢ νὰ τὸν ρίξῃ κάτω καὶ νὰ τὸν πιέσῃ, ἢ τέλος νὰ τὸν σφίξῃ. Ἐπομένως εἶναι κανεὶς δυνατὸς ἢ εἰς ὅλα αὐτὰ ἢ εἰς μερικὰ ἀπ' αὐτά.

Καλὸν ἀνάστημα εἶναι τὸ νὰ ὑπερέχῃ κανεὶς ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους ἀνθρώπους σὲ ὕψος, πάχος καὶ πλάτος, εἰς τόσην ὅμως ἀναλογίαν ὥστε νὰ μὴ γίνωνται βραδύτεραι αἱ κινήσεις του ἀπὸ τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν.

Ἡ ἀθλητικὴ δὲ ἱκανότης ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν καλοῦ ἀναστήματος, σωματικῆς δυνάμεως καὶ εὐκινησίας (διότι καὶ ὁ εὐκίνητος εἶναι δυνατός). Καὶ πράγματι, ἐκεῖνος ποὺ μπορεῖ νὰ κινῇ πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὰ πόδια του κατὰ κάποιον ὡρισμένον τρόπον, νὰ τὰ κινῇ γρήγορα καὶ νὰ κάμνῃ μεγάλα βήματα, εἶναι ἱκανὸς ὡς ἀθλητὴς δρόμου. Καλὸς διὰ τὴν πάλην εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ σφίγγῃ καὶ νὰ κρατῇ τὸν ἀντίπαλόν του, καλὸς διὰ τὴν πυγμαχίαν ἐκεῖνος ποὺ μὲ κτυπήματα μπορεῖ ν' ἀπωθήσῃ τὸν ἀντίπαλον· ἐκεῖνος πάλιν, ποὺ εἶναι ἱκανὸς καὶ εἰς τὰ δύο αὐτά, εἶναι καλὸς διὰ τὸ παγκράτιον, καὶ τέλος καλὸς διὰ τὸ πένταθλον εἶναι ἐκεῖνος ποὺ συγκεντρώνει ὅλας αὐτὰς τὰς ἱκανότητας.

Καλὰ ὑστερνὰ εἶναι τὰ γηρατεῖα ποὺ ἔρχονται ἀργὰ καὶ χωρὶς νὰ ὑποφέρῃ κανείς. Πράγματι, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ

γὰρ εἰ ταχὺ γηράσκει, εὔγηρως, οὔτ' εἰ μόγις μὲν λυπηρῶς δέ. Ἔστιν δὲ καὶ ἐκ τῶν τοῦ σώματος ἀρετῶν καὶ τύχης· μὴ ἄνοσος γὰρ ὢν μηδὲ ἰσχυρὸς οὐκ ἔσται ἀπαθὴς οὐδ' ἄλυπος, καὶ πολυχρόνιος [οὔτ'] ἄνευ τύχης διαμείνειεν ἄν. Ἔστιν δέ τις καὶ χωρὶς ἰσχύος καὶ ὑγιείας ἄλλη δύναμις μακροβιότητος. Πολλοὶ γὰρ ἄνευ τῶν τοῦ σώματος ἀρετῶν μακρόβιοί εἰσιν· ἀλλ' οὐδὲν ἡ ἀκριβολογία χρήσιμος ἡ περὶ τούτων εἰς τὰ νῦν.

Πολυφιλία δὲ καὶ χρηστοφιλία οὐκ ἄδηλα τοῦ φίλου ὡρισμένου, ὅτι ἔστιν ὁ τοιοῦτος φίλος ὅς τις, ἃ οἴεται ἀγαθὰ εἶναι ἐκείνῳ, πρακτικός ἐστιν αὐτῶν δι' ἐκεῖνον. Ὧ δὴ πολλοὶ τοιοῦτοι, πολύφιλος, ᾧ δὲ καὶ ἐπιεικεῖς ἄνδρες, χρηστόφιλος.

Εὐτυχία δέ ἐστιν ὧν ἡ τύχη ἀγαθῶν αἰτία, ταῦτα γί-
1362a *γνεσθαι καὶ ὑπάρχειν ἢ πάντα ἢ τὰ πλεῖστα ἢ τὰ μέγιστα. Αἰτία δ' ἐστὶν ἡ τύχη ἐνίων μὲν καὶ ὧν αἱ τέχναι, πολλῶν δὲ καὶ ἀτέχνων, οἷον ὅσων ἡ φύσις, ἐνδέχεται δὲ καὶ παρὰ φύσιν εἶναι· ὑγιείας μὲν γὰρ τέχνη αἰτία, κάλλους δὲ καὶ μεγέθους φύσις. Ὅλως δὲ τὰ τοιαῦτα τῶν ἀγαθῶν ἐστὶν ἀπὸ τύχης, ἐφ' οἷς ἐστὶν ὁ φθόνος. Ἔστιν δὲ καὶ τῶν παρὰ λόγον ἀγαθῶν αἰτία τύχη, οἷον εἰ οἱ ἄλλοι αἰσχροὶ ἀδελφοί, ὁ δὲ καλός, ἢ οἱ ἄλλοι μὴ εἶδον τὸν θησαυρόν, ὁ δ' εὗρεν, ἢ εἰ τοῦ πλησίον ἔτυχεν τὸ βέλος, τούτου δὲ μή, ἢ εἰ μὴ ἦλθε μόνος ἀεὶ φοιτῶν, οἱ δὲ ἅπαξ ἐλθόντες διεφθάρησαν· πάντα γὰρ τὰ τοιαῦτα εὐτυχήματα δοκεῖ εἶναι.* ***

---

1. Ἐννοεῖ τὰ «παρὰ λόγον» ἀγαθά, τῶν ὁποίων δίδει ἀμέσως παρακάτω ἀρκετὰ παραδείγματα.

2. Εἰς τὸ κείμενον, καὶ ἐδῶ καὶ εἰς ἄλλα ἐδάφια, ἡ ἰατρικ χαρακτηρίζεται ὡς τέχνη. Σήμερον ὅμως αὐτὸ δὲν θὰ εἶχε νόημ

εἴπουμεν ὅτι ἔχει καλὰ ὑστερνὰ οὔτε ἐκεῖνος ποὺ γηράσκει γρήγορα, οὔτε πάλιν ἐκεῖνος μὲν ποὺ γηράσκει μὲν ἀργά, ἀλλὰ τότε ὑποφέρει πολύ. Τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὰς σωματικὰς ἀρετάς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἰδιοτροπίας τῆς τύχης. Πράγματι, ἐκεῖνος ποὺ δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀπὸ ἀρρώστεια καὶ δὲν ἔχει ἰσχυρὰν κρᾶσιν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ὑποφέρῃ στὰ γεράματά του. Ἀλλὰ καὶ χωρὶς τὴν εὔνοιαν τῆς τύχης δὲν ἠμπορεῖ νὰ ζήσῃ κανεὶς πολλὰ χρόνια χωρὶς ἐνοχλήσεις. Καὶ ὅταν ὅμως λείπῃ ἡ ὑγεία καὶ ἡ δύναμις ὑπάρχει κάποια ἄλλη αἰτία μακροβιότητος. Καὶ πράγματι, συχνὰ βλέπομεν νὰ ζοῦν πάρα πολλὰ χρόνια ἄνθρωποι ποὺ δὲν ἔχουν αὐτὰ τὰ σωματικὰ προσόντα. Ἀλλὰ δὲν θὰ μᾶς ἐχρησίμευε πρὸς τὸ παρὸν εἰς τίποτε ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις αὐτοῦ τοῦ ζητήματος.

Τὸ νὰ ἔχῃ κανεὶς πολλοὺς καὶ χρηστοὺς φίλους εἶναι πρόδηλον πλεονέκτημα, ὅταν δώσωμεν τὸν ὁρισμὸν ὅτι φίλος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ἕτοιμος νὰ κάμῃ διὰ τὸν φίλον του ὅσα, κατὰ τὴν γνώμην του, τοῦ εἶναι ὠφέλιμα. Ὀνομάζομεν λοιπὸν πολύφιλον ἐκεῖνον ποὺ ἔχει πολλοὺς τέτοιους φίλους καὶ χρηστόφιλον ἐκεῖνον ποὺ ἔχει φίλους χρηστοὺς ἀνθρώπους.

Τυχηρὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ηὗρεν ἢ παράγει ἢ ὅλα ἢ τὰ περισσότερα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ ποὺ ὀφείλονται εἰς τὴν τύχην. Ἡ δὲ τύχη εἶναι αἰτία καὶ μερικῶν ἀγαθῶν ποὺ ἠμποροῦν νὰ προέλθουν καὶ ἀπὸ κάποιαν τέχνην ἢ ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ποὺ δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὰ δημιουργήσῃ καμμία τέχνη. Τέτοια εἶναι τὰ φυσικὰ χαρίσματα, καθὼς καὶ μερικὰ ποὺ δὲν ἠμπορεῖ οὔτε κἂν εἰς τὴν φύσιν νὰ ἀποδοθοῦν [1]. Ἔτσι ἡ διατήρησις τῆς ὑγείας προέρχεται καὶ ἀπὸ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην [2]. Ἡ ὀμορφιὰ ὅμως καὶ τὸ ἀνάστημα εἶναι φυσικὰ χαρίσματα. Γενικῶς δὲ ὀφείλονται εἰς τὴν εὔνοιαν τῆς τύχης ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ ποὺ προκαλοῦν τὸν φθόνον. Ἡ τύχη ἐπίσης εἶναι αἰτία μερικῶν ἀγαθῶν ποὺ ἡ λογικὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὰ ἐξηγήσῃ. Ὅταν, παραδείγματος χάριν, κάποιος εἶναι ὡραῖος, ἐνῷ ὅλοι οἱ ἀδελφοί του εἶναι ἄσχημοι. Ἢ ὅταν κανεὶς ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους δὲν εἶδε τὸν θησαυρὸν καὶ κάποιος τὸν ἀνεκάλυψε. Ἢ ὅταν τὸ βέλος δὲν ἐκτύπησε κάποιον, ἀλλὰ τὸν πλαϊνόν του, ἢ ὅταν κάποιος, ποὺ ἐσύχναζεν εἰς ἕνα ὡρισμένον μέρος, εἶναι ὁ μόνος ποὺ δὲν εὑρέθηκε ἐκεῖ τὴν ἡμέραν τοῦ κινδύνου, ἐνῷ ἄλλοι, ποὺ μόνον ἐκείνην τὴν φορὰν ἐπῆγαν εἰς αὐτὸ τὸ μέρος, ἐχάθηκαν. Καὶ ὅλα τὰ παρόμοια ἀποδίδονται εἰς τὴν εὔνοιαν τῆς τύχης.

Περὶ δὲ ἀρετῆς ἐπείπερ οἰκειότατος ὁ περὶ τοὺς ἐπαίνους τόπος, ὅταν περὶ ἐπαίνου ποιώμεθα τὸν λόγον, τότε διοριστέον.

6. Ὧν μὲν οὖν δεῖ στοχάζεσθαι προτρέποντα ὡς ἐσομένων ἢ ὑπαρχόντων, καὶ ὧν ἀποτρέποντα, φανερόν· τὰ γὰρ ἐναντία τούτων ἐστίν. Ἐπεὶ δὲ πρόκειται τῷ συμβουλεύοντι σκοπὸς τὸ συμφέρον, βουλεύονται γὰρ οὐ περὶ τοῦ τέλους ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὸ τέλος, ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ συμφέροντα κατὰ τὰς πράξεις, τὸ δὲ συμφέρον ἀγαθόν, ληπτέον ἂν εἴη τὰ στοιχεῖα περὶ ἀγαθοῦ καὶ συμφέροντος ἁπλῶς. Ἔστω δὴ ἀγαθὸν ὃ ἂν αὐτὸ ἑαυτοῦ ἕνεκα ᾖ αἱρετόν, καὶ οὗ ἕνεκα ἄλλο αἱρούμεθα, καὶ οὗ ἐφίεται πάντα ἢ πάντα τὰ αἴσθησιν ἔχοντα ἢ νοῦν ἢ εἰ λάβοι νοῦν· καὶ ὅσα ὁ νοῦς ἂν ἑκάστῳ ἀποδοίη, καὶ ὅσα ὁ περὶ ἕκαστον νοῦς ἀποδίδωσιν ἑκάστῳ· τοῦτο ⟨γάρ⟩ ἐστιν ἑκάστῳ ἀγαθόν, καὶ οὗ παρόντος εὖ διάκειται καὶ αὐτάρκως ἔχει, καὶ τὸ αὔταρκες, καὶ τὸ ποιητικὸν ἢ φυλακτικὸν τῶν τοιούτων, καὶ ᾧ ἀκολουθεῖ τὰ τοιαῦτα, καὶ τὰ κωλυτικὰ τῶν ἐναντίων καὶ τὰ φθαρτικά. Ἀκολουθεῖ δὲ διχῶς· ἢ γὰρ ἅμα ἢ ὕστερον, οἷον τῷ μὲν μανθάνειν τὸ ἐπίστασθαι ὕστερον, τῷ δὲ ὑγιαίνειν τὸ ζῆν ἅμα. Καὶ τὰ ποιητικὰ τριχῶς, τὰ μὲν ὡς τὸ ὑγιαίνειν ὑγιείας, τὰ δὲ ὡς σιτία ὑγιείας, τὰ δὲ ὡς τὸ γυμνάζεσθαι, ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ποιεῖ ὑγίειαν. Τούτων δὲ κειμένων ἀνάγκη

---

1. Εἰς τὸ 9ον κεφάλαιον τοῦ Α' τούτου βιβλίου.
2. Ἡ φράσις αὐτὴ προστίθεται διὰ νὰ διασαφηνισθῇ τὸ νόημα.

Διὰ τὴν ἀρετὴν πάλιν, ἐπειδὴ εἶναι κοινὸς τόπος πάρα πολὺ κατάλληλος διὰ τὸν ἔπαινον, θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐκεῖ ὅπου θὰ κάμωμεν λόγον περὶ τοῦ ἐπαίνου [1].

Αὐτὰ προδήλως πρέπει νὰ ἔχῃ εἰς τὸν νοῦν του ἐκεῖνος ποὺ θέλει νὰ προτρέψῃ ἢ νὰ ἀποτρέψῃ, εἴτε ἡ ὁμιλία του ἀφορᾷ τὸ παρόν, εἴτε τὸ μέλλον. Ἀποτρέπει δὲ κανεὶς ἀπὸ τὰ ἀντίθετα ἐκείνων ποὺ ἕως τώρα ἐξετέθησαν.

6. ΤΟ ΚΑΛΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ

Ἀφοῦ ὁ πολιτικὸς ρήτωρ τάσσει εἰς τὸν ἑαυτόν του ὡς σκοπὸν νὰ συμβουλεύῃ ἐκεῖνα ποὺ συμφέρουν, ὁ τελικὸς ὅμως αὐτὸς σκοπὸς δὲν ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῶν συζητήσεων—ἀφοῦ ὅλοι εἶναι σύμφωνοι ὅτι τὸ συμφέρον πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται [2]—, ἀλλὰ τὰ μέσα ποὺ ἄγουν πρὸς τὸν σκοπόν, δηλ. αἱ ἐνέργειαι ποὺ συμφέρουν, καὶ ἀκόμη, ἀφοῦ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι συμφέρον εἶναι καλόν, θὰ ἔπρεπε νὰ προσδιορίσωμεν κατὰ κάποιον γενικὸν τρόπον τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦν τὸ καλὸν καὶ τὸ συμφέρον.

Ἂς δεχθῶμεν ὅτι καλὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ πρέπει κανεὶς νὰ ἀκολουθῇ, διότι εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι, καὶ ποὺ ἐξ αἰτίας του πρέπει νὰ ἀκολουθῇ κάτι ἄλλο, καὶ ποὺ τὸ ἐπιθυμοῦν ὅλα τὰ ὄντα, θέλω νὰ εἰπῶ ὅλα τὰ ὄντα ποὺ ἔχουν αἰσθήσεις καὶ νοῦν, ἢ ὅλα, ἂν ἀποκτοῦσαν νοῦν. Ἐπίσης ἐκεῖνο ποὺ ἡ διάνοια θὰ καθώριζεν ὅτι ἁρμόζει εἰς τὸν καθένα, ἢ ἐκεῖνο ποὺ ἡ διάνοια τοῦ καθενὸς καθορίζει ὅτι τοῦ ἁρμόζει, αὐτὸ εἶναι γιὰ τὸν καθένα τὸ καλόν. Καλὸν εἶναι ἀκόμη ἐκεῖνο ποὺ ὅταν τὸ ἔχωμεν, εἴμεθα καλὰ διατεθειμένοι καὶ ἱκανοποιημένοι, καθὼς καὶ ἡ αὐτάρκεια, καὶ ὅσα δημιουργοῦν ἢ διατηροῦν αὐτὰ τὰ διάφορα πλεονεκτήματα, ἢ ὅσα εἶναι ἐπακόλουθά των, ἢ ὅσα ἐμποδίζουν ἢ καταστρέφουν τὰ ἀντίθετα τοῦ καλοῦ.

Ἡ δὲ ἀλληλουχία τῶν διαφόρων πραγμάτων παρουσιάζεται κατὰ δύο τρόπους. Εἴτε ἐμφανίζονται συγχρόνως καὶ τὰ δύο, εἴτε τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ἔτσι ἡ μάθησις παρουσιάζεται κατόπιν ἀπὸ τὴν μελέτην. Ἡ ζωὴ μαζὶ μὲ τὴν ὑγείαν. Παράγονται δὲ τὰ πράγματα κατὰ τρεῖς τρόπους. Ἔτσι ἡ ὑγεία ἢ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἶναι κάποιος (ἐκ φύσεως) ὑγιής, ἢ εἰς τὸ ὅτι τρέφεται καλά, ἢ εἰς τὸ ὅτι γυμνάζεται, πρᾶγμα ποὺ περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο συντελεῖ εἰς τὴν ὑγείαν.

τάς τε λήψεις τῶν ἀγαθῶν ἀγαθὰς εἶναι καὶ τὰς τῶν κακῶν ἀποβολάς· ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ μὲν τὸ μὴ ἔχειν τὸ κακὸν ἅμα, τῷ δὲ τὸ ἔχειν ἀγαθὸν ὕστερον. Καὶ ἡ ἀντ' ἐλάττονος ἀγαθοῦ μείζονος λῆψις καὶ ἀντὶ μείζονος κακοῦ ἐλάττονος· ᾧ
1362b *γὰρ ὑπερέχει τὸ μεῖζον τοῦ ἐλάττονος, τούτου γίνεται τοῦ μὲν λῆψις τοῦ δ' ἀποβολή. Καὶ τὰς ἀρετὰς δὲ ἀνάγκη ἀγαθὸν εἶναι· κατὰ γὰρ ταύτας εὖ τε διάκεινται οἱ ἔχοντες, καὶ ποιητικαὶ τῶν ἀγαθῶν εἰσι καὶ πρακτικαί. Περὶ ἑκάστης δὲ καὶ τίς καὶ ποία χωρὶς ῥητέον. Καὶ τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι· πάντα γὰρ ἐφίεται τὰ ζῷα αὐτῆς τῇ φύσει. Ὥστε καὶ τὰ ἡδέα καὶ τὰ καλὰ ἀνάγκη ἀγαθὰ εἶναι· τὰ μὲν γὰρ ἡδονῆς ποιητικά, τῶν δὲ καλῶν τὰ μὲν ἡδέα τὰ δὲ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ αἱρετά ἐστιν.*

Ὡς δὲ καθ' ἓν εἰπεῖν, ἀνάγκη ἀγαθὰ εἶναι τάδε. Εὐδαιμονία· καὶ γὰρ καθ' αὑτὸ αἱρετὸν καὶ αὔταρκες, καὶ ἕνεκα αὐτοῦ πολλὰ αἱρούμεθα. Δικαιοσύνη, ἀνδρία, σωφροσύνη, μεγαλοψυχία, μεγαλοπρέπεια καὶ αἱ ἄλλαι αἱ τοιαῦται ἕξεις· ἀρεταὶ γὰρ ψυχῆς. Καὶ ὑγίεια καὶ κάλλος καὶ τὰ τοιαῦτα· ἀρεταὶ γὰρ σώματος καὶ ποιητικαὶ πολλῶν, οἷον ἡ ὑγίεια καὶ ἡδονῆς καὶ τοῦ ζῆν, διὸ καὶ ἄριστον δοκεῖ εἶναι, ὅτι δύο τῶν τοῖς πολλοῖς τιμιωτάτων αἴτιόν ἐστιν, ἡδονῆς καὶ τοῦ ζῆν. Πλοῦτος· ἀρετὴ γὰρ κτήσεως καὶ ποιητικὸν πολλῶν. Φίλος καὶ φιλία· καὶ γὰρ καθ' αὑτὸν αἱρε-

---

1. Αὐτὸ εἶναι, ἂν καὶ ἀρκετὰ στρυφνόν, τὸ ἀκριβὲς νόημα τῆς περιόδου. Τὸ «τῷ μὲν» ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐγγύτερον, εἰς τὰς ἀποβολὰς τῶν κακῶν, καὶ ὄχι εἰς τὰς λήψεις τῶν ἀγαθῶν, ὅπως κακῶς ἔχει ἀποδοθῆ.

2. Ποιητικαὶ καὶ πρακτικαὶ ἀγαθῶν=ποιοῦσι καὶ πράττουσι τὰ ἀγαθά. Τὸ δεύτερον ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ρηματικὰ ἐπίθετα ἔχει ὅλως διόλου κατὰ παρεξήγησιν ἀποδοθῆ: αἱ ἀρεταὶ ἔχουν... πρακτικὴν ἀξίαν.

Ἅμα αὐτὰ θεωρηθοῦν ὡς δεδομένα, ἀναγκαία συνέπεια εἶναι ὅτι καλὸν εἶναι καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῶν καλῶν πράξεων καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰς κακάς. Ἡ ἀπαλλαγὴ αὐτὴ ἔχει ὡς σύγχρονον συνέπειαν τὸ νὰ μὴ ἔχωμεν τὸ κακόν, ἡ δὲ ἀποδοχὴ τῶν καλῶν πράξεων ἔχει ὡς ἐπακολούθημα τὴν ἀπόκτησιν τοῦ καλοῦ [1].

Καλὸν ἐπίσης εἶναι τὸ νὰ προτιμῶμεν τὸ μεγαλύτερον καλὸν ἀπὸ ἕνα ἄλλο μικρότερον, καθὼς καὶ τὸ νὰ προτιμῶμεν τὸ μικρότερον κακὸν ἀπὸ ἕνα μεγαλύτερον. Διότι ἔτσι προτιμῶμεν τὸ καλὸν ἢ ἀπαλλασσόμεθα ἀπὸ τὸ κακὸν εἰς τόσον βαθμόν, ὅση εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ μεγαλυτέρου καὶ τοῦ μικροτέρου, καλοῦ ἢ κακοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐκάμαμεν τὴν ἐκλογήν μας.

Εἴμεθα δὲ ἀναγκασμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ αἱ ἀρεταὶ εἶναι καλόν. Πράγματι, αὐταὶ προκαλοῦν τὴν καλὴν ψυχικὴν διάθεσιν ἐκείνων ποὺ τὰς ἔχουν, ἀκόμη δὲ γεννοῦν καὶ πραγματοποιοῦν τὸ καλόν [2]. Θὰ ὁμιλήσωμεν ὅμως χωριστὰ περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν ἰδιοτήτων μιᾶς ἑκάστης ἀρετῆς.

Πρέπει ἀκόμη νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ ἡδονὴ εἶναι καλόν. Διότι ὅλα τὰ ζωντανὰ ὄντα τὴν ἀναζητοῦν, τὸ καθένα κατὰ τὸ φυσικόν του. Πρέπει λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι καὶ τὰ εὐχάριστα καὶ τὰ ὡραῖα πράγματα εἶναι καλά. Τὰ μὲν εὐχάριστα, διότι δημιουργοῦν τὴν ἡδονήν, ἀπὸ δὲ τὰ ὡραῖα, ἄλλα μὲν διότι εἶναι εὐχάριστα, ἄλλα δὲ διότι πρέπει νὰ τὰ προτιμῶμεν αὐτὰ καθ' ἑαυτά.

Διὰ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας, ἰδοὺ ποῖα πράγματα εἶναι κατ' ἀνάγκην καλά. Ἡ εὐτυχία. Διότι καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν πρέπει νὰ προτιμᾶται, καὶ μᾶς ἱκανοποιεῖ καὶ πρὸς χάριν της ἐπιδιώκομεν πολλὰ ἄλλα πράγματα.

Ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀνδρεία, ἡ ἐγκράτεια, ἡ μεγαλοψυχία, ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐσωτερικαὶ διαθέσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Διότι αὐταὶ εἶναι αἱ ἀρεταὶ τῆς ψυχῆς.

Ἡ ὑγεία, ἡ ὀμορφιὰ καὶ τὰ παρόμοια. Αὐταὶ εἶναι αἱ ἀρεταὶ τοῦ σώματος καὶ δημιουργοῦν πολλὰ ἄλλα καλά. Ἔτσι ἡ ὑγεία μᾶς παρέχει τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ζωήν. Δι' αὐτὸ καὶ θεωρεῖται ὅτι εἶναι τὸ μεγαλύτερον καλὸν στὸν κόσμο, διότι εἶναι ἡ βάσις τῶν δύο καλῶν ποὺ γενικῶς ἐκτιμῶνται περισσότερον ἀπὸ ὅλα, τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ζωῆς.

Ὁ πλοῦτος. Διότι αὐτὸς εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς κατοχῆς καὶ ἰσχυρὸν μέσον δράσεως.

Ὁ φίλος καὶ ἡ φιλία. Πράγματι, ὁ φίλος εἶναι ἕνα κα-

τὸς ὁ φίλος καὶ ποιητικὸς πολλῶν. Τιμή, δόξα· καὶ γὰρ ἡδέα καὶ ποιητικὰ πολλῶν, καὶ ἀκολουθεῖ αὐτοῖς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ ὑπάρχειν ἐφ᾽ οἷς τιμῶνται. Δύναμις τοῦ λέγειν, τοῦ πράττειν· ποιητικὰ γὰρ πάντα τὰ τοιαῦτα ἀγαθῶν. Ἔτι εὐφυΐα, μνήμη, εὐμάθεια, ἀγχίνοια, πάντα τὰ τοιαῦτα. Ποιητικαὶ γὰρ αὗται ἀγαθῶν αἱ δυνάμεις εἰσίν. Ὁμοίως δὲ καὶ αἱ ἐπιστῆμαι πᾶσαι καὶ αἱ τέχναι. Καὶ τὸ ζῆν· εἰ γὰρ μηδὲν ἄλλο ἕποιτο ἀγαθόν, καθ᾽ αὑτὸ αἱρετόν ἐστιν. Καὶ τὸ δίκαιον· συμφέρον γάρ τι κοινῇ ἐστιν.

Ταῦτα μὲν οὖν σχεδὸν τὰ ὁμολογούμενα ἀγαθά ἐστιν· ἐν δὲ τοῖς ἀμφισβητησίμοις ἐκ τῶνδε οἱ συλλογισμοί. Ὧι τὸ ἐναντίον κακόν, τοῦτ᾽ ἀγαθόν. Καὶ οὗ τὸ ἐναντίον τοῖς ἐχθροῖς συμφέρει· οἷον εἰ τὸ δειλοὺς εἶναι μάλιστα συμφέρει τοῖς ἐχθροῖς, δῆλον ὅτι ἀνδρία μάλιστα ὠφέλιμον τοῖς πολίταις. Καὶ ὅλως ὃ οἱ ἐχθροὶ βούλονται ἢ ἐφ᾽ ᾧ χαίρουσι, τοὐναντίον τούτου ὠφέλιμον φαίνεται· διὸ εἴρηται

«ἦ κεν γηθήσαι Πρίαμος».

Ἔστι δ᾽ οὐκ ἀεὶ τοῦτο, ἀλλ᾽ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Οὐδὲν γὰρ κωλύει ἐνίοτε ταὐτὸ συμφέρειν τοῖς ἐναντίοις· ὅθεν λέγεται
1363 a *ὡς τὰ κακὰ συνάγει τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν ᾖ ταὐτὸ βλαβερὸν ἀμφοῖν. Καὶ ὃ μή ἐστιν ὑπερβολή, τοῦτο ἀγαθόν, ὃ δ᾽ ἂν ᾖ μεῖζον ἢ δεῖ, κακόν. Καὶ οὗ ἕνεκα πολλὰ πεπόνηται ἢ δεδαπάνηται· φαινόμενον γὰρ ἀγαθὸν ἤδη, καὶ ὡς τέλος*

---

1. Ἰλιάδ. Α, 255. (Μετάφρ. Πάλλη). Ἐπιχείρημα τοῦ Νέστορος, διὰ νὰ συμφιλιώσῃ τὸν Ἀγαμέμνονα μὲ τὸν Ἀχιλλέα.

λὸν ποὺ καὶ καθ' ἑαυτὸ πρέπει νὰ τὸ ἐπιδιώκωμεν, καὶ εἶναι ἰσχυρὸν μέσον δράσεως.

Αἱ τιμαὶ καὶ ἡ δόξα. Διότι αὐτὰ καὶ εὐχάριστα εἶναι καὶ ἰσχυρὰ μέσα δράσεως, καὶ ἀκόμη κατὰ κανόνα τὰ καλὰ αὐτὰ εἶναι συνέπεια ἄλλων ἀρετῶν, ποὺ ἐξ αἰτίας των ἀπονέμονται αἱ τιμαί.

Ἡ δύναμις τοῦ λόγου καὶ ἡ ἱκανότης εἰς τὴν πρᾶξιν. Πράγματι, ὅλα αὐτὰ εἶναι πρόξενοι καλοῦ.

Ἂς ἀναφέρωμεν ἀκόμη τὴν εὐφυΐαν, τὴν μνήμην, τὴν εὐκολίαν μαθήσεως, τὴν ἀγχίνοιαν καὶ ὅλα τὰ παρόμοια. Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἱκανότητες, πράγματι, εἶναι πρόξενοι καλοῦ. Ἐπίσης αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι.

Καὶ ἡ ζωὴ εἶναι καλόν. Πράγματι, καὶ ἂν ἀκόμη αὐτὴ δὲν εἶχεν ὡς συνέπειαν καὶ ἄλλα καλά, πάλιν πρέπει νὰ τὴν ἐπιδιώκῃ κανεὶς αὐτὴν καθ' ἑαυτήν.

Ἡ δικαιοσύνη, ποὺ εἶναι τρόπον τινὰ τὸ γενικὸν συμφέρον. Αὐτὰ περίπου εἶναι τὰ καλὰ ποὺ ἀπὸ ὅλους γενικῶς ἀναγνωρίζονται.

Ὅσον διὰ τὰ καλὰ ποὺ ἀμφισβητοῦνται, πρέπει νὰ κάμνωμεν τοὺς συλλογισμούς μας ἀπὸ τὰς ἑξῆς προτάσεις : Καλὸν εἶναι κάθε πρᾶγμα, τοῦ ὁποίου τὸ ἀντίθετον εἶναι κακόν.

Καλὸν εἶναι ἐπίσης ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα, τὸ ἀντίθετον τοῦ ὁποίου συμφέρει εἰς τοὺς ἐχθρούς. Ἔτσι, ἂν ἡ δειλία ὠφελῇ πάρα πολὺ τοὺς ἐχθροὺς μιᾶς πολιτείας, εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἀνδρεία εἶναι μεγάλο καλὸν διὰ τοὺς πολίτας της.

Καὶ γενικῶς, τὸ ἀντίθετον ἐκείνου ποὺ ἐπιθυμοῦν οἱ ἐχθροί, ἢ ποὺ ἐξ αἰτίας του χαίρονται, εἶναι προδήλως ὠφέλιμον. Καὶ γι' αὐτὸ ἔχει εἰπεῖ ὁ ποιητὴς

«πῶς θὰ πετάξῃ ἀπ' τὴ χαρὰ ὁ Πρίαμος» [1].

Ἐννοεῖται ὅτι αὐτὸ δὲν συμβαίνει πάντοτε, ἀλλὰ τὶς πιὸ πολλὲς φορές. Πράγματι, τίποτε δὲν ἐμποδίζει ὥστε μερικὲς φορὲς τὸ ἴδιον πρᾶγμα νὰ εἶναι ὠφέλιμον καὶ εἰς τὰ δύο ἀντίπαλα μέρη. Καὶ γι' αὐτὸ λέγουν ὅτι ἡ δυστυχία ἑνώνει τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα εἶναι βλαβερὸν καὶ εἰς τὰ δύο μέρη.

Ἐκεῖνο ποὺ δὲν εἶναι ὑπερβολικόν, εἶναι καλόν. Κακὸν ὅμως εἶναι ἐκεῖνο ποὺ εἶναι μεγαλύτερον ἀπὸ ὅ,τι χρειάζεται.

Καλὸν ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνο ποὺ πρὸς χάριν του κατεβλήθησαν πολλοὶ κόποι ἢ πολλαὶ δαπάναι. Πράγματι, διὰ νὰ γίνουν πρὸς χάριν του ὅλα αὐτὰ (οἱ κόποι καὶ αἱ δαπάναι)

τὸ τοιοῦτον ὑπολαμβάνεται καὶ τέλος πολλῶν, τὸ δὲ τέλος ἀγαθόν. Ὅθεν ταῦτ' εἴρηται.

«κὰδ δέ κεν εὐχωλὴν Πριάμῳ»

καὶ

«αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν»·

καὶ ἡ παροιμία δὲ τὸ ἐπὶ θύραις τὴν ὑδρίαν. Καὶ οὗ ⟨οἱ⟩ πολλοὶ ἐφίενται, καὶ τὸ περιμάχητον φαινόμενον· οὗ γὰρ πάντες ἐφίενται, τοῦτ' ἀγαθὸν ἦν, οἱ δὲ πολλοὶ ὥσπερ πάντες φαίνονται. Καὶ τὸ ἐπαινετόν· οὐδεὶς γὰρ τὸ μὴ ἀγαθὸν ἐπαινεῖ. Καὶ ὃ οἱ ἐχθροὶ [καὶ οἱ φαῦλοι] ἐπαινοῦσιν· ὥσπερ γὰρ πάντες ἤδη ὁμολογοῦσιν, εἰ καὶ οἱ κακῶς πεπονθότες· διὰ γὰρ τὸ φανερὸν ὁμολογοῖεν ἄν, ὥσπερ καὶ φαῦλοι οὓς οἱ φίλοι ψέγουσι καὶ οὓς οἱ ἐχθροὶ μὴ ψέγουσιν. Διὸ λελοιδορῆσθαι ὑπέλαβον Κορίνθιοι ὑπὸ Σιμωνίδου ποιήσαντος

Κορινθίοις δ' οὐ μέμφεται τὸ Ἴλιον.

Καὶ ὃ τῶν φρονίμων τις ἢ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν προέκρινεν, οἷον Ὀδυσσέα Ἀθηνᾶ καὶ Ἑλένην Θησεὺς καὶ Ἀλέξανδρον αἱ θεαὶ καὶ Ἀχιλλέα Ὅμηρος. Καὶ ὅλως τὰ προαιρετά· προαιροῦνται δὲ πράττειν τά τε εἰρη-

1. Ἡ στρυφνὴ αὐτὴ φράσις, ποὺ δὲν μειοῦται ἡ στρυφνότης της μὲ τὸ νὰ καλέσωμεν εἰς βοήθειαν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὅρου «τέλος» ἀπὸ ἄλλα συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔχει προκαλέσει πολλὰ σχόλια τῶν ἑρμηνευτῶν καὶ πολλαὶ ἔχουν προταθῆ διορθώσεις ἢ συμπληρώσεις τοῦ ἀρχαίου κειμένου ἀπὸ τοὺς κριτικούς. Μὲ τὸ ὑπάρχον κείμενον, νομίζομεν ὅτι προσεγγίζομεν, ἂν ὄχι εἰς τὸ ἀληθινὸν νόημα τοῦ συγγραφέως (ἀφοῦ ἀμφισβητεῖται τὸ πῶς ἔχει ἀρχικῶς γραφῆ), ἀλλὰ τοὐλάχιστον εἰς ἓν λογικὸν καὶ ἀβίαστον νόημα, ἂν ἀναλυτικώτερα δεχθῶμεν ὅτι ἡ σημασία της εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἐπειδὴ ἡ ἐγκατάλειψις ἀκάρπων τόσων προσπαθειῶν, κόπων καὶ δαπανῶν εἶναι κακὸν καὶ ἐπειδὴ καλὸν εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ κακοῦ, ἕπεται ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ τελικοῦ σκοποῦ μας, χάριν τοῦ ὁποίου πολὺ ἐκοπιάσαμεν καὶ πολλὰ ἐδαπανήσαμεν, εἶναι καλόν.

2 Ἰλιάδ. Β, 160 καὶ 176. Ἐπιχείρημα τῆς Ἀθηνᾶς, διὰ νὰ μὴ ἐγκαταλείψουν οἱ Ἕλληνες τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίας.

3. Ἰλιάδ. Β, 298. (Μετάφρ. Πάλλη). Ἐπιχείρημα τοῦ Ὀδυσσέως πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν.

σημαίνει ὅτι ἦτο ἤδη φανερὸν ὅτι εἶναι καλόν, καὶ ἕνα πρᾶγμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους θεωρεῖται ὡς τελικὸς σκοπός, καὶ μάλιστα ὡς τελικὸς σκοπὸς πολλῶν προσπαθειῶν. Ὁ δὲ τελικὸς σκοπὸς εἶναι κάτι καλόν [1]. Καὶ γι' αὐτὸ ὁ ποιητὴς εἶπε:

«Θ' ἀφήσετε τὸν Πρίαμο νὰ καυχιέται» [2]

καὶ ἀκόμη:

«Ντροπῆς καιρὸ νὰ λείπουμε» [3].

Ἀπ' αὐτὸ ἐπίσης ἐβγῆκε ἡ παροιμία: «Τοῦσπασε ἡ στάμνα του ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα» [4].

Θεωρεῖται ἀκόμη καλὸν ἐκεῖνο ποὺ οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ἐπιδιώκουν, καὶ ἐκεῖνο ποὺ φανερὰ πολλοὶ τὸ διεκδικοῦν. Ἐπειδὴ εἴδαμε ὅτι καλὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδιώκουν ὅλοι. Ἀλλ' ὅ,τι βλέπομεν ὅτι τὸ ἐπιδιώκουν οἱ περισσότεροι, θὰ πῇ πὼς τὸ κάμνουν ὅλοι.

Καλὸν ἐπίσης εἶναι καὶ ἐκεῖνο ποὺ ὁ κόσμος ἐπαινεῖ, γιατὶ κανεὶς δὲν ἐπαινεῖ ἐκεῖνο ποὺ δὲν εἶναι καλόν. Καθὼς καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἐπαινοῦν οἱ ἐχθροὶ ἢ οἱ κακοὶ ἄνθρωποι. Διότι ὅταν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐβλάβησαν ἀπὸ κάτι τι, τὸ ἐπαινοῦν, εἶναι σὰν νὰ λέμε ὅτι ὅλοι τὸ ἀναγνωρίζουν ὡς καλόν. Διότι μόνον ὅταν κάτι τι εἶναι πασίδηλον τὸ ἀναγνωρίζουν ὅλοι, καὶ ἔτσι βλέπομεν τοὺς κακοὺς νὰ τοὺς κατηγοροῦν καὶ οἱ φίλοι των καὶ τοὺς καλοὺς νὰ μὴ τοὺς κατηγοροῦν οὔτε οἱ ἐχθροί των. Καὶ γι' αὐτὸ οἱ Κορίνθιοι ηὗραν ὑβριστικὸν τὸν στίχον τοῦ ποιητοῦ Σιμωνίδου:

«Καὶ μόνο γιὰ τοὺς Κορινθίους δὲν εἶπαν κατηγόρια οἱ Τρῶες» [5].

Καλὸν ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνο ποὺ κάποιος καλὸς ἢ φρόνιμος ἄνθρωπος, ἄνδρας ἢ γυναῖκα, ἐπροτίμησεν. Ἔτσι ἡ Ἀθηνᾶ ἐπροτίμησε τὸν Ὀδυσσέα, ὁ Θησεὺς τὴν Ἑλένην, αἱ τρεῖς θεαὶ τὸν Πάριν (=τὸν Ἀλέξανδρον) καὶ ὁ Ὅμηρος τὸν Ἀχιλλέα.

Καὶ γενικῶς καλὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ προτιμᾷ κανείς. Προτιμᾷ δὲ νὰ κάμνῃ ὁ καθένας καὶ αὐτὰ ποὺ ἔχομεν εἰπῆ

---

4. Δηλ. ἀφοῦ τὴν ἐγέμισε καὶ ἐγύρισε πλέον ἀπὸ τὴν βρύση.

5. Οἱ Κορίνθιοι ἦσαν σύμμαχοι καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Τρώων. Ἔτσι δὲν ἐνόμισαν τὸν ἑαυτόν των ὑποχρεωμένον νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῆς Τροίας μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας καὶ δὲν ὑβρίζοντο ἀπὸ τοὺς Τρῶας. Ἀλλ' ἐθεώρουν ἀργότερον ὑβριστικὸν τὸ νὰ τοὺς ὑπενθυμίζεται αὐτὴ ἡ ἔλλειψις ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας.

μένα καὶ τὰ τοῖς ἐχθροῖς κακὰ καὶ τὰ τοῖς φίλοις ἀγαθὰ καὶ τὰ δυνατά. Ταῦτα δὲ διχῶς ἐστιν τά τε γενόμενα ἂν καὶ τὰ ῥᾳδίως γιγνόμενα. Ῥᾴδια δὲ ὅσα ἢ ἄνευ λύπης ἢ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ· τὸ γὰρ χαλεπὸν ὁρίζεται ἢ λύπῃ ἢ πλήθει χρόνου. Καὶ ἐὰν ὡς βούλονται· βούλονται δὲ ἢ μηδὲν κακὸν ἢ ἔλαττον τοῦ ἀγαθοῦ· τοῦτο δὲ ἔσται, ἐὰν ἢ λανθάνῃ ἡ τιμωρία ἢ μικρὰ ᾖ. Καὶ τὰ ἴδια, καὶ ἃ μηδείς, καὶ τὰ περιττά· τιμὴ γὰρ οὕτω μᾶλλον. Καὶ τὰ ἁρμόττοντα αὐτοῖς· τοιαῦτα δὲ τά τε προσήκοντα κατὰ γένος καὶ δύναμιν, καὶ ὧν ἐλλείπειν οἴονται καὶ ἂν μικρὰ ᾖ· οὐδὲν γὰρ ἧττον προαιροῦνται ταῦτα πράττειν. Καὶ τὰ εὐκατέργαστα· δυνατὰ γὰρ ὡς ῥᾴδια· εὐκατέργαστα δὲ ἃ πάντες ἢ οἱ πολλοὶ ἢ οἱ ὅμοιοι ἢ οἱ ἥττους κατώρθωσαν. Καὶ ἃ χαριοῦνται τοῖς φίλοις, ἢ ἃ ἀπεχθήσονται τοῖς ἐχθροῖς. Καὶ ὅσα οὓς θαυμάζουσι προαιροῦνται πράττειν. Καὶ πρὸς ἃ εὐφυεῖς εἰσιν καὶ ἔμπειροι· ῥᾷον γὰρ κατορθῶσαι οἴονται. Καὶ ἃ μηδεὶς φαῦλος· ἐπαινετὰ γὰρ μᾶλλον. Καὶ ὧν ἐπιθυμοῦντες τυγχάνουσιν, οὐ γὰρ μόνον ἡδὺ ἀλλὰ καὶ βέλτιον φαίνεται. Καὶ μάλιστα
1363b *ἕκαστοι πρὸς ἃ τοιοῦτοι, οἷον οἱ φιλόνικοι εἰ νίκη ἔσται, οἱ φιλότιμοι εἰ τιμή, οἱ φιλοχρήματοι εἰ χρήματα, καὶ οἱ*

---

1. Εἰς τὴν μετάφρασιν πρέπει νὰ προστεθῇ τὸ ἐπίρρημα εὔκολα, ποὺ ἐξυπακούεται εἰς τὸ ἀρχαῖον κείμενον, διότι ἄλλως ἡ φράσις δὲν θὰ εἶχε νόημα. Δὲν κάμνομεν τὰ ἀ π ο λ ύ τ ω ς ἀδύνατα, ὄχι διότι πολλὲς φορὲς δὲν τὰ προτιμῶμεν, ἀλλὰ διότι δὲν ἠμποροῦμεν. Τὸ νόημα τοῦ Ἀριστοτέλους τοὐναντίον διακρίνει μεταξὺ τῶν εὐκολώτερα καὶ δυσκολώτερα πραγματοποιουμένων καὶ ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς παλαιοτέρας διατυπώσεις τῆς γνωστῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ποὺ καλεῖται ἡ δ ο ν ι σ μ ὸ ς καὶ βασίζεται εἰς τὸν κανόνα «τὸ μέγιστον τῆς ἀπολαύσεως ἔναντι τοῦ ἐλαχίστου κόπου».

2. Εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν περικοπὴν ἀναπτύσσεται πλήρης ἡ ἡδονιστικὴ θεωρία, περὶ τῆς ὁποίας ἡ προηγουμένη μας σημείωσις.

ἕως τώρα, καὶ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι κακὰ διὰ τοὺς ἐχθρούς, καὶ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι καλὰ διὰ τοὺς φίλους.

Ἐπίσης ἐκεῖνα ποὺ ἠμποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν (εὔκολα)[1]. Εἶναι δὲ αὐτὰ δύο εἰδῶν. Ἐκεῖνα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ εἶχαν πραγματοποιηθῆ καὶ ἐκεῖνα ποὺ εὔκολα ἠμπορεῖ νὰ τὰ πραγματοποιήσῃ κανείς. Καὶ λέγομεν εὔκολα ἐκεῖνα ποὺ πραγματοποιοῦμεν χωρὶς βάσανα καὶ μέσα σὲ λίγον καιρόν. Διότι ἡ δυσκολία μιᾶς πράξεως ἔγκειται ἢ εἰς τὰ βάσανα ποὺ προκαλεῖ ἢ εἰς τὴν μακρὰν διάρκειαν ποὺ ἀπαιτεῖ. Ἐπίσης εὔκολα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ πραγματοποιεῖ ὅπως τὰ θέλει κανείς. Καὶ ὁ καθένας θέλει νὰ πραγματοποιῇ ἐκεῖνα ποὺ ἢ δὲν τὸν ὑποβάλλουν εἰς καμμίαν θυσίαν ἢ τὸν ὑποβάλλουν εἰς θυσίαν μικροτέραν ἀπὸ τὸ καλὸν ποὺ θὰ προκύψῃ ἀπ' αὐτά. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει ἢ ὅταν μᾶς διαφεύγῃ ἡ ἐπιζημία συνέπεια τῆς πράξεώς μας, ἢ ὅταν εἶναι ἀσήμαντος[2].

Ἐπίσης προτιμᾶ ὁ καθένας τὰ ἰδικά του πράγματα, ἢ ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἀνήκουν εἰς κανένα, ἢ τὰ πολυτελῆ. Διότι ἔτσι τοῦ προσγίνεται μεγαλυτέρα τιμή. Ἐπίσης δὲ προτιμῶνται καὶ ἐκεῖνα ποὺ ταιριάζουν εἰς τὸν καθένα. Μὲ αὐτὸ ἐννοοῦμεν καὶ ὅσα πρέπουν εἰς τὸν καθένα ἐξ αἰτίας τῆς καταγωγῆς του καὶ τῆς κοινωνικῆς του δυνάμεως, καθὼς καὶ ἐκεῖνα ποὺ νομίζει κανεὶς ὅτι τοῦ λείπουν. Αὐτά, καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι τελείως ἀσήμαντα, ἐν τούτοις τὰ ἐπιδιώκει κανεὶς περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο.

Ἐπιδιώκομεν ἐπίσης ἐκεῖνα ποὺ εὔκολα ἐκτελοῦνται. Διότι, ἀφοῦ εἶναι εὔκολα, ἠμποροῦμεν νὰ τὰ πραγματοποιήσωμεν. Ἐκτελοῦνται δὲ εὔκολα ἐκεῖνα ποὺ ὅλοι, ἢ πάρα πολλοί, ἢ οἱ ἄνθρωποι τῆς δυνάμεώς μας, ἢ οἱ κατώτεροί μας τὰ κατώρθωσαν. Ἐπίσης ἐπιδιώκομεν ἐκεῖνα ποὺ θὰ εὐχαριστήσουν τοὺς φίλους μας ἢ θὰ στενοχωρήσουν τοὺς ἐχθρούς μας. Ἐπιδιώκομεν ἀκόμη ἐκεῖνα ποὺ πράττουν καὶ τὰ πρόσωπα ποὺ θαυμάζομεν. Ἐπίσης δὲ καὶ ἐκεῖνα διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὁποίων εἴμεθα ἐπιτήδειοι καὶ ἔμπειροι, διότι νομίζομεν ὅτι θὰ τὰ ἐπιτύχωμεν εὐκολώτερα. Ἀκόμη δὲ ἐκεῖνα ποὺ κανεὶς κακὸς ἄνθρωπος δὲν τὰ κάμνει, διότι αὐτὰ εἶναι πιθανώτερον νὰ ἐπαινεθοῦν. Ἐπίσης ἐκεῖνα ποὺ συμβαίνει ὁ καθεὶς νὰ ἐπιθυμῇ. Διότι αὐτὰ τὰ θεωρεῖ ὄχι μόνον εὐχάριστα, ἀλλὰ καὶ καλά. Ἐπιθυμεῖ δὲ ὁ καθένας ἐκεῖνο ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὴν ψυχικήν του κατάστασιν. Ὁ φιλόδοξος τὴν νίκην, ὁ φιλότιμος τὰς τιμάς, ὁ φιλοχρήματος τὰ χρή-

ἄλλοι ὡσαύτως. Περὶ μὲν οὖν ἀγαθοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος ἐκ τούτων ληπτέον τὰς πίστεις.

7. Ἐπεὶ δὲ πολλάκις ὁμολογοῦντες ἄμφω συμφέρειν περὶ τοῦ μᾶλλον ἀμφισβητοῦσιν, ἐφεξῆς ἂν εἴη λεκτέον περὶ τοῦ μείζονος ἀγαθοῦ καὶ τοῦ μᾶλλον συμφέροντος. Ἔστω δὴ ὑπερέχον μὲν τὸ τοσοῦτον καὶ ἔτι, ὑπερεχόμενον δὲ τὸ ἐνυπάρχον. Καὶ μεῖζον μὲν ἀεὶ καὶ πλεῖον πρὸς ἔλαττον, μέγα δὲ καὶ μικρὸν καὶ πολὺ καὶ ὀλίγον πρὸς τὸ τῶν πολλῶν μέγεθος, καὶ ὑπερέχον μὲν τὸ μέγα, τὸ δὲ ἐλλεῖπον μικρόν, καὶ πολὺ καὶ ὀλίγον ὡσαύτως. Ἐπεὶ οὖν ἀγαθὸν λέγομεν τό τε αὐτὸ αὑτοῦ ἕνεκα καὶ μὴ ἄλλου αἱρετόν, καὶ οὗ πάντ' ἐφίεται, καὶ ὃ νοῦν ἂν καὶ φρόνησιν λαβόντα ἕλοιτο, καὶ τὸ ποιητικὸν καὶ τὸ φυλακτικόν, ἢ ᾧ ἕπεται τὰ τοιαῦτα, τὸ δ' οὗ ἕνεκα τὸ τέλος ἐστίν, τέλος δέ ἐστιν οὗ ἕνεκα τὰ ἄλλα, αὑτῷ δὲ ἀγαθὸν τὸ πρὸς αὑτὸν ταῦτα πεπονθός, ἀνάγκη τά τε πλείω τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν ἐλαττόνων συναριθμουμένου τοῦ ἑνὸς ἢ τῶν ἐλαττόνων μεῖζον ἀγαθὸν εἶναι· ὑπερέχει γάρ, τὸ δὲ ἐνυπάρχον ὑπερέχεται. Καὶ ἐὰν τὸ μέγιστον τοῦ μεγίστου ὑπερέχῃ, καὶ αὐτὰ αὐτῶν· καὶ ὅσα αὐτὰ αὐτῶν, καὶ τὸ μέγιστον τοῦ μεγίστου, οἷον εἰ ὁ μέγιστος

---

1. Ἐὰν τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς ρητορικῆς θεωρεῖται, μαζὶ μὲ μερικὰ κεφάλαια τοῦ δευτέρου, ὡς τὸ περισσότερον κουραστικὸν καὶ ἀπηρχαιωμένον, ἀσφαλῶς τὸ παρὸν κεφάλαιον εἶναι τὸ κουραστικώτερον ἀπ' ὅλα καὶ ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ δὲν παρακολουθεῖ τὴν ἐσωτερικὴν συνοχὴν τοῦ ἔργου καὶ τὸ σχέδιον ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης ἐργάζεται, ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς τελείως ἄσχετον ἢ πάντως πολὺ ἀπομακρυσμένον ἀπὸ τὸ θέμα του. Ἐν τούτοις ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι συνεπέστατος πρὸς τὰς ἐξαγγελθείσας εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια περὶ ρητορικῆς ἰδέας του (βλ. ἀμέσως ἑπομένην σημείωσιν).

ματα καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀπ' αὐτὰ λοιπὸν ποὺ ἐξεθέσαμεν ἕως τώρα, πρέπει ὁ συμβουλευτικὸς ρήτωρ νὰ ἀντλῇ τὰ ἐπιχειρήματά του περὶ τοῦ τί εἶναι καλὸν καὶ τί εἶναι συμφέρον.

7. ΜΕΤΑΞΥ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΩΝ ΠΟΙΟΝ ΚΑΛΟΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΘΕΩΡΗΤΑΙ ΠΡΟΤΙΜΟΤΕΡΟΝ ΚΑΙ ΣΥΜΦΕΡΩΤΕΡΟΝ

Τώρα, ἐπειδὴ συχνὰ συμβαίνει νὰ ἀναγνωρίζωμεν ὅτι καὶ αἱ δύο λύσεις εἶναι συμφέρουσαι, ἡ δὲ ἀμφισβήτησις νὰ στρέφεται μόνον περὶ τοῦ ποία ἀπὸ τὰς δύο εἶναι συμφερωτέρα, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πῶς θὰ εὑρίσκωμεν ποῖον εἶναι τὸ μεγαλύτερον καλὸν καὶ τὸ συμφερώτερον [1].

Ἂς θεωρήσωμεν ὅτι μεγαλύτερον εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν ἴσην (πρὸς τὸ μικρότερον) ποσότητα καὶ ἀπὸ κάτι παραπάνω. Μικρότερον δὲ ἐκεῖνο ποὺ περιέχεται (μέσα εἰς τὸ μεγαλύτερον). Λέγομεν ὅτι κάτι τι εἶναι μεγαλύτερον ἢ περισσότερον, πάντοτε ἐν συγκρίσει πρὸς κάτι ἄλλο, μικρότερον. Λέγομεν μεγάλο, μικρόν, πολύ, ὀλίγον, ἐν συγκρίσει πάντοτε πρὸς τὸ συνηθισμένον μέγεθος πολυαρίθμων ὁμοίων πραγμάτων. Ἐκεῖνο ποὺ ὑπερέχει ἀπ' αὐτὰ εἶναι μεγάλο. Ἐκεῖνο ποὺ ὑπολείπεται, μικρόν. Ἡ ἰδία σχέσις ὑπάρχει καὶ μὲ τὸ πολὺ καὶ τὸ ὀλίγον.

Ἀφοῦ λοιπὸν εἴπομεν ὅτι καλὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν ἐξ αἰτίας τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ὄχι ἐξ αἰτίας κάποιου ἄλλου πράγματος, καθὼς καὶ ἐκεῖνο, ποὺ ὅλα τὰ ὄντα ἐπιδιώκουν ἢ θὰ ἐπεδίωκαν, ἂν ἀποκτοῦσαν νοῦν καὶ φρόνησιν, καθὼς καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ δημιουργῇ ἢ νὰ διαφυλάσσῃ τὸ καλόν, ἢ ἀκόμη αἱ συνέπειαι αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων, καὶ ἀφοῦ ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπομεν εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα γίνονται χάριν τοῦ τελικοῦ σκοποῦ καὶ εἶναι καλὸν δι' ἕνα ὡρισμένον ἄνθρωπον ἐκεῖνο ποὺ τοῦ δημιουργεῖ αὐτὴν τὴν κατάστασιν, ἀναγκαστικὰ ἡ ποσότης ποὺ εἶναι μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν μονάδα καὶ ἀπὸ τὰς μικροτέρας ποσότητας εἶναι μεγαλύτερον καλὸν ἀπὸ τὴν μονάδα ἢ τὰς μικρὰς ποσότητας ποὺ περιέχονται μέσα εἰς αὐτήν. Διότι ἡ μεγαλυτέρα ποσότης ὑπερέχει, ἐκεῖναι δὲ ποὺ περιέχονται μέσα της ὑπολείπονται ἀπ' αὐτήν.

Καὶ ἐὰν τὸ μεγαλύτερον ἄτομον ἑνὸς εἴδους ὑπερέχῃ ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον ἄτομον ἑνὸς ἄλλου εἴδους, τὸ πρῶτον εἶδος γενικὰ ὑπερέχει ἀπὸ τὸ δεύτερον. Καὶ πάλιν, ὅταν ὅλα τὰ ἄτομα ἑνὸς εἴδους ὑπερέχουν ἀπὸ τὰ ἄτομα ἑνὸς ἄλλου, τότε καὶ τὸ μεγαλύτερον τοῦ πρώτου εἴδους ὑπερέχει ἀπὸ τὸ

ἀνὴρ γυναικὸς τῆς μεγίστης μείζων, καὶ ὅλως οἱ ἄνδρες τῶν γυναικῶν μείζους· καὶ εἰ οἱ ἄνδρες ὅλως τῶν γυναικῶν μείζους, καὶ ἀνὴρ ὁ μέγιστος τῆς μεγίστης γυναικὸς μείζων· ἀνάλογον γὰρ ἔχουσιν αἱ ὑπεροχαὶ τῶν γενῶν καὶ τῶν μεγίστων ἐν αὐτοῖς. Καὶ ὅταν τόδε μὲν τῷδε ἕπηται, ἐκεῖνο δὲ τούτῳ μή· ἕπεται δὲ ἢ τῷ ἅμα ἢ τῷ ἐφεξῆς ἢ τῇ δυνάμει· ἐνυπάρχει γὰρ ἡ χρῆσις ἡ τοῦ ἑπομένου ἐν τῇ θατέρου. Ἕπεται δὲ ἅμα μὲν τῷ ὑγιαίνειν τὸ ζῆν, τούτῳ δὲ ἐκεῖνο οὔ, ὕστερον δὲ τῷ μανθάνειν τὸ ἐπίστασθαι, δυνάμει δὲ τῷ ἱεροσυλεῖν τὸ ἀποστερεῖν· ὁ γὰρ ἱεροσυλήσας κἂν ἀποστερήσειεν. Καὶ τὰ ὑπερέχοντα τοῦ αὐτοῦ μείζονι μείζω· ἀνάγκη γὰρ ὑπερέχειν καὶ τοῦ μείζονος. Καὶ τὰ μείζονος ἀγαθοῦ ποιητικὰ μείζω· τοῦτο γὰρ ἦν τὸ μείζονος ποιητικῷ εἶναι. Καὶ οὗ τὸ ποιητικὸν μεῖζον, ὡσαύτως· εἰ γὰρ τὸ ὑγιεινὸν αἱρετώτερον τοῦ ἡδέος καὶ μεῖζον ἀγαθόν, καὶ ἡ

1364 a *ὑγίεια τῆς ἡδονῆς μείζων. Καὶ τὸ αἱρετὸν καθ' αὑτὸ τοῦ μὴ καθ' αὑτό, οἷον ἰσχὺς ὑγιεινοῦ· τὸ μὲν γὰρ οὐχ αὑτοῦ ἕνεκα, τὸ δὲ αὑτοῦ, ὅπερ ἦν τὸ ἀγαθόν. Κἂν ᾖ τὸ μὲν τέλος, τὸ δὲ μὴ τέλος· τὸ μὲν γὰρ ἄλλου ἕνεκα, τὸ δὲ αὑτοῦ,*

---

1. Ἡ Ρητορικὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι ἐπιστήμη ἰδιαιτέρα ἀλλὰ μέθοδος, δυναμένη νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς κάθε κύκλον ἀνθρωπίνων γνώσεων. Ἀποτελεῖ τὸν τύπον, τὸ καλούπι τῆς συζητήσεως, ἐνῷ αἱ ἄλλαι εἰδικαὶ ἐπιστῆμαι ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν, τὸ ὑλικὸν ποὺ μπαίνει μέσα εἰς αὐτοὺς τοὺς τύπους. Ἂν γίνῃ ἀφαίρεσις αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ (τοῦ θέματος κάθε λόγου) θὰ ἴδωμεν ὅτι εἰς τὴν ρητορικὴν δὲν ἀπομένουν παρὰ ὡρισμένοι κοινοὶ τόποι, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι καὶ τὸ μέγεθος (ἡ σημασία, ἡ ἀξία) ἑνὸς γεγονότος ἢ μιᾶς πράξεως, ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα μεγέθη. Αὐτὸν τὸν κοινὸν τόπον μὲ τὴν γνωστὴν ἀναλυτικὴν μέθοδόν του διερευνᾷ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης. Πράγματι, εἴτε πρόκειται περὶ ἀπολογίας κατηγορουμένου, εἴτε περὶ πολιτικοῦ λόγου συμβουλεύοντος τὴν δεῖνα ἀπὸ τὴν δεῖνα πορείαν τῶν κοινῶν ὑποθέσεων εἴτε περὶ πανηγυρικοῦ, διὰ νὰ ἐξάρῃ κανεὶς ἢ νὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν τῆς πράξεως τοῦ κατηγορουμένου, τὸ συμφέρον τῆς δεῖνα πολιτικῆς, τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου ποὺ ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τοῦ πανηγυρικοῦ, θὰ κάμῃ κατ' ἀνάγκην συγκρίσεις μὲ ἄλλας ὁμοειδεῖς πράξεις καὶ τοὺς κανόνας τῶν συγκρίσεων αὐτῶν (ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ρητορικὸν στοιχεῖον τοῦ λόγου, τὸν ρητορικὸν κοινὸν τόπον του) ὑποδεικνύει ἀναλυτικώτατα ὁ Ἀριστοτέλης.

μεγαλύτερον τοῦ δευτέρου. Ἔτσι, ἂν ὁ μεγαλύτερος ἄνδρας εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὴν μεγαλυτέραν γυναῖκα, τότε γενικῶς οἱ ἄνδρες εἶναι μεγαλύτεροι ἀπὸ τὰς γυναῖκας. Καὶ πάλιν, ἂν γενικῶς οἱ ἄνδρες εἶναι μεγαλύτεροι ἀπὸ τὰς γυναῖκας, τότε καὶ ὁ μεγαλύτερος ἄνδρας θὰ εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὴν μεγαλυτέραν γυναῖκα. Διότι αἱ διαφοραὶ εἰς μέγεθος μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν εὑρίσκονται εἰς ἀναλογίαν μὲ τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν μεγαλυτέρων ἀτόμων τοῦ κάθε εἴδους [1].

Καὶ πάλιν μεγαλύτερον καλὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ὡς συνέπειαν ἕνα ἄλλο καλόν, παρὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο, ἂν δὲν ἔχῃ ὡς συνέπειάν του τὸ πρῶτον. Διότι μέσα εἰς τὸ πρῶτον περιέχεται καὶ ἡ ὠφέλεια ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ δεύτερον. Αἱ δὲ συνέπειαι παρουσιάζονται ἢ ὡς ἄμεσα ἀποτελέσματα, ἢ ὡς μεταγενέστερα, ἢ ὡς πιθανά. Ἔτσι ἡ ζωὴ εἶναι τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ὑγείας, ὄχι ὅμως καὶ ἡ ὑγεία τῆς ζωῆς. Ἡ γνῶσις εἶναι τὸ μεταγενέστερον ἀποτέλεσμα τῆς μελέτης. Ἡ κλοπὴ εἶναι τὸ πιθανὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἱεροσυλίας. Διότι ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ἱερόσυλος, εἶναι πιθανὸν καὶ νὰ κλέψῃ.

Ἐπίσης μεταξὺ δύο πραγμάτων ποὺ ὑπερέχουν ἀπὸ ἕνα ἄλλο πρᾶγμα, μεγαλύτερον εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὑπερέχει περισσότερον. Διότι ὑποχρεωτικὰ αὐτὸ ὑπερέχει καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Μεγαλύτερα ἐπίσης εἶναι ὅσα προξενοῦν μεγαλύτερον καλόν. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν συμβαίνει ἐκεῖνο ποὺ ἔχομεν ἤδη ἀναπτύξει. Δηλ. αὐτὰ τὰ πράγματα ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ δημιουργοῦν μεγαλύτερα ἀποτελέσματα. Τὸ ἴδιο πρᾶγμα συμβαίνει καὶ μὲ ὅσα ἔχουν μεγαλυτέραν παραγωγικὴν δύναμιν. Ἔτσι, ἀφοῦ ἐκεῖνο ποὺ προκαλεῖ ὑγείαν εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ προκαλεῖ ἡδονήν, καὶ ἡ ὑγεία εἶναι ἐπίσης ἀνώτερον καλὸν ἀπὸ τὴν ἡδονήν.

Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι καλὸν αὐτὸ καθ' ἑαυτό, εἶναι προτιμότερον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ δὲν εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καλόν. Ἔτσι ἡ σωματικὴ δύναμις εἶναι προτιμοτέρα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ θεωροῦνται ὑγιεινά. Διότι αὐτὰ τὰ τελευταῖα δὲν τὰ ἐπιδιώκομεν χάριν αὐτῶν τῶν ἰδίων, ἐνῷ τὴν δύναμιν τὴν ἐπιδιώκομεν καθ' ἑαυτὴν καί, καθὼς εἴπομεν, αὐτὸ εἶναι τὸ καλόν.

Ἀνώτερον ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνο τὸ καλὸν ποὺ ἀποτελεῖ τὸν τελικόν μας σκοπόν, ἀπ' ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μέσον πρὸς αὐτόν. Διότι αὐτὸ τὸ τελευταῖον τὸ κάμνομεν χάριν κάποιου ἄλλου, ἐνῷ τὸ πρῶτον γι' αὐτὸ τὸ ἴδιον. Ἔτσι

οἷον τὸ γυμνάζεσθαι τοῦ εὖ ἔχειν τὸ σῶμα. Καὶ τὸ ἧττον προσδεόμενον θατέρου ἢ ἑτέρων· αὐταρκέστερον γάρ· ἧττον δὲ προσδεῖται τὸ ἐλαττόνων ἢ ῥᾳόνων προσδεόμενον. Καὶ ὅταν τόδε μὲν ἄνευ τοῦδε μὴ ᾖ ἢ μὴ δυνατὸν ᾖ γενέσθαι, θάτερον δὲ ἄνευ τούτου· αὐταρκέστερον δὲ τὸ μὴ δεόμενον, ὥστε φαίνεται μεῖζον ἀγαθόν. Κἂν ᾖ ἀρχή, τὸ δὲ μὴ ἀρχή, κἂν ᾖ αἴτιον, τὸ δ' οὐκ αἴτιον διὰ τὸ αὐτό· ἄνευ γὰρ αἰτίου καὶ ἀρχῆς ἀδύνατον εἶναι ἢ γενέσθαι. Καὶ δυοῖν ἀρχαῖν τὸ ἀπὸ τῆς μείζονος ἀρχῆς μεῖζον, καὶ δυοῖν αἰτίοιν τὸ ἀπὸ τοῦ μείζονος αἰτίου μεῖζον. Καὶ ἀνάπαλιν δὲ δυοῖν ἀρχαῖν ἡ τοῦ μείζονος ἀρχὴ μείζων, καὶ δυοῖν αἰτίοιν τὸ τοῦ μείζονος αἴτιον μεῖζον. Δῆλον οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι ἀμφοτέρως μεῖζόν ἐστιν φαίνεσθαι· καὶ γὰρ εἰ ἀρχή, τὸ δὲ μὴ ἀρχή, δόξει μεῖζον εἶναι, καὶ εἰ μὴ ἀρχή, τὸ δὲ ἀρχή· τὸ γὰρ τέλος μεῖζον καὶ οὐκ ἀρχή, ὥσπερ ὁ Λεωδάμας κατηγορῶν ἔφη Καλλιστράτου τὸν βουλεύσαντα τοῦ πράξαντος μᾶλλον ἀδικεῖν· οὐ γὰρ ἂν πραχθῆναι μὴ βουλευσαμένου· πάλιν δὲ καὶ Χαβρίου, τὸν πράξαντα τοῦ βουλεύσαντος· οὐ γὰρ ἂν γενέσθαι, εἰ μὴ ἦν ὁ πράξων· τούτου γὰρ ἕνεκα ἐπιβουλεύειν, ὅπως πράξωσιν. Καὶ τὸ σπανιώτερον τοῦ ἀφθό-

---

1. Ὁλόκληρον αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἐκθέτει τοὺς κανόνας καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ πρέπει νὰ χρησιμοποιῶνται ὅταν πρόκειται νὰ γίνῃ ἐκλογὴ μεταξὺ δύο ἀγαθῶν ποὺ παραλληλίζονται, διὰ νὰ εὑρεθῇ ποῖον ἀπὸ τὰ δύο εἶναι προτιμότερον (αἱρετόν).

2. Ἀρχή: μὲ τὴν ἠθικὴν καὶ ὄχι μὲ τὴν χρονικὴν σημασίαν της (principe).

3. Ρήτωρ Ἀθηναῖος, μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους καὶ διδάσκαλος τοῦ Αἰσχίνου.

4. Καὶ αὐτὸς Ἀθηναῖος ρήτωρ. Γι' αὐτὸν ὁμιλεῖ ὁ Ξενοφῶν («Ἑλληνικὰ» 6ον βιβλίον).

5. Ἀθηναῖος στρατηγός.

γυμναζόμεθα ὄχι γιὰ νὰ γυμναζώμεθα, ἀλλὰ μὲ τελικὸν σκοπὸν τὴν σωματικήν μας εὐεξίαν.

Ἐπίσης ἀνώτερον εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐξαρτᾶται ὀλιγώτερον ἀπὸ τὸ ἄλλο [1], ἢ ἀπὸ διάφορα ἄλλα πράγματα. Διότι αὐτὸ ἔχει περισσοτέραν αὐτάρκειαν. Καὶ ὅταν κάτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἀσήμαντα ἢ εὔκολα πράγματα, λέγομεν ὅτι ἐξαρτᾶται ὀλιγώτερον.

Καὶ ὅταν αὐτὸ μὲν δὲν ὑπάρχῃ ἢ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ χωρὶς ἐκεῖνο, ἐνῷ τὸ δεύτερον ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τὸ πρῶτον, ἰσχύει ὁ ἴδιος κανών. Διότι αὐτὸ ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἔχει μεγαλυτέραν αὐτάρκειαν καὶ ἔτσι ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι μεγαλύτερον καλόν.

Ἐπίσης, ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ ἀρχὴν εἶναι προτιμότερον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἀποτελεῖ ἀρχὴν [2], καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ αἰτίαν, διὰ τοὺς ἰδίους λόγους, εἶναι προτιμότερον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἀποτελεῖ αἰτίαν. Διότι χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀρχὴ καὶ αἰτία εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ ἢ νὰ γίνῃ κάτι τι. Καὶ μεταξὺ δύο ἀρχῶν τὸ πρᾶγμα, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐκ τῶν δύο, εἶναι ἀνώτερον. Καὶ μεταξὺ δύο αἰτίων τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ μεγαλυτέρου αἰτίου εἶναι μεγαλύτερον. Καὶ τἀνάπαλιν. Ὅταν ἔχωμεν δύο ἀρχάς, ἀνωτέρα εἶναι ἐκείνη ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται τὸ ἀνώτερον, καὶ ὅταν ἔχωμεν δύο αἴτια, μεγαλύτερον εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔχει μεγαλύτερον ἀποτέλεσμα.

Ἀπὸ ὅσα ὅμως ἐλέχθησαν γίνεται πρόδηλον ὅτι κατὰ δύο τρόπους ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ σύγκρισις καὶ νὰ εὑρεθῇ τὸ μεγαλύτερον. Καὶ πράγματι, ἐὰν κάτι τι ἀποτελῇ ἀρχήν, ἠμπορεῖ νὰ ἐμφανισθῇ ὡς μεγαλύτερον παρὰ ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἀποτελεῖ ἀρχήν, καὶ πάλιν αὐτὸ ποὺ δὲν ἀποτελεῖ ἀρχήν, μεγαλύτερον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ ἀρχήν. Διότι ὁ τελικὸς σκοπὸς εἶναι τὸ ἀνώτερον, καὶ ὄχι ἡ ἀρχή. Ἔτσι ὁ Λεωδάμας [3], ὅταν κατηγοροῦσε τὸν Καλλίστρατον [4], ὑπεστήριξεν ὅτι ἐκεῖνος ποὺ ἔδωσε συμβουλὴν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς (ἀξιοποίνου) πράξεως, κάμνει μεγαλύτερον ἀδίκημα παρὰ ἐκεῖνος ποὺ τὴν ἐκτελεῖ, διότι δὲν θὰ ἐξετελεῖτο ἡ πρᾶξις, ἂν δὲν ἐδίδετο ἡ συμβουλή. Ὅταν ὅμως ὁ ἴδιος κατηγοροῦσε τὸν Χαβρίαν [5], ὑπεστήριξεν, ἀντιθέτως, ὅτι ἐκεῖνος ποὺ ἐκτελεῖ μίαν πρᾶξιν, κάμνει βαρύτερον ἀδίκημα ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ τὴν συνεβούλευσε, διότι ἡ πρᾶξις δὲν θὰ ἐξετελεῖτο, ἂν δὲν ὑπῆρχε κάποιος νὰ τὴν ἐκτελέσῃ, ἀφοῦ τελικὸς σκοπὸς τῆς συμβουλῆς ἦτο ἡ ἐκτέλεσις.

νου, οἷον χρυσὸς σιδήρου ἀχρηστότερος ὤν· μεῖζον γὰρ ἡ κτῆσις διὰ τὸ χαλεπωτέραν εἶναι. Ἄλλον δὲ τρόπον τὸ ἄφθονον τοῦ σπανίου, ὅτι ἡ χρῆσις ὑπερέχει· τὸ γὰρ πολλάκις τοῦ ὀλιγάκις ὑπερέχει, ὅθεν λέγεται

ἄριστον μὲν ὕδωρ.

Καὶ ὅλως τὸ χαλεπώτερον τοῦ ῥᾴονος· σπανιώτερον γάρ. Ἄλλον δὲ τρόπον τὸ ῥᾷον τοῦ χαλεπωτέρου· ἔχει γὰρ ὡς βουλόμεθα. Καὶ ᾧ τὸ ἐναντίον μεῖζον, καὶ οὗ ἡ στέρησις μείζων. Καὶ ἀρετὴ μὴ ἀρετῆς καὶ κακία μὴ κακίας μείζων· τὰ μὲν γὰρ τέλη, τὰ δ' οὐ τέλη. Καὶ ὧν τὰ ἔργα καλλίω ἢ αἰσχίω, μείζω αὐτά, καὶ ὧν αἱ κακίαι καὶ αἱ ἀρεταὶ μείζους, καὶ τὰ ἔργα μείζω, ἐπείπερ ὡς τὰ αἴτια καὶ αἱ ἀρχαί, καὶ τὰ ἀποβαίνοντα, καὶ ὡς τὰ ἀποβαίνοντα, καὶ τὰ αἴτια καὶ αἱ ἀρχαί. Καὶ ὧν ἡ ὑπεροχὴ αἱρετωτέρα ἢ καλλίων, οἷον τὸ ἀκριβῶς ὁρᾶν αἱρετώτερον τοῦ ὀσφραίνεσθαι.
1364 b *Καὶ γὰρ ὄψις ὀσφρήσεως· καὶ τὸ φιλέταιρον εἶναι τοῦ φιλοχρήματον μᾶλλον κάλλιον, ὥστε καὶ φιλεταιρία φιλοχρηματίας. Καὶ ἀντικειμένως δὲ τῶν βελτιόνων αἱ ὑπερβολαὶ βελτίους καὶ καλλιόνων καλλίους. Καὶ ὧν αἱ ἐπιθυμίαι καλλίους ἢ βελτίους· αἱ γὰρ μείζους ὀρέξεις μειζόνων εἰσίν.*

---

1. Πινδάρου «Ὀλυμπιόνικος» 1.

2. Εἰς ὁλόκληρον τὴν περικοπὴν ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὰς λέξεις «τὸ σπανιώτερον ἐπίσης εἶναι προτιμότερον ἀπὸ τὸ ἄφθονον» ὁ Ἀριστοτέλης θίγει κατ' ἐναλλαγὴν τὰς διαφόρους πλευρὰς τοῦ προβλήματος τῆς ἀξίας, χωρὶς φυσικὰ νὰ πολυσπιμένῃ καὶ νὰ ξεκαθαρίζῃ τὸ ζήτημα. Παρατηρητέον ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἄποψις (τὸ σπανιώτερον προτιμότερον ἀπὸ τὸ ἄφθονον) ἀντιμετωπίζει τὴν ὄψιν τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν νόμον τῆς προσφορᾶς καὶ ζητήσεως. Ἡ δευτέρα πάλιν ἄποψις ἐξετάζει τὸ ζήτημα ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἀξίας χρήσεως.

Τὸ σπανιώτερον ἐπίσης εἶναι προτιμότερον ἀπὸ τὸ ἄφθονον. Ἔτσι ὁ χρυσὸς εἶναι προτιμότερος ἀπὸ τὸν σίδηρον, ἂν καὶ εἶναι ὀλιγώτερον χρήσιμος. Διότι ἡ ἀπόκτησις τοῦ χρυσοῦ, μὲ τὸ νὰ εἶναι δυσκολωτέρα, εἶναι καὶ προτιμοτέρα. Ἀπὸ ἄλλης ὅμως ἀπόψεως τὸ ἄφθονον ὑπερέχει τοῦ σπανίου, διότι ἡ χρῆσις του εἶναι περισσότερον διαδεδομένη. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ συχνὰ εἶναι χρήσιμον, φυσικὰ εἶναι ἀνώτερον ἀπ' ἐκεῖνο ποὺ σπανίως εἶναι χρήσιμον. Καὶ γι' αὐτὸ ἐλέχθη :

τὸ νερὸ εἶναι ὅ,τι καλύτερο ὑπάρχει [1].

Καὶ γενικὰ τὸ δυσκολώτερον εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ τὸ εὐκολώτερον. Διότι εἶναι σπανιώτερον [2]. Ἀπὸ ἄλλης ὅμως ἀπόψεως τὸ εὐκολώτερον εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ τὸ δυσκολώτερον, διότι τὸ διαθέτομεν κατὰ βούλησιν.

Ἀνώτερον ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνο ποὺ καὶ τὸ ἀντίθετόν του εἶναι ἀνώτερον ἢ ποὺ ἡ στέρησίς του εἶναι περισσότερον αἰσθητή. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἀρετή, ὅπως καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι κακία, εἶναι ἀνώτερα ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἀρετὴ οὔτε κακία. Διότι ἡ ἀρετή, καθὼς καὶ ἡ κακία, εἶναι τελικοὶ σκοποί, ἐνῷ δὲν εἶναι τελικοὶ σκοποὶ ἐκεῖνα ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἀρετὴ οὔτε κακία.

Καὶ τὰ πράγματα ποὺ ἔχουν ὡραιότερα ἢ ἀσχημότερα ἀποτελέσματα εἶναι ἐπίσης ἀνώτερα. Ἀνώτερα ἀκόμη εἶναι ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ ἔχουν καλὰς ἢ κακὰς ἰδιότητας σημαντικωτέρας ἀπὸ ἄλλα. Τῶν πραγμάτων αὐτῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἀνώτερα, διότι καὶ τὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὰς αἰτίας καὶ τὰς ἀρχὰς ἀπὸ ὅπου προέρχονται, καὶ αὐταὶ πάλιν εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὰ ἀποτελέσματα.

Ὅταν εὑρίσκωμεν ὅτι εἶναι προτιμότερον ἢ ὡραιότερον νὰ ὑπερέχωμεν κατὰ κάποιο πρᾶγμα καὶ ὄχι κατὰ κάποιο ἄλλο, ἀνώτερον εἶναι τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸ δεύτερον. Ἔτσι προτιμᾶ κανεὶς νὰ ἔχῃ ἰσχυρὰν ὅρασιν παρὰ ἰσχυρὰν ὄσφρησιν. Διότι ἡ ὅρασις εἶναι ἀνωτέρα ἀπὸ τὴν ὄσφρησιν. Καὶ πάλιν τὸ νὰ ἀγαπᾷ κανεὶς ὑπερβολικὰ τοὺς φίλους του εἶναι ὡραιότερον ἀπὸ τὸ νὰ ἀγαπᾷ ὑπερβολικὰ τὰ χρήματα. Ἑπομένως καὶ ἡ ἀγάπη τῶν φίλων εἶναι ἀνωτέρα ἀπὸ τὴν ἀγάπην τῶν χρημάτων. Καὶ ἀντιστοίχως, ἡ ὑπερβολικὴ ἀφθονία τῶν καλῶν εἶναι καλυτέρα καὶ τῶν ὡραίων εἶναι ὡραιοτέρα.

Προτιμότερα ἐπίσης εἶναι τὰ πράγματα ποὺ γεννοῦν μέσα μας ἐπιθυμίας ὡραιοτέρας ἢ καλυτέρας. Διότι ἀνώτεραι

Καὶ τῶν καλλιόνων δὲ ἢ καὶ βελτιόνων αἱ ἐπιθυμίαι βελτίους καὶ καλλίους διὰ τὸ αὐτό. Καὶ ὧν αἱ ἐπιστῆμαι καλλίους ἢ σπουδαιότεραι, καὶ τὰ πράγματα καλλίω καὶ σπουδαιότερα· ὡς γὰρ ἔχει ἡ ἐπιστήμη, καὶ τὸ ἀληθές· κελεύει δὲ τὸ αὑτῆς ἑκάστη. Καὶ τῶν σπουδαιοτέρων δὲ καὶ καλλιόνων αἱ ἐπιστῆμαι ἀνάλογον διὰ ταὐτά. Καὶ ὃ κρίνειαν ἂν ἢ κεκρίκασιν οἱ φρόνιμοι ἢ πάντες ἢ οἱ πολλοὶ ἢ οἱ πλείους ἢ οἱ κράτιστοι ἀγαθὸν ἢ μεῖζον, ἀνάγκη οὕτως ἔχειν, ἢ ἁπλῶς ἢ ᾗ κατὰ τὴν φρόνησιν ἔκριναν. Ἔστι δὲ τοῦτο κοινὸν καὶ κατὰ τῶν ἄλλων· καὶ γὰρ τὶ καὶ ποσὸν καὶ ποιὸν οὕτως ἔχει ὡς ἂν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φρόνησις εἴποι. Ἀλλ' ἐπ' ἀγαθῶν εἰρήκαμεν· ὥρισται γὰρ ἀγαθὸν εἶναι ὃ λαβόντα τὰ πράγματα φρόνησιν ἕλοιτ' ἂν ἕκαστον· δῆλον οὖν ὅτι καὶ μεῖζον, ὃ μᾶλλον ἡ φρόνησις λέγει. Καὶ τὸ τοῖς βελτίοσιν ὑπάρχον, ἢ ἁπλῶς ἢ ᾗ βελτίους, οἷον ἡ ἀνδρία ἰσχύος. Καὶ ὃ ἕλοιτ' ἂν ὁ βελτίων, ἢ ἁπλῶς ἢ ᾗ βελτίων, οἷον τὸ ἀδικεῖσθαι μᾶλλον ἢ ἀδικεῖν· τοῦτο γὰρ ὁ δικαιότερος ἂν ἕλοιτο. Καὶ τὸ ἥδιον τοῦ ἧττον ἡδέος· τὴν γὰρ ἡδονὴν πάντα διώκει, καὶ αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ ἥδεσθαι ὀρέγονται, ὥρισται δὲ τούτοις τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ τέλος. Ἥδιον δὲ τό τε ἀλυπότερον

---

1. Ἐπιστήμη, ἀπὸ τὸ ἐπίσταμαι, σημαίνει πᾶσαν γνῶσιν καὶ ὅλως διόλου ἐσφαλμένως ἔχει ἀποδοθῆ μὲ τὸν πολὺ στενώτερον ὅρον ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν σημερινὴν σημασίαν του.

2. Δηλ. καὶ ἐκτὸς τῆς περιπτώσεως τῆς συγκρίσεως δύο ἀγαθῶν διὰ νὰ εὑρεθῇ τὸ προτιμότερον, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ θέμα ὁλοκλήρου αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

3. Ἀξίζει νὰ προσέξωμεν τὴν γνώμην ποὺ διατυποῦται εἰς τὴν περικοπὴν αὐτὴν καὶ παρουσιάζεται συχνότατα καὶ εἰς ἄλλα χωρία τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους, γνώμην κατ' ἐξοχὴν ἀριστοκρατικήν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὀρθὸν εἶναι ὅτι προτιμᾶται ἀπὸ τοὺς φρονίμους ἢ τοὺς κρατίστους καὶ ὄχι ὅτι προτιμᾶται ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους.

είναι αί έπιθυμίαι τῶν ἀνωτέρων πραγμάτων. Καί γιά τόν ἴδιον λόγον αἱ ἐπιθυμίαι τῶν καλυτέρων καί ὡραιοτέρων πραγμάτων είναι καλύτεραι καί ώραιότεραι.

Προτιμότερα ἐπίσης εἶναι τὰ πράγματα πού ἡ γνῶσις [1] των εἶναι ὡραιοτέρα ἢ ἔχει μεγαλυτέραν σπουδαιότητα ἢ ἐκεῖνα πού ἡ ἐνέργειά των εἶναι ὡραιοτέρα ἢ ἔχει μεγαλυτέραν σπουδαιότητα. Διότι ἡ γνῶσις εἶναι ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Καί κάθε κύκλος γνώσεων ἀφορᾶ εἰς ὡρισμένον θέμα. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ὑφίσταται ἀναλογία μεταξὺ τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς ὡραιότητος τῆς γνώσεως ἑνὸς πράγματος καὶ τῆς σπουδαιότητος καὶ ὡραιότητος αὐτοῦ τοῦ πράγματος.

Ἐκεῖνο πού θὰ ἔκριναν ἢ ἔχουν ἤδη κρίνει ὡς μεγαλύτερον καλὸν οἱ φρόνιμοι ἄνθρωποι, εἴτε ὅλοι, εἴτε ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπ' αὐτούς, εἴτε οἱ περισσότεροι, εἴτε οἱ ἐπικρατέστεροι, ἀναγκαστικὰ θὰ εἶναι πράγματι μεγαλύτερον καλόν, εἴτε ἀπολύτως ἔκριναν ὅτι ἔτσι εἶναι τὸ πρᾶγμα, εἴτε σχετικῶς πρὸς τὴν εἰδικὴν ἄποψίν του ὁ καθένας. Τὸ δὲ κριτήριον αὐτὸ ἐφαρμόζεται γενικὰ καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ζητήματα [2]. Καὶ πράγματι, ἡ φύσις, ἡ ποσότης καὶ ἡ ποιότης τοῦ κάθε πράγματος εἶναι ἐκείνη πού διαπιστώνεται ἀπὸ τοὺς φρονίμους καὶ γνώστας τοῦ θέματος ἀνθρώπους. Ἐδῶ ὅμως ἀσχολούμεθα μόνον μὲ τὸ καλόν. Ὡρίσαμεν δὲ πράγματι ὡς καλὸν ἐκεῖνο πού θὰ ἐπροτιμοῦσαν ὅλα τὰ ὄντα, ἂν εἶχαν κρίσιν. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι καὶ μεταξὺ δύο καλῶν μεγαλύτερον εἶναι ἐκεῖνο πού ἡ ὀρθὴ κρίσις θὰ ἀποφανθῇ ὅτι εἶναι προτιμότερον [3].

Προτιμότερον ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνο πού ἀνήκει εἰς τοὺς καλυτέρους, εἴτε ἀπολύτως, εἴτε κατὰ τὸ μέτρον πού αὐτοὶ εἶναι καλύτεροι. Ἔτσι ἡ ἀνδρεία εἶναι προτιμοτέρα ἀπὸ τὴν σωματικὴν δύναμιν. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐκεῖνο πού θὰ προτιμοῦσε ὁ καλύτερος, εἴτε γενικῶς εἴτε κατὰ τὸ μέτρον πού εἶναι καλύτερος. Ἔτσι προτιμότερον εἶναι νὰ ἀδικῆται κανεὶς παρὰ νὰ ἀδικῇ. Διότι αὐτὸ θὰ προτιμοῦσε ὁ δικαιότερος ἄνθρωπος.

Προτιμότερον ἐπίσης εἶναι τὸ εὐχαριστότερον παρὰ τὸ ὀλιγώτερον εὐχάριστον. Πράγματι, ὅλα τὰ ὄντα ἐπιδιώκουν τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ζητοῦν χάριν αὐτῆς τῆς ἰδίας. Ἀλλ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦν, ὅπως εἴπομεν, τὸν ὁρισμὸν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ. Εἶναι δὲ εὐχαριστότερον

καὶ τὸ πολυχρονιώτερον ἡδύ. Καὶ τὸ κάλλιον τοῦ ἧττον καλοῦ· τὸ γὰρ καλόν ἐστιν ἤτοι τὸ ἡδὺ ἢ τὸ καθ' αὑτὸ αἱρετόν. Καὶ ὅσων αὐτοὶ αὑτοῖς ἢ φίλοις βούλονται αἴτιοι εἶναι μᾶλλον, ταῦτα μείζω ἀγαθά, ὅσων δὲ ἥκιστα, μείζω κακά. Καὶ τὰ πολυχρονιώτερα τῶν ὀλιγοχρονιωτέρων καὶ τὰ βεβαιότερα τῶν ἀβεβαιοτέρων· ὑπερέχει γὰρ ἡ χρῆσις τῶν μὲν τῷ χρόνῳ τῶν δὲ τῇ βουλήσει· ὅταν γὰρ βούλωνται, ὑπάρχει μᾶλλον ἡ τοῦ βεβαίου. Καὶ ὡς ἂν ἐκ τῶν συστοίχων καὶ τῶν ὁμοίων πτώσεων, καὶ τἆλλ' ἀκολουθεῖ, οἷον εἰ τὸ ἀνδρείως κάλλιον καὶ αἱρετώτερον τοῦ σωφρόνως, καὶ ἀνδρία σωφροσύνης αἱρετωτέρα καὶ τὸ ἀνδρεῖον εἶναι τοῦ σωφρονεῖν. Καὶ ὃ πάντες αἱροῦνται τοῦ ὃ μὴ πάντες. Καὶ ὃ οἱ
1365 a *πλείους ἢ ⟨ὃ⟩ οἱ ἐλάττους· ἀγαθὸν γὰρ ἦν οὗ πάντες ἐφίενται, ὥστε καὶ μεῖζον οὗ μᾶλλον. Καὶ ὃ οἱ ἀμφισβητοῦντες ἢ οἱ ἐχθροὶ ἢ οἱ κρίνοντες ἢ οὓς οὗτοι κρίνουσιν· τὸ μὲν γὰρ ὡς ἂν εἰ πάντες φαῖεν ἐστί, τὸ δὲ οἱ κύριοι καὶ οἱ εἰ-*

---

1. Καὶ ἐδῶ ξαναγυρίζει εἰς τὴν ἡδονιστικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν πραγμάτων. Βλ. ἀνωτ. κεφ. 6 ὑποσημειώσεις μου.
2. Κάπως ἐλευθέρα μετάφρασις. Ὀφείλεται εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ ἀποδοθῇ πιστά, ἀλλὰ νεοελληνικώτερα, τὸ νόημα.
3. Πρβλ. Τοπικὰ III, 3.
4. Ἀνωτέρω, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφ. 5.

ἐκεῖνο ποὺ μᾶς κουράζει ὀλιγώτερον ἢ μᾶς παρέχει ἡδονὴν ἐπὶ περισσότερον χρόνον [1].

Προτιμότερον ἐπίσης εἶναι τὸ ὡραιότερον παρὰ τὸ ὀλιγώτερον ὡραῖον. Πράγματι, τὸ ὡραῖον εἶναι ἢ εὐχάριστον, ἢ προτιμητέον αὐτὸ καθ' ἑαυτό.

Ἐκεῖνα ποὺ περισσότερον ἐπιθυμοῦν οἱ ἄνθρωποι νὰ προξενήσουν εἰς τὸν ἑαυτόν των ἢ εἰς τοὺς φίλους των, εἶναι τὰ μεγαλύτερα καλά. Ἐκεῖνα πάλιν ποὺ προσπαθοῦν, ἂν εἶναι δυνατόν, νὰ τὰ ἀποφύγουν [2] περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο, εἶναι τὰ μεγαλύτερα κακά.

Τὰ διαρκέστερα ἀγαθὰ ἔχουν μεγαλυτέραν ἀξίαν παρὰ τὰ ὀλιγώτερον διαρκῆ, καὶ τὰ πιὸ σίγουρα ἔχουν μεγαλυτέραν ἀξίαν παρὰ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ὀλιγώτερον σίγουρα. Τὸ πλεονέκτημα τῶν πρώτων συνίσταται εἰς τὴν παρατεταμένην χρησιμοποίησίν των, τῶν δευτέρων δὲ πάλιν εἰς τὸ ὅτι ἠμποροῦμεν νὰ τὰ χρησιμοποιήσωμεν κατὰ βούλησιν. Πράγματι, ὅταν μᾶς ἔλθῃ ἡ ὄρεξις νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ ἀγαθά μας, ἐκεῖνα ποὺ εἶναι σίγουρα εἶναι πάντοτε εἰς τὴν διάθεσίν μας.

Ὅταν μία ἔννοια εἶναι προτιμοτέρα ἀπὸ μίαν ἄλλην, καὶ ὅλαι αἱ ἀντίστοιχοί της ἔννοιαι, ποὺ παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν εἴτε ὡς συγκεκριμένην ὁμοίαν περίπτωσιν, εἴτε ὡς ἐπακολούθημα τῆς πρώτης ἐννοίας, εἶναι προτιμότεραι ἀπὸ τὰς ἀντιστοιχούσας εἰς τὴν δευτέραν ἔννοιαν [3]. Ἔτσι, ἂν εἶναι ὡραιότερον καὶ εὐγενέστερον νὰ ἐνεργῇ κανεὶς μὲ γενναιότητα παρὰ μὲ περίσκεψιν, τότε καὶ ἡ γενναιότης εἶναι προτιμοτέρα ἀπὸ τὴν περίσκεψιν, καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ δεῖνα εἶναι γενναῖος ἐνῷ ὁ ἄλλος εἶναι φρόνιμος, καθιστᾷ τὸν πρῶτον ἀνώτερον ἀπὸ τὸν δεύτερον.

Ἐκεῖνο ποὺ ὅλοι τὸ προτιμοῦν, εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ δὲν τὸ προτιμοῦν ὅλοι. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ τὸ προτιμοῦν οἱ περισσότεροι, εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ τὸ προτιμοῦν οἱ ὀλιγώτεροι. Πράγματι, ὅπως ἐξετέθη ἤδη [4], ἐκεῖνο ποὺ ὅλοι ἐπιδιώκουν εἶναι καλόν. Καλύτερον εἶναι λοιπὸν ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδιώκουν περισσότερον. Ἐπίσης ἀνώτερον εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδιώκουν οἱ διάδικοι ἢ οἱ ἐχθροί, ἢ ἐκεῖνο ποὺ προτιμοῦν οἱ δικασταὶ ἢ ἐκεῖνοι ποὺ δικάζονται ἀπ' αὐτούς. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, πράγματι, εἶναι ὡσὰν νὰ πρόκειται περὶ γνώμης ὅλου τοῦ κόσμου, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ὡσὰν νὰ πρόκειται περὶ γνώμης τῶν ἁρμοδίων καὶ κατεχόντων τὸ ζήτημα.

δότες. Καὶ ὁτὲ μὲν οὗ πάντες μετέχουσι μεῖζον· ἀτιμία γὰρ τὸ μὴ μετέχειν· ὁτὲ δὲ οὗ μηδεὶς ἢ οὗ ὀλίγοι. Σπανιώτερον γάρ. Καὶ τὰ ἐπαινετώτερα· καλλίω γάρ. Καὶ ὧν αἱ τιμαὶ μείζους, ὡσαύτως· ἡ γὰρ τιμὴ ὥσπερ ἀξία τίς ἐστιν. Καὶ ὧν αἱ ζημίαι μείζους. Καὶ τὰ τῶν ὁμολογουμένων ἢ φαινομένων μεγάλων μείζω. Καὶ διαιρούμενα δὲ εἰς τὰ μέρη τὰ αὐτὰ μείζω φαίνεται· πλειόνων γὰρ ὑπερέχειν φαίνεται, ὅθεν καὶ ὁ ποιητής φησι πεῖσαι τὸν Μελέαγρον ἀναστῆναι

ὅσσα κάκ' ἀνθρώποισι πέλει τῶν ἄστυ ἁλώῃ·
λαοὶ μὲν φθινύθουσι, πόλιν δέ τε πῦρ ἀμαθύνει,
τέκνα δέ τ' ἄλλοι ἄγουσιν.

Καὶ τὸ συντιθέναι δὲ καὶ ἐποικοδομεῖν, ὥσπερ Ἐπίχαρμος, διά τε τὸ αὐτὸ τῇ διαιρέσει· (ἡ γὰρ σύνθεσις ὑπεροχὴν δείκνυσι πολλὴν) καὶ ὅτι ἀρχὴ φαίνεται μεγάλων καὶ αἴτιον. Ἐπεὶ δὲ τὸ χαλεπώτερον καὶ σπανιώτερον μεῖζον, καὶ οἱ καιροὶ καὶ αἱ ἡλικίαι καὶ οἱ τόποι καὶ οἱ χρόνοι καὶ αἱ δυνάμεις ποιοῦσι μεγάλα· εἰ γὰρ παρὰ δύναμιν καὶ παρὰ ἡλικίαν καὶ παρὰ τοὺς ὁμοίους, καὶ εἰ οὕτως ἢ ἐνταῦθα ἢ τότε, ἕξει μέγεθος καὶ καλῶν καὶ ἀγαθῶν καὶ δικαίων καὶ τῶν ἐναντίων, ὅθεν καὶ τὸ ἐπίγραμμα τῷ ὀλυμπιονίκῃ·

---

1. Ἰλιάδ. Ι, 592 - 594. (Μετάφρ. Πάλλη). Ἡ περικοπή, ποὺ παραθέτει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔχει οὐσιώδεις διαφορὰς ἀπὸ τὸ σωζόμενον κείμενον τῆς Ἰλιάδος.

2. Πυθαγόρειος φιλόσοφος καὶ κωμικὸς ποιητής. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Κῶ κατὰ τὸ 450 π.Χ. καὶ ἔζησεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Ἱέρωνος. Ἔγραψε πολλὰς κωμῳδίας μὲ θέματα ἀπὸ τὴν μυθολογίαν καὶ τὴν λαϊκὴν ζωήν.

Καὶ πάλιν, ἄλλοτε μὲν εἶναι προτιμότερον ἐκεῖνο τὸ καλὸν ποὺ τὸ ἔχει καὶ ὅλος ὁ ἄλλος κόσμος. Διότι τὸ νὰ μὴ τὸ ἔχῃ κατ' ἐξαίρεσιν κάποιος, εἶναι ἀτιμωτικόν. Ἄλλοτε ὅμως ἐκεῖνο ποὺ δὲν τὸ ἔχει κανείς, ἢ τὸ ἔχουν μόνον ὀλίγοι, διότι εἶναι σπανιώτερον.

Μεγαλύτερα ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνα τὰ καλὰ ποὺ εἶναι περισσότερον ἄξια ἐπαίνου. Διότι αὐτὰ εἶναι ὡραιότερα. Καὶ ἐκεῖνα ποὺ μᾶς προξενοῦν μεγαλυτέρας τιμάς, διότι ἡ τιμὴ ποὺ μᾶς ἀπονέμεται εἶναι ἕνα εἶδος ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας μας. Ἐπίσης ἐκεῖνα ποὺ ἐπισύρουν τὰς βαρυτέρας ποινὰς (εἶναι μεγαλύτερα κακά).

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ πράγματα ποὺ εἶναι μεγαλύτερα ἀπὸ ὅσα κοινῶς ἀναγνωρίζονται ἢ φαίνονται μεγάλα. Τὰ ἴδια δὲ πράγματα, ἂν τὰ χωρίσωμεν εἰς πολλὰ μέρη, φαίνονται μεγαλύτερα, διότι δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὑπερέχουν ἀπὸ πολλὰ πράγματα. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ποιητὴς λέγει ὅτι ὁ Μελέαγρος ἐπείσθη νὰ πάῃ νὰ πολεμήσῃ (ὅταν ἡ γυναῖκα του τοῦ ἀπηρίθμησεν ὅλας τὰς συνεπείας ποὺ ὑφίστανται οἱ κάτοικοι μιᾶς πόλεως ποὺ κατακτᾶται ἀπὸ τὸν ἐχθρόν, μὲ τὰ ἑξῆς λόγια) :

Κι' ὅλες μιὰ μιὰ τὶς πίκρες
τ' ἀράδιασε τῶν δύστυχων ποὺ τοὺς πάρθη τὸ Κάστρο·
σφάζουνται οἱ ἄντρες, ἡ φωτιὰ τὰ κάστρα τους ρημάζει·
ὀχτροὶ τοὺς παίρνουν τὰ παιδιά [1].

Τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα ποὺ φέρει ἡ ἀνάλυσις, τὸ ἐπιτυγχάνει κανεὶς καὶ μὲ τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ θέματος. Αὐτὸ κάμνει ὁ Ἐπίχαρμος [2]. Καὶ πράγματι, ἡ σύνθεσις παρουσιάζει μεγάλην ὑπεροχὴν καὶ τὰ ἐξεταζόμενα πράγματα ἐμφανίζονται ὡς ἀρχὴ καὶ αἰτία μεγάλων ἀποτελεσμάτων.

Καὶ ἐπειδὴ ἀνώτερον εἶναι τὸ δυσκολώτερον ἢ τὸ σπανιώτερον, αἱ περιστάσεις, ἡ ἡλικία, ὁ τόπος, ὁ χρόνος καὶ αἱ δυνάμεις ποὺ διαθέτει κανείς, εἶναι συντελεσταὶ τῆς ἀξίας τῶν διαφόρων πραγμάτων. Πράγματι, ἂν ἐκτελέσωμεν κάτι δυσανάλογον πρὸς τὰς δυνάμεις μας ἢ πρὸς τὴν ἡλικίαν μας ἢ πρὸς ἐκεῖνο ποὺ συνήθως ἠμποροῦν νὰ ἐκτελέσουν οἱ ὅμοιοί μας, ἢ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἢ εἰς ὡρισμένον τόπον καὶ χρόνον, ἡ πρᾶξις μας θὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὡραία, καλή, δικαία, ἢ ἀντιθέτως. Καὶ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει τὸ γνωστὸν ἐπίγραμμα εἰς τὸν Ὀλυμπιονίκην :

πρόσθε μὲν ἀμφ' ὤμοισιν ἔχων τραχεῖαν ἄσιλλαν
ἰχθῦς ἐξ Ἄργους εἰς Τεγέαν ἔφερον.

Καὶ ὁ Ἰφικράτης αὑτὸν ἐνεκωμίαζε λέγων ἐξ ὧν ὑπῆρξεν ταῦτα. Καὶ τὸ αὐτοφυὲς τοῦ ἐπικτήτου· χαλεπώτερον γάρ. Ὅθεν καὶ ὁ ποιητής φησιν

αὐτοδίδακτος δ' εἰμί.

Καὶ τὸ μεγάλου μέγιστον μέρος, οἷον Περικλῆς τὸν ἐπιτάφιον λέγων, τὴν νεότητα ἐκ τῆς πόλεως ἀνῃρῆσθαι ὥσπερ τὸ ἔαρ ἐκ τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰ ἐξαιρεθείη. Καὶ τὰ ἐν χρείᾳ μείζονι χρήσιμα, οἷον τὰ ἐν γήρᾳ καὶ νόσοις. Καὶ δυοῖν τὸ ἐγγύτερον τοῦ τέλους. Καὶ τὸ αὐτῷ καὶ ἁπλῶς. Καὶ τὸ δυνατὸν τοῦ ἀδυνάτου· τὸ μὲν γὰρ αὐτῷ, τὸ δ' οὔ. Καὶ τὰ ἐν τέλει τοῦ βίου· τέλη γὰρ μᾶλλον τὰ πρὸς τῷ τέλει. Καὶ
1365 b *τὰ πρὸς ἀλήθειαν τῶν πρὸς δόξαν. Ὅρος δὲ τοῦ πρὸς δόξαν, ὃ λανθάνειν μέλλων οὐκ ἂν ἕλοιτο. Διὸ καὶ τὸ εὖ πάσχειν τοῦ εὖ ποιεῖν δόξειεν ἂν αἱρετώτερον εἶναι· τὸ μὲν γὰρ κἂν λανθάνῃ αἱρήσεται, ποιεῖν δ' εὖ λανθάνων*

---

1. Τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Εὐστάθιον εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸν Ὅμηρον σελ. 1761. Ἀποδίδεται δὲ εἰς τὸν Σιμωνίδην.

2. Στρατηγὸς Ἀθηναῖος, ταπεινῆς καταγωγῆς. Ἡ φράσις αὐτὴ τοῦ Ἰφικράτους παρουσιάζεται καὶ κατωτέρω (κεφ. 9 ἐδ. 31) ὑπὸ τὴν πληρεστέραν της μορφὴν «ἐξ οἵων εἰς οἷα!»

3. Φράσις τοῦ ἀοιδοῦ Φημίου, Ὀδυσ. Χ, 347.

4. Τὸ χωρίον αὐτὸ δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ Περικλέους, ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸν Θουκυδίδην. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἱστορικοῦ Γ. Κορδάτου, φαίνεται ὅτι, ἐκτὸς τοῦ κειμένου τοῦ Θουκυδίδου, ὑπῆρχαν καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις, ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον, μὲ τὸν περίφημον Ἐπιτάφιον τοῦ Περικλέους. Καὶ τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὰς ἀπομιμήσεις ὅλων σχεδὸν τῶν ἐκφωνηθέντων μεταγενεστέρως ἐπιταφίων εἰς πολεμιστὰς Ἀθηναίους πεσόντας εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης. Ὁ Ἀριστοτέλης λοιπὸν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ἄλλο κείμενον ἐπιταφίου καὶ ὄχι τὸν ἐπιτάφιον τοῦ Θουκυδίδη. Ἄλλωστε καὶ εἰς τὴν «Ἀθηναίων Πολιτείαν» του καὶ εἰς τὰ «Πολιτικά» του δὲν συμβουλεύεται πάντοτε τὸν Θουκυδίδην ἀναφορικῶς μὲ γεγονότα καὶ πρόσωπα ποὺ ἐρευνῶνται καὶ κρίνονται ἀπὸ τὸν μεγάλον ἱστορικόν.

5. Δηλ. ἡ εὐτυχία. Ἡ περικοπὴ αὐτὴ ἔχει τελείως παρανοηθῆ ἀποδοθεῖσα μὲ τὸ νόημα «ὅτι προτιμότερα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ μᾶς χρησιμεύουν εἰς τὰ τέλη τοῦ βίου μας».

Πρῶτα, φορτωμένος μιὰ βαρειὰ χαμαλίκα
κουβαλοῦσα ψάρια ἀπὸ τὸ Ἄργος στὴν Τεγέα [1].

Ὁ Ἰφικράτης [2] ἐπίσης μὲ καμάρι ἀνέφερεν ἀπὸ ποῦ ξεκίνησε διὰ νὰ φθάσῃ ἐκεῖ ποὺ ἔφθασε.

Ἐπίσης τὸ καλὸν ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους εἶναι ἀνώτερον ἀπ' ἐκεῖνο ποὺ ἀπεκτήσαμεν ἄλλοθεν, διότι εἶναι δυσκολώτερον.

Καὶ γι' αὐτὸ ὁ ποιητὴς εἶπε:

κ' εἶμ' αὐτοδίδακτος ἐγώ [3].

Μεγάλην ἀξίαν ἔχει ἀκόμη καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἑνὸς πράγματος μεγάλου. Ἔτσι ὁ Περικλῆς εἶπεν εἰς τὸν Ἐπιτάφιόν του ὅτι, ἂν «χαθῇ ἡ νεολαία ἀπὸ τὴν πόλιν, θὰ εἶναι ὡσὰν νὰ λείψῃ ἀπὸ τὸ ἔτος ἡ ἄνοιξις» [4].

Προτιμότερα ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνα ποὺ μᾶς εἶναι χρήσιμα εἰς τὴν ἐποχὴν μεγαλυτέρας ἀνάγκης, ὅπως λόγου χάριν ὅσα εἶναι χρήσιμα εἰς τὸ γῆρας ἢ εἰς τὴν ἀσθένειαν. Ἀκόμη, ἀπὸ δύο πράγματα προτιμότερον εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μᾶς προσεγγίζει περισσότερον πρὸς τὸν σκοπὸν ποὺ ἐπιδιώκομεν. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι χρήσιμον εἰς τὸ συγκεκριμένον πρόσωπον ποὺ ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας, ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι γενικῶς καὶ ἀορίστως χρήσιμον. Τὸ δυνατὸν εἶναι προτιμότερον ἀπὸ τὸ ἀδύνατον, διότι τὸ δυνατὸν ἠμπορεῖ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ ὁ καθένας, ὄχι ὅμως καὶ τὸ ἀδύνατον. Καὶ ἐκεῖνα ποὺ περιέχονται μέσα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς [5]. Διότι ἐκεῖνα ποὺ εἶναι τελικοὶ σκοποὶ εἶναι ἀνώτερα, παρὰ ἐκεῖνα ποὺ ἁπλῶς μᾶς ὁδηγοῦν πρὸς τὸν τελικὸν σκοπόν.

Προτιμότερα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ γίνονται πρὸς ἀπόκτησιν δόξης. Ὁρισμὸς δὲ τῶν πράξεων ποὺ ἐκτελοῦνται πρὸς ἀπόκτησιν δόξης, εἶναι ὁ ἑξῆς: Πράξεις ποὺ δὲν θὰ ἤμεθα διατεθειμένοι νὰ ἐκτελέσωμεν ἂν ἐπρόκειτο νὰ μείνουν ἄγνωστοι. Καὶ γι' αὐτὸ θὰ κριθῇ προτιμότερον τὸ νὰ εὐεργετῆται κανεὶς παρὰ τὸ νὰ εὐεργετῇ. Διότι τὸ πρῶτον θὰ τὸ δεχθῇ κανεὶς εὐχαρίστως, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ μείνῃ ἄγνωστον, ἐνῷ κανεὶς δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ κάμῃ εὐεργεσίας, ἂν αὐταὶ πρόκειται νὰ μὴ γίνουν γνωσταί.

Μεγαλυτέραν ἀξίαν ἔχουν ἐπίσης ἐκεῖνα ποὺ ὁ καθένας ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπάρχουν πράγματι, παρὰ ἐκεῖνα ποὺ ἀρκεῖται

οὐ δοκεῖ ἂν ἑλέσθαι. Καὶ ὅσα εἶναι μᾶλλον ἢ δοκεῖν βούλονται· πρὸς ἀλήθειαν γὰρ μᾶλλον. Διὸ καὶ τὴν δικαιοσύνην φασὶ μικρὸν εἶναι, ὅτι δοκεῖν ἢ εἶναι αἱρετώτερον· τὸ δὲ ὑγιαίνειν οὔ. Καὶ τὸ πρὸς πολλὰ χρησιμώτερον, οἷον τὸ πρὸς τὸ ζῆν καὶ εὖ ζῆν καὶ τὴν ἡδονὴν καὶ τὸ πράττειν τὰ καλά. Διὸ [καὶ] ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὑγίεια μέγιστα δοκεῖ εἶναι· ἅπαντα γὰρ ἔχει ταῦτα. Καὶ τὸ ἀλυπότερον καὶ τὸ μεθ' ἡδονῆς· πλείω γὰρ ἑνός, ὥστε ὑπάρχει καὶ ἡ ἡδονὴ ἀγαθὸν καὶ ἡ ἀλυπία. Καὶ δυοῖν ὃ τῷ αὐτῷ προστιθέμενον μεῖζον τὸ ὅλον ποιεῖ. Καὶ ἃ μὴ λανθάνει παρόντα ἢ ἃ λανθάνει· πρὸς ἀλήθειαν γὰρ τείνει ταῦτα. Διὸ τὸ πλουτεῖν φανείη ἂν μεῖζον ἀγαθὸν τῷ δοκεῖν. Καὶ τὸ ἀγαπητόν, καὶ τοῖς μὲν μόνον τοῖς δὲ μετ' ἄλλων. Διὸ καὶ οὐκ ἴση ζημία, ἄν τις τὸν ἑτερόφθαλμον τυφλώσῃ καὶ τὸν δύ' ἔχοντα· ἀγαπητὸν γὰρ ἀφῄρηται. Ἐκ τίνων μὲν οὖν δεῖ τὰς πίστεις φέρειν ἐν τῷ προτρέπειν καὶ ἀποτρέπειν, σχεδὸν εἴρηται.

8. Μέγιστον δὲ καὶ κυριώτατον ἁπάντων πρὸς τὸ δύνασθαι πείθειν καὶ καλῶς συμβουλεύειν τὰς πολιτείας ἁπάσας λαβεῖν καὶ τὰ ἑκάστης ἔθη καὶ νόμιμα καὶ συμφέροντα διελεῖν. Πείθονται γὰρ ἅπαντες τῷ συμφέροντι, συμφέρει δὲ τὸ σῷζον τὴν πολιτείαν. Ἔτι δὲ κυρία μὲν

νὰ πιστεύῃ ὁ κόσμος ὅτι ὑπάρχουν. Διότι τὰ πρῶτα ἀνταποκρίνονται περισσότερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Γι' αὐτὸ λέγουν ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι εὔκολον πρᾶγμα, διότι ὁ καθένας ἀρκεῖται νὰ φαίνεται ὅτι εἶναι χωρὶς νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ εἶναι πραγματικὰ δίκαιος. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο πρᾶγμα καὶ μὲ τὴν ὑγείαν.

Προτιμότερον ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνο ποὺ εἶναι χρήσιμον πρὸς πολλοὺς σκοπούς. Ἔτσι προτιμότερα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ χρησιμεύουν εἰς τὸ νὰ ζῇ κανεὶς καὶ νὰ ζῇ καλὰ καὶ τοῦ παρέχουν τὰ μέσα καὶ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἐκτελέσεως καλῶν πράξεων. Γι' αὐτὸ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὑγεία θεωροῦνται τὰ μεγαλύτερα καλά, διότι μέσα σ' αὐτὰ τὰ δύο περιέχονται καὶ ὅλα τὰ ἄλλα. Προτιμότερον ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐπιτυγχάνεται χωρὶς βάσανα καὶ μὲ ἡδονήν. Διότι τότε μᾶλλον ἔχομεν δύο καλὰ καὶ ὄχι ἕνα. Ἀφ' ἑνὸς τὴν ἡδονὴν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἔλλειψιν λύπης.

Ἀπὸ δύο καλὰ μεγαλύτερον εἶναι ἐκεῖνο πού, ὅταν προστεθῇ εἰς τρίτον, μᾶς δίδει μεγαλύτερον ἄθροισμα. Ἐπίσης τὰ πράγματα ποὺ δὲν διαφεύγουν τὴν προσοχὴν εἶναι ἀνώτερα ἀπ' ἐκεῖνα ποὺ διαφεύγουν τὴν προσοχήν. Διότι τὰ πρῶτα εὑρίσκονται πλησιέστερα πρὸς τὴν πραγματικότητα. Γι' αὐτό, προφανῶς, ὁ ἀληθινὸς πλοῦτος εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὸν φαινομενικὸν πλοῦτον.

Προτιμότερον ἐπίσης εἶναι καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἀγαπῶμεν. Καὶ ἄλλην ἀγάπην ἔχομεν ὅταν αὐτὸ εἶναι μοναδικόν, ἄλλην δὲ ὅταν, ἐκτὸς τούτου, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα πράγματα. Καὶ γι' αὐτὸ δὲν τιμωρεῖται μὲ τὴν αὐτὴν ποινὴν ἐκεῖνος ποὺ βγάζει τὸ μάτι ἑνὸς μονοφθάλμου καὶ ἐκεῖνος ποὺ βγάζει τὸ μάτι ἑνὸς ἀρτιμελοῦς ἀνθρώπου. Διότι ὁ πρῶτος ἀφήρεσεν ἐκεῖνο ποὺ ἰδιαιτέρως ἀγαποῦσε ὁ παθών.

Ἐξεθέσαμεν ἔτσι ὅλα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ καταρτίζῃ τὰ ἐπιχειρήματά του ὁ ρήτωρ ποὺ θέλει νὰ προτρέψῃ ἢ νὰ ἀποτρέψῃ.

8. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ

Ἡ μεγαλυτέρα καὶ κυριωτέρα ἀπὸ ὅλας τὰς προϋποθέσεις, διὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν ὁ πολιτικὸς ρήτωρ νὰ κάμνῃ ὀρθὰς προτάσεις καὶ νὰ πείθῃ, εἶναι τὸ νὰ γνωρίζῃ ὅλα τὰ πολιτεύματα καὶ νὰ ἠμπορῇ νὰ διακρίνῃ τὰ ἔθιμα, τοὺς νόμους καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ καθενός.

Πράγματι, ὅλοι ἀποδέχονται τὰς ὠφελίμους εἰσηγήσεις. Ὠφέλιμον δὲ εἶναι κυρίως ἐκεῖνο ποὺ σώζει τὸ πολίτευμα.

ἐστιν ἡ τοῦ κυρίου ἀπόφασις, τὰ δὲ κύρια διῄρηται κατὰ τὰς πολιτείας· ὅσαι γὰρ αἱ πολιτεῖαι, τοσαῦτα καὶ τὰ κύριά ἐστιν. Εἰσὶν δὲ πολιτεῖαι τέτταρες, δημοκρατία ὀλιγαρχία ἀριστοκρατία μοναρχία, ὥστε τὸ μὲν κύριον καὶ τὸ κρῖνον τούτων τί ἐστιν μόριον ἢ ὅλον τούτων. Ἔστιν δὲ δημοκρατία μὲν πολιτεία ἐν ᾗ κλήρῳ διανέμονται τὰς ἀρχάς, ὀλιγαρχία δὲ ἐν ᾗ [οἱ] ἀπὸ τιμημάτων, ἀριστοκρατία δὲ ἐν ᾗ κατὰ τὴν παιδείαν. Παιδείαν δὲ λέγω τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου κειμένην· οἱ γὰρ ἐμμεμενηκότες ἐν τοῖς νομίμοις ἐν τῇ ἀριστοκρατίᾳ ἄρχουσιν. Ἀνάγκη δὲ τούτους φαίνεσθαι ἀρίστους, ὅθεν καὶ τοὔνομα εἴληφεν τοῦτο. Μοναρχία δ' 1366a *ἐστὶν κατὰ τοὔνομα ἐν ᾗ εἷς ἁπάντων κύριός ἐστιν· τούτων δὲ ἡ μὲν κατὰ τάξιν τινὰ βασιλεία, ἡ δ' ἀόριστος τυραννίς· τὸ δὲ τέλος ἑκάστης πολιτείας οὐ δεῖ λανθάνειν· αἱροῦνται γὰρ τὰ πρὸς τὸ τέλος. Ἔστι δὲ δημοκρατίας μὲν τέλος ἐλευθερία, ὀλιγαρχίας δὲ πλοῦτος, ἀριστοκρατίας δὲ τὰ περὶ παιδείαν καὶ τὰ νόμιμα . . . . . τυραννίδος δὲ φυλακή. Δῆλον οὖν ὅτι τὰ πρὸς τὸ τέλος ἑκάστης ἤθη καὶ νόμιμα καὶ συμφέροντα διαιρετέον, εἴπερ αἱροῦνται πρὸς τοῦτο ἐπαναφέροντες. Ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον αἱ πίστεις γίνονται δι' ἀποδεικτικοῦ λόγου ἀλλὰ καὶ δι' ἠθικοῦ· (τῷ γὰρ ποιόν τινα φαίνεσθαι τὸν*

---

1. Αὐτὴ ἦτο ἡ σύγχρονος τοῦ συγγραφέως μορφὴ τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας. Πράγματι, ὅσο προχωροῦσε ἡ παρακμή, περιωρίζετο ἡ δι' ἐκλογῆς ἀνάθεσις τῶν ἀξιωμάτων εἰς ἐλάχιστα καὶ κατήντησεν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀριστοτέλους σχεδὸν ὅλα νὰ μοιράζωνται μὲ κλῆρον.

2. Δηλ. ἡ πλουτοκρατία.

3. καὶ 4. Οἱ ὁρισμοί, ποὺ δίδει ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀντιστοιχοῦν, mutatis mutandis, μὲ τὰς νεωτέρας ἐννοίας περὶ συνταγματικῆς καὶ ἀπολύτου μοναρχίας.

5. Καὶ ὄχι ἡ φρούρησις τοῦ τυράννου, ὅπως κακῶς ἀπεδόθη.

Ἐπιπλέον ἡ κυριαρχία ἐκδηλώνεται ἀπὸ τοῦτο, ὅτι ἀποφασιστικὴ εἶναι ἡ γνώμη ἐκείνου ποὺ συγκεντρώνει τὴν κυριαρχίαν. Ἀλλ' ἡ κυριαρχικὴ ἐξουσία ποικίλλει ἀναλόγως πρὸς τὴν μορφὴν τοῦ πολιτεύματος. Πράγματι, ὅσα εἴδη πολιτευμάτων ὑπάρχουν, ἄλλοι τόσοι εἶναι οἱ φορεῖς τῆς κυριαρχικῆς ἐξουσίας.

Ὑπάρχουν τρία εἴδη πολιτευμάτων. Ἡ λαοκρατία, ἡ ὀλιγαρχία, ἡ ἀριστοκρατία καὶ ἡ μοναρχία. Εἰς τρόπον ὥστε φορεὺς τῆς κυριαρχικῆς ἐξουσίας μὲ ἀποφασιστικὴν γνώμην διὰ τὰς ὑποθέσεις τῆς πολιτείας εἶναι πάντοτε ἢ τὸ σύνολον τῶν μελῶν της ἢ μόνον ἓν μέρος αὐτῶν.

Λαοκρατία εἶναι τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο ὅπου τὰ διάφορα ἀξιώματα δίδονται εἰς τοὺς πολίτας διὰ κλήρου [1]. Ὀλιγαρχία, ἐκεῖνο ὅπου τὰ ἀξιώματα δίδονται εἰς τοὺς περισσότερον φορολογουμένους πολίτας [2]. Ἀριστοκρατία, τὸ πολίτευμα ὅπου οἱ περισσότερον μορφωμένοι κυβερνοῦν. Ἐννοῶ δὲ μόρφωσιν, ἐκείνην ποὺ καθορίζει ὁ νόμος. Πράγματι, ἡ ἐξουσία εἰς τὰ ἀριστοκρατικὰ πολιτεύματα περιέρχεται εἰς ἐκείνους ποὺ μένουν πιστοὶ εἰς τὰς συνηθείας ποὺ ἔχουν πάρει δύναμιν νόμου. Πράγματι, αὐτοὶ φαίνονται ὡς ἄριστοι πολῖται καὶ ἀπ' ἐδῶ προῆλθε τὸ ὄνομα τῆς μορφῆς αὐτῆς τοῦ πολιτεύματος. Τέλος μοναρχία, ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομά της προκύπτει, εἶναι ἐκεῖνο τὸ πολίτευμα ὅπου ἕνας μόνον ἀρχηγὸς κυριαρχεῖ τῆς πολιτείας. Ὑπάρχουν δὲ δύο εἰδῶν μοναρχίαι, ἐκείνη ποὺ διέπεται ἀπὸ κανόνας καὶ λέγεται βασιλεία [3], καὶ ἐκείνη ποὺ δὲν περιορίζεται ἀπὸ κανένα κανόνα καὶ λέγεται τυραννίς [4].

Δὲν πρέπει δὲ ὁ πολιτικὸς ρήτωρ νὰ ἀγνοῇ καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ καθενὸς πολιτεύματος. Διότι ὁ σκοπὸς καθορίζει τὴν μορφήν των. Σκοπὸς δὲ τῆς μὲν λαοκρατίας εἶναι ἡ ἐλευθερία. Τῆς ὀλιγαρχίας ἡ προστασία τῶν συμφερόντων τῆς πλουτοκρατίας. Τῆς ἀριστοκρατίας ἡ μόρφωσις τῶν πολιτῶν καὶ ἡ τήρησις τῶν πατροπαραδότων συνηθειῶν ποὺ ἔχουν πάρει δύναμιν νόμου. Τῆς τυραννίδος τέλος σκοπὸς εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ἐξουσίας [5]. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι πρέπει νὰ ἠμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν τὰ ἔθιμα, τοὺς νόμους καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ κάθε εἴδους πολιτεύματος, ἀφοῦ αἱ ἀποφάσεις κάθε φορὰν λαμβάνονται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς παράγοντας αὐτούς.

Καὶ ἐπειδὴ πείθομεν ὄχι μόνον μὲ τὸ νὰ παράσχωμεν ἀποδείξεις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἦθος μας (καὶ πραγματικὰ ἐμ-

λέγοντα πιστεύομεν, τοῦτο δ' ἐστὶν ἂν ἀγαθὸς φαίνηται ἢ εὔνους ἢ ἄμφω) δέοι ἂν τὰ ἤθη τῶν πολιτειῶν ἑκάστης ἔχειν ἡμᾶς· τὸ μὲν γὰρ ἑκάστης ἦθος πιθανώτατον ἀνάγκη πρὸς ἑκάστην εἶναι. Ταῦτα δὲ ληφθήσεται διὰ τῶν αὐτῶν· τὰ μὲν γὰρ ἤθη φανερὰ κατὰ τὴν προαίρεσιν, ἡ δὲ προαίρεσις ἀναφέρεται πρὸς τὸ τέλος.

Ὧν μὲν οὖν δεῖ ὀρέγεσθαι προτρέποντας ὡς ἐσομένων ἢ ὄντων, καὶ ἐκ τίνων δεῖ τὰς περὶ τοῦ συμφέροντος πίστεις λαμβάνειν, ἔτι δὲ περὶ τῶν περὶ τὰς πολιτείας ἠθῶν καὶ νομίμων διὰ τίνων τε καὶ πῶς εὐπορήσομεν, ἐφ' ὅσον ἦν τῷ παρόντι καιρῷ σύμμετρον, εἴρηται· διηκρίβωται γὰρ ἐν τοῖς πολιτικοῖς περὶ τούτων.

9. *Μετὰ δὲ ταῦτα λέγωμεν περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας καὶ καλοῦ καὶ αἰσχροῦ· οὗτοι γὰρ σκοποὶ τῷ ἐπαινοῦντι καὶ ψέγοντι· συμβήσεται γὰρ ἅμα περὶ τούτων λέγοντας κἀκεῖνα δηλοῦν ἐξ ὧν ποιοί τινες ὑποληφθησόμεθα κατὰ τὸ ἦθος, ἥπερ ἦν δευτέρα πίστις· ἐκ τῶν αὐτῶν γὰρ ἡμᾶς τε καὶ ἄλλον ἀξιόπιστον δυνησόμεθα ποιεῖν πρὸς ἀρετήν. Ἐπεὶ δὲ συμβαίνει καὶ χωρὶς σπουδῆς καὶ μετὰ σπουδῆς ἐπαινεῖν πολλάκις οὐ μόνον ἄνθρωπον ἢ θεὸν ἀλλὰ καὶ ἄψυχα καὶ τῶν ἄλλων ζῴων τὸ τυχόν, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ περὶ*

---

1. Δηλ. οἱ κρατοῦντες, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθυνόμεθα, ἔχουν διαφόρους προθέσεις (προαίρεσιν). Τῶν προθέσεών των εἰκὼν εἶναι τὰ ἤθη των, ἡ ψυχική των διάθεσις. Αἱ δὲ προθέσεις των εἶναι διαφορετικαί, ἀναλόγως τοῦ εἴδους τοῦ πολιτεύματος, καὶ ἀνάλογοι πρὸς τὸν σκοπὸν ποὺ κάθε πολίτευμα ἔχει.
2. Πολιτικὰ βιβλ. Γ' καὶ ἑπόμενα.
3. Κεφ 2 § 3.

πιστευόμεθα εἰς τὸν ρήτορα ἀνάλογα πρὸς τὰς ἰδιότητας ποὺ φαίνεται ὅτι ἔχει, δηλ. ἂν βλέπωμεν ὅτι εἶναι ἄνθρωπος ἀξίας, ἢ θέλῃ τὸ καλόν μας, ἢ ὅτι συγκεντρώνει καὶ τὰ δύο αὐτὰ προσόντα), τότε, βέβαια, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν ποῖον ἦθος ταιριάζει εἰς κάθε μορφὴν πολιτεύματος. Πράγματι, ἀναγκαστικὰ ὁ καλύτερος τρόπος διὰ νὰ γίνωμεν πειστικοὶ εἶναι τὸ νὰ συμμορφωνώμεθα ἀναλόγως πρὸς τὸν τόπον ὅπου ὁμιλοῦμεν, μὲ τὰ ἤθη ποὺ ταιριάζουν εἰς κάθε εἶδος πολιτεύματος. Τὰ ἐπιχειρήματα πρέπει νὰ διατυπώνωνται ἀνάλογα πρὸς τὰ ἤθη κάθε πολιτεύματος. Πράγματι, τὰ ἤθη ἐκδηλώνονται ἀναλόγως πρὸς τὴν πρόθεσιν ποὺ ὑπάρχει, ἡ δὲ πρόθεσις πάλιν εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν τελικὸν σκοπόν[1].

Ἄλλωστε ποῦ πρέπει νὰ τείνωμεν, ὅταν προτρέπωμεν διὰ κάτι τι παρὸν ἢ μέλλον, ἀπὸ ποῖα στοιχεῖα πρέπει νὰ ἀντλῶμεν τὰ ἐπιχειρήματά μας, εἴτε περὶ τοῦ τί συμφέρει εἴτε καὶ σχετικὰ πρὸς τὰ ἔθιμα καὶ τοὺς νόμους τοῦ κάθε πολιτεύματος, καὶ κατὰ ποῖον τρόπον καὶ μὲ ποῖα μέσα ἠμποροῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν εἰς τὴν κάθε δεδομένην περίπτωσιν, ἔχομεν ἐκθέσει ὅσα ἀναλογοῦν εἰς τὴν συμμετρίαν τοῦ θέματός μας. Διότι τὸ θέμα αὐτὸ ἐξητάσθη μὲ περισσοτέραν ἀκριβολογίαν εἰς τὰ Πολιτικά[2].

9. ΠΕΡΙ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Καὶ τώρα, ὕστερα ἀπὸ ὅλα αὐτά, ἂς ὁμιλήσωμεν διὰ τὴν ἀρετήν, διὰ τὴν κακίαν, διὰ τὸ ὡραῖον καὶ διὰ τὸ ἄσχημον. Διότι ὁ πανηγυρικὸς ρήτωρ εἰς αὐτὰ ἀποβλέπει ὅταν ἐπαινῇ ἢ κατηγορῇ. Καὶ θὰ συμβῇ, τὴν ὥραν ποὺ ἀσχολούμεθα μὲ τὰ θέματα αὐτά, νὰ δείξωμεν συγχρόνως μὲ ποῖον τρόπον θὰ ἠμπορέσωμεν νὰ φανῶμεν εἰς τοὺς ἀκροατάς μας ὅτι ἔχομεν αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ ἦθος. Καί, καθὼς εἴπομεν ἤδη, τὸ ἦθος τοῦ ρήτορος ἀποτελεῖ τὸν δεύτερον παράγοντα ποὺ πείθει τοὺς ἀκροατάς[3]. Πράγματι, τὰ ἴδια μέσα ἔχομεν νὰ μεταχειρισθῶμεν διὰ νὰ δείξωμεν ὅτι εἴτε ἡμεῖς οἱ ἴδιοι εἴτε κάποιος ἄλλος εἶναι ἐνάρετος καὶ ἑπομένως ἀξιόπιστος.

Ἐπειδὴ ὅμως συχνὰ συμβαίνει, εἴτε στὰ σοβαρὰ εἴτε καὶ ὄχι, νὰ πλέκωμεν τὸ ἐγκώμιον ὄχι μόνον κάποιου ἀνθρώπου ἢ θεοῦ, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἀψύχων ὄντων ἢ καὶ ἑνὸς ὁποιουδήποτε ζῴου, γι' αὐτὸ πρέπει καὶ περὶ ὅλων τούτων

τούτων ληπτέον τὰς προτάσεις, ὥστε ὅσον παραδείγματος χάριν εἴπωμεν καὶ περὶ τούτων.

Καλὸν μὲν οὖν ἐστιν ὃ ἂν δι᾽ αὑτὸ αἱρετὸν ὂν ἐπαινετὸν ᾖ, ἢ ὃ ἂν ἀγαθὸν ὂν ἡδὺ ᾖ, ὅτι ἀγαθόν. Εἰ δὲ τοῦτό ἐστι τὸ καλόν, ἀνάγκη τὴν ἀρετὴν καλὸν εἶναι. Ἀγαθὸν γὰρ ὂν ἐπαινετόν ἐστιν. Ἀρετὴ δ᾽ ἐστὶ μὲν δύναμις ὡς δοκεῖ ποριστικὴ ἀγαθῶν καὶ φυλακτική, καὶ δύναμις εὐεργετικὴ πολλῶν καὶ μεγάλων, καὶ πάντων περὶ πάντα.

1366 b *** *Μέρη δὲ ἀρετῆς δικαιοσύνη, ἀνδρία, σωφροσύνη, μεγαλοπρέπεια, μεγαλοψυχία, ἐλευθεριότης, πραότης, φρόνησις, σοφία. Ἀνάγκη δὲ μεγίστας εἶναι ἀρετὰς τὰς τοῖς ἄλλοις χρησιμωτάτας, εἴπερ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ δύναμις εὐεργετική. Διὰ τοῦτο τοὺς δικαίους καὶ ἀνδρείους μάλιστα τιμῶσιν· ἡ μὲν γὰρ ἐν πολέμῳ ἡ δὲ καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ χρήσιμος ἄλλοις. Εἶτα ἡ ἐλευθεριότης· προΐενται γὰρ καὶ οὐκ ἀνταγωνίζονται περὶ τῶν χρημάτων, ὧν μάλιστα ἐφίενται ἄλλοι. Ἔστι δὲ δικαιοσύνη μὲν ἀρετὴ δι᾽ ἣν τὰ αὑτῶν ἕκαστοι ἔχουσι, καὶ ὡς ὁ νόμος, ἀδικία δὲ δι᾽ ἣν τὰ ἀλλότρια, οὐχ ὡς ὁ νόμος. Ἀνδρία δὲ δι᾽ ἣν πρακτικοί εἰσι τῶν καλῶν ἔργων ἐν τοῖς κινδύνοις, καὶ ὡς ὁ νόμος κελεύει, καὶ ὑπηρετικοὶ τῷ νόμῳ· δειλία δὲ τοὐναντίον. Σωφροσύνη δὲ ἀρετὴ δι᾽ ἣν πρὸς τὰς ἡδονὰς τὰς τοῦ σώματος οὕτως ἔχουσιν ὡς ὁ νόμος κελεύει· ἀκολασία δὲ τοὐναντίον. Ἐλευθεριότης δὲ περὶ χρήματα εὐποιητική, ἀνελευθερία δὲ τοὐναντίον. Μεγαλοψυχία δὲ ἀρε-*

νὰ σχηματίζωμεν προτάσεις κατὰ τὸ ἴδιον σύστημα. Ὥστε θὰ ἐπεκταθῶμεν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ δώσωμεν μερικὰ παραδείγματα.

Ὡραῖον λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀξίζει νὰ ἐπαινεθῇ, εἴτε διότι πρέπει νὰ τὸ προτιμῶμεν αὐτὸ καθ' ἑαυτό, εἴτε διότι εἶναι καλὸν πρᾶγμα καὶ ἡ ἰδιότης του αὐτὴ τὸ καθιστᾶ συγχρόνως καὶ εὐχάριστον. Ἀφοῦ ὅμως δίδομεν αὐτὸν τὸν ὁρισμὸν τοῦ ὡραίου, ἀναγκαστικὰ συνάγεται ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ὡραῖον πρᾶγμα. Διότι εἶναι ἕνα καλὸν ποὺ ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἰδιότητός του ἀξίζει νὰ ἐπαινῆται.

Ἡ ἀρετὴ εἶναι, καθὼς νομίζομεν, ἡ δύναμις ἡ ἱκανὴ νὰ δημιουργῇ καὶ νὰ διαφυλάττῃ τὸ καλὸν καὶ ἐπίσης ἱκανὴ νὰ μᾶς κάμνῃ νὰ πραγματοποιῶμεν πολλὰς καὶ μεγάλας καλὰς πράξεις κάθε εἴδους καὶ ἀπὸ κάθε ἄποψιν.

Μέρη (ποικιλίαι) τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀνδρεία, ἡ ἐγκράτεια, ἡ μεγαλοπρέπεια, ἡ μεγαλοψυχία, ἡ ἐλευθεριότης, ἡ πραότης, ἡ ἐξυπνάδα καὶ ἡ σοφία.

Ἀφοῦ δὲ ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ δύναμις ποὺ μᾶς καθιστᾷ ἱκανοὺς διὰ καλὰς πράξεις, ἀναγκαστικὰ συνάγεται ὅτι μεγαλύτεραι εἶναι ἐκεῖναι αἱ ἀρεταί, ποὺ εἶναι ὠφελιμώτεραι εἰς τοὺς ἄλλους. Γι' αὐτὸ αἱ μεγαλύτεραι τιμαὶ ἀπονέμονται κυρίως εἰς τοὺς δικαίους καὶ εἰς τοὺς ἀνδρείους. Διότι ἡ μὲν ἀνδρεία εἶναι ὠφέλιμος εἰς τοὺς ἄλλους κατὰ τὸν πόλεμον, ἡ δὲ δικαιοσύνη καὶ κατὰ τὴν εἰρήνην καὶ κατὰ τὸν πόλεμον. Κατόπιν ἀκολουθεῖ ἡ ἐλευθεριότης, διότι ὅσοι ἔχουν αὐτὴν τὴν ἀρετήν, ὄχι μόνον δὲν ἀνταγωνίζονται διὰ χρηματικὰ ζητήματα, ποὺ τόσον τὰ ἐπιδιώκει ὁ ἄλλος κόσμος, ἀλλὰ καὶ προβαίνουν εἰς θυσίας.

Εἶναι δὲ δικαιοσύνη ἡ ἀρετὴ ἐκείνη ποὺ ἐξ αἰτίας της ὁ καθένας ἔχει ὅσα τοῦ ἀνήκουν, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους. Ἐνῷ μὲ τὴν ἀδικίαν ἀποκτᾶ κανεὶς τὰ ξένα πράγματα, κατὰ παράβασιν τῶν νόμων.

Χάρις εἰς τὴν ἀνδρείαν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ πραγματοποιῶμεν ὡραίας πράξεις μέσα εἰς τὴν ὥραν τοῦ κινδύνου, καθὼς προστάζει ὁ νόμος, καὶ νὰ ὑπηρετῶμεν τὸν νόμον. Ἡ δὲ δειλία εἶναι τὸ ἀντίθετον.

Ἐγκράτεια εἶναι ἐκείνη ἡ ἀρετὴ ποὺ μᾶς κάμνει ἱκανοὺς νὰ συμμορφωνώμεθα πρὸς τοὺς νόμους εἰς ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις. Τὸ δὲ ἀντίθετόν της εἶναι ἡ ἀσωτία.

Ἐλευθεριότης εἶναι ἡ ἀρετὴ ποὺ μᾶς κάμνει ἱκανοὺς νὰ ἐκτελῶμεν καλὰς πράξεις μὲ τὰ χρήματά μας, καὶ ἀντίθετόν της εἶναι ἡ φιλαργυρία.

τὴ μεγάλων ποιητικὴ εὐεργετημάτων, [μικροψυχία δὲ τοὐναντίον.] Μεγαλοπρέπεια δὲ ἀρετὴ ἐν δαπανήμασι μεγέθους ποιητική, μικροψυχία δὲ καὶ μικροπρέπεια τἀναντία. Φρόνησις δ' ἐστὶν ἀρετὴ διανοίας, καθ' ἣν εὖ βουλεύεσθαι δύνανται περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τῶν εἰρημένων εἰς εὐδαιμονίαν.***

Περὶ μὲν οὖν ἀρετῆς καὶ κακίας καθόλου καὶ περὶ τῶν μορίων εἴρηται κατὰ τὸν ἐνεστῶτα καιρὸν ἱκανῶς, περὶ δὲ τῶν ἄλλων οὐ χαλεπὸν ἰδεῖν· φανερὸν γὰρ ὅτι ἀνάγκη τά τε ποιητικὰ τῆς ἀρετῆς εἶναι καλά. (Πρὸς ἀρετὴν γὰρ) καὶ τὰ ἀπ' ἀρετῆς γινόμενα, τοιαῦτα δὲ τά τε σημεῖα τῆς ἀρετῆς καὶ τὰ ἔργα· ἐπεὶ δὲ τὰ σημεῖα καὶ τὰ τοιαῦτα ἅ ἐστιν ἀγαθοῦ ἔργα ἢ πάθη καλά, ἀνάγκη ὅσα τε ἀνδρίας ἔργα ἢ σημεῖα ἀνδρίας ἢ ἀνδρείως πέπρακται καλὰ εἶναι, καὶ τὰ δίκαια καὶ τὰ δικαίως ἔργα (πάθη δὲ οὔ· ἐν μόνῃ γὰρ ταύτῃ τῶν ἀρετῶν οὐκ ἀεὶ τὸ δικαίως καλόν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ζημιοῦσθαι αἰσχρὸν τὸ δικαίως μᾶλλον ἢ τὸ ἀδίκως) καὶ κατὰ τὰς ἄλλας δὲ ἀρετὰς ὡσαύτως. Καὶ ἐφ' ὅσοις τὰ ἆθλα τιμή, καλά. Καὶ ἐφ' ὅσοις τιμὴ μᾶλλον ἢ χρήματα. Καὶ ὅσα μὴ αὑτοῦ ἕνεκα πράττει τις τῶν αἱρετῶν, καὶ τὰ ἁπλῶς ἀγαθά, ὅσα ὑπὲρ τῆς πατρίδος τις ἐποίησεν παριδὼν τὸ αὑτοῦ, καὶ

Μεγαλοψυχία εἶναι ἡ ἀρετὴ ποὺ μᾶς κάμνει ἱκανοὺς νὰ ἐκτελῶμεν μεγάλας εὐεργεσίας. Τὸ ἀντίθετόν της εἶναι ἡ μικροψυχία.

Μεγαλοπρέπεια εἶναι ἡ ἀρετὴ ποὺ δίδει μεγαλεῖον εἰς τὰς δαπάνας μας. Τὸ ἀντίθετόν της εἶναι ἡ μικροψυχία καὶ ἡ μικροπρέπεια.

Ἐξυπνάδα εἶναι ἡ διανοητικὴ ἐκείνη ἀρετὴ ποὺ δίδει τὴν ἱκανότητα νὰ σκέπτεται κανεὶς ὀρθῶς δι' ὅλα τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ ποὺ ἐξεθέσαμεν καὶ πού, ὅπως εἴπομεν, σχετίζονται μὲ τὴν εὐτυχίαν.

Ἀρκετὰ ἠσχολήθημεν πρὸς τὸ παρὸν μὲ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν γενικά, καὶ μὲ τὰς διαφόρους ποικιλίας των. Δὲν εἶναι δὲ δύσκολον νὰ ἀντιληφθῶμεν καὶ τὰ ἄλλα σχετικὰ θέματα. Εἶναι, πράγματι, φανερὸν ὅτι καὶ ἐκεῖνα ποὺ δημιουργοῦν τὴν ἀρετὴν εἶναι ὡραῖα (ἀφοῦ ἀποβλέπουν εἰς αὐτήν), καθὼς καὶ τὰ πράγματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρετήν. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς ἐκδηλώσεις καὶ διὰ τὰ ἔργα τῆς ἀρετῆς.

Ἀφοῦ ὅμως αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀρετῆς, καὶ ὅλα ἐκεῖνα ὅσα, ἐνεργητικὰ ἢ παθητικά, προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρετήν, εἶναι ὡραῖα πράγματα, ἀναγκαστικὰ συνάγεται ὅτι ὅλαι αἱ ἀνδρεῖαι πράξεις, ἢ αἱ ἐκδηλώσεις ἀνδρείας, ἢ ὅλαι αἱ πράξεις ποὺ ἐξετελέσθησαν μὲ ἀνδρεῖον τρόπον, εἶναι ὡραῖα πράγματα. Ἐπίσης ὅλα τὰ δίκαια καὶ ὅλαι αἱ ἐνέργειαι ἑνὸς δικαίου ἀνθρώπου. Ὄχι ὅμως καὶ ὅσα ὑφίσταται κανεὶς ἀπὸ ἕνα δίκαιον. Πράγματι, ἐξαιρετικὰ μόνον εἰς αὐτὴν τὴν ἀρετὴν (τὴν δικαιοσύνην) δὲν εἶναι πάντοτε ὡραῖον ὅ,τι κανεὶς δικαίως ὑφίσταται, καὶ μάλιστα, εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, πιὸ ἄσχημον εἶναι νὰ ὑφίσταται κανεὶς τιμωρίαν δικαίως παρὰ ἀδίκως. Καὶ εἰς τὰς ἄλλας δὲ ἀρετὰς ἐφαρμόζονται ὅσα ἐξετέθησαν ἀνωτέρω.

Καὶ αἱ πράξεις ποὺ ἀνταμείβονται μὲ τιμὰς εἶναι ὡραῖαι. Ὡραιότεραι δὲ εἶναι ἐκεῖναι ποὺ ἀνταμείβονται μὲ τιμὰς παρὰ ἐκεῖναι ποὺ ἀνταμείβονται μὲ χρήματα. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐκεῖναι αἱ καλαὶ πράξεις ποὺ ἐκτελοῦνται χωρὶς ἰδιοτέλειαν.

Εἶναι ἀκόμη ὡραῖαι ἀπολύτως ἐκεῖναι αἱ πράξεις ποὺ ἐκτελεῖ κανεὶς χάριν τῆς πατρίδος του, παραβλέπων τὸ ἰδικόν του συμφέρον. Καθὼς καὶ ἐκεῖναι ποὺ εἶναι μὲν καλαὶ

τὰ τῇ φύσει ἀγαθά, καὶ ἃ μὴ αὐτῷ ἀγαθά· αὐτοῦ γὰρ ἕνεκα
1367 a *τὰ τοιαῦτα. Καὶ ὅσα τεθνεῶτι ἐνδέχεται ὑπάρχειν μᾶλλον ἢ ζῶντι· τὸ γὰρ αὐτοῦ ἕνεκα μᾶλλον ἔχει τὰ ζῶντι. Καὶ ὅσα ἔργα τῶν ἄλλων ἕνεκα· ἧττον γὰρ αὐτοῦ. Καὶ ὅσαι εὐπραγίαι περὶ ἄλλους, ἀλλὰ μὴ περὶ αὐτόν. Καὶ περὶ τοὺς εὖ ποιήσαντας· δίκαιον γάρ. Καὶ τὰ εὐεργετήματα οὐ γὰρ εἰς αὐτόν. Καὶ τὰ ἐναντία ἢ ἐφ' οἷς αἰσχύνονται· τὰ γὰρ αἰσχρὰ αἰσχύνονται καὶ λέγοντες καὶ ποιοῦντες καὶ μέλλοντες, ὥσπερ καὶ Σαπφὼ πεποίηκεν εἰπόντος τοῦ Ἀλκαίου*

> θέλω τι Ϝειπῆν, ἀλλά με κωλύει
> αἰδώς,
> αἰ δ' ἦχες ἐσθλῶν ἵμερον ἢ καλῶν
> καὶ μή τι Ϝειπῆν γλῶσσ' ἐκύκα κακόν,
> αἰδώς κέν σε οὐκ εἶχεν ὄμματ',
> ἀλλ' ἔλεγες περὶ τῶ δικαίω.

Καὶ περὶ ὧν ἀγωνιῶσι μὴ φοβούμενοι· περὶ γὰρ τῶν πρὸς δόξαν φερόντων ἀγαθῶν τοῦτο πάσχουσιν. Καὶ αἱ τῶν φύσει σπουδαιοτέρων ἀρεταὶ καλλίους καὶ τὰ ἔργα, οἷον ἀνδρὸς ἢ γυναικός. Καὶ αἱ ἀπολαυστικαὶ ἄλλοις μᾶλλον ἢ αὐτοῖς· διὸ τὸ δίκαιον καὶ ἡ δικαιοσύνη καλόν. Καὶ τὸ τοὺς ἐχθροὺς τιμωρεῖσθαι μᾶλλον καὶ μὴ καταλλάττεσθαι· τό τε

---

1. Ἀλκαίου, Μετάφρ. Π. Λεκατσᾶ.
2. Σαπφοῦς, Μετάφρ. Π. Λεκατσᾶ.

ἐκ φύσεως, χωρὶς ὅμως νὰ ὠφελοῦν αὐτὸν ποὺ τὰς πραγματοποιεῖ, ἀφοῦ, εἰς τὴν ἀντίθετον περίπτωσιν, θὰ ἠμποροῦσε νὰ λεχθῇ ὅτι χάριν τοῦ προσωπικοῦ του συμφέροντος τὰς ἐξετέλεσε.

Ἐπίσης ἐκεῖναι αἱ πράξεις ποὺ ἠμποροῦν νὰ ὠφελήσουν μᾶλλον ἕνα νεκρὸν παρὰ ἕνα ζωντανόν. Διότι, ὅσα κάμνει κανεὶς χάριν τοῦ ἀτομικοῦ του συμφέροντος, συνήθως ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς ζωντανούς.

Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ δι' ὅσας πράξεις ἐκτελοῦνται πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἄλλων. Διότι τοῦτο σημαίνει ὅτι παραμερίζει τὸ προσωπικόν του συμφέρον. Ἐπίσης διὰ τὰς καλὰς πράξεις ποὺ κάμνομεν χάριν ἄλλων καὶ ὄχι χάριν τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἢ χάριν ἐκείνων ποὺ μᾶς ἔχουν ἤδη εὐεργετήσει, διότι αὐτὸ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ δίκαιον. Καὶ γενικά, αἱ εὐεργεσίαι εἶναι ὡραῖαι πράξεις, διότι δὲν ἀφοροῦν τὸ συμφέρον τοῦ εὐεργέτου.

Ἐπίσης αἱ πράξεις αἱ ἀντίθετοι ἀπὸ ἐκείνας ποὺ μᾶς προξενοῦν ἐντροπήν. Πράγματι, ντρέπεται κανεὶς διὰ τὰ αἰσχρὰ ποὺ λέγει, ποὺ κάμνει, ἢ ποὺ σκέπτεται νὰ εἰπῇ ἢ νὰ κάμῃ. Καὶ γι' αὐτὸ ἡ Σαπφώ, εἰς τὸν ἀκόλουθον στίχον τοῦ Ἀλκαίου :

> «Θέλω κάτι νὰ σοῦ πῶ, μὰ μὲ μποδίζει
> ἡ ντροπή» [1],

ἔδωσε τὴν ἀπάντησιν :

> «Ἀλλ' ἂν ὄμορφου ἢ καλοῦ τὸν πόθον εἶχες
> κι' ἂν δὲν σάλευε κακὸ γιὰ νὰ πῇ ἡ γλῶσσα,
> δὲ θὰ σκέπαζε τὰ μάτια σου ἡ ντροπή,
> ἀλλὰ θἄλεγες τὸν πόθο σου τὸν δίκιο» [2].

Ὡραῖα ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἀγωνίζεται κανεὶς νὰ τὰ ἀποκτήσῃ χωρὶς νὰ φοβῆται τίποτε. Πράγματι, ἔτσι φερόμεθα ὅταν ἐπιδιώκωμεν κάτι καλόν, ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν δόξαν.

Αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ ἔργα τῶν ὄντων ἐκείνων ποὺ ἐκ φύσεως ἔχουν μεγαλυτέραν σπουδαιότητα, εἶναι ἀνώτεραι. Ἔτσι τὰ ἔργα καὶ αἱ ἀρεταὶ ἑνὸς ἀνδρὸς εἶναι ἀνώτεραι ἀπὸ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ ἔργα μιᾶς γυναίκας.

Καὶ αἱ ἀρεταὶ ποὺ προξενοῦν μεγαλυτέρας ἀπολαύσεις εἰς τοὺς ἄλλους παρὰ εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ δίκαιον καὶ ἡ δικαιοσύνη εἶναι ὡραῖα.

Ὡραιότερον εἶναι νὰ τιμωρῇ κανεὶς τοὺς ἐχθρούς του παρὰ νὰ συμβιβάζεται μαζί τους. Διότι τὸ νὰ ἀνταποδίδῃ

γὰρ ἀνταποδιδόναι δίκαιον, τὸ δὲ δίκαιον καλόν, καὶ ἀνδρείου τὸ μὴ ἡττᾶσθαι. Καὶ νίκη καὶ τιμὴ τῶν καλῶν· αἱρετά τε γὰρ ἄκαρπα ὄντα, καὶ ὑπεροχὴν ἀρετῆς δηλοῖ. Καὶ τὰ μνημονευτά, καὶ τὰ μᾶλλον μᾶλλον. Καὶ ἃ μὴ ζῶντι ἕπεται, καὶ οἷς τιμὴ ἀκολουθεῖ, καὶ τὰ περιττά, καὶ τὰ μόνῳ ὑπάρχοντα καλλίω· εὐμνημονευτότερα γάρ. Καὶ κτήματα ἄκαρπα· ἐλευθεριώτερα γάρ. Καὶ τὰ παρ' ἑκάστοις δὲ ἴδια καλά, καὶ ὅσα σημεῖά ἐστιν τῶν παρ' ἑκάστοις ἐπαινουμένων, οἷον ἐν Λακεδαίμονι κομᾶν καλόν· ἐλευθέρου γὰρ σημεῖον· οὐ γάρ ἐστιν κομῶντα ῥάδιον οὐδὲν ποιεῖν ἔργον θητικόν. Καὶ τὸ μηδεμίαν ἐργάζεσθαι βάναυσον τέχνην· ἐλευθέρου γὰρ τὸ μὴ πρὸς ἄλλον ζῆν. Ληπτέον δὲ καὶ τὰ σύνεγγυς τοῖς ὑπάρχουσιν ὡς ταὐτὰ ὄντα καὶ πρὸς ἔπαινον καὶ πρὸς ψόγον, οἷον τὸν εὐλαβῆ ψυχρὸν καὶ ἐπίβουλον καὶ τὸν ἠλίθιον χρηστὸν ἢ τὸν ἀνάλγητον πρᾶον, καὶ ἕκαστον δ' ἐκ τῶν παρακολουθούντων ἀεὶ κατὰ τὸ βέλτιστον, οἷον τὸν ὀργίλον καὶ τὸν μανικὸν ἁπλοῦν καὶ
1367b *τὸν αὐθάδη μεγαλοπρεπῆ καὶ σεμνόν, καὶ τοὺς ἐν ταῖς ὑπερβολαῖς ὡς ἐν ταῖς ἀρεταῖς ὄντας, οἷον τὸν θρασὺν ἀνδρεῖον καὶ τὸν ἄσωτον ἐλευθέριον· δόξει τε γὰρ τοῖς πολλοῖς, καὶ ἅμα παραλογιστικὸν ἐκ τῆς αἰτίας. Εἰ γὰρ οὗ μὴ ἀνάγκη*

---

1. Ἐνῷ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ἀρετὴ εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον (in medio stat virtus).

κανεὶς ὅσα ἔπαθε εἶναι δίκαιον. Ἀλλὰ τὸ δίκαιον εἶναι ὡραῖον, καὶ ὁ ἀνδρεῖος δὲν ὑφίσταται ἥττας.

Ὡραῖα πράγματα εἶναι ἡ νίκη καὶ αἱ τιμαί. Διότι τὰς ἐπιδιώκομεν καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ἔχωμεν νὰ ὠφεληθῶμεν τίποτε ἀπ' αὐτὰς καὶ μαρτυροῦν ὅτι ἡ ἀρετή μας εἶναι μεγαλυτέρα. Ἐπίσης ὡραῖα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ μνημονεύονται καὶ κατόπιν. Καὶ ὅσα μνημονεύονται περισσότερον, εἶναι ὡραιότερα. Ἐπίσης ἐκεῖνα ποὺ ἀπονέμονται μετὰ θάνατον καὶ ὅσα συνοδεύονται ἀπὸ ἰδιαιτέρας τιμάς. Ἀκόμη δὲ τὰ πλουσιοπάροχα. Καὶ ἐκεῖνα ποὺ ἀπονέμονται μόνον εἰς ἕνα εἶναι ὡραιότερα. Διότι αὐτὰ μνημονεύονται εὐκολώτερα. Ἐπίσης τὰ κτήματα ποὺ δὲν ἀποδίδουν εἰσόδημα. Διότι αὐτὰ ἀποδεικνύουν μεγαλυτέραν ἀνιδιοτέλειαν.

Ὡραῖα εἶναι ὅσα συνηθίζονται εἰς κάθε τόπον καὶ ὅσα φανερώνουν τὰς ἰδιότητας ποὺ ἐπαινοῦνται εἰς κάθε τόπον. Ἔτσι εἰς τὴν Λακεδαίμονα τὸ νὰ ἔχῃ κανεὶς μακριὰ μαλλιὰ θεωρεῖται ὡραῖον, διότι φανερώνει ὅτι εἶναι ἐλεύθερος. Καὶ πραγματικά, δὲν εἶναι εὔκολον, ἐκεῖνος ποὺ ἔχει μακριὰ μαλλιά, νὰ ἐκτελῇ ἔργα δούλου.

Ὡραῖον ἐπίσης εἶναι τὸ νὰ μὴ ἀσκῇ κανεὶς βάναυσον ἐπιτήδευμα. Διότι εἰς τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον δὲν ταιριάζει νὰ ζῇ ἐξαρτώμενος ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Διὰ νὰ ἐπαινέσωμεν ἢ νὰ κατηγορήσωμεν, πρέπει νὰ παίρνωμεν τὰς παραπλησίας ἰδιότητας καὶ νὰ παριστάνωμεν ὅτι ταυτίζονται μὲ ἐκείνας ποὺ πραγματικὰ ὑπάρχουν. Ἔτσι τὸν ντροπαλὸν ἠμποροῦμεν νὰ τὸν παραστήσωμεν ὡς ψυχρὸν ἢ ὡς ὕπουλον, τὸν ἠλίθιον ὡς καλὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀναίσθητον ὡς πρᾶον.

Ἀπὸ κάθε χαρακτῆρα πρέπει νὰ διαλέγωμεν ἐκεῖνο τὸ ἰδιαίτερον γνώρισμα ποὺ τὸν παρακολουθεῖ καὶ νὰ τὸ ἑρμηνεύωμεν κατὰ τὸν τρόπον ποὺ περισσότερον μᾶς συμφέρει. Ἔτσι τὸν ὀργίλον καὶ μανιώδη ἄνθρωπον θὰ τὸν παρουσιάζωμεν ὡς μονοκόμματον. Τὸν αὐθάδη ὡς μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐπιβλητικόν. Τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἄκρων, ὅτι εὑρίσκονται μέσα στὰ ὅρια τῆς ἀρετῆς [1], καὶ ἔτσι ὁ θρασὺς θὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀνδρεῖος καὶ ὁ ἄσωτος ὡς ἐλευθέριος. Καί, ὅταν ἔτσι τοποθετηθοῦν τὰ ζητήματα, οἱ πολλοὶ θὰ τὰ παραδεχθοῦν ὡς ἀληθινά. Ἐξ ἄλλου ἡ αἰτία ποὺ θὰ ἐξετάζεται (εἰς τὸν πανηγυρικὸν λόγον) θὰ δώσῃ μεγαλυτέραν δύναμιν εἰς αὐτὸν τὸν παραλογισμόν. Καὶ πραγματικά, ἂν ὁ τάδε ἀψηφᾷ τοὺς κινδύνους καὶ τότε ποὺ δὲν εἶναι ἀνάγκη, θὰ κριθῇ

κινδυνευτικός, πολλῷ μᾶλλον ἂν δόξειεν ὅπου καλόν, καὶ εἰ προετικὸς τοῖς τυχοῦσι, καὶ τοῖς φίλοις· ὑπερβολὴ γὰρ ἀρετῆς τὸ πάντας εὖ ποιεῖν. Σκοπεῖν δὲ καὶ παρ' οἷς ὁ ἔπαινος· ὥσπερ γὰρ ὁ Σωκράτης ἔλεγεν, οὐ χαλεπὸν Ἀθηναίους ἐν Ἀθηναίοις ἐπαινεῖν. Δεῖ δὲ τὸ παρ' ἑκάστοις τίμιον ὂν λέγειν ὡς ὑπάρχει, οἷον ἐν Σκύθαις ἢ Λάκωσιν ἢ φιλοσόφοις. Καὶ ὅλως δὲ τὸ τίμιον ἄγειν εἰς τὸ καλόν, ἐπείπερ γε δοκεῖ γειτνιᾶν. Καὶ ὅσα κατὰ τὸ προσῆκον, οἷον εἰ ἄξια τῶν προγόνων καὶ τῶν προϋπηργμένων. Εὐδαιμονικὸν γὰρ καὶ καλὸν καὶ τὸ προσεπικτᾶσθαι τιμήν. Καὶ εἰ παρὰ τὸ προσῆκον δὲ ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ τὸ κάλλιον, οἷον εἰ εὐτυχῶν μὲν μέτριος ἀτυχῶν δὲ μεγαλόψυχος, ἢ μείζων γιγνόμενος βελτίων καὶ καταλλακτικώτερος. Τοιοῦτον δὲ τὸ τοῦ Ἰφικράτους, ἐξ οἵων εἰς οἷα, καὶ τὸ τοῦ ὀλυμπιονίκου

πρόσθε μὲν ἀμφ' ὤμοισιν ἔχων τραχεῖαν,

καὶ τὸ τοῦ Σιμωνίδου

ἣ πατρός τε καὶ ἀνδρὸς ἀδελφῶν τ' οὖσα τυράννων.

Ἐπεὶ δ' ἐκ τῶν πράξεων ὁ ἔπαινος, ἴδιον δὲ τοῦ σπουδαίου τὸ κατὰ προαίρεσιν, πειρατέον δεικνύναι πράττοντα

1. Πλάτωνος «Μενέξενος» 235d.
2. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, κεφ. 7 ἐδ. 32.
3. Ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα εἰς τὸν τάφον τῆς Ἀρχεδίκης, ἐγγόνης τοῦ Πεισιστράτου, κόρης τοῦ Ἱππίου καὶ συζύγου τοῦ Αἰαντίδου, τυράννου τῆς Λαμψάκου.

ὅτι, φυσικά, πολὺ περισσότερον θὰ τοὺς ἀψηφήσῃ ὅταν πρέπῃ. Καὶ ἂν πάλιν σκορπίζῃ τὰ λεπτά του στὸν καθένα, θὰ συμπεράνῃ ὁ καθεὶς ὅτι καὶ τοὺς φίλους του τοὺς εὐεργετεῖ. Διότι τὸ νὰ εὐεργετῇ κανεὶς ὅλον τὸν κόσμον εἶναι ὁ ὑψηλότερος βαθμὸς τῆς ἀρετῆς.

Πρέπει ἐπίσης ὁ ρήτωρ νὰ ἔχῃ πάντοτε ὑπ' ὄψιν του ἐμπρὸς σὲ ποίους ἀπαγγέλλει τοὺς ἐπαίνους του. Πραγματικά, ὅπως ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, «δὲν εἶναι δύσκολον πρᾶγμα νὰ ἐπαινῇ κανεὶς τοὺς Ἀθηναίους ἐμπρὸς στοὺς Ἀθηναίους»[1]. Πρέπει λοιπὸν νὰ παριστάνῃ ὅτι συμβαίνει ἐκεῖνο ποὺ ἐκτιμᾶται ἀπὸ τὸ ἀκροατήριόν του, δηλ. ἐκεῖνο ποὺ ἐκτιμοῦν οἱ Σκύθαι, ἢ οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἢ οἱ φιλόσοφοι (ἀναλόγως τοῦ ἂν ἀπευθύνεται εἰς Σκύθας, εἰς Λακεδαιμονίους, εἰς φιλοσόφους). Καί, γενικά, νὰ παρουσιάζῃ ὡς ὡραῖον ἐκεῖνο ποὺ ἐκτιμᾶται ἀπὸ τοὺς ἀκροατάς του. Διότι τὸ ὡραῖον καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἐκτιμᾶται θεωροῦνται ὅτι συγγενεύουν.

Πρέπει ἀκόμη νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του καὶ ὅσα εἶναι πρεπούμενα. Ἔτσι, νὰ ἐξετάζῃ ἂν τὰ πράγματα ποὺ ἐκθέτει, εἶναι ἄξια τῶν προγόνων ἢ ἀνάλογα πρὸς τὰς πράξεις ποὺ προτήτερα ἐπραγματοποιήθησαν. Διότι αὐταὶ αἱ πράξεις προσθέτουν νέαν δόξαν, καὶ τοῦτο εἶναι μεγάλο καὶ λαμπρὸν εὐτύχημα. Ἀκόμη, νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν των οἱ ρήτορες, ἄν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πρέπον, ἡ πρᾶξις ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἐπαίνου ὑψώνεται σὲ ἀνώτερον βαθμὸν ἀρετῆς καὶ ὡραιότητος. Ἔτσι ἐκεῖνος ποὺ ὅταν εὐτυχῇ εἶναι μετριοπαθής, ἢ ἐκεῖνος ποὺ καὶ μέσα εἰς τὴν ἀτυχίαν του εἶναι μεγαλόψυχος. Ἢ ἐκεῖνος πού, ἐνῷ ἀνέβηκε κοινωνικῶς, ἔγινε περισσότερον εὐπροσήγορος καὶ διαλλακτικώτερος. Αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει ἡ φράσις τοῦ Ἰφικράτους

«Ἀπὸ ποῦ ξεκίνησα, καὶ ποῦ ἔφθασα!»,

καθὼς καὶ ὁ στίχος τοῦ Ὀλυμπιονίκου

«Πρῶτα, φορτωμένος μιὰ βαρειὰ χαμαλίκα»[2],

καὶ ἀκόμη ὁ στίχος τοῦ Σιμωνίδου

«Αὐτὴ ποὺ εἶχε πατέρα, ἀδέλφια καὶ ἄνδρα τυράννους»[3].

Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἔπαινος βάσιν ἔχει τὰς πράξεις ποὺ ἐξετελέσθησαν, καὶ χαρακτηριστικὸν τοῦ σοβαροῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ νὰ ἐνεργῇ σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα ποὺ προηγουμένως ἐχάραξε, πρέπει ὁ ρήτωρ νὰ προσπαθῇ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἐκεῖνος ποὺ ἐγκωμιάζεται ἐνήργησε σύμφωνα μὲ τὰ σχέ-

κατὰ προαίρεσιν. Χρήσιμον δὲ τὸ πολλάκις φαίνεσθαι πεπραχότα. Διὸ καὶ τὰ συμπτώματα καὶ τὰ ἀπὸ τύχης ὡς ἐν προαιρέσει ληπτέον· ἂν γὰρ πολλὰ καὶ ὅμοια προφέρηται, σημεῖον ἀρετῆς εἶναι δόξει καὶ προαιρέσεως.

Ἔστιν δ' ἔπαινος λόγος ἐμφανίζων μέγεθος ἀρετῆς. Δεῖ οὖν τὰς πράξεις ἐπιδεικνύναι ὡς τοιαῦται. Τὸ δ' ἐγκώμιον τῶν ἔργων ἐστίν, (τὰ δὲ κύκλῳ εἰς πίστιν, οἷον εὐγένεια καὶ παιδεία· εἰκὸς γὰρ ἐξ ἀγαθῶν ἀγαθοὺς καὶ τὸν οὕτω τραφέντα τοιοῦτον εἶναι). Διὸ καὶ ἐγκωμιάζομεν πράξαντας. Τὰ δ' ἔργα σημεῖα τῆς ἕξεως ἐστίν, ἐπεὶ ἐπαινοῖμεν ἂν καὶ μὴ πεπραγότα, εἰ πιστεύοιμεν εἶναι τοιοῦτον. Μακαρισμὸς δὲ καὶ εὐδαιμονισμὸς αὐτοῖς μὲν ταὐτά, τούτοις δ' οὐ ταὐτά, ἀλλ' ὥσπερ ἡ εὐδαιμονία τὴν ἀρετήν, καὶ ὁ εὐδαιμονισμὸς περιέχει ταῦτα.

Ἔχει δὲ κοινὸν εἶδος ὁ ἔπαινος καὶ αἱ συμβουλαί. Ἃ γὰρ ἐν τῷ συμβουλεύειν ὑπόθοιο ἄν, ταῦτα μετατεθέντα τῇ
1368a *λέξει ἐγκώμια γίγνεται. Ἐπεὶ οὖν ἔχομεν ἃ δεῖ πράττειν καὶ ποῖόν τινα εἶναι δεῖ, ταῦτα ὡς ὑποθήκας λέγοντας τῇ λέξει μετατιθέναι δεῖ καὶ στρέφειν, οἷον ὅτι οὐ δεῖ μέγα φρονεῖν ἐπὶ τοῖς διὰ τύχην ἀλλὰ τοῖς δι' αὐτόν. Οὕτω μὲν οὖν λεχθὲν ὑποθήκην δύναται, ὡδὶ δ' ἔπαινον, μέγα φρο-*

---

1. Βλ. καὶ τὸ ἑξῆς ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια»: «Μακαρίζομεν καὶ καλοτυχίζομεν τοὺς θεούς. Μακαρίζομεν ἐπίσης τοὺς θειοτέρους ἀνθρώπους. Καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει γενικὰ καὶ διὰ τοὺς εὐτυχεῖς ἀνθρώπους. Πράγματι, δὲν ἐπαινεῖ οὔτε ἐγκωμιάζει κανεὶς τὴν εὐτυχίαν, ὅπως ἐγκωμιάζει τὴν δικαιοσύνην. Ἁπλῶς μακαρίζει τὸν εὐτυχῆ, ὡσὰν νὰ πρόκειται περὶ ἀνωτέρου, θείου, ὄντος».

2. Ὁ πανηγυρικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς λόγος.

3. Ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια περὶ τοῦ πολιτικοῦ λόγου.

διά του. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν χρήσιμον εἶναι νὰ τὸν παρουσιάζῃ ὅτι κατ' ἐπανάληψιν ἔκαμεν ὁμοίας πράξεις. Γι' αὐτὸ καὶ αἱ πράξεις του, ποὺ κατὰ σύμπτωσιν ἢ ἐκ τύχης συνέβησαν, πρέπει νὰ ἐμφανίζωνται ὅτι ἐκ προθέσεως ἐτελέσθησαν. Διότι ἂν τοῦ ἀποδώσωμεν μίαν μακρὰν σειρὰν ὁμοίων πράξεων, αὐτὸ θὰ φανῇ ὡς ἀπόδειξις τῆς ἀρετῆς του καὶ τοῦ ὅτι ἐκ προθέσεως ἔκαμεν ἐκεῖνα ποὺ ἐπαινοῦμεν.

Ἔπαινος εἶναι ὁ (ρητορικὸς) λόγος ποὺ ὑπογραμμίζει τὸ μέγεθος μιᾶς ἀρετῆς. Πρέπει λοιπὸν νὰ παρουσιάζωνται αἱ πράξεις (ἐκείνου ποὺ ἐπαινεῖται) ὡς ἔχουσαι αὐτὴν τὴν ἰδιότητα. Τὸ ἐγκώμιον ἀφορᾷ ὡρισμένα ἔργα. Προσθέτομεν ὅμως καὶ ὅτι ἄλλο στοιχεῖον ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ τὸν λόγον μας περισσότερον πιστευτόν. Ἔτσι, ἀναφέρομεν τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν καὶ τὴν καλὴν ἀνατροφήν, διότι εἶναι φυσικόν, ἐκεῖνος ποὺ κατάγεται ἀπὸ καλοὺς προγόνους, νὰ εἶναι καὶ ὁ ἴδιος καλός, καθὼς καὶ νὰ ἔχῃ κανεὶς ἐκείνας τὰς ἰδιότητας ποὺ τοῦ ἐδόθησαν κατὰ τὴν ἀνατροφήν του. Γι' αὐτὸ καὶ ἐπαινοῦμεν (συνήθως) ἐκείνους ποὺ ἔχουν παρουσιάσει κάποιαν δρᾶσιν. Ἡ δρᾶσις ὅμως δὲν εἶναι παρὰ μία ἐξωτερίκευσις τοῦ χαρακτῆρος. Καὶ ἔτσι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ κάμωμεν ἐπαινετικοὺς λόγους καὶ δι' ἐκείνους ποὺ δὲν ἔχουν παρουσιάσει καμμίαν δρᾶσιν, ἂν εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐκτελέσουν πράξεις ἀξίας ἐπαίνου.

Τὸ νὰ μακαρίζωμεν ἢ νὰ καλοτυχίζωμεν κάποιον, εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Διαφέρουν δὲ αὐτὰ τὰ δύο ἀπὸ τὸ ἐγκώμιον καὶ τὸν ἔπαινον. Πράγματι, ὅπως ἡ εὐτυχία περιέχει τὴν ἀρετήν, τὸ καλοτύχισμα περιέχει τὸν ἔπαινον καὶ τὸ ἐγκώμιον [1].

Ὁ ἔπαινος καὶ ἡ συμβουλὴ [2] συγγενεύουν μεταξύ των. Πράγματι, ἐκεῖνα ποὺ θὰ συνεβούλευεν ὁ πολιτικὸς ρήτωρ διὰ τὸ μέλλον, ἂν μετατεθοῦν χρονικῶς καὶ τοποθετηθοῦν εἰς τὸ παρελθόν, γίνονται ἐγκωμιαστικὸς λόγος.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας τί πρέπει νὰ πράττῃ κανεὶς καὶ ποίας ἰδιότητας νὰ ἔχῃ [3], αὐτὰ τὰ ἴδια, ὅταν ἀλλάξωμεν καὶ ἀντιστρέψωμεν τὴν φράσιν μας, ἀπὸ συμβουλαὶ γίνονται ἔπαινοι. Ἔτσι, ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας, παραδείγματος χάριν, τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν πρέπει κανεὶς νὰ τὸ παίρνῃ ἐπάνω του δι' ὅσα ὀφείλονται εἰς τὴν τύχην, ἀλλὰ μόνον δι' ὅσα ὀφείλονται εἰς τὸν ἑαυτόν του. Ὅταν τὸ διατυπώσωμεν μὲ τὸν ἀνωτέρω τρόπον, ἔχομεν συμβουλήν. Ἡ ἰδία ὅμως ἔννοια γίνεται ἐγκώμιον, ἂν τὴν διατυπώσωμεν ἔτσι :

νῶν οὐ τοῖς διὰ τύχην [ὑπάρχουσιν] ἀλλὰ τοῖς δι' αὑτόν. Ὥστε ὅταν ἐπαινεῖν βούλῃ, ὅρα τί ἂν ὑπόθοιο, καὶ ὅταν ὑποθέσθαι, ὅρα τί ἂν ἐπαινέσειας. Ἡ δὲ λέξις ἔσται ἀντικειμένη ἐξ ἀνάγκης, ὅταν τὸ μὲν κωλῦον τὸ δὲ μὴ κωλῦον μετατεθῇ.

Χρηστέον δὲ καὶ τῶν αὐξητικῶν πολλοῖς, οἷον εἰ μόνος ἢ πρῶτος ἢ μετ' ὀλίγων ἢ καὶ [ὁ] μάλιστα πεποίηκεν· ἅπαντα γὰρ ταῦτα καλά. Καὶ τὰ ἐκ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν· ταῦτα δὲ παρὰ τὸ προσῆκον. Καὶ εἰ πολλάκις τὸ αὐτὸ κατώρθωκεν· μέγα γάρ, καὶ οὐκ ἀπὸ τύχης ἀλλὰ δι' αὐτὸν ἂν δόξειεν. Καὶ εἰ τὰ προτρέποντα καὶ τιμῶντα διὰ τοῦτον εὕρηται καὶ κατεσκευάσθη. Καὶ εἰς ὃν πρῶτον ἐγκώμιον ἐποιήθη, οἷον εἰς Ἱππόλοχον, καὶ ⟨δι'⟩ Ἁρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα τὸ ἐν ἀγορᾷ σταθῆναι. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἐναντίων. Κἂν μὴ καθ' αὐτὸν εὐπορῇς, πρὸς ἄλλους ἀντιπαραβάλλειν, ὅπερ ὁ Ἰσοκράτης ἐποίει διὰ τὴν ἀσυνήθειαν τοῦ δικολογεῖν. Δεῖ δὲ πρὸς ἐνδόξους συγκρίνειν· αὐξητικὸν γὰρ καὶ καλόν, εἰ σπουδαίων βελτίων. Πίπτει δ' εὐλόγως ἡ αὔξησις εἰς τοὺς ἐπαίνους· ἐν ὑπεροχῇ γάρ ἐστιν, ἡ δ' ὑπεροχὴ τῶν καλῶν. Διὸ κἂν μὴ πρὸς τοὺς ἐνδόξους, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἄλλους δεῖ παραβάλλειν, ἐπείπερ

---

1. Μεταφράζω εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐλευθέρως, διότι δὲν εἶναι ἐφικτὴ διαφορετικὴ διατύπωσις εἰς τὴν νεοελληνικήν.

2. Ὁ Ἱππόλοχος εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστον πρόσωπον. Οἱ κριτικοὶ προέτειναν τὴν διόρθωσιν, ἄλλοι εἰς Ἀντίλοχον (τὸν υἱὸν τοῦ Νέστορος) καὶ ἄλλοι εἰς Ἱππόλυτον (τὸν υἱὸν τοῦ Θησέως)

3. Δηλ. τὸν ψόγον.

«ὁ τάδε δὲν τὸ παίρνει ἐπάνω του δι' ὅσα ὀφείλονται εἰς τὴν τύχην, μόνον δι' ἐκεῖνα ποὺ ὀφείλονται εἰς τὸν ἑαυτόν του». Ὥστε, ὅταν θέλῃς νὰ ἐπαινέσῃς, σκέψου τί θὰ συνεβούλευες, καὶ ὅταν θέλῃς νὰ συμβουλεύσῃς, σκέψου τί θὰ ἐπαινοῦσες.

Ὁ λόγος ὅμως ἀναγκαστικὰ θὰ διατυπωθῇ μὲ ἀντίθετον νόημα, ὅταν πρόκειται τυχὸν νὰ συμβουλεύσῃ κανεὶς ἐκεῖνο ποὺ δὲν θὰ ἐπαινοῦσε, ἢ νὰ ἐπαινέσῃ ἐκεῖνο ποὺ δὲν θὰ συνεβούλευε [1].

Πρέπει ἐπίσης νὰ γίνεται μεγάλη χρῆσις καὶ ὅλων ἐκείνων τῶν ἰδιαιτέρων περιστάσεων ποὺ δίδουν μεγαλυτέραν σπουδαιότητα εἰς τὴν πρᾶξιν ποὺ ἐπαινεῖται. Ἔτσι, νὰ ἀναφέρεται ἂν μόνος, ἢ πρῶτος, ἢ μὲ ὀλίγους μόνον βοηθούς, ἢ ἐπιτυχέστερα ἀπὸ κάθε ἄλλον, ἐξετέλεσε τὴν πρᾶξιν ποὺ ἐπαινεῖται. Διότι ὅλα αὐτὰ εἶναι ὡραῖα πράγματα. Ἐπίσης νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὸν καιρὸν καὶ τὰς περιστάσεις, καθὼς καὶ τὸ ἂν ἡ πρᾶξις ποὺ ἐξετελέσθη ὑπερέβαινε τὸ στενῶς ἐννοούμενον καθῆκον. Δὲν πρέπει νὰ παραλείπῃ ἀκόμη νὰ ἐκθέτῃ ἂν πολλάκις ἐπανέλαβε τὸ ἴδιο κατόρθωμα. Διότι αὐτὸ ἔχει μεγάλην σημασίαν. Θὰ φανῇ πράγματι τότε ὅτι τὸ κατόρθωμα ἐκεῖνο δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν τύχην, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Καὶ ἂν πρὸς χάριν του εὑρέθησαν καὶ καθιερώθησαν αἱ ἐνθαρρύνσεις καὶ αἱ τιμαί. Ἢ ἂν δι' αὐτὸν πρῶτον ἔγινεν ἐγκώμιον, ὅπως, παραδείγματος χάριν, διὰ τὸν Ἱππόλοχον [2], τὸν Ἁρμόδιον καὶ τὸν Ἀριστογείτονα, ποὺ πρὸς τιμήν των διὰ πρώτην φορὰν ἐστήθησαν οἱ ἀνδριάντες των εἰς τὴν ἀγοράν. Μὲ ἀνάλογον δὲ τρόπον πρέπει ὁ ρήτωρ νὰ χειρίζεται καὶ τὰ ἀντίθετα θέματα [3]. Καὶ ὅταν τὸ θέμα εἶναι πτωχόν, νὰ κάμνῃ ὁ ρήτωρ καὶ συγκρίσεις τοῦ ἐπαινουμένου πρὸς ἄλλα πρόσωπα. Αὐτὸ ἔκαμνε καὶ ὁ Ἰσοκράτης, ἐπειδὴ δὲν ἦτο συνηθισμένος νὰ ἐμφανίζεται καὶ ν' ἀγορεύῃ εἰς τὰ δικαστήρια. Πρέπει δέ, ἐκεῖνον ποὺ ἐπαινοῦμεν, νὰ τὸν παραλληλίζωμεν μὲ ἔνδοξα πρόσωπα. Διότι ἔτσι τὸν ἐξαίρομεν καὶ τὸν λαμπρύνομεν, ὅταν παραστήσωμεν ὅτι ὑπερέχει σπουδαίων ἀνθρώπων.

Ἡ μεγαλοποίησις ἔχει λόγον ὑπάρξεως, ὅταν πρόκειται περὶ ἐπαίνων. Διότι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον ἠμποροῦμεν νὰ δείξωμεν κατὰ τί ὑπερέχει ὁ ἐπαινούμενος. Καὶ ἡ ὑπεροχὴ εἶναι ὡραῖον πρᾶγμα. Καὶ γι' αὐτό, ὅταν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκρίνωμεν τὸν ἐπαινούμενον πρὸς ἔνδοξα πρόσωπα, πρέπει νὰ τὸν παραλληλίζωμεν ἔστω καὶ πρὸς τοὺς κοινοὺς

ἡ ὑπεροχὴ δοκεῖ μηνύειν ἀρετήν. Ὅλως δὲ τῶν κοινῶν εἰδῶν ἅπασι τοῖς λόγοις ἡ μὲν αὔξησις ἐπιτηδειοτάτη τοῖς ἐπιδεικτικοῖς· τὰς γὰρ πράξεις ὁμολογουμένας λαμβάνουσιν, ὥστε λοιπὸν μέγεθος περιθεῖναι καὶ κάλλος· τὰ δὲ παραδείγματα τοῖς συμβουλευτικοῖς· ἐκ γὰρ τῶν προγεγονότων τὰ μέλλοντα καταμαντευόμενοι κρίνομεν· τὰ δ' ἐνθυμήματα τοῖς δικανικοῖς· αἰτίαν γὰρ καὶ ἀπόδειξιν μάλιστα δέχεται τὸ γεγονὸς διὰ τὸ ἀσαφές. Ἐκ τίνων μὲν οὖν οἱ ἔπαινοι καὶ οἱ ψόγοι λέγονται σχεδὸν πάντες, καὶ πρὸς ποῖα δεῖ βλέποντας ἐπαινεῖν καὶ ψέγειν, καὶ ἐκ τίνων τὰ ἐγκώμια γίγνεται καὶ τὰ ὀνείδη, ταῦτ' ἐστίν· ἐχομένων γὰρ τούτων τὰ ἐναντία τούτοις φανερά· ὁ γὰρ ψόγος ἐκ τῶν ἐναντίων ἐστίν.

1368 b **10.** *Περὶ δὲ κατηγορίας καὶ ἀπολογίας, ἐκ πόσων καὶ ποίων ποιεῖσθαι δεῖ τοὺς συλλογισμούς, ἐχόμενον ἂν εἴη λέγειν. Δεῖ δὴ λαβεῖν τρία, ἓν μὲν τίνων καὶ πόσων ἕνεκα ἀδικοῦσι, δεύτερον δὲ πῶς αὐτοὶ διακείμενοι, τρίτον δὲ τοὺς ποίους καὶ πῶς ἔχοντας. Διορισάμενοι οὖν τὸ ἀδικεῖν λέγωμεν ἑξῆς.*

Ἔστω δὴ τὸ ἀδικεῖν τὸ βλάπτειν ἑκόντα παρὰ τὸν νόμον. Νόμος δ' ἐστὶν ὁ μὲν ἴδιος ὁ δὲ κοινός· λέγω δὲ ἴδιον μὲν καθ' ὃν γεγραμμένον πολιτεύονται, κοινὸν δὲ ὅσα ἄγραφα παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖσθαι δοκεῖ. Ἑκόντες δὲ ποιοῦσιν ὅσα εἰδότες καὶ μὴ ἀναγκαζόμενοι. Ὅσα μὲν οὖν ἑκόντες,

---

1. Προτιμῶμεν αὐτὴν τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἴ δ ι ο ς καὶ κ ο ι ν ό ς. Ἔτσι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνταποκρινόμεθα εἰς τὴν καθιερωμένην σήμερον ὁρολογίαν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑποδεικνύομεν τὴν συμβολὴν καὶ τὰς γνώμας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ μεγάλου καὶ ἀλύτου προβλήματος τοῦ ἂν ὑπάρχῃ ἢ ὄχι καὶ ἄλλο δίκαιον, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θετόν.

ἀνθρώπους, ἀφοῦ ἡ ὑπεροχὴ θεωρεῖται ὡς δεῖγμα ἀρετῆς.

Γενικὰ δέ, μεταξὺ τῶν διαφόρων μεθόδων ποὺ εἶναι κοιναὶ εἰς ὅλα τὰ εἴδη τοῦ λόγου, ἡ μὲν μεγαλοποίησις ἰδιαιτέρως ταιριάζει εἰς τὸν πανηγυρικόν. Διότι ὁ πανηγυρικὸς λόγος ἐξετάζει πράξεις ποὺ ὁμολογουμένως ἔχουν συντελεσθῆ, καὶ δὲν μένει παρὰ ν' ἀναπτύξωμεν τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ὡραιότητά των. Τὰ παραδείγματα πάλιν ταιριάζουν περισσότερον εἰς τοὺς πολιτικοὺς λόγους. Διότι, πράγματι, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν γίνει ἕως τώρα, συνάγομεν συμπεράσματα καὶ ἐκ τῶν προτέρων σχηματίζομεν κρίσεις καὶ διὰ τὸ μέλλον. Τέλος δὲ τὰ ἐνθυμήματα ταιριάζουν εἰς τοὺς δικανικοὺς λόγους. Διότι ἐκεῖ πρόκειται περὶ πράξεων ποὺ ἀνάγονται εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι σκοτειναὶ καὶ ἀμφισβητοῦνται, ἔχουν ἀνάγκην αἰτιολογίας καὶ ἀποδείξεως.

Ἰδοὺ λοιπὸν ἀπὸ ποῖα στοιχεῖα συγκροτοῦνται ὅλα σχεδὸν τὰ εἴδη ἐπαίνου καὶ ψόγου, καὶ τί πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του ἐκεῖνος ποὺ ἐπαινεῖ ἢ ψέγει, καθὼς καὶ ποῖα αἴτια ἠμποροῦν νὰ δώσουν ἀφορμὴν εἰς ἐγκώμια ἢ εἰς ὀνειδισμούς. Καὶ πράγματι, ἐκεῖνος ποὺ κατέχει ὅσα ἐξετέθησαν, βλέπει φανερὰ καὶ τὴν ἀντίθετον πλευράν. Ὁ δὲ ψόγος συγκροτεῖται ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ ἀντίθετα ἐπιχειρήματα.

10. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Καὶ τώρα, συνεχίζοντες, θὰ ἐξετάσωμεν τὴν φύσιν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν προτάσεων ποὺ πρέπει νὰ ἀποτελοῦν τοὺς συλλογισμούς μας, ὅταν συνθέτωμεν κατηγορίαν ἢ ἀπολογίαν.

Πρέπει δὲ νὰ ἐξετάσωμεν τρία σημεῖα. Πρῶτα πρῶτα τὰ αἴτια καὶ τὰ εἴδη τῶν ἀδικημάτων, ἔπειτα τὴν ψυχικὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ ἀδικοῦν, καὶ τρίτον ποίου εἴδους ἀνθρώπους ἀδικοῦν καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας εὑρισκομένους.

Πρὶν προχωρήσωμεν ὅμως εἰς αὐτά, ἂς δώσωμεν τὸν ὁρισμὸν τοῦ ἀδικήματος. Ἀδίκημα εἶναι ἡ βλάβη ποὺ θεληματικὰ προξενοῦμεν εἰς κάποιον ἄλλον, παρὰ τὸν νόμον. Ὁ νόμος δὲ εἶναι ἢ θετὸς ἢ φυσικός [1]. Ὀνομάζω δὲ θετὸν μὲν νόμον ἐκεῖνον ποὺ εἶναι διατυπωμένος γραπτῶς καὶ ὑπαγορεύει τὴν διαγωγὴν τῶν ὑπηκόων κάθε πολιτείας, φυσικὸν δὲ ἐκεῖνον ποὺ φαίνεται πὼς ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ὅλους, ἂν καὶ δὲν εἶναι πουθενὰ γραμμένος. Κάμνομεν κάτι θεληματικά, ὅταν ξαίρωμε τί κάμνομεν καὶ δὲν μᾶς ἐξαναγκάζῃ κανεὶς εἰς τοῦτο. Ἐκεῖνο ποὺ κάμνομεν θεληματικά, δὲν τὸ κάμνομεν

οὐ πάντα προαιρούμενοι, ὅσα δὲ προαιρούμενοι, εἰδότες ἅπαντα· οὐδεὶς γὰρ ὃ προαιρεῖται ἀγνοεῖ. Δι' ἃ δὲ προαιροῦνται βλάπτειν καὶ φαῦλα ποιεῖν παρὰ τὸν νόμον, κακία ἐστὶν καὶ ἀκρασία· ἐὰν γάρ τινες ἔχωσιν μοχθηρίαν ἢ μίαν ἢ πλείους, περὶ δὲ τοῦτο ὃ μοχθηροὶ τυγχάνουσιν ὄντες, καὶ ἄδικοί εἰσιν, οἷον ὁ μὲν ἀνελεύθερος περὶ χρήματα, ὁ δ' ἀκόλαστος περὶ τὰς τοῦ σώματος ἡδονάς, ὁ δὲ μαλακὸς περὶ τὰ ῥάθυμα, ὁ δὲ δειλὸς περὶ τοὺς κινδύνους· (τοὺς γὰρ συγκινδυνεύοντας ἐγκαταλιμπάνουσι διὰ τὸν φόβον), ὁ δὲ φιλότιμος διὰ τιμήν, ὁ δ' ὀξύθυμος δι' ὀργήν, ὁ δὲ φιλόνικος διὰ νίκην, ὁ πικρὸς δὲ διὰ τιμωρίαν, ὁ δ' ἄφρων διὰ τὸ ἀπατᾶσθαι περὶ τὸ δίκαιον καὶ ἄδικον, ὁ δ' ἀναίσχυντος δι' ὀλιγωρίαν δόξης. Ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος περὶ ἕκαστον τῶν ὑποκειμένων.

Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων δῆλον, τὰ μὲν ἐκ τῶν περὶ τὰς ἀρετὰς εἰρημένων, τὰ δ' ἐκ τῶν περὶ τὰ πάθη ῥηθησομένων· λοιπὸν δ' εἰπεῖν τίνος ἕνεκα καὶ πῶς ἔχοντες ἀδικοῦσι καὶ τίνας. Πρῶτον μὲν οὖν διελώμεθα τίνων ὀρεγόμενοι καὶ ποῖα φεύγοντες ἐγχειροῦσιν ἀδικεῖν· δῆλον γὰρ ὡς τῷ μὲν κατηγοροῦντι πόσα καὶ ποῖα τούτων ὑπάρχει τῷ ἀντιδίκῳ σκεπτέον, ὧν ἐφιέμενοι πάντες τοὺς πλησίον ἀδικοῦσι, τῷ δὲ ἀπολογουμένῳ ποῖα καὶ πόσα τούτων οὐχ ὑπάρχει. Πάντες δὴ πάντα πράττουσι τὰ μὲν οὐ δι' αὑτοὺς τὰ δὲ δι' αὑτούς. Τῶν μὲν οὖν μὴ δι' αὑτοὺς τὰ μὲν διὰ τύχην πράττουσι τὰ δ' ἐξ ἀνάγκης, τῶν δ' ἐξ ἀνάγκης τὰ μὲν βίᾳ τὰ

---

1. Πρὸς τὴν ἀλητείαν καὶ τὴν ἐπαιτείαν, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ σημερινὸς ποινικολόγος.
2. Αὐτὸ εἶναι τὸ θέμα τῶν κεφ. 1 - 17 τοῦ Β' βιβλίου.

πάντοτε ἐκ προμελέτης. Ὅ,τι ὅμως κάμνομεν ἐκ προμελέτης, τὸ ξαίρομε καλά. Καὶ πράγματι, κανεὶς δὲν ἀγνοεῖ ἐκεῖνο ποὺ προμελετᾶ νὰ πράξῃ.

Τὸ ἐλατήριον ποὺ δημιουργεῖ τὴν πρόθεσίν μας νὰ βλάπτωμεν τοὺς ἄλλους καὶ νὰ κάμνωμεν τὸ κακόν, παρὰ τοὺς νόμους, εἶναι ἡ κακία καὶ ἡ ἔλλειψις αὐτοκυριαρχίας. Πράγματι, ἂν κάποιος ἔχῃ ἓν ἢ περισσότερα ἐλαττώματα, κάμνει ἀδικήματα ἀντίστοιχα πρὸς τὸ ἐλάττωμα ἢ τὰ ἐλαττώματά του. Ἔτσι ὁ φιλάργυρος κάμνει περιουσιακὰ ἀδικήματα, ὁ ἀκόλαστος ἀδικήματα κατὰ τῶν ἠθῶν, ὁ μαλθακὸς ῥέπει πρὸς τὰ ἀδικήματα ποὺ διευκολύνουν τὴν ὀκνηρίαν [1], ὁ δειλὸς ῥέπει πρὸς τὰ ἀδικήματα ποὺ ἀπομακρύνουν τὸν κίνδυνον (διότι ἐγκαταλείπει ἐκείνους ποὺ τὸν συντροφεύουν εἰς τὸν κίνδυνον, ἐξ αἰτίας τοῦ φόβου ποὺ αἰσθάνεται), ὁ φίλος τῶν τιμῶν κάμνει τὰ ἀδικήματα ποὺ ἠμποροῦν νὰ τὸν βοηθήσουν ν' ἀποκτήσῃ τιμάς, ὁ ὀξύθυμος ἐγκληματεῖ ἐπάνω στὸν θυμόν του, ὁ φίλος τῆς νίκης διὰ νὰ νικήσῃ, ὁ ἐκδικητικὸς διὰ νὰ ἐκδικηθῇ, ὁ ἀνόητος διότι δὲν ἠμπορεῖ νὰ διακρίνῃ τί εἶναι δίκαιον καὶ τί εἶναι ἄδικον, καὶ ὁ ἀδιάντροπος διότι δὲν τὸν ἐνδιαφέρει ποίαν γνώμην θὰ σχηματίσῃ ὁ κόσμος δι' αὐτόν. Καὶ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ποὺ ἔχουν ἐλαττώματα, κάμνουν ἀδικήματα ἀντίστοιχα πρὸς τὰ ἐλαττώματά των.

Ὁλόκληρον ὅμως αὐτὸ τὸ ζήτημα εὔκολα ἠμποροῦμεν νὰ τὸ ἀντιληφθῶμεν, εἴτε ἀπὸ ὅσα ἐξεθέσαμεν ἕως τώρα διὰ τὰς ἀρετάς, εἴτε ἀπὸ ὅσα θὰ ἐκθέσωμεν ἀργότερα διὰ τὰ ἀνθρώπινα πάθη [2], μένει δὲ νὰ ἐξετάσωμεν διατὶ κάμνει κανεὶς ἀδικήματα, ὑπὸ ποίας συνθήκας εὑρίσκεται, καὶ ἐναντίον τίνων τὰ ἐκτελεῖ.

Καὶ πρῶτα πρῶτα πρέπει νὰ κάμωμεν διάκρισιν μεταξὺ τῶν αἰτίων ποὺ μᾶς ὠθοῦν, καὶ τῶν δυσχερειῶν ποὺ ἐπιθυμοῦμεν ν' ἀποφύγωμεν, ὅταν ἐπιχειρῶμεν νὰ διαπράξωμεν ἕνα ἀδίκημα. Καὶ πράγματι, εἶναι φανερὸν ὅτι τοῦ μὲν κατηγόρου ἔργον εἶναι νὰ ἐξετάσῃ πόσα καὶ ποῖα ἐλατήρια εἶχεν ὁ ἀντίδικός του, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἡ ἐπιδίωξίς των σπρώχνει τὸν καθένα εἰς τὸ νὰ διαπράξῃ ἀδίκημα, ἔργον δὲ ἐκείνου ποὺ ἀπολογεῖται εἶναι τὸ ν' ἀποδείξῃ τὴν ἔλλειψιν ἐλατηρίων αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

Ὅλαι αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις ὀφείλονται εἴτε εἰς ἐξωτερικὰ αἴτια, εἴτε εἰς τὴν θέλησιν ἐκείνου ποὺ τὰς ἐκτελεῖ. Αἱ πράξεις τῆς πρώτης κατηγορίας ὀφείλονται ἄλλοτε μὲν εἰς τὴν τύχην, ἄλλοτε δὲ εἰς τὴν ἀνάγκην. Καὶ πάλιν αἱ πράξεις ποὺ ὀφείλονται εἰς τὴν ἀνάγκην διαιροῦνται εἰς ἐκεί-

δὲ φύσει, ὥστε πάντα ὅσα μὴ δι᾿ αὐτοὺς πράττουσι, τὰ μὲν ἀπὸ τύχης τὰ δὲ φύσει τὰ δὲ βίᾳ. Ὅσα δὲ δι᾿ αὐτούς, καὶ **1369 a** *ὧν αὐτοὶ αἴτιοι, τὰ μὲν δι᾿ ἔθος τὰ δὲ δι᾿ ὄρεξιν τὰ μὲν διὰ λογιστικὴν ὄρεξιν τὰ δὲ δι᾿ ἄλογον· ἔστιν δ᾿ ἡ μὲν βούλησις ἀγαθοῦ ὄρεξις· (οὐδεὶς γὰρ βούλεται ἀλλ᾿ ἢ ὅταν οἰηθῇ εἶναι ἀγαθόν), ἄλογοι δ᾿ ὀρέξεις ὀργὴ καὶ ἐπιθυμία, ὥστε πάντα ὅσα πράττουσιν ἀνάγκη πράττειν δι᾿ αἰτίας ἑπτά, διὰ τύχην, διὰ φύσιν, διὰ βίαν, δι᾿ ἔθος, διὰ λογισμόν, διὰ θυμόν, δι᾿ ἐπιθυμίαν. Τὸ δὲ προσδιαιρεῖσθαι καθ᾿ ἡλικίαν ἢ ἕξεις ἢ ἄλλ᾿ ἄττα τὰ πραττόμενα περίεργον· εἰ γὰρ συμβέβηκεν τοῖς νέοις ὀργίλοις εἶναι ἢ ἐπιθυμητικοῖς, οὐ διὰ τὴν νεότητα πράττουσι τὰ τοιαῦτα ἀλλὰ δι᾿ ὀργὴν καὶ ἐπιθυμίαν. Οὐδὲ διὰ πλοῦτον καὶ πενίαν, ἀλλὰ συμβέβηκε τοῖς μὲν πένησι διὰ τὴν ἔνδειαν ἐπιθυμεῖν χρημάτων, τοῖς δὲ πλουσίοις διὰ τὴν ἐξουσίαν ἐπιθυμεῖν τῶν μὴ ἀναγκαίων ἡδονῶν· ἀλλὰ πράξουσι καὶ οὗτοι οὐ διὰ πλοῦτον καὶ πενίαν ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπιθυμίαν. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ δίκαιοι καὶ οἱ ἄδικοι, καὶ οἱ ἄλλοι οἱ λεγόμενοι κατὰ τὰς ἕξεις πράττειν, διὰ ταῦτα πράξουσιν· ἢ γὰρ διὰ λογισμὸν ἢ διὰ πάθος· ἀλλ᾿ οἱ μὲν διὰ ἤθη καὶ πάθη χρηστά, οἱ δὲ διὰ τἀναντία. Συμβαίνει μέντοι ταῖς μὲν τοιαύταις ἕξεσι τὰ τοιαῦτα ἀκολουθεῖν, ταῖς δὲ τοιαῖσδε τὰ τοιάδε· εὐθὺς γὰρ ἴσως τῷ μὲν σώφρονι διὰ τὸ σώφρονα εἶναι δόξαι τε καὶ*

νας πού διὰ τῆς βίας ὑποχρεώνεται κανεὶς νὰ ἐκτελέσῃ, καὶ εἰς ἐκείνας πού ἐπιβάλλονται ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ὥστε γενικὰ αἱ πράξεις πού δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν θέλησιν ἐκείνου πού τὰς ἐκτελεῖ, ἠμποροῦν νὰ διαιρεθοῦν εἰς τυχαίας, εἰς πράξεις πού ἐπιβάλλονται ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους, καὶ εἰς πράξεις πού διὰ τῆς βίας ὑποχρεωνόμεθα νὰ ἐκτελέσωμεν. Αἱ πράξεις πάλιν πού ὀφείλονται εἰς τὴν ἄμεσον θέλησιν ἐκείνου πού τὰς ἐκτελεῖ, ἄλλαι ἔχουν ὡς ἀφορμὴν τὴν συνήθειαν καὶ ἄλλαι τὴν ἐπιθυμίαν. Ἡ δὲ ἐπιθυμία ἄλλοτε μὲν εἶναι λογικευμένη, ἄλλοτε δὲ παράλογος.

Θέλησις εἶναι ἡ λογικευμένη ἐπιθυμία ἑνὸς καλοῦ (πράγματι κανεὶς δὲν θέλει παρὰ ἐκεῖνο πού νομίζει πὼς εἶναι καλόν). Παράλογοι δὲ ἐπιθυμίαι εἶναι ὁ θυμὸς καὶ τὸ πάθος. Ἑπομένως ὅλαι αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἀνάγονται κατ' ἀνάγκην εἰς ἑπτὰ αἰτίας, τὴν τύχην, τὴν φύσιν, τὴν βίαν, τὴν συνήθειαν, τὴν λογικευμένην θέλησιν, τὸν θυμόν, τὸ πάθος.

Τὸ νὰ προχωρήσωμεν περισσότερον, διαιροῦντες τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις ἀνάλογα πρὸς τὴν ἡλικίαν, ἢ τὰς συνηθείας, ἢ ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν, εἶναι ὅλους διόλου περιττόν. Πράγματι, ἂν συμβαίνῃ οἱ νέοι νὰ ἐνεργοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θυμοῦ ἢ τοῦ πάθους, δὲν πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ πράξεις των ὀφείλονται εἰς τὴν ἡλικίαν των, ἀλλ' εἰς τὸν θυμὸν ἢ εἰς τὸ πάθος. Οὔτε ὅτι ὁ πλοῦτος ἢ ἡ φτώχεια εἶναι ἀφορμὴ διαφόρων πράξεων. Φυσικά, συμβαίνει οἱ μὲν πτωχοί, ἐπειδὴ τοὺς λείπουν τὰ χρήματα, νὰ τὰ ἐπιδιώκουν μὲ πάθος, οἱ δὲ πλούσιοι, ἐπειδὴ ἔχουν τὴν εὐχέρειαν νὰ τὰ ἀποκτήσουν, νὰ ἐπιδιώκουν μὲ πάθος τὰς περιττὰς ἡδονάς. Αἱ πράξεις των ὅμως δὲν πρέπει ν' ἀποδοθοῦν εἰς τὸν πλοῦτον ἢ εἰς τὴν φτώχεια των, ἀλλ' εἰς τὰ πάθη πού τοὺς κατέχουν. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, οἱ δίκαιοι καὶ οἱ ἄδικοι ἄνθρωποι, ὅλοι οἱ ἄλλοι πού λέγεται ὅτι κάμνουν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο διότι ἔτσι εἶναι συνηθισμένοι, πραγματικὰ ἐλατήρια τῶν πράξεών των ἔχουν, οἱ μὲν πρῶτοι τὴν λογικευμένην θέλησιν, οἱ δὲ ἄλλοι τὸ πάθος των. Καὶ ἀπ' αὐτοὺς πάλιν, ἄλλοι ὁδηγοῦνται ἀπὸ χαρακτῆρας καὶ πάθη χρηστά ἄλλοι δὲ ἀπὸ τὰ ἀντίθετα.

Ἐν τούτοις συμβαίνει ὡρισμένου εἴδους συνήθειαι νὰ ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα ὡρισμένας πράξεις, καὶ πάλιν ἄλλαι συνήθειαι ἄλλου εἴδους πράξεις. Ἔτσι ὁ ἐγκρατὴς ἄνθρωπος, ἀκριβῶς ἐξαιτίας τῆς ἐγκρατείας του, εἶναι φυσι-

ἐπιθυμίαι χρησταὶ ἐπακολουθοῦσι περὶ τῶν ἡδέων, τῷ δ' ἀκολάστῳ αἱ ἐναντίαι περὶ τῶν αὐτῶν τούτων. Διὸ τὰς μὲν τοιαύτας διαιρέσεις ἐατέον, σκεπτέον δὲ ποῖα ποίοις εἴωθεν ἕπεσθαι· εἰ μὲν γὰρ λευκὸς ἢ μέλας ἢ μέγας ἢ μικρός, οὐδὲν τέτακται τῶν τοιούτων ἀκολουθεῖν, εἰ δὲ νέος ἢ πρεσβύτης ἢ δίκαιος ἢ ἄδικος, ἤδη διαφέρει. Καὶ ὅλως ὅσα τῶν συμβαινόντων ποιεῖ διαφέρειν τὰ ἤθη τῶν ἀνθρώπων, οἷον πλουτεῖν δοκῶν ἑαυτῷ ἢ πένεσθαι διοίσει τι, καὶ εὐτυχεῖν ἢ ἀτυχεῖν. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον (II, 12—17) *ἐροῦμεν, νῦν δὲ περὶ τῶν λοιπῶν εἴπωμεν πρῶτον.*

Ἔστι δ' ἀπὸ τύχης μὲν τὰ τοιαῦτα γιγνόμενα, ὅσων ἥ τε αἰτία ἀόριστος καὶ μὴ ἕνεκά του γίγνεται καὶ μήτε ἀεὶ μήτε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μήτε τεταγμένως· δῆλον δ' ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς τύχης περὶ τούτων. Φύσει δὲ ὅσων ἥ τ' αἰτία
1369 b *ἐν αὐτοῖς καὶ τεταγμένη· ἢ γὰρ ἀεὶ ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὡσαύτως ἀποβαίνει. Τὰ γὰρ παρὰ φύσιν οὐδὲν δεῖ ἀκριβολογεῖσθαι, πότερα κατὰ φύσιν τινὰ ἢ ἄλλην αἰτίαν γίγνεται· δόξειε δ' ἂν καὶ ἡ τύχη αἰτία εἶναι τῶν τοιούτων. Βίᾳ δὲ ὅσα παρ' ἐπιθυμίαν ἢ τοὺς λογισμοὺς γίγνεται δι' αὐτῶν τῶν πραττόντων. Ἔθει δὲ ὅ,τι διὰ τὸ πολλάκις πεποιηκέναι ποιοῦσιν. Διὰ λογισμὸν δὲ τὰ δοκοῦντα συμφέρειν ἐκ τῶν εἰρημένων ἀγαθῶν ἢ ὡς τέλος ἢ ὡς πρὸς τὸ τέλος, ὅταν διὰ τὸ συμφέρειν πράττηται· ἔνια γὰρ καὶ οἱ ἀκόλαστοι συμ-*

---

1. «Φυσικὰ» βιβλ. Β'.

κὸν ἀμέσως νὰ σχηματίσῃ γνώμας καὶ ἐπιθυμίας χρηστάς, σχετικὰ πρὸς ὡρισμένας ἡδονάς, ἐνῷ ὁ ἀκόλαστος ἄνθρωπος, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἰδίων ἡδονῶν, νὰ σχηματίσῃ τὰς ἀντιθέτους γνώμας καὶ ἐπιθυμίας.

Γι' αὐτὸ πρέπει ν' ἀφήσωμεν κατὰ μέρος αὐτὰς τὰς διακρίσεις καὶ νὰ ἐξετάσωμεν ποίου εἴδους πράξεις συνήθως προέρχονται ἀπὸ τοὺς διαφόρους χαρακτῆρας τῶν ἀνθρώπων. Πράγματι, τὸ ἂν κάποιος εἶναι ἄσπρος ἢ μαῦρος, ψηλὸς ἢ κοντός, δὲν ἔχει καμμίαν συνέπειαν ἀπ' αὐτὰς ποὺ ἀποτελοῦν τὸ θέμα μας. Ἂν ὅμως εἶναι νέος ἢ γέρος, ἢ δίκαιος ἢ ἄδικος, αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει. Καὶ γενικὰ ὅλαι αἱ συνθῆκαι ποὺ ἐπιδροῦν ἐπάνω εἰς τὰ ἤθη τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι τὸ νὰ νομίζῃ κανεὶς τὸν ἑαυτόν του πλούσιον ἢ πτωχόν, τυχηρὸν ἢ ἄτυχον, ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπάνω εἰς τὰς πράξεις του. Ἀλλὰ περὶ ὅλων αὐτῶν θὰ ὁμιλήσωμεν κατόπιν. Τώρα δὲ ἂς ἐξετάσωμεν ὅσα ἀφήσαμεν.

Τυχαῖαι πράξεις εἶναι ὅλαι ἐκεῖναι ποὺ ἡ αἰτία των εἶναι ἀκαθόριστος καὶ δὲν γίνονται πρὸς ὡρισμένον σκοπόν, καὶ δὲν συμβαίνουν οὔτε πάντοτε, οὔτε συνήθως, ὑπὸ κανονικὰς συνθήκας. Αὐτὸ δὲ τὸ σημεῖον γίνεται πρόδηλον ἀπὸ τὸν ὁρισμὸν ποὺ ἐδώσαμεν περὶ τῆς τύχης [1].

Εἰς τὴν φύσιν ὀφείλονται ἐκεῖναι αἱ πράξεις ποὺ περιέχουν μέσα των τὴν αἰτιολογίαν των καὶ προκύπτουν ὑπὸ κανονικὰς συνθήκας. Πράγματι δέ, ἢ πάντοτε ἢ συνήθως συμβαίνουν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Ἐκεῖνα δὲ ποὺ δὲν γίνονται σύμφωνα μὲ τοὺς φυσικοὺς νόμους, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ψιλολογοῦμε ἂν ὀφείλονται εἰς τὴν φύσιν ἢ ὄχι. Καὶ θὰ ἠμποροῦσε νὰ θεωρηθῇ ὡς αἰτία των μᾶλλον ἡ τύχη.

Εἰς τὴν βίαν ὀφείλονται αἱ πράξεις ἐκεῖναι ποὺ γίνονται παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν λογικευμένην θέλησιν τῶν προσώπων ποὺ τὰς ἐκτελοῦν.

Εἰς τὴν συνήθειαν ὀφείλεται κάθε τι ποὺ κάμνομεν, ἐπειδὴ πολλὲς φορὲς τὸ ἔχομεν ξανακάμει.

Εἰς τὴν λογικευμένην θέλησίν μας ὀφείλονται ἐκεῖναι αἱ πράξεις ποὺ φαίνονται εἰς αὐτὸν ποὺ τὰς ἐκτελεῖ ὠφέλιμοι, καὶ περιλαμβάνονται μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἀπηριθμήσαμεν ὡς καλάς, εἴτε διότι ἀποτελοῦν τελικὸν σκοπόν, εἴτε διότι μᾶς προσεγγίζουν πρὸς τὸν τελικὸν σκοπόν, καὶ τοῦτο, ὅταν ἐκτελῶνται διότι εἶναι ὠφέλιμοι. Διότι καὶ οἱ ἀκόλαστοι συμβαίνει νὰ ἐκτελέσουν κάποτε ὠφελίμους πράξεις.

φέροντα πράττουσιν, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ συμφέρειν ἀλλὰ δι' ἡδονήν. Διὰ θυμὸν δὲ καὶ ὀργὴν τὰ τιμωρητικά. Διαφέρει δὲ τιμωρία καὶ κόλασις· ἡ μὲν γὰρ κόλασις τοῦ πάσχοντος ἕνεκά ἐστιν, ἡ δὲ τιμωρία τοῦ ποιοῦντος, ἵνα ἀποπληρωθῇ. Τί μὲν οὖν ἐστὶν ἡ ὀργή, δῆλον ἔσται ἐν τοῖς περὶ τῶν παθῶν (cf. II, 2), δι' ἐπιθυμίαν δὲ πράττεται ὅσα φαίνεται ἡδέα. Ἔστιν δὲ καὶ τὸ σύνηθες καὶ τὸ ἐθιστὸν ἐν τοῖς ἡδέσιν· πολλὰ γὰρ καὶ τῶν φύσει μὴ ἡδέων, ὅταν συνεθισθῶσιν, ἡδέως ποιοῦσιν. Ὥστε συλλαβόντι εἰπεῖν, ὅσα δι' αὑτοὺς πράττουσιν, ἅπαντ' ἐστὶν ἢ ἀγαθὰ ἢ φαινόμενα ἀγαθὰ ἢ ἡδέα ἢ φαινόμενα ἡδέα. Ἐπεὶ δ' ὅσα δι' αὑτούς, ἑκόντες πράττουσιν, οὐχ ἑκόντες δὲ ὅσα μὴ δι' αὑτούς, πάντ' ἂν εἴη, ὅσα ἑκόντες πράττουσιν, ἢ ἀγαθὰ ἢ φαινόμενα ἀγαθὰ ἢ ἡδέα ἢ φαινόμενα ἡδέα· τίθημι γὰρ καὶ τὴν τῶν κακῶν ἢ φαινομένων κακῶν ἢ ἀπαλλαγὴν ἢ ἀντὶ μείζονος ἐλάττονος μετάληψιν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς (αἱρετὰ γάρ πως) καὶ τὴν τῶν λυπηρῶν ἢ φαινομένων ἢ ἀπαλλαγὴν ἢ μετάληψιν ἀντὶ μειζόνων ἐλαττόνων ἐν τοῖς ἡδέσιν ὡσαύτως. Ληπτέον ἄρα τὰ συμφέροντα καὶ ἡδέα, πόσα καὶ ποῖα. Περὶ μὲν οὖν τοῦ συμφέροντος ἐν τοῖς συμβουλευτικοῖς εἴρηται πρότερον (I, 6), περὶ δὲ τοῦ ἡδέος εἴπωμεν νῦν. Δεῖ δὲ νομίζειν ἱκανοὺς εἶναι τοὺς ὅρους, ἐὰν ὦσι περὶ ἑκάστου μήτε ἀσαφεῖς μήτε ἀκριβεῖς.

---

1. Βιβλ. 2 κεφ. 2.
2. Δηλ. τὸ μικρότερον κακὸν ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον κτλ.
3. Κεφ. 4, 6, 7 κτλ.

Δὲν τὰς ἐκτελοῦν ὅμως διότι εἶναι ὠφέλιμοι (καὶ συνεπῶς δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν λογικευμένην θέλησίν των), ἀλλὰ χάριν τῆς ἡδονῆς.

Εἰς τὸν θυμὸν καὶ εἰς τὴν ὀργὴν ὀφείλονται αἱ πράξεις ἐκδικήσεως. Ἡ ἐκδίκησις διαφέρει ἀπὸ τὴν τιμωρίαν. Πράγματι, ὅταν ἐπιβάλλεται τιμωρία, ἔχομεν ὑπ' ὄψιν ἐκεῖνον ποὺ θὰ τὴν ὑποστῇ. Ἐνῷ ἡ ἐκδίκησις γίνεται πρὸς χάριν ἐκείνου ποὺ τὴν ἀσκεῖ, καὶ μὲ σκοπὸν νὰ ἱκανοποιηθῇ οὗτος. Τί πρᾶγμα δὲ εἶναι ἡ ὀργή, θὰ ἴδωμεν ὅταν φθάσωμεν εἰς τὸ μέρος ὅπου πραγματευόμεθα περὶ τῶν παθῶν [1].

Εἰς τὴν ἐπιθυμίαν ὀφείλονται αἱ πράξεις ποὺ μᾶς φαίνονται εὐχάριστοι. Ἀλλὰ καὶ κάθε πρᾶξις ποὺ ἀπὸ σύστημα ἢ συνήθειαν ἐμάθαμεν νὰ ἐκτελοῦμεν, καταλέγεται μεταξὺ τῶν εὐχαρίστων. Καὶ πράγματι, ὅταν συνηθίσωμεν, κάμνομεν εὐχαρίστως πολλὰ πράγματα ποὺ δὲν εἶναι ἐκ φύσεως εὐχάριστα. Καὶ ἔτσι, μὲ λίγα λόγια, ὅλαι αἱ πράξεις ποὺ ὀφείλονται ἄμεσα εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, ἢ εἶναι καλαί, ἢ μᾶς φαίνονται καλαί, ἢ εἶναι εὐχάριστοι, ἢ μᾶς φαίνονται εὐχάριστοι. Καὶ ἐπειδὴ ἐκείνας τὰς πράξεις ποὺ ὀφείλονται ἄμεσα εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, τὰς ἐκτελοῦμεν θεληματικά, παρὰ τὴν θέλησίν μας δὲ πράττομεν μόνον ἐκείνας ποὺ ὀφείλονται εἰς ἐξωτερικὰ ἐλατήρια, πρέπει νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ὅλαι αἱ πράξεις ποὺ ἐκτελοῦμεν θεληματικά, ἢ εἶναι καλαί, ἢ φαίνονται καλαί, ἢ εἶναι εὐχάριστοι, ἢ φαίνονται εὐχάριστοι. Θεωρῶ δὲ ὡς καλὸν καὶ τὴν ἀπαλλαγήν μας ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ἢ νομίζομεν ὅτι εἶναι κακόν, ἢ τὴν ἀντικατάστασιν ἑνὸς μεγαλυτέρου κακοῦ ἀπὸ ἕνα μικρότερον (διότι καὶ αὐτὰ εἶναι κατὰ κάποιον τρόπον πράγματα ποὺ πρέπει νὰ προτιμῶνται [2]), καθὼς ἐπίσης θεωρῶ ὡς εὐχάριστον καὶ τὴν ἀπαλλαγήν μας ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ἢ νομίζομεν ὅτι εἶναι λυπηρὸν ἢ τὴν ἀντικατάστασιν ἑνὸς λυπηροτέρου ἀπὸ ἄλλο, ὀλιγώτερον λυπηρόν.

Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ὠφέλιμα καὶ τὰ εὐχάριστα πράγματα, τὰς ἰδιότητάς των καὶ τὸν ἀριθμόν των. Καὶ περὶ μὲν τῶν ὠφελίμων πραγμάτων ἔγινεν ἤδη λόγος εἰς τὸ περὶ πολιτικῶν λόγων μέρος τοῦ παρόντος ἔργου [3]. Ἂς ὁμιλήσωμεν λοιπὸν τώρα περὶ τῶν εὐχαρίστων. Οἱ δὲ ὁρισμοὶ ποὺ θὰ δώσωμεν πρέπει νὰ θεωρῶνται ἐπαρκεῖς, ὅταν, χωρὶς νὰ εἰσέρχωνται εἰς λεπτομερείας, δὲν εἶναι ἀσαφεῖς.

11. *Ὑποκείσθω δὴ ἡμῖν εἶναι τὴν ἡδονὴν κίνησίν τινα τῆς ψυχῆς καὶ κατάστασιν ἀθρόαν καὶ αἰσθητὴν εἰς τὴν ὑπάρχουσαν φύσιν, λύπην δὲ τοὐναντίον. Εἰ δή ἐστιν ἡδονὴ τὸ*
1370 a *τοιοῦτον, δῆλον ὅτι καὶ ἡδύ ἐστι τὸ ποιητικὸν τῆς εἰρημένης διαθέσεως, τὸ δὲ φθαρτικὸν ἢ τῆς ἐναντίας καταστάσεως ποιητικὸν λυπηρόν. Ἀνάγκη οὖν ἡδὺ εἶναι τό τε εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἰέναι ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, καὶ μάλιστα ὅταν ἀπειληφότα ᾖ τὴν ἑαυτῶν φύσιν τὰ κατ᾽ αὐτὴν γιγνόμενα, καὶ τὰ ἔθη· καὶ γὰρ τὸ εἰθισμένον ὥσπερ πεφυκὸς ἤδη γίγνεται· ὅμοιον γάρ τι τὸ ἔθος τῇ φύσει· ἐγγὺς γὰρ καὶ τὸ πολλάκις τῷ ἀεί, ἔστιν δ᾽ ἡ μὲν φύσις τοῦ ἀεί, τὸ δὲ ἔθος τοῦ πολλάκις. Καὶ τὸ μὴ βίαιον· παρὰ φύσιν γὰρ ἡ βία, διὸ τὸ ἀναγκαῖον λυπηρὸν καὶ ὀρθῶς εἴρηται*

πᾶν γὰρ ἀναγκαῖον πρᾶγμ᾽ ἀνιαρὸν ἔφυ.

Τὰς δ᾽ ἐπιμελείας καὶ τὰς σπουδὰς καὶ τὰς συντονίας λυπηράς· ἀναγκαῖα γὰρ καὶ βίαια ταῦτα, ἐὰν μὴ ἐθισθῶσιν· οὕτω δὲ τὸ ἔθος ποιεῖ ἡδύ. Τὰ δ᾽ ἐναντία ἡδέα· διὸ αἱ ῥαθυμίαι καὶ αἱ ἀπονίαι καὶ αἱ ἀμέλειαι καὶ αἱ παιδιαὶ καὶ αἱ ἀναπαύσεις καὶ ὁ ὕπνος τῶν ἡδέων· οὐδὲν γὰρ πρὸς ἀνάγκην τούτων. Καὶ οὗ ἂν ἡ ἐπιθυμία ἐνῇ, καὶ ἅπαν ἡδύ· ἡ γὰρ ἐπιθυμία τοῦ ἡδέος ἐστὶν ὄρεξις. Τῶν δὲ ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν ἄλογοί εἰσιν αἱ δὲ μετὰ λόγου. Λέγω δὲ ἀλόγους ὅσας μὴ ἐκ τοῦ ὑπολαμβάνειν ἐπιθυμοῦσιν· εἰσὶν δὲ τοιαῦται ὅσαι εἶναι λέγονται φύσει, ὥσπερ αἱ διὰ τοῦ σώματος ὑπάρχου-

---

1. Τὸν ἴδιον στίχον ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ εἰς τὸ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» καὶ τὸν ἀποδίδει εἰς τὸν Εὔηνον. Πρβλ. ἐν τούτοις «Θέογνιν», στίχ. 472. Βλ. ἐπίσης καὶ σημείωσιν τοῦ L. Spengel, Ρητορική, τόμος 2ος, σελ. 159.

11. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΥΧΑΡΙΣΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ἂς δεχθῶμεν ὅτι ἡδονὴ εἶναι μία κίνησις τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἐξαφνικὴ καὶ αἰσθητὴ ἀποκατάστασίς της εἰς τὴν πραγματικήν της φύσιν καὶ ὅτι τὸ ἀντίθετον τῆς ἡδονῆς εἶναι ἡ λύπη.

Ἂν ὅμως αὐτὸ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἡ ἡδονή, τότε προφανῶς εὐχάριστον εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δημιουργεῖ αὐτὴν τὴν ψυχικὴν διάθεσιν, ἐνῷ ἐκεῖνο ποὺ τὴν καταστρέφει, ἢ ποὺ δημιουργεῖ τὴν ἀντίθετον κατάστασιν, εἶναι λυπηρόν.

Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν εὐχάριστον εἶναι συνήθως ἐκεῖνο ποὺ μᾶς φέρει εἰς μίαν κατάστασιν σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν καὶ μάλιστα τότε, ὅταν τὰ πράγματα γίνωνται σύμφωνα πρὸς ὡρισμένους φυσικοὺς νόμους. Εὐχάριστον ἐπίσης εἶναι καὶ ἐκεῖνο ποὺ γίνεται ἀπὸ συνήθειαν. Καὶ πράγματι, ἐκεῖνο ποὺ ἔχομεν συνηθίσει, μᾶς εἶναι σὰν φυσικόν. Καὶ ἡ συνήθεια ὁμοιάζει μὲ τὴν φύσιν. Διότι τὸ συχνὰ γειτονεύει πρὸς τὸ πάντοτε. Τὸ παντοτεινὸν εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἰδιότητας τῆς φύσεως, τὸ δὲ συχνὸν εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἰδιότας τῆς συνηθείας.

Εὐχάριστον εἶναι ἀκόμη ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἀναγκαζόμεθα διὰ τῆς βίας νὰ πράξωμεν. Πράγματι, ἡ βία εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν φύσιν. Καὶ γι' αὐτὸ ὅ,τι γίνεται κατ' ἀνάγκην μᾶς εἶναι δυσάρεστον, καὶ πολὺ ὀρθὰ ἔχει γραφῆ ὁ στίχος:

«Πόσο βαρετὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὑποχρεωνόμεθα νὰ κάνουμε!» [1]

Οἱ ἔννοιες, αἱ φροντίδες καὶ αἱ ἐντατικαὶ προσπάθειαι εἶναι δυσάρεστα πράγματα. Διότι γίνονται ἀπὸ ἀνάγκην, ἢ ἐπειδὴ ἐξασκεῖται ἐπάνω μας βία. Ἐκτὸς ἂν εἴμεθα μαθημένοι εἰς αὐτά. Ἔτσι ἡ συνήθεια τὰς κάμνει εὐχαρίστους. Τὰ ἀντίθετά των ὅμως εἶναι πάντοτε εὐχάριστα. Ἔτσι, ἡ τεμπελιά, ἡ ἀργία, ἡ ξενοιασιά, τὰ παιγνίδια, ἡ ἀνάπαυσις καὶ ὁ ὕπνος εἶναι ἀπὸ τὰ εὐχάριστα πράγματα. Διότι κανεὶς δὲν καταναγκάζεται νὰ κάμῃ κάτι ἀπὸ ὅλα αὐτά.

Ἐπίσης εὐχάριστον εἶναι κάθε τι ποὺ ἐπιθυμοῦμεν μὲ πάθος. Διότι ἡ ἐπιθυμία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ πόθος τῶν πραγμάτων ποὺ μᾶς εἶναι εὐχάριστα. Ἀπὸ τὰς ἐπιθυμίας μας ἄλλαι εἶναι παράλογοι καὶ ἄλλαι λογικαί. Ὀνομάζω παραλόγους ἐκείνας τὰς ἐπιθυμίας ποὺ αἰσθάνεται κανεὶς χωρὶς νὰ τὰς ἔχῃ δικαιολογήσει εἰς τὸν ἑαυτόν του μὲ τὴν λογικήν. Αὐτοῦ δὲ τοῦ εἴδους εἶναι ὅλαι αἱ ἐπιθυμίαι ποὺ ὀνομάζονται φυσικαί, ὅπως εἶναι ἐκεῖναι ποὺ προέρ-

σαι, οἷον ἡ τροφῆς δίψα καὶ πεῖνα, καὶ καθ' ἕκαστον εἶδος τροφῆς εἶδος ἐπιθυμίας, καὶ αἱ περὶ τὰ γευστὰ καὶ ἀφροδίσια καὶ ὅλως τὰ ἁπτά, καὶ περὶ ὀσμὴν [εὐωδίας] καὶ ἀκοὴν καὶ ὄψιν. Μετὰ λόγου δὲ ὅσα ἐκ τοῦ πεισθῆναι ἐπιθυμοῦσιν· πολλὰ γὰρ καὶ θεάσασθαι καὶ κτήσασθαι ἐπιθυμοῦσιν ἀκούσαντες καὶ πεισθέντες. Ἐπεὶ δ' ἐστὶν τὸ ἥδεσθαι ἐν τῷ αἰσθάνεσθαί τινος πάθους, ἡ δὲ φαντασία ἐστὶν αἴσθησίς τις ἀσθενής, κἀεὶ ἐν τῷ μεμνημένῳ καὶ τῷ ἐλπίζοντι ἀκολουθοῖ ἂν φαντασία τις οὗ μέμνηται ἢ ἐλπίζει. Εἰ δὴ τοῦτο, δῆλον ὅτι καὶ ἡδοναὶ ἅμα μεμνημένοις καὶ ἐλπίζουσιν, ἐπείπερ καὶ αἴσθησις. Ὥστ' ἀνάγκη πάντα τὰ ἡδέα ἢ ἐν τῷ αἰσθάνεσθαι εἶναι παρόντα ἢ ἐν τῷ μεμνῆσθαι γεγενημένα ἢ ἐν τῷ ἐλπίζειν μέλλοντα· αἰσθάνονται μὲν γὰρ τὰ παρόντα, μέμνηνται δὲ τὰ γενόμενα, ἐλπίζουσι δὲ τὰ μέλ-
1370 b *λοντα. Τὰ μὲν οὖν μνημονευτὰ ἡδέα ἐστὶν οὐ μόνον ὅσα ἐν τῷ παρόντι, ὅτε παρῆν, ἡδέα ἦν, ἀλλ' ἔνια καὶ οὐχ ἡδέα, ἂν ᾖ ὕστερον καλὸν καὶ ἀγαθὸν τὸ μετὰ τοῦτο· ὅθεν καὶ τοῦτ' εἴρηται,*

> *ἀλλ' ἡδύ τοι σωθέντα μεμνῆσθαι πόνων,*

καὶ

> *μετὰ γάρ τε καὶ ἄλγεσι τέρπεται ἀνὴρ*
> *μνησάμενος ὅτε πολλὰ πάθῃ καὶ πολλὰ ἐόργῃ.*

Τούτου δ' αἴτιον ὅτι ἡδὺ καὶ τὸ μὴ ἔχειν κακόν. Τὰ δ' ἐν ἐλπίδι, ὅσα παρόντα ἢ εὐφραίνειν ἢ ὠφελεῖν φαίνεται με-

---

1. Στίχος τῆς «Ἀνδρομέδας», τραγῳδίας τοῦ Εὐριπίδου, ποὺ δὲν σώζεται ὁλόκληρη. Πρβλ. καὶ Βιργ. «Αἰνειάς» I, 203.

2. Ὀδύσσεια Ο, 400-401. (Μετάφρ. Ζησ. Σίδερη). Ὁ Ἀριστοτέλης παραθέτει τὸν στίχον ὑπὸ ἄλλην μορφήν. Εἰς τὸ Ὁμηρικὸν κείμενον εἶναι διατυπωμένος ἔτσι :

> Μετὰ γὰρ καὶ ἄλγεσι τέρπεται ἀνὴρ
> ὅστις δὴ μάλα πολλὰ πάθῃ καὶ πολλ' ἐπαληθῇ.

χονται ἀπὸ τὸ σῶμα μας, δηλ. ἡ δίψα καὶ ἡ πεῖνα, ποὺ προέρχονται (ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τοῦ σώματός μας) νὰ τραφῇ, καθὼς καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ἐπιθυμία ποὺ αἰσθανόμεθα διὰ τὸ κάθε εἶδος τροφῆς. Ἐπίσης αἱ ἐπιθυμίαι ποὺ προέρχονται (ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις)· ἀπὸ τὴν γεῦσιν, ἀπὸ τὰς ἀφροδισίους ὁρμὰς καὶ γενικὰ ἀπὸ τὴν ἀφήν, ἀπὸ τὴν ὄσφρησιν καὶ τὴν ἀκοὴν καὶ τὴν ὅρασιν. Λογικὰς δὲ ἐπιθυμίας ὀνομάζω ἐκείνας ποὺ δοκιμάζει κανεὶς ὅταν πεισθῇ ὅτι ὡρισμένα πράγματα πρέπει νὰ τὰ ἐπιθυμῇ. Καὶ πράγματι, πολλὰ πράγματα ἐπιθυμεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἰδῇ καὶ νὰ τ' ἀποκτήσῃ, ἀφοῦ ἀκούσῃ νὰ ὁμιλοῦν γι' αὐτὰ καὶ πεισθῇ ὅτι εἶναι ἐπιθυμητά.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀπόλαυσις συνίσταται εἰς τὸ νὰ δοκιμάζῃ κανεὶς κάποιαν ἐντύπωσιν, καὶ ἡ φαντασία δὲ εἶναι καὶ αὐτὴ μία αἴσθησις ἀδύνατη, εἶναι δυνατὸν κάποτε καὶ ἐκεῖνος ποὺ θυμᾶται τὰ περασμένα ἢ ἐλπίζει κάτι διὰ τὸ μέλλον, νὰ ζωντανεύσῃ μὲ τὴν φαντασίαν του ἐκεῖνα ποὺ θυμᾶται ἢ ποὺ ἐλπίζει. Ἂν ὅμως αὐτὸ εἶναι ὀρθόν, τότε εἶναι φανερὸν ὅτι καὶ ἡ ἀνάμνησις καὶ ἡ ἐλπὶς εἶναι εὐχάριστα πράγματα, διότι ἀνήκουν εἰς τὴν αἴσθησιν.

Ὥστε ἀναγκαστικὰ ὅλα τὰ εὐχάριστα πράγματα ἢ ἀνάγονται εἰς τὸ παρόν, καὶ τὰ αἰσθανόμεθα, ἢ εἰς τὸ παρελθόν, καὶ τὰ ἐνθυμούμεθα, ἢ εἰς τὸ μέλλον, καὶ ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐλπίδων μας. Πράγματι, αἰσθάνεται κανεὶς τὰ παρόντα, θυμᾶται τὰ περασμένα, ἐλπίζει δὲ τὰ μέλλοντα.

Ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ ἐνθυμούμεθα, εὐχάριστα δὲν εἶναι μόνον ὅσα ἦσαν εὐχάριστα καὶ τότε ποὺ συνέβησαν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ποὺ τότε μὲν δὲν ἦσαν εὐχάριστα, ἂν κατόπιν ἦλθαν ὡραῖα καὶ καλὰ ὅσα ἐπηκολούθησαν. Καὶ γι' αὐτὸ ἐγράφη ὁ στίχος

«Πόσο εὐχάριστο εἶναι, ὅταν σωθῇ κανείς, νὰ θυμᾶται ὅσα τράβηξε» [1],

καθὼς ἐπίσης καὶ

«Γιατὶ καθένας χαίρεται κατόπι καὶ στὶς πίκρες
ὅπου περάσει συμφορὲς καὶ ποὺ γυρίσει κόσμο» [1].

Αὐτὸ δὲ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἶναι εὐχάριστον νὰ αἰσθανώμεθα πὼς ἔχομεν ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸ κακόν.

Ἐκεῖνα ποὺ ἐλπίζομεν εἶναι εὐχάριστα ὅταν, ἂν πραγματοποιηθοῦν, μᾶς φαίνεται ὅτι θὰ μᾶς προξενήσουν μεγάλην χαρὰν ἢ ὠφέλειαν, καὶ ἡ ὠφέλεια αὐτὴ δὲν θὰ συνωδεύετο

γάλα, καὶ ἄνευ λύπης ὠφελεῖν. Ὅλως δὲ ὅσα παρόντα εὐφραίνει, καὶ ἐλπίζοντας καὶ μεμνημένους ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Διὸ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι ἡδύ, ὥσπερ καὶ Ὅμηρος ἐποίησε περὶ τοῦ θυμοῦ

ὅς τε πολὺ γλυκίων μέλιτος καταλειβομένοιο·

οὐθεὶς γὰρ ὀργίζεται τῷ ἀδυνάτῳ φαινομένῳ τιμωρίας τυχεῖν, οὐδὲ τοῖς πολὺ ὑπὲρ αὐτοὺς τῇ δυνάμει ἢ οὐκ ὀργίζονται ἢ ἧττον. Καὶ ἐν ταῖς πλείσταις ἐπιθυμίαις ἀκολουθεῖ τις ἡδονή· ἢ γὰρ μεμνημένοι ὡς ἔτυχον ἢ ἐλπίζοντες ὡς τεύξονται χαίρουσίν τινα ἡδονήν, οἷον οἵ τ' ἐν τοῖς πυρετοῖς ἐχόμενοι ταῖς δίψαις καὶ μεμνημένοι ὡς ἔπιον καὶ ἐλπίζοντες πιεῖσθαι χαίρουσιν, καὶ οἱ ἐρῶντες καὶ διαλεγόμενοι καὶ γράφοντες καὶ ποιοῦντές τι ἀεὶ περὶ τοῦ ἐρωμένου χαίρουσιν· ἐν ἅπασι γὰρ τοῖς τοιούτοις μεμνημένοι οἷον αἰσθάνεσθαι οἴονται τοῦ ἐρωμένου. Καὶ ἀρχὴ δὲ τοῦ ἔρωτος αὕτη γίγνεται πᾶσιν, ὅταν μὴ μόνον παρόντος χαίρωσιν ἀλλὰ καὶ ἀπόντος μεμνημένοις [ἐρῶσιν] λύπη προσγένηται τῷ μὴ παρεῖναι, καὶ ἐν πένθεσι καὶ θρήνοις ὡσαύτως ἐπιγίγνεταί τις ἡδονή· ἡ μὲν γὰρ λύπη ἐπὶ τῷ μὴ ὑπάρχειν, ἡδονὴ δ' ἐν τῷ μεμνῆσθαι καὶ ὁρᾶν πως ἐκεῖνον καὶ ἃ ἔπραττεν καὶ οἷος ἦν, διὸ καὶ τοῦτ' εἰκότως εἴρηται

ὣς φάτο, τοῖσι δὲ πᾶσιν ὑφ' ἵμερον ὦρσε γόοιο.

Καὶ τὸ τιμωρεῖσθαι ἡδύ. Οὗ γὰρ τὸ μὴ τυγχάνειν λυπηρόν, τὸ τυγχάνειν ἡδύ· οἱ δ' ὀργιζόμενοι λυποῦνται ἀνυπερβλή-

---

1. Ἰλιάδ. Σ, 108/9 (Μεταφ. Πολυλᾶ. Τὰ ἐπίθετα εἶναι στὸ θηλυκὸ γένος ἐπειδὴ ὁ Πολυλᾶς μεταφράζει τὸν θυμὸν χολήν).
2 Ἰλιάδ. Ψ, 108. (Μετάφρ. Α. Πάλλη). Ὁ ἴδιος στίχος καὶ εἰς τὴν Ὀδύσσειαν Δ, 183. Βλ. καὶ Ὀδυσ. Δ. 113.

ἀπὸ λύπην. Γενικὰ δέ, ἐκεῖνα ποὺ μᾶς εἶναι εὐχάριστα, τὸν καιρὸν ποὺ συμβαίνουν, εἶναι εὐχάριστα συνήθως καὶ ὅταν τὰ ἐλπίζωμεν καὶ ὅταν τὰ ἐνθυμούμεθα. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ νὰ θυμώνῃ κανεὶς εἶναι εὐχάριστον καὶ ὁ Ὅμηρος ἔκαμε, σχετικὰ μὲ τὸν θυμόν, τὸν ἀκόλουθον στίχον

Καὶ μὲς στὰ στήθη χύνεται γλυκειὰ καὶ μελωμένη [1].

Καὶ ἀλήθεια, κανεὶς δὲν θυμώνει μὲ ἐκεῖνον ποὺ θεωρεῖ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἐκδικηθῇ. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ὑπερέχουν πολὺ ἀπὸ ἡμᾶς εἰς δύναμιν, ἢ δὲν θυμώνομεν καθόλου, ἢ πάντως θυμώνομεν ὀλιγώτερον.

Αἱ περισσότεραι ἐπιθυμίαι ἔχουν ὡς συνέπειαν τὴν ἡδονήν. Καὶ πράγματι, εἴτε ἡ ἀνάμνησις τῆς ἡδονῆς ποὺ ἐδοκίμασε κανείς, εἴτε ἡ ἐλπὶς τῆς ἡδονῆς ποὺ θὰ δοκιμάσῃ, τοῦ δίδουν κάποιαν ἡδονικὴν χαράν. Ἔτσι ὅσοι ἔχουν πυρετὸν καὶ ὑποφέρουν ἀπὸ δίψαν, δοκιμάζουν εὐχάριστον συναίσθημα καὶ διότι ἐνθυμοῦνται ὅτι ἤπιαν καὶ διότι ἐλπίζουν ὅτι θὰ ξαναπιοῦν.

Καὶ οἱ ἐρωτευμένοι αἰσθάνονται εὐχάριστον συναίσθημα μὲ τὸ νὰ περιστρέφωνται ὅλα τὰ λόγια των, καὶ ὅλα ὅσα γράφουν καὶ ὅλαι αἱ πράξεις των, γύρω ἀπὸ τὸ ἀγαπημένο των πρόσωπον. Καὶ πράγματι, μὲ ὅλα αὐτὰ ἐνθυμοῦνται τὸ ἀγαπημένον των πρόσωπον, καὶ νομίζουν ὅτι τὸ αἰσθάνονται, σὰν νὰ ἦτο παρόν. Αὐτὸ δὲ εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἔρωτος. Δηλαδὴ οἱ ἐρωτευμένοι δοκιμάζουν εὐχάριστα συναισθήματα ὄχι μόνον ὅταν τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἔρωτός των εἶναι παρόν, ἀλλὰ καὶ τότε ποὺ ἀπουσιάζει, μὲ τὴν ἀνάμνησίν του, ἐνῷ συγχρόνως αἰσθάνονται καὶ κάποιαν λύπην, διότι δὲν εἶναι παρόν.

Καὶ μέσα εἰς τὰ πένθη καὶ τοὺς θρήνους ἀκόμη γεννᾶται κάποιο εὐχάριστον συναίσθημα. Καὶ πράγματι, ἡ μὲν λύπη προέρχεται ἀπὸ τὴν στέρησιν. Ἀλλ' ὑπάρχει κάποια εὐχαρίστησις ὅταν ἐνθυμούμεθα τὸν φίλον ποὺ ἐχάσαμεν, καὶ ἀναπολοῦμεν καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ τὰς πράξεις του καὶ τὰς ψυχικάς του ἰδιότητας. Καὶ πολὺ σωστὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ ἀκολούθου στίχου:

«Εἶπε καὶ σ' ὅλων τὴν καρδιὰ ξυπνάει τοῦ θρήνου πόθο» [2].

Εὐχάριστον ἐπίσης εἶναι τὸ νὰ ἐκδικούμεθα. Διότι, ἐκεῖνο ποὺ λυπούμεθα, ἂν δὲν τὸ ἐπιτύχωμεν, αἰσθανόμεθα μεγάλην εὐχαρίστησιν ὅταν τὸ ἐπιτυγχάνωμεν. Ἀλλ' ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι θυμωμένοι δοκιμάζουν τὴν μεγαλυτέραν λύ-

τως μὴ τιμωρούμενοι, ἐλπίζοντες δὲ χαίρουσιν. Καὶ τὸ νικᾶν ἡδύ, οὐ μόνον τοῖς φιλονίκοις ἀλλὰ πᾶσιν· φαντασία γὰρ ὑπεροχῆς γίγνεται, οὗ πάντες ἔχουσιν ἐπιθυμίαν ἢ ἠρέμα ἢ μᾶλλον. Ἐπεὶ δὲ τὸ νικᾶν ἡδύ, ἀνάγκη καὶ τὰς παιδιὰς ἡδείας εἶναι τὰς μαχητικὰς καὶ τὰς ἐριστικάς· 1371 a (πολλάκις γὰρ ἐν ταύταις γίγνεται τὸ νικᾶν) καὶ ἀστραγαλίσεις καὶ σφαιρίσεις καὶ κυβείας καὶ πεττείας. Καὶ περὶ τὰς ἐσπουδασμένας δὲ παιδιὰς ὁμοίως· αἳ μὲν γὰρ ἡδεῖαι γίγνονται, ἄν τις ᾖ συνήθης, αἳ δ' εὐθὺς ἡδεῖαι, οἷον κυνηγία καὶ πᾶσα θηρευτική· ὅπου γὰρ ἅμιλλα, ἐνταῦθα καὶ νίκη ἐστίν. Διὸ καὶ ἡ δικανικὴ καὶ [ἡ] ἐριστικὴ ἡδεῖα τοῖς εἰθισμένοις καὶ δυναμένοις. Καὶ τιμὴ καὶ εὐδοξία τῶν ἡδίστων διὰ τὸ γίγνεσθαι φαντασίαν ἑκάστῳ ὅτι τοιοῦτος οἷος ὁ σπουδαῖος, καὶ μᾶλλον ὅταν φῶσιν οὓς οἴεται ἀληθεύειν. Τοιοῦτοι δ' οἱ ἐγγὺς μᾶλλον τῶν πόρρω, καὶ οἱ συνήθεις καὶ οἱ πολῖται τῶν ἄπωθεν, καὶ οἱ ὄντες τῶν μελλόντων, καὶ οἱ φρόνιμοι ἀφρόνων, καὶ πολλοὶ ὀλίγων· μᾶλλον γὰρ εἰκὸς ἀληθεύειν τοὺς εἰρημένους τῶν ἐναντίων· ἐπεὶ ὧν τις πολὺ καταφρονεῖ, ὥσπερ παιδίων ἢ θηρίων, οὐδὲν μέλει τῆς τούτων τιμῆς ἢ τῆς δόξης αὐτῆς γε τῆς δόξης χάριν, ἀλλ' εἴπερ, δι' ἄλλο τι. Καὶ ὁ φίλος τῶν ἡδέων· τό τε γὰρ φιλεῖν ἡδὺ (οὐδεὶς γὰρ φίλοινος μὴ χαίρων οἴνῳ) καὶ τὸ φιλεῖσθαι ἡδύ· φαντασία γὰρ καὶ ἐνταῦθα τοῦ ὑπάρχειν αὐτῷ ἀγαθὸν εἶναι, οὗ πάντες ἐπιθυμοῦσιν οἱ αἰσθανόμενοι· τὸ δὲ φιλεῖσθαι ἀγαπᾶσθαί ἐστιν αὐτὸν δι' αὐτόν.

---

1. Μὲ τὴν μεταφορικὴν ἔννοιαν, δηλ. ἡ ζωηρὰ συζήτησις.

πην, όταν δὲν μποροῦν νὰ ἐκδικηθοῦν, ἐνῷ ἡ ἐλπὶς τῆς ἐπιτυχίας τοὺς γεμίζει χαράν.

Καὶ ἡ νίκη προξενεῖ εὐχαρίστησιν, ὄχι μόνον εἰς ἐκείνους ποὺ ἀγαποῦν τὰς νίκας, ἀλλὰ γενικὰ εἰς ὅλους. Διότι ἡ νίκη μᾶς δίδει κάπο:ο αἴσθημα ἀνωτερότητος, καὶ αὐτὸ τὸ ποθοῦν ὅλοι, ποιὸς λίγο, ποιὸς πολύ.

Ἀφοῦ δὲ εἶναι εὐχάριστος ἡ νίκη, ἀναγκαστικὰ εὐχάριστα εἶναι καὶ ὅλα τὰ παιγνίδια ποὺ περιέχουν ἀγῶνα καὶ ἅμιλλαν, διότι συχνὰ συμβαίνει νὰ νικᾷ κανείς, ὅπως τὰ κότσια, ἡ σφαῖρα, τὰ ζάρια καὶ ἡ ντάμα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ σοβαρώτερα εἴδη ἀναψυχῆς. Ἀπ' αὐτὰ ἄλλα γίνονται εὐχάριστα, ὅταν τὰ συνηθίσῃ κανείς, καὶ ἄλλα εἶναι εὐθὺς ἀμέσως εὐχάριστα. Παραδείγματος χάριν, τὸ κυνήγι, καὶ γενικὰ κάθε ἀσχολία ποὺ ἔχει ὡς σκοπὸν τὸν ἀγῶνα ἐναντίον ἀγρίων ζῴων. Πράγματι, ὅπου ὑπάρχει ἅμιλλα, ἐκεῖ καὶ νίκη. Καὶ γι' αὐτὸ καὶ ἡ δικανικὴ καὶ ἡ πολεμικὴ ' εἶναι εὐχάριστα πράγματα εἰς τοὺς μαθημένους καὶ ἱκανοὺς νὰ τὰς διεξάγουν.

Αἱ τιμαὶ καὶ ἡ ὑπόληψις εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ εὐχάριστα πράγματα. Διότι ἐκεῖνος ποὺ τὰς ἀποκτᾷ φαντάζεται ὅτι γίνεται σπουδαῖος ἄνθρωπος καὶ μάλιστα ὅταν αἱ τιμαὶ καὶ ἡ δόξα προέρχωνται ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ πιστεύομεν ὅτι λέγουν τὴν ἀλήθειαν. Καὶ πιστεύομεν πιὸ πολὺ ὅτι λέγουν τὴν ἀλήθειαν ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι κοντά μας, παρὰ οἱ μακρυνοί. Οἱ σχετικοί μας καὶ οἱ συμπολῖται μας, παρὰ οἱ ξένοι. Οἱ σύγχρονοί μας, παρὰ οἱ μεταγενέστεροι. Οἱ φρόνιμοι, παρὰ οἱ ἀνόητοι. Οἱ πολλοί, παρὰ οἱ ὀλίγοι. Καὶ πράγματι, πιθανώτερον εἶναι νὰ λέγουν τὴν ἀλήθειαν αὐτοί, παρὰ οἱ ἄλλοι. Διότι κανεὶς δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὰς τιμὰς καὶ τὴν ὑπόληψιν ποὺ ἔχουν γι' αὐτὸν τὰ ὄντα ποὺ περιφρονεῖ, ὅπως τὰ παιδιά, ἢ τὰ ζῷα, ἢ τοὐλάχιστον, ἂν ἐνδιαφέρεται, αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ κάποιον ἄλλον λόγον καὶ ὄχι διότι περιμένει δόξαν ἀπὸ αὐτά.

Τὸ νὰ ἔχῃς ἕνα φίλον, καὶ αὐτὸ ἐπίσης εἶναι εὐχάριστον πρᾶγμα. Ἀφ' ἑνὸς εἶναι εὐχάριστον νὰ ἀγαπᾷς κάποιον ὡς φίλος (ποιὸς φίλος τοῦ κρασιοῦ δὲν εὐχαριστεῖται ὅταν τὸ πίνῃ;), ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶναι εὐχάριστον καὶ τὸ νὰ σὲ ἀγαπᾷ ὁ φίλος σου. Διότι τότε σχηματίζεις τὴν ἰδέαν ὅτι εἶσαι καλὸς ἄνθρωπος, καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιθυμεῖ κάθε εὐαίσθητος ἄνθρωπος. Τὸ νὰ ἔχῃ κανεὶς φίλους, σημαίνει ὅτι εἶναι αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἀξιαγάπητος.

Καὶ τὸ θαυμάζεσθαι ἡδὺ δι᾽ αὐτὸ τὸ τιμᾶσθαι. Καὶ τὸ κολακεύεσθαι καὶ ὁ κόλαξ ἡδύς· φαινόμενος γὰρ θαυμαστὴς καὶ φαινόμενος φίλος ὁ κόλαξ ἐστίν. Καὶ τὸ ταὐτὰ πράττειν πολλάκις ἡδύ· τὸ γὰρ σύνηθες ἡδὺ ἦν. Καὶ τὸ μεταβάλλειν ἡδύ· εἰς φύσιν γὰρ γίγνεται μεταβάλλειν· τὸ γὰρ αὐτὸ ἀεὶ ὑπερβολὴν ποιεῖ τῆς καθεστώσης ἕξεως, ὅθεν εἴρηται

μεταβολὴ πάντων γλυκύ.

Διὰ τοῦτο καὶ τὰ διὰ χρόνου ἡδέα ἐστίν, καὶ ἄνθρωποι καὶ πράγματα· μεταβολὴ γὰρ ἐκ τοῦ παρόντος ἐστίν, ἅμα δὲ καὶ σπάνιον τὸ διὰ χρόνου. Καὶ τὸ μανθάνειν καὶ τὸ θαυμάζειν ἡδὺ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ· ἐν μὲν γὰρ τῷ θαυμάζειν τὸ ἐπιθυμεῖν [μαθεῖν] ἐστιν, ὥστε τὸ θαυμαστὸν ἐπιθυμητόν, ἐν δὲ τῷ μανθάνειν ⟨τὸ⟩ εἰς τὸ κατὰ φύσιν καθίστασθαι. Καὶ τὸ εὖ ποιεῖν καὶ τὸ εὖ πάσχειν τῶν ἡδέων· τὸ μὲν γὰρ εὖ πάσχειν
1371 b *τυγχάνειν ὧν ἐπιθυμοῦσι, τὸ δὲ εὖ ποιεῖν ἔχειν καὶ ὑπερέχειν, ὧν ἀμφοτέρων ἐφίενται. Διὰ δὲ τὸ ἡδὺ εἶναι τὸ εὐποιητικόν, καὶ τὸ ἐπανορθοῦν ἡδὺ τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶν τοὺς πλησίον, καὶ τὸ τὰ ἐλλιπῆ ἐπιτελεῖν. Ἐπεὶ δὲ τὸ μανθάνειν τε ἡδὺ καὶ τὸ θαυμάζειν, καὶ τὰ τοιάδε ἀνάγκη ἡδέα εἶναι οἷον τό τε μιμητικόν, ὥσπερ γραφικὴ καὶ ἀνδριαντοποιία καὶ ποιητική, καὶ πᾶν ὃ ἂν εὖ μεμιμημένον ᾖ, κἂν ᾖ μὴ ἡδὺ αὐτὸ τὸ μεμιμημένον· οὐ γὰρ ἐπὶ τούτῳ χαίρει, ἀλλὰ συλλογισμός ἐστιν ὅτι τοῦτο ἐκεῖνο, ὥστε μαν-*

---

1. Ἀπὸ τὸν «Ὀρέστην» τοῦ Εὐριπίδου, στ. 234. Πρβλ. καὶ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Ζ', εἰς τὸ τέλος, ὅπου παρατίθεται καὶ πάλιν ὁ ἴδιος στίχος.

2. Συχνὰ ἔχει μεταφρασθῆ τὸ «θαυμάζειν» : τὸ νὰ θαυμάζῃ. Ἐν τούτοις ἐδῶ ἔχει προδήλως τὴν στενωτέραν ἔννοιαν τῆς ἐκπλήξεως, ὅπως καθαρὰ προκύπτει ἀπὸ τὴν συνέχειαν.

Εὐχάριστον εἶναι καὶ τὸ νὰ προκαλῇ κανεὶς θαυμασμόν. Διότι εἶναι τιμητικόν. Εὐχαριστούμεθα δὲ καὶ ἀπὸ τὰς κολακείας καὶ ἀπὸ τοὺς κόλακας. Διότι ὁ κόλαξ ἔχει τὴν ἐπίφασιν φίλου καὶ θαυμαστοῦ.

Πολλὲς φορὲς εἶναι εὐχάριστον καὶ τὸ νὰ ἐπαναλαμβάνωμεν τὰς ἰδίας ἀσχολίας. Διότι, καθὼς εἴπομεν, ὅσα ἔχομεν συνηθίσει εἶναι εὐχάριστα.

Εὐχάριστη ὅμως εἶναι καὶ ἡ ἀλλαγή. Διότι εἶναι φυσικὸν νὰ ἀλλάζουν ὅλα. Καὶ τὸ νὰ ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς τὸ ἴδιο πρᾶγμα ἀποτελεῖ ὑπερβολὴν τῆς συνηθείας ποὺ ὑπάρχει. Καὶ γι' αὐτὸ ἔχει γραφῇ ὁ στίχος :

«Ἡ ἀλλαγὴ εἶναι γλυκύτερο ἀπ' ὅλα» [1].

Καὶ γι' αὐτὸ μᾶς εἶναι εὐχάριστοι οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ πράγματα, ὅταν μᾶς παρουσιάζωνται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Διότι ἡ ἐμφάνισίς των ἀποτελεῖ μίαν ἀλλαγὴν καταστάσεως, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἐκεῖνο ποὺ παρουσιάζεται κατὰ διαλείμματα εἶναι σπάνιον.

Τὸ νὰ μανθάνῃ κανεὶς καὶ τὸ νὰ ἐκπλήσσεται ' εἶναι συχνὰ εὐχάριστον. Καὶ πράγματι, μέσα εἰς τὴν ἔκπληξιν περιέχεται ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ μάθῃ κανείς. Ὥστε ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐκπλήσσει, τὸ ἐπιθυμοῦμεν. Ἡ δὲ μάθησις μᾶς ἀποκαθιστᾷ εἰς τὴν ἀληθινήν μας φύσιν.

Καὶ τὸ νὰ εὐεργετῇ κανείς, καθὼς καὶ τὸ νὰ εὐεργετῆται, εἶναι εὐχάριστα πράγματα. Καὶ πράγματι, ὅταν εὐεργετῆσαι, σοῦ δίδεται ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας σου. Ὅταν πάλιν εὐεργετῇς, σημαίνει ὅτι ἔχεις καὶ ὅτι εἶσαι ἀνώτερος ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ εὐεργετεῖς. Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο πράγματα αὐτὰ εἶναι ἐπιθυμητά. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι εὐχάριστον τὸ νὰ εὐεργετοῦν, διὰ τοὺς ἰδίους λόγους εἶναι εὐχάριστον εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ διορθώνουν τοὺς ὁμοίους των καὶ νὰ ἀποτελειώνουν τὰ ἡμιτελῆ ἔργα.

Καὶ ἐπειδὴ ἡ μάθησις καὶ ἡ ἔκπληξις εἶναι εὐχάριστα πράγματα, ἀναγκαστικὰ μᾶς εἶναι εὐχάριστα καὶ τὰ ὅμοιά των, ὅπως ἡ τέχνη τῆς μιμήσεως, παραδείγματος χάριν ἡ ζωγραφική, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ποίησις, καθὼς καὶ κάθε ἐπιτυχημένη μίμησις, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶναι εὐχάριστον τὸ πρωτότυπον. Πράγματι, ἡ εὐχαρίστησις δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ θέμα τῆς μιμήσεως, ἀλλὰ δημιουργεῖται μέσα εἰς τὸ μυαλό μας κάποιος συλλογισμός, ὅτι αὐτὸ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐκεῖνο. Καὶ κατὰ συνέπειαν μανθάνομεν κάτι τι.

θάνειν τι συμβαίνει. Καὶ αἱ περιπέτειαι καὶ τὸ παρὰ μικρὸν σώζεσθαι ἐκ τῶν κινδύνων· πάντα γὰρ θαυμαστὰ ταῦτα. Καὶ ἐπεὶ τὸ κατὰ φύσιν ἡδύ, τὰ συγγενῆ δὲ κατὰ φύσιν ἀλλήλοις ἐστίν, πάντα τὰ συγγενῆ καὶ ὅμοια ἡδέα ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, οἷον ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ ἵππος ἵππῳ καὶ νέος νέῳ, ὅθεν καὶ αἱ παροιμίαι εἴρηνται, ὡς ἧλιξ ἥλικα τέρπει, καὶ ὡς αἰεὶ τὸν ὁμοῖον, καὶ ἔγνω δὲ θὴρ θῆρα, καὶ γὰρ κολοιὸς παρὰ κολοιόν, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Ἐπεὶ δὲ τὸ ὅμοιον καὶ τὸ συγγενὲς ἡδὺ ἑαυτῷ ἅπαν, μάλιστα δὲ αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν ἕκαστος τοῦτο πέπονθεν, ἀνάγκη πάντας φιλαύτους εἶναι ἢ μᾶλλον ἢ ἧττον· πάντα γὰρ τὰ τοιαῦτα ὑπάρχει πρὸς αὐτὸν μάλιστα. Ἐπεὶ δὲ φίλαυτοι πάντες, καὶ τὰ αὑτῶν ἀνάγκη ἡδέα εἶναι πᾶσιν, οἷον ἔργα καὶ λόγους. Διὸ καὶ φιλοκόλακες ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ [καὶ φιλερασταὶ] καὶ φιλότιμοι καὶ φιλότεκνοι· αὑτῶν γὰρ ἔργον τὰ τέκνα. Καὶ τὰ ἐλλιπῆ ἐπιτελεῖν ἡδύ· αὑτῶν γὰρ ἔργον ἤδη γίγνεται. Καὶ ἐπεὶ τὸ ἄρχειν ἥδιστον, καὶ τὸ σοφὸν δοκεῖν εἶναι ἡδύ· ἀρχικὸν γὰρ τὸ φρονεῖν, ἔστιν δ' ἡ σοφία πολλῶν καὶ θαυμαστῶν ἐπιστήμη. Ἔτι ἐπεὶ φιλότιμοι ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ἀνάγκη καὶ τὸ ἐπιτιμᾶν τοῖς πέλας ἡδὺ εἶναι [καὶ τὸ ἄρχειν.] Καὶ τὸ ἐν ᾧ δοκεῖ βέλτιστος αὐτὸς αὑτοῦ εἶναι, ἐνταῦθα διατρίβειν, ὥσπερ καὶ ὁ ποιητής φησι

κἀπὶ τοῦτ' ἐπείγεται,
νέμων ἑκάστης ἡμέρας πλεῖστον μέρος,
ἵν' αὐτὸς αὑτοῦ τυγχάνει βέλτιστος ὤν.

Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπεὶ ἡ παιδιὰ τῶν ἡδέων καὶ πᾶσα ἄνεσις, καὶ ὁ γέλως τῶν ἡδέων, ἀνάγκη καὶ τὰ γελοῖα ἡδέα

---

1. Ἡ παροιμία αὐτὴ ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἰς τὸν «Φαῖδρον».
2. Ὀδύσσεια P, 218.
3. Πρβλ. Ἀριστοτέλους Ἠθικὰ πρὸς Εὔδημον Η, 1.
4. Αὐτὴ εἶναι ἡ γραφὴ τοῦ παλαιοτέρου χειρογράφου (Κῶδιξ Παρισινὸς 1741) Ὅλα τὰ ἄλλα χειρόγραφα ἀντὶ «ποιητὴς» γράφουν «Εὐριπίδης».
5. Στίχοι ἀπὸ τὴν «Ἀντιόπην» τοῦ Εὐριπίδου, τραγῳδίαν ποὺ ἔχει χαθῆ (βλ. ἀπόσπ. F.P.T. 183. N²)

Εὐχάριστοι ἐπίσης εἶναι αἱ περιπέτειαι, ὅπως καὶ τὸ νὰ ξεφεύγωμεν παρὰ τρίχα ἀπὸ ἕνα κίνδυνον. Διότι ὅλα αὐτὰ προκαλοῦν τὴν ἔκπληξιν.

Καὶ ἐπειδὴ ὅσα πράγματα ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν φύσιν εἶναι εὐχάριστα, τὰ δὲ συγγενῆ πράγματα εὑρίσκονται εἰς φυσικὴν ἀνταπόκρισιν μεταξύ των, συνήθως ὅλα τὰ συγγενῆ καὶ τὰ ὅμοια εἶναι εὐχάριστα, λόγου χάριν ὁ ἄνθρωπος εἶναι εὐχάριστος εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸ ἄλογον εἰς τὸ ἄλογον, ὁ νέος εἰς τὸν νέον. Καὶ γι' αὐτὸ ἐβγῆκαν οἱ παροιμίες: «μᾶς εἶναι εὐχάριστοι οἱ συνομήλικοί μας» [1], «πάντα ἀναζητεῖ κανεὶς τὸν ὅμοιόν του» [2], «τὸ ἀγρίμι γνωρίζεται μὲ τὸ ἀγρίμι», «ἡ καλιακούδα πάει κοντὰ στὴν καλιακούδα» [3] καὶ τόσες ἄλλες ἀνάλογες.

Ἀφοῦ δὲ τὰ συγγενῆ καὶ ὅμοια ὄντα εἶναι εὐχάριστα ἀναμεταξύ των καὶ πρὸ πάντων ὁ καθένας δοκιμάζει αὐτὸ τὸ συναίσθημα διὰ τὸν ἑαυτόν του, ἀναγκαστικὰ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι, ποιὸς λίγο, ποιὸς πολύ, φίλαυτοι. Διότι αὐταὶ αἱ σχέσεις (ὁμοιότης καὶ συγγένεια) ὑπάρχουν κυρίως πρὸς τὸν ἑαυτόν μας. Ἀφοῦ δὲ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι φίλαυτοι, ἀναγκαστικὰ εἶναι διὰ τὸν καθένα εὐχάριστα τὰ δικά του ἔργα καὶ λόγια. Γι' αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι συνήθως ἀγαποῦν τοὺς κόλακάς των καὶ τοὺς ἐραστάς των καὶ τὰς τιμὰς ποὺ τοὺς ἀπονέμονται, καὶ τὰ παιδιά των. Διότι τὰ παιδιά των εἶναι ἔργον των. Καὶ τὸ νὰ ἀποτελειώνουν ἡμιτελῆ ἔργα εἶναι εὐχάριστον, διότι, ἅμα τὰ ἀποτελειώσουν, γίνονται ἔργα δικά των.

Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐξουσία εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ εὐχάριστα πράγματα, εὐχάριστον εἶναι καὶ τὸ νὰ θεωρῆται κανεὶς σοφός. Διότι ἡ σοφία εἶναι ἰδιότης ποὺ ταιριάζει εἰς τοὺς ἄρχοντας. Εἶναι δὲ σοφία ἡ γνῶσις πολλῶν καὶ θαυμαστῶν πραγμάτων. Ἀκόμη δέ, ἐπειδὴ ὅλοι σχεδὸν εἶναι φιλόδοξοι, κατ' ἀνάγκην εἶναι εὐχάριστον τὸ νὰ ἐπιπλήττουν τοὺς ὁμοίους των.

Εὐχάριστον εἶναι ἐπίσης νὰ ἐπιδίδεται κανεὶς εἰς ἐκείνας τὰς ἀσχολίας εἰς τὰς ὁποίας θεωρεῖται ὅτι ξεπερνᾶ τὸν ἑαυτόν του, ὅπως εἶπε καὶ ὁ ποιητής [4]:

«Αὐτὴ 'ναι ἡ φροντίδα του
Καὶ σ' αὐτὸ ἀφιερώνει τὶς περισσότερες ὧρες του
Γιὰ νὰ φαίνεται καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό του» [5].

Ὁμοίως, ἐπειδὴ τὰ παιγνίδια καὶ κάθε εἶδος ἀναψυχῆς εἶναι εὐχάριστα, καθὼς καὶ τὸ γέλιο, ἀναγκαστικὰ εἶναι εὐ-

1372 a εἶναι, καὶ ἀνθρώπους καὶ λόγους καὶ ἔργα· διώρισται δὲ περὶ γελοίων χωρὶς ἐν τοῖς περὶ ποητικῆς. Περὶ μὲν οὖν ἡδέων εἰρήσθω ταῦτα, τὰ δὲ λυπηρὰ ἐκ τῶν ἐναντίων τούτοις φανερά.

12. Ὧν μὲν οὖν ἕνεκα ἀδικοῦσιν, ταῦτ' ἐστίν· πῶς δὲ ἔχοντες καὶ τίνας, λέγωμεν νῦν. Αὐτοὶ μὲν οὖν ὅταν οἴωνται δυνατὸν εἶναι τὸ πρᾶγμα πραχθῆναι καὶ αὑτοῖς δυνατόν, εἴτε ἂν λαθεῖν πράξαντες, ἢ μὴ λαθόντες μὴ δοῦναι δίκην, ἢ δοῦναι μὲν ἀλλ' ἐλάττω τὴν ζημίαν εἶναι τοῦ κέρδους αὑτοῖς ἢ ὧν κήδονται. Ποῖα μὲν οὖν δυνατὰ φαίνεται καὶ ποῖα ἀδύνατα, ἐν τοῖς ὕστερον ῥηθήσεται· κοινὰ γὰρ ταῦτα πάντων τῶν λόγων, αὐτοὶ δ' οἴονται δυνατοὶ εἶναι μάλιστα ἀζήμιοι ἀδικεῖν οἱ εἰπεῖν δυνάμενοι καὶ οἱ πρακτικοὶ καὶ ἔμπειροι πολλῶν ἀγώνων, κἂν πολύφιλοι ὦσιν, κἂν πλούσιοι. Καὶ μάλιστα μὲν ἂν αὐτοὶ ὦσιν ἐν τοῖς εἰρημένοις, οἴονται δύνασθαι, εἰ δὲ μή, κἂν ὑπάρχωσιν αὐτοῖς τοιοῦτοι φίλοι ἢ ὑπηρέται ἢ κοινωνοί· διὰ γὰρ ταῦτα δύνανται καὶ πράττειν καὶ λανθάνειν καὶ μὴ δοῦναι δίκην. Καὶ ἐὰν φίλοι ὦσιν τοῖς ἀδικουμένοις ἢ τοῖς κριταῖς· οἱ μὲν γὰρ φίλοι ἀφύλακτοί τε πρὸς τὸ ἀδικεῖσθαι καὶ προσκαταλλάττονται πρὶν ἐπεξελθεῖν, οἱ δὲ κριταὶ χαρίζονται οἷς ἂν φίλοι ὦσι, καὶ ἢ ὅλως ἀφιᾶσιν ἢ μικροῖς ζημιοῦσιν.

---

1. Αὐτὸ τὸ τμῆμα τῆς «Ποιητικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν σώζεται.
2. Βιβλ. Β' κεφ. 19.
3. Δηλ. ὄχι μόνον εἰς τὸν δικανικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν καὶ εἰς τὸν πανηγυρικόν.

χάριστα καὶ ὅλα—ἄνθρωποι, λόγια ἢ ἔργα—ὅσα προκαλοῦν τὸ γέλιο. Τὸ ζήτημα ὅμως αὐτὸ ἔχει ἐξετασθῆ ξεχωριστὰ εἰς τὴν ποιητικήν [1].

Αὐτὰ εἴχαμε νὰ εἰποῦμε διὰ τὰ εὐχάριστα πράγματα. Τὰ δὲ δυσάρεστα εἶναι φανερά. Διότι εἶναι τὰ ἀντίθετά των.

12. ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΑ, ΣΥΝΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΑΔΙΚΗΜΑΤΟΣ

Αὐτὰ λοιπὸν εἶναι τὰ αἴτια ποὺ ὠθοῦν πρὸς τὸ ἀδίκημα. Ἂς ἐξετάσωμεν δὲ τώρα ὑπὸ ποίας συνθήκας εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ διαπράττουν ἀδικήματα, καὶ ἐναντίον τίνων. Οἱ ἄνθρωποι διαπράττουν ἀδικήματα ὅταν φρονοῦν ὅτι μποροῦν νὰ φέρουν εἰς πέρας τὴν ἄδικον πρᾶξιν των καὶ ὅτι τοὺς εἶναι δυνατὸν εἴτε νὰ μὴ ἀνακαλυφθοῦν ὅτι αὐτοὶ εἶναι οἱ δρᾶσται, ἤ, ἂν ἀνακαλυφθοῦν, νὰ διαφύγουν τὴν τιμωρίαν, ἤ, ἂν τιμωρηθοῦν, τὸ κακὸν ποὺ θὰ πάθουν, πρόκειται νὰ εἶναι μικρότερον ἀπὸ τὸ κέρδος ποὺ ἐλπίζουν εἴτε διὰ τὸν ἑαυτόν των, εἴτε διὰ τὰ πρόσωπα διὰ τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρονται. Ὡς πρὸς τὸ ποῖα πράγματα φαίνονται δυνατὰ καὶ ποῖα ἀδύνατα, θὰ ὁμιλήσωμεν ἀργότερα [2]. Διότι τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι κοινὸν εἰς ὅλα τὰ εἴδη τῶν λόγων [3].

Πιστεύουν δὲ ὅτι ἠμποροῦν νὰ διαπράττουν ἀδικήματα χωρὶς νὰ ἔχουν ἐπιζημίους συνεπείας κυρίως ὅσοι εἶναι εὔγλωττοι, καθὼς καὶ οἱ ἐπιτήδειοι, καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὴν πεῖραν πολλῶν δικαστικῶν ἀγώνων. Ἐπίσης δὲ ὅσοι ἔχουν πολλοὺς φίλους ἢ πολλὰ χρήματα.

Κυρίως δὲ πιστεύουν ὅτι ἠμποροῦν νὰ διαπράττουν ἀδικήματα, ὅταν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἔχουν τὰς ἀνωτέρω ἰδιότητας. Ἂν ὅμως δὲν συμβαίνῃ αὐτό, τοὐλάχιστον ὅταν ἔχουν φίλους, ἢ ὑπηρέτας, ἢ συνενόχους, προικισμένους μὲ τὰς ἰδιότητας αὐτάς. Διότι μὲ αὐτὰς εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ φέρουν εἰς πέρας τὴν ἄδικον πρᾶξιν των, καὶ νὰ μὴ ἀνακαλυφθοῦν, καὶ νὰ διαφύγουν τὴν τιμωρίαν.

Νομίζουν ἀκόμη ὅτι τοὺς εἶναι δυνατὰ ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὅταν πρόκειται νὰ ἀδικήσουν φίλους των, ἢ ὅταν συνδέωνται μὲ τοὺς δικαστὰς φιλικῶς. Διότι οἱ μὲν φίλοι δὲν προφυλάσσονται (μὴ φανταζόμενοι ὅτι ἠμπορεῖ νὰ ἀδικηθοῦν), καὶ ἐξ ἄλλου ἐπιχειροῦν συμβιβαστικὴν λύσιν πρὶν ἀνοίξουν ἐναντίον των δικαστικὸν ἀγῶνα. Οἱ δικασταὶ πάλιν χαρίζονται εἰς ἐκείνους ποὺ εἶναι φίλοι των καὶ ἢ ἐντελῶς τοὺς ἀθῳώνουν, ἢ τοὺς ἐπιβάλλουν ἐλαφρὰς ποινάς.

Λαθητικοὶ δ' εἰσὶν οἵ τ' ἐναντίοι τοῖς ἐγκλήμασιν, οἷον ἀσθενεῖς περὶ αἰκίας καὶ ὁ πένης καὶ [ὁ] αἰσχρὸς περὶ μοιχείας. Καὶ τὰ λίαν ἐν φανερῷ καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς· ἀφύλακτα γὰρ διὰ τὸ ὅλως μηδένα ἂν οἴεσθαι. Καὶ τὰ τηλικαῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα οἷα μηδ' ἂν εἷς· ἀφύλακτα γὰρ καὶ ταῦτα· πάντες γὰρ τὰ εἰωθότα ὥσπερ ἀρρωστήματα φυλάττονται [καὶ τἀδικήματα], ὃ δὲ μηδείς πω ἠρρώστηκεν, οὐδεὶς εὐλαβεῖται. Καὶ οἷς μηδεὶς ἐχθρὸς ἢ πολλοί· οἱ μὲν γὰρ οἴονται λήσειν διὰ τὸ μὴ φυλάττεσθαι, οἱ δὲ λανθάνουσι διὰ τὸ μὴ δοκεῖν ἂν ἐπιχειρῆσαι φυλαττομένοις, καὶ διὰ τὸ ἀπολογίαν ἔχειν ὅτι οὐκ ἂν ἐνεχείρησαν. Καὶ οἷς ὑπάρχει κρύψις ἢ τρόποις ἢ τόποις ἢ διαθέσεις εὔποροι. Καὶ ὅσοις μὴ λανθάνουσιν ἔστιν δίωσις δίκης ἢ ἀναβολὴ χρόνου ἢ διαφθοραὶ κριτῶν.

Καὶ οἷς, ἐὰν γένηται ζημία, ἔστιν δίωσις τῆς ἐκτίσεως ἢ ἀναβολὴ χρόνιος. Ἢ δι' ἀπορίαν μηδὲν ἕξει ὅ τι ἀπολέσῃ.

Καὶ οἷς τὰ μὲν κέρδη φανερὰ ἢ μεγάλα ἢ ἐγγύς, αἱ δὲ
1372b *ζημίαι μικραὶ ἢ ἀφανεῖς ἢ πόρρω. Καὶ ᾧ μή ἐστιν τιμω-*

Εἶναι εὔκολον νὰ μὴ ἀνακαλυφθοῦν ὅσοι ἔχουν ἰδιότητας ἀντιθέτους ἀπὸ ἐκείνας ποὺ χρειάζονται διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἑνὸς ὡρισμένου ἀδικήματος. Ἔτσι δὲν ὑποπτεύονται ὅτι ἕνας ἀσθενικὸς ἄνθρωπος διέπραξεν αἰκίας ἢ ἕνας πτωχὸς καὶ ἄσχημος μοιχείαν. Ἐπίσης τὰ ἀδικήματα ποὺ διαπράττονται ἐντελῶς φανερὰ καὶ ἐμπρὸς στὰ μάτια ὅλου τοῦ κόσμου. Διότι κανεὶς δὲν προφυλάσσεται, ἐπειδὴ δὲν φαντάζεται ὅτι ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας εἶναι δυνατὸν νὰ διαπραχθῇ ἀδίκημα.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἀδικήματα ποὺ εἶναι τόσον βαριὰ καὶ τοιαύτης φύσεως, ὥστε κανεὶς δὲν θεωρεῖται ἱκανὸς νὰ τὰ διαπράξῃ. Διότι κανεὶς δὲν προφυλάσσεται ἀπ' αὐτά. Πράγματι, ὅλοι, ὅπως φυλάγονται ἀπὸ τὶς συνηθισμένες ἀρρώστειες, ἔτσι φυλάγονται καὶ ἀπὸ τὰ συνηθισμένα ἀδικήματα. Κανεὶς ὅμως δὲν φοβᾶται ἐκείνην τὴν ἀρρώστεια, ποὺ ἕως τώρα δὲν προσέβαλεν οὔτε ἕνα ἄνθρωπον.

Ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἔχουν κανένα ἐχθρόν, καθὼς καὶ ὅσοι ἔχουν πάρα πολλούς. Πράγματι, οἱ μὲν πρῶτοι πιστεύουν ὅτι δὲν θὰ ἀνακαλυφθοῦν, διότι δὲν ἐμπνέουν δυσπιστίαν, ἐκεῖνοι δὲ πάλιν ποὺ ἔχουν πολλοὺς ἐχθρούς, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐπεχείρησαν κάτι κακὸν ἐναντίον ἀνθρώπων ποὺ εἶχαν λόγους νὰ προφυλάσσωνται ἀπ' αὐτούς, καὶ διότι εἶναι φυσικὸν νὰ ἰσχυρισθοῦν εἰς τὴν ἀπολογίαν των, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ κάμουν ἀδίκημα ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μ' αὐτοὺς ποὺ ἠμποροῦν νὰ ἀποκρύψουν, νὰ μεταποιήσουν, νὰ μεταφέρουν ἢ νὰ διαθέσουν εὔκολα (ἕνα ἀντικείμενον ποὺ ἔκλεψαν). Ἐπίσης δὲ καὶ μὲ ἐκείνους ποὺ ἂν δὲν ἀποφύγουν ν' ἀνακαλυφθοῦν, ἔχουν τρόπον νὰ ματαιώσουν τὴν δίκην, ἢ νὰ τὴν ἀναβάλουν ἐπὶ πολύ, ἢ νὰ ἐξαγοράσουν τοὺς δικαστάς. Ἀκόμη δὲ καὶ μὲ ὅσους ἠμποροῦν, ἂν τιμωρηθοῦν, νὰ ματαιώσουν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς ἢ νὰ τὴν ἀναβάλουν ἐπὶ πολύ, ἢ εἶναι τόσον πτωχοί, ὥστε δὲν ἔχουν τίποτε νὰ ζημιωθοῦν μὲ τὴν καταδίκην.

Ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ μὲ τὸ ἀδίκημα ποὺ ἐκτελοῦν πραγματοποιοῦν ἕνα καταφανὲς καὶ μεγάλο καὶ σύντομον κέρδος, ἐνῷ ἡ τιμωρία εἶναι μικρά, ἢ δὲν φαίνεται, ἢ εἶναι μακρυνή. Καθὼς καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἡ τιμωρία των δὲν εἶναι ἴση πρὸς τὴν ὠφέλειαν ποὺ θὰ ἔχουν ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πρά-

ρία ἴση τῇ ὠφελείᾳ, οἷον δοκεῖ ἡ τυραννίς. Καὶ ὅσοις τὰ μὲν ἀδικήματα λήμματα, αἱ δὲ ζημίαι ὀνείδη μόνον. Καὶ οἷς τοὐναντίον τὰ μὲν ἀδικήματα εἰς ἔπαινόν τινα, οἷον εἰ συνέβη ἅμα τιμωρήσασθαι ὑπὲρ πατρὸς ἢ μητρός, ὥσπερ Ζήνωνι, αἱ δὲ ζημίαι εἰς χρήματα ἢ φυγὴν ἢ τοιοῦτόν τι. δι' ἀμφότερα γὰρ ἀδικοῦσι καὶ ἀμφοτέρως ἔχοντες, πλὴν οὐχ οἱ αὐτοὶ ἀλλ' οἱ ἐναντίοι τοῖς ἤθεσιν. Καὶ οἱ πολλάκις ἢ λεληθότες ἢ μὴ ἐζημιωμένοι, καὶ οἱ πολλάκις ἀποτετυχηκότες· εἰσὶ γάρ τινες καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις, ὥσπερ ἐν τοῖς πολεμικοῖς, οἷοι ἀναμάχεσθαι. Καὶ οἷς ἂν παραχρῆμα ᾖ τὸ ἡδύ, τὸ δὲ λυπηρὸν ὕστερον, ἢ τὸ κέρδος, ἡ δὲ ζημία ὕστερον· οἱ γὰρ ἀκρατεῖς τοιοῦτοι, ἔστιν δὲ ἀκρασία περὶ πάντα ὅσων ὀρέγονται. Καὶ οἷς ἂν τοὐναντίον τὸ μὲν λυπηρὸν ἤδη ᾖ ἢ ἡ ζημία, τὸ δὲ ἡδὺ καὶ ὠφέλιμον ὕστερα καὶ χρονιώτερα· οἱ γὰρ ἐγκρατεῖς καὶ φρονιμώτεροι τὰ τοιαῦτα διώκουσιν. Καὶ οἷς ἂν ἐνδέχηται διὰ τύχην δόξαι πρᾶξαι ἢ δι' ἀνάγκην ἢ διὰ φύσιν ἢ δι' ἔθος, καὶ ὅλως ἁμαρτεῖν ἀλλὰ μὴ ἀδικεῖν. Καὶ οἷς ἂν ᾖ τοῦ ἐπιεικοῦς τυχεῖν. Καὶ ὅσοι ἂν ἐνδεεῖς ὦσιν. Διχῶς δέ εἰσιν ἐνδεεῖς· ἢ γὰρ ὡς ἀναγκαίου, ὥσπερ οἱ πένητες, ἢ ὡς ὑπερβολῆς, ὥσπερ οἱ πλούσιοι. Καὶ οἱ σφόδρα εὐδοκιμοῦντες καὶ οἱ σφόδρα ἀδοξοῦντες, οἱ μὲν ὡς οὐ δόξοντες, οἱ δ' ὡς οὐδὲν μᾶλλον ἀδοξοῦντες.

---

1. Ὑπαινιγμὸς γεγονότος ποὺ δὲν εἶναι γνωστόν.
2. Δηλ. εἴτε νὰ ἀποδέχωνται νὰ ντροπιασθοῦν, χάριν τοῦ κέρδους, εἴτε νὰ ἀποδέχωνται τὴν χρηματικὴν τιμωρίαν, χάριν τοῦ ἐπαίνου.

ξεως. Αὐτὸ δὲ πιστεύεται ὅτι ἰσχύει δ' ἐκείνους ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ ἐγκαθιδρύσουν τυραννίδα.

Καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἀπὸ μὲν τὸ ἀδίκημα ἀποκομίζουν κέρδη θετικά, ἐνῷ ἡ ποινὴ ποὺ ὑφίστανται εἶναι μόνον ντροπὴ (χωρὶς ὑλικὰς ἐπιζημίους συνεπείας). Καὶ πάλιν ἀντιθέτως, ἐκεῖνοι ποὺ διὰ μὲν τὸ ἀδίκημα ποὺ διέπραξαν θὰ ἐπαινεθοῦν, ὅπως ἂν συμβῇ νὰ ἐκδικήσουν τὸν πατέρα των καὶ τὴν μητέρα των συγχρόνως, καθὼς συνέβη εἰς τὸν Ζήνωνα [1], ἐνῷ ἡ ποινὴ εἶναι χρηματικὴ ἢ ἐξορία ἢ κάτι ἀνάλογον. Πράγματι, οἱ ἄνθρωποι διαπράττουν ἀδικήματα καὶ διὰ τοὺς δύο αὐτοὺς λόγους (καὶ διὰ τὸ κέρδος καὶ διὰ τὸν ἔπαινον). Καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρίσκωνται εἴτε εἰς τὴν πρώτην εἴτε εἰς τὴν δευτέραν ψυχολογικὴν κατάστασιν [2], ὄχι ὅμως οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, ἀλλ' ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἀντίθετον χαρακτῆρα.

Ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ συχνὰ διέπραξαν κάποιο ἀδίκημα εἴτε χωρὶς νὰ ἀνακαλυφθοῦν, εἴτε χωρὶς νὰ τιμωρηθοῦν, καθὼς καὶ ὅσοι πολλὲς φορὲς ἀπεπειράθησαν καὶ ἀπέτυχαν. Καὶ πράγματι, συχνὰ συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ποὺ εὑρίσκονται ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας, αὐτὸ ποὺ γίνεται καὶ εἰς ἐκείνους ποὺ ἔλαβαν μέρος εἰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, δηλαδὴ ἀποκτοῦν τὴν διάθεσιν νὰ ξαναρχίσουν.

Ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ ἐπιζητοῦν τὴν ἄμεσον εὐχαρίστησιν ἢ τὸ ἄμεσον κέρδος καὶ δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν κατοπινὴν λύπην ἢ τὴν κατοπινὴν ζημίαν. Αὐτὸ ἰσχύει δι' ἐκείνους ποὺ δὲν εἶναι ἐγκρατεῖς. Ἡ δὲ ἔλλειψις ἐγκρατείας ἐκτείνεται εἰς ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους ὀρέξεις.

Καὶ τἀνάπαλιν, ἐκεῖνοι ποὺ (ἀποδέχονται) πρὸς τὸ παρὸν τὴν λύπην ἢ τὴν ζημίαν, πρὸς χάριν μεταγενεστέρας ἀλλὰ διαρκεστέρας εὐχαριστήσεως καὶ ὠφελείας. Ἔτσι δὲ φέρονται οἱ ἐγκρατεῖς καὶ οἱ φρονιμώτεροι.

Ἀκόμη ὅσοι εἶναι δυνατὸν νὰ πιστευθῇ ὅτι διέπραξαν κάτι κακὸν ἐκ τύχης, ἢ ἀπὸ ἀνάγκην, ἢ ὑπείκοντες εἰς φυσικὸν νόμον, ἢ ἀπὸ συνήθειαν καὶ γενικά, εἶναι δυνατὸν νὰ κριθοῦν ὅτι ὑπέπεσαν εἰς λάθος, ἀλλ' ὄχι εἰς ἀδίκημα. Καθὼς καὶ ὅσοι εἶναι πιθανὸν νὰ κριθοῦν ἐπιεικῶς.

Καὶ ἐκεῖνοι ποὺ στεροῦνται. Ὑπάρχουν δὲ δύο εἰδῶν στερήσεις. Ἄλλοι στεροῦνται τὰ ἀναγκαῖα πράγματα, ὅπως οἱ πτωχοί, καὶ ἄλλοι τὰ περιττά, ὅπως οἱ πλούσιοι.

Ἐπίσης ὅσοι ἔχουν ἀρίστην ὑπόληψιν, καθὼς καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἐλεεινήν. Οἱ μὲν πρῶτοι, διότι δὲν θὰ πιστευθῇ (ὅτι διέπραξαν ἀδίκημα). Οἱ δεύτεροι πάλιν, διότι δὲν ἔχουν ὑπόληψιν, διὰ νὰ τὴν χάσουν.

Αὐτοὶ μὲν οὖν οὕτως ἔχοντες ἐπιχειροῦσιν ⟨*ἀδικεῖν*⟩, *ἀδικοῦσι δὲ τοὺς τοιούτους καὶ τὰ τοιαῦτα, τοὺς ἔχοντας ὧν αὐτοὶ ἐνδεεῖς ἢ εἰς τἀναγκαῖα ἢ εἰς ὑπεροχὴν ἢ εἰς ἀπόλαυσιν, καὶ τοὺς πόρρω καὶ τοὺς ἐγγύς· τῶν μὲν γὰρ ἡ λῆψις ταχεῖα, τῶν δ' ἡ τιμωρία βραδεῖα, οἷον οἱ συλῶντες τοὺς Καρχηδονίους· καὶ τοὺς μὴ εὐλαβεῖς μηδὲ φυλακτικοὺς ἀλλὰ πιστευτικούς· ῥᾴδιον γὰρ πάντας λαθεῖν. Καὶ τοὺς ῥαθύμους· ἐπιμελοῦς γὰρ τὸ ἐπεξελθεῖν. Καὶ τοὺς αἰσχυντηλούς· οὐ γὰρ μαχητικοὶ περὶ κέρδους. Καὶ τοὺς ὑπὸ πολλῶν ἀδικηθέντας καὶ μὴ ἐπεξελθόντας ὡς ὄντας κατὰ τὴν παροιμίαν τούτους Μυσῶν λείαν. Καὶ τοὺς μηδεπώποτε καὶ τοὺς πολλάκις· ἀμφότεροι γὰρ ἀφύλακτοι, οἱ μὲν ὡς οὐδέποτε, οἱ δ' ὡς οὐκ ἂν ἔτι. Καὶ τοὺς διαβεβλημένους ἢ εὐδιαβόλους· οἱ τοιοῦτοι γὰρ οὔτε προαιροῦνται* ⟨*ἐπεξιέναι*⟩ *φοβούμενοι τοὺς κριτάς, οὔτε δύνανται πείθειν ὡς μισούμενοι καὶ φθονούμενοι. Καὶ πρὸς οὓς ἔχουσι πρόφασιν* 1373a *ἢ προγόνων ἢ αὐτῶν ἢ φίλων ἢ ποιησάντων κακῶς ἢ μελλησάντων ἢ αὐτοὺς ἢ προγόνους ἢ ὧν κήδονται· ὥσπερ γὰρ ἡ παροιμία, προφάσεως δεῖται μόνον ἡ πονηρία. Καὶ τοὺς*

---

1. Οἱ κάτοικοι τῆς Μυσίας εἶχον τὴν φήμην ἀδυνάτου φυλῆς καὶ περιεφρονοῦντο ἀπὸ ὅλους γι' αὐτό. Ἡ παροιμία ἐλέγετο διὰ τοὺς πολὺ δειλούς, οἱ ὁποῖοι ἦτο δυνατὸν νὰ γίνουν ἀκόμη καὶ τῶν Μυσῶν λεία.

Εἰς αὐτὴν λοιπὸν τὴν ψυχικὴν διάθεσιν εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ διαπράττουν ἀδικήματα.

Ἰδοὺ τώρα τίνος εἴδους ἀνθρώπους ἀδικοῦν καὶ τίνος εἴδους ἀδικήματα διαπράττουν. Ἀδικοῦν πρῶτα πρῶτα τοὺς ἀνθρώπους ποὺ κατέχουν (διάφορα ἀγαθά), ἐκεῖνοι ποὺ τὰ στεροῦνται, εἴτε πρόκειται περὶ στερήσεως τῶν ἀναγκαίων, εἴτε περὶ στερήσεως τῶν περιττῶν, εἴτε περὶ στερήσεως μιᾶς ἀπολαύσεως.

Καὶ ἐκείνους ποὺ εἶναι μακρυά, καθὼς καὶ ἐκείνους ποὺ εὑρίσκονται κοντά. Τοὺς μὲν τελευταίους, διότι εὔκολα ἐπιτυγχάνεται τὸ ἄδικον ἀποτέλεσμα, τοὺς δὲ πρώτους, διότι ἡ ἐκδίκησις ἀργεῖ νὰ ἐπέλθῃ. Αὐτὸ συμβαίνει, λόγου χάριν, μὲ ἐκείνους ποὺ λεηλατοῦν τοὺς Καρχηδονίους.

Ἀδικοῦν ἐπίσης ἐκείνους ποὺ δὲν βάζουν τὸ κακὸ στὸν νοῦν των, οὔτε προφυλάσσονται, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον εὔπιστοι. Διότι εὔκολα διαφεύγει κανεὶς τὴν προσοχὴν αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἐπίσης δὲ καὶ τοὺς ὀκνηρούς Διότι πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς ἐπιμελὴς διὰ νὰ τοὺς καταδιώξῃ δικαστικῶς. Ἀκόμη ἀδικοῦν τοὺς ντροπαλοὺς ἀνθρώπους, διότι αὐτοὶ ἀποφεύγουν νὰ ἀνοίξουν πόλεμον διὰ ζητήματα ὑλικοῦ κέρδους.

Ἐπίσης ἐκείνους ποὺ ἔχουν ἀδικηθῆ ἀπὸ πολλούς, χωρὶς νὰ τοὺς καταδιώξουν δικαστικῶς. Αὐτοὶ εἶναι, ὅπως λέγει ἡ παροιμία, «λεία τῶν Μυσῶν» [1].

Ἀδικοῦν ἀκόμη ἐκείνους ποὺ δὲν ἔχουν γίνει ποτὲ θύματα ἀδικήματος, καθὼς καὶ ἐκείνους ποὺ πολλὲς φορὲς ἔχουν ἀδικηθῆ. Πράγματι, καὶ αὐτοὶ καὶ ἐκεῖνοι δὲν προφυλάσσονται. Οἱ μὲν πρῶτοι, διότι δὲν ἔχουν ἀφορμὴν νὰ προφυλάττωνται, ἀφοῦ δὲν ἔχουν ἀδικηθῆ ποτέ. Οἱ δεύτεροι πάλιν διότι δὲν πιστεύουν πλέον ὅτι θὰ τὴν πάθουν ἀκόμη μιὰ φορά.

Ἀδικοῦν ἐπίσης ἐκείνους ποὺ ἔχουν συκοφαντηθῆ ἢ εἶναι εὔκολον νὰ συκοφαντηθοῦν. Πράγματι, αὐτοὶ δὲν ἔχουν ὄρεξιν νὰ καταδιώξουν δικαστικῶς ἐκείνους ποὺ τοὺς ἠδίκησαν, διότι φοβοῦνται τοὺς δικαστάς, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν πιστευτοὶ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τοὺς μισοῦν καὶ τοὺς φθονοῦν.

Ἀδικοῦν ἐπίσης ἐκείνους, διὰ τοὺς ὁποίους ἔχουν τὴν πρόφασιν ὅτι οἱ πρόγονοί των ἢ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἢ οἱ φίλοι των τοὺς ἔκαμαν κακό, ἢ ἐμελέτησαν νὰ τοὺς κάμουν κακὸ ἢ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, ἢ εἰς τοὺς προγόνους των, ἢ εἰς

ἐχθροὺς καὶ τοὺς φίλους· τοὺς μὲν γὰρ ῥάδιον, τοὺς δὲ ἡδύ. Καὶ τοὺς ἀφίλους καὶ τοὺς μὴ δεινοὺς εἰπεῖν ἢ πρᾶξαι· ἢ γὰρ οὐκ ἐγχειροῦσιν ἐπεξιέναι, ἢ καταλλάττονται, ἢ οὐδὲν περαίνουσιν. Καὶ οἷς μὴ λυσιτελεῖ διατρίβειν ἐπιτηροῦσιν ἢ δίκην ἢ ἔκτισιν, οἷον οἱ ξένοι καὶ αὐτουργοί. Ἐπὶ μικρῷ τε γὰρ διαλύονται καὶ ῥᾳδίως καταπαύονται. Καὶ τοὺς πολλὰ ἠδικηκότας, ἢ τοιαῦτα οἷα ἀδικοῦνται· ἐγγὺς γάρ τι δοκεῖ τοῦ μὴ ἀδικεῖν εἶναι, ὅταν τι τοιοῦτον ἀδικηθῇ τις οἷον εἰώθει καὶ αὐτὸς ἀδικεῖν· λέγω δ' οἷον εἴ τις τὸν εἰωθότα ὑβρίζειν αἰκίσαιτο. Καὶ τοὺς ἢ πεποιηκότας κακῶς ἢ βουληθέντας ἢ βουλομένους ἢ ποιήσοντας. Ἔχει γὰρ καὶ τὸ ἡδὺ καὶ τὸ καλόν, καὶ ἐγγὺς τοῦ μὴ ἀδικεῖν φαίνεται. Καὶ οἷς χαριοῦνται ἢ φίλοις ἢ θαυμαζομένοις ἢ ἐρωμένοις ἢ κυρίοις ἢ ὅλως πρὸς οὓς ζῶσιν αὐτοί. Καὶ πρὸς οὓς ἔστιν ἐπιεικείας τυχεῖν. Καὶ οἷς ἂν ἐγκεκληκότες ὦσιν καὶ προδιακεχωρηκότες, οἷον Κάλλιππος ἐποίησεν τὰ περὶ Δίωνα· καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ἐγγὺς τοῦ μὴ ἀδικεῖν φαίνεται. Καὶ τοὺς ὑπ' ἄλλων μέλλοντας, ἂν μὴ αὐτοί, ὡς οὐκέτι ἐνδεχόμενον βουλεύσασθαι, ὥσπερ λέγεται Αἰνεσίδημος Γέλωνι πέμψαι κοττάβια ἀνδραποδισαμένῳ...,

---

1-2. Ὁ Δίων ὁ Συρακούσιος, τύραννος τῶν Συρακουσῶν μετὰ τὴν διὰ συνωμοσίας ἐκθρόνισιν τοῦ ἀνεψιοῦ του Δίωνος τοῦ νεωτέρου (357-354 π.Χ.), ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος. Ὁ δεσποτισμός του ὅμως προεκάλεσε τὸ μῖσος τῶν Συρακουσίων καὶ ἐδολοφονήθη ἀπὸ τὸν Κάλλιππον, ἀρχηγὸν τῶν δημοκρατικῶν εἰς τὰς Συρακούσας.

3. Ὁ κότταβος ἦτο παιγνίδι σικελικὸν (Ἀνακρ. 52, «Κριτίας» 1, 1), πολὺ συνηθισμένον εἰς τὰ συμπόσια τῶν νέων ἐν Ἀθήναις. Οἱ παίζοντες ἄδειαζαν μὲ δύναμιν μέσα εἰς μίαν μεταλλίνην λεκάνην τὸ κρασὶ ποὺ ὑπελείπετο στὰ ποτήρια των καὶ συγχρόνως ἐφώναζαν τὸ ὄνομα τῆς ἐρωμένης των. Νικητὴς ἐθεωρεῖτο ἐκεῖνος ποὺ ὁ ἦχος τοῦ πίπτοντος εἰς τὴν λεκάνην κρασιοῦ ἦτο διαυγὴς καὶ διακεκριμένος. Ἐθεωρεῖτο τότε ὅτι ἡ ἐρωμένη του τὸν ἀγαπᾷ.

4. Ὁ Γέλων ἦταν τύραννος τῆς Γέλας καὶ τῶν Συρακουσῶν ἀπὸ τὸ 484-478 π. Χ. Ἐνίκησε τοὺς Καρχηδονίους εἰς τὴν Ἱμέραν καὶ ἔγινε κύριος σχεδὸν ὁλοκλήρου τῆς Σικελίας.

τὰ πρόσωπα, διὰ τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρονται. Διότι, ὅπως τὸ λέγει ἡ παροιμία, «ὁ κακὸς ἀφορμὴ γυρεύει».

Ἀδικοῦν ἐπίσης τοὺς ἐχθρούς, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ τοὺς φίλους. Τοὺς πρώτους, διότι εἶναι εὐχάριστον νὰ τοὺς κάμῃ κανεὶς κακόν, τοὺς ἄλλους δὲ πάλιν, διότι εἶναι εὔκολον. Ἐπίσης ἀδικοῦν ἐκείνους ποὺ δὲν ἔχουν φίλους, καθὼς καὶ ἐκείνους ποὺ δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ ὁμιλοῦν ἢ νὰ ἐνεργοῦν. Διότι αὐτοὶ ἢ δὲν ἐπιχειροῦν καθόλου δικαστικὴν καταδίωξιν, ἢ συμβιβάζονται, ἢ δὲν ἠμποροῦν νὰ φέρουν τίποτε εἰς πέρας.

Ἀδικοῦν ἐπίσης ἐκείνους εἰς τοὺς ὁποίους δὲν συμφέρει νὰ χασομεροῦν, διὰ νὰ παρακολουθοῦν τὴν διεξαγωγὴν μιᾶς δίκης ἢ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως, ὅπως, λόγου χάριν, οἱ ξένοι καὶ οἱ βιοπαλαισταί. Διότι αὐτοὶ μὲ μικρὰ ἀνταλλάγματα παραιτοῦνται καὶ ἀποσύρουν εὔκολα τὴν μήνυσίν των.

Καὶ ἐκείνους ποὺ ἔχουν διαπράξει πολλὰ ἀδικήματα, ἢ ὅμοια μὲ αὐτὸ ποὺ ἤδη ὑφίστανται. Διότι θεωρεῖται ὅτι σχεδὸν δὲν διαπράττει ἀδίκημα ἐκεῖνος ποὺ κάμνει εἰς βάρος ἑνὸς προσώπου ὅ,τι τὸ πρόσωπον αὐτὸ συνηθίζει νὰ κάμνῃ ἐναντίον ἄλλων. Ὁμιλῶ, ἐπὶ παραδείγματι, διὰ τὴν περίπτωσιν ποὺ κάποιος θὰ ἔδερνε ἐκεῖνον ποὺ συνηθίζει νὰ προσβάλλῃ ὅλον τὸν κόσμον.

Καὶ ἐκείνους ποὺ μᾶς ἔκαμαν κακόν, ἢ ἐμελέτησαν, ἢ μελετοῦν, ἢ πρόκειται νὰ μᾶς κάμουν κακόν. Αὐτό, πράγματι, εἶναι εὐχάριστον καὶ ὡραῖον καὶ σχεδὸν φαίνεται ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ἀδίκημα.

Ἀδικοῦν ἐπίσης ἐκείνους ποὺ ἡ βλάβη των θὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς φίλους, ἢ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θαυμάζουν ἢ τοὺς ἐρωμένους ἢ τοὺς κυρίους ἢ ἐκείνους, κοντὰ στοὺς ὁποίους ζῇ ὁ δράστης. Ἐπίσης ἐκείνους ποὺ περιμένει κανεὶς ὅτι θὰ τὸν κρίνουν ἐπιεικῶς.

Ἀδικοῦν ἐπίσης ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἔχουν ἤδη καταγγείλει εἰς τὸ δικαστήριον καὶ τὰ ἔχουν χαλάσει μαζί των. Ἔτσι ἐφέρθηκε ὁ Κάλλιππος [1] πρὸς τὸν Δίωνα [2]. Τοῦτο δὲ σχεδὸν δὲν εἶναι ἀδικία.

Ἀδικοῦν ἐπίσης ἐκείνους πού, ἂν δὲν προλάβουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, πρόκειται νὰ τοὺς ἀδικήσουν ἄλλοι. Διότι τότε δὲν μένει καιρὸς νὰ σκεφθῇ κανεὶς περισσότερον. Ἔτσι λέγεται ὅτι ὁ Αἰνεσίδημος ἔστειλε τὸ ἔπαθλον τοῦ κοττάβου [3] εἰς τὸν Γέλωνα [4], ποὺ εἶχεν ἐξανδραποδίσει κάποιαν πόλιν, ἐπειδὴ τὸν ἐπρόλαβεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου ποὺ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχε.

ὅτι ἔφθασεν, ὡς καὶ αὐτὸς μέλλων. Καὶ οὓς ἀδικήσαντες δυνήσονται πολλὰ δίκαια πράττειν, ὡς ῥᾳδίως ἰασόμενοι, ὥσπερ ἔφη Ἰάσων ὁ Θετταλὸς δεῖν ἀδικεῖν ἔνια, ὅπως δύνηται καὶ δίκαια πολλὰ ποιεῖν. Καὶ ἃ πάντες ἢ πολλοὶ ἀδικεῖν εἰώθασιν· συγγνώμης γὰρ οἴονται τεύξεσθαι. Καὶ τὰ ῥᾴδια κρύψαι· τοιαῦτα δὲ ὅσα ταχὺ ἀναλίσκεται, οἷον τὰ ἐδώδιμα. Ἢ τὰ εὐμετάβλητα σχήμασιν ἢ χρώμασιν ἢ κράσεσιν, ἢ ἃ πολλαχοῦ ἀφανίσαι εὔπορον· τοιαῦτα δὲ τὰ εὐβάστακτα καὶ ἐν μικροῖς τόποις ἀφανιζόμενα. Καὶ οἷς ἀδιάφορα καὶ ὅμοια πολλὰ προϋπῆρχεν τῷ ἀδικοῦντι. Καὶ ὅσα αἰσχύνονται οἱ ἀδικηθέντες λέγειν, οἷον γυναικῶν οἰκείων ὕβρεις ἢ εἰς αὐτοὺς ἢ [εἰς] υἱεῖς. Καὶ ὅσα φιλοδικεῖν δόξειεν ἂν ὁ ἐπεξιών· τοιαῦτα δὲ τὰ μικρὰ καὶ ἐφ' οἷς συγγνώμη. Ὡς μὲν οὖν ἔχοντες ἀδικοῦσι, καὶ ποῖα καὶ ποίους καὶ διὰ τί, σχεδὸν ταῦτ' ἐστίν.

1373b **13.** *Τὰ δ' ἀδικήματα πάντα καὶ τὰ δικαιώματα διέλωμεν ἀρξάμενοι πρῶτον ἐντεῦθεν. Ὥρισται δὴ τὰ δίκαια καὶ τὰ ἄδικα πρός τε νόμους δύο καὶ πρὸς οὓς ἐστι διχῶς. Λέγω δὲ νόμον τὸν μὲν ἴδιον τὸν δὲ κοινόν, ἴδιον μὲν τὸν ἑκάστοις ὡρισμένον πρὸς αὐτούς, καὶ τοῦτον τὸν μὲν ἄγραφον τὸν δὲ γεγραμμένον, κοινὸν δὲ τὸν κατὰ φύσιν. Ἔστι*

1. Τύραννος τῶν Φερρῶν κατὰ τὸ 370 π. Χ. Προσεπάθησε νὰ ὑπαγάγῃ τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἐπιρροήν του, ἀλλὰ πρὶν τὸ ἐπιτύχῃ ἐδολοφονήθη.

Ἐπίσης ἐκείνους ποὺ ἂν τοὺς ἀδικήσουν, θὰ μπορέσουν ἔπειτα νὰ κάμουν πρὸς χάριν των πολλὰς δικαίας πράξεις. Διότι εὔκολα θὰ ἐπανορθώσουν τὸ κακὸ ποὺ τοὺς ἔκαμαν. Ἔτσι ὁ Ἰάσων ὁ Θεσσαλὸς [1] εἶπεν ὅτι πρέπει κανεὶς νὰ κάμῃ μερικὰ ἀδικήματα, διὰ νὰ ἠμπορῇ νὰ ἐκτελέσῃ καὶ πολλὰς δικαίας πράξεις.

Ἐκτελεῖ κανεὶς ἐπίσης καὶ ἐκεῖνα τὰ ἀδικήματα ποὺ ἐκτελοῦν συνήθως ὅλοι, ἢ πάρα πολλοὶ ἄνθρωποι. Διότι ἔτσι νομίζουν ὅτι γίνονται συγγνωστοί.

Κλέβει κανεὶς ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ εἶναι εὔκολον νὰ τὰ κρύψῃ. Δηλ. ὅσα καταναλίσκονται γρήγορα, ὅπως τὰ φαγώσιμα, ἢ ὅσα εἶναι δυνατὸν εὔκολα νὰ μεταποιηθοῦν κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα ἢ τὴν σύνθεσιν.

Καθὼς καὶ ἐκεῖνα ποὺ μπορεῖ κανεὶς εὔκολα νὰ τὰ κρύψῃ εἰς διάφορα μέρη, ὅπως ὅσα ἠμπορεῖ εὔκολα νὰ σηκώσῃ ἢ ὅσα ἠμποροῦν νὰ κρυφθοῦν εἰς μικρὰ μέρη.

Ἐπίσης ἐκεῖνα ποὺ πολλὰ ὅμοιά των καὶ ἀπαράλλακτα εἶχε καὶ ἀπὸ πρὶν ὁ κλέπτης. Ἐπίσης κάμνει κανεὶς ἐκεῖνα τὰ ἀδικήματα, ποὺ ὁ παθὼν θὰ ντραπῇ νὰ τὰ ἀναφέρῃ, ὅπως εἶναι αἱ προσβολαὶ ἐναντίον τῶν γυναικῶν τῆς οἰκογενείας, ἢ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἢ τῶν υἱῶν του. Ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ἀδικήματα ποὺ ὅποιος τὰ κατεδίωκε θὰ ἐθεωρεῖτο φιλόδικος, δηλαδὴ τὰ ἀσήμαντα καὶ τὰ συγγνωστά.

Ἐξεθέσαμεν σχεδὸν εἰς ποίαν ψυχικὴν διάθεσιν εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ διαπράττουν ἀδικήματα, τὴν φύσιν τῶν διαφόρων ἀδικημάτων, τὰ πρόσωπα ἐναντίον τῶν ὁποίων στρέφονται, καθὼς καὶ τὰ ἐλατήριά των.

13. ΦΥΣΙΚΟΝ ΚΑΙ ΘΕΤΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ. ΕΠΙΕΙΚΕΙΑ

Ἂς κάμωμεν τώρα τὰς πρεπούσας διακρίσεις μεταξὺ ἀδίκων καὶ δικαίων πράξεων. Ὡς ἀφετηρίαν μας θὰ ἔχωμεν τὸν ὁρισμὸν ποὺ ἤδη ἔχομεν δώσει. Ὅτι δηλ. ὑπάρχουν δύο εἰδῶν νόμοι, καὶ ἐν σχέσει πρὸς αὐτοὺς εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ ἡ κάθε πρᾶξις ὡς δικαία ἢ ἄδικος κατὰ δύο τρόπους.

Ἐννοῶ μὲ αὐτὸ τὸν θετὸν καὶ τὸν φυσικὸν νόμον. Θετὸς νόμος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ κάθε πολιτεία ἔχει τάξει εἰς τὰ μέλη της. Οἱ νόμοι αὐτοὶ εἶναι ἄλλοτε ἄγραφοι καὶ ἄλλοτε γραπτοί. Φυσικὸς δὲ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ διέπεται ἀπὸ τοὺς

γὰρ ὃ μαντεύονταί τι πάντες, φύσει κοινὸν δίκαιον καὶ ἄδικον, κἂν μηδεμία κοινωνία πρὸς ἀλλήλους ᾖ μηδὲ συνθήκη, οἷον καὶ ἡ Σοφοκλέους Ἀντιγόνη φαίνεται λέγουσα, ὅτι δίκαιον ἀπειρημένον θάψαι τὸν Πολυνείκη, ὡς φύσει ὂν τοῦτο δίκαιον·

οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' ἀεί ποτε
ζῇ τοῦτο, κοὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη.

καὶ ὡς Ἐμπεδοκλῆς λέγει περὶ τοῦ μὴ κτείνειν τὸ ἔμψυχον· τοῦτο γὰρ οὐ τισὶ μὲν δίκαιον τισὶ δ' οὐ δίκαιον,

ἀλλὰ τὸ μὲν πάντων νόμιμον διά τ' εὐρυμέδοντος
αἰθέρος ἠνεκέως τέταται διά τ' ἀπλέτου Αὐγῆς

καὶ ὡς ἐν τῷ Μεσσηνιακῷ λέγει Ἀλκιδάμας... [ἐλευθέρους ἀφῆκε πάντας θεός, οὐδένα δοῦλον ἡ φύσις πεποίηκεν]. Πρὸς οὓς δέ, διώρισται δίχα· ὥρισται γὰρ πρὸς τὸ κοινὸν ἢ πρὸς ἕνα τῶν κοινωνούντων, ἃ δεῖ πράττειν καὶ μὴ πράττειν. Διὸ καὶ τἀδικήματα καὶ τὰ δικαιώματα διχῶς ἔστιν ἀδικεῖν καὶ δικαιοπραγεῖν· ἢ γὰρ πρὸς ἕνα καὶ ὡρισμένον ἢ πρὸς τὸ κοινόν· ὁ γὰρ μοιχεύων καὶ τύπτων ἀδικεῖ τινα τῶν ὡρισμένων, ὁ δὲ μὴ στρατευόμενος τὸ κοινόν.

---

1. Σοφοκλέους «Ἀντιγόνη» στίχ. 456 - 457. Μετάφρασις Κ. Μάνου (ἐκδ. Ζαχαροπούλου ἀριθ. 20).

2. Φιλόσοφος ἀπὸ τὸν Ἀκράγαντα. Αἱ γνώσεις του ἐξετείνοντο εἰς μέγαν κύκλον θεμάτων (φιλοσοφίαν, μουσικήν, ποίησιν, φυσικήν, ἰατρικήν), γι' αὐτὸ καὶ ἐθεωρήθη μάγος. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι ηὐτοκτόνησε ριφθεὶς εἰς τὸ ἐν ἀναφλέξει ἡφαίστειον τῆς Αἴτνας διὰ νὰ νομίσουν οἱ συμπολῖται του ὅτι ἀνέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, μὴ εὑρίσκοντες κανὲν ἴχνος του εἰς τὴν γῆν.

3. Ἐννοεῖ τὸ φυσικὸν δίκαιον, τὸ αἰώνιον καὶ μὴ θετόν, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας.

4. Ὁ Ἀλκιδάμας ἦτο ρήτωρ καὶ σοφιστής, ἀντίπαλος τοῦ Ἰσοκράτους, καὶ ὑπεστήριξε πολιτικὴν ἀντισπαρτιατικήν. Ὁ «Μεσσηνιακός» του λόγος δὲν διεσώθη. Ὁ σχολιαστὴς ὅμως διασώζει τὴν φράσιν τοῦ Ἀλκιδάμαντος ποὺ ὑπαινίσσεται ὁ Ἀριστοτέλης: «ὁ Θεὸς ἄφησεν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἐλευθέρους καὶ ἡ φύσις δὲν ἔπλασε κανένα δοῦλον». Πρβλ. Vahlen, Der rhetor Alkidamas ἐν Sitzungs-

φυσικούς νόμους. Καὶ πράγματι, ἐκ φύσεως ὑπάρχουν ὡρισμέναι πράξεις ποὺ εἶναι κοινῶς δι' ὅλον τὸν κόσμον δίκαιαι ἢ ἄδικοι, καὶ τὰς ἀναγνωρίζουν ὅλοι ὡς τοιαύτας μὲ ἕνα εἶδος μαντείας, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ὑπάρχει καμμία ἐπικοινωνία ἢ συμφωνία μεταξύ των. Ἔτσι καὶ ὁ Σοφοκλῆς μᾶς παρουσιάζει τὴν Ἀντιγόνην, ποὺ λέγει ὅτι, ἂν καὶ ἀπαγορεύεται, εἶναι δίκαιον νὰ θάψῃ τὸν Πολυνείκην, διότι αὐτὸ ἐπιβάλλει ὁ φυσικὸς νόμος·

«Γιατὶ ὄχι σήμερα καὶ χτές. Αὐτὰ θὰ ζοῦνε πάντα.
Καὶ πότε πρωτογίνηκαν κανένας δὲν τὸ ξέρει [1]».

Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὁ Ἐμπεδοκλῆς [2], μέσα εἰς τοὺς ἀκολούθους στίχους πραγματεύεται περὶ τοῦ ὅτι δὲν πρέπει ποτὲ κανεὶς νὰ σκοτώνῃ ἔμψυχα ὄντα, διότι ἡ πρᾶξις αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρῆται ἀπὸ ἄλλους μὲν δικαία καὶ ἀπὸ ἄλλους ἄδικος:

«Ἀλλὰ ὁ γενικὸς αὐτὸς νόμος ἁπλώνεται
πανίσχυρος καὶ ὁλόλαμπρος στὸν πλατὺν οὐρανό» [3].

Ὑπὸ τὸ ἴδιον πνεῦμα ὁμιλεῖ καὶ ὁ Ἀλκιδάμας [4], εἰς τὸν Μεσσηνιακόν [4] του λόγον... [ὁ Θεὸς ἄφησεν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἐλευθέρους καὶ ἡ φύσις δὲν ἔπλασε κανένα δοῦλον] [4].

Ἐν σχέσει πρὸς τὰ πρόσωπα ποὺ ἀφοροῦν αἱ δίκαιαι καὶ ἄδικοι πράξεις, παρατηροῦμεν δύο εἴδη των. Πράγματι, οἱ νόμοι ὁρίζουν τί πρέπει κανεὶς νὰ πράττῃ ἢ νὰ μὴ πράττῃ ἔναντι εἴτε τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, εἴτε ἑνὸς ἑκάστου τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Ἔτσι ὑπάρχουν δύο μορφαὶ ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκτελεῖται κάθε ἄδικος ἢ δικαία πρᾶξις. Ἢ ἀπευθύνεται πρὸς ἕνα καὶ ὡρισμένον πρόσωπον ἢ πρὸς ὁλόκληρον τὴν κοινωνικὴν ὁμάδα. Καὶ πράγματι, ἐκεῖνος ποὺ διαπράττει μοιχείαν ἢ δέρνει κάποιον ἄλλον, ἀδικεῖ ἕνα ὡρισμένον πρόσωπον. Ἐνῷ ὁ φυγόστρατος ὁλόκληρον τὴν κοινωνίαν.

---

berichte der K. Akademie der Wissenschafte, τόμ. 43, Βιέννη 1863, σελ. 504. Κατὰ τὸν ἱστορικόν μας Γιάννην Κορδᾶτον ὁ Ἀλκιδάμας δὲν ἐννοοῦσε μὲ τὰ λόγια του αὐτὰ ὅτι πρέπει νὰ καταργηθῇ ἡ δουλεία. Ὁ Κορδᾶτος ὑποστηρίζει ὅτι τοιαύτη ἀντίληψις περὶ καταργήσεως τῆς δουλείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σχηματισθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Τὸ νόημα τῆς ἀνωτέρω φράσεως τοῦ Ἀλκιδάμαντος λοιπὸν εἶναι ἄλλο. Οἱ περὶ τὸν Ἰσοκράτην ὑπεστήριζαν φιλοσπαρτιατικὴν πολιτικὴν καὶ ἀντετάσσοντο εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν Μεσσηνίων, ἰσχυριζόμενοι ὅτι οἱ Μεσσήνιοι ἐγεννήθησαν δοῦλοι καὶ μὲ δούλους δὲν ἀξίζει νὰ ἀσχολοῦνται οἱ Ἀθηναῖοι. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἐτόνισεν ὁ Ἀλκιδάμας εἰς τὸν «Μεσσηνιακόν» του λόγον.

Ἁπάντων δὴ τῶν ἀδικημάτων διῃρημένων, καὶ τῶν μὲν ὄντων πρὸς τὸ κοινὸν τῶν δὲ πρὸς ἄλλον καὶ πρὸς ἄλλους, ἀναλαβόντες τί ἐστιν τὸ ἀδικεῖσθαι, λέγωμεν. Ἔστι δὴ τὸ ἀδικεῖσθαι τὸ ὑπὸ ἑκόντος τὰ ἄδικα πάσχειν· τὸ γὰρ ἀδικεῖν ὥρισται πρότερον ἑκούσιον εἶναι. Ἐπεὶ δ' ἀνάγκη τὸν ἀδικούμενον βλάπτεσθαι καὶ ἀκουσίως βλάπτεσθαι, αἱ μὲν βλάβαι ἐκ τῶν πρότερον φανεραί εἰσιν· τὰ γὰρ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ εἴρηται καθ' αὑτὰ πρότερον (I, 6) *καὶ τὰ ἑκούσια, ὅτι ἐστὶν ὅσα εἰδότες* (I, 10 init.), *ὥστ' ἀνάγκη πάντα τὰ ἐγκλήματα ἢ πρὸς τὸ κοινὸν ἢ πρὸς τὸ ἴδιον εἶναι, καὶ ἢ ἀγνοοῦντος καὶ ἄκοντος ἢ ἑκόντος καὶ εἰδότος, καὶ τούτων τὰ μὲν προελομένου τὰ δὲ διὰ πάθος. Περὶ μὲν οὖν θυμοῦ ῥηθήσεται ἐν τοῖς περὶ τὰ πάθη, ποῖα δὲ προαιροῦνται καὶ πῶς ἔχοντες, εἴρηται πρότερον.* (I κεφ. 11 καὶ 12). *Ἐπεὶ δ' ὁμολογοῦντες πολλάκις πεπρα-*
1374a *χέναι ἢ τὸ ἐπίγραμμα οὐχ ὁμολογοῦσιν ἢ περὶ ὃ τὸ ἐπίγραμμα, οἷον λαβεῖν μὲν ἀλλ' οὐ κλέψαι, καὶ πατάξαι πρότερον ἀλλ' οὐχ ὑβρίσαι, καὶ συγγενέσθαι ἀλλ' οὐ μοιχεῦσαι, ἢ κλέψαι μὲν ἀλλ' οὐχ ἱεροσυλῆσαι (οὐ γὰρ θεοῦ τι) ἢ ἐπεργάσασθαι μὲν ἀλλ' οὐ δημοσίαν, ἢ διειλέχθαι μὲν*

---

1. Κεφ. 10 § 3.
2. Βιβλ. Β' κεφ. 2.

Ἀφοῦ ἐθέσαμεν ἔτσι μίαν γενικὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀδικημάτων, ὅτι δηλ. ἄλλα μὲν ἐξ αὐτῶν στρέφονται κατὰ τῆς κοινωνίας καὶ ἄλλα ἐναντίον ἑνὸς ὡρισμένου προσώπου, ἂς ἴδωμεν, ἐκ νέου, τί σημαίνει τὸ νὰ ἀδικῆται κανείς, καὶ ἂς ἐξηγήσωμεν καὶ τὰ ὑπόλοιπα.

Ἀδικεῖται ἐκεῖνος ποὺ ὑφίσταται ἀδίκους πράξεις ἐκ μέρους προσώπων ποὺ ἐνεργοῦν ἐκ προθέσεως. Διότι ἐδώσαμεν προηγουμένως [1] ὡς στοιχεῖον τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ ἀδικήματος τὴν πρόθεσιν ἐκείνου ποὺ ἀδικεῖ.

Ἐπειδὴ δὲ ἐκεῖνος ποὺ ἀδικεῖται, ἀναγκαστικὰ ὑφίσταται βλάβην, καὶ τὴν ὑφίσταται παρὰ τὴν θέλησίν του, εἶναι φανερόν, ἀπὸ ὅσα προηγουμένως ἐξεθέσαμεν, εἰς τί συνίστανται αἱ βλάβαι, διότι, πράγματι, ἔχομεν ἐκθέσει τὰ πράγματα ποὺ εἶναι καθ' ἑαυτὰ καλὰ ἢ κακά. Ἐξηγήσαμεν ἐπίσης ὅτι θεληματικαὶ πράξεις εἶναι ἐκεῖναι ποὺ ἐκτελοῦνται ἐν γνώσει.

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ κατ' ἀνάγκην συνάγεται ὅτι ὅλα τὰ ἐγκλήματα ἢ στρέφονται κατὰ τῆς κοινωνίας ἢ κατὰ τῶν ἰδιωτῶν καὶ ἢ ἐκτελοῦνται χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ ὁ δράστης καὶ παρὰ τὴν θέλησίν του, ἢ ἐν γνώσει καὶ θεληματικά. Καὶ ἀπὸ τὰς τελευταίας αὐτὰς πράξεις πάλιν ἄλλαι διαπράττονται κατόπιν προμελέτης καὶ ἄλλαι εἰς στιγμὰς ἐξάψεως ποὺ προκαλεῖ ἕνα σφοδρὸν πάθος.

Εἰς τὸ τμῆμα τοῦ παρόντος, ὅπου ἐξετάζονται τὰ πάθη [2], θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ὀργῆς (καὶ τῶν ἀδικημάτων ποὺ ἐκτελοῦνται ἐπάνω εἰς τὴν ἔξαψιν ποὺ αὐτὴ προκαλεῖ). Περὶ δὲ τῶν πράξεων, ποὺ ἐκ προμελέτης ἐκτελοῦνται, καὶ περὶ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως τῶν δραστῶν ἔχομεν ἤδη ἀσχοληθῆ ἀνωτέρω.

Συμβαίνει ὅμως συχνὰ νὰ ὁμολογῇ κανεὶς ὅτι εἶναι ὁ δράστης μιᾶς ὡρισμένης πράξεως, ἀλλὰ νὰ μὴ παραδέχεται τὸν χαρακτηρισμὸν ποὺ τῆς γίνεται, ἢ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ τοῦ χαρακτηρισμοῦ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας περιστάσεις ποὺ συνοδεύουν τὴν πρᾶξίν του. Ἔτσι πολλοὶ ἀναγνωρίζουν ὅτι ἐπῆραν, ὄχι ὅμως καὶ ὅτι ἔκλεψαν. Ὅτι πρῶτοι αὐτοὶ ἐπετέθησαν καὶ ἐκτύπησαν, δὲν ἄρχισαν ὅμως αὐτοὶ νὰ ὑβρίζουν. Ὅτι εἶχαν σχέσεις μὲ κάποιαν γυναῖκα, χωρὶς ὅμως νὰ διαπράξουν μοιχείαν. Ὅτι ἔκλεψαν, δὲν ἔκαμαν ὅμως καὶ ἱεροσυλίαν (διότι ἐκεῖνο ποὺ ἔκλεψαν δὲν ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὴν λατρείαν θεοῦ). Ὅτι ἐκαλλιέργησαν κτῆμα ξένον μέν, ἀλλ' ὄχι καὶ δημόσιον. Ὅτι ἐπεκοινώνησαν μὲ τοὺς

τοῖς πολεμίοις ἀλλ' οὐ προδοῦναι, διὰ ταῦτα δέοι ἂν καὶ περὶ τούτων διωρίσθαι, τί κλοπή, τί ὕβρις, τί μοιχεία, ὅπως ἐάν τε ὑπάρχειν ἐάν τε μὴ ὑπάρχειν βουλώμεθα δεικνύναι, ἔχωμεν ἐμφανίζειν τὸ δίκαιον. Ἔστι δὲ πάντα τὰ τοιαῦτα περὶ τοῦ ἄδικον εἶναι καὶ φαῦλον ἢ μὴ ἄδικον ἡ ἀμφισβήτησις· ἐν γὰρ τῇ προαιρέσει ἡ μοχθηρία καὶ τὸ ἀδικεῖν, τὰ δὲ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων προσσημαίνει τὴν προαίρεσιν, οἷον ὕβρις καὶ κλοπή· οὐ γὰρ εἰ ἐπάταξεν πάντως ὕβρισεν, ἀλλ' εἰ ἕνεκά του, οἷον τοῦ ἀτιμάσαι ἐκεῖνον ἢ αὐτὸς ἡσθῆναι. Οὐδὲ πάντως, εἰ λάθρᾳ ἔλαβεν, ἔκλεψεν. Ἀλλ' εἰ ἐπὶ βλάβῃ <τούτου, ἀφ' οὗ ἔλαβε> καὶ σφετερισμῷ ἑαυτοῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἔχει, ὥσπερ καὶ περὶ τούτων.

Ἐπεὶ δὲ τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀδίκων ἦν δύο εἴδη (τὰ μὲν γὰρ γεγραμμένα τὰ δ' ἄγραφα), περὶ ὧν μὲν οἱ νόμοι ἀγορεύουσιν εἴρηται, τῶν δ' ἀγράφων δύο ἐστὶν εἴδη· ταῦτα δ' ἐστὶν τὰ μὲν καθ' ὑπερβολὴν ἀρετῆς καὶ κακίας, ἐφ' οἷς ὀνείδη καὶ ἔπαινοι καὶ ἀτιμίαι καὶ τιμαὶ καὶ δωρεαί, οἷον τὸ χάριν ἔχειν τῷ ποιήσαντι εὖ καὶ ἀντευποιεῖν τὸν εὖ ποιήσαντα καὶ βοηθητικὸν εἶναι τοῖς φίλοις καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, τὰ δὲ τοῦ ἰδίου νόμου καὶ γεγραμμένου ἔλλειμμα. Τὸ γὰρ ἐπιεικὲς δοκεῖ δίκαιον εἶναι, ἔστιν δὲ ἐπιεικὲς τὸ παρὰ τὸν γεγραμμένον νόμον δίκαιον. Συμβαίνει δὲ τοῦτο τὰ μὲν ἑκόντων τὰ δὲ ἀκόντων τῶν νομοθετῶν, ἀκόντων μὲν ὅταν λάθῃ, ἑκόντων δ'

ἐχθρούς, δὲν διέπραξαν ὅμως προδοσίαν. Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους θὰ ἔπρεπεν ἐπίσης νὰ δώσωμεν τοὺς ὁρισμοὺς τῆς κλοπῆς, τῆς προσβολῆς, τῆς μοιχείας, διὰ νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ παρουσιάσωμεν καθαρὰ τί ὁρίζει περὶ αὐτῶν ὁ νόμος, εἴτε θέλομεν νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἔλαβε χώραν εἴτε θέλομεν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι δὲν ἔλαβε χώραν τὸ ἀδίκημα.

Ὅλα δὲ αὐτὰ ἀνάγονται εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν ἂν μία ὡρισμένη πρᾶξις εἶναι ἄδικος καὶ κακὴ ἢ δικαία. Διότι ἡ πρόθεσις ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ κακοῦ καὶ ἀδίκου χαρακτῆρος μιᾶς πράξεως. Ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς πράξεώς τινος μὲ τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀδικήματος, λόγου χάριν ὡς προσβολῆς ἢ κλοπῆς, περιέχει ἐκ τῶν προτέρων καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς δολίας προθέσεως. Καὶ πράγματι, τὸ ὅτι ἐκτύπησεν ὁ Α τὸν Β δὲν ἀποτελεῖ αὐτὸ καὶ μόνον προσβολήν, ἀλλὰ μόνον ἐὰν τὸν ἐκτύπησε δι' ἕνα ὡρισμένον σκοπόν, δηλ. διὰ νὰ τὸν ἐξευτελίσῃ, ἢ διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν ἑαυτόν του. Καὶ πάλιν μὲ τὸ νὰ πάρῃ κανεὶς κρυφὰ ἕνα πρᾶγμα, δὲν γίνεται κατ' ἀνάγκην κλέπτης, ἀλλὰ μόνον ἂν ἔκαμε τοῦτο διὰ νὰ βλάψῃ τὸν ἰδιοκτήτην του καὶ νὰ τὸ ἰδιοποιηθῇ. Αὐτὰ δὲ τὰ ἴδια ποὺ ἐξεθέσαμεν διὰ τὴν ἐξύβρισιν καὶ τὴν κλοπήν, ἐφαρμόζονται ἀναλόγως καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ἀδικήματα.

Ὅπως ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ὑπάρχουν δύο εἴδη δικαίων καὶ ἀδίκων πράξεων, δηλ. ἐκεῖναι ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὸ θετὸν καὶ ἐκεῖναι ποὺ καθορίζονται ἀπὸ τὸ φυσικὸν δίκαιον. Καὶ περὶ μὲν ἐκείνων ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὴν κειμένην νομοθεσίαν ἠσχολήθημεν. Ὅσαι δὲ καθορίζονται ἀπὸ τὸ φυσικὸν δίκαιον διακρίνονται εἰς δύο κατηγορίας.

Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνήκουν αἱ πράξεις ποὺ ἐκτελοῦνται ἀπὸ ὑπερβολικὴν ἀρετὴν ἢ κακίαν καὶ προκαλοῦν τὴν καταισχύνην ἢ τὸν ἔπαινον, τὰς τιμὰς ἢ τὴν περιφρόνησίν, ἢ τέλος τὰς δωρεάς. Παραδείγματος χάριν, τὸ νὰ εἶναι κανεὶς εὐγνώμων πρὸς τὸν εὐεργέτην του καὶ νὰ ἀνταποδίδῃ τὰς εὐεργεσίας καὶ νὰ ὑποστηρίζῃ τοὺς φίλους του καὶ ὅλαι αἱ ἀνάλογοι πράξεις. Ἡ δευτέρα κατηγορία περιλαμβάνει τὰς πράξεις ἐκείνας ποὺ ἔχουν παραλειφθῆ ἀπὸ τὸ θετὸν καὶ τὸ γραπτὸν δίκαιον. Διότι ἡ ἐπιείκεια θεωρεῖται ὅτι συμπίπτει μὲ τὴν δικαιοσύνην.

Ἐπιείκεια δὲ εἶναι τὸ δίκαιον, ποὺ δὲν περιέχεται μέσα εἰς τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ γραπτοῦ νόμου. Καὶ δὲν περιέχεται ἐκεῖ, εἴτε διότι τοῦτο ἦτο ἡ θέλησις τοῦ νομοθέτου, εἴτε καὶ παρὰ τὴν θέλησίν του. Παρὰ τὴν θέλησίν του μέν, ἂν

ὅταν μὴ δύνωνται διορίσαι, ἀλλ' ἀναγκαῖον μὲν ᾖ καθόλου εἰπεῖν, μὴ ᾖ δέ, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Καὶ ὅσα μὴ ῥᾴδιον διορίσαι δι' ἀπειρίαν, οἷον τὸ τρῶσαι σιδήρῳ πηλίκῳ καὶ ποίῳ τινί· ὑπολείποι γὰρ ὁ αἰὼν διαριθμοῦντα. Ἂν οὖν ᾖ ἀόριστον, δέῃ δὲ νομοθετῆσαι, ἀνάγκη ἁπλῶς εἰπεῖν, ὥστε κἂν δακτύλιον ἔχων ἐπάρηται τὴν χεῖρα ἢ πατάξῃ, κατὰ μὲν τὸν γεγραμμένον νόμον ἔνοχος ἔσται καὶ ἀδικεῖ,

1374 b *κατὰ δὲ τὸ ἀληθὲς οὐκ ἀδικεῖ, καὶ τὸ ἐπιεικὲς τοῦτο ἐστίν.*

Εἰ δὲ ἐστὶ τὸ εἰρημένον τὸ ἐπιεικές, φανερὸν ποῖά ἐστι τὰ ἐπιεικῆ καὶ οὐκ ἐπιεικῆ, καὶ ποῖοι οὐκ ἐπιεικεῖς ἄνθρωποι· ἐφ' οἷς τε γὰρ δεῖ συγγνώμην ἔχειν, ἐπιεικῆ ταῦτα, καὶ τὸ τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ ἀδικήματα μὴ τοῦ ἴσου ἀξιοῦν, μηδὲ τὰ ἀτυχήματα· ἔστιν ἀτυχήματα μὲν ὅσα παράλογα καὶ μὴ ἀπὸ μοχθηρίας, ἁμαρτήματα δὲ ὅσα μὴ παράλογα καὶ μὴ ἀπὸ πονηρίας, ἀδικήματα δὲ ὅσα μήτε παράλογα ἀπὸ πονηρίας τε ἐστίν· τὰ γὰρ δι' ἐπιθυμίαν ἀπὸ πονηρίας. Καὶ τὸ τοῖς ἀνθρωπίνοις συγγινώσκειν ἐπιεικές. Καὶ τὸ μὴ πρὸς τὸν νόμον ἀλλὰ πρὸς τὸν νομοθέτην, καὶ μὴ πρὸς τὸν λόγον ἀλλὰ πρὸς τὴν διάνοιαν τοῦ νομοθέτου σκοπεῖν, καὶ μὴ πρὸς τὴν πρᾶξιν ἀλλὰ πρὸς τὴν προαίρεσιν, καὶ μὴ

---

1. Αὐτὰ ποὺ καλοῦνται ἀπὸ τὴν ποινικὴν ἐπιστήμην ἀδικήματα ἐξ ἀμελείας.

πρόκειται περὶ ἀπροσεξίας του. Μὲ τὴν θέλησίν του δέ, ὅταν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προβῇ εἰς τὰς προσηκούσας διακρίσεις, ἀλλ' εἶναι ἀναγκασμένος νὰ θέσῃ ἕνα γενικὸν κανόνα, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς ὅλας, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν εἰδικῶν περιπτώσεων. Ἐπίσης δὲ καὶ ὅταν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαριθμηθοῦν εἰς τὸν νόμον ὅλαι αἱ περιπτώσεις μιᾶς πράξεως, διότι τυχὸν εἶναι πολυάριθμοι. Ἔτσι δὲν εἶναι δυνατόν, μεταξὺ τῶν στοιχείων τοῦ ἀδικήματος τῶν τραυμάτων ποὺ προξενοῦνται μὲ σιδηροῦν ὄργανον, νὰ περιληφθῇ καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὸ εἶδος τοῦ σιδηροῦ ὀργάνου τούτου. Διότι δὲν θὰ ἔφθανεν ὁλόκληρη ζωὴ διὰ νὰ γίνῃ πλήρης ἀπαρίθμησις ὅλων τῶν ἐνδεχομένων περιπτώσεων.

Ὅταν λοιπὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ πλήρως κάποιο θέμα, ἐν τούτοις εἶναι ἀνάγκη νὰ ληφθοῦν σχετικὰ νομοθετικὰ μέτρα, ὁ νομοθέτης εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐκφρασθῇ μὲ γενικότητας. Τότε ὅμως, καὶ ἂν κάποιος ποὺ φορεῖ σιδερένιο δακτυλίδι σηκώσῃ τὸ χέρι του καὶ κτυπήσῃ ἕνα ἄλλον, σύμφωνα μὲ τὸν γραπτὸν νόμον θὰ πρέπῃ νὰ θεωρηθῇ ἔνοχος τοῦ ἀδικήματος τραυμάτων προξενουμένων μὲ σιδηροῦν ὄργανον. Ἀληθινὰ ὅμως δὲν διέπραξε τὸ ἀδίκημα αὐτό. Καὶ ἡ κρίσις αὕτη εἶναι ἡ ἐπιείκεια.

Ἂν ὅμως ἐπιείκεια εἶναι αὐτὸ ποὺ μόλις ἐξεθέσαμεν, εἶναι φανερὰ τὰ ἐπιεικῆ καὶ τὰ ἀνεπιεικῆ πράγματα, καθὼς καὶ ποίου εἴδους ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἐπιεικεῖς. Καὶ πράγματι, ἄξιαι ἐπιεικείας εἶναι αἱ πράξεις ποὺ πρέπει νὰ συγχωροῦνται.

Ἐπιείκεια εἶναι καὶ τὸ νὰ μὴ κρίνωμεν τόσον αὐστηρὰ τὰ σφάλματα ὅσον τὰ ἀδικήματα, οὔτε τὰ ἀτυχήματα ὅσον τὰ σφάλματα. Καὶ ἀτυχήματα μὲν εἶναι ὅσα συμβαίνουν χωρὶς δολίαν πρόθεσιν καὶ παρὰ πᾶσαν λογικὴν πρόβλεψιν. Σφάλματα ὅσα γίνονται χωρὶς δολίαν πρόθεσιν, ἀλλ' ἦτο δυνατὸν νὰ προβλεφθοῦν [1]. Ἀδικήματα τέλος ὅσα προβλέπονται καὶ ἐκ προθέσεως ἐκτελοῦνται. Πράγματι δέ, τὰ ἀδικήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰς ἐπιθυμίας μας, ὀφείλονται εἰς τὸν κακόν μας χαρακτῆρα.

Ἐπιεικὲς εἶναι ἐπίσης τὸ νὰ συγχωρῇ κανεὶς τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας, καθὼς καὶ τὸ νὰ ἀποβλέπῃ ὄχι εἰς τὸν νόμον, ἀλλ' εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ νομοθέτου, ὄχι εἰς τὸ γράμμα, ἀλλ' εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου, ὄχι εἰς τὴν πρᾶξιν, ἀλλ' εἰς τὴν πρόθεσιν τοῦ δράστου.

πρὸς τὸ μέρος ἀλλὰ πρὸς τὸ ὅλον, μηδὲ ποῖός τις νῦν, ἀλλὰ ποῖός τις ἦν ἀεὶ ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Καὶ τὸ μνημονεύειν μᾶλλον ὧν ἔπαθεν ἀγαθῶν ἢ κακῶν, καὶ ἀγαθῶν ὧν ἔπαθε μᾶλλον ἢ ἐποίησεν. Καὶ τὸ ἀνέχεσθαι ἀδικούμενον. Καὶ τὸ μᾶλλον λόγῳ ἐθέλειν κρίνεσθαι ἢ ἔργῳ. Καὶ τὸ εἰς δίαιταν μᾶλλον ἢ εἰς δίκην βούλεσθαι ἰέναι· ὁ γὰρ διαιτητὴς τὸ ἐπιεικὲς ὁρᾷ, ὁ δὲ δικαστὴς τὸν νόμον· καὶ τούτου ἕνεκα διαιτητὴς εὑρέθη, ὅπως τὸ ἐπιεικὲς ἰσχύῃ. Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐπιεικῶν διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

14. *Ἀδίκημα δὲ μεῖζον, ὅσῳ ἂν ἀπὸ μείζονος ᾖ ἀδικίας· διὸ τὰ ἐλάχιστα μέγιστα, οἷον ὁ Μελανώπου Καλλίστρατος κατηγόρει, ὅτι παρελογίσατο τρία ἡμιωβέλια ἱερὰ τοὺς ναοποιούς· ἐπὶ δικαιοσύνης δὲ τοὐναντίον. Ἔστιν δὲ ταῦτα ἐκ τοῦ ἐνυπάρχειν τῇ δυνάμει· ὁ γὰρ τρία ἡμιωβέλια ἱερὰ κλέψας κἂν ὁτιοῦν ἀδικήσειεν. Ὁτὲ μὲν δὴ οὕτω τὸ μεῖζον, ὁτὲ δ' ἐκ τοῦ βλάβους κρίνεται. Καὶ οὗ μή ἐστιν ἴση τιμωρία, ἀλλὰ πᾶσα ἐλάττων. Καὶ οὗ μή ἐστιν ἴασις· χαλεπὸν γὰρ καὶ ἀδύνατον. Καὶ οὗ μὴ ἔστιν δίκην λαβεῖν*

---

1. Ἀθηναῖος ῥήτωρ, τὸν ὁποῖον ἰδιαιτέρως ἐθαύμαζε καὶ ἐξετίμα ὁ Δημοσθένης.

2. Δηλ. ἐκεῖ ἐκτιμᾶται ἡ ἀντικειμενική των ἀξία.

Ἐπιεικὲς ἀκόμη εἶναι τὸ νὰ μὴ ἐξετάζῃ κανεὶς στενὰ τὴν μεμονωμένην περίπτωσιν, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς ὁλόκληρον τὴν προσωπικότητα τοῦ δράστου, καὶ νὰ μὴ ἐξετάζῃ ποῖον χαρακτῆρα ἐμφανίζει πρὸς τὸ παρὸν (ἐξ αἰτίας τῆς κρινομένης πράξεως) ὁ δράστης, ἀλλὰ ποίου χαρακτῆρος ἦτο πάντοτε ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἐπιεικὲς ἐπίσης εἶναι τὸ νὰ θυμᾶται κανεὶς μᾶλλον τὸ καλό, παρὰ τὸ κακὸ ποὺ ἔπαθεν εἰς τὸ παρελθόν, καθὼς καὶ τὸ νὰ θυμᾶται τὰ εὐεργετήματα ποὺ τοῦ ἔκαμεν ὁ δράστης καὶ ὄχι ἐκεῖνα ποὺ αὐτὸς ἔκαμε πρὸς τὸν δράστην. Ἐπιεικὲς ἀκόμη εἶναι καὶ τὸ νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ ὑπομείνῃ μίαν ἀδικίαν ποὺ τοῦ προσγίνεται καὶ τὸ νὰ προτιμᾷ νὰ λύῃ τὰς διαφοράς του μὲ προφορικὰς ἐξηγήσεις παρὰ μὲ βιαιοπραγίας.

Ἐπίσης δὲ καὶ τὸ νὰ προτιμᾷ τὴν διαιτησίαν ἀπὸ τὰ δικαστήρια. Διότι οἱ μὲν διαιτηταὶ ἔχουν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐπιείκειαν, ἐνῷ οἱ δικασταὶ τὸν γραπτὸν νόμον. Καὶ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπενοήθη ἡ διαιτησία, διὰ νὰ ἐφαρμόζεται ἡ ἐπιείκεια.

Περὶ τῆς ἐπιεικείας λοιπὸν ἐδόθησαν κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον αἱ πρέπουσαι ἐξηγήσεις.

14. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΒΑΡΥΤΗΤΟΣ ΤΩΝ ΑΔΙΚΗΜΑΤΩΝ

Ὅσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ ἄδικος διάθεσις τοῦ δράστου, τόσον βαρύτερον εἶναι καὶ τὸ ἀδίκημα. Καὶ γι' αὐτὸ πολλάκις εἶναι βαρύτατα ἀδικήματα ἐκεῖνα ποὺ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται ἀσήμαντα, καθὼς ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖον ὁ Καλλίστρατος [1] κατηγοροῦσε τὸν Μελάνωπον, ὅτι δηλ. κατεχράσθη τρεῖς ἱερὲς δεκάρες ἀπὸ τοὺς κατασκευαστὰς τοῦ ναοῦ. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο μὲ τὰς δικαίας πράξεις [2]. Ἐνῷ ἡ σημασία τῶν ἀδίκων πράξεων μετρεῖται μὲ τὴν δύναμιν ποὺ ἀποδεικνύεται δι' αὐτῶν ὅτι ἔχει ὁ δράστης των εἰς τὸ νὰ διαπράττῃ ἀδικήματα. Καὶ πράγματι, ἐκεῖνος ποὺ ἔκλεψεν ἱερὰ χρήματα, ἔστω καὶ μόνον τρεῖς δεκάρες, εἶναι ἱκανὸς νὰ διαπράξῃ οἱονδήποτε ἀδίκημα. Λοιπὸν ἡ σοβαρότης μιᾶς ἀδίκου πράξεως ἄλλοτε κρίνεται μὲ αὐτὸ τὸ κριτήριον καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς βλάβης ποὺ προῆλθεν ἀπ' αὐτήν.

Ἔτσι εἶναι βαρυτάτη ἐκείνη ἡ ἄδικος πρᾶξις, ποὺ ἡ τιμωρία της δὲν εἶναι ἴση πρὸς αὐτήν, ἀλλὰ πάντοτε μικροτέρα. Ἐπίσης ἐκείνη ποὺ δὲν παίρνει γιατρειά, διότι εἶναι δύσκολον καὶ μάλιστα ἀδύνατον νὰ τιμωρηθῇ ὁ δράστης ὅσον τοῦ ἀξίζει. Καὶ ἐκείνη ποὺ τὸ θῦμα της δὲν εἶναι δυνατὸν

τὸν παθόντα· ἀνίατον γάρ· ἡ γὰρ δίκη καὶ κόλασις ἴασις. Καὶ εἰ ὁ παθὼν καὶ ἀδικηθεὶς αὐτὸς αὑτὸν μεγάλως ἐκόλασεν· ἔτι γὰρ μείζονι ὁ ποιήσας δίκαιος κολασθῆναι, οἷον Σοφοκλῆς ὑπὲρ Εὐκτήμονος συνηγορῶν, ἐπεὶ ἀπέσφα-

1375 a *ξεν ἑαυτὸν ὑβρισθείς, οὐ τιμήσειν ἔφη ἐλάττονος ἢ ὁ παθὼν ἑαυτῷ ἐτίμησεν. Καὶ ὃ μόνος ἢ πρῶτος ἢ μετ' ὀλίγων πεποίηκεν. Καὶ τὸ πολλάκις τὸ αὐτὸ ἁμαρτάνειν [μέγα]. Καὶ δι' ὃ ἂν ζητηθῇ καὶ εὑρεθῇ τὰ κωλύοντα καὶ ζημιοῦντα, οἷον ἐν Ἄργει ζημιοῦται δι' ὃν ἂν νόμος τεθῇ καὶ δι' οὓς τὸ δεσμωτήριον ᾠκοδομήθη. Καὶ τὸ θηριωδέστερον ἀδίκημα μεῖζον. Καὶ ὃ ἐκ προνοίας μᾶλλον. Καὶ ὃ οἱ ἀκούοντες φοβοῦνται μᾶλλον ἢ ἐλεοῦσιν. Καὶ τὰ μὲν ῥητορικά ἐστι τοιαῦτα, ὅτι πολλὰ ἀνῄρηκεν ἢ ὑπερβέβηκεν, οἷον ὅρκους δεξιὰς πίστεις ἐπιγαμίας· πολλῶν γὰρ ἀδικημάτων ὑπεροχή. Καὶ τὸ ἐνταῦθα οὗ κολάζονται οἱ ἀδικοῦντες, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ ψευδομαρτυροῦντες· ποῦ γὰρ οὐκ ἂν ἀδικήσειεν, εἴ γε καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ; Καὶ ἐφ' οἷς αἰσχύνη μάλιστα. Καὶ εἰ τοῦτον ὑφ' οὗ εὖ πέπονθεν· πλείω γὰρ ἀδικεῖ, ὅτι τε κακῶς ποιεῖ καὶ ὅτι οὐκ εὖ. Καὶ ὃ παρὰ τὰ ἄγραφα δίκαια· ἀμείνονος γὰρ μὴ δι' ἀνάγκην δίκαιον εἶναι· τὰ μὲν οὖν γεγραμμένα ἐξ ἀνάγκης, τὰ δ' ἄγραφα οὔ. Ἄλλον δὲ τρό-*

---

1. Ἀθηναῖος ῥήτωρ. Ἦτο εἷς ἀπὸ τοὺς δέκα ἄρχοντας ποὺ ἦρξαν εἰς τὰς Ἀθήνας πρὸ τῶν Τετρακοσίων. Ἔπειτα, μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς δημοκρατίας, ὑπῆρξεν ἕνας ἀπὸ τοὺς Τριάκοντα τυράννους. Βλ. κατωτέρω Βιβλ. Γ' κεφ. 18 ἐδ. 6.

2. Ἡ ὑποτροπή, καθὼς λέγομεν σήμερον.

νὰ δικαιωθῇ δικαστικῶς. Διότι ἡ πρᾶξις αὐτὴ δὲν παίρνει γιατρειά. Καὶ πράγματι, ἡ καταδίκη καὶ ἡ τιμωρία εἶναι ἕνα εἶδος θεραπείας.

Ἐπίσης, ὅταν ἐκεῖνος ποὺ ἀδικήθηκε καὶ ἔπαθεν, ἐπροξένησεν (ἀπὸ τὴν λύπην του) μεγάλο κακὸ εἰς τὸν ἑαυτόν του. Διότι τότε ὁ δράστης εἶναι δίκαιον νὰ τιμωρηθῇ ἀκόμη βαρύτερα. Ἔτσι ὁ Σοφοκλῆς [1], ὅταν ἠγόρευεν ὑπὲρ τοῦ Εὐκτήμονος, πού, ἐπειδὴ τὸν προσέβαλαν βαριά, εἶχεν αὐτοκτονήσει, ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ κατηγορούμενος δὲν ἔπρεπε νὰ ὑποστῇ μικροτέραν τιμωρίαν ἀπὸ ἐκείνην ποὺ ὁ παθὼν ἐπέβαλεν εἰς τὸν ἑαυτόν του.

Βαρὺ ἐπίσης εἶναι τὸ ἀδίκημα ποὺ ὁ δράστης μόνος αὐτός, ἢ πρῶτος, ἢ αὐτὸς καὶ ὀλίγοι ἄλλοι διέπραξαν. Ἐπίσης καὶ τὸ νὰ ὑποπίπτῃ κανεὶς κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὸ ἴδιον ἀδίκημα εἶναι βαρύ [2]. Ἐπίσης βαρὺ εἶναι τὸ ἀδίκημα ποὺ δίδει ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ζητηθοῦν καὶ θεσπισθοῦν εἰδικὰ προληπτικὰ ἢ κατασταλτικὰ μέτρα. Ἔτσι, εἰς τὸ Ἄργος ἐπιβάλλεται ἐξαιρετικὴ ποινὴ εἰς ἐκεῖνον ποὺ ἔγινεν ἀφορμὴ νὰ ψηφισθῇ νέος νόμος ἢ νὰ κτισθῇ νέα φυλακή.

Βαρύτερον ἐπίσης εἶναι τὸ πιὸ θηριῶδες ἀδίκημα, ὡς καὶ τὸ ἐκ προμελέτης. Ἐπίσης ἐκεῖνο ποὺ ἡ ἀφήγησίς του προκαλεῖ μᾶλλον τὸν τρόμον παρὰ τὸν οἶκτον. Εἶναι δὲ εὐχερὲς ὁ ρήτωρ νὰ μεταχειρισθῇ καὶ ἐπιχειρήματα τοῦ ἑξῆς εἴδους. Ὅτι ὁ δράστης παρεβίασε καὶ κατεπάτησε πάρα πολλὰς ὑποχρεώσεις του. Ὅρκους, ὑποσχέσεις διὰ χειραψίας, λόγους τιμῆς, ὑποχρεώσεις ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὸν δεσμὸν τοῦ γάμου. Διότι ἔτσι παριστᾶ ὅτι πρόκειται περὶ συρροῆς πολλῶν ἀδικημάτων, πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἰδιαιτέρως ἐπιβαρυντικόν.

Τὸ ἀδίκημα εἶναι βαρύτερον, ὅταν ἐκτελῆται εἰς τὸν τόπον ὅπου τιμωροῦνται οἱ ἔνοχοι ἀδικημάτων. Αὐτὸ δὲ ἐφαρμόζεται εἰς τοὺς ἐνόχους ψευδομαρτυρίας. Καὶ πράγματι, εἰς ποῖον μέρος δὲν θὰ ἔκαμναν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀδικήματα, ἀφοῦ καὶ μέσα εἰς τὸ δικαστήριον τὰ ἐκτελοῦν; Ἀκόμη βαρέα εἶναι τὰ ἀτιμωτικὰ ἀδικήματα. Ἐπίσης δὲ ἐκεῖνα ποὺ διαπράττει κανεὶς ἐναντίον τοῦ εὐεργέτου του. Διότι τότε κάμνει δύο ἀδικήματα συγχρόνως. Ἕνα, ποὺ τοῦ κάμνει κακό. Δεύτερον, ποὺ δὲν τοῦ κάμνει, ὅπως ὀφείλει, καλό.

Βαρὺ εἶναι ἐπίσης ἐκεῖνο τὸ ἀδίκημα ποὺ ἀποτελεῖ παράβασιν τοῦ ἀγράφου νόμου. Διότι τὸ νὰ εἶναι κανεὶς δίκαιος, χωρὶς νὰ ἐξαναγκάζεται, εἶναι δεῖγμα ἀνωτερότητος. Ἀλλ' εἰς μὲν τοὺς γραπτοὺς νόμους συμμορφώνεται κανείς, ἐπειδὴ ἐξαναγκάζεται νὰ τὸ κάμῃ. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ

πον, εἰ παρὰ τὰ γεγραμμένα. Ὁ γὰρ τὰ φοβερὰ ἀδικῶν καὶ τὰ ἐπιζήμια καὶ τὰ ἀζήμια ἀδικήσειεν ἄν. Περὶ μὲν οὖν ἀδικήματος μείζονος καὶ ἐλάττονος εἴρηται.

15. *Περὶ δὲ τῶν ἀτέχνων καλουμένων πίστεων ἐχόμενόν ἐστι τῶν εἰρημένων ἐπιδραμεῖν· Ἴδιαι γὰρ αὗται τῶν δικανικῶν. Εἰσὶν δὲ πέντε τὸν ἀριθμόν, νόμοι μάρτυρες συνθῆκαι βάσανοι ὅρκος. Πρῶτον μὲν οὖν περὶ νόμων εἴπωμεν, πῶς χρηστέον [καὶ προτρέποντα καὶ ἀποτρέποντα] καὶ κατηγοροῦντα καὶ ἀπολογούμενον. Φανερὸν γὰρ ὅτι, ἐὰν μὲν ἐναντίος ᾖ ὁ γεγραμμένος τῷ πράγματι, τῷ κοινῷ χρηστέον καὶ τοῖς ἐπιεικεστέροις καὶ δικαιοτέροις. Καὶ ὅτι τὸ γνώμῃ τῇ ἀρίστῃ τοῦτ' ἐστὶν τὸ μὴ παντελῶς χρῆσθαι τοῖς γεγραμμένοις. Καὶ ὅτι τὸ μὲν ἐπιεικὲς ἀεὶ μένει καὶ οὐδέποτε μεταβάλλει, οὐδ' ὁ κοινὸς (κατὰ φύσιν γάρ ἐστιν) οἱ δὲ γεγραμμένοι πολλάκις, ὅθεν εἴρηται τὰ ἐν τῇ Σοφοκλέους Ἀντιγόνῃ· ἀπολογεῖται γὰρ ὅτι ἔθαψε παρὰ τὸν τοῦ Κρέοντος νόμον, ἀλλ' οὐ παρὰ τὸν ἄγραφον,*

1375b *οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' ἀείποτε . . .*
Ταῦτ' οὖν ἐγὼ οὐκ ἔμελλον ἀνδρὸς οὐδενός.

Καὶ ὅτι τὸ δίκαιόν ἐστιν ἀληθές τε καὶ συμφέρον, ἀλλ' οὐ τὸ

---

1. Βλ. Πολυδεύκην Η', 10 Οἱ δικασταὶ ὡρκίζοντο νὰ ψηφίσουν σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους, ἂν ὑπῆρχε περὶ τῆς εἰδικῆς περιπτώσεως ποὺ ἐδίκαζαν νόμος, καὶ εἰς τὴν ἀντίθετον περίπτωσιν «γνώμῃ τῇ ἀρίστῃ», σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην, δηλ. κατὰ συνείδησιν. Βλ. σχετικῶς ἐν Sallengre Novus Thesaurus antiq. rom. τόμ. III σελ. 1103, P. Faber De magistrat. rom. Ἐπίσης πρβλ. κατωτέρω βιβλ. Β' κεφ. 25 ἐδ. 10.

2. Σοφοκλέους «Ἀντιγόνη» στιχ. 456 καὶ 458. Μετάφ. Κ. Μάνου (ἔκδ. Ζαχαροπούλου ἀριθ. 20).

μὲ τοὺς ἀγράφους νόμους. Ἀπὸ μίαν ἄλλην ἄποψιν ὅμως βαρυτέρα εἶναι ἡ παραβίασις τῶν γραπτῶν νόμων. Καὶ πράγματι, ἐκεῖνος ποὺ διαπράττει ἀδικήματα, ἂν καὶ αὐτὰ ἐπισύρουν φοβερὰς συνεπείας καὶ ποινάς, εἶναι βέβαια ἱκανὸς νὰ ἐκτελέσῃ καὶ ἐκεῖνα ποὺ δὲν συνεπάγονται τιμωρίαν. Αὐτὰ εἴχομεν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ βαθμοῦ βαρύτητος τῶν διαφόρων ἀδικημάτων.

15. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΤΕΧΝΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ

Καὶ τώρα, ἐν συνεχείᾳ πρὸς ὅσα ἐλέχθησαν, μένει νὰ πραγματευθῶμεν δι' ὀλίγων καὶ περὶ τῶν ἀποδείξεων ποὺ ὀνομάζονται ἄτεχνοι. Διότι αὐταὶ ἰδιαιτέρως σχετίζονται μὲ τὸν δικανικὸν λόγον.

Εἶναι δὲ πέντε εἰδῶν: οἱ νόμοι, οἱ μάρτυρες, αἱ συμβάσεις, τὰ βασανιστήρια καὶ ὁ ὅρκος.

Ἂς ὁμιλήσωμεν πρῶτα πρῶτα διὰ τὸν νόμον καὶ ἂς ἐξετάσωμεν πῶς πρέπει νὰ τὸν χρησιμοποιῇ ἐκεῖνος ποὺ προτρέπει ἢ ἀποτρέπει, ἢ ἐκεῖνος ποὺ κατηγορεῖ ἢ ἀπολογεῖται.

Εἶναι φανερὸν βέβαια ὅτι, ἂν ὁ γραπτὸς νόμος εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ὑπόθεσίν μας, πρέπει νὰ ἐπικαλούμεθα τὸν ἄγραφον νόμον καὶ τὴν ἐπιείκειαν ἰσχυριζόμενοι ὅτι εἶναι δικαιότεροι.

Πρέπει τότε νὰ ὑποστηρίζωμεν ὅτι ἡ ὑποχρέωσις ποὺ ἀναλαμβάνουν οἱ δικασταὶ νὰ κρίνουν κατὰ συνείδησιν' σημαίνει ἀκριβῶς αὐτό, τὸ νὰ μὴ ἐφαρμόζουν πέρα γιὰ πέρα τὸν γραπτὸν νόμον.

Καὶ ὅτι ἡ ἐπιείκεια εἶναι αἰωνία καὶ δὲν μεταβάλλεται καθὼς καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον, διότι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν, ἐνῷ πολλάκις μεταβάλλεται ὁ γραπτὸς νόμος. Εἰς αὐτὸ βασίζονται καὶ οἱ ἀκόλουθοι στίχοι τοῦ Σοφοκλέους εἰς τὴν Ἀντιγόνην, ποὺ εἰς τὴν ἀπολογίαν της[1] λέγει ὅτι ἡ πρᾶξις της (νὰ θάψῃ τὸν Πολυνείκην), ἂν ἀποτελῇ παραβίασιν τοῦ νόμου τοῦ Κρέοντος, δὲν παραβιάζει ὅμως τὸν ἄγραφον νόμον:

> «Γιατὶ ὄχι σήμερα καὶ χτές. Αὐτὰ θὰ ζοῦνε πάντα...
> Ἐγὼ λοιπὸν δὲν ἔπρεπε γιὰ φόβο ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους
> (Ἀπ' τοὺς θεοὺς νὰ παιδευτῶ)[2].

Ἠμποροῦμεν ἀκόμη νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἡ δικαιοσύνη πρέπει νὰ ἀνταποκρίνεται πραγματικὰ πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς τὸ συμφέρον καὶ ὄχι εἰς ὅ,τι ἁπλῶς φαίνεται ὅτι

δοκοῦν, ὥστ᾽ οὐ νόμος ὁ γεγραμμένος· οὐ γὰρ ποιεῖ τὸ ἔργον τὸ τοῦ νόμου. Καὶ ὅτι ὥσπερ ἀργυρογνώμων ὁ κριτής ἐστιν, ὅπως διακρίνῃ τὸ κίβδηλον δίκαιον καὶ τὸ ἀληθές. Καὶ ὅτι βελτίονος ἀνδρὸς τὸ τοῖς ἀγράφοις ἢ τοῖς γεγραμμένοις χρῆσθαι καὶ ἐμμένειν. Καὶ εἴ που ἐναντίος νόμῳ εὐδοκιμοῦντι ἢ καὶ αὐτὸς αὑτῷ, οἷον ἐνίοτε ὁ μὲν κελεύει κύρια εἶναι ἅττ᾽ ἂν συνθῶνται, ὁ δ᾽ ἀπαγορεύει μὴ συντίθεσθαι παρὰ τὸν νόμον. Καὶ εἰ ἀμφίβολος, ὥστε στρέφειν καὶ ὁρᾶν ἐπὶ ποτέραν τὴν ἀγωγὴν ἢ τὸ δίκαιον ἐφαρμόσει ἢ τὸ συμφέρον, εἶτα τούτῳ χρῆσθαι. Καὶ εἰ τὰ μὲν πράγματα ἐφ᾽ οἷς ἐτέθη ὁ νόμος μηκέτι μένει, ὁ δὲ νόμος, πειρατέον τοῦτο δηλοῦν καὶ μάχεσθαι ταύτῃ πρὸς τὸν νόμον. Ἐὰν δὲ ὁ γεγραμμένος ᾖ πρὸς τὸ πρᾶγμα, τό τε γνώμῃ τῇ ἀρίστῃ λεκτέον ὅτι οὐ τοῦ παρὰ τὸν νόμον ἕνεκα δικάζειν ἐστίν, ἀλλ᾽ ἵνα, ἐὰν ἀγνοήσῃ τί λέγει ὁ νόμος, μὴ ἐπιορκῇ· καὶ ὅτι οὐ τὸ ἁπλῶς ἀγαθὸν αἱρεῖται οὐδείς, ἀλλὰ τὸ αὑτῷ. Καὶ ὅτι οὐδὲν διαφέρει ἢ μὴ κεῖσθαι ἢ μὴ χρῆσθαι. Καὶ ὅτι ἐν ταῖς ἄλλαις τέχναις οὐ λυσιτελεῖ παρασοφίζεσθαι τὸν ἰατρόν· οὐ γὰρ τοσοῦτο βλάπτει ἡ ἁμαρτία τοῦ ἰατροῦ ὅσον τὸ ἐθίζεσθαι ἀπειθεῖν τῷ ἄρχοντι. Καὶ

---

1 Καὶ ἑπομένως, ἂν παραβιάσουν τὸν νόμον οἱ δικασταὶ διὰ νὰ ἐφαρμόσουν ὅ,τι εἶναι καλὸν κατὰ τὴν κρίσιν των, δὲν ἕπεται ὅτι θὰ δώσουν ἀπολύτως, ἀλλὰ μόνον ὑποκειμενικῶς ὀρθὴν λύσιν. Συνεπῶς προτιμότερον εἶναι νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὸν νόμον ποὺ ἀποτελεῖ ἀντικειμενικώτερον κριτήριον.

εἶναι ἀλήθεια καὶ συμφέρον. Ἔτσι ὁ γραπτὸς νόμος (ποὺ ἐπιδιώκομεν νὰ μὴ ἐφαρμοσθῇ, θὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι) δὲν εἶναι πραγματικὸς νόμος, διότι δὲν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν προορισμὸν ποὺ ἔχουν οἱ νόμοι. Καὶ ὅτι ὁ δικαστὴς εἶναι σὰν τὸν πραγματογνώμονα τῶν πολυτίμων μετάλλων καὶ ἔχει προορισμὸν νὰ ξεχωρίζῃ τοὺς κιβδήλους ἀπὸ τοὺς ἀληθινοὺς νόμους.

Ἀκόμη ὅτι εἰς τοὺς ἀνωτέρους ἀνθρώπους ταιριάζει νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ νὰ τηροῦν μᾶλλον τὸν ἄγραφον νόμον, παρὰ τοὺς γραπτούς.

Πρέπει ἐπίσης νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν μας ἂν κάποια διάταξις τοῦ νόμου δὲν εἶναι τυχὸν ἀντίθετος πρὸς τὴν διάταξιν ἄλλου νόμου, ποὺ γενικῶς ἀναγνωρίζεται καὶ ἐφαρμόζεται, ἢ πρὸς ἄλλην διάταξιν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου νόμου. Παραδείγματος χάριν, ἂν ἕνας νόμος ὁρίζῃ ὅτι αἱ συμφωνίαι μεταξὺ ἰδιωτῶν εἶναι ἔγκυροι, ἄλλος δὲ νόμος ἀπαγορεύει τὰς ἀθεμίτους συμβάσεις.

Ἐπίσης, ἂν ὁ νόμος ἐπιδέχεται δύο ἀντιθέτους ἑρμηνείας, πρέπει νὰ προσέχωμεν καὶ νὰ ἐξετάζωμεν, ποία ἀπὸ τὰς δύο ἐκδοχάς του ἐξυπηρετεῖ τὸ δικαίωμά μας, ἢ τὸ συμφέρον μας, καὶ αὐτὴν νὰ χρησιμοποιῶμεν.

Τέλος, ἂν αἱ περιστάσεις ποὺ προεκάλεσαν τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου ἐξέλιπον, ἐνῷ ὁ νόμος διατηρεῖται ἐν ἰσχύϊ, πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν ν' ἀποδείξωμεν αὐτὸ τὸ γεγονὸς καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ καταπολεμήσωμεν τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου.

Ἂν ὅμως ὁ γραπτὸς νόμος εἶναι εὐνοϊκὸς διὰ τὴν ὑπόθεσίν μας, πρέπει νὰ ὑποστηρίζωμεν ὅτι, ὅταν ὁρκίζωνται οἱ δικασταὶ νὰ κρίνουν κατὰ συνείδησιν, δὲν ἀποκτοῦν τὸ δικαίωμα νὰ παραβιάζουν τὸν νόμον, ἀλλὰ μόνον, ἂν ἀγνοοῦν ποῖον εἶναι τὸ γράμμα τοῦ νόμου, δὲν γίνονται ἐπίορκοι, ὅταν συμμορφωθοῦν πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς των. Ὅτι ἀκόμη κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ (νὰ διακρίνῃ καὶ) νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ ἀπολύτως καλόν, ἀλλ' ἐκεῖνο ποὺ κατὰ τὴν κρίσιν του εἶναι καλόν [1]. Καὶ ὅτι τὸ νὰ μὴ ἐφαρμόζεται ἕνας νόμος ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ νὰ μὴ ὑπάρχῃ. Τέλος ὅτι καὶ εἰς τὰς ἄλλας τέχνας δὲν εἶναι ὠφέλιμον νὰ προσπαθῇ κανεὶς νὰ φανῇ ἀνώτερος ἀπὸ τοὺς εἰδικούς. Παραδείγματος χάριν, ἀπὸ τὸν ἰατρόν. Καὶ πράγματι, ἕνα λάθος τοῦ ἰατροῦ δὲν μπορεῖ νὰ προξενήσῃ τόσην βλάβην, ὅσον ἡ μὴ συμμόρφωσις τῶν ἄλλων εἰς τὰς ὁδηγίας τοῦ ἰατροῦ, ποὺ εἰς τὰ ζη-

ὅτι τὸ τῶν νόμων σοφώτερον ζητεῖν εἶναι, τοῦτ᾽ ἐστὶν ὃ ἐν τοῖς ἐπαινουμένοις νόμοις ἀπαγορεύεται. Καὶ περὶ μὲν τῶν νόμων οὕτως διωρίσθω.

Περὶ δὲ μαρτύρων, μάρτυρές εἰσιν διττοί, οἱ μὲν παλαιοὶ οἱ δὲ πρόσφατοι, καὶ τούτων οἱ μὲν μετέχοντες τοῦ κινδύνου οἱ δ᾽ ἐκτός. Λέγω δὲ παλαιοὺς μὲν τούς τε ποιητὰς καὶ ὅσων ἄλλων γνωρίμων εἰσὶν κρίσεις φανεραί, οἷον Ἀθηναῖοι Ὁμήρῳ μάρτυρι ἐχρήσαντο περὶ Σαλαμῖνος καὶ Τενέδιοι ἔναγχος Περιάνδρῳ τῷ Κορινθίῳ πρὸς Σιγειεῖς. Καὶ Κλεοφῶν κατὰ Κριτίου τοῖς Σόλωνος ἐλεγείοις ἐχρήσατο, λέγων ὅτι πάλαι ἀσελγὴς ἡ οἰκία· οὐ γὰρ ἄν ποτε ἐποίησε Σόλων

εἰπεῖν μοι Κριτίᾳ πυρρότριχι πατρὸς ἀκούειν.

Περὶ μὲν οὖν τῶν γενομένων οἱ τοιοῦτοι μάρτυρες, περὶ δὲ
1376 a *τῶν ἐσομένων καὶ οἱ χρησμολόγοι, οἷον Θεμιστοκλῆς, ὅτι ναυμαχητέον, τὸ ξύλινον τεῖχος λέγων. Ἔτι καὶ αἱ παροιμίαι ὥσπερ μαρτύριά ἐστιν, οἷον εἴ τις συμβουλεύει μὴ ποιεῖσθαι φίλον γέροντα, τούτῳ μαρτυρεῖ ἡ παροιμία,*

---

1. Ἀπὸ τοὺς Μεγαρεῖς. Πράγματι, εἰς τὴν σχετικὴν διένεξιν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Μεγαρέων ὁ Σόλων ἐπεκαλέσθη τὸν στίχον 557 ἀπὸ τὸ Β τῆς Ἰλιάδος. Σχετικῶς ὁ Διογένης Λαέρτιος (Α, 48) καὶ ὁ Πλούταρχος (βίος Σόλωνος, 83) παρέχουν τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ στίχος αὐτὸς δὲν εἶναι γνήσιος τοῦ Ὁμήρου, ἀλλὰ κατεσκευάσθη καὶ παρενεβλήθη ἀπ᾽ αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Σόλωνα. Ὁ δὲ Κουϊντιλιανὸς (Inst. orat. V, 11, 40) προσθέτει ὅτι ὁ στίχος αὐτὸς δὲν περιείχετο εἰς ὅλα τὰ χειρόγραφα τοῦ Ὁμήρου, ποὺ ὑπῆρχαν κατὰ τὴν ἐποχήν του. Σήμερον ὁ κατάλογος τῶν νεῶν θεωρεῖται μεταγενεστέρα παρεμβολή.

2. Εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ σοφῶν, τύραννος τῆς Κορίνθου. Ἔγραψε ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὑποθῆκαι». Οἱ στίχοι του, ποὺ ὑπαινίσσεται ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν εἶναι γνωστοί, ὅπως δὲν εἶναι γνωστὴ καὶ

τήματα θεραπείας πρέπει νὰ ἔχῃ κυρίαρχον γνώμην. Ἔτσι καὶ τὸ νὰ προσπαθῇ κανεὶς νὰ φανῇ σοφώτερος ἀπὸ τοὺς νόμους, δὲν ἐπιτρέπεται ἀπὸ τὰς νομοθεσίας ἐκείνας ποὺ ἐπαινοῦνται, διότι εἶναι καλύτεραι. Αὐτὰ εἴχομεν νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν νόμων.

Ἂς ἔλθωμεν εἰς τοὺς μάρτυρας. Μάρτυρες εἶναι δύο εἰδῶν. Οἱ παλαιοὶ καὶ οἱ σύγχρονοι. Ἀπὸ τοὺς συγχρόνους ἄλλοι μὲν μετέχουν, ἐνῷ ἄλλοι δὲν μετέχουν εἰς τοὺς κινδύνους τοῦ κατηγορουμένου. Ὀνομάζω παλαιοὺς μάρτυρας τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς ἄλλους ἐπιφανεῖς ἀνθρώπους ποὺ διετύπωσαν ὡς κρίσεις των προφανεῖς ἀληθείας. Ἔτσι οἱ Ἀθηναῖοι ἐχρησιμοποίησαν ὡς μάρτυρα τὸν Ὅμηρον, διὰ νὰ διεκδικήσουν τὴν Σαλαμῖνα [1], καὶ οἱ Τενέδιοι, τώρα τελευταῖα, τὸν Περίανδρον τὸν Κορίνθιον [2], εἰς τὴν διαφοράν των κατὰ τῶν κατοίκων τοῦ Σιγείου. Καὶ ὁ Κλεοφῶν [3] ἐχρησιμοποίησεν ἐναντίον τοῦ Κριτίου [4] τὰ ἐλεγεῖα τοῦ Σόλωνος, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ Κριτίου ἦτο ἀνέκαθεν ἀκόλαστος, διότι διαφορετικὰ δὲν θὰ ἔγραφε ποτὲ ὁ Σόλων τὸν στίχον:

«Πὲς τοῦ ξανθοῦ Κριτία ν' ἀκούῃ τὸν πατέρα του» [5].

Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ μάρτυρες χρησιμοποιοῦνται διὰ γεγονότα ποὺ ἀνάγονται εἰς τὸ παρελθόν.

Διὰ δὲ τὰ μέλλοντα χρησιμοποιεῖται καὶ ἡ μαρτυρία ἐκείνων ποὺ δίδουν χρησμούς. Ἔτσι ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ μάχη (μὲ τοὺς Πέρσας) ἔπρεπε νὰ δοθῇ κατὰ θάλασσαν καὶ ἐπεκαλέσθη πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του τὸν χρησμὸν περὶ τῶν ξυλίνων τειχῶν [6]. Καὶ αἱ παροιμίαι ἀκόμη [7] ἀποτελοῦν εἶδος μαρτυρίας. Ἔτσι, ἂν συμβουλεύῃ κανεὶς νὰ μὴ κάμνωμεν φίλους γέροντας, ἐπικαλεῖται τὴν παροιμίαν:

ἡ διαφορὰ ποὺ ὑπῆρχε μεταξὺ Τενέδου καὶ Σιγείου (πόλεως τῆς Μ. Ἀσίας).

3. Ὁ Κλεοφῶν ἦτο Ἀθηναῖος πολιτικὸς ἀνήρ, τῆς δημοκρατικῆς μερίδος, κατὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

4. Ὁ Κριτίας ὑπῆρξεν εἷς ἀπὸ τοὺς Τριάκοντα τυράννους.

5. Ἄλλην γραφὴν τοῦ στίχου αὐτοῦ διασώζει ὁ Πρόκλος (in Timaeum βιβλ. I, 25) [βλ. Lallier Revue historique, Septembre-Octobre 1877]

6. Ἡροδότου Ζ', 141.

7. Παραλείπομεν τὸ εἴρηται ποὺ δὲν ἔχει νόημα. Βλ. Spengel Aristot. Ars rhetorica, 1867.

μήποτ' εὖ ἔρδειν γέροντα.

Καὶ τὸ τοὺς υἱοὺς ἀναιρεῖν ὧν καὶ τοὺς πατέρας,

νήπιος ὃς πατέρα κτείνας υἱοὺς καταλείπει.

Πρόσφατοι δὲ ὅσοι γνώριμοί τι κεκρίκασιν· χρήσιμοι γὰρ αἱ τούτων κρίσεις τοῖς περὶ τῶν αὐτῶν ἀμφισβητοῦσιν, οἷον Εὔβουλος ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἐχρήσατο κατὰ Χάρητος ὃ Πλάτων εἶπε πρὸς Ἀρχίβιον, ὅτι ἐπιδέδωκεν ἐν τῇ πόλει τὸ ὁμολογεῖν πονηροὺς εἶναι. Καὶ οἱ μετέχοντες τοῦ κινδύνου, ἂν μὴ δόξωσι ψεύδεσθαι. Οἱ μὲν οὖν τοιοῦτοι τούτων μόνον μάρτυρές εἰσιν, εἰ γέγονεν [ἢ μή], εἰ ἔστιν ἢ μή, περὶ δὲ τοῦ ποῖον οὐ μάρτυρες, οἷον εἰ δίκαιον ἢ ἄδικον, εἰ συμφέρον ἢ ἀσύμφορον· οἱ δ' ἄπωθεν καὶ περὶ τοιούτων πιστότατοι. Πιστότατοι δ' οἱ παλαιοί· ἀδιάφθοροι γάρ. Πιστώματα δὲ περὶ μαρτυριῶν μάρτυρας μὲν μὴ ἔχοντι, ὅτι ἐκ τῶν εἰκότων δεῖ κρίνειν καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ γνώμῃ τῇ ἀρίστῃ, καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἐξαπατῆσαι τὰ εἰκότα ἐπὶ ἀργυρίῳ, καὶ ὅτι οὐχ ἁλίσκεται τὰ εἰκότα ψευδομαρτυριῶν· ἔχοντι δὲ πρὸς μὴ ἔχοντα, ὅτι οὐχ ὑπόδικα τὰ εἰκότα, καὶ ὅτι οὐδὲν ἂν ἔδει μαρτυριῶν, εἰ ἐκ τῶν λόγων ἱκανὸν ἦν θεωρῆσαι. Εἰσὶ δὲ αἱ μαρτυρίαι αἱ μὲν περὶ αὑτοῦ αἱ δὲ

---

1. Στίχος τοῦ Στασίνου. Ἀναφέρεται καὶ κατωτέρω (Βιβλ. Β' κεφ. 21 ἐδ. 11). Βλ. καὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως Strom. VI σελ. 451, καὶ Εὐριπίδου «Ἀνδρομάχη» 5, 518.

2. Ὁ Εὔβουλος ἦτο Ἀθηναῖος ρήτωρ, ποὺ πολλάκις ὑπῆρξεν ἀντίδικος καὶ ἀντίπαλος τοῦ Δημοσθένους.

3. Ὁ γνωστὸς Ἀθηναῖος στρατηγός.

4. Πρόκειται πιθανώτατα περὶ τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ καὶ ὄχι περὶ τοῦ φιλοσόφου.

5. Δὲν εἶναι γνωστὸν τίποτε ἄλλο διὰ τὸν Ἀρχίβιον.

6. Ἐπικρατεῖ ἡ γραφὴ «ἂν δόξωσι». Πιστεύομεν ὅμως ὅτι μόνον μὲ τὴν προσθήκην τοῦ «μὴ» εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσωμεν εἰς λογικὸν νόημα. Ὅλαι αἱ προσπάθειαι νὰ ἀποδοθῇ ἡ φράσις «ἂν δόξωσι» ἠμπορεῖ νὰ δεικνύουν δεξιότητα ἢ ὅ,τι ἄλλο, δὲν καταλήγουν ὅμως εἰς ἱκανοποιητικὴν ἀπόδοσιν.

7. Βλ. ἀνωτέρω § 5.

«Μὴν κάνῃς ποτὲ σου καλὸ σὲ γέρο».

Ἂν πάλιν δίδῃ συμβουλὴν εἰς ἐκεῖνον ποὺ ἐσκότωσε κάποιον, νὰ σκοτώσῃ καὶ τὰ παιδιά του, ἠμπορεῖ νὰ ἀναφέρῃ τὴν παροιμίαν:

«Εἶναι κουτὸς ὅποιος σκοτώνει τὸν πατέρα,
καὶ στὴ ζωὴ ἀφήνει τὰ παιδιά του» [1].

Σύγχρονοι δὲ μάρτυρες εἶναι ὅσοι ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ἀνθρώπους ἔχουν ἐκφέρει μίαν (συναφῆ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν) κρίσιν, διότι ἡ γνώμη των ἠμπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔχουν ὁμοίας φύσεως διαφοράν. Ἔτσι ὁ Εὔβουλος [2] εἰς τὸ δικαστήριον ἐχρησιμοποίησεν ἐναντίον τοῦ Χάρητος [3] ἐκεῖνα ποὺ εἶπεν ὁ Πλάτων [4] ἐναντίον τοῦ Ἀρχιβίου [5], ὅτι δηλ. εἰσήγαγεν εἰς τὴν πόλιν τὴν συνήθειαν νὰ ὁμολογοῦν ἐπιδεικτικὰ οἱ διεφθαρμένοι τὰς πράξεις των. Καὶ ἐκεῖνοι ποὺ μετέχουν τοῦ κινδύνου τοῦ κατηγορουμένου εἶναι χρήσιμοι ὡς μάρτυρες, ἂν δὲν θεωρηθῇ ὅτι ψεύδονται [6].

Οἱ μάρτυρες ὅμως αὐτοὶ εἶναι δυνατὸν νὰ βεβαιώσουν μόνον ἂν ἔλαβεν ἢ ὄχι χώραν κάτι τι, ἂν ὑπάρχῃ ἢ ἂν δὲν ὑπάρχῃ. Δὲν εἶναι ὅμως κατάλληλοι διὰ νὰ δώσουν τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς πράξεως, δηλαδὴ ἂν εἶναι δικαία ἢ ἄδικος, ἢ ὠφέλιμος ἢ βλαβερά.

Γιὰ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ πρέπει νὰ δίδεται πίστις κυρίως εἰς ὅσους δὲν ἔχουν καμμίαν ἀνάμιξιν εἰς τὴν ὑπόθεσιν. Ἀλλὰ πρὸ πάντων εἶναι ἀξιόπιστοι οἱ παλαιοί, διότι αὐτοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαγορασθοῦν. Ἰδοὺ τώρα τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ πρέπει νὰ μεταχειρίζεται κανεὶς σχετικὰ πρὸς τὰς καταθέσεις τῶν μαρτύρων. Ἐκεῖνος μὲν ποὺ δὲν ἔχει μάρτυρας ἠμπορεῖ νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ δικασταὶ πρέπει νὰ κρίνουν ὡς ἀληθινὴν τὴν φυσικωτέραν ἐκδοχήν, καὶ ὅτι αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει τὸ νὰ κρίνουν κατὰ συνείδησιν [7] καὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραποιηθῇ ἡ φυσικὴ ἐκδοχὴ διότι ὁ ἀντίδικος ἐξώδεψε μερικὰ χρήματα, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ καταδικασθῇ ἐπὶ ψευδομαρτυρίᾳ ἡ ἐκδοχὴ ποὺ ἀπὸ τὴν φυσικὴν σειρὰν τῶν γεγονότων προκύπτει. Ἐκεῖνος πάλιν ποὺ ἔχει μάρτυρας, ἠμπορεῖ νὰ ἀντιτάξῃ κατὰ τοῦ μὴ ἔχοντος ὅτι ἡ φυσικὴ ἐκδοχὴ δὲν ἀποτελεῖ, κατὰ τοὺς διαδικαστικοὺς κανόνας, εἶδος ἀποδείξεως, καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐχρειάζοντο καθόλου αἱ μαρτυρίαι ἂν ἦσαν ἀρκετοὶ οἱ συλλογισμοὶ διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ μία ὑπόθεσις.

Ἄλλαι μαρτυρίαι ἀφοροῦν τὸν διάδικον ποὺ τὰς ἐπικα-

περὶ τοῦ ἀμφισβητοῦντος, καὶ αἱ μὲν περὶ τοῦ πράγματος αἱ δὲ περὶ τοῦ ἤθους, ὥστε φανερὸν ὅτι οὐδέποτ' ἔστιν ἀπορῆσαι μαρτυρίας χρησίμης· εἰ μὴ γὰρ κατὰ τοῦ πράγματος ἢ αὐτῷ ὁμολογουμένης ἢ τῷ ἀμφισβητοῦντι ἐναντίας, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἤθους ἢ αὐτοῦ εἰς ἐπιείκειαν ἢ τοῦ ἀμφισβητοῦντος εἰς φαυλότητα. Τὰ δ' ἄλλα περὶ μάρτυρος ἢ φίλου ἢ ἐχθροῦ ἢ μεταξύ, ἢ εὐδοκιμοῦντος ἢ ἀδοξοῦντος ἢ μεταξύ, καὶ ὅσαι ἄλλαι τοιαῦται διαφοραί, ἐκ τῶν αὐτῶν τόπων λεκτέον ἐξ οἵων περ καὶ τὰ ἐνθυμήματα λέγομεν.

Περὶ δὲ τῶν συνθηκῶν τοσαύτη τῶν λόγων χρῆσίς ἐστιν ὅσον αὔξειν ἢ καθαιρεῖν ἢ πιστὰς ποιεῖν ἢ ἀπίστους, ἐὰν **1376 b** *μὲν αὐτῷ ὑπάρχῃ, πιστὰς καὶ κυρίας, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀμφισβητοῦντος τοὐναντίον. Πρὸς μὲν οὖν τὸ πιστὰς ἢ ἀπίστους κατασκευάζειν οὐδὲν διαφέρει τῆς περὶ τοὺς μάρτυρας πραγματείας· ὁποῖοι γὰρ ἂν τινες ὦσιν οἱ ἐπιγεγραμμένοι ἢ φυλάττοντες, τούτοις αἱ συνθῆκαι πισταί εἰσιν. Ὁμολογουμένης δ' εἶναι τῆς συνθήκης, οἰκείας μὲν οὔσης αὐξητέον· ἡ γὰρ συνθήκη νόμος ἐστὶν ἴδιος καὶ κατὰ μέρος, καὶ αἱ μὲν συνθῆκαι οὐ ποιοῦσι τὸν νόμον κύριον, οἱ δὲ νόμοι τὰς κατὰ νόμους συνθήκας. Καὶ ὅλως αὐτὸς ὁ νόμος συνθήκη τις ἐστίν· ὥστε ὅς τις ἀπιστεῖ ἢ ἀναιρεῖ συνθήκην,*

---

1. Βλ. ἀνωτέρω κεφ. 2 καὶ τὰς σχετικὰς ὑποσημειώσεις περὶ κοινῶν τόπων καὶ περὶ ἐνθυμημάτων.

2. Συνήθως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ συμβόλαια παρεδίδοντο πρὸς φύλαξιν εἰς πρόσωπον κοινῆς ἐμπιστοσύνης τῶν συμβαλλομένων. Τὸ πρόσωπον αὐτό, κατὰ κανόνα δικηγόρος, ἔπαιζε τὸν ρόλον τοῦ σημερινοῦ συμβολαιογράφου, ἰδίως μὲ τὴν ἁρμοδιότητα ποὺ ἔχουν οἱ συμβολαιογράφοι εἰς τὰς ἀγγλοσαξωνικὰς χώρας, ὅπου δὲν συντάσσουν, ἀλλ' ἁπλῶς παραλαμβάνουν καὶ καταχωροῦν.

λεῖται, ἄλλαι τὸν ἀντίδικόν του. Καὶ πάλιν, ἄλλαι ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν τὴν ἐπίδικον πρᾶξιν καὶ ἄλλαι εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν διαδίκων. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι δὲν εἶναι ποτὲ δυνατὸν νὰ μᾶς λείψῃ μία ὠφέλιμος μαρτυρία. Διότι καὶ ὅταν δὲν ἔχωμεν μάρτυρας διὰ τὴν ἀμφισβητουμένην πρᾶξιν ποὺ νὰ βεβαιώσουν τὴν ἄποψίν μας, ἢ νὰ ἀνασκευάσουν τὴν ἄποψιν τοῦ ἀντιδίκου μας, εἶναι δυνατὸν πάντως νὰ εὕρωμεν μάρτυρας ποὺ θὰ βεβαιώσουν τὴν διαγωγὴν τῶν διαδίκων, εἴτε δηλ. τὴν εὐθύτητά μας, εἴτε τὴν φαυλότητα τοῦ ἀντιδίκου μας.

Διὰ τὰ ἄλλα δὲ ἐπιχειρήματα ποὺ ἠμποροῦν νὰ λεχθοῦν ἐν σχέσει μὲ τοὺς μάρτυρας, ὅτι δηλαδὴ εἶναι φίλοι ἢ ἐχθροὶ ἢ ἀδιάφοροι, ἢ ὅτι εἶναι εὐϋπόληπτοι, ἢ κακῆς φήμης, ἢ οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο, θὰ χρησιμοποιήσωμεν ἐκείνους τοὺς κοινοὺς τόπους, ποὺ ἐξεθέσαμεν καὶ ἀνωτέρω ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐνθυμήματα [1].

Ὡς πρὸς τὰ συμβόλαια, ἡ δύναμις τοῦ λόγου εἶναι τόση, ὥστε μπορεῖ νὰ ἐνισχύσῃ κανεὶς ἢ νὰ καταρρίψῃ τὸ κῦρος των, καὶ νὰ τὰ παραστήσῃ ὡς ἔχοντα ἀποδεικτικὴν δύναμιν ἢ ἐστερημένα τοιαύτης. Καὶ ἂν μὲν τὰ συμβόλαια τὸν ὠφελοῦν, θὰ τὰ παρουσιάσῃ ὡς ἔγκυρα καὶ πλήρως ἀποδεικνύοντα τὴν ἐπίμαχον σχέσιν. Ἂν ὅμως ὠφελοῦν τὸν ἀντίδικον, θὰ τὰ παραστήσῃ ὡς ἄκυρα καὶ ἐστερημένα ἀποδεικτικῆς δυνάμεως.

Δὲν μεταχειριζόμεθα δέ, σχετικῶς πρὸς τὰ συμβόλαια, διαφορετικὴν μέθοδον ἀπὸ ἐκείνην ποὺ χρησιμοποιοῦμεν διὰ τοὺς μάρτυρας, ὅταν θέλωμεν νὰ τὰ παρουσιάσωμεν ὡς ἄξια ἢ ὡς ἀνάξια πίστεως. Καὶ πράγματι (θὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι) τὰ συμβόλαια εἶναι τόσον ἄξια πίστεως, ὅσον καὶ ἐκεῖνοι ποὺ τὰ ὑπέγραψαν ὡς μάρτυρες, ἢ ἀνέλαβον νὰ τὰ φυλάξουν [2]. Ἂν δὲ ἡ ὕπαρξις τοῦ συμβολαίου ἀναγνωρισθῇ, ὅταν μὲν τοῦτο μᾶς εἶναι εὐνοϊκόν, πρέπει νὰ ἐνισχύωμεν τὸ κῦρος του. Νὰ ὑποστηρίζωμεν δηλαδὴ ὅτι τὸ συμβόλαιον εἶναι νόμος ἰσχύων μεταξὺ δύο ἰδιωτῶν διὰ μίαν συγκεκριμένην μερικὴν περίπτωσιν καὶ ὅτι ναὶ μὲν δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ συμβόλαια τὸ κῦρος τῶν νόμων, οἱ νόμοι ὅμως ἀπονέμουν κῦρος εἰς τὰ θεμιτὰ συμβόλαια. Καὶ ὅτι γενικὰ καὶ ὁ νόμος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μία συμφωνία. Ὥστε ἐκεῖνος ποὺ παραβαίνει τὰ ἄλλα συμβόλαια, παραβαίνει καὶ τοὺς νόμους.

τοὺς νόμους ἀναιρεῖ. Ἔτι δὲ πράττεται τὰ πολλὰ τῶν συναλλαγμάτων καὶ τὰ ἑκούσια κατὰ συνθήκας, ὥστε ἀκύρων γιγνομένων ἀναιρεῖται ἡ πρὸς ἀλλήλους χρεία τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τἆλλα δὲ ὅσα ἁρμόττει, ἐπιπολῆς ἰδεῖν ἔστιν. Ἂν δ' ἐναντία ᾖ καὶ μετὰ τῶν ἀμφισβητούντων, πρῶτον μέν, ἅπερ ἄν τις πρὸς νόμον ἐναντίον μαχέσαιτο, ταῦτα ἁρμόττει· ἄτοπον γὰρ εἰ τοῖς μὲν νόμοις, ἂν μὴ ὀρθῶς κείμενοι ὦσιν ἀλλ' ἐξαμάρτωσιν οἱ τιθέμενοι, οὐκ οἰόμεθα δεῖν πείθεσθαι, ταῖς δὲ συνθήκαις ἀναγκαῖον. Εἶτα ὅτι τοῦ δικαίου ἐστὶ βραβευτὴς ὁ δικαστής· οὔκουν τοῦτο σκεπτέον, ἀλλ' ὡς δικαιότερον. Καὶ τὸ μὲν δίκαιον οὐκ ἔστιν μεταστρέψαι οὔτ' ἀπάτῃ οὔτ' ἀνάγκῃ (πεφυκὸς γάρ ἐστιν), συνθῆκαι δὲ γίγνονται καὶ ἐξαπατηθέντων καὶ ἀναγκασθέντων. Πρὸς δὲ τούτοις σκοπεῖν εἰ ἐναντία ἐστί τινι τῶν γεγραμμένων νόμων ἢ τῶν κοινῶν, καὶ τῶν γεγραμμένων ἢ τοῖς οἰκείοις ἢ τοῖς ἀλλοτρίοις, ἔπειτα εἰ ἢ ἄλλαις συνθήκαις ὑστέραις ἢ προτέραις· αἱ γὰρ ὕστεραι κύριαι, ἢ αἱ πρότεραι ὀρθαί, αἱ δ' ὕστεραι ἠπατήκασιν, ὁποτέρως ἂν ᾖ χρήσιμον. Ἔτι δὲ τὸ συμφέρον ὁρᾶν, εἴ που ἐναντιοῦται τοῖς κριταῖς, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα· καὶ γὰρ ταῦτα εὐθεώρητα ὁμοίως.

Αἱ δὲ βάσανοι μαρτυρίαι τινές εἰσιν, ἔχειν δὲ δοκοῦσι τὸ πιστόν, ὅτι ἀνάγκη τις πρόσεστιν. Οὔκουν χαλεπὸν οὐδὲ περὶ τούτων εἰπεῖν τὰ ἐνδεχόμενα, ἐξ ὧν ἐάν τε ὑπάρχω-

Ἀκόμη δὲ αἱ περισσότεραι θεληματικαὶ συναλλαγαὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων γίνονται μὲ συμβόλαια. Ὥστε, ὅταν τὰ συμβόλαια χάσουν τὸ κῦρος των, καταργεῖται ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συναλλαγή. Εὔκολον δὲ εἶναι νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς καὶ τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα ποὺ ταιριάζουν εἰς τὴν ἄποψιν αὐτήν.

Ἂν ὅμως τὰ συμβόλαια εἶναι δυσμενῆ γιὰ μᾶς καὶ εὐνοϊκὰ γιὰ τὸν ἀντίδικον, πρῶτα πρῶτα ταιριάζει νὰ μεταχειρισθῇ κανεὶς ἐκεῖνα τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ θὰ ἐχρησιμοποιοῦσε καὶ διὰ νὰ καταπολεμήσῃ ἕνα νόμον δυσμενῆ πρὸς τὴν ἄποψίν του. Θὰ ἰσχυρισθῇ, πράγματι, ὅτι, ἀφοῦ πολλὲς φορὲς γίνεται δεκτὸν ὅτι δὲν πρέπει νὰ συμμορφωνώμεθα μὲ ἐκείνους τοὺς νόμους ποὺ δὲν εἶναι ὀρθοὶ καὶ προέρχονται ἀπὸ σφάλμα τοῦ νομοθέτου, θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι πρέπει κανεὶς ἀπαραιτήτως νὰ τηρῇ τὰ συμβόλαια ποὺ συνάπτονται κατ᾽ ἀνάλογον τρόπον.

Θὰ ἰσχυρισθῇ ἀκόμη ὅτι ἔργον τοῦ δικαστοῦ εἶναι νὰ ἐπιβραβεύῃ τὸ δίκαιον. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ προσηλωθῇ εἰς τὸ συμβόλαιον, ἀλλὰ νὰ προσέξῃ ποῦ εὑρίσκεται τὸ δίκαιον. Ὅτι τὸ δίκαιον δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὸ μεταβάλῃ κανεὶς οὔτε μὲ δόλον, οὔτε μὲ βίαν, διότι τοῦτο στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν φύσιν.

Μερικὰ ὅμως συμβόλαια ἐπιτυγχάνεται νὰ συναφθοῦν, διότι τὸ ἓν μέρος μετεχειρίσθη δόλον ἢ βίαν. Πρέπει ἀκόμη νὰ ἐξετάζωμεν ἂν τὰ συμβόλαια εἶναι ἀντίθετα πρὸς κάποιον θετὸν ἢ φυσικὸν νόμον, καὶ πάλιν, ἐὰν περὶ παραβάσεως θετοῦ νόμου πρόκειται, ἂν εἶναι ἀντίθετα πρὸς νόμον ἡμεδαπὸν ἢ ἀλλοδαπόν. Ἐπίσης δὲ ἂν εἶναι ἀντίθετα πρὸς ἄλλα προγενέστερα ἢ μεταγενέστερα συμβόλαια. Ἐπὶ τοῦ σημείου δὲ τούτου θὰ ὑποστηρίξωμεν ἢ ὅτι τὰ νεώτερα συμβόλαια εἶναι ἔγκυρα, ἢ ὅτι τὰ παλαιότερα εἶναι ὀρθά, τὰ δὲ νεώτερα δολίως κατηρτίσθησαν. Θὰ ἰσχυρισθῶμεν δὲ τὸ πρῶτον ἢ τὸ δεύτερον ἀναλόγως πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ὑποθέσεώς μας. Πρέπει ἀκόμη νὰ ἐξετάζωμεν ἂν τὸ συμβόλαιον καθ᾽ οἱονδήποτε τρόπον ἀντιτίθεται πρὸς τὸ συμφέρον τῶν δικαστῶν, καθὼς καὶ ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ὅλα δὲ αὐτὰ εἶναι εὔκολον νὰ τὰ προσέξωμεν ἐνεργοῦντες κατὰ παρόμοιον τρόπον.

Αἱ καταθέσεις ποὺ λαμβάνονται μὲ βασανιστήρια εἶναι ἕνα εἶδος μαρτυρίας, κατὰ τοῦτο δὲ θεωροῦνται ἀξιόπιστοι, διότι δίδονται κατόπιν ἐξαναγκασμοῦ. Δὲν εἶναι λοιπὸν δύσκολον νὰ ἐκθέσῃ κανεὶς καὶ σχετικῶς πρὸς αὐτὰς τὰ κατάλ-

σιν οἰκεῖαι αὔξειν ἔστιν, ὅτι ἀληθεῖς μόναι τῶν μαρτυριῶν
1377 a εἰσὶν αὗται. Ἐάν τε ὑπεναντίαι ὦσι καὶ μετὰ τοῦ ἀμφισβητοῦντος, διαλύοι ἄν τις τἀληθῆ λέγων καθ' ὅλου τοῦ γένους τῶν βασάνων· οὐδὲν γὰρ ἧττον ἀναγκαζόμενοι τὰ ψευδῆ λέγουσιν ἢ τἀληθῆ, καὶ διακαρτεροῦντες μὴ λέγειν τἀληθῆ, καὶ ῥᾳδίως καταψευδόμενοι ὡς παυσόμενοι θᾶττον. Δεῖ δὲ ἔχειν ἐπαναφέρειν ἐπὶ τοιαῦτα γεγενημένα παραδείγματα ἃ ἴσασιν οἱ κρίνοντες. [Δεῖ δὲ λέγειν ὡς οὐκ εἰσὶν ἀληθεῖς αἱ βάσανοι· πολλοὶ μὲν γὰρ παχύφρονες οἱ καὶ λιθόδερμοι καὶ ταῖς ψυχαῖς ὄντες δυνατοὶ γενναίως ἐγκαρτεροῦσι ταῖς ἀνάγκαις, οἱ δὲ δειλοὶ καὶ εὐλαβεῖς πρὸ τοῦ τὰς ἀνάγκας ἰδεῖν αὐτῶν καταθαρροῦσιν, ὥστε οὐδέν ἐστι πιστὸν ἐν βασάνοις.]

Περὶ δ' ὅρκων τετραχῶς ἔστι διελεῖν· ἢ γὰρ δίδωσι καὶ λαμβάνει, ἢ οὐδέτερον, ἢ τὸ μὲν τὸ δ' οὔ, καὶ τούτων ἢ δίδωσιν [μὲν] οὐ λαμβάνει δέ, ἢ λαμβάνει μὲν δίδωσιν δὲ οὔ. Ἔτι ἄλλως παρὰ ταῦτα, εἰ ὀμώμοσται οὗτος ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἢ ὑπ' ἐκείνου. Οὐ δίδωσιν μὲν οὖν, ὅτι ῥᾳδίως ἐπιορκοῦσιν, καὶ διότι ὁ μὲν ὀμόσας οὐκ ἀποδίδωσιν, τοὺς δὲ μὴ ὀμόσαντος οἴεται καταδικάσειν, [καὶ] ὡς οὗτος ὁ κίνδυνος κρείττων ὁ ἐν τοῖς δικασταῖς· τοῖς μὲν γὰρ πιστεύει τῷ δ' οὔ. Οὐ λαμβάνει δ', ὅτι ἀντὶ χρημάτων ὅρκος, καὶ ὅτι εἰ ἦν

ληλα ἐπιχειρήματα καὶ μ' αὐτά, ἂν μὲν αἱ καταθέσεις αὗται μᾶς εἶναι εὐνοϊκαί, νὰ ἐνισχύσωμεν τὸ κῦρος των. Πρὸς τοῦτο θὰ ἐπιμείνωμεν ἐπὶ τοῦ σημείου ὅτι αὐταὶ εἶναι αἱ μόναι ἀληθιναὶ μαρτυρίαι. Ἂν ὅμως μᾶς εἶναι δυσμενεῖς καὶ εὐνοοῦν τὸν ἀντίδικόν μας, ἠμποροῦμεν νὰ καταρρίψωμεν τὴν ἀξιοπιστίαν των καταφερόμενοι ἐναντίον αὐτοῦ τούτου τοῦ συστήματος τῆς λήψεως μαρτυριῶν κατόπιν βασανιστηρίων. Καὶ πράγματι, θὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι μὲ τὸ νὰ ὑποβάλλωνται εἰς βασανιστήρια εἶναι ἐξ ἴσου ἐνδεχόμενον νὰ εἴπουν τὴν ἀλήθειαν ἢ νὰ ψευσθοῦν καὶ ὅτι εἴτε ἠμποροῦν νὰ κάμουν κουράγιο ἕως τὸ τέλος καὶ νὰ μὴ καταθέσουν τὴν ἀλήθειαν, εἴτε ἀκόμη νὰ εἴπουν εὔκολα εὔκολα μερικὲς ψευτιές, διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν γρηγορώτερα ἀπὸ τὰ βασανιστήρια. Πρέπει δὲ νὰ ἔχωμεν πρόχειρα ἀνάλογα παραδείγματα, γνωστὰ εἰς τοὺς δικαστάς, καὶ νὰ τὰ ἐπικαλούμεθα καταλλήλως. [Πρέπει δὲ κυρίως νὰ λέγωμεν ὅτι αἱ καταθέσεις ποὺ λαμβάνονται κατόπιν βασανιστηρίων δὲν εἶναι ἀληθεῖς. Πράγματι, πολλοὶ ἄνθρωποι ἀναίσθητοι καὶ παχύδερμοι, καθὼς καὶ ὅσοι ἔχουν δυνατὴν ψυχήν, ὑπομένουν μὲ γενναιότητα τὰ βασανιστήρια, ἐνῷ οἱ δειλοὶ καὶ οἱ συνεσταλμένοι χάνουν τὸ θάρρος των πρὶν ἀκόμη ἀντικρύσουν τὰ ὄργανα τοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Ὥστε τίποτε ἀπὸ ὅσα προέρχονται ἀπὸ βασανιστήρια δὲν εἶναι σωστὸ νὰ πιστεύωμεν].

Πρέπει νὰ διακρίνωμεν τέσσαρας περιπτώσεις σχετικὰ μὲ τοὺς ὅρκους. Δηλαδὴ ἢ ὁ ἕνας διάδικος ἐπάγει ὅρκον εἰς τὸν ἄλλον, καὶ αὐτὸς τὸν δέχεται. Ἢ δὲν συμβαίνει οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο. Ἢ συμβαίνει τὸ ἕνα, χωρὶς νὰ συμβαίνῃ τὸ ἄλλο, καὶ τότε ἢ ἐπάγει ὁ ἕνας τὸν ὅρκον, χωρὶς ὁ ἄλλος νὰ τὸν δέχεται, ἢ τοὐναντίον, δηλώνει ὁ ἕνας ὅτι δέχεται νὰ ὁρκισθῇ, ὁ ἀντίδικός του ὅμως δὲν τοῦ ἐπάγει ὅρκον. Ἐκτὸς δὲ αὐτῶν ὑπάρχει ἡ περίπτωσις τοῦ νὰ ἔχῃ ἤδη δοθῇ ὅρκος ἀπὸ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον ἐκ τῶν διαδίκων.

Ὅταν δὲν θέλωμεν νὰ ἐπαγάγωμεν ὅρκον, ἠμποροῦμεν νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι εὔκολα ψευδορκοῦν καὶ ἀκόμη ὅτι, ἂν μὲν ὁ ἀντίδικος πάρῃ ὅρκον, δὲν θὰ καταδικασθῇ, ἐνῷ πιστεύει πὼς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καταδίκην ἐκείνου ποὺ δὲν ὡρκίσθη καὶ προτιμᾷ νὰ ἐξαρτήσῃ τὴν ὑπόθεσίν του ἀπὸ τοὺς δικαστάς, διότι ἔχει ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτούς, ὄχι ὅμως καὶ εἰς τὸν ἀντίδικόν του.

Ἐκεῖνος πάλιν ποὺ δὲν θέλει νὰ ἀποδεχθῇ τὸν ὅρκον ποὺ τοῦ ἔχει ἐπαχθῇ, ἠμπορεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι δὲν θέ-

φαῦλος, κατωμόσατο ἄν· κρεῖττον γὰρ ἂν ἕνεκά του φαῦλον εἶναι ἢ μηδενός· ὀμόσας μὲν οὖν ἕξει, μὴ ὀμόσας δ' οὔ Οὕτως δὲ δι' ἀρετὴν ἂν εἴη, ἀλλ' οὐ δι' ἐπιορκίαν τὸ μή. Καὶ τὸ τοῦ Ξενοφάνους ἁρμόττει, ὅτι οὐκ ἴση πρόκλησις αὕτη ἀσεβεῖ πρὸς εὐσεβῆ, ἀλλ' ὁμοία καὶ εἰ ἰσχυρὸς ἀσθενῆ πατάξαι ἢ πληγῆναι προκαλέσαιτο. Εἰ δὲ λαμβάνει, ὅτι πιστεύει αὑτῷ, ἐκείνῳ δ' οὔ. Καὶ τὸ τοῦ Ξενοφάνους μεταστρέψαντα φατέον οὕτως ἴσον εἶναι ἂν ὁ μὲν ἀσεβὴς διδῷ, ὁ δ' εὐσεβὴς ὀμνύῃ· δεινόν τε τὸ μὴ θέλειν αὐτόν, ὑπὲρ ὧν ἐκείνους ἀξιοῖ ὀμόσαντας δικάζειν. Εἰ δὲ δίδωσιν, ὅτι εὐσεβὲς τὸ θέλειν τοῖς θεοῖς ἐπιτρέπειν, καὶ ὅτι οὐδὲν δεῖ αὐτὸν ἄλλων δικαστῶν δεῖσθαι· τούτῳ γὰρ δίδωσι κρίσιν. Καὶ ὅτι ἄτοπον τὸ μὴ θέλειν ὀμνύναι περὶ ὧν ἄλλους ἀξιοῦσιν ὀμνύναι. Ἐπεὶ δὲ καθ' ἕκαστον δῆλον ὅπως λεκτέον, καὶ συνδυαζομένων πῶς λεκτέον δῆλον, οἷον εἰ αὐτὸς μὲν θέλει λαμβάνειν διδόναι δὲ μή, καὶ εἰ δίδωσι μὲν λαμβάνειν δὲ μὴ θέλει, καὶ εἰ λαμβάνειν καὶ διδόναι
1377 b *θέλει εἴτε μηδέτερον· ἐκ γὰρ τῶν εἰρημένων ἀνάγκη συγκεῖ-*

λει νὰ ὁρκισθῇ διὰ χρηματικὰ ζητήματα, ἐνῷ ἂν ἦτο φαῦλος, θὰ ἠμποροῦσε νὰ κερδίσῃ τὴν δίκην ὁρκιζόμενος. Διότι, ἂν κανεὶς εἶναι φαῦλος, φυσικὰ καλύτερον εἶναι νὰ ἔχῃ κέρδος ἀπὸ τὴν φαυλότητά του, παρὰ νὰ μὴ ἔχῃ. Καὶ ἂν μὲν ὁρκισθῇ, θὰ ἔχῃ κέρδος, ὄχι ὅμως καὶ ἂν δὲν ὁρκισθῇ. Καὶ ἔτσι ἡ μὴ ἀποδοχὴ τοῦ ὅρκου ἠμπορεῖ νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς ἔνδειξις χρηστότητος καὶ ὄχι ὡς φόβος διὰ τὰς συνεπείας μιᾶς ψευδορκίας. Καὶ ἐδῶ μπορεῖ κανεὶς ἐπικαίρως νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ λόγια τοῦ Ξενοφάνους, ὅτι ὅταν ἕνας ἀσεβὴς ἐπαγάγῃ ὅρκον εἰς τὸν εὐσεβῆ ἀντίδικόν του, ἡ δίκη παύει νὰ διεξάγεται ἐπὶ ἴσοις ὅροις καὶ ὁμοιάζει πρὸς τὴν πρόκλησιν ποὺ κάμνει ἕνας ρωμαλέος ἄνθρωπος πρὸς ἕνα καχεκτικόν, νὰ κτυπηθῇ μαζί του.

Ἐκεῖνος πάλιν ποὺ ἀποδέχεται τὸν ὅρκον ποὺ τοῦ ἔχει ἐπαχθῆ ἠμπορεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἔχει ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἑαυτόν του καὶ ὄχι εἰς τὸν ἀντίδικον. Μεταβάλλων δὲ τὰ λόγια τοῦ Ξενοφάνους ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ δίκη διεξάγεται ὑπὸ ἴσους ὅρους, ὅταν ὁ εὐσεβὴς δέχεται καὶ δίδῃ τὸν ὅρκον ποὺ τοῦ ἐπήγαγεν ἕνας ἀσεβής. Ἀκόμη δὲ ἠμπορεῖ νὰ προσθέσῃ ὅτι θὰ ἦτο παράλογον νὰ μὴ δέχεται νὰ ὁρκισθῇ αὐτός, ποὺ ἔχει τὴν ἀξίωσιν διὰ τὴν ὑπόθεσίν του νὰ ὁρκισθοῦν πρῶτα οἱ δικασταὶ καὶ κατόπιν νὰ δικάσουν.

Ἐκεῖνος πάλιν ποὺ ἐπάγει ὅρκον ἠμπορεῖ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι εἶναι πρᾶξις εὐσεβείας τὸ νὰ ἀναθέτῃ εἰς τὴν ἐπίκλησιν τῶν θεῶν τὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς καὶ ὅτι ὁ ἀντίδικός του δὲν χρειάζεται ἄλλους δικαστάς, ἀφοῦ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον ἀνατίθεται ἡ κρίσις τῆς ὑποθέσεως. Καὶ ὅτι εἶναι ἄτοπον νὰ μὴ θέλῃ νὰ ὁρκισθῇ, ἐνῷ ἔχει τὴν ἀξίωσιν διὰ τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν νὰ ὁρκισθοῦν ἄλλοι.

Ἀφοῦ δὲ ἐξεκαθαρίσαμεν τί πρέπει νὰ ὑποστηριχθῇ εἰς τὴν κάθε μίαν ἀπὸ τὰς περιπτώσεις ποὺ ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, εἶναι φανερὸν τί πρέπει νὰ ὑποστηριχθῇ ὅταν συνδυασθοῦν περισσότεραι τῆς μιᾶς περιπτώσεις, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, ὅταν δέχεται μὲν ὁ ἕνας διάδικος νὰ δώσῃ ὅρκον, ἀλλὰ δὲν θέλῃ καὶ νὰ ἐπαγάγῃ εἰς τὸν ἀντίδικόν του, ἢ ἐπάγῃ μέν, ἀλλὰ δὲν θέλῃ νὰ δώσῃ τὸν ὅρκον ποὺ τοῦ ἐπήγαγεν ὁ ἀντίδικος, ἢ ὅταν θέλῃ καὶ νὰ δώσῃ καὶ νὰ ἐπαγάγῃ, ἢ τέλος ὅταν δὲν θέλῃ οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο. Πράγματι, ὅλοι αὐτοὶ οἱ συνδυασμοὶ γίνονται κατ᾽ ἀνάγκην ἀπὸ τὰς περιπτώσεις ποὺ ἐξητάσθησαν ἀνωτέρω μεμονωμέναι. Ὥστε καὶ

σθαι, ὥστε καὶ τοὺς λόγους συγκεῖσθαι ἐκ τῶν εἰρημένων. Ἐὰν δὲ ᾖ γεγενημένος ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐναντίος, ὅτι οὐκ ἐπιορκία· ἑκούσιον γὰρ τὸ ἀδικεῖν, τὸ δ' ἐπιορκεῖν ἀδικεῖν ἐστί, τὰ δὲ βίᾳ καὶ ἀπάτῃ ἀκούσια. Ἐνταῦθα οὖν συνακτέον καὶ τὸ ἐπιορκεῖν, ὅτι ἔστι τὸ τῇ διανοίᾳ ἀλλ' οὐ τῷ στόματι. Ἐὰν δὲ τῷ ἀντιδίκῳ ᾖ ὑπεναντίος καὶ ὀμωμοσμένος, ὅτι πάντα ἀναιρεῖ μὴ ἐμμένων οἷς ὤμοσεν· διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τοῖς νόμοις χρῶνται ὀμόσαντες. Καὶ ὑμᾶς μὲν ἀξιοῦσιν ἐμμένειν οἷς ὀμόσαντες δικάζετε, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐμμένουσιν; Καὶ ὅσα ἂν ἄλλα αὔξων τις εἴπειεν. [Περὶ μὲν οὖν τῶν ἀτέχνων πίστεων εἰρήσθω τοσαῦτα].

τὰ σχετικὰ ἐπιχειρήματα θὰ συντεθοῦν ἀναγκαστικὰ ἀπὸ ὅσα ἤδη ἐξετέθησαν.

Ἂν τέλος ἔχῃ ἤδη δοθῆ ἕνας ὅρκος, ἀντίθετος πρὸς ὅσα τώρα ἰσχυρίζεται ὁ διάδικος ποὺ τὸν ἔδωσε, πρέπει νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ψευδορκίας. Ὅτι δηλαδὴ τὰ ἀδικήματα εἶναι πράξεις ποὺ ἐκτελοῦνται ἑκουσίως καὶ ἡ ψευδορκία εἶναι ἀδίκημα. Δὲν ἠμποροῦμεν ὅμως νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἑκουσίαν πρᾶξιν (καὶ ἑπομένως ὡς ἀδίκημα) ἐκείνην ποὺ ὀφείλεται εἰς τὴν βίαν ἢ εἰς τὸν δόλον.

Πρέπει λοιπόν, εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, νὰ συμπεράνωμεν ὅτι, διὰ νὰ ὑπάρξῃ ψευδορκία, ἐξετάζεται ἡ πρόθεσις καὶ ὄχι τὰ λόγια ποὺ ἐξεστομίσθησαν. Ἂν ὅμως, ἀπ' ἐναντίας, ὁ προηγούμενος ὅρκος ἔχῃ δοθῆ ἀπὸ τὸν ἀντίδικον καὶ εἶναι δυσμενὴς πρὸς αὐτόν, πρέπει νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ὅποιος δὲν ἀναγνωρίζει ἐκεῖνα ποὺ μὲ ὅρκον ἐβεβαίωσεν, ἀνατρέπει τὸ σύμπαν. Καὶ γι' αὐτὸ ἐκεῖνοι ποὺ ἐφαρμόζουν τοὺς νόμους, προηγουμένως ὁρκίζονται. «Πῶς λοιπὸν ἔχουν ἀπὸ σᾶς τοὺς δικαστὰς τὴν ἀξίωσιν νὰ τηρήσετε τὸν ὅρκον σας κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δικαστικῶν σας ἔργων, ἐνῷ αὐτοὶ δὲν τηροῦν τὸν ἰδικόν των;» Ἠμπορεῖ δὲ νὰ παρατάξῃ κανεὶς καὶ ἄλλα ἐπιχειρήματα, διὰ νὰ ἐξάρῃ τὸ κῦρος τοῦ δοθέντος ὅρκου.

Αὐτὰ εἴχομεν νὰ ἐκθέσωμεν περὶ τῶν ἀτέχνων ἀποδείξεων.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ρητορική

ΤΕΧΝΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ Β

1. Ἐκ τίνων μὲν οὖν δεῖ καὶ προτρέπειν καὶ ἀποτρέπειν καὶ ἐπαινεῖν καὶ ψέγειν καὶ κατηγορεῖν καὶ ἀπολογεῖσθαι, καὶ ποῖαι δόξαι καὶ προτάσεις χρήσιμοι πρὸς τὰς τούτων πίστεις, ταῦτ' ἐστίν· περὶ γὰρ τούτων καὶ ἐκ τούτων τὰ ἐνθυμήματα ὡς περὶ ἕκαστον εἰπεῖν ἰδίᾳ τὸ γένος τῶν λόγων. Ἐπεὶ δὲ ἕνεκα κρίσεώς ἐστιν ἡ ῥητορική (καὶ γὰρ τὰς συμβουλὰς κρίνουσι καὶ ἡ δίκη κρίσις ἐστίν), ἀνάγκη μὴ μόνον πρὸς τὸν λόγον ὁρᾶν, ὅπως ἀποδεικτικὸς ἔσται καὶ πιστός, ἀλλὰ καὶ αὑτὸν ποιόν τινα καὶ τὸν κριτὴν κατασκευάζειν· πολὺ γὰρ διαφέρει πρὸς πίστιν, μάλιστα μὲν ἐν ταῖς συμβουλαῖς, εἶτα καὶ ἐν ταῖς δίκαις, τό τε ποιόν τινα φαίνεσθαι τὸν λέγοντα καὶ τὸ πρὸς αὐτοὺς ὑπολαμβάνειν πως διακεῖσθαι αὐτόν, πρὸς δὲ τούτοις ἐὰν καὶ αὐτοὶ διακείμενοί πως τυγχάνωσιν. Τὸ μὲν οὖν ποιόν τινα φαίνεσθαι τὸν λέγοντα χρησιμώτερον εἰς τὰς συμβουλάς ἐστιν, τὸ δὲ διακεῖσθαί πως τὸν ἀκροατὴν εἰς τὰς δίκας· οὐ γὰρ ταὐτὰ φαίνεται φιλοῦσι καὶ μισοῦσιν, οὐδ' ὀργιζομένοις καὶ πράως
1378 a ἔχουσιν, ἀλλ' ἢ τὸ παράπαν ἕτερα ἢ κατὰ μέγεθος ἕτερα· τῷ μὲν γὰρ φιλοῦντι, περὶ οὗ ποιεῖται τὴν κρίσιν, ἢ οὐκ ἀδικεῖν ἢ μικρὰ δοκεῖ ἀδικεῖν, τῷ δὲ μισοῦντι τοὐναντίον· καὶ τῷ μὲν ἐπιθυμοῦντι καὶ εὐέλπιδι ὄντι, ἐὰν ᾖ τὸ ἐσόμε-

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

1. ΠΩΣ ΕΠΗΡΕΑΖΟΜΕΝ ΤΟΥΣ ΔΙΚΑΣΤΑΣ

Αὐτὰ λοιπὸν εἶναι τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα διὰ νὰ προτρέψωμεν ἢ νὰ ἀποτρέψωμεν, νὰ ἐπαινέσωμεν ἢ νὰ ψέξωμεν, νὰ κατηγορήσωμεν ἢ νὰ ἀπολογηθῶμεν. Καὶ αὐταὶ εἶναι αἱ γνῶμαι καὶ αἱ προτάσεις ποὺ χρησιμεύουν διὰ νὰ ἀποδείξωμεν τοὺς λόγους μας. Πράγματι ἀπὸ αὐτὰ προέρχονται καὶ γύρω εἰς αὐτὰ περιστρέφονται τὰ ἐνθυμήματα καὶ τὸ καθ' ἕνα ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὰ εἴδη τοῦ ρητορικοῦ λόγου. Ἐπειδὴ ὅμως ἀντικείμενον τῆς ρητορικῆς εἶναι πάντοτε κάποια κρίσις (καὶ πράγματι καὶ αἱ συμβουλαὶ τοῦ πολιτικοῦ ρήτορος κρίνονται καὶ κάθε δικαστικὴ ὑπόθεσις προκαλεῖ μίαν κρίσιν) κατ' ἀνάγκην πρέπει ὁ ρήτωρ νὰ μὴ ἀποβλέπῃ μόνον πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ λόγου του, πῶς δηλ. τοῦτο θὰ εἶναι πλῆρες ἀποδείξεων καὶ πειστικόν, ἀλλὰ νὰ ἐμφανίζῃ καὶ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν του καὶ νὰ προδιαθέτῃ καὶ τὸν δικαστὴν κατὰ κάποιον κατάλληλον τρόπον. Πράγματι πολὺ διαφέρει ἡ πειστικότης, κυρίως μὲν εἰς τοὺς πολιτικοὺς λόγους, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τοὺς δικανικούς, ἀναλόγως τοῦ ἂν ὁ ρήτωρ ἐμφανίζεται ὅτι ἔχει ὡρισμένας ἰδιότητας καὶ πιστεύεται ὅτι διάκειται πρὸς τὸ ἀκροατήριόν του καθ' ὡρισμένον τρόπον, ἀκόμη δὲ καὶ ἀναλόγως τῆς διαθέσεως τοῦ ἀκροατηρίου πρὸς τὸν ρήτορα. Καὶ τὸ νὰ ἐμφανίζεται μὲν ὁ ρήτωρ ὅτι ἔχει κάποια ὡρισμένα προσόντα εἶναι χρησιμώτερον εἰς τοὺς πολιτικοὺς λόγους, ἡ δὲ διάθεσις τοῦ ἀκροατηρίου πρὸς τὸν ρήτορα εἰς τοὺς δικανικούς. Πράγματι δὲν βλέπουν τὰς διαφόρους ὑποθέσεις μὲ τὴν ἰδίαν ὄψιν ἐκεῖνοι ποὺ ἀγαποῦν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ μισοῦν οὔτε ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι θυμωμένοι καὶ ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ἤρεμοι, ἀλλὰ ἡ κρίσις των εἶναι ἢ ἐντελῶς διαφορετικὴ ἢ πάντως διαφέρει ποσοτικῶς.

Διότι ἐκεῖνος ποὺ ἀγαπᾷ τὸν ὑπόδικον ἢ θὰ θεωρήσῃ ὅτι δὲν ὑπέπεσε καθόλου εἰς ἀδίκημα ἢ ὅτι ὑπέπεσεν εἰς μικρὸν ἀδίκημα· ἐκεῖνος ὅμως ποὺ μισεῖ θὰ κρίνῃ ἀντιθέτως. Καὶ πάλιν, ἐκεῖνος μὲν ποὺ ἐπιθυμεῖ καὶ ἐλπίζει ὅτι πρόκειται

νον ἡδύ, καὶ ἔσεσθαι καὶ ἀγαθὸν ἔσεσθαι φαίνεται, τῷ δ' ἀπαθεῖ καὶ δυσχεραίνοντι τοὐναντίον.

Τοῦ μὲν οὖν αὐτοὺς εἶναι πιστοὺς τοὺς λέγοντας τρία ἐστὶ τὰ αἴτια· τοσαῦτα γάρ ἐστι δι' ἃ πιστεύομεν ἔξω τῶν ἀποδείξεων. Ἔστι δὲ ταῦτα φρόνησις καὶ ἀρετὴ καὶ εὔνοια· διαψεύδονται γὰρ περὶ ὧν λέγουσιν ἢ συμβουλεύουσιν ἢ δι' ἅπαντα ταῦτα ἢ διὰ τούτων τι· ἢ γὰρ δι' ἀφροσύνην οὐκ ὀρθῶς δοξάζουσιν, ἢ δοξάζοντες ὀρθῶς διὰ μοχθηρίαν οὐ τὰ δοκοῦντα λέγουσιν, ἢ φρόνιμοι μὲν καὶ ἐπιεικεῖς εἰσὶν ἀλλ' οὐκ εὖνοι, διόπερ ἐνδέχεται μὴ τὰ βέλτιστα συμβουλεύειν γιγνώσκοντας. Καὶ παρὰ ταῦτα οὐδέν. Ἀνάγκη ἄρα τὸν ἅπαντα δοκοῦντα ταῦτ' ἔχειν εἶναι τοῖς ἀκροωμένοις πιστόν. Ὅθεν μὲν οὖν φρόνιμοι καὶ σπουδαῖοι φανεῖεν ἄν, ἐκ τῶν περὶ τὰς ἀρετὰς διῃρημένων ληπτέον· ἐκ γὰρ τῶν αὐτῶν κἂν ἕτερόν τις κἂν ἑαυτὸν κατασκευάσειε τοιοῦτον· περὶ δ' εὐνοίας καὶ φιλίας ἐν τοῖς περὶ τὰ πάθη λεκτέον· ἔστι δὲ τὰ πάθη δι' ὅσα μεταβάλλοντες διαφέρουσι πρὸς τὰς κρίσεις, οἷς ἕπεται λύπη καὶ ἡδονή, οἷον ὀργὴ ἔλεος φόβος καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, καὶ τὰ τούτοις ἐναντία. Δεῖ δὲ διαιρεῖν περὶ ἕκαστον εἰς τρία, λέγω δ' οἷον περὶ ὀργῆς, πῶς τε διακείμενοι ὀργίλοι εἰσί, καὶ τίσιν εἰώθασιν ὀργίζεσθαι, καὶ ἐπὶ ποίοις· εἰ γὰρ τὸ μὲν ἓν ἢ τὰ δύο ἔχοιμεν τούτων, ἅπαντα δὲ μή, ἀδύνατον ἂν εἴη τὴν ὀργὴν ἐμποιεῖν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Ὥσπερ οὖν

---

1. Βιβλίον Α΄ κεφ. 9.

2. Τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν παθῶν κάμνει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Β΄ κεφ 5. Εἶναι δὲ αὐτὰ ὁ πόθος, ἡ ὀργή, ὁ φόβος, τὸ θάρρος, ἡ ζηλοτυπία, ἡ εὔνοια, ἡ φιλία, τὸ μῖσος, ὁ φθόνος, ὁ ζῆλος, ὁ οἶκτος καὶ μὲ μίαν λέξιν κάθε τι ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον συναίσθημα.

νὰ ἐπέλθουν ὡρισμένα εὐχάριστα γεγονότα, ὅταν ἀκούῃ τὸν πολιτικὸν ρήτορα νὰ κάμνῃ σχετικὴν πρότασιν, νομίζει ὅτι πράγματι θὰ συμβοῦν ὅσα ὁ ρήτωρ προτείνει καὶ θὰ βγοῦν σὲ καλό. Ὁ ἀδιάφορος ὅμως καὶ ἐκεῖνος ποὺ μὲ δυσφορίαν θὰ ἴδῃ τὴν πραγματοποίησίν των, θὰ σχηματίσῃ τὴν ἀντίθετον κρίσιν

Τρία εἶναι τὰ αἴτια ποὺ κάμνουν ἀξιοπίστους τοὺς ρήτορας, διότι τρεῖς εἶναι καὶ οἱ λόγοι ποὺ μᾶς κάμνουν νὰ πιστεύωμεν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰς ἀποδείξεις ποὺ ὑπάρχουν περὶ τῆς ὑποθέσεως. Εἶναι δὲ αὐτὰ ἡ φρόνησις, ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐνοϊκὴ διάθεσις τοῦ ρήτορος πρὸς τοὺς ἀκροατάς του. Πραγματικὰ ἀπομακρύνεται κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα τοῦ λόγου του ἢ τῆς συμβουλῆς του, εἴτε διότι τοῦ λείπουν καὶ τὰ τρία αὐτὰ εἴτε καὶ μόνον ἕνα ἀπ' αὐτά. Δηλαδὴ ἢ ὁ ρήτωρ δὲν ἔχει ὀρθὴν γνώμην ἐπειδὴ εἶναι ἀνόητος ἢ ἐνῷ ἔχει ὀρθὴν γνώμην λέγει τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ὅσα πιστεύει ἐπειδὴ εἶναι μοχθηρὸς ἢ τέλος εἶναι καὶ φρόνιμος καὶ ἐνάρετος, ἀλλὰ δὲν θέλει τὸ καλὸ τῶν ἀκροατῶν του καὶ τότε εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ μὴ δίδῃ τὴν ὀρθοτέραν συμβουλήν, ἐνῷ τὴν ξέρει. Ἐκτὸς αὐτῶν τῶν τριῶν δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ἐκεῖνος ποὺ θεωρεῖται ὅτι ἔχει καὶ τὰ τρία αὐτὰ προσόντα θὰ εἶναι πιστευτὸς ἀπὸ τὸ ἀκροατήριόν του. Ἑπομένως τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ θὰ ἐμφανίσουν τὸν ρήτορα ὡς φρόνιμον καὶ ἐνάρετον πρέπει νὰ τὰ ἀρυώμεθα ἀπὸ ὅσα ἐλέχθησαν ἤδη [1] περὶ τῶν ἀρετῶν· διότι μὲ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ ἠμπορεῖ κανεὶς εἴτε τοὺς ἄλλους εἴτε τὸν ἑαυτόν του νὰ παρουσιάσῃ ὡς ἐνάρετον. Τώρα δὲ πρέπει νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ εὐνοίας καὶ φιλίας καὶ γενικὰ περὶ τῶν παθῶν. Πάθη εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἀλλάσσουν τὴν ψυχικήν μας κατάστασιν καὶ προκαλοῦν διαφορὰν εἰς τὰς κρίσεις μας, συνοδεύονται δὲ ἀπὸ δυσάρεστον ἢ εὐχάριστον συναίσθημα. Ἔτσι ἡ ὀργή, ὁ οἶκτος ὁ φόβος καὶ ὅσαι ἄλλαι καταστάσεις ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν καθὼς καὶ τὰ ἀντίθετά των, εἶναι πάθη [2]. Πρέπει δὲ σχετικὰ πρὸς κάθε πάθος νὰ κάμωμεν τρεῖς διακρίσεις. Μὲ αὐτὸ ἐννοῶ νὰ ἐξετάσωμεν ὅταν π.χ. πραγματευώμεθα περὶ τῆς ὀργῆς καὶ εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρίσκονται οἱ ὠργισμένοι ἄνθρωποι καὶ ἐναντίον ποίων συνήθως ὀργίζονται καὶ διὰ ποίους λόγους. Διότι πράγματι, ἐὰν γνωρίζωμεν μόνον τὸ ἕνα ἢ τὰ δύο, ὄχι ὅμως τὸ σύνολον ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, εἶναι ἀδύνατον νὰ προκαλέσωμεν τὴν ὀργήν. Τὸ ἴδιο δὲ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν καὶ σχετικὰ πρὸς ὅλα

καὶ ἐπὶ τῶν προειρημένων διεγράψαμεν τὰς προτάσεις, οὕτω καὶ περὶ τούτων ποιήσωμεν καὶ διέλωμεν τὸν εἰρημένον τρόπον.

2. *Ἔστω δὴ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν τῶν εἰς αὐτὸν ἢ τῶν αὐτοῦ, τοῦ ὀλιγωρεῖν μὴ προσήκοντος. Εἰ δὴ τοῦτ' ἐστὶν ἡ ὀργή, ἀνάγκη τὸν ὀργιζόμενον ὀργίζεσθαι ἀεὶ τῶν καθ' ἕκαστόν τινι, οἷον Κλέωνι ἀλλ' οὐκ ἀνθρώπῳ, καὶ ὅτι αὐτὸν ἢ τῶν*
1378b *αὐτοῦ τι πεποίηκεν ἢ ἤμελλεν, καὶ πάσῃ ὀργῇ ἕπεσθαί τινα ἡδονὴν τὴν ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ τιμωρήσασθαι· ἡδὺ μὲν γὰρ τὸ οἴεσθαι τεύξεσθαι ὧν ἐφίεται, οὐδεὶς δὲ τῶν φαινομένων ἀδυνάτων ἐφίεται αὑτῷ, ὁ δὲ ὀργιζόμενος ἐφίεται δυνατῶν αὑτῷ. Διὸ καλῶς εἴρηται περὶ θυμοῦ*

ὅς τε πολὺ γλυκίων μέλιτος καταλειβομένοιο
ἀνδρῶν ἐν στήθεσσιν ἀέξεται·

ἀκολουθεῖ γὰρ καὶ ἡδονή τις διά τε τοῦτο καὶ διότι διατρίβουσιν ἐν τῷ τιμωρεῖσθαι τῇ διανοίᾳ· ἡ οὖν τότε γινομένη φαντασία ἡδονὴν ἐμποιεῖ, ὥσπερ ἡ τῶν ἐνυπνίων. Ἐπεὶ δὲ ἡ ὀλιγωρία ἐστὶν ἐνέργεια δόξης περὶ τὸ μηδενὸς ἄξιον φαινόμενον· καὶ γὰρ τὰ κακὰ καὶ τἀγαθὰ ἄξια οἰόμεθα σπουδῆς εἶναι, καὶ τὰ συντείνοντα πρὸς αὐτά· ὅσα δὲ μηδέν τι ἢ μικρόν, οὐδενὸς ἄξια ὑπολαμβάνομεν· τρία δ' ἐστὶν εἴδη ὀλιγωρίας, καταφρόνησίς τε καὶ ἐπηρεασμὸς καὶ ὕβρις· ὅ τε γὰρ καταφρονῶν ὀλιγωρεῖ (ὅσα γὰρ οἴονται μηδενὸς

---

1. Ὁμήρου Ἰλιὰς Σ 109-110 (μετάφρασις Πολυλᾶ).

τὰ ἄλλα πάθη. Ὅπως λοιπὸν περιεγράψαμεν λεπτομερῶς τὰς προτάσεις ποὺ σχετίζονται μὲ ὅσα θέματα ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἔτσι καὶ τώρα περὶ τῶν παθῶν ἂς κάμωμεν τὰς διακρίσεις ποὺ εἴδαμε ὅτι πρέπει νὰ γίνουν.

2. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΡΓΗΣ

Ἂς δεχθῶμεν ὅτι ὀργὴ εἶναι ἡ ἀνάμικτος μετὰ λύπης ἐπιθυμία νὰ ἐκδικηθῶμεν φανερὰ ὡρισμένον πρόσωπον, διότι τοῦτο ἐξεδήλωσε περιφρόνησιν ἀπεναντί μας ἢ ἀπέναντι πραγμάτων ποὺ σχετίζονται πρὸς ἡμᾶς, ἐνῶ δὲν ἔπρεπε. Ἂν ὅμως αὐτὸ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἡ ὀργή, τότε, κατ' ἀνάγκην, ἐκεῖνος ποὺ ὀργίζεται, ὀργίζεται πάντοτε ἐναντίον ἑνὸς ὡρισμένου προσώπου, λόγου χάριν ἐναντίον τοῦ Κλέωνος καὶ ὄχι γενικὰ ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ὀργή του προέρχεται διότι ἐκεῖνος ποὺ τὴν ἐπροκάλεσε ἔκαμε ἢ ἐπρόκειτο νὰ κάμῃ κάτι κακὸν εἰς αὐτὸν ἢ εἰς τὰ πράγματα ποὺ σχετίζονται μὲ αὐτόν· καὶ κάθε ὀργὴ συνοδεύεται ἀπὸ κάποιαν ἡδονὴν ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐκδικήσεως. Διότι, ἀλήθεια, τὸ νὰ πιστεύωμεν ὅτι θὰ ἐπιτύχωμεν ἐκεῖνα ποὺ ἐπιθυμοῦμεν μᾶς προξενεῖ ἡδονήν. Ἐξ ἄλλου δὲ κανεὶς δὲν ἐπιθυμεῖ ἐκεῖνα ποὺ τοῦ φαίνονται ἀπραγματοποίητα· καὶ ἐκεῖνος δὲ ποὺ ὀργίζεται, ἐπιθυμεῖ πράγματα ποὺ ἠμπορεῖ νὰ τὰ ἐπιτύχῃ. Καὶ γι' αὐτὸ ὀρθῶς ἐλέχθη περὶ τοῦ θυμοῦ

Ἡ χολή...
Ποὺ μὲς στὰ στήθη χύνεται γλυκειὰ καὶ μελωμένη [1]

Συνοδεύεται δὲ ἀπὸ ἡδονὴν ἡ ὀργὴ ὄχι μόνον διὰ τὸν ἀνωτέρω λόγον ἀλλὰ καὶ διότι ὁ θυμωμένος ἀναπαριστᾶ μέσα στὸ μυαλό του τὴν ἐκδίκησιν. Αὐτὸ δὲ ποὺ φαντάζεται τότε δημιουργεῖ κάποιο εἶδος ἡδονῆς ἀνάλογον μὲ ἐκεῖνο ποὺ μᾶς προκαλοῦν τὰ ὄνειρα.

Ἡ δὲ περιφρόνησις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς γνώμης ποὺ τείνει νὰ θεωρήσῃ ὅτι τὸ ἀντικείμενόν της δὲν ἔχει καμμίαν ἀξίαν. Διότι καὶ εἰς τὰ καλὰ καὶ εἰς τὰ κακὰ καὶ εἰς ὅσα σχετίζονται πρὸς αὐτά, ἀποδίδομεν πάντοτε κάποιαν σημασίαν. Δὲν θεωροῦμεν δὲ ἀξιόλογα μόνον ἐκεῖνα ποὺ εἶναι τιποτένια ἢ ἀσήμαντα. Ὑπάρχουν δὲ τρία εἴδη περιφρονήσεως, ἡ καταφρόνησις, ἡ ἀντίδρασις καὶ ἡ προσβολή. Πράγματι ἐκεῖνος ποὺ καταφρονεῖ ἀδιαφορεῖ, διότι κατα-

ἄξια, τούτων καταφρονοῦσιν, τῶν δὲ μηδενὸς ἀξίων ὀλιγωροῦσιν) καὶ ὁ ἐπηρεάζων [φαίνεται καταφρονεῖν·] ἔστιν γὰρ ὁ ἐπηρεασμὸς ἐμποδισμὸς ταῖς βουλήσεσιν μὴ ἵνα τι αὐτῷ ἀλλ' ἵνα μὴ ἐκείνῳ. Ἐπεὶ οὖν οὐχ ἵνα αὐτῷ τι, ὀλιγωρεῖ· δῆλον γὰρ ὅτι οὔτε βλάψειν ὑπολαμβάνει, ἐφοβεῖτο γὰρ ἂν καὶ οὐκ ὠλιγώρει, οὔτ' ὠφελῆσαι ἂν οὐδὲν ἄξιον λόγου, ἐφρόντιζε γὰρ ἂν ὥστε φίλος εἶναι. Καὶ ὁ ὑβρίζων δὲ ὀλιγωρεῖ· ἔστι γὰρ ὕβρις τὸ πράττειν καὶ λέγειν ἐφ' οἷς αἰσχύνη ἐστὶν τῷ πάσχοντι, μὴ ἵνα τι γίγνηται αὐτῷ ἄλλο ἢ ὅτι ἐγένετο, ἀλλ' ὅπως ἡσθῇ· οἱ γὰρ ἀντιποιοῦντες οὐχ ὑβρίζουσιν ἀλλὰ τιμωροῦνται. Αἴτιον δὲ τῆς ἡδονῆς τοῖς ὑβρίζουσιν, ὅτι οἴονται κακῶς δρῶντες αὐτοὺς ὑπερέχειν μᾶλλον. Διὸ οἱ νέοι καὶ οἱ πλούσιοι ὑβρισταί· ὑπερέχειν γὰρ οἴονται ὑβρίζοντες. Ὕβρεως δὲ ἀτιμία, ὁ δ' ἀτιμάζων ὀλιγωρεῖ· τὸ γὰρ μηδενὸς ἄξιον οὐδεμίαν ἔχει τιμήν, οὔτε ἀγαθοῦ οὔτε κακοῦ. Διὸ λέγει ὀργιζόμενος ὁ Ἀχιλλεὺς

> *ἠτίμησεν· ἑλὼν γὰρ ἔχει γέρας αὐτὸς*

καὶ

> *ὡς εἴ τιν' ἀτίμητον μετανάστην,*

ὡς διὰ ταῦτα ὀργιζόμενος. Προσήκειν δὲ οἴονται πολυωρεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἡττόνων κατὰ γένος, κατὰ δύναμιν, κατ' ἀρε-
1379a *τήν, καὶ ὅλως ἐν ᾧ ἂν ταῦτα ὑπερέχῃ πολύ, οἷον ἐν χρήμα-*

---

1. Ὁμήρου Ἰλιὰς Α (355-356 μετάφρ. Πολυλᾶ).
2. Ὁμήρου Ἰλιὰς Ι 650 (μετάφρ. Πολυλᾶ).

φρονεῖ κανεὶς ἐκεῖνα ποὺ θεωρεῖ ἀσήμαντα καὶ αὐτὰ τὰ ἴδια προκαλοῦν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν του. Καὶ ἐκεῖνος πάλι ποὺ ἀντιδρᾷ ἐκδηλώνει περιφρόνησιν, διότι ἀντίδρασις εἶναι τὸ νὰ ἐμποδίζωμεν τὴν πραγματοποίησιν τῆς θελήσεως ἑνὸς ἄλλου, ὄχι διὰ νὰ ὠφεληθοῦμε ἡμεῖς, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ὠφεληθῇ ὁ ἄλλος. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ἀντίδρασις δὲν προέρχεται ἀπὸ ἐπιθυμίαν ἰδίας ὠφελείας σημαίνει περιφρόνησιν πρὸς ἐκεῖνον ἐναντίον τοῦ ὁποίου στρέφεται. Πράγματι εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν τὸν θεωρεῖ οὔτε κἂν ἱκανὸν νὰ τὸν βλάψῃ· διότι τότε θὰ τὸν ἐφοβεῖτο καὶ δὲν θὰ τὸν περιφρονοῦσε. Καὶ πάλιν δὲν τὸν θεωρεῖ οὔτε ἱκανὸν νὰ τοῦ παράσχῃ ἀξίαν λόγου ὠφέλειαν, διότι τότε θὰ ἐφρόντιζε ὥστε νὰ τὰ ἔχῃ καλὰ μαζί του. Περιφρόνησιν ἐπίσης δείχνει καὶ ἐκεῖνος ποὺ προσβάλλει. Πράγματι ὕβρις εἶναι τὸ νὰ χρησιμοποιῇ κανεὶς πράξεις καὶ λόγους ποὺ ντροπιάζουν ἐκεῖνον, ἐναντίον τοῦ ὁποίου στρέφονται καὶ τοῦτο ὄχι χάριν κάποιου ἄλλου σκοποῦ, ἀλλὰ μόνον χάριν τῆς ἡδονῆς ποὺ ἡ προσβολὴ προξενεῖ εἰς ἐκεῖνον ποὺ τὴν διαπράττει. Διότι ἐκεῖνοι ποὺ ἁπλῶς προβαίνουν εἰς ἀντίποινα δὲν διαπράττουν προσβολὴν ἀλλὰ μόνον ἐκδίκησιν. Αἴτιον δὲ τῆς ἡδονῆς ποὺ αἰσθάνονται ὅσοι προσβάλλουν εἶναι ὅτι μὲ τὸ νὰ κακομεταχειρίζωνται τοὺς ἄλλους νομίζουν ὅτι ὑπερέχουν αὐτῶν. Ἰδοὺ γιατί οἱ νέοι καὶ οἱ πλούσιοι κάμνουν πολλὰς προσβολάς. Νομίζουν ὅτι ἡ ὑβριστική των διαγωγὴ τοὺς παρέχει κάποιαν ὑπεροχήν. Ἐκεῖνος ποὺ προσβάλλεται ἀτιμάζεται, ἀλλὰ τότε τὸ νὰ προσβάλωμεν κάποιον ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ περιφρόνησιν. Διότι δὲν μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθῇ οὔτε ὡς καλὸν οὔτε ὡς κακὸν μόνον ἐκεῖνο ποὺ δὲν εἶναι ἄξιον λόγου. Καὶ γι' αὐτὸ ὁ Ἀχιλλεὺς στὸ θυμό του λέγει

Ἰδοὺ τώρα μ' ἀτίμασεν ὁ μέγας Ἀγαμέμνων
Ὅτι μοῦ ἅρπαξεν αὐτὸς τὸ δῶρο μου καὶ τὄχει [1]

Καὶ πάλιν

Ὡς ξένον ὅπ' οἱ ἐγκάτοικοι πολίταις ἀτιμάζουν [2].

διότι τάχα αὐταὶ αἱ πράξεις ἐπροκάλεσαν τὸν θυμόν του.

Οἱ ἄνθρωποι νομίζουν ὅτι πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἶναι κατώτεροι εἴτε κατὰ τὴν καταγωγὴν εἴτε κατὰ τὴν δύναμιν εἴτε κατὰ τὴν ἀρετὴν εἴτε γενικὰ κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ὅπου ἡ ὑπεροχή των ἀπὸ τοὺς ἄλλους εἶναι μεγάλη. Ἔτσι ὁ πλούσιος ὑπερέχει ἀπὸ τὸν πτωχὸν ὡς

σιν ὁ πλούσιος πένητος καὶ ἐν τῷ λέγειν ῥητορικὸς ἀδυνάτου εἰπεῖν καὶ ἄρχων ἀρχομένου καὶ ἄρχειν ἄξιος οἰόμενος τοῦ ἄρχεσθαι ἀξίου. Διὸ εἴρηται

> θυμὸς δὲ μέγας ἐστὶ διοτρεφέων βασιλήων

καὶ

> ἀλλά τε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον·

ἀγανακτοῦσι γὰρ διὰ τὴν ὑπεροχήν. Ἔτι ὑφ᾽ ὧν τις οἴεται εὖ πάσχειν δεῖν· οὗτοι δ᾽ εἰσὶν οὓς εὖ πεποίηκεν ἢ ποιεῖ, αὐτὸς ἢ δι᾽ αὐτόν τις ἢ τῶν αὐτοῦ τις, ἢ βούλεται ἢ ἐβουλήθη.

Φανερὸν οὖν ἐκ τούτων ἤδη πῶς τε ἔχοντες ὀργίζονται αὐτοὶ καὶ τίσιν καὶ διὰ ποῖα. Αὐτοὶ μὲν γάρ, ὅταν λυπῶνται· ἐφίεται γάρ τινος ὁ λυπούμενος· ἐάν τε οὖν κατ᾽ εὐθυωρίαν ὁτιοῦν ἀντικρούσῃ τις, οἷον τῷ διψῶντι πρὸς τὸ πιεῖν, ἐάν τε μή, ὁμοίως ταὐτὸ φαίνεται ποιεῖν· καὶ ἐάν τε ἀντιπράττῃ τις ἐάν τε μὴ συμπράττῃ ἐάν τε ἄλλο τι ἐνοχλῇ οὕτως ἔχοντα, πᾶσιν ὀργίζεται. Διὸ κάμνοντες, πενόμενοι <πολεμοῦντες>, ἐρῶντες, διψῶντες, ὅλως ἐπιθυμοῦντές τι καὶ μὴ κατορθοῦντες ὀργίλοι εἰσὶ καὶ εὐπαρόρμητοι, μάλιστα μὲν πρὸς τοὺς τοῦ παρόντος ὀλιγωροῦντας, οἷον κάμνων μὲν τοῖς πρὸς τὴν νόσον, πενόμενος δὲ τοῖς πρὸς τὴν πενίαν, πολεμῶν δὲ τοῖς πρὸς τὸν πόλεμον, ἐρῶν δὲ τοῖς πρὸς τὸν ἔρωτα, ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις, <εἰ δὲ μή, κἂν ὁτιοῦν ἄλλο ὀλιγωρῇ τις>· προωδοποίηται γὰρ ἕκαστος πρὸς τὴν

---

1. Ὁμήρου Ἰλιὰς Β 197.
2. Ὁμήρου Ἰλιὰς Α 84.

πρὸς τὰ χρήματα καὶ ὁ καλὸς ρήτωρ ὑπερέχει ὡς πρὸς τοὺς λόγους ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσῃ δημοσίᾳ, καὶ ὁ ἄρχων ἀπὸ τὸν ὑπήκοον καὶ ἐκεῖνος ποὺ νομίζει ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ κυβερνᾷ ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ δὲν εἶναι ἄξιος παρὰ μόνον νὰ κυβερνᾶται. Καὶ γι' αὐτὸ ἐγράφη ὁ στίχος

Καὶ τῶν θεογέννητων βασιλιάδων ὁ θυμὸς εἶναι φοβερὸς [1]

καὶ ὁ ἄλλος

Μὰ καὶ ἀργότερα τὸ θυμᾶται καὶ μνησικακεῖ [2].

Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἡ ὑπεροχὴ εἶναι αἰτία τῆς μεγάλης ἀγανακτήσεως. Νομίζουν ἀκόμη ὅτι πρέπει νὰ τιμῶνται ἀπὸ ἐκείνους ἀπὸ τοὺς ὁποίους πιστεύουν ὅτι πρέπει νὰ περιμένουν καλόν· δηλαδὴ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἴτε εἰς τὸ παρελθὸν εἴτε εἰς τὸ παρὸν ἔχουν εὐεργετηθῇ εἴτε ἀπ' αὐτὸν τὸν ἴδιον εἴτε ἀπὸ κάποιον ἄλλον πρὸς χάριν του εἴτε ἀπὸ κάποιον δικόν του ἄνθρωπον εἴτε ἁπλῶς θέλει ἢ ἠθέλησε εἰς τὸ παρελθὸν νὰ τοὺς εὐεργετήσῃ.

Ἀπὸ ὅσα ἐξεθέσαμεν ἕως τώρα εἶναι φανερὸν ποιοὶ θυμώνουν, ἐναντίον τίνων καὶ γιὰ ποιοὺς λόγους. Ὁ δεῖνα θυμώνει ὅταν εἶναι στενοχωρημένος. Διότι ἐκεῖνος ποὺ στενοχωρεῖται ἐπιθυμεῖ κάτι ποὺ τοῦ λείπει, καὶ τότε εἴτε ἀπ' εὐθείας τὸν ἐμποδίσει κανεὶς νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν σκοπόν του, λόγου χάριν ἂν ἐμποδίσῃ τὸν διψασμένον νὰ πιῇ νερό, εἴτε ἐμμέσως ἀντιδράσῃ πρὸς αὐτόν, τοῦ φαίνεται ὅτι τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι. Ἔτσι εἴτε ἀντιδρᾷ κανείς, εἴτε ἁπλῶς δὲν συμπράττει, εἴτε τὸν ἐνοχλεῖ καθ' οἱονδήποτε ἄλλον τρόπον ὅταν εὑρίσκεται εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν, προκαλεῖ τὴν ὀργήν του. Ἰδοὺ γιατί οἱ ἄρρωστοι, οἱ πτωχοί, ἐκεῖνοι ποὺ διεξάγουν πόλεμον, οἱ ἐρωτευμένοι, οἱ διψασμένοι καὶ γενικὰ ὅσοι ἐπιθυμοῦν κάτι τι ποὺ δὲν τὸ ἐπιτυγχάνουν θυμώνουν καὶ παραφέρονται εὔκολα, καὶ κυρίως ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ἀδιαφοροῦν διὰ τὸ κακὸ ποὺ κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν πάσχουν. Ἔτσι ὁ ἄρρωστος θυμώνει εὔκολα μὲ ἐκείνους ποὺ ἀδιαφοροῦν γιὰ τὴν ἀρρώστια του, ὁ πτωχὸς μὲ ἐκείνους ποὺ τὸν ἐξευτελίζουν γιὰ τὴν φτώχεια του, ἐκεῖνος ποὺ πολεμεῖ μὲ ἐκείνους ποὺ τοῦ φέρουν δυσκολίας εἰς τὸν πόλεμον, ὁ ἐρωτευμένος μὲ ἐκείνους ποὺ τοῦ ἐμποδίζουν τοὺς ἐρωτικούς του σκοποὺς καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Φυσικὰ ἡ ὀργὴ προκαλεῖται καὶ ἀπὸ οἱανδήποτε ἄλλην ἀδιαφορίαν. Πράγματι

ἑκάστου ὀργὴν ὑπὸ τοῦ ὑπάρχοντος πάθους· ἔτι δ' ἐὰν τἀναντία τύχῃ προσδεχόμενος· λυπεῖ γὰρ μᾶλλον τὸ πολὺ παρὰ δόξαν, ὥσπερ καὶ τέρπει τὸ πολὺ παρὰ δόξαν, ἐὰν γένηται ὃ βούλεται. Διὸ καὶ ὧραι καὶ χρόνοι καὶ διαθέσεις καὶ ἡλικίαι ἐκ τούτων φανεραί, ποῖαι εὐκίνητοι πρὸς ὀργὴν καὶ ποῦ καὶ πότε, καὶ ὅτε μᾶλλον ἐν τούτοις εἰσί, μᾶλλον καὶ εὐκίνητοι.

Αὐτοὶ μὲν οὖν οὕτως ἔχοντες εὐκίνητοι πρὸς ὀργήν, ὀργίζονται δὲ τοῖς τε καταγελῶσι καὶ χλευάζουσιν καὶ σκώπτουσιν· ὑβρίζουσι γάρ. Καὶ τοῖς τὰ τοιαῦτα βλάπτουσιν ὅσα ὕβρεως σημεῖα. Ἀνάγκη δὲ τοιαῦτα εἶναι ἃ μήτε ἀντί τινος μήτ' ὠφέλιμα τοῖς ποιοῦσιν· ἤδη γὰρ δοκεῖ δι' ὕβριν. Καὶ τοῖς κακῶς λέγουσι καὶ καταφρονοῦσι περὶ ὧν αὐτοὶ μάλιστα σπουδάζουσιν, οἷον οἱ ἐπὶ φιλοσοφίᾳ φιλοτιμούμενοι ἐάν τις εἰς τὴν φιλοσοφίαν, οἱ δ' ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ ἐάν τις εἰς τὴν ἰδέαν, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Ταῦτα δὲ πολλῷ μᾶλλον, ἐὰν ὑποπτεύσωσι μὴ ὑπάρχειν αὐτοῖς, ἢ ὅλως ἢ μὴ 1379b ἰσχυρῶς, ἢ μὴ δοκεῖν· ἐπειδὰν γὰρ σφόδρα οἴωνται ὑπερέχειν ἐν τούτοις, ἐν οἷς σκώπτονται, οὐ φροντίζουσιν. Καὶ τοῖς φίλοις μᾶλλον ἢ τοῖς μὴ φίλοις· οἴονται γὰρ προσήκειν μᾶλλον πάσχειν εὖ ὑπ' αὐτῶν ἢ μή. Καὶ τοῖς εἰθισμένοις τιμᾶν ἢ φροντίζειν, ἐὰν πάλιν μὴ οὕτως ὁμιλῶσιν· καὶ γὰρ ὑπὸ τούτων οἴονται καταφρονεῖσθαι· ταὐτὰ γὰρ ἂν ποιεῖν. Καὶ τοῖς μὴ ἀντιποιοῦσιν εὖ μηδὲ τὴν ἴσην ἀντα-

ὁ καθένας ὀργίζεται ἀπὸ ἰδιαίτερα αἴτια, προδιατεθειμένος πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὸ πάθος ποὺ ἑκάστοτε τὸν κατέχει.

Ὀργίζεται κανεὶς ἐπίσης καὶ ὅταν ἡ τύχη φέρῃ τὸ ἀντίθετον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἐπερίμενε. Πράγματι ἐκεῖνο ποὺ ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὰς προσδοκίας μας προξενεῖ μεγάλην λύπην, ὅπως, ἐξ ἄλλου, καὶ ἡ ἀπροσδόκητος ἐκπλήρωσις τῶν ἐπιθυμιῶν μας προξενεῖ μεγάλην χαράν. Καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνῃ σαφῶς ἀπὸ ὅσα ἐλέχθησαν μέχρι τοῦδε ποῖαι στιγμαί, περιστάσεις, ψυχικὴ διάθεσις ἢ ἡλικία εὐνοοῦν τὴν ὀργὴν καὶ ποῦ καὶ πότε. Ἐπίσης γίνεται φανερὸν ὅτι ἐκεῖνος ποὺ διατελεῖ ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας ὀργίζεται εὐκολώτερον.

Αὐταὶ εἶναι αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας μπορεῖ κανεὶς εὔκολα νὰ θυμώσῃ, θυμώνει δὲ μὲ ἐκείνους ποὺ τὸν περιγελοῦν, ποὺ τὸν κοροϊδεύουν ἢ τὸν γελοιοποιοῦν. Διότι καὶ αὐτοὶ τὸν προσβάλλουν. Ἐπίσης θυμώνει μὲ ἐκείνους ποὺ τοῦ προξενοῦν βλάβας, ποὺ περιέχουν καὶ προσβολήν. Βλάβαι δὲ αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι ἐκεῖναι ποὺ προξενοῦνται χωρὶς ὁ δράστης των νὰ ἔχῃ ἀνταμοιβὴν ἢ ἄλλο ὄφελος. Διότι τότε προδήλως δὲν μπορεῖ νὰ ἔχουν ἄλλην αἰτίαν παρὰ τὴν πρόθεσιν τῆς προσβολῆς. Ἐπίσης θυμώνει κανεὶς μὲ ἐκείνους ποὺ κακολογοῦν καὶ περιφρονοῦν τὰ πράγματα εἰς τὰ ὁποῖα αὐτὸς ἀποδίδει μεγάλην σπουδαιότητα, ὅπως ἐκεῖνοι ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν φιλοσοφίαν θυμώνουν μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὴν προσβάλλουν· καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ὡραιότητα, θυμώνουν μὲ ἐκείνους ποὺ τὴν περιφρονοῦν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ὁ δὲ θυμός τους εἶναι μεγαλύτερος ἂν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὑποπτεύονται ὅτι αἱ γνῶμαι των δὲν εἶναι ἢ δὲν θεωροῦνται ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ὀρθαί. Διότι ὅταν πιστεύουν εἰς τὴν μεγάλην ὑπεροχὴν τοῦ πράγματος ποὺ προκαλεῖ τὰ σκώμματα τῶν ἄλλων, τότε δὲν θυμώνουν ἀλλὰ ἀδιαφοροῦν. Θυμώνει ἐπίσης κανεὶς περισσότερον μὲ τοὺς φίλους του παρὰ μὲ ἐκείνους ποὺ δὲν εἶναι φίλοι, διότι νομίζει ὅτι ἀπ' αὐτοὺς μᾶλλον πρέπει νὰ περιμένῃ καλὸ παρὰ κακό. Ἀκόμη θυμώνει καὶ μὲ ἐκείνους ποὺ συνήθως τοῦ ἀπονέμουν τιμὰς ἢ τὸν περιβάλλουν μὲ φροντίδας ἂν κάποτε ἀλλάξουν συμπεριφοράν, διότι τότε πιστεύει ὅτι αὐτοὶ ἀρχίζουν νὰ τὸν περιφρονοῦν, ἄλλως θὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ συμπεριφέρωνται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Τὴν ὀργὴν προκαλοῦν ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἀνταποδίδουν καλὸν ἀντὶ καλοῦ, οὔτε δείχνουν εὐγνωμοσύνην ἀνάλογον πρὸς τὰς ὑπηρεσίας ποὺ

ποδιδοῦσιν. Καὶ τοῖς τἀναντία ποιοῦσιν αὐτοῖς, ἐὰν ἥττους ὦσιν· καταφρονεῖν γὰρ πάντες οἱ τοιοῦτοι φαίνονται, καὶ οἱ μὲν ὡς ἡττόνων οἱ δ' ὡς παρὰ ἡττόνων. Καὶ τοῖς ἐν μηδενὶ λόγῳ οὖσιν, ἄν τι ὀλιγωρῶσι, μᾶλλον· ὑπόκειται γὰρ ἡ ὀργὴ τῆς ὀλιγωρίας πρὸς τοὺς μὴ προσήκοντας, προσήκει δὲ τοῖς ἥττοσι μὴ ὀλιγωρεῖν· τοῖς δὲ φίλοις, ἐάν τε μὴ εὖ λέγωσιν ἢ ποιῶσιν, καὶ ἔτι μᾶλλον ἐὰν τἀναντία, καὶ ἐὰν μὴ αἰσθάνωνται δεομένων, ὥσπερ ὁ Ἀντιφῶντος Πλήξιππος τῷ Μελεάγρῳ· ὀλιγωρίας γὰρ τὸ μὴ αἰσθάνεσθαι σημεῖον· ὧν γὰρ φροντίζομεν, οὐ λανθάνει. Καὶ τοῖς ἐπιχαίρουσι ταῖς ἀτυχίαις καὶ ὅλως εὐθυμουμένοις ἐν ταῖς αὐτῶν ἀτυχίαις· ἢ γὰρ ἐχθροῦ ἢ ὀλιγωροῦντος σημεῖον. Καὶ τοῖς μὴ φροντίζουσιν ἐὰν λυπήσωσιν· διὸ καὶ τοῖς κακὰ ἀγγέλλουσιν ὀργίζονται. Καὶ τοῖς ἢ ἀκούουσι περὶ αὐτῶν ἢ θεωμένοις τὰ αὐτῶν φαῦλα· ὅμοιοι γάρ εἰσιν ἢ ὀλιγωροῦσιν ἢ ἐχθροῖς· οἱ γὰρ φίλοι συναλγοῦσιν, θεώμενοι δὲ τὰ οἰκεῖα φαῦλα πάντες ἀλγοῦσιν. Ἔτι τοῖς ὀλιγωροῦσι πρὸς πέντε, πρὸς οὓς φιλοτιμοῦνται, [πρὸς] οὓς θαυμάζουσιν, ὑφ' ὧν βούλονται θαυμάζεσθαι, ἢ οὓς αἰσχύνονται, ἢ ἐν τοῖς αἰσχυνομένοις αὐτούς· ἄν τις ἐν τούτοις ὀλιγωρῇ, ὀργίζονται μᾶλλον. Καὶ τοῖς εἰς τὰ τοιαῦτα ὀλιγωροῦσιν ὑπὲρ ὧν αὐτοῖς αἰσχρὸν μὴ βοηθεῖν, οἷον γονεῖς, τέκνα, γυναῖκας, ἀρχομένους. Καὶ τοῖς χάριν μὴ ἀπο-

---

1. Ὁ Πλήξιππος ἦτο ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο θείους τοῦ Μελεάγρου ποὺ ἐσκοτώθηκαν ἀπ' αὐτόν, διότι τοῦ διεξεδίκουν τὸν ἀγριόχοιρον ποὺ εἶχε σκοτώσει· ἡ διαγωγὴ αὐτὴ προσέβαλε τὸν Μελέαγρον ποὺ ἐπερίμενε ἀπ' τοὺς θείους του νὰ καταλάβουν τὴν ἐπιθυμίαν του καὶ νὰ μὴ τοῦ ἐναντιωθοῦν.

τοὺς παρέχονται. Ἐπίσης ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ἀντιδροῦν εἰς τὰς ἐνεργείας μας καὶ μάλιστα ὅταν εἶναι κατώτεροί μας. Ὅλοι αὐτοὶ ἐκδηλώνουν περιφρόνησιν· οἱ μὲν τελευταῖοι φέρονται πρὸς ἡμᾶς ὡσὰν νὰ εἴμεθα κατώτεροί των, οἱ δὲ πρῶτοι ὡσὰν νὰ ἐδέχοντο εὐεργεσίας καὶ περιποιήσεις ἀπὸ κατωτέρους των.

Θυμώνει κανεὶς ἀκόμη περισσότερον ὅταν ἄνθρωποι τελείως ἀνάξιοι λόγου τοῦ φέρωνται περιφρονητικά Διότι ὁ θυμὸς προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπρεπῆ περιφρόνησιν. Οἱ δὲ ἀσήμαντοι ἄνθρωποι πρέπον εἶναι νὰ μὴ περιφρονοῦν τοὺς ἄλλους. Μὲ τοὺς φίλους του θυμώνει κανεὶς καὶ ἐὰν αὐτοὶ δὲν λέγουν ἢ δὲν κάμνουν τίποτε καλὸν πρὸς χάριν του, ἀκόμη δὲ περισσότερον ἂν λέγουν ἢ κάμνουν κακόν· ἐπίσης δὲ ἂν δὲν ἀντιλαμβάνωνται τί περιμένει ἀπ᾽ αὐτούς, ὅπως συνέβη μεταξὺ τοῦ Μελεάγρου καὶ τοῦ Πληξίππου υἱοῦ τοῦ Ἀντιφῶντος[1] Διότι σημαίνει πὼς ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἀντιλαμβάνεται αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν φίλον του· πράγματι ὅταν ἐνδιαφερώμεθα γιὰ κάποιον, δὲν μᾶς διαφεύγουν αἱ ἐπιθυμίαι του. Θυμώνει κανεὶς ἐπίσης μὲ ἐκείνους ποὺ χαίρονται διὰ τὰς ἀτυχίας του καὶ γενικώτερα μὲ ἐκείνους ποὺ διατηροῦν τὸ κέφι των ὅταν ὁ ἴδιος ἀτυχεῖ· διότι τοῦτο εἶναι ἔνδειξις ἔχθρας ἢ περιφρονήσεως. Ἐπίσης μὲ ἐκείνους ποὺ ἀδιαφοροῦν ἐὰν θὰ προξενήσουν λύπην εἰς αὐτόν. Καὶ γι᾽ αὐτὸ θυμώνουν καὶ μὲ ὅσους φέρνουν κακὲς εἰδήσεις. Ἀκόμη θυμώνει κανεὶς μὲ ὅσους ἀκούουν τὰς κακάς του πράξεις ἢ τὰς ἔχουν ἰδεῖ. Διότι αὐτοὶ ὁμοιάζουν κατὰ τοῦτο μὲ ἐχθροὺς ἢ μὲ ἀνθρώπους ποὺ μᾶς περιφρονοῦν, ἐνῶ οἱ φίλοι συμμετέχουν εἰς τὴν θλῖψιν μας καὶ ὑποφέρουν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι βλέποντες τὰ ἐλαττώματά μας. Ἐπίσης θυμώνει κανεὶς μὲ ἐκείνους ποὺ τοῦ φέρονται περιφρονητικὰ ἐμπρὸς σὲ πέντε εἴδη προσώπων· δηλ. ἐμπρὸς εἰς τοὺς ἀντιπάλους του, ἐμπρὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θαυμάζει, ἐμπρὸς εἰς ἐκείνους ποὺ θέλει νὰ τὸν θαυμάζουν, ἐμπρὸς εἰς ὅσους σέβεται ἢ τέλος ἐμπρὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὸν σέβονται Ὅταν λοιπὸν φέρεται κανεὶς περιφρονητικὰ πρὸς κάποιον ποὺ εὑρίσκεται ὑπ᾽ αὐτὰς τὰς συνθήκας προκαλεῖ τὴν μεγαλυτέραν ὀργήν του. Θυμώνει κανεὶς ἐπίσης μὲ ὅσους περιφρονοῦν ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα ποὺ θὰ ἦτο ντροπὴ γι᾽ αὐτὸν νὰ μὴ τὰ ὑποστηρίξῃ, λόγου χάριν τοὺς γονεῖς του, τὰ παιδιά του, τὴν γυναῖκα του ἢ τὰ πρόσωπα ποὺ ἔχει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του. Ἀκόμη δὲ καὶ μὲ

διδοῦσιν· παρὰ τὸ προσῆκον γὰρ ἡ ὀλιγωρία. Καὶ τοῖς εἰρωνευομένοις πρὸς σπουδάζοντας· καταφρονητικὸν γὰρ ἡ εἰρωνεία. Καὶ τοῖς τῶν ἄλλων εὐποιητικοῖς. Ἐὰν μὴ καὶ αὐτῶν· καὶ γὰρ τοῦτο καταφρονητικόν, τὸ μὴ ἀξιοῦν ὧν πάντας καὶ αὐτόν. Ποιητικὸν δ' ὀργῆς καὶ ἡ λήθη, οἷον καὶ ἡ τῶν ὀνομάτων οὕτως οὖσα περὶ μικρόν· ὀλιγωρίας γὰρ δοκεῖ καὶ ἡ λήθη σημεῖον εἶναι· δι' ἀμέλειαν μὲν γὰρ ἡ λήθη γίγνεται, ἡ δ' ἀμέλεα ὀλιγωρία τίς ἐστιν. Οἷς μὲν οὖν ὀρ-
1380a *γίζονται καὶ ὡς ἔχοντες καὶ διὰ ποῖα, ἅμα εἴρηται· δῆλον δ' ὅτι δέοι ἂν κατασκευάζειν τῷ λόγῳ τοιούτους οἷοι ὄντες ὀργίλως ἔχουσιν, καὶ τοὺς ἐναντίους τούτοις ἐνόχους ὄντας ἐφ' οἷς ὀργίζονται, καὶ τοιούτους οἵοις ὀργίζονται.*

3. *Ἐπεὶ δὲ τῷ ὀργίζεσθαι ἐναντίον τὸ πραΰνεσθαι καὶ ὀργὴ πραότητι, ληπτέον πῶς ἔχοντες πρᾶοί εἰσι καὶ πρὸς τίνας πράως ἔχουσι καὶ διὰ τίνων πραΰνονται. Ἔστω δὴ πράυνσις κατάστασις καὶ ἠρέμησις ὀργῆς. Εἰ οὖν ὀργίζονται τοῖς ὀλιγωροῦσιν, ὀλιγωρία δ' ἑκούσιον, φανερὸν ὅτι καὶ τοῖς μηδὲν τούτων ποιοῦσιν ἢ ἀκουσίως ποιοῦσιν ἢ φαινομένοις τοιούτοις πρᾶοι εἰσίν. Καὶ τοῖς τἀναντία ὧν ἐποίησαν βουλομένοις. Καὶ ὅσοι καὶ αὐτοὶ εἰς αὑτοὺς τοιοῦτοι·*

ἐκείνους ποὺ δὲν ἀποδίδουν τὴν χάριν ποὺ τοὺς ἔκαμε· διότι τότε δὲν ὑπάρχει μόνον περιφρόνησις ἀλλὰ καὶ ἀπρέπεια. Ἐπίσης καὶ μὲ ἐκείνους ποὺ εἰρωνεύονται ὅταν αὐτὸς σοβαρολογῇ· διότι ἡ εἰρωνεία εἶναι εἶδος περιφρονήσεως· καθὼς καὶ μὲ ἐκείνους ποὺ κάμνουν καλὸ εἰς τοὺς ἄλλους ἂν δὲν εὐεργετοῦν καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον· διότι καὶ τοῦτο, τὸ νὰ μὴ μᾶς κρίνουν ἀξίους τῶν εὐεργεσιῶν ποὺ παρέχουν εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους. εἶναι εἶδος περιφρονήσεως. Ἕνα πρᾶγμα ποὺ ἰδιαιτέρως προκαλεῖ τὴν ὀργὴν εἶναι καὶ ἡ λήθη καὶ ἔτσι θυμώνει κανεὶς καὶ ὅταν ἀκόμη ξεχνοῦν τὸ ὄνομά του, πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἐν τούτοις ἀσήμαντον. Πράγματι ἡ λήθη θεωρεῖται ὅτι εἶναι εἶδος περιφρονήσεως, διότι προέρχεται ἀπὸ ἀδιαφορίαν καὶ αὐτὴ εἶναι εἶδος περιφρονήσεως. Ἐξεθέσαμεν λοιπὸν εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ θυμώνουν, μὲ ποίους θυμώνουν καὶ γιὰ ποιοὺς λόγους. Εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι ὁ ρήτωρ ὅταν θέλῃ νὰ προκαλέσῃ ὀργὴν πρέπει μὲ τὸν λόγον του νὰ φέρῃ τὸ ἀκροατήριόν του εἰς ἐκείνην τὴν ψυχικὴν κατάστασιν ποὺ ἔχουν οἱ θυμωμένοι ἄνθρωποι καὶ νὰ παρουσιάζῃ τοὺς ἀντιπάλους του ὅτι εἶναι πρόσωπα ὡσὰν ἐκεῖνα ποὺ συνήθως προκαλοῦν τὴν ὀργὴν καὶ ἔνοχοι πράξεων ποὺ ἐπίσης προκαλοῦν τὴν ὀργήν.

3. ΠΕΡΙ ΠΡΑΟΤΗΤΟΣ

Ἐπειδὴ δὲ τὸ νὰ εἶναι κανεὶς θυμωμένος εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ νὰ εἶναι ἤρεμος καὶ ἡ ὀργὴ εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς πραότητος, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι πρᾶοι καὶ πρὸς ποίους φέρονται μὲ πραότητα καὶ μὲ ποῖα μέσα καταπραΰνονται. Ἂς δεχθῶμεν ὅτι πραότης εἶναι ἡ ἐπάνοδος τῆς ψυχῆς εἰς τὴν φυσικήν της κατάστασιν καὶ ἡ κατάπαυσις τῆς ὀργῆς. Λοιπὸν ἂν οἱ ἄνθρωποι θυμώνουν μὲ ἐκείνους ποὺ τοὺς περιφρονοῦν, ἡ δὲ περιφρόνησις εἶναι κάτι τὸ ἑκούσιον, εἶναι φανερὸν ὅτι θὰ φέρωνται μὲ πραότητα ἢ πρὸς ἐκείνους ποὺ δὲν τὸ κάμνουν αὐτό, ἢ πρὸς ἐκείνους ποὺ τὸ κάμνουν χωρὶς νὰ τὸ θέλουν ἢ τοὐλάχιστον πρὸς ἐκείνους ποὺ φαίνονται ὅτι δὲν περιφρονοῦν ἢ χωρὶς νὰ τὸ θέλουν ἐξετέλεσαν πρᾶξιν περιφρονητικήν. Ἐπίσης πρὸς ἐκείνους ποὺ ἔκαμαν κάτι (κακὸν) ἐνῶ ἤθελαν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο· καθὼς καὶ πρὸς ἐκείνους ποὺ φέρονται καὶ πρὸς τὸν ἑαυτόν των ὅπως ἐφέρ-

οὐδεὶς γὰρ αὐτὸς αὑτοῦ δοκεῖ ὀλιγωρεῖν καὶ τοῖς ὁμολογοῦσι καὶ μεταμελομένοις· ὡς γὰρ ἔχοντες δίκην τὸ λυπεῖσθαι ἐπὶ τοῖς πεποιημένοις παύονται τῆς ὀργῆς. Σημεῖον δὲ ἐπὶ τῆς τῶν οἰκετῶν κολάσεως· τοὺς μὲν γὰρ ἀντιλέγοντας καὶ ἀρνουμένους μᾶλλον κολάζομεν, πρὸς δὲ τοὺς ὁμολογοῦντας δικαίως κολάζεσθαι πανόμεθα θυμούμενοι. Αἴτιον δ' ὅτι ἀναισχυντία τὸ τὰ φανερὰ ἀρνεῖσθαι, ἡ δ' ἀναισχυντία ὀλιγωρία καὶ καταφρόνησις· ὧν γοῦν πολὺ καταφρονοῦμεν, οὐκ αἰσχυνόμεθα. Καὶ τοῖς ταπεινουμένοις πρὸς αὐτοὺς καὶ μὴ ἀντιλέγουσιν· φαίνονται γὰρ ὁμολογεῖν ἥττους εἶναι, οἱ δ' ἥττους φοβοῦνται, φοβούμενος δὲ οὐδεὶς ὀλιγωρεῖ. Ὅτι δὲ πρὸς τοὺς ταπεινουμένους παύεται ἡ ὀργή, καὶ οἱ κύνες δηλοῦσιν οὐ δάκνοντες τοὺς καθίζοντας. Καὶ τοῖς σπουδάζουσι πρὸς τοὺς σπουδάζοντας· δοκεῖ γὰρ σπουδάζεσθαι ἀλλ' οὐ καταφρονεῖσθαι. Καὶ τοῖς μείζω κεχαρισμένοις. Καὶ τοῖς δεομένοις καὶ παραιτουμένοις· ταπεινότεροι γάρ· καὶ τοῖς μὴ ὑβρισταῖς μηδὲ χλευασταῖς μηδ' ὀλιγώροις εἰς μηδένα ἢ μὴ εἰς χρηστοὺς μηδ' εἰς τοιούτους οἷοί περ αὐτοί. Ὅλως δ' ἐκ τῶν ἐναντίων δεῖ σκοπεῖν τὰ πραΰνοντα. Καὶ οὓς φοβοῦνται ἢ αἰσχύνονται, ἕως ἂν οὕτως ἔχωσιν, οὐκ ὀργίζονται· ἀδύνατον γὰρ ἅμα φοβεῖσθαι καὶ ὀργίζεσθαι. Καὶ τοῖς δι' ὀργὴν ποιήσασιν ἢ οὐκ ὀργίζονται ἢ ἧττον ὀργίζονται· οὐ γὰρ δι' ὀλιγωρίαν φαίνονται πρᾶξαι·

θηκαν πρὸς τοὺς ἄλλους· διότι κανεὶς δὲν θεωρεῖται ὅτι περιφρονεῖ τὸν ἑαυτόν του. Ἐπίσης φέρονται μὲ πραότητα πρὸς ἐκείνους ποὺ ὁμολογοῦν τὸ σφάλμα των καὶ μετανοοῦν. Διότι ἡ λύπη ποὺ δοκιμάζουν δι' ἐκεῖνα ποὺ ἔκαναν εἶναι μία ἐκδίκησις τοῦ παθόντος καὶ καταπαύει τὴν ὀργήν του. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι αἱ τιμωρίαι ποὺ ἐπιβάλλομεν εἰς τοὺς δούλους· πράγματι τιμωροῦμεν πολὺ αὐστηρότερα ἐκείνους ποὺ μᾶς ἀντιμιλοῦν καὶ ἀρνοῦνται τὴν ἐνοχήν των, ἐνῶ παύομεν νὰ εἴμεθα θυμωμένοι μὲ ὅσους ἀναγνωρίζουν ὅτι δικαίως τιμωροῦνται. Αἰτία δὲ τούτου εἶναι ὅτι ἀδιαντροπιὰ εἶναι τὸ νὰ ἀρνῆται κανεὶς τὰ φανερὰ πράγματα ἡ δὲ ἀδιαντροπιὰ εἶναι εἶδος ἀδιαφορίας καὶ περιφρονήσεως. Διότι βέβαια δὲν ντρεπόμεθα ἐκείνους τοὺς ὁποίους πολὺ περιφρονοῦμεν. Ἐπίσης φέρεται κανεὶς μὲ πραότητα καὶ πρὸς ἐκείνους ποὺ ταπεινώνονται μπροστά του καὶ δὲν τοῦ ἀντιμιλοῦν· διότι ἔτσι φανερὰ ἀναγνωρίζουν ὅτι εἶναι κατώτεροι, οἱ δὲ κατώτεροι φοβοῦνται τοὺς ἀνωτέρους των καὶ φυσικὰ ἐκεῖνος ποὺ φοβεῖται δὲν περιφρονεῖ. Ὅτι δὲ παύει ἡ ὀργὴ ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ταπεινώνονται, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τοὺς σκύλους, ποὺ δὲν δαγκάνουν ποτὲ ἐκείνους ποὺ κάθονται. Ἐπίσης φέρεται κανεὶς μὲ πραότητα πρὸς ἐκείνους ποὺ συμπεριφέρονται σοβαρὰ ὅταν καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος σοβαρολογῇ· διότι τότε θεωρεῖ ὅτι τὸν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν καὶ δὲν τὸν περιφρονοῦν· ἀκόμη δὲ καὶ εἰς ἐκείνους ποὺ τοῦ ἔχουν προσφέρει μεγαλυτέρας ὑπηρεσίας (ἀπὸ ὅσας αὐτὸς τοὺς προσέφερε)· καθὼς καὶ εἰς ἐκείνους ποὺ ἔχουν τὴν ἀνάγκην του καὶ ζητοῦν τὴν βοήθειάν του, διότι αὐτοὶ εὑρίσκονται εἰς κατωτέραν ἀπὸ ἐκεῖνον θέσιν.

Φερόμεθα ἐπίσης μὲ πραότητα πρὸς ὅσους δὲν προσβάλλουν οὔτε χοροϊδεύουν οὔτε περιφρονοῦν κανένα ἢ τοὐλάχιστον δὲν φέρονται ἔτσι πρὸς τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους ἢ πρὸς τοὺς ὁμοίους μας. Γενικὰ δὲ ἠμποροῦμε νὰ εὕρωμεν ποῖα πράγματα καταπραΰνουν ἐξετάζοντες τὰ ἀντίθετα (δηλ. ἐκεῖνα ποὺ ἐξοργίζουν καὶ ἐξετέθησαν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον). Ἐπίσης δὲν θυμώνομε καὶ μὲ ἐκείνους ποὺ φοβούμεθα ἢ σεβόμεθα, ὅσον καιρὸ εὑρισκόμεθα εἰς αὐτὴν τὴν διάθεσιν ἀπέναντί των. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν συγχρόνως καὶ νὰ φοβῆται κανεὶς κάποιον καὶ νὰ εἶναι θυμωμένος μαζί του. Ἀκόμη μὲ ἐκείνους ποὺ ἔκαμαν κάτι τι ἐπάνω στὸ θυμό των ἢ δὲν θυμώνομεν καθόλου ἢ θυμώνομεν ὀλιγώτερον (παρὰ ἐὰν εἶχαν ἐνεργήσει μὲ ψυχραιμίαν). Διότι τότε εἶναι

οὐδεὶς γὰρ ὀργιζόμενος ὀλιγωρεῖ· ἡ μὲν γὰρ ὀλιγωρία ἄλυ-
1380b *πον, ἡ δ' ὀργὴ μετὰ λύπης. Καὶ τοῖς αἰσχυνομένοις αὐτούς.*

Καὶ ἔχοντες δὲ ἐναντίως τῷ ὀργίζεσθαι δῆλον ὅτι πρᾶοι εἰσίν, οἷον ἐν παιδιᾷ, ἐν γέλωτι, ἐν ἑορτῇ, ἐν εὐημερίᾳ, ἐν κατορθώσει, ἐν πληρώσει, ὅλως ἐν ἀλυπίᾳ καὶ ἡδονῇ μὴ ὑβριστικῇ καὶ ἐν ἐλπίδι ἐπιεικεῖ. Ἔτι κεχρονικότες καὶ μὴ ὑπόγυιοι τῇ ὀργῇ ὄντες· παύει γὰρ ὀργὴν ὁ χρόνος. Παύει δὲ καὶ ἑτέρου ὀργὴν μείζω ἡ παρ' ἄλλου ληφθεῖσα τιμωρία πρότερον· διὸ εὖ Φιλοκράτης, εἰπόντος τινὸς ὀργιζομένου τοῦ δήμου τί οὐκ ἀπολογεῖ; «Οὔπω γε», ἔφη, «Ἀλλὰ πότε,» «Ὅταν ἴδω ἄλλον διαβεβλημένον»· πρᾶοι γὰρ γίγνονται ὅταν εἰς ἄλλον τὴν ὀργὴν ἀναλώσωσιν, ὃ συνέβη ἐπὶ Ἐργοφίλου· μᾶλλον γὰρ χαλεπαίνοντες ἢ Καλλισθένει ἀφεῖσαν διὰ τὸ Καλλισθένους τῇ προτεραίᾳ καταγνῶναι θάνατον. Καὶ ἐὰν ἕλωσιν. Καὶ ἐὰν μεῖζον κακὸν πεπονθότες ὦσιν ἢ οἱ ὀργιζόμενοι ἂν ἔδρασαν· ὥσπερ εἰληφέναι γὰρ οἴονται τιμωρίαν. Καὶ ἐὰν ἀδικεῖν οἴωνται αὐτοὶ καὶ δικαίως πάσχειν· [οὐ γίγνεται ἡ ὀργὴ πρὸς τὸ δίκαιον·] οὐ γὰρ ἔτι παρὰ τὸ προσῆκον νομίζουσι πάσχειν, ἡ δ' ὀργὴ τοῦτο ἦν. Διὸ δεῖ τῷ λόγῳ προκολάζειν· ἀγανακτοῦσιν γὰρ ἧττον κολαζόμενοι καὶ οἱ δοῦλοι. Καὶ ἐὰν μὴ αἰσθήσεσθαι οἴωνται

---

1. Βλέπε ὁρισμὸν τῆς ὀργῆς βιβλίον Β' κεφ. 2.

2. Ἀρχηγὸς πρεσβείας τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Φίλιππον, ἡ ὁποία συνῆψε τὴν εἰρήνην τὴν λεγομένην τοῦ Φιλοκράτους. Περὶ αὐτοῦ γίνεται ἐν ἐκτάσει μνεία εἰς τοὺς λόγους τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Αἰσχίνου περὶ τῆς παραπρεσβείας.

3. Ὁ Ἐργόφιλος καὶ ὁ Καλλισθένης ἦσαν Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ ποὺ εἶχαν κατηγορηθῆ ὡς προδόται.

4. Βλέπε βιβλίον Α κεφ. 2 Ὁρισμὸς τῆς ὀργῆς—τὸ νὰ παθαίνωμεν κάτι χωρὶς νὰ πρέπῃ.

φανερὸν ὅτι αὐτὸ ποὺ ἔκαμαν δὲν τὸ ἔκαμαν ἀπὸ περιφρόνησιν. Καὶ πράγματι ἐκεῖνος ποὺ θυμώνει δὲν περιφρονεῖ. Διότι ἐκεῖνος ποὺ περιφρονεῖ δὲν αἰσθάνεται καμμίαν λύπην, ἐνῶ ἐκεῖνος ποὺ θυμώνει λυπεῖται. Φερόμεθα ἀκόμη μὲ πραότητα καὶ πρὸς ἐκείνους ποὺ μᾶς σέβονται.

Εἶναι φανερὸν ὅτι καὶ ἐκεῖνοι ποὺ εὑρίσκονται ὑπὸ συνθήκας ποὺ ἀποκλείουν τὴν ὀργήν· εἶναι πρᾶοι, ὅπως λόγου χάριν ἐπάνω στὸ παιγνίδι, στὸ γέλιο, στὸ πανηγύρι, σὲ μιὰ ἡμέρα εὐτυχίας, πάνω στὴν στιγμὴν τῆς ἐπιτυχίας καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐπιθυμιῶν των καὶ γενικὰ ὅταν δὲν εἶναι στενοχωρημένοι καὶ ἔχουν τὰς ἀπολαύσεις των ποὺ δὲν πειράζουν κανένα ἢ τρέφουν ἐλπίδας λογικάς. Ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ ἄφησαν νὰ περάσῃ καιρὸς καὶ δὲν παρεσύρθησαν ἀμέσως ἀπὸ τὸν θυμόν των, διότι ὁ καιρὸς τὸν μαλακώνει! Ἡ ἐκδίκησις ποὺ προηγουμένως ἐπήραμε ἀπὸ κάποιον ἄλλον μαλακώνει ἐπίσης τὸν θυμόν μας ἐναντίον ἑνὸς τρίτου, ἔστω κι' ἂν ἔχωμεν εἰς βάρος του μεγαλυτέρας ἀφορμάς. Καὶ γι' αὐτὸ πολὺ σωστὰ ὁ Φιλοκράτης², ὅταν κάποιος τοῦ ἔλεγε γιατὶ δὲν ἀπολογεῖται εἰς τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ ποὺ εἶναι τόσον ἀγανακτημένη μαζί του «Ὄχι ἀκόμη, δὲν εἶναι καιρός», ἀπήντησε· «Ἀλλὰ πότε;» «Ὅταν ἰδῶ νὰ κατηγοροῦν καὶ κάποιον ἄλλον». Ἀλήθεια καταπραΰνεται κανεὶς ἀπέναντι ὡρισμένου προσώπου ὅταν ἐξαντλήσῃ τὴν ὀργήν του ἐναντίον ἑνὸς ἄλλου. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ μὲ ἐκεῖνο ποὺ συνέβη εἰς τὸν Ἐργόφιλον. Ἐνῶ δηλαδὴ ἦσαν ἐναντίον του θυμωμένοι περισσότερον παρὰ ἐναντίον τοῦ Καλλισθένους, τὸν ἀθώωσαν ἐπειδὴ τὴν προηγουμένην ἡμέραν εἶχαν καταδικάσει τὸν Καλλισθένην εἰς θάνατον³. Καταπραϋνόμεθα ἐπίσης ἂν ἐκεῖνοι ποὺ μᾶς ἔβλαψαν κατεδικάσθησαν καθὼς καὶ ἂν ἔπαθαν μεγαλύτερο κακὸ παρὰ ἐκεῖνο ποὺ μὲ ὅλο τὸν θυμό μας θὰ τοὺς ἐκάμναμε. Διότι τότε νομίζομεν ὅτι εἶναι σὰν νὰ ἐπήραμεν ἐκδίκησιν. Εἴμεθα πρᾶοι ἀκόμη ὅταν πιστεύωμεν ὅτι εὑρισκόμεθα ἐν ἀδίκῳ καὶ εἴμεθα ἄξιοι τοῦ κακοῦ ποὺ ὑφιστάμεθα· διότι δὲν θυμώνει κανεὶς μὲ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι δίκαιον. Καὶ πράγματι εἰς τὴν περίπτωσιν ἐκείνην δὲν νομίζομεν ὅτι παθαίνομεν κάτι ποὺ δὲν πρέπει, ἐνῶ καθὼς εἴπομεν αὐτὴ ἡ ἰδέα εἶναι ποὺ μᾶς ἐξοργίζει⁴. Καὶ γι' αὐτὸ πρέπει κανεὶς νὰ λέγῃ ἐκ τῶν προτέρων πῶς θὰ τιμωρήσῃ μίαν πρᾶξιν ἐὰν τυχὸν ἐκτελεσθῇ εἰς τὸ μέλλον. Ὅταν τοῦτο συμβαίνῃ καὶ οἱ δοῦλοι ἀκόμη δὲν ἀγανακτοῦν διὰ τὰς τιμωρίας ποὺ ὑφίστανται. Δὲν θυμώνομεν ἐπίσης μὲ

ὅτι δι' αὐτοὺς καὶ ἀνθ' ὧν ἔπαθον· ἡ γὰρ ὀργὴ πρὸς τὸν καθ' ἕκαστον ἐστίν. Δῆλον δ' ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ. Διὸ ὀρθῶς πεποίηται

φάσθαι 'Οδυσσῆα πτολιπόρθιον

ὡς οὐ τετιμωρημένος εἰ μὴ ᾔσθετο καὶ ὑφ' ὅτου καὶ ἀνθ' ὅτου. Ὥστε οὔτε τοῖς ἄλλοις ὅσοι μὴ αἰσθάνονται ὀργίζονται, οὔτε τοῖς τεθνεῶσιν ἔτι, ὡς πεπονθόσι τε τὸ ἔσχατον καὶ οὐκ ἀλγήσουσιν οὐδ' αἰσθησομένοις, οὗ οἱ ὀργιζόμενοι ἐφίενται. Διὸ εὖ περὶ τοῦ Ἕκτορος ὁ ποιητής, παῦσαι βουλόμενος τὸν Ἀχιλλέα τῆς ὀργῆς τεθνεῶτος,

κωφὴν γὰρ δὴ γαῖαν ἀεικίζει μενεαίνων.

δῆλον οὖν ὅτι τοῖς καταπραΰνειν βουλομένοις ἐκ τούτων τῶν τόπων λεκτέον, αὐτοὺς μὲν παρασκευάζουσι τοιούτους, οἷς δ' ὀργίζονται, ἢ φοβεροὺς ἢ αἰσχύνης ἀξίους ἢ κεχαρισμένους ἢ ἄκοντας ἢ ὑπεραλγοῦντας τοῖς πεποιημένοις.

4. Τίνας δὲ φιλοῦσι καὶ μισοῦσι, καὶ διὰ τί, . . . τὴν φιλίαν καὶ τὸ φιλεῖν ὁρισάμενοι λέγωμεν. Ἔστω δὴ τὸ φιλεῖν τὸ βούλεσθαί τινι ἃ οἴεται ἀγαθά, ἐκείνου ἕνεκα ἀλ-
1381a λὰ μὴ αὐτοῦ, καὶ τὸ κατὰ δύναμιν πρακτικὸν εἶναι τούτων. Φίλος δέ ἐστιν ὁ φιλῶν καὶ ἀντιφιλούμενος. Οἴονται δὲ φίλοι εἶναι οἱ οὕτως ἔχειν οἰόμενοι πρὸς ἀλλήλους. Τούτων

---

1. Ὁμήρου Ὀδύσσεια Ι 504.
2. Ὁμήρου Ἰλιὰς Ω 54 (μετάφρ. Πολυλᾶ).

ἐκείνους ποὺ πιστεύομεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μάθουν ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα οἱ δρᾶσται τῆς τιμωρίας των οὔτε νὰ καταλάβουν γιὰ ποιὰ αἰτία τοὺς ἐπιβάλλεται αὐτή Πράγματι ὁ θυμὸς στρέφεται ἐναντίον ἑνὸς ὡρισμένου προσώπου. Τοῦτο προκύπτει ἀπ' αὐτὸν τὸν ὁρισμὸν ποὺ ἐδώσαμεν περὶ τῆς ὀργῆς. Ἔτσι εἶναι πολὺ σωστὸς ὁ στίχος τοῦ ποιητοῦ.

Εἰπέ τους ὅτι ὁ πορθητὴς σ' ἐτύφλωσε Ὀδυσσέας [1].

Διότι ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπίστευε ὅτι δὲν θὰ εἶχε ἐκδικηθῆ πλήρως τὸν Πολύφημον ἂν δὲν τοῦ ἔδιδε νὰ καταλάβῃ ἀπὸ ποῖον ἐτυφλώθηκε καὶ γιὰ ποιὰν αἰτία. Ἑπομένως γενικὰ δὲν θυμώνομε μὲ ἐκείνους ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἀντιληφθοῦν τὰς ἐνεργείας μας, πολὺ δὲ περισσότερον μὲ τοὺς μικρούς, διότι αὐτοὶ ἔχουν πάθει τὸ μεγαλύτερο κακὸ καὶ ἐξ ἄλλου οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποφέρουν οὔτε νὰ αἰσθανθοῦν, ἐνῶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα τὸ ἐπιδιώκουν ὅσοι εἶνα. θυμωμένοι. Καὶ γι' αὐτὸ πολὺ σωστὰ ὁ ποιητὴς θέλων νὰ σταματήσῃ ὁ θυμὸς τοῦ Ἀχιλλέως ἐναντίον τοῦ Ἕκτορος ποὺ ἐφονεύθη ἤδη, βάζει εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν ἑξῆς στίχον

Ἀφοῦ γῆν ἄλαλην αὐτὸς κακοποιεῖ μὲ λύσσαν [2].

Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ὁ ρήτωρ ποὺ θέλει νὰ ἐμπνεύσῃ μετριοπάθειαν, πρέπει ἀπ' αὐτοὺς τοὺς κοινοὺς τόπους ποὺ ἐξεθέσαμεν νὰ συγκροτῇ τὸν λόγον του καὶ τοὺς μὲν ἀκροατάς του νὰ τοὺς φέρῃ εἰς κατάστασιν πραότητος, ἐκείνους δὲ ἐναντίον τῶν ὁποίων ἦσαν ἐξωργισμένοι, νὰ τοὺς ἐμφανίζῃ ἢ ὡς ἐπιφόβους ἢ ὡς ἀξίους σεβασμοῦ ἢ ὅτι προηγουμένως τοὺς εἶχαν κάμει καλό, ἢ ὅτι ἔβλαψαν χωρὶς νὰ τὸ θέλουν ἢ τέλος ὅτι εἶναι καταστενοχωρημένοι γι' αὐτὸ ποὺ ἔγινε.

4. ΠΕΡΙ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΜΙΣΟΥΣ

Καὶ τώρα ἂς ἐξετάσωμεν ποίους ἀγαποῦν καὶ ποίους μισοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ ποία εἶναι ἡ αἰτία τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν, ἀφοῦ πρῶτα δώσωμεν τὸν ὁρισμὸν τῆς ἀγάπης

Ἂς δεχθῶμεν ὅτι ἀγάπη εἶναι τὸ νὰ θέλωμεν νὰ ἀποκτήσῃ ἕνας ἄλλος ἐκεῖνα τὰ καλὰ ποὺ ἐπιθυμεῖ, τοῦτο δὲ πρὸς χάριν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ ὄχι διότι ἀποβλέπομεν εἰς τὸ συμφέρον μας, καὶ τὸ νὰ τοῦ προξενοῦμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ὅσα καλὰ μποροῦμεν ἀπ' αὐτά. Φίλος δὲ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀγαπᾶ καὶ ἀνταγαπᾶται. Πιστεύουν δὲ ὅτι εἶναι φίλοι ἐκεῖνοι ποὺ νομίζουν ὅτι ἔχουν ἀπέναντι ἀλλήλων αὐτὰ τὰ αἰ-

δὲ ὑποκειμένων ἀνάγκη φίλον εἶναι τὸν συνηδόμενον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ συναλγοῦντα τοῖς λυπηροῖς μὴ διά τι ἕτερον ἀλλὰ δι' ἐκεῖνον. Γιγνομένων γὰρ ὧν βούλονται χαίρουσιν πάντες, τῶν ἐναντίων δὲ λυποῦνται, ὥστε τῆς βουλήσεως σημεῖον αἱ λῦπαι καὶ αἱ ἡδοναί. Καὶ οἷς δὴ ταὐτὰ ἀγαθὰ καὶ κακά, καὶ οἱ τοῖς αὐτοῖς φίλοι καὶ οἱ τοῖς αὐτοῖς ἐχθροί· ταὐτὰ γὰρ τούτοις βούλεσθαι ἀνάγκη, ὥστε ἅ περ αὑτῷ καὶ ἄλλῳ βουλόμενος, τούτῳ φαίνεται φίλος εἶναι. Καὶ τοὺς πεποιηκότας εὖ φιλοῦσιν ἢ αὐτοὺς ἢ ὧν κήδονται· ἢ εἰ μεγάλα, ἢ εἰ προθύμως, ἢ εἰ ἐν τοιούτοις καιροῖς, καὶ αὐτῶν ἕνεκα, ἢ οὓς ἂν οἴωνται βούλεσθαι ποιεῖν εὖ. Καὶ τοὺς τῶν φίλων φίλους καὶ φιλοῦντας οὓς αὐτοὶ φιλοῦσιν. Καὶ τοὺς φιλουμένους ὑπὸ τῶν φιλουμένων αὐτοῖς. Καὶ τοὺς τοῖς αὐτοῖς ἐχθροὺς καὶ μισοῦντας οὓς αὐτοὶ μισοῦσιν, καὶ τοὺς μισουμένους ὑπὸ τῶν αὐτοῖς μισουμένων· πᾶσιν γὰρ τούτοις τὰ αὐτὰ ἀγαθὰ φαίνεται εἶναι καὶ αὐτοῖς, ὥστε βούλεσθαι τὰ αὐτοῖς ἀγαθά, ὅ περ ἦν τοῦ φίλου. Ἔτι τοὺς εὐποιητικοὺς εἰς χρήματα καὶ εἰς σωτηρίαν· διὸ τοὺς ἐλευθερίους καὶ ἀνδρείους τιμῶσι καὶ τοὺς δικαίους. Τοιούτους δ' ὑπολαμβάνουσι τοὺς μὴ ἀφ' ἑτέρων ζῶντας· τοιοῦτοι δ' οἱ ἀπὸ τοῦ ἐργάζεσθαι, καὶ τούτων οἱ ἀπὸ γεωργίας καὶ τῶν ἄλλων οἱ αὐτουργοὶ μάλιστα. Καὶ τοὺς σώφρονας, ὅτι οὐκ ἄδικοι. Καὶ τοὺς ἀπράγμονας διὰ τὸ αὐτό. Καὶ οἷς βουλόμεθα φίλοι εἶναι, ἂν φαίνωνται βουλόμενοι· εἰσὶ δὲ

σθήματα. Ἂν ὅμως ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τότε ἀναγκαστικὰ φίλος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ εὐχαριστεῖται γιὰ κάθε καλὸ καὶ πονεῖ γιὰ κάθε λυπηρὸν πρᾶγμα ποὺ συμβαίνει εἰς τὸν φίλον του, ὄχι διὰ καμμίαν ἄλλην ἀφορμήν, ἀλλὰ μόνον χάριν ἐκείνου. Διότι πράγματι ὅλοι χαίρονται ὅταν πραγματοποιοῦνται αἱ ἐπιθυμίαι των, λυποῦνται δὲ ὅταν συμβαίνῃ τὸ ἀντίθετον, ὥστε ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη ἀποδεικνύουν τί ἐπιθυμοῦμεν ἑκάστοτε. Ὑπάρχει ἐπίσης φιλία μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἔχουν κοινὰ ἀγαθὰ καὶ κοινὰς συμφοράς, ὅπως καὶ μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἔχουν τοὺς ἰδίους φίλους καὶ τοὺς ἰδίους ἐχθρούς. Διότι αὐτοὶ κατ' ἀνάγκην ἔχουν τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας ἀπέναντι τῶν κοινῶν φίλων ἢ ἐχθρῶν των καὶ ἐπομένως συμπίπτουν αἱ ἐπιθυμίαι των καὶ φαίνονται φίλοι μεταξύ των. Ἀγαποῦμε ἐπίσης ἐκείνους ποὺ ἔκαμαν καλὸ ἢ εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς τὰ πρόσωπα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐνδιαφερόμεθα, εἴτε ἂν τὸ καλὸ ποὺ μᾶς ἔκαναν εἶναι μεγάλο εἴτε ἂν τὸ ἔκαμαν μὲ προθυμίαν ἢ ἂν τὸ ἔκαμαν ὑπὸ ὡρισμένας εἰδικὰς περιστάσεις καὶ χάριν ἡμῶν τῶν ἰδίων· ἐπίσης δὲ καὶ ἐκείνους ποὺ νομίζομεν ὅτι ἔχουν τὴν διάθεσιν νὰ μᾶς κάμουν καλό. Ἐπίσης τοὺς φίλους τῶν φίλων μας, καὶ ἐκείνους ποὺ ἀγαποῦν τὰ πρόσωπα ποὺ καὶ ἡμεῖς ἀγαποῦμε καθὼς καὶ ἐκείνους ποὺ ἀγαπῶνται ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀγαποῦμε. Ἀκόμη ἐκείνους ποὺ ἔχουν τοὺς ἰδίους ἐχθροὺς μὲ ἡμᾶς καὶ ποὺ μισοῦν ἐκείνους ποὺ καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι μισοῦμε καθὼς καὶ ἐκείνους ποὺ μισοῦνται ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ μισοῦμε. Πράγματι ὅλα αὐτὰ τὰ πρόσωπα φαίνονται νὰ ἔχουν τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας μὲ ἡμᾶς. Καὶ ἐπομένως ἐπιθυμοῦν ἐκεῖνο ποὺ νομίζομεν ὅτι μᾶς εἶναι καλόν, ἀλλά, καθὼς πρὸ ὀλίγου εἴπαμεν, αὐτὸ εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ φίλου. Ἐπίσης ἀγαποῦμε ἐκείνους ποὺ ἔχουν τὴν διάθεσιν νὰ παράσχουν ὑπηρεσίας εἴτε εἰς χρηματικὰ ζητήματα εἴτε διὰ τὴν σωτηρίαν κάποιου προσώπου. Γι' αὐτὸ ἐκτιμῶνται οἱ γενναιόδωροι καὶ οἱ ἀνδρεῖοι καθὼς καὶ οἱ δίκαιοι. Θεωροῦμεν δὲ δικαίους ἐκείνους ποὺ δὲν ζοῦν εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Εἶναι δὲ οὗτοι ἐκεῖνοι ποὺ ζοῦν ἀπὸ τὴν ἐργασίαν των καὶ ἰδιαιτέρως ὅσοι ζοῦν ἀπὸ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ἀπὸ δὲ τοὺς ἄλλους κυρίως ὅσοι ἔχουν χειρωνακτικὸν ἐπάγγελμα. Ἐπίσης δὲ καὶ οἱ ἐγκρατεῖς διότι αὐτοὶ δὲν εἶναι ἄδικοι, διὰ τὸν ἴδιον δὲ λόγον καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀποφεύγουν τὰς δικαστικὰς διενέξεις.

Ἐκτιμῶμεν ἐπίσης ἐκείνους μὲ τοὺς ὁποίους θέλομεν νὰ γίνωμεν φίλοι ἂν καὶ αὐτοὶ δείχνουν τὴν ἰδίαν διάθεσιν, θέ-

τοιοῦτοι οἵ τ' ἀγαθοὶ κατ' ἀρετὴν καὶ οἱ εὐδόκιμοι ἢ ἐν ἅπασιν ἢ ἐν τοῖς βελτίστοις ἢ ἐν τοῖς θαυμαζομένοις ὑφ' αὑτῶν ἢ ἐν τοῖς θαυμάζουσιν αὐτούς. Ἔτι τοὺς ἡδεῖς συνδιαγαγεῖν καὶ συνδιημερεῦσαι· τοιοῦτοι δ' οἱ εὔκολοι καὶ μὴ ἐλεγκτικοὶ τῶν ἁμαρτανομένων καὶ μὴ φιλόνεικοι μηδὲ δυσέριδες· πάντες γὰρ οἱ τοιοῦτοι μαχητικοί, οἱ δὲ μαχόμενοι τἀναντία φαίνονται βούλεσθαι. Καὶ οἱ ἐπιδέξιοι καὶ τῷ παῖσαι καὶ τῷ ὑπομεῖναι· ἐπὶ ταὐτὸ γὰρ ἀμφότεροι σπεύδουσι τῷ πλησίον, δυνάμενοί τε σκώπτεσθαι καὶ ἐμμελῶς σκώπτοντες. Καὶ τοὺς ἐπαινοῦντας τὰ ὑπάρχοντα ἀγαθά,
1381b *καὶ τούτων ἃ μάλιστα φοβοῦνται μὴ ὑπάρχειν αὐτοῖς. Καὶ τοὺς καθαρίους περὶ ὄψιν, περὶ ἀμπεχόνην, περὶ ὅλον τὸν βίον. Καὶ τοὺς μὴ ὀνειδιστὰς μήτε τῶν ἁμαρτημάτων μήτε τῶν εὐεργετημάτων· ἀμφότεροι γὰρ ἐλεγκτικοί. Καὶ τοὺς μὴ μνησικακοῦντας, μηδὲ φυλακτικοὺς τῶν ἐγκλημάτων, ἀλλ' εὐκαταλλάκτους· οἵους γὰρ ἂν ὑπολαμβάνωσιν εἶναι πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ πρὸς αὑτοὺς οἴονται. Καὶ τοὺς μὴ κακολόγους μηδὲ εἰδότας μήτε τὰ τῶν πλησίον κακὰ μήτε τὰ αὑτῶν, ἀλλὰ τἀγαθά· ὁ γὰρ ἀγαθὸς ταῦτα δρᾷ. Καὶ τοὺς μὴ ἀντιτείνοντας τοῖς ὀργιζομένοις ἢ σπουδάζουσιν· μαχητικοὶ γὰρ οἱ τοιοῦτοι. Καὶ τοὺς πρὸς αὑτοὺς σπουδαίως πως ἔχοντας, οἷον θαυμάζοντας αὐτοὺς καὶ σπουδαίους ὑπολαμβάνοντας καὶ χαίροντας αὐτοῖς, καὶ ταῦτα μάλιστα πεπονθότας, περὶ ἃ μάλιστα βούλονται αὐτοὶ ἢ θαυμάζεσθαι ἢ σπουδαῖοι δοκεῖν εἶναι ἢ ἡδεῖς. Καὶ τοὺς ὁμοίους καὶ ταὐτὰ*

λομεν δὲ νὰ κάμωμεν φίλους τοὺς ἐναρέτους ἀνθρώπους ἢ ἐκείνους ποὺ ἐκτιμῶνται εἴτε γενικὰ ἀπὸ ὅλους εἴτε ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς εἴτε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θαυμάζομεν ἢ τέλος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ μᾶς θαυμάζουν. Ἀκόμη δὲ ἐκείνους ποὺ εἶναι εὐχάριστον νὰ τοὺς συναναστρεφώμεθα καὶ νὰ τοὺς ἔχωμεν παρέα. Μεταξὺ αὐτῶν δὲ εἶναι οἱ εὔκολοι ἄνθρωποι, ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ζητοῦν νὰ μᾶς ἀνακαλύψουν ἐλαττώματα, καὶ δὲν τοὺς ἀρέσουν αἱ φιλονικίαι καὶ αἱ συζητήσεις, διότι ἄλλως θὰ εἶναι μαχητικοῦ χαρακτῆρος, ἐκεῖνοι δὲ ποὺ ἀσκοῦν πολεμικὴν φαίνονται ὅτι ἐπιθυμοῦν τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ὅσα ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν. Θέλομεν ἐπίσης νὰ κάμωμεν φίλους ἐκείνους ποὺ ξέρουν νὰ πειράζουν καὶ συγχρόνως δέχονται πειράγματα· διότι τότε καὶ τὰ δύο μέρη πλησιάζονται μὲ τὸν ἴδιον σκοπόν, δηλ. εἶναι σὲ θέσιν νὰ ὑπομείνουν ἕνα πείραγμα καὶ συγχρόνως πειράζουν καὶ αὐτοὶ εὐστόχως. Ἀγαποῦμε ἐπίσης ἐκείνους ποὺ μᾶς ἐπαινοῦν διὰ τὰ προτερήματά μας καὶ ἰδίως δι' ἐκεῖνα τὰ προτερήματα ποὺ φοβούμεθα ὅτι δὲν τὰ ἔχομεν, καθὼς καὶ τοὺς καθαροὺς εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς τὰ φορέματα καὶ εἰς ὅλην τὴν ἐμφάνισίν των. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐκείνους ποὺ δὲν μᾶς χτυποῦν οὔτε τὰ ἐλαττώματά μας οὔτε τὰ καλὰ ποὺ μᾶς ἔκαμαν. Διότι καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶναι πράγματα ποὺ ἐνοχλοῦν. Ἐπίσης ἐκείνους ποὺ δὲν εἶναι μνησίκακοι οὔτε κρατοῦν μέσα τους τὸ κακὸ ποὺ τοὺς ἔχει γίνει, ἀλλὰ συμφιλιώνονται εὔκολα. Διότι βλέποντας νὰ συμπεριφέρωνται ἔτσι πρὸς τοὺς ἄλλους, πιστεύομεν ὅτι καὶ ἀπέναντί μας θὰ δείξουν τὴν ἰδίαν διαγωγήν. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐκείνους ποὺ δὲν κακολογοῦν οὔτε θέλουν νὰ ξέρουν τὰ ἐλαττώματα οὔτε τῶν ἄλλων οὔτε τὰ ἰδικά μας, ἀλλὰ προσέχουν μόνον τὰ προτερήματα· διότι ἔτσι φέρονται οἱ καλοὶ ἄνθρωποι. Ἐπίσης δὲ καὶ ἐκείνους ποὺ δὲν μᾶς ἀντιμιλοῦν ὅταν εἴμεθα θυμωμένοι ἢ ὅταν σοβαρολογοῦμε, διότι τὸ νὰ ἀντιλέγουν δείχνει μαχητικὸν χαρακτῆρα. Ἀκόμη δὲ ἀγαποῦμε ἐκείνους ποὺ κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον ἀπασχολοῦνται μὲ ἡμᾶς, δηλαδὴ μᾶς θαυμάζουν εἴτε εἶναι πρόθυμοι ἀπέναντί μας ἢ δείχνουν εὐχαρίστησιν ὅταν συναναστρέφωνται μαζί μας· καὶ μάλιστα ὅταν προβαίνουν εἰς αὐτὰς τὰς ἐκδηλώσεις δι' ἐκείνας κυρίως ἀπὸ τὰς ἰδιότητάς μας ποὺ ἐπιθυμοῦμεν νὰ προκαλοῦν τὸν θαυμασμὸν ἢ τὴν προθυμίαν ἢ τὴν εὐχαρίστησιν τῶν ἄλλων. Ἀγαποῦμε ἀκόμη καὶ ἐκείνους ποὺ μᾶς ὁμοιά-

ἐπιτηδεύοντας, ἐὰν μὴ παρενοχλῶσι μηδ᾽ ἀπὸ ταὐτοῦ ᾖ ὁ βίος γίγνεται γὰρ οὕτω

καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ.

Καὶ τοὺς τῶν αὐτῶν ἐπιθυμοῦντας, ὧν ἐνδέχεται ἅμα μετέχειν αὐτούς· εἰ δὲ μή, ταὐτὸ καὶ οὕτω συμβαίνει. Καὶ πρὸς οὓς οὕτως ἔχουσιν ὥστε μὴ αἰσχύνεσθαι τὰ πρὸς δόξαν, μὴ καταφρονοῦντες. Καὶ πρὸς οὓς αἰσχύνονται τὰ πρὸς ἀλήθειαν. Καὶ πρὸς οὓς φιλοτιμοῦνται, ἢ ὑφ᾽ ὧν ζηλοῦσθαι βούλονται καὶ μὴ φθονεῖσθαι, τούτους ἢ φιλοῦσιν ἢ βούλονται φίλοι εἶναι. Καὶ οἷς ἂν τἀγαθὰ συμπράττωσιν, ἐὰν μὴ μέλλῃ αὐτοῖς ἔσεσθαι μείζω κακά. Καὶ τοῖς ὁμοίως καὶ τοὺς ἀπόντας καὶ τοὺς παρόντας φιλοῦσιν· διὸ καὶ τοὺς περὶ τοὺς τεθνεῶτας τοιούτους πάντες φιλοῦσιν. Καὶ ὅλως τοὺς σφόδρα φιλοφίλους καὶ μὴ ἐγκαταλείποντας· μάλιστα γὰρ φιλοῦσι τῶν ἀγαθῶν τοὺς φιλεῖν ἀγαθούς. Καὶ τοὺς μὴ πλαττομένους πρὸς αὐτούς· τοιοῦτοι δὲ οἵ καὶ τὰ φαῦλα τὰ ἑαυτῶν λέγοντες. Εἴρηται γὰρ ὅτι πρὸς τοὺς φίλους τὰ πρὸς δόξαν οὐκ αἰσχυνόμεθα· εἰ οὖν ὁ αἰσχυνόμενος μὴ φιλεῖ, ὁ μὴ αἰσχυνόμενος φιλοῦντι ἔοικεν. Καὶ τοὺς μὴ φοβερούς, καὶ οὓς θαρροῦμεν· οὐδεὶς γὰρ ὃν φοβεῖται φιλεῖ. Εἴδη δὲ φιλίας ἑταιρεία οἰκειότης συγγένεια καὶ ὅσα τοιαῦτα.

Ποιητικὰ δὲ φιλίας χάρις, καὶ τὸ μὴ δεηθέντος ποιῆ-

---

1. Ἡσιόδου «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» στ. 15.

ζουν καὶ ἐπιδίδονται εἰς τὰς ἰδίας ἀσχολίας μὲ ἡμᾶς. ἐκτὸς βέβαια ἂν μ' αὐτὸ μᾶς ἐνοχλοῦν καὶ βλάπτουν τὰ οἰκονομικά μας συμφέροντα· διότι τότε ἰσχύει τὸ

κι' ὁ κεραμιδᾶς δὲν χωνεύει τὸν κεραμιδᾶ [1].

Ἀκόμη δὲ καὶ ἐκείνους ποὺ ἔχουν τὰς ἰδίας μὲ ἡμᾶς ἐπιθυμίας, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ τὰς ἱκανοποιήσωμεν καὶ οἱ δύο χωρὶς νὰ παρενοχλῆται ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον· ἄλλως συμβαίνει ἐκεῖνο ποὺ εἴπαμεν ἀνωτέρω. Ἐπίσης ἐκείνους πρὸς τοὺς ὁποίους διατελοῦμεν ὑπὸ τοιαύτας σχέσεις, ὥστε χωρὶς νὰ τοὺς περιφρονοῦμεν, δὲν ἐντρεπόμεθα διὰ τὴν γνώμην ποὺ ἔχουν ἐναντίον μας, καθὼς καὶ ἐκείνους ποὺ ἐντρεπόμεθα διότι πραγματικὰ ὑπάρχει κάτι εἰς βάρος μας. Ἐπίσης ἐκείνους τοὺς ὁποίους φιλοτιμούμεθα νὰ φθάσωμεν ἢ θέλωμεν νὰ μᾶς ζηλεύουν χωρὶς νὰ μᾶς φθονοῦν· ὅλους αὐτοὺς ἢ τοὺς ἔχομεν ἢ θέλομεν νὰ τοὺς κάμωμεν φίλους. Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ ἐκείνους μὲ τοὺς ὁποίους συνεργαζόμεθα εἰς μίαν καλὴν πρᾶξιν, ἐφ' ὅσον φυσικὰ δὲν πρόκειται νὰ προκύψουν εἰς βάρος μας μεγαλύτερα κακά. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐκείνους ποὺ δείχνουν ὅτι ὅποιον ἀγαποῦν τὸν ἀγαποῦν ἐξ ἴσου εἴτε εἶναι παρὼν εἴτε λείπει. Ἰδοὺ γιατί ὅλοι ἀγαποῦν ἐξαιρετικὰ ἐκείνους ποὺ εἶναι πιστοὶ εἰς τὴν μνήμην τῶν πεθαμένων φίλων των καὶ γενικὰ ὅλους ὅσοι ἀγαποῦν ὑπερβολικὰ τοὺς φίλους των καὶ δὲν τοὺς ἐγκαταλείπουν. Διότι ὅλαι αἱ καλαὶ ἰδιότητες φυσικὰ προκαλοῦν τὴν ἀγάπην, ἰδιαιτέρως ὅμως ἡ ἰδιότης τοῦ νὰ εἶναι κανεὶς καλὸς φίλος. Ἐπίσης δὲ ἐκείνους ποὺ δὲν προσποιοῦνται ἀπέναντί μας. Ἔτσι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτουν καὶ τὰ ἐλαττώματά των ἀκόμη. Πράγματι ἔχομεν εἰπεῖ ὅτι ἐμπρὸς στοὺς φίλους μας δὲν ντρεπόμεθα καὶ γιὰ κεῖνα ποὺ φαίνονται ὅτι εἶναι εἰς βάρος μας. Ἂν λοιπὸν ἐκεῖνος ποὺ μᾶς ντρέπεται δὲν εἶναι φίλος μας, ἐκεῖνος ποὺ δὲν ντρέπεται νὰ μᾶς φανερώσῃ τὰ μειονεκτήματά του θὰ εἶναι φυσικὰ φίλος. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ ἐκείνους ποὺ δὲν μᾶς ἐμπνέουν φόβον ἀλλὰ θάρρος. Διότι κανεὶς δὲν ἀγαπᾶ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον φοβεῖται. Ὑπάρχουν διάφορα εἴδη ἀγάπης : ἡ φιλία, ἡ οἰκειότης, ἡ συγγένεια καὶ ἄλλα ἀνάλογα.

Ἡ ἀγάπη προέρχεται ἀπὸ εὐγνωμοσύνην ἢ διότι μᾶς ἔκαμαν ἕνα καλὸ χωρὶς νὰ τὸ ζητήσωμεν, ἢ διότι ἐκεῖνος ποὺ μᾶς ἔκαμε καλὸ δὲν τὸ διελάλησε. Διότι τότε ἀποδει-

σαι, καὶ τὸ ποιήσαντα μὴ δηλῶσαι· αὐτοῦ γὰρ οὕτως ἕνεκα φαίνεται καὶ οὐ διά τι ἕτερον.

1382a *Περὶ δ' ἔχθρας καὶ τοῦ μισεῖν φανερὸν ὡς ἐκ τῶν ἐναντίων ἐστὶ θεωρεῖν. Ποιητικὰ δὲ ἔχθρας ὀργή, ἐπηρεασμός, διαβολή. Ὀργὴ μὲν οὖν ἐστιν ἐκ τῶν πρὸς αὑτόν, ἔχθρα δὲ καὶ ἄνευ τοῦ πρὸς αὑτόν· ἂν γὰρ ὑπολαμβάνωμεν εἶναι τοιόνδε, μισοῦμεν. Καὶ ἡ μὲν ὀργὴ ἀεὶ περὶ τὰ καθ' ἕκαστα, οἷον Καλλίαν ἢ Σωκράτην, τὸ δὲ μῖσος καὶ πρὸς τὰ γένη· τὸν γὰρ κλέπτην μισεῖ καὶ τὸν συκοφάντην ἅπας. Καὶ τὸ μὲν ἰατὸν χρόνῳ, τὸ δ' ἀνίατον. Καὶ τὸ μὲν λύπης ἔφεσις, τὸ δὲ κακοῦ· αἰσθέσθαι γὰρ βούλεται ὁ ὀργιζόμενος, τῷ δ' οὐδὲν διαφέρει. Ἔστι δὲ τὰ μὲν λυπηρὰ αἰσθητὰ πάντα, τὰ δὲ μάλιστα κακὰ ἥκιστα αἰσθητά, ἀδικία καὶ ἀφροσύνη· οὐδὲν γὰρ λυπεῖ ἡ παρουσία τῆς κακίας. Καὶ τὸ μὲν μετὰ λύπης, τὸ δ' οὐ μετὰ λύπης· ὁ μὲν γὰρ ὀργιζόμενος λυπεῖται, ὁ δὲ μισῶν οὔ. Καὶ ὁ μὲν πολλῶν ἂν γενομένων ἐλεήσειεν, ὁ δ' οὐδενός· ὁ μὲν γὰρ ἀντιπαθεῖν βούλεται ᾧ ὀργίζεται, ὁ δὲ μὴ εἶναι.*

. . . Φανερὸν οὖν ἐκ τούτων ὅτι ἐνδέχεται ἐχθροὺς καὶ φίλους καὶ ὄντας ἀποδεικνύναι καὶ μὴ ὄντας ποιεῖν καὶ φάσκοντας διαλύειν, καὶ δι' ὀργὴν ἢ δι' ἔχθραν ἀμφισβητοῦντας ἐφ' ὁπότερ' ἂν προαιρῆταί τις ἄγειν.

---

1. Δηλαδὴ ἀρκεῖται νὰ κάμη κακὸ εἰς τὸν ἐχθρόν του χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται ἂν αὐτὸς θὰ ἀντιληφθῇ ὅτι τὸ κακὸ προέρχεται ἐκ μέρους του.

κνύεται ὅτι ἐνήργησε ἔτσι πρὸς χάριν ἡμῶν τῶν ἰδίων καὶ ὄχ. γιὰ κανένα ἄλλον σκοπόν.

Ὡς πρὸς τὴν ἔχθραν καὶ τὸ μῖσος, εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ νὰ τὰ κατανοήσωμεν πρέπει νὰ ἀντιστρέψωμεν ὅσα ἐξεθέσαμεν ἕως τώρα. Προκαλεῖται δὲ ἡ ἔχθρα ἀπὸ τὴν ὀργήν, ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν καὶ ἀπὸ τὴν διαβολήν. Καὶ ἡ μὲν ὀργὴ ὀφείλεται εἰς κάτι ποὺ μᾶς ἔχει πειράξει προσωπικά, ἐνῶ εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθανώμεθα ἔχθραν ἐναντίον κάποιου χωρὶς προσωπικὰς ἀφορμάς. Πράγματι μισοῦμεν κάποιον, διότι πιστεύομεν ὅτι ἔχει μίαν ὡρισμένην ἰδιότητα. Ἐπὶ πλέον ἡ μὲν ὀργὴ στρέφεται πάντοτε ἐναντίον ἑνὸς ὡρισμένου προσώπου, λόγου χάριν τοῦ Καλλία ἢ τοῦ Σωκράτους, ἐνῶ ἡ ἔχθρα μπορεῖ νὰ περιλάβῃ ὁλοκλήρους κατηγορίας προσώπων. Ἔτσι ὅλος ὁ κόσμος μισεῖ τοὺς κλέπτας καὶ τοὺς συκοφάντας. Καὶ ὁ μὲν θυμὸς μπορεῖ νὰ γιατρευθῇ, ἡ ἔχθρα ὅμως εἶναι ἀνίατος. Ὁ θυμὸς ἐπιδιώκει νὰ προξενήσῃ λύπην. Ἡ ἔχθρα ἐπιδιώκει νὰ προξενήσῃ κακό. Ὁ θυμωμένος ἐπιθυμεῖ νὰ γίνῃ αἰσθητὴ ἡ ἐνέργειά του, ἐνῶ ἐκεῖνος ποὺ ἐχθρεύεται ἀδιαφορεῖ γι' αὐτό[1]. Καὶ ὅλα μὲν ὅσα προξενοῦν λύπην τὰ αἰσθανόμεθα πάντοτε, ἐνῶ τὰ μεγαλύτερα κακὰ δὲν εἶναι πάντοτε αἰσθητά, ὅπως λ.χ. ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀφροσύνη. Καὶ πράγματι τὸ νὰ ἔχωμεν ἕνα ἐλάττωμα δὲν μᾶς προξενεῖ καμμίαν λύπην. Ἐπὶ πλέον ἡ μὲν ὀργὴ συνοδεύεται ἀπὸ λύπην, ὄχι ὅμως καὶ ἡ ἔχθρα. Πράγματι ὁ θυμωμένος εἶναι συγχρόνως καὶ λυπημένος, ὄχι ὅμως καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἐχθρεύεται. Ἔτσι ὁ πρῶτος βλέπων τὰ πολλὰ κακὰ ποὺ ἔκαμεν εἰς βάρος ἐκείνου μὲ τὸν ὁποῖον εἶναι θυμωμένος, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ τὸν εὐσπλαγχνισθῇ, ποτὲ ὅμως ἐκεῖνος ποὺ ἐχθρεύεται. Διότι ἐνῶ ὁ ἕνας θέλει ἁπλῶς νὰ ἀνταποδώσῃ εἰς ἐκεῖνον μὲ τὸν ὁποῖον ἐθύμωσε ἕνα ὡρισμένο κακὸ ποὺ ἔπαθεν ἀπ' αὐτόν, ἐκεῖνος ποὺ ἔχει ἔχθραν θέλει τελείως νὰ τὸν ἐξοντώσῃ.

Ἀπ' ὅλα αὐτὰ προκύπτει φανερὰ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδείξῃ κανεὶς ἂν ὁ τάδε εἶναι φίλος ἢ ἐχθρός, ἐπίσης δὲ καὶ ὅταν δὲν εἶναι νὰ παραστήσῃ ὅτι εἶναι, ἀκόμη δὲ ἂν κάποιος ἀντιθέτως ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ τάδε εἶναι ἢ δὲν εἶναι φίλος ἠμπορεῖ νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ ἐπιχειρήματά του. Τέλος δὲ ἂν ὑπάρχῃ ἀμφισβήτησις ποῖον ἐκ τῶν δύο, ἡ ὀργὴ δηλ. ἢ ἡ ἔχθρα, ὑπῆρξε τὸ ἐλατήριον μιᾶς ὡρισμένης πράξεως, εἶναι δυνατὸν νὰ πείσῃ κανεὶς τοὺς ἀκροατάς του περὶ ἐκείνου ἐκ τῶν δύο ποὺ τοῦ εἶναι προτιμότερον εἰς τὰς ἀπόψεις του.

5. *Ποῖα δὲ φοβοῦνται καὶ τίνας καὶ πῶς ἔχοντες, ὧδ' ἔσται φανερόν. Ἔστω δὴ φόβος λύπη τις ἢ ταραχὴ ἐκ φαντασίας μέλλοντος κακοῦ φθαρτικοῦ ἢ λυπηροῦ· οὐ γὰρ πάντα τὰ κακὰ φοβοῦνται, οἷον εἰ ἔσται ἄδικος ἢ βραδύς, ἀλλ' ὅσα λύπας μεγάλας ἢ φθορὰς δύναται, καὶ ταῦτα ἐὰν μὴ πόρρω ἀλλὰ σύνεγγυς φαίνηται ὥστε μέλλειν. Τὰ γὰρ πόρρω σφόδρα οὐ φοβοῦνται· ἴσασι γὰρ πάντες ὅτι ἀποθανοῦνται, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐγγύς, οὐδὲν φροντίζουσιν. Εἰ δὴ ὁ φόβος τοῦτ' ἐστίν, ἀνάγκη τὰ τοιαῦτα φοβερὰ εἶναι ὅσα φαίνεται δύναμιν ἔχειν μεγάλην τοῦ φθείρειν ἢ βλάπτειν βλάβας εἰς λύπην μεγάλην συντεινούσας. Διὸ καὶ τὰ σημεῖα τῶν τοιούτων φοβερά· ἐγγὺς γὰρ φαίνεται τὸ φοβερόν· τοῦτο γάρ ἐστι κίνδυνος, φοβεροῦ πλησιασμός. Τοιαῦτα δὲ ἔχθρα τε καὶ ὀργὴ δυναμένων ποιεῖν τι· δῆλον γὰρ ὅτι βούλονται, ὥστε ἐγγύς εἰσιν τοῦ ποιεῖν. Καὶ ἀδικία δύναμιν ἔχουσα. Τῷ προαιρεῖσθαι γὰρ ὁ ἄδικος ἄδικος. Καὶ ἀρετὴ ὑβριζο-*
1382b *μένη δύναμιν ἔχουσα· δῆλον γὰρ ὅτι προαιρεῖται μὲν ὅταν ὑβρίζηται, ἀεί, δύναται δὲ νῦν. Καὶ φόβος τῶν δυναμένων τι ποιῆσαι· ἐν παρασκευῇ γὰρ ἀνάγκη εἶναι καὶ τὸν τοιοῦτον. Ἐπεὶ δ' οἱ πολλοὶ χείρους καὶ ἥττους τοῦ κερδαίνειν*

5. ΠΕΡΙ ΦΟΒΟΥ

Καὶ τώρα θὰ δείξωμεν ποῖοι ἄνθρωποι καὶ ποῖα πράγματα προκαλοῦν τὸν φόβον καὶ εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ φοβοῦνται. Ἂς δεχθῶμεν ὅτι φόβος εἶναι κάποια λύπη ἢ ταραχὴ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδέαν ὅτι πρόκειται νὰ ἐπέλθῃ κάποιο κακόν, δηλ. κάποια καταστροφὴ ἢ μεγάλη λύπη. Πράγματι ὅλα τὰ κακὰ δὲν προκαλοῦν φόβον, λόγου χάριν δὲν φοβεῖται κανεὶς ἂν θὰ εἶναι ἄδικος ἢ βραδύνους. Ὁ φόβος προέρχεται μόνον ὅταν ἐπίκεινται κακὰ ποὺ ἠμποροῦν νὰ προξενήσουν μεγάλην λύπην ἢ καταστροφὴν καὶ τοῦτο ὅταν δὲν πρόκειται νὰ βραδύνουν, ἀλλὰ εὑρίσκονται πολὺ πλησίον μας καὶ θεωροῦνται ἐπικείμενα. Διότι δὲν φοβεῖται κανεὶς ἐκεῖνο ποὺ ἀπέχει ἀκόμη πολύ. Ἀλήθεια, ὅλοι ξέρουν ὅτι θὰ ἀποθάνουν, ἀλλὰ ἐπειδὴ τοῦτο πρόκειται νὰ συμβῇ πολὺ ἀργότερα δὲν τὸ σκέπτονται. Ἀφοῦ λοιπὸν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα εἶναι ὁ φόβος, κατ' ἀνάγκην προξενοῦν φόβον ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ θεωροῦνται ὅτι ἔχουν μεγάλην δύναμιν νὰ προξενοῦν καταστροφὰς ἢ βλάβας ἀπὸ ἐκείνας ποὺ ἐπιφέρουν ἰσχυρὰν λύπην. Γι' αὐτὸ καὶ αἱ ἐνδείξεις ποὺ προαναγγέλλουν γεγονότα αὐτοῦ τοῦ εἴδους προκαλοῦν καὶ αὐταὶ τὸν φόβον, διότι ἀποδεικνύουν ὅτι ἐπίκειται ἐκεῖνο ποὺ φοβούμεθα Αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἄλλωστε, δηλαδὴ ἡ προσέγγισις τῶν πραγμάτων ποὺ φοβούμεθα, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀποκαλοῦμεν κίνδυνον. Ἑπομένως μεταξὺ τῶν πραγμάτων ποὺ προκαλοῦν τὸν φόβον εἶναι καὶ ἡ ὀργὴ ἢ ἔχθρα ἀνθρώπων ποὺ εἶναι εἰς θέσιν νὰ μᾶς κάμουν κακό. Διότι ἀφοῦ μᾶς μισοῦν ἢ εἶναι θυμωμένοι μαζί μας, εἶναι φανερὸν ὅτι ἐπιθυμοῦν νὰ μᾶς βλάψουν, ἡ δὲ ἐπιθυμία ὀλίγον ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν. Φόβον προξενεῖ ἐπίσης καὶ ἡ ἀδικία ὅταν εἶναι περιβεβλημένη μὲ ἰσχύν. Διότι ἕναν ἄδικον ἄνθρωπον τὸν χαρακτηρίζομεν ὡς ἄδικον, ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τῶν προθέσεών του. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀρετὴ ὅταν ἔχει ὑποστῆ προσβολὴν καὶ εἶναι περιβεβλημένη μὲ δύναμιν· διότι εἶναι φανερὸν ὅτι συνεπείᾳ μὲν τῆς προσβολῆς ἔχει πάντοτε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐκδικηθῇ, εἰς δὲ τὴν παροῦσαν περίστασιν ἔχει καὶ τὴν δύναμιν νὰ τὸ κάμῃ. Ἐπίφοβοι εἶναι ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ φοβοῦνται ὅσους ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ τοὺς κάμουν κάτι κακόν, διότι κατ' ἀνάγκην καὶ αὐτοὶ προετοιμάζουν ἀντίστοιχον κακόν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πολὺς κόσμος εἶναι διεφθαρμένος καὶ κατέχεται ἀπὸ τὴν

καὶ δειλοὶ ἐν τοῖς κινδύνοις, φοβερὸν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ ἐπ' ἄλλῳ αὐτὸν εἶναι, ὥστε οἱ συνειδότες πεποιηκότι δεινὸν φοβεροὶ ἢ κατειπεῖν ἢ ἐγκαταλιπεῖν. Καὶ οἱ δυνάμενοι ἀδικεῖν τοῖς δυναμένοις ἀδικεῖσθαι· ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πολὺ ἀδικοῦσιν οἱ ἄνθρωποι ὅταν δύνωνται. Καὶ οἱ ἠδικημένοι ἢ νομίζοντες ἀδικεῖσθαι· ἀεὶ γὰρ τηροῦσι καιρόν. Καὶ οἱ ἠδικηκότες, ἂν δύναμιν ἔχωσι, φοβεροί, δεδιότες τὸ ἀντιπαθεῖν· ὑπέκειτο γὰρ τὸ τοιοῦτο φοβερόν. Καὶ οἱ τῶν αὐτῶν ἀνταγωνισταί, ὅσα μὴ ἐνδέχεται ἅμα ὑπάρχειν ἀμφοῖν· ἀεὶ γὰρ πολεμοῦσι πρὸς τοὺς τοιούτους. Καὶ οἱ τοῖς κρείττοσιν αὐτῶν φοβεροί· μᾶλλον γὰρ ἂν δύναιντο βλάπτειν αὐτούς, εἰ καὶ τοὺς κρείττους. Καὶ οὓς φοβοῦνται οἱ κρείττους αὐτῶν, διὰ ταὐτό. Καὶ οἱ τοὺς κρείττους αὐτῶν ἀνῃρηκότες. Καὶ οἱ τοῖς ἥττοσιν αὐτῶν ἐπιτιθέμενοι· ἢ γὰρ ἤδη φοβεροὶ ἢ αὐξηθέντες. Καὶ τῶν ἠδικημένων καὶ ἐχθρῶν ἢ ἀντιπάλων οὐχ οἱ ὀξύθυμοι καὶ παρρησιαστικοί, ἀλλὰ οἱ πρᾶοι καὶ εἴρωνες καὶ πανοῦργοι· ἄδηλοι γὰρ εἰ ἐγγύς, ὥστε οὐδέποτε φανεροὶ ὅτι πόρρω. Πάντα δὲ τὰ φοβερὰ φοβερώτερα ὅσα ἁμαρτάνουσιν ἐπανορθώσασθαι μὴ ἐνδέχεται, ἀλλ' ἢ ὅλως ἀδύνατα, ἢ μὴ ἐπ' αὐτοῖς ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις. Καὶ ὧν βοήθειαι μή εἰσιν ἢ μὴ ῥᾴδιαι. Ὡς δ' ἁπλῶς εἰπεῖν, φο-

δίψαν τοῦ κέρδους, φοβεῖται δὲ τὸν κίνδυνον, τὸ γεγονὸς ὅτι ἐξαρτᾶται κανεὶς ἀπὸ ἕναν ἄλλον εἶναι ἱκανὸν νὰ προκαλέσῃ φόβον. Ἔτσι προκαλοῦν φόβον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν ὅτι ἐκάμαμεν κάτι κακόν, διότι εἶναι ἐνδεχόμενον ἢ νὰ μᾶς καταδώσουν ἢ νὰ μᾶς ἐγκαταλείψουν Φόβον ἐπίσης προκαλοῦν ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἀδικήσουν εἰς ἐκείνους ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀδικηθοῦν. Διότι συνήθως οἱ ἄνθρωποι ὅταν μποροῦν ἀδικοῦν. Ἀκόμη ἐπίφοβοι εἶναι καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἀδικηθῆ ἢ νομίζουν ὅτι ἀδικοῦνται, διότι αὐτοὶ πάντοτε καιροφυλακτοῦν διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν. Ἐπίφοβοι δὲ εἶναι καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἤδη ἀδικήσει, ἂν εἶναι περιβεβλημένοι μὲ δύναμιν· διότι εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ξαναρχίσουν, ἐπειδὴ φοβοῦνται τὰ ἀντίποινα. Πράγματι ἔχομεν εἰπεῖ ὅτι καὶ αὐτὸ εἶναι μιὰ εὔλογος ἀφορμὴ φόβου.

Ἐπίσης οἱ ἀνταγωνισταὶ ποὺ ἐπιδιώκουν τὸν ἴδιον σκοπὸν χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν ἀπολαύσουν καὶ οἱ δύο συγχρόνως. Διότι ὅσοι εὑρίσκονται ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας διεξάγουν διαρκῆ πόλεμον μεταξύ των. Ἀκόμη δὲ ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ἐπίφοβοι εἰς τοὺς ἰσχυροτέρους μας εἶναι ἐπίφοβοι καὶ εἰς ἡμᾶς· διότι πολὺ περισσότερον εἶναι δυνατὸν νὰ βλάψουν ἡμᾶς, ἀφοῦ καὶ εἰς τοὺς ἰσχυροτέρους μας μποροῦν νὰ κάμουν κακό. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἐπίφοβοι εἶναι ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους φοβοῦνται οἱ ἰσχυρότεροι ἀπὸ ἡμᾶς. Καθὼς καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐξώντωσαν ἀνθρώπους ἰσχυροτέρους ἀπὸ ἡμᾶς. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ἀκόμη ποὺ ἐπιτίθενται ἐναντίον τῶν ἀσθενεστέρων μας. Διότι αὐτοὶ ἢ ἀπὸ τώρα εἶναι ἐπικίνδυνοι ἢ ὅταν αὐξηθῇ ἡ δύναμίς των. Ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πάλιν ποὺ ἀδικήσαμεν ἢ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς ἀντιπάλους μας, δὲν εἶναι τόσον ἐπίφοβοι οἱ ὀξύθυμοι καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐκδηλώνουν μὲ λόγια τὰς σκέψεις των, ἀλλὰ ὅσοι εἶναι ἤρεμοι, ὕπουλοι καὶ πονηροί. Διότι αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἄνθρωποι ποτὲ δὲν φανερώνονται ἂν πρόκειται συντόμως νὰ μᾶς ἐκδικηθοῦν καὶ ἑπομένως δὲν ἠμποροῦμεν ποτὲ νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὁ ἐκ μέρους των κίνδυνος ἔχει ἀπομακρυνθῆ. Κάθε τι ποὺ προκαλεῖ φόβον εἶναι ἀκόμη περισσότερον ἐπίφοβον τότε, ὅταν τὸ σφάλμα ποὺ ἐκάμαμε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἐπανορθώσωμεν· ἀλλὰ ἢ εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον ἢ εἶναι τοῦτο δυνατὸν ὄχι εἰς ἡμᾶς ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τοὺς ἀντιπάλους μας. Ἐπίσης δὲ ἐκεῖνα τὰ πράγματα διὰ τὰ ὁποῖα θεραπεία δὲν ὑπάρχει ἢ εἶναι πολὺ δύσκολη. Καὶ μὲ λίγα λόγια, ἐπίφοβα εἶναι τὰ πράγματα ἐκεῖνα ποὺ ὅταν συμβαί-

βερά ἐστιν ὅσα ἐφ' ἑτέρων γιγνόμενα ἢ μέλλοντα ἐλεεινά ἐστιν.

Τὰ μὲν οὖν φοβερὰ καὶ ἃ φοβοῦνται, σχεδὸν ὡς εἰπεῖν τὰ μέγιστα ταῦτ' ἐστίν, ὡς δὲ διακείμενοι αὐτοὶ φοβοῦνται, νῦν λέγωμεν. Εἰ δή ἐστιν ὁ φόβος μετὰ προσδοκίας τινὸς τοῦ πείσεσθαί τι φθαρτικὸν πάθος, φανερὸν ὅτι οὐδεὶς φοβεῖται τῶν οἰομένων μηδὲν ἂν παθεῖν, οὐδὲ ταῦτα ἃ μὴ οἴονται παθεῖν οὐδὲ τούτους ὑφ' ὧν μὴ οἴονται, οὐδὲ τότε ὅτε μὴ οἴονται. Ἀνάγκη τοίνυν φοβεῖσθαι τοὺς οἰομένους τι παθεῖν ἄν, καὶ τοὺς ὑπὸ τούτων ταῦτα καὶ τότε. Οὐκ οἴονται 1383a δὲ παθεῖν ἂν οὔτε οἱ ἐν εὐτυχίαις μεγάλαις ὄντες καὶ δοκοῦντες, διὸ ὑβρισταὶ καὶ ὀλίγωροι καὶ θρασεῖς, (ποιεῖ δὲ τοιούτους πλοῦτος ἰσχὺς πολυφιλία δύναμις,) οὔτε οἱ ἤδη πεπονθέναι πάντα νομίζοντες τὰ δεινὰ καὶ ἀπεψυγμένοι πρὸς τὸ μέλλον, ὥσπερ οἱ ἀποτυμπανιζόμενοι ἤδη· ἀλλὰ δεῖ τινὰ ἐλπίδα ὑπεῖναι σωτηρίας, περὶ οὗ ἀγωνιῶσιν. Σημεῖον δέ· ὁ γὰρ φόβος βουλευτικοὺς ποιεῖ, καίτοι οὐδεὶς βουλεύεται περὶ τῶν ἀνελπίστων. Ὥστε δεῖ τοιούτους παρασκευάζειν, ὅταν ᾖ βέλτιον τὸ φοβεῖσθαι αὐτούς, ὅτι τοιοῦτοί εἰσιν οἷοι παθεῖν· καὶ γὰρ ἄλλοι μείζους ἔπαθον· καὶ τοὺς τοιούτους δεικνύναι πάσχοντας ἢ πεπονθότας, καὶ ὑπὸ τοιούτων ὑφ' ὧν οὐκ ᾤοντο, καὶ ταῦτα καὶ τότε ὅτε οὐκ ᾤοντο.

Ἐπεὶ δὲ περὶ φόβου φανερὸν τί ἐστιν, καὶ τῶν φοβερῶν, καὶ ὡς ἕκαστοι ἔχοντες δεδίασι, φανερὸν ἐκ τούτων καὶ τὸ

νουν εἰς ἕνα ἄλλον ἢ μέλλουν νὰ τοῦ συμβοῦν, προκαλοῦν τὸν οἶκτον μας.

Λοιπὸν ἕως ἐδῶ ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι σχεδὸν ἐξεθέσαμεν τὰ σπουδαιότερα παραδείγματα τοῦ πῶς καὶ ἀπὸ ποῖα αἴτια προέρχεται ὁ φόβος· μένει τώρα νὰ ἐξηγήσωμεν εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ φοβοῦνται. Ἂν λοιπὸν ὁ φόβος περιέχῃ μέσα του τὴν προσδοκίαν ὅτι πρόκειται νὰ πάθωμεν κάποιαν καταστροφήν, εἶναι φανερὸν ὅτι κανεὶς δὲν φοβεῖται ὅταν νομίζῃ ὅτι δὲν πρόκειται νὰ πάθῃ τίποτε. ἐπίσης δὲ κανεὶς δὲν φοβεῖται ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ δὲν πιστεύει ὅτι θὰ τὰ πάθῃ, οὔτε ἐκείνους τοὺς ἀνθρώπους ποὺ δὲν πιστεύει ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν βλάψουν, οὔτε αἰσθάνεται φόβον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν πιστεύει ὅτι δὲν πρόκειται νὰ τοῦ συμβῇ κάτι κακόν. Ἑπομένως ἀναγκαστικὰ φοβοῦνται μόνον ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν ὅτι πρόκειται νὰ πάθουν κάτι καὶ μάλιστα νὰ πάθουν ἀπὸ ὡρισμένα πρόσωπα ὡρισμένον πάθημα εἰς ὡρισμένην ἐποχήν. Δὲν πιστεύουν δὲ ὅτι πρόκειται νὰ πάθουν κάτι ἐκεῖνοι ποὺ διατελοῦν ἢ θεωροῦν ὅτι διατελοῦν εἰς μεγάλην εὐημερίαν. Καὶ γι' αὐτὸ γίνονται αὐθάδεις καὶ περιφρονηταὶ καὶ θρασεῖς. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν περιέρχονται ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν πλοῦτον, σωματικὴν ἰσχύν, πολλοὺς φίλους ἢ δύναμιν. Ἐπίσης δὲν φοβοῦνται ἐκεῖνοι ποὺ νομίζουν ὅτι ἔχουν ὑποστῇ ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου καὶ ἔχει μαυρίσει τὸ μάτι τους. ὅπως λ χ. ἐκεῖνοι ποὺ ἤδη ὑφίστανται βασανιστήρια. Πρέπει ἀκόμη ὅμως νὰ ὑπάρχῃ κάποια ἐλπὶς σωτηρίας καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς προκαλεῖ τὴν ἀγωνίαν μας. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι τὸ ἑξῆς: ἐκεῖνος ποὺ φοβεῖται σκέπτεται καὶ λαμβάνει ἀποφάσεις, ἐνῶ κανεὶς δὲν λαμβάνει ἀποφάσεις γιὰ πράγματα γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει ἐλπὶς σωτηρίας. Πρέπει λοιπὸν ὁ ρήτωρ, ὅταν ἔχῃ συμφέρον νὰ προξενήσῃ φόβον εἰς τοὺς ἀκροατάς του, νὰ τοὺς φέρνῃ εἰς αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν ψυχικὴν κατάστασιν, δηλ. νὰ τοὺς παριστάνῃ ὅτι εὑρίσκονται εἰς σημεῖον νὰ πάθουν κάτι κακόν, διότι καὶ ἄλλοι ἰσχυρότεροί των ἔπαθαν τὸ ἴδιον. Καὶ νὰ ἐξιστορῇ τί παθαίνουν ἢ τί ἔπαθαν αὐτοὶ καὶ πῶς τὸ κακὸ τοὺς ἦλθεν ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δὲν ἐπερίμεναν καὶ εἰς ἐποχὴν ποὺ δὲν ἐπίστευαν.

Καὶ τώρα ποὺ ἐδείξαμεν τί εἶναι φόβος καὶ ποῖα πράγματα εἶναι ἐπίφοβα καὶ εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ φοβοῦνται, προκύπτει σαφῶς ἀπὸ ὅλα

θαρρεῖν τί ἐστι, καὶ περὶ ποῖα θαρραλέοι εἰσὶ καὶ πῶς διακείμενοι θαρραλέοι εἰσίν· . . . τό τε γὰρ θάρσος τὸ ἐναντίον τῷ ⟨φόβῳ καὶ τὸ θαρραλέον τῷ⟩ φοβερῷ, ὥστε μετὰ φαντασίας ἡ ἐλπὶς τῶν σωτηρίων ὡς ἐγγὺς ὄντων, τῶν δὲ φοβερῶν ἢ μὴ ὄντων ἢ πόρρω ὄντων. Ἔστι δὲ θαρραλέα τά τε δεινὰ πόρρω ὄντα καὶ τὰ θαρραλέα ἐγγύς. Καὶ ἐπανορθώσεις ἂν ὦσι καὶ βοήθειαι πολλαὶ ἢ μεγάλαι ἢ ἄμφω, καὶ μήτε ἠδικημένοι μήτε ἠδικηκότες ὦσιν, ἀνταγωνισταί τε ἢ μὴ ὦσιν ὅλως, ἢ μὴ ἔχωσιν δύναμιν, ἢ δύναμιν ἔχοντες ὦσι φίλοι ἢ πεποιηκότες εὖ ἢ πεπονθότες. Ἢ ἂν πλείους ὦσιν οἷς ταὐτὰ συμφέρει, ἢ κρείττους, ἢ ἄμφω. Αὐτοὶ δ' οὕτως ἔχοντες θαρραλέοι εἰσίν, ἂν πολλὰ κατωρθωκέναι οἴωνται καὶ μὴ πεπονθέναι, ἢ ἐὰν πολλάκις ἐληλυθότες εἰς τὰ δεινὰ καὶ διαπεφευγότες ὦσι· διχῶς γὰρ ἀπαθεῖς γίγνονται οἱ ἄνθρωποι, ἢ τῷ μὴ πεπειρᾶσθαι ἢ τῷ βοηθείας ἔχειν, ὥσπερ ἐν τοῖς κατὰ θάλατταν κινδύνοις οἵ τε ἄπειροι χειμῶνος θαρροῦσι τὰ μέλλοντα καὶ οἱ βοηθείας ἔχοντες διὰ τὴν ἐμπειρίαν. Καὶ ὅταν τοῖς ὁμοίοις φοβερὸν μὴ ᾖ, μηδὲ τοῖς ἥττοσι καὶ ὧν κρείττους οἴονται εἶναι· οἴονται δὲ ὧν κεκρατήκασιν ἢ αὐτῶν ἢ τῶν κρειττόνων ἢ τῶν ὁμοίων. Καὶ ἂν ὑπάρχειν αὐτοῖς οἴωνται πλείω καὶ μείζω, οἷς ὑπερέχοντες
1383b *φοβεροί εἰσιν· ταῦτα δὲ ἐστὶ πλῆθος χρημάτων καὶ ἰσχὺς*

αὐτὰ καὶ τί εἶναι θάρρος καὶ εἰς ποῖα πράγματα ἔχει κανεὶς θάρρος καὶ εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρίσκονται οἱ θαρραλέοι. Πράγματι καὶ τὸ θάρρος εἶναι τὸ ἀντίθετον ἀπὸ τὸν φόβον, καὶ ἐκεῖνο ποὺ προκαλεῖ θάρρος εἶναι τὸ ἀντίθετον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ προκαλεῖ φόβον. Ἑπομένως θάρρος εἶναι ἡ ἐλπὶς ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ μὲν σωτηρία μας προσεγγίζει τὰ δὲ ἐπίφοβα πράγματα ἢ δὲν ὑπάρχουν ὅλως διόλου ἢ εὑρίσκονται μακρυά μας.

Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς δίδει θάρρος εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ κινδύνου καὶ ἡ προσέγγισις τῶν πραγμάτων ποὺ παρέχουν ἀσφάλειαν· ἠμποροῦμεν δὲ νὰ ἀπαριθμήσωμεν μεταξὺ τῶν πραγμάτων ποὺ μᾶς δίδουν θάρρος καὶ τὸ ὅτι τὸ κακὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανορθωθῇ καὶ τὸ ὅτι ἔχομεν βοήθειαν ἢ πολλὴν ἢ μεγάλην ἢ συγχρόνως καὶ πολλὴν καὶ μεγάλην. Ἐπίσης τὸ ὅτι οὔτε ἔχομεν ἀδικήσει οὔτε ἔχομεν ἀδικηθῇ καὶ ἢ δὲν ἔχομεν ὅλως διόλου ἀνταγωνιστὰς ἢ ἐκεῖνοι ποὺ ὑπάρχουν δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ μᾶς βλάψουν ἢ ἔχουν μὲν τὴν δύναμιν ἀλλὰ εἶναι φίλοι μας καὶ μᾶς ἔχουν εὐεργετήσει ἢ ἔχουν εὐεργετηθῇ ἀπὸ ἡμᾶς. Ἢ ἀκόμη ὅταν ὑπάρχουν πολλοὶ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν τὸ ἴδιο συμφέρον μὲ ἡμᾶς ἢ ἰσχυροὶ ἢ πολλοὶ συγχρόνως καὶ ἰσχυροί.

Ἐκεῖνοι δὲ ποὺ εἶναι θαρραλέοι εὑρίσκονται εἰς τὴν ἑξῆς ψυχικὴν κατάστασιν: εἴτε πιστεύουν πὼς ἔχουν κατορθώσει πολλὰ ἕως τώρα χωρὶς νὰ πάθουν τίποτε· εἴτε ἂν πολλάκις ἔφθασαν εἰς τὸ σημεῖον νὰ πάθουν κακό, διέφυγαν. Διότι κατὰ δύο τρόπους οἱ ἄνθρωποι γίνονται ἄφοβοι· εἴτε διότι ἔχουν δοκιμάσει τὸν κίνδυνον εἴτε διότι πάντοτε εὑρῆκαν τρόπον νὰ διαφύγουν. Ἔτσι καὶ εἰς τοὺς κινδύνους τῆς ζωῆς τῶν θαλασσινῶν μὲ θάρρος ἀποβλέπουν πρὸς τὸ μέλλον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἔχουν πεῖραν διότι δὲν ἐδοκίμασαν μίαν μεγάλην τρικυμίαν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκεῖνοι ποὺ ἀπὸ τὴν μεγάλην πεῖραν των ἀπέκτησαν τὰ μέσα τῆς σωτηρίας. Ἐπίσης εἶναι θαρραλέοι ὅταν ἀντικρύζουν πράγματα ποὺ δὲν ἐμπνέουν φόβον οὔτε εἰς τοὺς ὁμοίους οὔτε εἰς τοὺς κατωτέρους των οὔτε εἰς ἐκείνους ἀπὸ τοὺς ὁποίους θεωροῦν ὅτι εἶναι ἰσχυρότεροι. Θεωροῦν δὲ ὅτι εἶναι ἰσχυρότεροι ἀπὸ ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἔχουν νικήσει ἢ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους ἢ ὁμοίους των ἢ τοὺς ἰσχυροτέρους των. Ἔχουν θάρρος ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν ὅτι διαθέτουν μεγαλύτερα ἢ περισσότερα προσόντα καὶ ἡ ὑπεροχή των εἰς αὐτὰ τοὺς καθιστᾶ ἐπιφόβους. Εἶναι δὲ τὰ προσόντα

σωμάτων καὶ φίλων καὶ χώρας καὶ τῶν πρὸς πόλεμον παρασκευῶν, ἢ πασῶν ἢ τῶν μεγίστων. Καὶ ἐὰν μὴ ἠδικηκότες ὦσιν μηδένα ἢ μὴ πολλοὺς ἢ μὴ τούτους παρ' ὧν φοβοῦνται. Καὶ ὅλως ἂν πρὸς τοὺς θεοὺς αὐτοῖς καλῶς ἔχῃ, τά τε ἄλλα καὶ τὰ ἀπὸ σημείων καὶ λογίων· θαρραλέον γὰρ ἡ ὀργή, τὸ δὲ μὴ ἀδικεῖν ἀλλ' ἀδικεῖσθαι ὀργῆς ποιητικόν, τὸ δὲ θεῖον ὑπολαμβάνεται βοηθεῖν τοῖς ἀδικουμένοις. Καὶ ὅταν ἐπιχειροῦντες ἢ μηδὲν ἂν παθεῖν μηδὲ πείσεσθαι ἢ κατορθώσειν οἴωνται. Καὶ περὶ μὲν τῶν φοβερῶν καὶ θαρραλέων εἴρηται·

6. *Ποῖα δ' αἰσχύνονται καὶ ἀναισχυντοῦσιν, καὶ πρὸς τίνας καὶ πῶς ἔχοντες, ἐκ τῶνδε δῆλον. Ἔστω δὴ αἰσχύνη λύπη τις ἢ ταραχὴ περὶ τὰ εἰς ἀδοξίαν φαινόμενα φέρειν τῶν κακῶν, ἢ παρόντων ἢ γεγονότων ἢ μελλόντων, ἡ δ' ἀναισχυντία ὀλιγωρία τις καὶ ἀπάθεια περὶ τὰ αὐτὰ ταῦτα. Εἰ δή ἐστιν αἰσχύνη ἡ ὁρισθεῖσα, ἀνάγκη αἰσχύνεσθαι ἐπὶ τοῖς τοιούτοις τῶν κακῶν ὅσα αἰσχρὰ δοκεῖ εἶναι ἢ αὐτῷ ἢ ὧν φροντίζει· τοιαῦτα δ' ἐστὶν ὅσα ἀπὸ κακίας ἔργα ἐστίν, οἷον τὸ ἀποβαλεῖν ἀσπίδα ἢ φυγεῖν· ἀπὸ δειλίας γάρ. Καὶ τὸ ἀποστερῆσαι παρακαταθήκην ἢ ἀδικῆσαι· ἀπὸ ἀδικίας γάρ. Καὶ τὸ συγγενέσθαι οἷς οὐ δεῖ ἢ οὗ οὐ δεῖ ἢ ὅτε μὴ δεῖ· ἀπὸ ἀκολασίας γάρ. Καὶ τὸ κερδαίνειν ἀπὸ μικρῶν ἢ αἰσχρῶν ἢ ἀπὸ ἀδυνάτων, οἷον πενήτων ἢ τεθνεώτων, ὅθεν καὶ ἡ παροιμία τὸ ἀπὸ νεκροῦ φέρειν· ἀπὸ αἰσχροκερδείας*

αὐτὰ τὸ πλῆθος τῶν χρημάτων, ἡ δύναμις τῶν στρατευμάτων καὶ τῶν φίλων, ἡ ὑπεροχὴ τῆς χώρας καὶ τῶν πολεμικῶν προπαρασκευῶν ἢ ὅλων ἢ τῶν σπουδαιοτέρων. Ἀκόμη ἔχουν θάρρος ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἔχουν ἀδικήσει κανένα ἢ δὲν ἔχουν ἀδικήσει πολλοὺς ἢ τέλος δὲν ἔχουν ἀδικήσει ἐκείνους τοὺς ὁποίους φοβοῦνται. Καὶ γενικὰ ἔχουν θάρρος ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὴν εὔνοιαν τῶν θεῶν καὶ καθ' οἱονδήποτε ἄλλον τρόπον ἂν αὐτὴ ἐκδηλώνεται, ἰδιαιτέρως δὲ ἂν προκύπτῃ ἀπὸ οἰωνοὺς καὶ χρησμούς. Πράγματι ἡ ὀργὴ δίδει θάρρος, τὸ δὲ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχομεν ἀδικήσει ἀλλὰ ἔχομεν ἀδικηθῆ προκαλεῖ τὴν ὀργήν, ἀφ' ἑτέρου ὅμως πιστεύεται ὅτι τὸ θεῖον βοηθεῖ τοὺς ἀδικουμένους. Τέλος ἔχουν θάρρος ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν ὅτι ἂν ἐπιχειρήσουν κάτι τι ἢ θὰ τὸ ἐπιτύχουν ἢ τουλάχιστον δὲν πρόκειται νὰ πάθουν τίποτε οὔτε ἀμέσως οὔτε ἀργότερα. Ἔτσι ἐξεθέσαμεν ὅσα ἔπρεπε περὶ φόβου καὶ περὶ θάρρους

6. ΠΕΡΙ ΕΝΤΡΟΠΗΣ

Ποῖα πράγματα προκαλοῦν ντροπὴ καὶ ποῖα ὄχι, ἐμπρὸς σὲ ποίους ντρεπόμεθα καὶ εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρισκόμεθα ὅταν αἰσθανώμεθα ἐντροπήν, θὰ καταστῇ φανερὸν ἐκ τῶν ἀκολούθων. Ἂς δεχθῶμεν ὅτι ἐντροπὴ εἶναι κάποια λύπη ἢ ταραχὴ διὰ μειονεκτήματα παλαιὰ ἢ σύγχρονα ἢ μέλλοντα, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὅτι δημιουργοῦν κακὴν ἰδέαν δι' ἡμᾶς. Ἀναισχυντία δὲ εἶναι ἡ ἀπάθεια καὶ ἡ ἀδιαφορία ἀπέναντι αὐτῶν τῶν ἰδίων πραγμάτων. Ἂν ὅμως ντροπὴ εἶναι αὐτὸ ποὺ ὡρίσαμεν, τότε κατ' ἀνάγκην ντρεπόμεθα γιὰ ἐκεῖνα τὰ μειονεκτήματα ποὺ εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς τὰ πρόσωπα διὰ τὰ ὁποῖα ἐνδιαφερόμεθα φαίνονται ἄσχημα. Εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν ἀνήκουν ὅλαι αἱ πράξεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ μεγάλο ἐλάττωμα, π.χ. τὸ νὰ πετάξῃ κανεὶς τὴν ἀσπίδα του καὶ νὰ τραπῇ εἰς φυγήν· διότι αὐτὸ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δειλίας· ἢ τὸ νὰ καταχρασθῇ κανεὶς κάτι ποὺ τοῦ ἐνεπιστεύθησαν ἢ νὰ ἀδικήσῃ· διότι αὐτὸ εἶναι ἀποτέλεσμα ἐλλείψεως χρηστότητος· ἢ τὸ νὰ ἔχῃ σχέσεις μὲ πρόσωπα ποὺ δὲν πρέπει, ἢ σὲ τόπον ποὺ δὲν πρέπει, ἢ σὲ καιρὸν ποὺ δὲν πρέπει· διότι αὐτὸ εἶναι ἀποτέλεσμα ἀκολασίας. Ἐπίσης τὸ νὰ ἀντλῇ κανεὶς κέρδη ἀπὸ τιποτένια ἢ ἀθέμιτα πράγματα ἢ εἰς βάρος ἀδυνάτων ἀνθρώπων, λόγου χάριν ἀπὸ πτωχοὺς ἢ ἀπὸ νεκρούς· ἀπὸ κεῖ ἐβγῆκε καὶ ἡ παροιμία «καὶ ἀπὸ

γὰρ καὶ ἀνελευθερίας. Καὶ τὸ μὴ βοηθεῖν δυνάμενον εἰς χρήματα, ἢ ἧττον βοηθεῖν. Καὶ τὸ βοηθεῖσθαι παρὰ τῶν ἧττον εὐπόρων. Καὶ δανείζεσθαι ὅτε δόξει αἰτεῖν, καὶ αἰτεῖν ὅτε ἀπαιτεῖν, καὶ ἀπαιτεῖν ὅτε αἰτεῖν, καὶ ἐπαινεῖν ἵνα δόξῃ αἰτεῖν, καὶ τὸ ἀποτετυχηκότα μηδὲν ἧττον· πάντα γὰρ ἀνελευθερίας ταῦτα σημεῖα. Τὸ δ' ἐπαινεῖν παρόντας κολακείας καὶ τὸ τἀγαθὰ μὲν ὑπερεπαινεῖν τὰ δὲ φαῦλα συναλείφειν, καὶ τὸ ὑπεραλγεῖν ἀλγοῦντι παρόντα, καὶ τἄλλα πάντα ὅσα τοιαῦτα· κολακείας γὰρ σημεῖα. Καὶ τὸ μὴ ὑπομένειν πόνους

1384a *οὓς οἱ πρεσβύτεροι ἢ τρυφῶντες ἢ ἐν ἐξουσίᾳ μᾶλλον ὄντες ἢ ὅλως οἱ ἀδυνατώτεροι· πάντα γὰρ μαλακίας σημεῖα. Καὶ τὸ ὑφ' ἑτέρου εὖ πάσχειν, καὶ τὸ πολλάκις, καὶ ὃ εὖ ἐποίησεν ὀνειδίζειν· μικροψυχίας γὰρ πάντα καὶ ταπεινότητος σημεῖα. Καὶ τὸ περὶ αὑτοῦ πάντα λέγειν καὶ ἐπαγγέλλεσθαι, καὶ τὸ τἀλλότρια αὑτοῦ φάσκειν· ἀλαζονείας γάρ. Ὁμοίως δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἑκάστης τῶν τοῦ ἤθους κακιῶν τὰ ἔργα καὶ τὰ σημεῖα καὶ τὰ ὅμοια αἰσχρὰ καὶ ἀναίσχυντα. Καὶ ἐπὶ τούτοις τὸ τῶν καλῶν ὧν πάντες μετέχουσιν ἢ οἱ ὅμοιοι πάντες ἢ οἱ πλεῖστοι, μὴ μετέχειν, — ὁμοίους δὲ λέγω ὁμοεθνεῖς, πολίτας, ἡλικιώτας, συγγενεῖς, ὅλως τοὺς ἐξ ἴσου· — αἰσχρὸν γὰρ ἤδη τὸ μὴ μετέχειν οἷον παιδεύσεως ἐπὶ τοσοῦτον καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. Πάντα δὲ ταῦτα μᾶλλον, ἂν δι' ἑαυτὸν φαίνηται· οὕτω γὰρ ἤδη ἀπὸ κακίας μᾶλ-*

τοὺς πεθαμένους προσπαθεῖ νὰ κερδίσῃ», διότι αὐτὸ εἶναι ἀποτέλεσμα αἰσχροκερδείας καὶ μεγάλης φιλοχρηματίας. Καὶ τὸ νὰ μὴ βοηθῇ κανεὶς ἐνῷ ἔχει τὰ χρηματικὰ μέσα, ἢ νὰ παρέχῃ ἀνεπαρκῆ βοήθειαν ἢ νὰ δέχεται βοήθειαν ἀπὸ ἀνθρώπους ὀλιγώτερον εὐπόρους ἀπ' αὐτόν· καὶ ὅταν νομίζῃ ὅτι κάποιος ἔρχεται νὰ τοῦ ζητήσῃ βοήθειαν, νὰ προλαμβάνῃ αὐτὸς πρῶτος νὰ τοῦ ζητῇ δανεικά, καὶ πάλιν ὅταν νομίζῃ ὅτι κάποιος ἔρχεται νὰ τοῦ ζητήσῃ τὰ ὀφειλόμενα, νὰ προλαμβάνῃ αὐτὸς καὶ νὰ τοῦ ζητῇ καὶ ἄλλα· ἢ ὅταν ἔρχωνται νὰ τοῦ ζητήσουν βοήθειαν νὰ προλαμβάνῃ καὶ νὰ ζητῇ ἐκεῖνα ποὺ τοῦ ὀφείλουν ἢ νὰ κάμνῃ κολακείας γιὰ νὰ προξενήσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ζητεῖ νὰ τὸν βοηθήσουν, ἀκόμη δὲ καὶ τὸ νὰ ἐπιμένῃ ζητῶν ἐνῷ ἤδη τοῦ ἔχουν ἀρνηθῆ· διότι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἐνδείξεις φιλαργυρίας. Τὸ νὰ ἐπαινῇ κανεὶς τοὺς παρόντας εἶναι ἔνδειξις κολακείας· τὸ νὰ ἐπαινῇ ὑπερβολικὰ τὰ προτερήματα, νὰ ἀποσιωπᾷ δὲ ἐντελῶς τὰ ἐλαττώματα, τὸ νὰ δείχνῃ ὅτι αἰσθάνεται ὑπερβολικὸν πόνον ὅταν οἱ ἄλλοι εἶναι λυπημένοι καὶ ἄπειροι ἄλλαι ὅμοιαι ἐκδηλώσεις εἶναι ἐπίσης δείγματα κολακείας. Καὶ τὸ νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ ὑπομείνῃ τοὺς κόπους ποὺ εὐκόλως ὑπομένουν οἱ γεροντότεροί του ἢ οἱ πιὸ ἀσθενικοὶ ἢ οἱ πλουσιώτεροι, ἢ γενικὰ οἱ ἀσθενέστεροί του· διότι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἐνδείξεις μαλθακότητος. Ἐπίσης τὸ νὰ κτυπᾷ κατὰ πρόσωπον τὸ καλὸ ποὺ κάποτε ἔκαμε, ἐνῷ αὐτὸς δέχεται ἀπὸ ἄλλους πολλὰς καὶ ἐπανειλημμένας εὐεργεσίας, διότι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἐνδείξεις μικρότητος καὶ ταπεινοῦ χαρακτῆρος. Τὸ νὰ ὁμιλῇ συνεχῶς γιὰ τὸν ἑαυτόν του καὶ νὰ καυχᾶται καὶ νὰ παρουσιάζῃ τὰ ξένα ὡς ἰδικά του· διότι αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ ἀλαζονείαν. Καὶ γενικὰ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ γιὰ καθ' ἕνα ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐλαττώματα ἤθους, διότι τὰ ἀποτελέσματά των καὶ αἱ ἐνδείξεις των εἶναι ὅλα πράγματα ἄσχημα καὶ αἰσχρά. Πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τὸ νὰ μὴ μετέχῃ κανεὶς εἰς τὰ καλὰ εἰς τὰ ὁποῖα συμμετέχουν ὅλοι ἢ τουλάχιστον οἱ ὅμοιοί του εἴτε ὅλοι εἴτε οἱ περισσότεροι. Λέγων δὲ ὁμοίους ἐννοῶ τοὺς ὁμοεθνεῖς, τοὺς συμπολίτας, τοὺς συνομηλίκους, τοὺς συγγενεῖς καὶ γενικὰ ἐκείνους ποὺ εὑρίσκονται εἰς ἴσην μοῖραν μὲ κάποιον ἄλλον. Διότι τότε εἶναι πράγματι ντροπὴ τὸ νὰ μὴ μετέχῃ κατὰ τὸ ἴδιο μέτρον εἰς τὰ καλὰ τῶν ὁμοίων του, λόγου χάριν εἰς τὴν μόρφωσίν των ἢ ἐπίσης καὶ εἰς οἱονδήποτε ἄλλο πλεονέκτημά των. Καὶ ὅλα αὐτὰ προκαλοῦν ἀκόμη μεγαλυτέραν ντροπὴν ὅταν εἶναι φανερὸν ὅτι ὀφείλονται εἰς ἰδικόν του σφάλμα.

λον, ἂν αὐτὸς ᾖ αἴτιος τῶν ὑπαρξάντων ἢ ὑπαρχόντων ἢ μελλόντων. Πάσχοντες δὲ ἢ πεπονθότες ἢ πεισόμενοι τὰ τοιαῦτα αἰσχύνονται ὅσα εἰς ἀτιμίαν φέρει καὶ ὀνείδη· ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ εἰς ὑπηρετήσεις ἢ σώματος ἢ ἔργων αἰσχρῶν, ὧν ἐστιν τὸ ὑβρίζεσθαι. Καὶ τὰ μὲν εἰς ἀκολασίαν καὶ ἑκόντα καὶ ἄκοντα· (τὰ δ' εἰς βίαν ἄκοντα)· ἀπὸ ἀνανδρίας γὰρ ἢ δειλίας ἡ ὑπομονὴ καὶ τὸ μὴ ἀμύνεσθαι.

Ἃ μὲν οὖν αἰσχύνονται, ταῦτ' ἐστὶ καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐπεὶ δὲ περὶ ἀδοξίας φαντασία ἐστὶν ἡ αἰσχύνη, καὶ ταύτης αὐτῆς χάριν ἀλλὰ μὴ τῶν ἀποβαινόντων, οὐδεὶς δὲ τῆς δόξης φροντίζει ἀλλ' ἢ διὰ τοὺς δοξάζοντας, ἀνάγκη τούτους αἰσχύνεσθαι ὧν λόγον ἔχει. Λόγον δὲ ἔχει τῶν θαυμαζόντων, καὶ οὓς θαυμάζει, καὶ ὑφ' ὧν βούλεται θαυμάζεσθαι, καὶ πρὸς οὓς φιλοτιμεῖται, καὶ ὧν μὴ καταφρονεῖ τῆς δόξης. Θαυμάζεσθαι μὲν οὖν βούλονται ὑπὸ τούτων καὶ θαυμάζουσι τούτους ὅσοι τι ἔχουσιν ἀγαθὸν τῶν τιμίων, ἢ παρ' ὧν τυγχάνουσιν δεόμενοι σφόδρα τινὸς ὧν ἐκεῖνοι κύριοι, οἷον οἱ ἐρῶντες· φιλοτιμοῦνται δὲ πρὸς τοὺς ὁμοίους, φροντίζουσι δ' ὡς ἀληθευόντων τῶν φρονίμων, τοιοῦτοι δ' οἵ τε πρεσβύτεροι καὶ οἱ πεπαιδευμένοι. Καὶ τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς καὶ τὰ ἐν φανερῷ μᾶλλον· ὅθεν καὶ ἡ παροιμία τὸ ἐν ὀφθαλμοῖς εἶναι αἰδῶ. Διὰ τοῦτο τοὺς ἀεὶ παρεσομένους μᾶλλον αἰσχύνονται καὶ τοὺς προσέχοντας αὐτοῖς διὰ τὸ ἐν ὀφθαλμοῖς ἀμφότερα.
1384b Καὶ τοὺς μὴ περὶ ταὐτὰ ἐνόχους· δῆλον γὰρ

Διότι τότε, ὅταν δηλαδὴ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι αἴτιος ἐκείνου ποὺ τοῦ συνέβη ἢ τοῦ συμβαίνει ἢ πρόκειται νὰ τοῦ συμβῇ, ἀποδεικνύεται ὅτι ὅλα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ ἐλαττώματα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Αἰσθάνονται ἐπίσης ντροπὴν ἐκεῖνοι ποὺ ἔπαθαν, παθαίνουν ἢ πρόκειται νὰ πάθουν κάτι ποὺ συνήθως ἀτιμάζει ἢ προκαλεῖ τὴν γενικὴν ἀποδοκιμασίαν. Τοῦτο συμβαίνει ὅταν π.χ., παραδίδῃ κανεὶς τὸ σῶμα του εἰς ἐκτέλεσιν αἰσχρῶν πράξεων καὶ ἰδίως εἰς ἀσέλγειαν. Καὶ ἡ μὲν ἁπλῆ ἀσέλγεια ἠμπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ εἴτε ἑκουσίως εἴτε ὄχι, ὁ δὲ βιασμὸς πάντοτε ἀκουσίως. Πάντως ὅλα αὐτὰ τὰ παθήματα προέρχονται ἀπὸ ἀνανδρίαν ἢ δειλίαν, ποὺ συντελοῦν εἰς τὸ νὰ τὰ ὑφίσταται κανεὶς χωρὶς ἀντίστασιν.

Αὐτὰ καὶ ἄλλα ἀνάλογα πράγματα εἶναι ποὺ προκαλοῦν τὴν ντροπήν. Ἐπειδὴ ὅμως ντροπὴ εἶναι ἡ ἰδέα ὅτι περιπίπτομεν εἰς ἀνυποληψίαν καὶ δὲν ντρέπεται κανεὶς διὰ τὰς πράξεις του ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνυποληψίαν, ποὺ εἶναι ἐπακολούθημά των, καὶ ἐπειδὴ κανεὶς δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ὑπόληψιν ὡς ἀφῃρημένην ἔννοιαν, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὸν ὑπολήπτονται ἢ ὄχι, κατ' ἀνάγκην συνάγεται ὅτι αἰσθάνεται κανεὶς ντροπὴ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ὁποίους ὑπολογίζει. Ὑπολογίζει δὲ ἐκείνους ποὺ τὸν θαυμάζουν καθὼς καὶ ὅσους θαυμάζει, ἐπίσης δὲ καὶ τὰ πρόσωπα ποὺ θὰ ἤθελε νὰ τὸν θαυμάζουν. Ἀκόμη ὑπολογίζει ἐκείνους μὲ τοὺς ὁποίους ἀνταγωνίζεται καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῶν ὁποίων δὲν περιφρονεῖ τὴν γνώμην. Θαυμάζει δὲ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ θαυμάζεται ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἶναι κάτοχοι κάποιου πολυτίμου ἀγαθοῦ ἢ ἐκείνους ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἐπιθυμοῦσε πάρα πολὺ νὰ ἀποκτήσῃ κάτι ποὺ εἶναι εἰς τὴν διάθεσίν των· αὐτὸ συμβαίνει μὲ τοὺς ἐρωτευμένους. Ἀνταγωνίζεται δὲ κανεὶς μὲ τοὺς ὁμοίους του καὶ τέλος ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν γνώμην τῶν φρονίμων· διότι αὐτοὶ δὲν σφάλλουν· φρόνιμοι δὲ εἶναι οἱ γεροντότεροι καὶ οἱ μορφωμένοι. Περισσοτέραν δὲ ντροπὴν προκαλοῦν τὰ πράγματα ποὺ γίνονται στὸ φανερὸ καὶ ἐμπρὸς στὰ μάτια ὅλου τοῦ κόσμου. Καὶ γι' αὐτὸ ἡ παροιμία λέγει, ὅτι ἡ ντροπὴ κατοικεῖ στὰ μάτια. Ἔτσι ἐντρεπόμεθα περισσότερον τὰ πρόσωπα ποὺ θὰ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἐκεῖ ποὺ θὰ εὑρισκώμεθα καὶ ἡμεῖς, καθὼς καὶ ἐκείνους ποὺ προσέχουν τὰς πράξεις μας· διότι καὶ αἱ δύο αὐταὶ κατηγορίαι προσώπων θὰ ἔχουν συνεχῶς τὰ μάτια των ἐπάνω μας. Ἐντρεπόμεθα ἐπίσης ἐκείνους ποὺ δὲν ὑποπίπτουν εἰς

ὅτι τἀναντία δοκεῖ τούτοις. Καὶ τοὺς μὴ συγγνωμονικοὺς τοις φαινομένοις ἁμαρτάνειν· ἃ γάρ τις αὐτὸς ποιεῖ, ταῦτα λέγεται τοῖς πέλας οὐ νεμεσᾶν, ὥστε ἃ μὴ ποιεῖ, δῆλον ὅτι νεμεσᾷ. Καὶ τοὺς ἐξαγγελτικοὺς πολλοῖς· οὐδὲν γὰρ διαφέρει μὴ δοκεῖν ἢ μὴ ἐξαγγέλλειν. Ἐξαγγελτικοὶ δὲ οἵ τε ἠδικημένοι διὰ τὸ παρατηρεῖν καὶ οἱ κακολόγοι· εἴπερ γὰρ καὶ τοὺς μὴ ἁμαρτάνοντας, ἔτι μᾶλλον τοὺς ἁμαρτάνοντας. Καὶ οἷς ἡ διατριβὴ ἐπὶ ταῖς τῶν πέλας ἁμαρτίαις, οἷον χλευασταῖς καὶ κωμῳδοποιοῖς· κακολόγοι γάρ πως οὗτοι καὶ ἐξαγγελτικοί. Καὶ ἐν οἷς μηδὲν ἀποτετυχήκασιν· ὥσπερ γὰρ θαυμαζόμενοι διάκεινται. Διὸ καὶ τοὺς πρῶτον δεηθέντας τι αἰσχύνονται ὡς οὐδέν πω ἠδοξηκότες ἐν αὐτοῖς· τοιοῦτοι δὲ οἱ ἄρτι βουλόμενοι φίλοι εἶναι· (τὰ γὰρ βέλτιστα τεθέανται. Διὸ εὖ ἔχει ἡ τοῦ Εὐριπίδου ἀπόκρισις πρὸς τοὺς Συρακοσίους) καὶ τῶν πάλαι γνωρίμων οἱ μηδὲν συνειδότες. Αἰσχύνονται δὲ οὐ μόνον αὐτὰ τὰ ῥηθέντα αἰσχυντηλὰ ἀλλὰ καὶ τὰ σημεῖα, οἷον οὐ μόνον ἀφροδισιάζοντες ἀλλὰ καὶ τὰ σημεῖα αὐτοῦ. Καὶ οὐ μόνον ποιοῦντες τὰ αἰσχρά, ἀλλὰ καὶ λέγοντες. Ὁμοίως δὲ οὐ τοὺς εἰρημένους μόνον αἰσχύνον-

---

1. Ὁ Rünhuken φρονεῖ ὅτι ἡ γραφὴ *Εὐριπίδου* εἶναι ἐσφαλμένη καὶ προτείνει νὰ διορθωθῇ εἰς *Ὑπερίδου*, διότι ἡ ἀπάντησις ποὺ διασώζεται ἀπὸ τὸν ἀνώνυμον σχολιαστὴν εἶναι μᾶλλον ρήτορος παρὰ ποιητοῦ. Εἶναι δὲ ἡ ἑξῆς. Ὅταν οἱ Συρακούσιοι ἀπέκρουσαν κάποιαν αἴτησιν τῶν Ἀθηναίων, ὁ πρεσβευτὴς τῶν Ἀθηναίων τοὺς εἶπε· «Θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς δείξετε μεγαλυτέραν ἐκτίμησιν ἐμᾶς ποὺ τόσον σᾶς ὑποληπτόμεθα, τοὐλάχιστον διότι εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ σᾶς ζητοῦμεν κάτι».

τὰ ἴδια μὲ ἡμᾶς σφάλματα. Διότι εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ γνώμη των θὰ εἶναι ἐναντίον μας. Ἐπίσης τοὺς ἀνθρώπους ποὺ δὲν εἶναι ἐπιεικεῖς πρὸς ἐκείνους ποὺ ἀνακαλύπτονται ὅτι εἶναι ἔνοχοι. Πράγματι, λέγουν ὅτι δὲν ἀγανακτεῖ κανεὶς ἐναντίον τῶν ἄλλων, διὰ πράξεις ποὺ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐκτελεῖ· ἑπομένως διὰ πράξεις ποὺ δὲν τὰς ἐκτελεῖ, εἶναι φανερὸν ὅτι ἀγανακτεῖ. Ντρεπόμεθα ἀκόμη τοὺς ἀνθρώπους ποὺ διαδίδουν εἰς ὅλον τὸν κόσμον ὅ,τι ὑποπίπτει εἰς τὴν ἀντίληψίν των· διότι δὲν ὑπάρχει καμμιὰ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ νὰ μὴ ἔχῃ κανεὶς γνώμην περὶ ἑνὸς προσώπου καὶ τοῦ νὰ ἔχῃ μὲν ἀλλὰ νὰ μὴ τὴν κάμῃ γνωστὴν εἰς τρίτους. Ἔχουν δὲ τάσιν εἰς τὸ νὰ ἀνακοινώνουν ὅ,τι ξέρουν εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν ἀδικηθῆ ἀπὸ ἡμᾶς, διότι αὐτοὶ συνεχῶς μᾶς προσέχουν. Ἐπίσης καὶ οἱ κακολόγοι, διότι ἀφοῦ εὔκολα λέγουν κακὸ δι᾽ ἐκείνους ποὺ δὲν ἔχουν ὑποπέσει εἰς σφάλμα, πολὺ περισσότερον θὰ τὸ εἰποῦν διὰ τοὺς πταίστας. Ἀκόμη οἱ ἄνθρωποι τῶν ὁποίων ἡ μοναδικὴ ἀσχολία εἶναι τὸ νὰ παρακολουθοῦν τὰ σφάλματα τῶν ἄλλων, δηλαδὴ ἐκεῖνοι ποὺ ἀρέσκονται νὰ πειράζουν ὅλον τὸν κόσμον καθὼς καὶ οἱ συγγραφεῖς κωμωδιῶν. Διότι καὶ αὐτοὶ κατὰ κάποιον τρόπον εἶναι κακολόγοι καὶ τοὺς ἀρέσει νὰ ιαδίδουν ὅ,τι μανθάνουν. Ντρεπόμεθα ἐπίσης τοὺς ἀνθρώπους ἀπέναντι τῶν ὁποίων εἴχαμε συνεχῶς ἐπιτυχίας, διότι αἰσθανόμεθα ὡσὰν νὰ μᾶς θαυμάζουν. Καὶ γι᾽ αὐτὸ ντρέπεται κανεὶς τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι πρώτη φορὰ τοῦ ζητοῦν κάποιαν ὑπηρεσίαν, διότι ποτὲ ἕως τότε δὲν τοὺς ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ σχηματίσουν κακὴν γνώμην δι᾽ αὐτόν. Εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν εὑρίσκονται τὰ πρόσωπα ποὺ πρὸ ὀλίγου μόλις καιροῦ ἠθέλησαν καὶ ἔγιναν φίλοι μας. Διότι αὐτοὶ μέχρι τῆς στιγμῆς ἔχουν ἀντιληφθῆ μόνον τὴν καλήν μας πλευράν. Καὶ γι᾽ αὐτὸ εἶναι πολὺ σωστὴ ἡ ἀπάντησις τοῦ Εὐριπίδου πρὸς τοὺς Συρακουσίους [1]. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰς παλαιὰς γνωριμίας μας ἂν δὲν ὑπέπεσε ποτὲ ἕως τώρα εἰς τὴν ἀντίληψίν των κάποιο σφάλμα μας. Ἐντρεπόμεθα δὲ ὄχι μόνον δι᾽ ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ ἐξεθέσαμεν ἤδη ὅτι προκαλοῦν τὴν ντροπήν, ἀλλὰ καὶ δι᾽ ὅσα ἀποτελοῦν ἔνδειξιν ὅτι μᾶς συνέβη κάτι τέτοιο. Ἔτσι δὲν εἶναι ντροπὴ μόνον τὸ νὰ ἐκτελῇ κανεὶς ἀκολάστους πράξεις, ἀλλὰ καὶ κάθε σημάδι ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ἐξετελέσθη πρᾶξις αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἐπίσης ὄχι μόνον ἡ ἐκτέλεσις ἀλλὰ καὶ ἡ διήγησις αἰσχρῶν πράξεων. Τέλος δὲ ὄχι μόνον ντρεπόμεθα τὰ πρόσωπα ποὺ ἀπηριθμήσαμεν ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ-

ται, ἀλλὰ καὶ τοὺς δηλώσοντας αὐτοῖς, οἷον θεράποντας καὶ φίλους τούτων. Ὅλως δὲ οὐκ αἰσχύνονται οὔθ' ὧν πολὺ καταφρονοῦσι τῆς δόξης τοῦ ἀληθεύειν (οὐδεὶς γὰρ παιδία καὶ θηρία αἰσχύνεται) οὔτε ταὐτὰ τοὺς γνωρίμους καὶ τοὺς ἀγνῶτας, ἀλλὰ τοὺς μὲν γνωρίμους τὰ πρὸς ἀλήθειαν δοκοῦντα τοὺς δ' ἄπωθεν τὰ πρὸς τὸν νόμον.

Αὐτοὶ δὲ ὧδε διακείμενοι αἰσχυνθεῖεν ἄν, πρῶτον μὲν εἰ ὑπάρχοιεν πρὸς αὐτοὺς ἔχοντες οὕτως τινὲς οἵους ἔφαμεν εἶναι οὓς αἰσχύνονται. Ἦσαν δ' οὗτοι ἢ θαυμαζόμενοι ἢ θαυμάζοντες ἢ ὑφ' ὧν βούλονται θαυμάζεσθαι, ἢ ὧν δέονταί τινα χρείαν ὧν μὴ τεύξονται ἄδοξοι ὄντες, καὶ οὗτοι ἢ ὁρῶντες, ὥσπερ Κυδίας περὶ τῆς Σάμου κληρουχίας ἐδημηγόρησεν· ἠξίου γὰρ ὑπολαβεῖν τοὺς Ἀθηναίους περιεστάναι κύκλῳ τοὺς Ἕλληνας, ὡς ὁρῶντας καὶ μὴ μόνον ἀκουσομένους ἃ ἂν ψηφίσωνται, ἢ ἂν πλησίον ὦσιν οἱ τοιοῦτοι, ἢ μέλλωσιν αἰσθήσεσθαι. Διὸ καὶ ὁρᾶσθαι ἀτυχοῦντες ὑπὸ τῶν ζηλούντων ποτὲ οὐ βούλονται· θαυμασταὶ γὰρ οἱ ζηλωταί. Καὶ ὅταν ἔχωσιν ἃ καταισχύνουσιν ἔργα καὶ πράγματα ἢ αὐτῶν ἢ προγόνων ἢ ἄλλων τινῶν πρὸς οὓς ὑπάρχει αὐτοῖς ἀγχιστεία τις. Καὶ ὅλως ὑπὲρ ὧν αἰσχύνονται αὐτοί· εἰσὶ δ' οὗτοι οἱ εἰρημένοι καὶ οἱ εἰς αὐτοὺς ἀναφερόμενοι, ἢ ὧν διδάσκαλοι ἢ σύμβουλοι γεγόνασιν, ἢ ἐὰν ὦσιν ἕτεροι ὅμοιοι, πρὸς οὓς φιλοτιμοῦνται· πολλὰ γὰρ αἰσχυνόμενοι διὰ τοὺς τοιούτους καὶ ποιοῦσι καὶ οὐ ποιοῦ-

1. *Κληρουχία* ἦτο τὸ σύστημα διανομῆς φεούδων (κλήρων) εἰς Ἀθηναίους πολίτας εἰς χώρας ὑποτελεῖς ἢ καὶ συμμάχους, ὅταν ἡ συμμαχία εἶχε ἐκφυλισθῆ εἰς ὑποδούλωσιν. Ὁ Κυδίας ἤκμασε περὶ τὸ 352 π.Χ. Ὁ Θουκυδίδης δὲν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ψηφίσματος περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται ἀμέσως κατωτέρω λόγος, τὸ ἀνεφέρει ὅμως ὁ Ἰσοκράτης εἰς τὸν πανηγυρικόν του καὶ προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν στάσιν τῶν Ἀθηναίων.

να ποὺ μποροῦν νὰ τοὺς τὸ ἀνακοινώσουν, λόγου χάριν τοὺς φίλους των καὶ τοὺς ὑπηρέτας των. Γενικά, δὲν ντρεπόμεθα τὰ πρόσωπα τῶν ὁποίων τελείως περιφρονοῦμεν τὴν γνώμην (πράγματι κανεὶς δὲν ντρέπεται τὰ παιδιὰ καὶ τὰ ζῷα). Ἐπίσης δὲ δὲν ντρεπόμεθα ἐξ ἴσου τοὺς γνωστοὺς καὶ τοὺς ἀγνώστους, ἀλλὰ τοὺς μὲν γνωστούς μας ντρεπόμεθα δι' ἐκείνας τὰς πράξεις ποὺ θὰ θεωρηθοῦν ἀπ' αὐτοὺς ἀληθιναί, τοὺς δὲ ἀγνώστους πάλιν δι' ἐκείνας ποὺ φαίνονται ὅτι ἀντιτίθενται πρὸς τοὺς νόμους.

Ἰδοὺ τώρα εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ αἰσθάνονται ἐντροπήν Πρῶτον ἐὰν κάτι γίνεται ἐπὶ παρουσίᾳ προσώπων ποὺ διατελοῦν πρὸς αὐτοὺς εἰς σχέσιν ἀπὸ ἐκείνας ποὺ ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ὅτι προκαλοῦν τὴν ντροπήν. Δηλαδὴ ὅπως εἴπαμεν οἱ ἄνθρωποι τοὺς ὁποίους θαυμάζομεν, οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τοὺς ὁποίους θαυμαζόμεθα ἢ ἐπιθυμοῦμεν νὰ θαυμαζώμεθα, ἢ ἐκεῖνοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔχομεν νὰ ζητήσωμεν κάποιαν χάριν καὶ δὲν πρόκειται νὰ τὴν ἐπιτύχωμεν ἂν δὲν μᾶς ἐκτιμοῦν. Αὐτοὺς δὲ τοὺς ντρεπόμεθα εἴτε ὅταν εἶναι παρόντες καὶ μᾶς βλέπουν, πρᾶγμα ποὺ συνέβη καὶ εἰς τὸν Κυδίαν τότε ποὺ ὡμίλησε εἰς τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ περὶ τῆς κληρουχίας τῆς Σάμου ⁽ Οὗτος ἔλεγεν ὅτι εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ θεωροῦν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶναι μαζεμένοι γύρω τους καὶ τοὺς βλέπουν καὶ δὲν πρόκειται ν' ἀκούσουν μόνον τὸ ψήφισμα. Ἐπίσης τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ εὑρίσκονται πλησίον μας καὶ πρόκειται νὰ ἀντιληφθοῦν τὰς πράξεις μας Καὶ γι' αὐτὸ ὅσοι παθαίνουν κάποιο ἀτύχημα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θέλουν νὰ τοὺς ἰδοῦν τὰ πρόσωπα ποὺ ἄλλοτε ἐφιλοτιμοῦντο νὰ τοὺς φθάσουν, διότι φυσικὰ ὅσοι αἰσθάνονται αὐτὴν τὴν διάθεσιν σημαίνει ὅτι τοὺς θαυμάζουν. Ἐπίσης αἰσθανόμεθα ντροπὴν ὅταν ἔχωμεν κάνει κάτι ἢ μᾶς συμβαίνῃ κάτι ἀτιμωτικὸν εἴτε εἰς ἐμᾶς τοὺς ἰδίους εἴτε εἰς τοὺς προγόνους μας εἴτε εἰς ἄλλα πρόσωπα, συνδεδεμένα μαζί μας, καὶ γενικὰ στὰ πρόσωπα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐντρεπόμεθα. Αὐτὰ δὲ εἶναι καὶ τὰ πρόσωπα ποὺ ἐξεθέσαμεν ἤδη καὶ ἀκόμη ἐκεῖνα διὰ τὰ ὁποῖα εἴμεθα κάπως ὑπεύθυνοι, λόγου χάριν τὰ πρόσωπα ποὺ ἐπῆραν ἀπὸ ἐμᾶς μαθήματα ἢ συμβουλάς· τέλος δὲ τὰ πρόσωπα ποὺ εἶναι ὅμοιοί μας καὶ πρὸς τὰ ὁποῖα φιλοτιμούμεθα.

Πράγματι ἡ ἐντροπὴ ποὺ αἰσθανόμεθα πρὸς αὐτὰ τὰ πρόσωπα ὑπαγορεύει πολλὰς πράξεις μας ἢ μᾶς ἐπιβάλλει νὰ

σιν. Καὶ μέλλοντες δρᾶσθαι καὶ ἐν φανερῷ ἀναστρέφεσθαι τοῖς συνειδόσιν αἰσχυντηλοὶ μᾶλλον εἰσίν. Ὅθεν καὶ Ἀντιφῶν ὁ ποιητὴς μέλλων ἀποτυμπανίζεσθαι ὑπὸ Διονυσίου εἶπεν, ἰδὼν τοὺς συναποθνήσκειν μέλλοντας ἐγκαλυπτομένους ὡς ᾔεσαν διὰ τῶν πυλῶν, «Τί ἐγκαλύπτεσθε» ἔφη· «ἢ μὴ αὔριόν τις ὑμᾶς ἴδῃ τούτων ;» Περὶ μὲν οὖν αἰσχύνης ταῦτα· περὶ δὲ ἀναισχυντίας δῆλον ὡς ἐκ τῶν ἐναντίων εὐπορήσομεν.

7. Τίσιν δὲ χάριν ἔχουσι καὶ ἐπὶ τίσιν καὶ πῶς αὐτοὶ ἔχοντες, ὁρισαμένοις τὴν χάριν δῆλον ἔσται. Ἔστω δὴ χάρις, καθ' ἣν ὁ ἔχων λέγεται χάριν ἔχειν, ὑπουργία δεομένῳ μὴ ἀντί τινος, μηδ' ἵνα τι αὐτῷ ὑπουργοῦντι ἀλλ' ἵνα τι ἐκείνῳ· μεγάλη δὲ ἂν ᾖ σφόδρα δεομένῳ, ἢ μεγάλων καὶ χαλεπῶν, ἢ ἐν καιροῖς τοιούτοις, ἢ μόνος ἢ πρῶτος ἢ μάλιστα. Δεήσεις δὲ εἰσὶν αἱ ὀρέξεις, καὶ τούτων μάλιστα αἱ μετὰ λύπης τοῦ μὴ γιγνομένου. Τοιαῦται δὲ αἱ ἐπιθυμίαι, οἷον ἔρως. Καὶ αἱ ἐν ταῖς τοῦ σώματος κακώσεσιν καὶ ἐν κινδύνοις· καὶ γὰρ ὁ κιν-

1. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν χρησιμοποιεῖ πάντοτε τὴν λέξιν ἀναισχυντία μὲ τὴν κακὴν σημασίαν ποὺ ἔχει σήμερον. Συγκεκριμένως στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ λέξις ἔχει τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀφορμὴ γιὰ νὰ ντρεπώμεθα.

παραλείψωμεν ἄλλας ποὺ ἐσκεπτόμεθα νὰ ἐκτελέσωμεν. Μεγαλυτέραν ἐντροπὴν αἰσθάνονται ἐκεῖνοι ποὺ ξέρουν ὅτι τὰ πρόσωπα ποὺ ἔλαβον γνῶσιν ἑνὸς γεγονότος ποὺ τοὺς ντροπιάζει πρόκειται νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ τοὺς βλέπουν καὶ νὰ συναναστρέφωνται μαζί τους. Ἔτσι ὁ ποιητὴς Ἀντιφῶν, ὅταν κατεδικάσθη εἰς βασανιστήρια καὶ θάνατον ἀπὸ τὸν Διονύσιον καὶ ὡδηγεῖτο μαζὶ μὲ ἄλλους καταδίκους εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως βλέπων τοὺς ἄλλους νὰ σκεπάζουν τὸ πρόσωπόν των ὅταν ἐπερνοῦσαν ἀπὸ τὰς πύλας τῆς πόλεως (ὅπου ἦτο συγκεντρωμένο πλῆθος καὶ τοὺς εἶπε) : «Γιατὶ κρύβεσθε ; Μήπως φοβεῖσθε ὅτι θὰ σᾶς ξαναδοῦν καὶ αὔριο αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ; »

Αὐτὰ εἴχαμεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐντροπήν. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ πράγματα ποὺ δὲν προκαλοῦν ἐντροπὴν· εἶναι φανερὸν ὅτι ἠμποροῦμεν εὔκολα νὰ εὕρωμεν ἐπιχειρήματα χρησιμοποιοῦντες ἀντιθέτους σκέψεις ἀπὸ ὅσας ἐξεθέσαμεν ἕως τώρα.

7. ΠΕΡΙ ΕΥΝΟΙΑΣ

Καὶ τώρα ἀπὸ ὅσα πρόκειται νὰ ἐκθέσωμεν θὰ καταστῇ φανερὸν ποίους ἀνθρώπους εὐνοοῦμεν, διὰ ποίαν αἰτίαν, καὶ εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρισκόμεθα ὅταν αἰσθανώμεθα εὔνοιαν· πρέπει ὅμως πρῶτον νὰ δώσωμεν τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐνοίας. Ἂς δεχθῶμεν λοιπὸν ὅτι εὔνοια εἶναι καὶ ὅτι ἀπολαύει εὐνοίας ἐκεῖνος ποὺ ἐξυπηρετεῖται εἰς ὅ,τι ἔχει ἀνάγκην (ἀπὸ τὸ πρόσωπον ποὺ τὸν εὐνοεῖ) ὄχι πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐπιτύχῃ τὸ πρόσωπον τοῦτο κάποιο ἀντάλλαγμα, οὔτε πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἐξυπηρετοῦντος, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἁπλοῦν καὶ καθαρὸν συμφέρον τοῦ προσώπου ποὺ δέχεται τὴν ἐξυπηρέτησιν. Ἡ δὲ εὔνοια εἶναι σπουδαία, ἂν ἐκεῖνος πρὸς τὸν ὁποῖον γίνεται ἔχει μεγάλην ἀνάγκην, ἢ ἂν τὸ πρᾶγμα ποὺ τοῦ χρειάζεται εἶναι σοβαρὸν καὶ ἐπιτυγχάνεται δυσκόλως· ἐπίσης ἂν παρέχεται εἰς μίαν δύσκολον καὶ λεπτὴν περίστασιν· τέλος ἂν ἐκεῖνος ποὺ εὐνοεῖ εἶναι ὁ μόνος ἢ ὁ πρῶτος ἢ ὁ κυριώτερος (ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ δεικνύουν εὔνοιαν). Ὅταν δὲ λέγωμεν ἀνάγκην, ἐννοοῦμεν κάποιαν ὄρεξιν καὶ μάλιστα τὴν ὄρεξιν ἐκείνην ποὺ ἂν δὲν ἱκανοποιηθῇ προξενεῖ λύπην. Αὐτὸ συμβαίνει ἰδίως εἰς τὰ σφοδρὰ πάθη, ὅπως λ.χ. εἰς τὸν ἔρωτα. Ἐπίσης εἰς τὰς σωματικὰς κακουχίας καὶ εἰς τοὺς κινδύνους. Πράγματι ἐκεῖνος ποὺ βρίσκε-

δυνεύων ἐπιθυμεῖ καὶ ὁ λυπούμενος. Διὸ οἱ ἐν πενίᾳ παριστάμενοι καὶ φυγαῖς, κἂν μικρὰ ὑπηρετήσωσιν, διὰ τὸ μέγεθος τῆς δεήσεως καὶ τὸν καιρὸν κεχαρισμένοι, οἷον ὁ ἐν Λυκείῳ τὸν φορμὸν δούς. Ἀνάγκη οὖν μάλιστα μὲν εἰς ταὐτὰ ἔχειν τὴν ὑπουργίαν, εἰ δὲ μή, εἰς ἴσα ἢ μείζω, ὥστε ἐπεὶ φανερὸν καὶ οἷς καὶ ἐφ' οἷς γίγνεται χάρις καὶ πῶς ἔχουσι, δῆλον ὅτι ἐκ τούτων παρασκευαστέον, τοὺς μὲν δεικνύντας ἢ ὄντας ἢ γεγενημένους ἐν τοιαύτῃ λύπῃ καὶ δεήσει, τοὺς δὲ ὑπηρετηκότας ἐν τοιαύτῃ χρείᾳ τοιοῦτόν τι ἢ ὑπηρετοῦντας. Φανερὸν δὲ καὶ ὅθεν ἀφαιρεῖσθαι ἐνδέχεται
1385b *τὴν χάριν καὶ ποιεῖν ἀχαρίστους· ἢ γὰρ ὅτι αὑτῶν ἕνεκα ὑπηρετοῦσιν ἢ ὑπηρέτησαν (τοῦτο δ' οὐκ ἦν χάρις) ἢ ὅτι ἀπὸ τύχης συνέπεσεν ἢ συνηναγκάσθησαν, ἢ ὅτι ἀπέδωκαν ἀλλ' οὐκ ἔδωκαν, εἴτε εἰδὼς εἴτε μὴ εἰδώς· ἀμφοτέρως γὰρ τὸ ἀντί τινος, ὥστε οὐδ' οὕτως ἂν εἴη χάρις. Καὶ περὶ ἁπάσας τὰς κατηγορίας σκεπτέον· ἡ γὰρ χάρις ἐστὶν ἢ ὅτι τοδὶ ἢ τοσόνδε ἢ τοιόνδε ἢ ποτὲ ἢ ποῦ. Σημεῖον δὲ εἰ ἔλαττον μὴ ὑπηρέτησαν, καὶ εἰ τοῖς ἐχθροῖς ἢ ταὐτὰ ἢ ἴσα ἢ μείζω·*

---

1. Ὁ ἀνώνυμος σχολιαστὴς ὑποθέτει ὅτι τὰ βοῦρλα αὐτὰ ἐδόθησαν εἰς κάποιον φυλακισμένον καὶ αὐτὸς τὰ ἐχρησιμοποίησε διὰ νὰ δραπετεύσῃ.

ται ἐν κινδύνῳ δοκιμάζει μίαν σφοδρὰν ἐπιθυμίαν, τὸ ἴδιο δὲ συμβαίνει καὶ μὲ τὰ πρόσωπα ποὺ κατέχονται ἀπὸ στενοχωρίαν. Ἔτσι ὅσοι εἶναι βυθισμένοι εἰς τὴν δυστυχίαν ἢ ὅσοι εἶναι ἐξόριστοι αἰσθάνονται ὅτι τοὺς γίνεται μεγάλη εὐεργεσία ὅταν τοὺς προσφέρουν καὶ τὴν παραμικροτέραν ἐκδούλευσιν, τοῦτο δὲ ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῶν ἀναγκῶν των καὶ τῆς ἐπικαιρότητος μὲ τὴν ὁποίαν τοὺς παρέχεται ἡ βοήθεια. Αὐτὸ συνέβη μὲ ἐκεῖνον ποὺ ἐπρομήθευσε εἰς κάποιον φυλακισμένον μέσα εἰς τὸ Λύκειον ἕνα μάτσο βοῦρλα [1].

Πρέπει λοιπὸν αἱ ὑπηρεσίαι ποὺ παρέχονται νὰ προσφέρωνται κυρίως εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἢ τουλάχιστον εἰς ἀναλόγους ἢ σπουδαιοτέρας ἀκόμη. Ἑπομένως ἀφοῦ ἐδείξαμεν πρὸς ποίους καὶ ἐκ τίνος ἀφορμῆς παρέχεται ἡ εὔνοια, εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ρήτωρ πρέπει χρησιμοποιῶν τὰ ἀνωτέρω νὰ παριστάνῃ ὅτι τὰ πρόσωπα ὑπὲρ τῶν ὁποίων θέλει νὰ δημιουργήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ ἀκροατηρίου εὑρέθησαν ἢ εὑρίσκονται εἰς μεγάλην στενοχωρίαν ἢ ἔχουν σοβαρὰς ἀνάγκας ἢ ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀγορεύσεώς του παριστάνει ὅτι ἔχουν παρασχεθῆ ἤδη ἢ παρέχονται τοιαύτης φύσεως ὑπηρεσίαι.

Ἐπίσης δὲ εἶναι φανερὸν πῶς μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ τὴν κατάπαυσιν τῆς εὐνοίας καὶ νὰ τοὺς καταστήσῃ δυσμενεῖς. Πράγματι τότε πρέπει ὁ ρήτωρ νὰ παριστάνῃ ὅτι αἱ διάφοροι ἐκδουλεύσεις παρεσχέθησαν ἢ παρέχονται ἀπὸ ὑπολογισμόν, τοῦτο δέ, καθὼς εἴπαμε, δὲν εἶναι εὔνοια ἢ ἀπὸ ἁπλῆν σύμπτωσιν ἢ ἀπὸ ἐξαναγκασμόν. Ἠμπορεῖ ἀκόμη νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει χάρις, ἀλλὰ ἁπλῆ ἀνταπόδοσις παλαιοτέρων ἐκδουλεύσεων, εἴτε τὸ ξέρουν εἴτε δὲν τὸ ξέρουν ἐκεῖνοι ποὺ παρέχουν σήμερον ἐκδουλεύσεις. Διότι καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν ὑπάρχει ἀνταπόδοσις καὶ ἑπομένως δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος περὶ εὐνοίας. Πρέπει δὲ γενικὰ ἡ κάθε περίπτωσις νὰ ἐξετάζεται ὑφ' ὅλας της τὰς ἐπόψεις. Πράγματι χαρακτηριστικὰ τῆς εὐνοίας εἶναι τὸ εἶδος, τὸ μέγεθος, ἡ ποιότης, ὁ χρόνος ἢ ὁ τόπος τῆς παρεχομένης ἐκδουλεύσεως. Καὶ φυσικὰ κάθε ἐκδούλευσις δὲν εἶναι εὔνοια, ἠμποροῦμεν δὲ νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ χαρακτῆρος μιᾶς ἐκδουλεύσεως ἀπὸ τὸ ἂν αὐτὴ εἶναι μικρὰ καὶ παρέχεται εἰς ὅλους, ἢ ἀκόμη ἂν ὁμοίαν ἐκδούλευσιν ἔχουν παράσχει καὶ εἰς τοὺς ἐχθρούς μας, ἢ ἴσην ἢ μεγαλυτέραν. Διότι τότε εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἐκδούλευσις δὲν

δῆλον γὰρ ὅτι οὐδὲ ταῦτα ἡμῶν ἕνεκα. Ἢ εἰ φαῦλα εἰδώς. οὐδεὶς γὰρ ὁμολογεῖ δεῖσθαι φαύλων.

8. Καὶ περὶ μὲν τοῦ χαρίζεσθαι καὶ ἀχαριστεῖν εἴρηται. Ποῖα δ' ἐλεεινὰ καὶ τίνας ἐλεοῦσι, καὶ πῶς αὐτοὶ ἔχοντες, λέγωμεν. Ἔστω δὴ ἔλεος λύπη τις ἐπὶ φαινομένῳ κακῷ φθαρτικῷ ἢ λυπηρῷ τοῦ ἀναξίου τυγχάνειν, ὃ κἂν αὐτὸς προσδοκήσειεν ἂν παθεῖν ἢ τῶν αὐτοῦ τινα, καὶ τοῦτο ὅταν πλησίον φαίνηται· δῆλον γὰρ ὅτι ἀνάγκη τὸν μέλλοντα ἐλεήσειν ὑπάρχειν τοιοῦτον οἷον οἴεσθαι παθεῖν ἄν τι κακὸν ἢ αὐτὸν ἢ τῶν αὐτοῦ τινα, καὶ τοιοῦτο κακὸν οἷον εἴρηται ἐν τῷ ὅρῳ ἢ ὅμοιον ἢ παραπλήσιον, διὸ οὔτε οἱ παντελῶς ἀπολωλότες ἐλεοῦσιν (οὐδὲν γὰρ ἂν ἔτι παθεῖν οἴονται· πεπόνθασι γάρ) οὔτε οἱ ὑπερευδαιμονεῖν οἰόμενοι, ἀλλ' ὑβρίζουσιν· εἰ γὰρ ἅπαντα οἴονται ὑπάρχειν τἀγαθά, δῆλον ὅτι καὶ τὸ μὴ ἐνδέχεσθαι παθεῖν μηδὲν κακόν· καὶ γὰρ τοῦτο τῶν ἀγαθῶν. Εἰσὶ δὲ τοιοῦτοι οἷοι νομίζειν παθεῖν ἂν οἵ τε πεπονθότες ἤδη καὶ διαπεφευγότες, καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ διὰ τὸ φρονεῖν καὶ δι' ἐμπειρίαν, καὶ οἱ ἀσθενεῖς, καὶ οἱ δειλότεροι μᾶλλον, καὶ οἱ πεπαιδευμένοι· εὐλόγιστοι γάρ. Καὶ οἷς ὑπάρχουσι γονεῖς ἢ τέκνα ἢ γυναῖκες· αὐτοῦ τε γὰρ

μᾶς παρέχεται ἀνιδιοτελῶς. Τέλος δὲ ἂν ἐν γνώσει μᾶς παρεσχέθη κακὴ ὑπηρεσία. Πράγματι κανεὶς δὲν ἀναγνωρίζει ὅτι ἔχει ἀνάγκη κακῶν ὑπηρεσιῶν.

8. ΠΕΡΙ ΟΙΚΤΟΥ

Ἐξεθέσαμεν ὅ,τι ἔπρεπε σχετικὰ πρὸς τὴν ὕπαρξιν ἢ τὴν ἔλλειψιν εὐνοίας. Καὶ τώρα ἂς ἐξετάσωμεν ποῖα πράγματα καὶ ποῖα πρόσωπα προκαλοῦν τὸν οἶκτον καὶ εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρισκόμεθα ὅταν αἰσθανώμεθα οἶκτον. Ἂς δεχθῶμεν ὅτι οἶκτος εἶναι κάποια λύπη ποὺ προκαλεῖται ἐπειδὴ βλέπομεν ὅτι μία συμφορὰ καταστρεπτικὴ ἢ λυπηρὰ ἐπέρχεται εἰς πρόσωπον ποὺ δὲν ἤξιζε νὰ τὴν ὑποστῇ καὶ μάλιστα ὅταν ἀντιλαμβανώμεθα ὅτι ἡ συμφορὰ αὐτὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθῃ καὶ εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς κάποιον ἰδικόν μας, κυρίως δὲ ἐὰν ἡ συμφορὰ αὐτὴ εἶναι κοντά μας. Πράγματι εἶναι φανερὸν ὅτι ἐκεῖνος ποὺ αἰσθάνεται οἶκτον εὑρίσκεται εἰς ψυχικὴν κατάστασιν τοιαύτην, ὥστε πιστεύει ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ ἐπέλθῃ κάποια συμφορὰ εἴτε εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον, εἴτε εἰς τοὺς δικούς του καὶ μάλιστα συμφορὰ αὐτοῦ τοῦ εἴδους ποὺ ἐξετέθη εἰς τὸν ὁρισμόν μας ἢ ὁμοία ἢ παραπλησία. Καὶ γι' αὐτὸ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχασαν τὰ πάντα δὲν αἰσθάνονται οἶκτον, διότι δὲν πιστεύουν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ πάθουν τίποτε πλέον, ἀφοῦ τὰ ἔχουν πάθει ὅλα. Ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν ὅτι εἶναι τελείως εὐτυχισμένοι. Αὐτοὶ πράγματι εἶναι προκλητικοὶ εἰς τὰς συμφορὰς τῶν ἄλλων διότι πιστεύουν ὅτι ἔχουν ὅλα τὰ ἀγαθὰ καὶ ἑπομένως ἔχουν τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοὺς συμβῇ τίποτε κακόν. Πράγματι κι' αὐτὸ (δηλαδὴ ἡ πεποίθησις ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς συμβῇ κακὸ) εἶναι ἓν ἀπὸ τ' ἀγαθὰ ποὺ ἔχουν. Τὰ ἑξῆς πρόσωπα ὅμως αἰσθάνονται οἶκτον, διότι ἐννοοῦν ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενον κι' αὐτοὶ νὰ πάθουν· δηλαδὴ πρῶτον μὲν ὅσοι ἤδη ἔπαθαν κάτι ἀνάλογον, ἀλλὰ ἠμπόρεσαν νὰ διασωθοῦν. ἐπίσης οἱ γεροντότεροι ἐπειδὴ ἔχουν φρόνησιν καὶ πεῖραν, ἀκόμη δὲ περισσότερον οἱ ἄρρωστοι καὶ οἱ δειλοί. Οἶκτον αἰσθάνονται ἐπίσης οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι, ποὺ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ λογικεύωνται· ἀκόμη δὲ καὶ ὅσοι ἔχουν γονεῖς ἢ παιδιὰ ἢ γυναῖκα, διότι ἐνδιαφέρονται γι' αὐτὰ τὰ πρόσωπα καὶ ἐννοοῦν ὅτι εἶναι δυνατὸν καὶ αὐτὰ νὰ πάθουν ἀναλόγους συμφοράς. Οἶκτον ἐπίσης εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθανθοῦν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ δὲν κατέχονται ἀπὸ ψυχικὸν πά-

ταῦτα, καὶ οἷα παθεῖν τὰ εἰρημένα. Καὶ οἱ μήτε ἐν ἀνδρίας πάθει ὄντες, οἷον ἐν ὀργῇ ἢ θάρρει (ἀλόγιστα γὰρ τοῦ ἐσομένου ταῦτα) μήτε ἐν ὑβριστικῇ διαθέσει (καὶ γὰρ οὗτοι ἀλόγιστοι τοῦ πείσεσθαί τι) μήτ' αὖ φοβούμενοι σφόδρα· οὐ γὰρ ἐλεοῦσιν οἱ ἐκπεπληγμένοι διὰ τὸ εἶναι πρὸς τὸ οἰκείῳ πάθει, ἀλλ' οἱ μεταξὺ τούτων. Κἂν οἴωνταί τινας εἶναι τῶν ἐπιεικῶν· ὁ γὰρ μηδένα οἰόμενος πάντας οἰήσε-
1386a *ται ἀξίους εἶναι κακοῦ. Καὶ ὅλως δὴ ὅταν ἔχῃ οὕτως ὥστ' ἀναμνησθῆναι τοιαῦτα συμβεβηκότα ἢ αὐτῷ ἢ τῶν αὐτοῦ, ἢ ἐλπίσαι γενέσθαι αὐτῷ ἢ τῶν αὐτοῦ.*

Ὡς μὲν οὖν ἔχοντες ἐλεοῦσιν, εἴρηται, ἃ δ' ἐλεοῦσιν, ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ δῆλον· ὅϲα τε γὰρ τῶν λυπηρῶν καὶ ὀδυνηρῶν φθαρτικά, πάντα ἐλεεινά, καὶ ὅσα ἀναιρετικά, καὶ ὅσων ἡ τύχη αἰτία κακῶν μέγεθος ἐχόντων. Ἔστι δὲ ὀδυνηρὰ μὲν καὶ φθαρτικὰ θάνατοι καὶ αἰκίαι σωμάτων καὶ κακώσεις καὶ γῆρας καὶ νόσοι καὶ τροφῆς ἔνδεια, ὧν δ' ἡ τύχη αἰτία κακῶν, ἀφιλία, ὀλιγοφιλία (διὸ καὶ τὸ διασπᾶσθαι ἀπὸ φίλων καὶ συνήθων ἐλεεινόν), αἶσχος, ἀσθένεια, ἀναπηρία, καὶ τὸ ὅθεν προσῆκεν ἀγαθόν τι ὑπάρξαι, κακόν τι συμβῆναι. Καὶ τὸ πολλάκις τοιοῦτον. Καὶ τὸ πεπονθότος γενέσθαι τι ἀγαθόν, οἷον Διοπείθει τὰ παρὰ βασιλέως τεθνεῶτι κατεπέμφθη. Καὶ τὸ ἢ μηδὲν γεγενῆσθαι ἀγαθόν, ἢ γενομένων μὴ εἶναι ἀπόλαυσιν.

---

1. Δὲν εἶναι γνωστὸν περὶ τίνος περιστατικοῦ γίνεται λόγος· πιθανὸν νὰ πρόκειται περὶ τοῦ Διοπείθους τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Δημοσθένης εἰς τὸν τρίτον Φιλιππικόν.

θος προερχόμενον ἀπὸ ἀνδρείαν λόγου χάριν, ἀπὸ ὀργὴν ἢ ἀπὸ θάρρος, διότι ἐκεῖνος ποὺ κυριαρχεῖται ἀπὸ αὐτὰ τὰ αἰσθήματα δὲν λογαριάζει τί θὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον, ἐπίσης δὲ ἐκεῖνοι ποὺ δὲν κατέχονται ἀπὸ τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ νὰ προσβάλουν κάποιον ἄλλον, διότι τότε δὲν λογαριάζουν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ πάθουν κι' αὐτοὶ κάτι. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἐπίσης νὰ αἰσθανθοῦν οἶκτον ἐκεῖνοι ποὺ κατέχονται ἀπὸ ἰσχυρὸν φόβον, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ λυπηθῇ τοὺς ἄλλους ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ἀπορροφημένος ἀπὸ τὸν τρόμον διὰ τὰς ἰδικάς του συμφοράς. Οἶκτον δὲ αἰσθάνονται μόνον ὅσοι εὑρίσκονται εἰς κάποιαν διάμεσον ψυχικὴν κατάστασιν. Φυσικὰ διὰ νὰ αἰσθανθῇ κανεὶς οἶκτον πρέπει νὰ πιστεύῃ ὅτι ὑπάρχουν καὶ καλοὶ ἄνθρωποι στὸν κόσμο· διότι ἐκεῖνος ποὺ νομίζει ὅτι ὅλοι εἶναι κακοί, πιστεύει ὅτι εἶναι ἄξιοι τῶν συμφορῶν ποὺ ὑφίστανται. Καὶ γενικά, αἰσθάνεται οἶκτον ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ἔτσι διατεθειμένος ψυχικά, ὥστε ἠμπορεῖ νὰ θυμηθῇ ὅτι ἀνάλογοι συμφοραὶ συνέβησαν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον ἢ εἰς τοὺς δικούς του ἢ νὰ φοβηθῇ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθουν εἰς τὸ μέλλον εἰς τὸν ἴδιον ἢ εἰς τοὺς δικούς του.

Εἰς αὐτὰς τὰς ψυχικὰς καταστάσεις εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ αἰσθάνονται οἶκτον· ἀπὸ τὸν ὁρισμὸν δὲ ποὺ ἐδώσαμεν καθίσταται φανερὸν ποῖα πράγματα προκαλοῦν τὸν οἶκτον. Τοιαῦτα εἶναι ἐκ τῶν λυπηρῶν πραγμάτων καὶ ἐκείνων ποὺ προκαλοῦν πόνον ὅσα φέρουν τελείαν καταστροφὴν ἢ ἐξαφάνισιν, καθὼς καὶ ὅσα προέρχονται ἀπὸ τὴν τύχην καὶ προκαλοῦν μεγάλην συμφοράν. Καὶ πόνον μὲν καὶ καταστροφὴν προκαλοῦν ὁ θάνατος, ἡ κακοποίησις, αἱ κακουχίαι, τὸ γῆρας, ἡ ἀρρώστεια ἢ ἡ ἔλλειψις τροφῆς. Ἀπὸ τὴν τύχην πάλιν προέρχεται τὸ νὰ μὴ ἔχῃ κανεὶς φίλους ἢ νὰ ἔχῃ ἐλαχίστους. Καὶ γι' αὐτὸ προξενεῖ οἶκτον τὸ νὰ ἀποχωρίζεται κανεὶς ἀπὸ τοὺς φίλους κι' ἀπὸ τοὺς δικούς του. Ἐπίσης ἡ ἀσχήμια, ἡ κακὴ κατάστασις τῆς ὑγείας, ἡ ἀναπηρία καθὼς καὶ τὸ νὰ ἐπέρχεται κακὸν ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ ἐπερίμενε κανεὶς νὰ ἐπέλθῃ ἕνα καλόν ἀκόμη δὲ ἡ συχνὴ ἐπανάληψις αὐτοῦ τοῦ παθήματος. Οἶκτον ἐπίσης προκαλεῖ τὸ νὰ ἐπέλθῃ ἕνα καλὸν πολὺ ἀργά, δηλαδὴ ἀφοῦ τὸ κακὸν συνετελέσθη πλέον. Ἔτσι τὰ δῶρα τοῦ βασιλέως ἔφθασαν εἰς τὸν Διοπείθην, ὅταν αὐτὸς πλέον εἶχε πεθάνει '. Τὸ ἴδιο συμβαίνει ὅταν κάποιος δὲν ἀπέκτησε κανένα καλὸ εἰς τὴν ζωήν του ἢ ὅταν τὸ ἀπέκτησε δὲν ἐπρόλαβε νὰ τὸ ἀπολαύσῃ.

Ἐφ' οἷς μὲν οὖν ἐλεοῦσι, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτά ἐστιν· ἐλεοῦσι δὲ τούς τε γνωρίμους, ἂν μὴ σφόδρα ἐγγὺς ὦσιν οἰκειότητι· περὶ δὲ τούτους ὥσπερ περὶ αὐτοὺς μέλλοντας ἔχουσιν. Διὸ καὶ ὁ Ἄμασις ἐπὶ μὲν τῷ υἱεῖ ἀγομένῳ ἐπὶ τὸ ἀποθανεῖν οὐκ ἐδάκρυσεν, ὥς φασίν, ἐπὶ δὲ τῷ φίλῳ προσαιτοῦντι· τοῦτο μὲν γὰρ ἐλεεινόν, ἐκεῖνο δὲ δεινόν· τὸ γὰρ δεινὸν ἕτερον τοῦ ἐλεεινοῦ καὶ ἐκκρουστικὸν τοῦ ἐλέου καὶ πολλάκις τῷ ἐναντίῳ χρήσιμον· ⟨οὐ γὰρ⟩ ἔτι ἐλεοῦσιν ἐγγὺς αὐτοῖς τοῦ δεινοῦ ὄντος. Καὶ τοὺς ὁμοίους ἐλεοῦσιν κατὰ ἡλικίαν, κατὰ ἤθη, κατὰ ἕξεις, κατὰ ἀξιώματα, κατὰ γένη· ἐν πᾶσι γὰρ τούτοις μᾶλλον φαίνεται καὶ αὐτῷ ἂν ὑπάρξαι· ὅλως γὰρ καὶ ἐνταῦθα δεῖ λαβεῖν ὅτι, ὅσα ἐφ' αὑτῶν φοβοῦνται, ταῦτα ἐπ' ἄλλων γιγνόμενα ἐλεοῦσιν. Ἐπεὶ δ' ἐγγὺς φαινόμενα τὰ πάθη ἐλεεινά ἐστιν, τὰ δὲ μυριοστὸν ἔτος γενόμενα ἢ ἐσόμενα οὔτε ἐλπίζοντες οὔτε μεμνημένοι ἢ ὅλως οὐκ ἐλεοῦσιν ἢ οὐχ ὁμοίως, ἀνάγκη τοὺς συναπεργαζομένους σχήμασι καὶ φωναῖς καὶ ἐσθῆσι καὶ ὅλως ἐν ὑποκρίσει ἐλεεινοτέρους εἶναι· ἐγγὺς γὰρ ποιοῦσι φαίνεσθαι [τὸ κακὸν] πρὸ ὀμμάτων ποιοῦντες, ἢ ὡς μέλλοντα ἢ ὡς γεγονότα. Καὶ γε-
1386b *γονότα ἄρτι ἢ μέλλοντα διὰ ταχέων ἐλεεινότερα· διὰ τοῦτο καὶ τὰ σημεῖα, οἷον ἐσθῆτάς τε τῶν πεπονθότων καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ τὰς πράξεις καὶ λόγους καὶ ὅσα ἄλλα τῶν ἐν τῷ πάθει ὄντων, οἷον ἤδη τελευτώντων καὶ μάλιστα τὸ*

Αὐτὰ καὶ τὰ ἀνάλογα προκαλοῦν τὸν οἶκτον. Αἰσθανόμεθα δὲ οἶκτον καὶ πρὸς τοὺς γνωστούς μας, ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται περὶ προσώπων τελείως οἰκείων μας, διότι τότε αἰσθανόμεθα τὴν ἰδίαν λύπην ὡσὰν νὰ τὰ ἐπάθαμεν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Καὶ γι' αὐτὸ λέγουν ὅτι ὁ Ἄμασις ἐνῷ δὲν ἔκλαιε ὅταν παρακολουθοῦσε τὸ παιδί του ποὺ τὸ πήγαιναν νὰ τὸ σκοτώσουν, ἐδάκρυσε τότε ποὺ εἶδε ὅτι ἕνας φίλος του κατήντησε νὰ ζητιανεύῃ. Διότι αὐτὸ μὲν ἦτο ξένη συμφορά, ποὺ προκαλεῖ τὸν οἶκτον, ἐνῷ ὁ θάνατος τοῦ υἱοῦ του ἦτο δεινὸν ποὺ τὸν εἶχε πλήξει προσωπικά. Διαφέρει δὲ τὸ προσωπικὸν δεινὸν ἀπὸ τὸ πρᾶγμα ποὺ προκαλεῖ οἶκτον, καὶ μάλιστα συχνὰ τὸν ἀποκλείει καὶ δημιουργεῖ ἀντίθετα συναισθήματα. Πράγματι ἐκεῖνος ποὺ μόλις πρὸ ὀλίγου ὑπέστη μίαν προσωπικὴν συμφορὰν δὲν αἰσθάνεται οἶκτον διὰ τοὺς ἄλλους. Αἰσθανόμεθα ἐπίσης οἶκτον διὰ τὰ πρόσωπα ποὺ εὑρίσκονται εἰς τὴν ἰδίαν μὲ ἡμᾶς κατάστασιν ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν, τὸν χαρακτῆρα, τὰς ἀσχολίας, τὰ φρονήματα ἢ τὴν οἰκογένειαν. Διότι ὅ τι συμβαίνει εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ τοῦ εἴδους μᾶς φαίνεται πιθανόν, ὅτι μπορεῖ καὶ νὰ συμβῇ καὶ εἰς ἡμᾶς. Καὶ γενικὰ αὐτὸ πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ἐν σχέσει μὲ τὸ θέμα τοῦτο, ὅτι δηλαδή, ἐκεῖνα ποὺ φοβεῖται κανεὶς ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ πάθῃ, ὅταν τὰ πάθουν ἄλλοι προκαλοῦν τὸν οἶκτον. Ἐπειδὴ δὲ οἶκτον προκαλοῦν μόνον τὰ παθήματα ποὺ εὑρίσκονται κοντά μας τοπικῶς ἢ χρονικῶς, ἐνῷ ἐκεῖνα ποὺ συνέβησαν πρὶν δέκα χιλιάδες χρόνια ἢ πρόκειται νὰ συμβοῦν μετ' ἄλλον τόσον καιρόν, οὔτε τὰ ἐνθυμούμεθα οὔτε τὰ ἀντιλαμβανόμεθα καὶ ἑπομένως δὲν προκαλοῦν τὸν οἶκτον μας, ἢ τοὐλάχιστον δὲν μᾶς προκαλοῦν μεγάλον οἶκτον, κατ' ἀνάγκην ἕπεται ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ μὲ τὴν περιβολήν των ἢ μὲ τὸν τρόπον τῆς ὁμιλίας των ἢ γενικὰ μὲ κάποιαν ἠθοποιΐαν μᾶς ἀναπαριστάνουν τὰς μακρινὰς συμφοράς, προκαλοῦν περισσότερον τὸν οἶκτον μας Διότι φέρνουν ἐμπρὸς στὰ μάτια μας τὸ κακόν, ποὺ συνέβη εἰς τὸ παρελθὸν ἢ πρόκειται νὰ συμβῇ εἰς τὸ μέλλον καὶ ἔτσι μᾶς πλησιάζουν πρὸς αὐτό. Ἐπίσης μεγαλύτερον οἶκτον προκαλοῦν ἐκεῖνα ποὺ προσφάτως ἔγιναν ἢ ταχύτατα πρόκειται νὰ γίνουν.

Καὶ γι' αὐτὸ τὰ σημάδια, λόγου χάριν τὰ ροῦχα τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔχουν πάθει τὸ κακὸν καὶ ἄλλα ἀνάλογα πράγματα, ὅπως καὶ αἱ πράξεις καὶ τὰ λόγια, ποὺ εἶπαν τὸν καιρὸν ποὺ ὑφίσταντο μιὰ συμφορά, λόγου χάριν τὰ τελευταῖα λόγια ἑνὸς ἀνθρώπου, ποὺ πέθανε, ἰδίως δὲ ἂν ἡ δια-

σπουδαίους εἶναι ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς ὄντας ἐλεεινόν· ἅπαντα γὰρ ταῦτα διὰ τὸ ἐγγὺς φαίνεσθαι μᾶλλον ποιεῖ τὸν ἔλεον, καὶ ὡς ἀναξίου ὄντος καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς φαινομένου τοῦ πάθους.

9. Ἀντίκειται δὲ τῷ ἐλεεῖν μάλιστα μὲν ὃ καλοῦσι νεμεσᾶν· τῷ γὰρ λυπεῖσθαι ἐπὶ ταῖς ἀναξίαις κακοπραγίαις ἀντικείμενόν ἐστι τρόπον τινὰ καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἤθους τὸ λυπεῖσθαι ἐπὶ ταῖς ἀναξίαις εὐπραγίαις. Καὶ ἄμφω τὰ πάθη ἤθους χρηστοῦ· δεῖ γὰρ ἐπὶ μὲν τοῖς ἀναξίως πράττουσι κακῶς συνάχθεσθαι καὶ ἐλεεῖν, τοῖς δὲ εὖ νεμεσᾶν· ἄδικον γὰρ τὸ παρὰ τὴν ἀξίαν γιγνόμενον, διὸ καὶ τοῖς θεοῖς ἀποδίδομεν τὸ νεμεσᾶν· δόξειε δ' ἂν καὶ ὁ φθόνος τῷ ἐλεεῖν τὸν αὐτὸν ἀντικεῖσθαι τρόπον ὡς σύνεγγυς ὢν καὶ ταὐτὸν τῷ νεμεσᾶν, ἔστι δ' ἕτερον· λύπη μὲν γὰρ ταραχώδης καὶ ὁ φθόνος ἐστὶν καὶ ἐπὶ εὐπραγίᾳ, ἀλλ' οὐ τοῦ ἀναξίου ἀλλὰ τοῦ ἴσου καὶ ὁμοίου. Τὸ δὲ μὴ ὅτι αὐτῷ τι συμβήσεται ἕτερον, ἀλλὰ δι' αὐτὸν τὸν πλησίον, ἅπασιν ὁμοίως δεῖ ὑπάρχειν· οὐ γὰρ ἔτι ἔσται τὸ μὲν φθόνος, τὸ δὲ νέμεσις, ἀλλὰ φόβος, ἐὰν διὰ τοῦτο ἡ λύπη ὑπάρχῃ καὶ ἡ ταραχή, ὅτι αὐτῷ τι ἔσται φαῦλον ἀπὸ τῆς ἐκείνου εὐπραξίας. Φανερὸν δ' ὅτι ἀκολουθήσει καὶ τὰ ἐναντία πάθη τούτοις· ὁ μὲν γὰρ λυπούμενος ἐπὶ τοῖς ἀναξίως κακοπραγοῦσιν ἡσθή-

1. Ἡ θεὰ Νέμεσις ἦτο ἡ προσωποποίησις τῆς ἀγανακτήσεως, τοῦ νεμεσᾶν.

γωγή των τὸν καιρὸ ποὺ ὑφίσταντο κάτι ἦτο ἀξιοπρεπής, ὅλα αὐτὰ προκαλοῦν μεγάλον οἶκτον. Διότι ὅλα μᾶς φαίνονται ὅτι εἶναι πλησίον μας καὶ δείχνουν ὅτι ἐκεῖνος ποὺ ἔπαθε δὲν ἦτο ἄξιος τῆς συμφορᾶς του, ἐπίσης δὲ καὶ διότι νομίζομεν ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ βλέπομε μπρὸς στὰ μάτια μας. Δι' αὐτὸ καὶ προκαλοῦν οἶκτον.

9. ΠΕΡΙ ΑΓΑΝΑΚΤΗΣΕΩΣ

Τὸ ἀντίθετον τοῦ οἴκτου κυρίως εἶναι ἡ ἀγανάκτησις. Πράγματι ἡ λύπη διὰ τὰ παθήματα ποὺ ὑφίστανται ἄλλοι χωρὶς νὰ τὸ ἀξίζουν ἔχει ὡς ἀντίστοιχόν της τὴν λύπην διὰ τὸ καλὸ ποὺ συμβαίνει εἰς τρίτους χωρὶς νὰ εἶναι ἄξιοι. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ συναισθήματα πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἠθικὴν κατάστασιν. Εἶναι δὲ καὶ τὰ δύο αὐτὰ ὀρθὰ αἰσθήματα. Πράγματι πρέπει κανεὶς καὶ νὰ λυπῆται γιὰ κείνους ποὺ δεινοπαθοῦν παρὰ τὴν ἀξίαν των καὶ νὰ αἰσθάνεται οἶκτον γι' αὐτούς, ἐξ ἴσου ὅμως νὰ λυπῆται καὶ γιὰ ὅσους παρ' ἀξίαν ἐπιτυγχάνουν. Διότι ὅ,τι πρᾶγμα γίνεται παρ' ἀξίαν εἶναι ἄδικον. Καὶ γι' αὐτὸ καὶ εἰς τοὺς θεοὺς ἀκόμη ἀποδίδομεν τὸ συναίσθημα τῆς ἀγανακτήσεως [1]. Θὰ ἠμποροῦσε νὰ θεωρηθῇ, ὅτι καὶ ὁ φθόνος ἐπίσης κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὸν οἶκτον καὶ ὅτι προσεγγίζει πρὸς τὴν ἀγανάκτησιν καὶ μάλιστα ταυτίζεται πρὸς αὐτήν. Ἐν τούτοις ὑπάρχει ἡ διαφορὰ μεταξύ των. Διότι ναὶ μὲν καὶ ὁ φθόνος εἶναι κάποια λύπη καὶ ταραχὴ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἄλλου, δὲν ὀφείλεται ὅμως εἰς τὸ ὅτι αὐτὸς εἶναι ἀνάξιος τῆς ἐπιτυχίας του, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἴσος καὶ ὅμοιός μας (καὶ ἐν τούτοις ἐπέτυχε ὅ,τι ἡμεῖς δὲν ἐπετύχαμεν). Φυσικὰ καὶ εἰς τὸν φθόνον καὶ εἰς τὴν ἀγανάκτησιν ἡ λύπη προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἄλλου καὶ μόνον, ὄχι δὲ ἀπὸ τὴν σκέψιν ὅτι τυχὸν ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ θὰ γίνῃ ἀφορμὴ βλάβης μας. Διότι τότε δὲν θὰ ἐπρόκειτο οὔτε περὶ φθόνου, οὔτε περὶ ἀγανακτήσεως, ἀλλὰ περὶ φόβου, ἂν ἡ λύπη καὶ ἡ ταραχή μας ὀφείλονται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἄλλου θὰ μᾶς ἐγίνετο πρόξενος κακοῦ.

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἐκεῖνος ποὺ αἰσθάνεται ἀγανάκτησιν ὑπὸ ἀντιθέτους περιστάσεις θὰ δοκιμάσῃ τὰ ἀντίθετα συναισθήματα. Δηλαδή, ἐκεῖνος ποὺ λυπεῖται διότι κάποιος παρὰ τὴν ἀξίαν του πάσχει, θὰ χαρῇ ἢ τοὐλάχιστον δὲν θὰ λυπη-

σεται ἢ ἄλυπος ἔσται ἐπὶ τοῖς ἐναντίως κακοπραγοῦσιν, οἷον τοὺς πατραλοίας καὶ μιαιφόνους, ὅταν τύχωσι τιμωρίας, οὐδεὶς ἂν λυπηθείη χρηστός· δεῖ γὰρ χαίρειν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις, ὡς δ' αὔτως καὶ ἐπὶ τοῖς εὖ πράττουσι κατ' ἀξίαν· ἄμφω γὰρ δίκαια, καὶ ποιεῖ χαίρειν τὸν ἐπιεικῆ· ἀνάγκη γὰρ ἐλπίζειν ὑπάρξαι ἂν ἅπερ τῷ ὁμοίῳ καὶ αὐτῷ. Καὶ ἔστιν τοῦ αὐτοῦ ἤθους ἅπαντα ταῦτα, τὰ δ' ἐναντία τοῦ ἐναντίου· ὁ γὰρ αὐτός ἐστιν ἐπιχαιρέκακος καὶ φθονερός· 1387a ἐφ' ᾧ γάρ τις λυπεῖται γιγνομένῳ καὶ ὑπάρχοντι, ἀναγκαῖον τοῦτον ἐπὶ τῇ στερήσει καὶ τῇ φθορᾷ τῇ τούτου χαίρειν. Διὸ κωλυτικὰ μὲν ἐλέου πάντα ταῦτ' ἐστί, διαφέρει δὲ διὰ τὰς εἰρημένας αἰτίας, ὥστε πρὸς τὸ μὴ ἐλεεινὰ ποιεῖν ἅπαντα ὁμοίως χρήσιμα.

Πρῶτον μὲν οὖν περὶ τοῦ νεμεσᾶν λέγωμεν, τίσιν τε νεμεσῶσι καὶ ἐπὶ τίσι καὶ πῶς ἔχοντες αὐτοί, εἶτα μετὰ ταῦτα περὶ τῶν ἄλλων. Φανερὸν δ' ἐκ τῶν εἰρημένων· εἰ γάρ ἐστι τὸ νεμεσᾶν λυπεῖσθαι ἐπὶ τῷ φαινομένῳ ἀναξίως εὐπραγεῖν, πρῶτον μὲν δῆλον ὅτι οὐχ οἷόν τ' ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς νεμεσᾶν· οὐ γὰρ εἰ δίκαιος ἢ ἀνδρεῖος, ἢ εἰ ἀρετὴν λήψεται, νεμεσήσει τούτῳ (οὐδὲν γὰρ ἔλεοι ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις τούτων εἰσίν), ἀλλὰ ἐπὶ πλούτῳ καὶ δυνάμει καὶ τοῖς τοιούτοις, ὅσων ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν ἄξιοί εἰσιν οἱ ἀγαθοὶ καὶ οἱ τὰ φύσει ἔχοντες ἀγαθά, οἷον εὐγένειαν καὶ κάλλος καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἐπεὶ δὲ τὸ ἀρχαῖον ἐγγύς τι φαίνεται τοῦ φύσει, ἀνάγκη τοῖς ταὐτὸ ἔχουσιν ἀγαθόν, ἐὰν νεωστὶ ἔχοντες τυγχάνωσι καὶ διὰ τοῦτο εὐπραγῶσι, μᾶλλον νεμεσᾶν· μᾶλλον γὰρ λυποῦσιν οἱ νεωστὶ πλουτοῦντες τῶν πάλαι καὶ διὰ γένος· ὁμοίως δὲ καὶ ἄρχοντες καὶ δυνάμενοι καὶ πο-

θῇ ἂν πάθῃ κανείς, ἐκεῖνο ποὺ τοῦ ἀξίζει. Ἔτσι κανεὶς ἔντιμος ἄνθρωπος δὲν λυπεῖται τοὺς πατροκτόνους ἢ τοὺς δολοφόνους ὅταν τιμωροῦνται. Πράγματι πρέπει κανεὶς νὰ χαίρεται ὅταν συμβαίνουν αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐπίσης καὶ ὅταν ἐπαξίως ἐπιτυγχάνῃ κάποιος. Διότι καὶ τὰ δύο εἶναι δίκαια καὶ προκαλοῦν τὴν χαρὰν τῶν καλῶν ἀνθρώπων. Πράγματι αὐτοὶ κατ' ἀνάγκην ἐλπίζουν ὅτι καὶ εἰς τοὺς ἰδίους εἶναι δυνατὸν νὰ συμβοῦν αὐτὰ ποὺ συμβαίνουν εἰς τοὺς ὁμοίους των. Ὅλα αὐτὰ τὰ συναισθήματα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἰδίαν καλὴν ἠθικὴν διάθεσιν, ἀπὸ τὴν ἀντίθετον δὲ ὅλα τὰ ἀντίθεται συναισθήματα. Διότι ἐκεῖνος ποὺ εἶναι χαιρέκακος εἶναι συγχρόνως καὶ φθονερός. Καὶ πράγματι ἐκεῖνος ποὺ λυπεῖται διότι κάποιος ἀπέκτησε καὶ ἔχει ἕνα ἀγαθὸν (ἐπαξίως), κατ' ἀνάγκην χαίρεται, ὅταν τοῦτο χαθῇ καὶ καταστραφῇ. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἐμποδίζουν τὴν δημιουργίαν οἴκτου καὶ συντελοῦν εἰς τὸ νὰ μὴ τὸν αἰσθανώμεθα, ἐνῷ ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ των διὰ τοὺς λόγους ποὺ ἐξεθέσαμεν.

Ἂς ἐξετάσωμεν λοιπὸν πρῶτον τὴν ἀγανάκτησιν, δηλ. ἐναντίον τίνων καὶ διὰ ποίας ἀφορμὰς ἀγανακτοῦμεν καὶ εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρισκόμεθα ὅταν τοῦτο συμβαίνῃ. Ὅλα αὐτὰ εἶναι προφανῆ κατόπιν τῶν ὅσων ἐξεθέσαμεν. Πράγματι, ἂν ἀγανάκτησις εἶναι ἡ λύπη ποὺ αἰσθανόμεθα ὅταν βλέπωμεν ἄλλους νὰ ἐπιτυγχάνουν κάτι παρὰ τὴν ἀξίαν των, πρῶτα πρῶτα καθίσταται φανερὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀγανακτῶμεν γιὰ κάθε καλὸ ποὺ συμβαίνει. Διότι φυσικὰ δὲν θὰ ἀγανακτήσωμεν μὲ τὰς ἐπιτυχίας τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀνδρείων καὶ τῶν ἐναρέτων, ὅπως ἀκριβῶς δὲν αἰσθανόμεθα οἶκτον διὰ τὰ παθήματα τῶν ἀντιθέτων των. Τὴν ἀγανάκτησιν ὅμως ἠμποροῦν νὰ προκαλέσουν ὁ πλοῦτος, ἡ δύναμις καὶ ἄλλα παρόμοια πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα μόνον οἱ καλοὶ ἄνθρωποι καὶ οἱ προικισμένοι μὲ προτερήματα θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὴν εὐγένειαν καταγωγῆς, τὴν ὀμορφιὰ καὶ ἄλλα ἀνάλογα πλεονεκτήματα. Ἐπειδὴ δὲ ὅ,τι εἶναι παλαιὸν μᾶς φαίνεται σὰν φυσικόν, κατ' ἀνάγκην μεταξὺ δύο ἀνθρώπων ποὺ κατέχουν τὸ ἴδιο καλὸ περισσότερον θὰ ἀγανακτήσωμεν μὲ ἐκεῖνον ποὺ προσφάτως τὸ ἀπέκτησεν. Ἔτσι οἱ νεόπλουτοι προκαλοῦν περισσότερον τὴν ἀγανάκτησίν μας παρὰ ἐκεῖνοι ποὺ ἀπὸ πολὺν καιρὸν ἢ λόγῳ τῆς καταγωγῆς των εἶναι πλούσιοι. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ κρατοῦν στὰ χέρια των τὴν ἐξουσίαν καθὼς καὶ διὰ τοὺς δυνατοὺς ἢ ἐκείνους

λύφιλοι· καὶ εὔτεκνοι καὶ ὁτιοῦν τῶν τοιούτων. Καὶ ἂν διὰ ταῦτα ἄλλο τι ἀγαθὸν γίγνηται αὐτοῖς, ὡσαύτως· καὶ γὰρ ἐνταῦθα μᾶλλον λυποῦσιν οἱ νεόπλουτοι ἄρχοντες διὰ τὸν πλοῦτον ἢ οἱ ἀρχαιόπλουτοι. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Αἴτιον δ' ὅτι οἱ μὲν δοκοῦσι τὰ αὑτῶν ἔχειν οἱ δ' οὔ· τὸ γὰρ ἀεὶ οὕτω φαινόμενον ἔχειν ἀληθὲς δοκεῖ, ὥστε οἱ ἕτεροι οὐ τὰ αὑτῶν ἔχειν. Καὶ ἐπεὶ ἕκαστον τῶν ἀγαθῶν οὐ τοῦ τυχόντος ἄξιον, ἀλλά τις ἔστιν ἀναλογία καὶ τὸ ἁρμόττον, οἷον ὅπλων κάλλος οὐ τῷ δικαίῳ ἁρμόττει ἀλλὰ τῷ ἀνδρείῳ, καὶ γάμοι διαφέροντες οὐ τοῖς νεωστὶ πλουσίοις ἀλλὰ τοῖς εὐγενέσιν ἂν οὖν ἀγαθὸς. ὢν μὴ τοῦ ἁρμόττοντος τυγχάνῃ, νεμεσητόν. Καὶ τὸν ἥττω τῷ κρείττονι ἀμφισβητεῖν, μάλιστα μὲν οὖν τοὺς ἐν τῷ αὐτῷ, ὅθεν καὶ τοῦτ' εἴρηται

Αἴαντος δ' ἀλέεινε μάχην Τελαμωνιάδαο·
Ζεὺς γάρ οἱ νεμέσασχ', ὅτ' ἀμείνονι φωτὶ μάχοιτο.

1387b εἰ δὲ μή, κἂν ὁπωσοῦν ὁ ἥττων τῷ κρείττονι, οἷον εἰ ὁ μουσικὸς τῷ δικαίῳ· βέλτιον γὰρ ἡ δικαιοσύνη τῆς μουσικῆς.

Οἷς μὲν οὖν νεμεσῶσι καὶ διὰ τί, ἐκ τούτων δῆλον· ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τοιαῦτά ἐστιν. Αὐτοὶ δὲ νεμεσητικοί εἰσιν, ἐὰν ἄξιοι τυγχάνωσιν ὄντες τῶν μεγίστων ἀγαθῶν καὶ ταῦτα κεκτημένοι· τὸ γὰρ τῶν ὁμοίων ἠξιῶσθαι τοὺς μὴ ὁμοίους οὐ δίκαιον. Δεύτερον δέ ἂν ὄντες ἀγαθοὶ καὶ σπουδαῖοι

---

1. Ἰλιάδος Λ 542 (μετάφρασις Πάλλη). Ὁ δεύτερος στίχος δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ διασωθὲν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ὁμηρικὸν κείμενον, διασώζεται ὅμως ἐλαφρῶς παρηλλαγμένος καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ Ὁμήρου τοῦ Ψευδοπλουτάρχου.

πού ἔχουν πολλούς φίλους ἢ καλὰ παιδιὰ καὶ ἄλλα ἀνάλογα πλεονεκτήματα. Ἐπίσης δὲ ἂν ἐξ αἰτίας ἐκείνων πού ἔχουν ἀποκτήσουν καὶ καινούργια ἀγαθά. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατὶ αἰσθανόμεθα μεγαλυτέραν ἀγανάκτησιν ἐναντίον ἐκείνων τῶν νεοπλούτων, οἱ ὁποῖοι χάρις στὸν πλοῦτον των ἀναλαμβάνουν τὴν ἐξουσίαν, παρὰ ἐναντίον τῶν παλαιῶν πλουσίων· ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλαι ἀνάλογοι περιπτώσεις. Αὐτὸ δὲ συμβαίνει, διότι οἱ μὲν φαίνονται ὅτι ἔχουν ἐκεῖνο πού τοὺς ἀνήκει, ὄχι ὅμως καὶ οἱ ἄλλοι. Πράγματι ὅ,τι φαίνεται πὼς ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν, θεωρεῖται ὡς σωστό, οἱ ἄλλοι ὅμως (ἐκεῖνοι δηλαδὴ πού προσφάτως ἀπέκτησαν κάτι) πιστεύεται ὅτι ἀπέκτησαν κάτι πού δὲν τοὺς ἀνῆκεν. Ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου τὸ κάθε πλεονέκτημα δὲν ταιριάζει εἰς οἱονδήποτε ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κάποια ἀναλογία μεταξὺ τῶν ἰδιοτήτων ἑνὸς ἀνθρώπου καὶ τῶν πλεονεκτημάτων πού ἀποκτᾷ (λ. χ. τὰ ὡραῖα ὅπλα δὲν ταιριάζουν εἰς τὸν δίκαιον ἀλλ' εἰς τὸν γενναῖον· ἐπίσης ἕνας καλὸς γάμος δὲν ἁρμόζει εἰς τὸν νεόπλουτον ἀλλ' εἰς ἐκεῖνον πού εἶναι εὐγενοῦς καταγωγῆς), δι' αὐτὸν τὸν λόγον εἶναι δυνατὸν νὰ ἀγανακτήσωμεν καὶ ὅταν ἕνας καλὸς πράγματι ἄνθρωπος ἀποκτήσῃ κάποιο πλεονέκτημα, ἐφ' ὅσον τὸ πλεονέκτημα τοῦτο δὲν ταιριάζει εἰς τὸν χαρακτῆρα του. Ἐπίσης τὴν ἀγανάκτησιν προκαλεῖ τὸ νὰ τὰ βάζῃ κάποιος μὲ τὸν ἀνώτερόν του καὶ μάλιστα εἰς πράγματα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀκριβῶς ὁ δεύτερος ὑπερέχει τοῦ πρώτου. Γι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ ποιητὴς εἶπε

> Καὶ μόνο μὲ τὸν Αἴαντα τὸν Τελαμωνιάδην
> Ἀπόφευγε ν' ἀγωνισθῇ, διότι, ἂν πολεμοῦσε
> μ' ἄνδρα ἀπ' αὐτὸν καλύτερον, τοῦ ἀγανακτοῦσε ὁ Δίας [1].

Καὶ ὅταν ὅμως δὲν πρόκειται περὶ τούτου, πάντοτε τὸ νὰ τὰ βάζῃ κανεὶς μὲ τὸν ἀνώτερόν του, λ. χ. ὁ μουσικὸς μὲ τὸν δίκαιον, προκαλεῖ ἀγανάκτησιν, διότι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀνωτέρα τῆς μουσικῆς.

Ἀπὸ ὅσα ἐξεθέσαμεν, καθίσταται φανερὸν ἐναντίον τίνων καὶ διὰ ποίους λόγους προκαλεῖται ἡ ἀγανάκτησις. Ἀγανακτοῦν δὲ κυρίως ἐκεῖνοι πού εἶναι ἄξιοι νὰ ἐπιτύχουν τὰ μεγαλύτερα ἀγαθὰ καὶ πράγματι τὰ κατέχουν, διότι τὸ νὰ ἔχουν καὶ ἄλλοι τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀποκτήσουν τὰ ἴδια ἐνῶ δὲν εἶναι ὅμοιοί των, δὲν εἶναι δίκαιον. Δεύτερον ἐκεῖνοι πού εἶναι καλοὶ καὶ συγχρόνως σπουδαῖοι ἄνθρωποι. Διότι

τυγχάνωσιν· κρίνουσί τε γὰρ εὖ, καὶ τὰ ἄδικα μισοῦσι. Καὶ ἐὰν φιλότιμοι καὶ ὀρεγόμενοι τινῶν πραγμάτων, καὶ μάλιστα περὶ ταῦτα φιλότιμοι ὦσιν ὧν ἕτεροι ἀνάξιοι ὄντες τυγχάνουσιν. Καὶ ὅλως οἱ ἀξιοῦντες αὐτοὶ αὑτοὺς ὧν ἑτέρους μὴ ἀξιοῦσι, νεμεσητικοὶ τούτοις καὶ τούτων. Διὸ καὶ οἱ ἀνδραποδώδεις καὶ φαῦλοι καὶ ἀφιλότιμοι οὐ νεμεσητικοί· οὐδὲν γάρ ἐστιν οὗ ἑαυτοὺς οἴονται ἀξίους εἶναι.

Φανερὸν δ' ἐκ τούτων ἐπὶ ποίοις ἀτυχοῦσι καὶ κακοπραγοῦσιν ἢ μὴ τυγχάνουσι χαίρειν ἢ ἀλύπως ἔχειν δεῖ· ἐκ γὰρ τῶν εἰρημένων τὰ ἀντικείμενά ἐστιν δῆλα, ὥστ' ἐὰν τούς τε κριτὰς τοιούτους παρασκευάσῃ ὁ λόγος, καὶ τοὺς ἀξιοῦντας ἐλεεῖσθαι, καὶ ἐφ' οἷς ἐλεεῖσθαι, δείξῃ ἀναξίους ὄντας τυγχάνειν ἀξίους δὲ μὴ τυγχάνειν, ἀδύνατον ἐλεεῖν.

10. Δῆλον δὲ καὶ ἐπὶ τίσι φθονοῦσι καὶ τίσι καὶ πῶς ἔχοντες, εἴπερ ἐστὶν ὁ φθόνος λύπη τις ἐπὶ εὐπραγίᾳ φαινομένῃ τῶν εἰρημένων ἀγαθῶν περὶ τοὺς ὁμοίους, μὴ ἵνα τι αὑτῷ, ἀλλὰ δι' ἐκείνους· φθονήσουσι μὲν γὰρ οἱ τοιοῦτοι οἷς εἰσί τινες ὅμοιοι ἢ φαίνονται. Ὁμοίους δὲ λέγω κατὰ γένος, κατὰ συγγένειαν, καθ' ἡλικίας, κατὰ ἕξεις, κατὰ δόξαν, κατὰ τὰ ὑπάρχοντα. Καὶ οἷς μικροῦ ἐλλείπει τὸ μὴ πάντα ὑπάρχειν· (διὸ οἱ μεγάλα πράττοντες καὶ οἱ εὐτυχοῦντες φθονεροί εἰσιν)· πάντας γὰρ οἴονται τὰ αὑτῶν φέρειν. Καὶ οἱ τιμώμενοι ἐπί τινι διαφερόντως, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοφίᾳ ἢ εὐδαιμονίᾳ. Καὶ οἱ φιλότιμοι φθονερώτεροι τῶν ἀφιλοτίμων. Καὶ οἱ δοξόσοφοι· φιλότιμοι γὰρ ἐπὶ

αὐτοὶ καὶ ὀρθὴν κρίσιν ἔχουν καὶ μισοῦν τὴν ἀδικίαν. Ἐπίσης ὅσοι φιλοδοξοῦν καὶ ζωηρῶς ἐπιθυμοῦν κάποια πράγματα καὶ μάλιστα τὰ πράγματα ἐκεῖνα ποὺ ἄλλοι τὰ ἐπιτυγχάνουν ἐνῶ δὲν εἶναι ἄξιοι. Καὶ γενικὰ ὅλοι ὅσοι πιστεύουν ὅτι εἶναι ἄξιοι γιὰ κάτι, ἐνῶ κρίνουν ὅτι οἱ ἄλλοι δὲν τὸ ἀξίζουν, ἀγανακτοῦν ἐναντίον τῶν τελευταίων τούτων, δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον. Καὶ γι' αὐτὸ οἱ δουλοπρεπεῖς καὶ οἱ τιποτένιοι καὶ οἱ ἄνθρωποι χωρὶς καμμίαν φιλοδοξίαν δὲν αἰσθάνονται ποτὲ τὴν ἀγανάκτησιν. Διότι ὅλοι αὐτοὶ δὲν νομίζουν ὅτι εἶναι οἱ ἴδιοι ἄξιοι γιὰ τίποτε.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω εἶναι φανερὸν εἰς ποίας περιπτώσεις ἡ ἀτυχία καὶ ἡ κακοδαιμονία καὶ αἱ ἀποτυχίαι τῶν ἄλλων πρέπει νὰ μᾶς προξενοῦν χαρὰν ἢ τουλάχιστον νὰ μὴ μᾶς προξενοῦν λύπην. Πράγματι ἀπὸ ὅσα ἐξεθέσαμεν εὐκόλως ἠμποροῦν νὰ κατανοηθοῦν καὶ τὰ ἀντίθετά των. Ἑπομένως ἐὰν ὁ ρήτωρ προκαλέσῃ ἀνάλογον ψυχικὴν διάθεσιν εἰς τοὺς δικαστὰς καὶ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ πρόσωπα ποὺ ζητοῦν οἶκτον δι' ὡρισμένους λόγους εἶναι ἀνάξια οἴκτου, ἄξια δὲ τοῦ ἐναντίου τότε δὲν εἶναι δυνατὸν οἱ δικασταὶ νὰ τοὺς λυπηθοῦν.

10. ΠΕΡΙ ΦΘΟΝΟΥ

Εἶναι φανερὸν τίνας φθονοῦμεν καὶ διὰ ποίους λόγους καθὼς καὶ εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρίσκονται οἱ φθονεροί, ἀφοῦ φθόνος εἶναι ἡ λύπη ποὺ αἰσθανόμεθα βλέποντες τοὺς ὁμοίους μας νὰ ἐπιτυγχάνουν ἐκεῖνα ποὺ καθὼς εἴπαμε θεωροῦνται πλεονεκτήματα. ὅταν ἡ λύπη αὐτὴ προέρχεται ὄχι διότι ἡμεῖς βλαπτόμεθα, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ μόνον διότι οἱ ἄλλοι ἐπιτυγχάνουν. Διότι πράγματι φθονεῖ κανεὶς τοὺς ὁμοίους του ἢ ἐκείνους ποὺ θεωρεῖ ὁμοίους του. Λέγων δὲ ὁμοίους ἐννοῶ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ εὑρίσκονται εἰς τὴν ἰδίαν κατάστασιν ἀπὸ ἔποψιν καταγωγῆς, συγγενείας, ἡλικίας, ἀσχολίας, ὑπολήψεως ἢ ὡς πρὸς τὰ οἰκονομικά. Φθονοῦν ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ σχεδὸν τὰ ἔχουν ὅλα καὶ γι' αὐτὸ φθονεροὶ εἶναι ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ μεγάλας ἐπιχειρήσεις καὶ ὅσοι εὐδαιμονοῦν. Διότι ὅ,τι ἀποκτοῦν οἱ ἄλλοι νομίζουν ὅτι ἀνῆκε δικαιωματικῶς εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους καὶ τοὺς τὸ παίρνουν. Ἐπίσης δὲ καὶ ὅσοι ἐκτιμῶνται ἐξαιρετικὰ γιὰ κάτι καὶ μάλιστα γιὰ τὴν φρόνησιν ἢ γιὰ τὴν εὐτυχίαν των. Καὶ οἱ φιλόδοξοι εἶναι περισσότερον φθονεροὶ παρὰ ὅσοι στεροῦνται φιλοδοξίας, ἐπίσης δὲ καὶ ἐκεῖνοι ποὺ νομίζουν ὅτι εἶναι

σοφίᾳ. Καὶ ὅλως οἱ φιλόδοξοι περί τι φθονεροὶ περὶ τοῦτο. Καὶ οἱ μικρόψυχοι· πάντα γὰρ μεγάλα δοκεῖ αὐτοῖς εἶναι. Ἐφ' οἷς δὲ φθονοῦσι, τὰ μὲν ἀγαθὰ εἴρηται· ἐφ' οἷς γὰρ φιλοδοξοῦσι καὶ φιλοτιμοῦνται ἔργοις ἢ κτήμασι καὶ ὀρέγονται δόξης, καὶ ὅσα εὐτυχήματά ἐστιν, σχεδὸν περὶ πάντα
1388a *φθόνος ἐστί, καὶ μάλιστα ὧν αὐτοὶ ἢ ὀρέγονται ἢ οἴονται δεῖν αὐτοὺς ἔχειν, ἢ ὧν τῇ κτήσει μικρῷ ὑπερέχουσιν ἢ μικρῷ ἐλλείπουσιν. Φανερὸν δὲ καὶ οἷς φθονοῦσιν· ἅμα γὰρ εἴρηται· τοῖς γὰρ ἐγγὺς καὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ καὶ ἡλικίᾳ καὶ δόξῃ ⟨καὶ γένει⟩ φθονοῦσιν. Ὅθεν εἴρηται*

τὸ συγγενὲς γὰρ καὶ φθονεῖν ἐπίσταται.

Καὶ πρὸς οὓς φιλοτιμοῦνται· φιλοτιμοῦνται γὰρ πρὸς τοὺς εἰρημένους, πρὸς δὲ τοὺς μυριοστὸν ἔτος ὄντας ἢ πρὸς τοὺς ἐσομένους ἢ τεθνεῶτας οὐδείς, οὐδὲ πρὸς τοὺς ἐφ' Ἡρακλείαις στήλαις. Οὐδ' ὧν πολὺ οἴονται παρ' αὐτοῖς ἢ παρὰ τοῖς ἄλλοις λείπεσθαι, οὐδ' ὧν πολὺ ὑπερέχειν, ὡσαύτως καὶ πρὸς τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐπεὶ δὲ πρὸς τοὺς ἀνταγωνιστὰς καὶ ἀντεραστὰς καὶ ὅλως τοὺς τῶν αὐτῶν ἐφιεμένους φιλοτιμοῦνται, ἀνάγκη μάλιστα τούτοις φθονεῖν, διόπερ εἴρηται.

καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ.

Καὶ ὧν ἢ κεκτημένων ἢ κατορθούντων ὄνειδος αὐτοῖς· εἰσὶν δὲ καὶ οὗτοι ⟨οἱ⟩ ἐγγὺς καὶ ὅμοιοι· δῆλον γὰρ ὅτι παρ'

---

1. Ὁ ἀνώνυμος σχολιαστὴς ἀποδίδει τὸν στίχον αὐτὸν εἰς τὸν Αἰσχύλον (Ἀπόσπ. 305 N²).
2. Ἡσιόδου «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» στίχ. 15.

σοφοί. Διότι γι' αὐτοὺς φιλοδοξία εἶναι ἡ σοφία. Καὶ γενικὰ φθονεῖ κανεὶς ἐκεῖνα τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα φιλοδοξεῖ νὰ ἐπιτύχῃ. Φθονεροὶ ἀκόμη εἶναι ὅσοι ἔχουν μικρότητα χαρακτῆρος, διότι αὐτοὶ θεωροῦν σπουδαῖα ὅλα τὰ πράγματα (ποὺ ἐπιτυγχάνουν οἱ ἄλλοι). Ὁ δὲ φθόνος προκαλεῖται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὰ καλὰ ποὺ ἐπιτυγχάνουν οἱ ἄλλοι, καθὼς εἴπαμεν ἤδη. Πράγματι φθονεῖ κανεὶς γιὰ ὅλα ἐκεῖνα, ὅσα ἐπιδιώκει καὶ φιλοδοξεῖ εἴτε ἔργα εἶναι ταῦτα εἴτε ὑλικὰ ἀποκτήματα, καθὼς καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιθυμεῖ γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ δόξαν καὶ ἐν γένει κάθε ἐπιτυχίαν. Κυρίως δὲ ἀπ' αὐτὰ προκαλοῦν τὸν φθόνον ὅσα ἐπιθυμεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἀποκτήσῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἢ νομίζει ὅτι ἔπρεπε αὐτὸς νὰ τὰ κατεῖχε ἢ τέλος ὅσα καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος κατέχει εἰς κάπως μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βαθμόν. Ἀπὸ ὅσα εἴπαμεν προκύπτει συγχρόνως καὶ ποίους ἀνθρώπους φθονοῦν συνήθως. Πράγματι φθονοῦμεν ἐκείνους ποὺ πλησιάζουν εἰς τὴν κατάστασίν μας εἴτε ὑπὸ ἔποψιν χρόνου εἴτε ἡλικίας εἴτε ὑπολήψεως εἴτε οἰκογενείας. Καὶ γι' αὐτὸ ἐγράφη καὶ ὁ στίχος

Ὁ ὅμοιος φθονεῖ τὸν ὅμοιό του [1].

Φθονοῦμεν ἐπίσης ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἀνταγωνιζόμεθα, διότι ἀκριβῶς μὲ τὰ πρόσωπα τὰ εὑρισκόμενα ὑπὸ τὰς συνθήκας ποὺ πρὸ ὀλίγου ἐξετέθησαν, μπορεῖ κανεὶς νὰ εὑρίσκεται εἰς ἀνταγωνισμόν, ἐνῷ κανεὶς δὲν ἀνταγωνίζεται μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ὑπῆρξαν πρὶν δέκα χιλιάδες χρόνια ἢ ποὺ δὲν ἐγεννήθησαν ἀκόμη ἢ πρὸς τοὺς πεθαμένους καθὼς ἐπίσης καὶ πρὸς ἐκείνους ποὺ ζοῦν πολὺ μακρυά εἰς τὰς Ἡρακλείους στήλας λ. χ. Ἐπίσης κανεὶς δὲν ἀνταγωνίζεται μὲ πρόσωπα ποὺ πιστεύει ὅτι εἶναι πολὺ κατώτερά του ἢ πολὺ ἀνώτερα, καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς ἀναλόγους περιπτώσεις. Ἐπειδὴ δὲ συνήθως ἀνταγωνίζεται κανεὶς μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἀσκοῦν τὸ ἴδιο ἐπάγγελμα ἢ ποὺ εἶναι ἐρωτευμένοι μὲ τὸ ἴδιο πρόσωπο καὶ γενικὰ μὲ ὅσους ἔχουν τὰς ἰδίας πρὸς αὐτὸν ἐπιθυμίας, ἀναγκαστικὰ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους κυρίως φθονεῖ καὶ γι' αὐτὸ ἐγράφη ὁ στίχος

κι ὁ κεραμιδᾶς δὲν χωνεύει τὸν κεραμιδᾶ [2].

Φθονοῦμεν ἐπίσης ἐκείνους ποὺ ἂν ἀποκτήσουν ἢ ἐπιτύχουν κάτι, τοῦτο θὰ γίνῃ ἀφορμὴ νὰ μᾶς κατηγορῇ ὁ κόσμος. Αὐτὸ συμβαίνει ὅταν ἄνθρωποι ποὺ εἶναι εἰς τὰς

αὐτοὺς οὐ τυγχάνουσι τοῦ ἀγαθοῦ, ὥστε τοῦτο λυποῦν ποιεῖ τὸν φθόνον. Καὶ τοῖς ἢ ἔχουσι ταῦτα ἢ κεκτημένοις· ὅσα αὐτοῖς προσῆκεν ἢ κέκτηντο ποτέ· διὸ πρεσβύτεροί τε νεωτέροις, καὶ οἱ πολλὰ δαπανήσαντες εἰς ταὐτὸ τοῖς ὀλίγα φθονοῦσιν. Καὶ τοῖς ταχὺ οἱ μήπω τυχόντες ἢ μὴ τυχόντες φθονοῦσιν. Δῆλον δὲ καὶ ἐφ' οἷς χαίρουσιν οἱ τοιοῦτοι καὶ ἐπὶ τίσι καὶ πῶς ἔχοντες· ὡς γὰρ ἔχοντες λυποῦνται, οὕτως ἔχοντες ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις ἡσθήσονται, ὥστε ἂν αὐτοὶ μὲν παρασκευασθῶσιν οὕτως ἔχειν, οἱ δ' ἐλεεῖσθαι ἢ τυγχάνειν τινὸς ἀγαθοῦ ἀξιούμενοι ὦσιν οἷοι οἱ εἰρημένοι, δῆλον ὡς οὐ τεύξονται ἐλέου παρὰ τῶν κυρίων.

11. *Πῶς δὲ ἔχοντες ζηλοῦσι καὶ τὰ ποῖα καὶ ἐπὶ τίσιν, ἐνθένδ' ἐστὶ δῆλον· εἰ γάρ ἐστιν ζῆλος λύπη τις ἐπὶ φαινομένῃ παρουσίᾳ ἀγαθῶν ἐντίμων καὶ ἐνδεχομένων αὐτῷ λαβεῖν περὶ τοὺς ὁμοίους τῇ φύσει, οὐχ ὅτι ἄλλῳ ἀλλ' ὅτι οὐχὶ καὶ αὐτῷ ἐστιν, (διὸ καὶ ἐπιεικής ἐστιν ὁ ζῆλος καὶ ἐπιεικῶν, τὸ δὲ φθονεῖν φαῦλον καὶ φαύλων· ὁ μὲν γὰρ αὑτὸν παρασκευάζει διὰ τὸν ζῆλον τυγχάνειν τῶν ἀγαθῶν, ὁ δὲ τὸν πλησίον μὴ ἔχειν διὰ τὸν φθόνον), ἀνάγκη δὴ ζηλωτι-*
1388b *κοὺς μὲν εἶναι τοὺς ἀξιοῦντας αὑτοὺς ἀγαθῶν ὧν μὴ ἔχου-*

ἰδίας μὲ ἡμᾶς συνθήκας καὶ ὅμοιοί μας ἔχουν ἐπιτυχίας, διότι τότε ὅλοι ἐννοοῦν ὅτι ἀπὸ σφάλμα μας δὲν ἠμποροῦμεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἐπιτύχωμεν τὰ ἴδια, αὐτὸ δὲ τὸ πρᾶγμα μᾶς κάνει νὰ λυπούμεθα καὶ προκαλεῖ τὸν φθόνον μας. Φθονοῦμεν ἐπίσης ἐκείνους ποὺ κατέχουν ἢ ἀποκτοῦν ἀγαθά, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ εἴχαμεν ἢ τὰ εἴχαμεν κάποτε καὶ τὰ ἐχάσαμεν. Καὶ γι' αὐτὸ οἱ γέροι πάντοτε φθονοῦν τοὺς νέους. Ἐπίσης ὅσοι γιὰ νὰ ἀποκτήσουν κάτι ὑπεβλήθησαν εἰς μεγάλας δαπάνας φθονοῦν ἐκείνους ποὺ μὲ πολὺ μικρότερα πράγματα ἐπέτυχαν τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Ἐπίσης φθονοῦν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ εὐκόλως ἐπέτυχαν κάτι, ὅσοι μὲ δυσκολία τὸ κατώρθωσαν ἢ ὅλως διόλου ἀπέτυχαν. Ἀπὸ ὅσα ἐλέχθησαν ἠμποροῦμεν ἀντιστοίχως νὰ ἐννοήσωμεν ποῖα πρόσωπα καὶ πράγματα καὶ ποία ψυχικὴ κατάστασις δίδει χαρὰν εἰς τοὺς φθονεροὺς ἀνθρώπους. Πράγματι, ἂν ὅλα τ' ἀνωτέρω τοὺς λυποῦν, τότε φυσικὰ τὰ ἀντίθετά των τοὺς χαροποιοῦν. Ἑπομένως ἂν ὁ ῥήτωρ προδιαθέσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἀκροατήριόν του, ἐκεῖνοι δὲ ποὺ ζητοῦν οἶκτον ἀνήκουν εἰς μίαν ἀπὸ τὰς κατηγορίας ποὺ ἐξεθέσαμεν πρὸ ὀλίγου, εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν θὰ ἐπιτύχουν τὸν οἶκτον αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐξαρτᾶται ἡ τύχη των.

11 ΠΕΡΙ ΑΜΙΛΛΗΣ

Ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα θὰ καταστῇ φανερὸν εἰς ποίαν ψυχικὴν κατάστασιν εὑρίσκονται ἐκεῖνοι ποὺ αἰσθάνονται ἅμιλλαν, πρὸς ποίους ἁμιλλῶνται καὶ διὰ ποίους λόγους. Πράγματι ἂν ἅμιλλα εἶναι ἡ λύπη ποὺ αἰσθανόμεθα διότι βλέπομεν ὅτι ἄλλοι ἄνθρωποι, ποὺ ἐκ φύσεως εἶναι ὅμοιοί μας, ἔχουν ἀποκτήσει ἔντιμα ἀγαθά, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν καὶ ἡμεῖς νὰ ἀποκτήσωμεν, τὴν δὲ λύπην αὐτὴν δὲν τὴν αἰσθανόμεθα ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι τὰ ἀπέκτησαν, ἀλλὰ διότι δὲν τὰ ἀπεκτήσαμεν ἡμεῖς (καὶ γι' αὐτὸ ἡ μὲν ἅμιλλα εἶναι εὐγενικὸ συναίσθημα καὶ συναντᾶται εἰς τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους, ἐνῷ ὁ φθόνος εἶναι κακὸν καὶ συναντᾶται εἰς τοὺς μοχθηρούς· διότι ὁ μὲν καλὸς ἄνθρωπος μὲ τὴν ἅμιλλαν προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ἐκεῖνα ποὺ ἐπιδιώκει, ὁ δὲ κακὸς μὲ τὸν φθόνον ἐπιθυμεῖ νὰ τὰ χάσῃ καὶ ἐκεῖνος ποὺ τὰ ἀπέκτησεν), ἀναγκαῖον συμπέρασμα εἶναι ὅτι αἰσθάνονται ἅμιλλαν ἐκεῖνοι ποὺ κρίνουν τὸν ἑαυτόν των ἄξιον μερικῶν πρα-

σιν· . . . οὐδεὶς γὰρ ἀξιοῖ τὰ φαινόμενα ἀδύνατα. Διὸ οἱ νέοι καὶ οἱ μεγαλόψυχοι τοιοῦτοι. Καὶ οἷς ὑπάρχει τοιαῦτα ἀγαθὰ ἃ τῶν ἐντίμων ἄξιά ἐστιν ἀνδρῶν· ἔστι δὲ ταῦτα πλοῦτος καὶ πολυφιλία καὶ ἀρχαὶ καὶ ὅσα τοιαῦτα· ὡς γὰρ προσῆκον αὐτοῖς ἀγαθοῖς εἶναι, ὅτι προσῆκε τοῖς ἀγαθῶς ἔχουσι, ζηλοῦσι τὰ τοιαῦτα τῶν ἀγαθῶν. Καὶ οὓς οἱ ἄλλοι ἀξιοῦσιν. Καὶ ὧν πρόγονοι ἢ συγγενεῖς ἢ οἰκεῖοι ἢ τὸ ἔθνος ἢ ἡ πόλις ἔντιμοι, ζηλωτικοὶ περὶ ταῦτα· οἰκεῖα γὰρ οἴονται αὐτοῖς εἶναι, καὶ ἄξιοι τούτων. Εἰ δ' ἐστὶν ζηλωτὰ τὰ ἔντιμα ἀγαθά, ἀνάγκη τάς τε ἀρετὰς εἶναι τοιαύτας, καὶ ὅσα τοῖς ἄλλοις ὠφέλιμα καὶ εὐεργετικά· τιμῶσι γὰρ τοὺς εὐεργετοῦντας καὶ τοὺς ἀγαθούς· καὶ ὅσων ἀγαθῶν ἀπόλαυσις τοῖς πλησίον ἐστίν, οἷον πλοῦτος καὶ κάλλος μᾶλλον ὑγιείας. Φανερὸν δὲ καὶ οἱ ζηλωτοὶ τίνες· οἱ γὰρ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κεκτημένοι ζηλωτοί. Ἔστι δὲ ταῦτα τὰ εἰρημένα, οἷον ἀνδρία σοφία ἀρχή· οἱ γὰρ ἄρχοντες πολλοὺς δύνανται εὖ ποιεῖν, στρατηγοί, ῥήτορες, πάντες οἱ τὰ τοιαῦτα δυνάμενοι. Καὶ οἷς πολλοὶ ὅμοιοι βούλονται εἶναι, ἢ πολλοὶ γνώριμοι, ἢ φίλοι πολλοί. Ἢ οὓς πολλοὶ θαυμάζουσιν, ἢ οὓς αὐτοὶ θαυμάζουσιν. Καὶ ὧν ἔπαινοι καὶ ἐγκώμια λέγονται ἢ ὑπὸ ποιητῶν ἢ λογογράφων. Καταφρονοῦσιν δὲ τῶν ἐναντίων· ἐναντίον γὰρ ζήλῳ καταφρόνησίς ἐστι, καὶ τὸ ζηλοῦν τῷ καταφρονεῖν. Ἀνάγκη δὲ τοὺς οὕτως ἔχοντας ὥστε ζηλῶ-

---

1. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀσφαλῶς ὑπάρχει κάποιο κενὸν καὶ πολλοὶ κριτικοὶ ἐξέφεραν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι λείπει ἡ φράσις *«καὶ ἐνδεχομένων αὐτοῖς λαβεῖν»*, δηλαδὴ καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ἀποκτήσουν.

γμάτων τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν.....'. Διότι κανεὶς δὲν θεωρεῖ τὸν ἑαυτόν του ἄξιον πραγμάτων, ποὺ προφανῶς εἶναι ἀδύνατον νὰ τὰ ἀποκτήσῃ. Καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἅμιλλα εἶναι αἴσθημα ποὺ δοκιμάζουν οἱ νέοι καὶ οἱ μεγαλόψυχοι ἄνθρωποι. Ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἀγαθὰ ἄξια ἐντίμων ἀνθρώπων. Τοιαῦτα δὲ ἀγαθὰ εἶναι ὁ πλοῦτος, ἡ ὕπαρξις πολλῶν φίλων, τὰ δημόσια λειτουργήματα καὶ ἄλλα ἀνάλογα. Αὐτοὶ πράγματι μὲ τὸ νὰ ἔχουν διάφορα ἀγαθὰ νομίζουν καθῆκον των νὰ εἶναι διακεκριμένοι ἄνθρωποι καὶ γι' αὐτὸ ἐπιδιώκουν τὰ ἀγαθὰ ποὺ ἀπηριθμήσαμεν. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἀπὸ τοὺς ἄλλους κρίνονται ἄξιοι αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν. Ἐπίσης ὅσων οἱ πρόγονοι, οἱ συγγενεῖς, οἱ γνώριμοι ἢ τὸ ἔθνος ἢ ἡ πόλις εἶχαν ἀπολαύσει μεγάλας τιμὰς ἁμιλλῶνται διὰ νὰ ἀποκτήσουν καὶ αὐτοὶ τὰς ἰδίας· διότι θεωροῦν ὅτι αἱ τιμαὶ αὗται τοὺς ἀνήκουν καὶ τοὺς ἀξίζουν. Ἀφοῦ δὲ τὴν ἅμιλλαν προκαλοῦν ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ ποὺ προσδίδουν τιμήν, ἕπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι τοιαῦτα εἶναι καὶ αἱ ἀρεταὶ καθὼς καὶ κάθε τι ποὺ ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ὠφέλιμον καὶ εὐεργετικὸν διὰ τοὺς ἄλλους. Διότι οἱ εὐεργέται καὶ οἱ ἐνάρετοι ἄνθρωποι τιμῶνται. Ἐπίσης ἁμιλλᾶται κανεὶς διὰ νὰ ἀποκτήσῃ κυρίως ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ ποὺ ὠφελοῦν καὶ τὸν πλησίον του· καὶ ἔτσι ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὀμορφιὰ προκαλοῦν τὴν ἅμιλλαν περισσότερον παρὰ ἡ ὑγεία. Εἶναι δὲ φανερὸν καὶ ποῖοι ἄνθρωποι προκαλοῦν τὴν ἅμιλλαν.

Αὐτοὶ εἶναι καὶ ὅσοι ἔχουν τὰ ἀγαθὰ ποὺ ἐξεθέσαμεν ἤδη καθὼς καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν παρόμοια ἀγαθά, δηλαδὴ καθὼς εἴπαμεν ἀνδρείαν, σοφίαν ἢ ἐξουσίαν. Πράγματι ἐκεῖνοι ποὺ κατέχουν τὴν ἐξουσίαν ἠμποροῦν νὰ εὐεργετήσουν πολὺν κόσμον, δηλαδὴ καὶ οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ ὅλοι ὅσοι ἔχουν ἀνάλογα λειτουργήματα. Τὴν ἅμιλλαν ἐπίσης προκαλοῦν ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων πολλοὶ ἄνθρωποι θὰ ἤθελαν νὰ ἦσαν ὅμοιοι ἢ γνώριμοι ἢ φίλοι. Ἁμιλλᾶται ἐπίσης κανεὶς πρὸς ἐκείνους ποὺ θαυμάζονται ἀπὸ πολλοὺς ἢ ἀπ' αὐτὸν τὸν ἴδιον, καθὼς καὶ πρὸς ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους ἔχουν γραφῆ ἀπὸ ποιητὰς ἢ λογογράφους ἔπαινοι καὶ ἐγκώμια. Καταφρονοῦνται δὲ ὅσοι ἔχουν τὰς ἀντιθέτους ἰδιότητας. Διότι ἡ καταφρόνησις εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς ἁμίλλης καὶ τὸ νὰ καταφρονῇ κανεὶς ἀντίθετον πρὸς τὸ νὰ αἰσθάνεται ἅμιλλαν. Ἀναγκαστικὴ συνέπεια τῶν ἀνωτέρω εἶναι ὅτι ὅσοι αἰσθάνονται ἅμιλλαν καθὼς καὶ ἐκεῖνοι ποὺ

σαί τινας ἢ ζηλοῦσθαι, καταφρονητικοὺς εἶναι τούτων τε καὶ ἐπὶ τούτοις ὅσοι τὰ ἐναντία κακὰ ἔχουσι τῶν ἀγαθῶν τῶν ζηλωτῶν. Διὸ πολλάκις καταφρονοῦσιν τῶν εὐτυχούντων, ὅταν ἄνευ τῶν ἐντίμων ἀγαθῶν ὑπάρχῃ αὐτοῖς ἡ τύχη. Δι' ὧν μὲν οὖν τὰ πάθη ἐγγίγνεται καὶ διαλύεται, ἐξ ὧν αἱ πίστεις γίγνονται περὶ αὐτῶν, εἴρηται.

12. Τὰ δὲ ἤθη ποῖοί τινες κατὰ τὰ πάθη καὶ τὰς ἕξεις καὶ τὰς ἡλικίας καὶ τὰς τύχας, διέλθωμεν μετὰ ταῦτα. Λέγω δὲ πάθη μὲν ὀργὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὰ τοιαῦτα, περὶ ὧν εἰρήκαμεν πρότερον, ἕξεις δὲ ἀρετὰς καὶ κακίας, εἴρηται δὲ περὶ τούτων πρότερον, καὶ ποῖα προαιροῦνται ἕκαστοι, καὶ ποίων πρακτικοί. Ἡλικίαι δέ εἰσι νεότης καὶ
1389a ἀκμὴ καὶ γῆρας. Τύχην δὲ λέγω εὐγένειαν καὶ πλοῦτον καὶ δυνάμεις καὶ τἀναντία τούτοις καὶ ὅλως εὐτυχίαν καὶ δυστυχίαν.

Οἱ μὲν οὖν νέοι τὰ ἤθη εἰσὶν ἐπιθυμητικοί, καὶ οἷοι ποιεῖν ἃ ἂν ἐπιθυμήσωσι. Καὶ τῶν περὶ τὸ σῶμα ἐπιθυμιῶν μάλιστα ἀκολουθητικοί εἰσι ταῖς περὶ τὰ ἀφροδίσια καὶ ἀκρατεῖς ταύτης. Εὐμετάβολοι δὲ καὶ ἀψίκοροι πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, καὶ σφόδρα μὲν ἐπιθυμοῦσι ταχέως δὲ παύονται· ὀξεῖαι γὰρ αἱ βουλήσεις καὶ οὐ μεγάλαι, ὥσπερ αἱ τῶν καμνόντων δίψαι καὶ πεῖναι. Καὶ θυμικοὶ καὶ ὀξύθυμοι καὶ οἷοι ἀκολουθεῖν τῇ ὀργῇ. Καὶ ἥττους εἰσὶ τοῦ θυμοῦ· διὰ γὰρ φιλοτιμίαν οὐκ ἀνέχονται ὀλιγωρούμενοι, ἀλλ' ἀγανακτοῦσιν ἂν οἴωνται ἀδικεῖσθαι. Καὶ φιλότιμοι μέν εἰσιν, μᾶλλον δὲ φιλόνικοι· ὑπεροχῆς γὰρ ἐπιθυμεῖ ἡ νεότης, ἡ δὲ νίκη ὑπεροχή τις. Καὶ ἄμφω ταῦτα μᾶλλον ἢ φιλοχρήματοι· φιλοχρήματοι δὲ ἥκιστα διὰ τὸ μήπω ἐνδείας

τὴν ἐμπνέουν περιφρονοῦν τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα εἰς τὰ ὁποῖα ἀνευρίσκουν τὰ ἐλαττώματα τὰ ἀντίθετα πρὸς τὰ ἀγαθὰ ποὺ προκαλοῦν τὴν ἅμιλλαν. Καὶ γι' αὐτὸ πολλάκις περιφρονοῦνται ἐκεῖνοι ποὺ εὐημεροῦν, ὅταν αὐτὸ τὸ ὀφείλουν εἰς τὴν τύχην, χωρὶς καὶ ἡ εὐημερία των νὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ ποὺ προσδίδουν τιμήν. Ἕως ἐδῶ ἐξεθέσαμεν μὲ ποῖον τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ προκληθοῦν ἢ νὰ κατευνασθοῦν τὰ πάθη καὶ πῶς δύναται νὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ ρήτωρ διὰ νὰ στηρίξῃ ἐπ' αὐτῶν τὰς ἀποδείξεις του.

12. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΗΘΩΝ ΤΩΝ ΝΕΩΝ

Καὶ τώρα θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἂς ἐξετάσωμεν εἰς ποίας ψυχικὰς καταστάσεις εὑρίσκονται οἱ ἄνθρωποι ἀναλόγως πρὸς τὰ πάθη, πρὸς τὰς ἰδιότητας, πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ πρὸς τὴν καλὴν ἢ κακὴν τύχην. Ὀνομάζω πάθη μὲν τὴν ὀργήν, τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὰ παρόμοια, περὶ τῶν ὁποίων πρὸ ὀλίγου ὡμιλήσαμεν, ἰδιότητας δὲ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας· ἠσχολήθημεν δὲ προηγουμένως καὶ μὲ αὐτὰς καὶ ἐξεθέσαμεν τί τάσεις ἔχουν καὶ τί πράξεις ἐκτελοῦν οἱ ἄνθρωποι, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἰδιότητάς των. Ἡλικίαι δὲ εἶναι ἡ νεανική, ἡ ἀνδρικὴ καὶ ἡ γεροντική. Ὀνομάζω τέλος τύχην τὴν καταγωγήν, τὸν πλοῦτον, τὰς διαφόρους ἱκανότητας καθὼς καὶ τὰ ἀντίθετά των καὶ γενικὰ τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν δυστυχίαν.

Ὡς πρὸς τὰ ἤθη οἱ μὲν νέοι αἰσθάνονται σφοδρὰς ἐπιθυμίας καὶ εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐκπληρώσουν ἐκεῖνα ποὺ ἐπιθυμοῦν. Ἀπὸ δὲ τὰς ἐπιθυμίας ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ σῶμα, κυρίως αἰσθάνονται τὰς ἐρωτικὰς καὶ δὲν μποροῦν νὰ κυριαρχήσουν ἐπ' αὐτῶν. Μεταβάλλονται εὐκόλως καὶ γρήγορα αἰσθάνονται κόρον δι' ἐκεῖνα ποὺ ἐπεθύμησαν καὶ δι' αὐτὸ ἐνῶ δοκιμάζουν σφοδρὰς ἐπιθυμίας ταχέως ἀδιαφοροῦν. Διότι ἡ θέλησίς των εἶναι μὲν ἔντονος, ὄχι ὅμως καὶ μεγάλη, καθὼς ἀκριβῶς ἡ δίψα καὶ ἡ πεῖνα στὸν ἄρρωστο. Ρέπουν πρὸς τὴν ὀργήν, παραφέρονται εὔκολα καὶ ἀκολουθοῦν ἐκεῖνο ποὺ ἀπεφάσισαν ἐπάνω στὸν θυμόν των χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ τὸν συγκρατήσουν· τοῦτο δὲ διότι ἀπὸ ἐγωϊσμὸν δὲν ἀνέχονται τὴν περιφρόνησιν καὶ ἀγανακτοῦν ὅταν νομίζουν πὼς ἀδικοῦνται. Ἀγαποῦν τὰς τιμάς, ἀκόμη δὲ περισσότερον τὴν νίκην, διότι ἡ νεότης ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπερέχῃ, ἡ δὲ νίκη εἶναι εἶδος ὑπεροχῆς. Ἀγαποῦν δὲ πολὺ περισσότερον αὐτὰ τὰ δύο παρὰ τὰ χρήματα ἢ μᾶλλον δὲν ἐνδιαφέρονται καθόλου δι' αὐτά, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν ἀκόμη δοκιμάσει τί θὰ πῇ φτώχεια, αὐτὸ

πεπειρᾶσθαι, ὥσπερ τὸ Πιττακοῦ ἔχει ἀπόφθεγμα εἰς Ἀμφιάραον. Καὶ οὐ κακοήθεις ἀλλ' εὐήθεις διὰ τὸ μήπω τεθεωρηκέναι πολλὰς πονηρίας· καὶ εὔπιστοι διὰ τὸ μήπω πολλὰ ἐξηπατῆσθαι. Καὶ εὐέλπιδες· ὥσπερ γὰρ οἱ οἰνωμένοι, οὕτω διάθερμοί εἰσιν οἱ νέοι ὑπὸ τῆς φύσεως· ἅμα δὲ καὶ διὰ τὸ μὴ πολλὰ ἀποτετυχηκέναι. Καὶ ζῶσι τὰ πλεῖστα ἐλπίδι· ἡ μὲν γὰρ ἐλπὶς τοῦ μέλλοντός ἐστιν ἡ δὲ μνήμη τοῦ παροιχομένου, τοῖς δὲ νέοις τὸ μὲν μέλλον πολὺ τὸ δὲ παρεληλυθὸς βραχύ· τῇ γὰρ πρώτῃ ἡμέρᾳ μεμνῆσθαι μὲν οὐδὲν οἷόν τε, ἐλπίζειν δὲ πάντα. Καὶ εὐεξαπάτητοί εἰσι διὰ τὸ εἰρημένον· ἐλπίζουσι γὰρ ῥᾳδίως. Καὶ ἀνδρειότεροι· θυμώδεις γὰρ καὶ εὐέλπιδες, ὧν τὸ μὲν μὴ φοβεῖσθαι τὸ δὲ θαρρεῖν ποιεῖ· οὔτε γὰρ ὀργιζόμενος οὐδεὶς φοβεῖται, τό τε ἐλπίζειν ἀγαθόν τι θαρραλέον ἐστίν. Καὶ αἰσχυντηλοί· οὐ γάρ πω καλὰ ἕτερα ὑπολαμβάνουσιν, ἀλλὰ πεπαίδευνται ὑπὸ τοῦ νόμου μόνον. Καὶ μεγαλόψυχοι· οὔτε γὰρ ὑπὸ τοῦ βίου πω τεταπείνωνται, ἀλλὰ τῶν ἀναγκαίων ἄπειροί εἰσιν, καὶ τὸ ἀξιοῦν αὑτὸν μεγάλων μεγαλοψυχία· τοῦτο δ' εὐέλπιδος. Καὶ μᾶλλον αἱροῦνται πράττειν τὰ καλὰ τῶν συμφερόντων· τῷ γὰρ ἤθει ζῶσι μᾶλλον ἢ τῷ λογισμῷ, ἔστι δὲ ὁ μὲν λογισμὸς τοῦ συμφέροντος ἡ δὲ ἀρετὴ τοῦ καλοῦ. Καὶ φιλόφιλοι καὶ φιλέταιροι μᾶλλον τῶν ἄλλων
1389 b *ἡλικιῶν διὰ τὸ χαίρειν τῷ συζῆν καὶ μήπω πρὸς τὸ συμφέρον κρίνειν μηδέν, ὥστε μηδὲ τοὺς φίλους. Καὶ ἅπαντα ἐπὶ τὸ μᾶλλον καὶ σφοδρότερον ἁμαρτάνουσι παρὰ τὸ Χιλώνειον· πάντα γὰρ ἄγαν πράττουσιν· φιλοῦσι γὰρ ἄγαν καὶ*

---

1. Ὁ Πιττακὸς ἦτο ἕνας ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ σοφοὺς καὶ τύραννος τῆς Μυτιλήνης. Τὸ ἀπόφθεγμα αὐτὸ ἔχει ὡς ἑξῆς :

Σὺ δ' οὔπω χρυσῶν ἔρωτος ἐγεύσω
ἢ γαρ ἂν χεῖρας εἶχες ἑτοίμους λαβεῖν ;

Δηλαδὴ «Ἀλλὰ σὺ δὲν εἶχες ἀκόμη δοκιμάσει τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ χρῆμα, πῶς λοιπὸν τὰ χέρια σου θὰ ἦσαν ἕτοιμα ν' ἁρπάξουν ;».

2. Μηδὲν ἄγαν.

δὲ τὸ ἐκφράζει τὸ γνωστὸν ἀπόφθεγμα τοῦ Πιτταχοῦ περὶ τοῦ Ἀμφιαράου [1]. Οἱ νέοι δὲν ἔχουν κακὰς διαθέσεις· εἶναι μᾶλλον καλοί, διότι δὲν εἶδαν ἀκόμη πολλὰ παραδείγματα διεφθαρμένων ἀνθρώπων. Εἶναι εὐκολόπιστοι, διότι δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐξαπατηθῆ συχνά. Εἶναι γεμᾶτοι ἐλπίδας· αὐτὸ συμβαίνει, διότι ἡ φύσις τοὺς ἔχει προικίσει μὲ ἕνα εἶδος θέρμης ὡσὰν αὐτὴν ποὺ αἰσθάνονται ὅσοι ἤπιαν πολὺ κρασί. Ὀφείλεται ὅμως ἡ ἰδιότης των αὐτὴ καὶ εἰς τὸ ὅτι δὲν ἐδοκίμασαν ἀκόμη πολλὰς ἀποτυχίας. Ζοῦν κυρίως μὲ τὴν ἐλπίδα, διότι ἡ μὲν ἐλπὶς ἀφορᾶ τὸ μέλλον, ἡ δὲ ἀνάμνησις τὸ παρελθόν· ἀλλὰ διὰ τοὺς νέους τὸ μὲν μέλλον μεγάλο, τὸ δὲ παρελθὸν μικρό. Καὶ πράγματι εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ὑπάρξεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ καμμιὰ ἀνάμνησις, ἐπιτρέπονται ὅμως ὅλαι αἱ ἐλπίδες. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν εὐκόλως ἐξαπατῶνται, διότι καὶ εὐκόλως σχηματίζουν ἐλπίδας. Ἐπειδὴ δὲ ἔχουν κλίσιν πρὸς τὴν ὀργὴν καὶ πρὸς τὴν ἐλπίδα εἶναι ἀνδρειότεροι, διότι ἡ μιὰ μὲν ἰδιότης συντελεῖ εἰς τὸ νὰ μὴ φοβοῦνται, ἡ δὲ ἄλλη δίδει θάρρος. Καὶ πράγματι κανεὶς δὲν φοβεῖται ὅταν εἶναι θυμωμένος, ἡ δὲ ἐλπὶς τῆς ἐπιτυχίας μᾶς κάμνει θαρραλέους. Εἶναι ντροπαλοί, διότι ξέρουν μόνον ὅσα ἐδιδάχθησαν σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους καὶ δὲν ὑποθέτουν ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα εὐχάριστα πράγματα. Εἶναι μεγαλόψυχοι, διότι ἀκόμη δὲν τοὺς ἐταπείνωσεν ὁ ἀγὼν τῆς ζωῆς οὔτε ἐδοκίμασαν ἀνάγκας. Ἐξ ἄλλου ὅποιος πιστεύει ὅτι εἶναι ἄξιος μεγάλων πραγμάτων εἶναι καὶ μεγαλόψυχος. Αὐτὸ ὅμως τὸ πιστεύουν ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν πολλὰς ἐλπίδας.

Προτιμοῦν νὰ κάμουν ἐκεῖνο ποὺ τοὺς φαίνεται ὡραῖον παρὰ ἐκεῖνο ποὺ τοὺς συμφέρει, διότι αἱ πράξεις των ὑπαγορεύονται μᾶλλον ἀπὸ τὴν καρδιὰ παρὰ ἀπὸ τὸν ὑπολογισμόν· καὶ ὁ ὑπολογισμὸς μὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του τὸ συμφέρον, ἐνῶ ἡ ἀρετὴ τὸ ὡραῖον. Οἱ νέοι ἀγαποῦν περισσότερον τοὺς φίλους καὶ τοὺς συντρόφους των παρὰ ὅσοι εὑρίσκονται εἰς ἄλλην ἡλικίαν· τοῦτο δὲ ἐπειδὴ δοκιμάζουν μεγάλην εὐχαρίστησιν εἰς τὸ νὰ ζοῦν μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους καὶ ἐπειδὴ ἀκόμη δὲν ἤρχισαν νὰ σχηματίζουν κρίσεις μὲ βάσιν τὸ συμφέρον των, γιὰ κανένα πρᾶγμα, ἑπομένως οὔτε καὶ γιὰ τοὺς φίλους των. Καὶ ὅλα τὰ σφάλματά των προέρχονται ἀπὸ τὴν ὑπερβολήν· διότι οἱ νέοι δὲν τηροῦν τὸ ρητὸν τοῦ Χίλωνος [2]. Πράγματι ὑπερβάλλουν εἰς ὅλα· ἀγαποῦν ὑπερβολικά, μισοῦν ὑπερβολικὰ καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς

μισοῦσιν ἄγαν καὶ τἆλλα πάντα ὁμοίως. Καὶ εἰδέναι ἅπαντα οἴονται καὶ διισχυρίζονται· τοῦτο γὰρ αἴτιόν ἐστιν καὶ τοῦ πάντα ἄγαν. Καὶ τὰ ἀδικήματα ἀδικοῦσιν εἰς ὕβριν, οὐ κακουργίαν. Καὶ ἐλεητικοὶ διὰ τὸ πάντας χρηστοὺς καὶ βελτίους ὑπολαμβάνειν· τῇ γὰρ αὑτῶν ἀκακίᾳ τοὺς πέλας μετροῦσιν, ὥστε ἀνάξια πάσχειν ὑπολαμβάνουσιν αὐτούς. Καὶ φιλογέλωτες, διὸ καὶ εὐτράπελοι· ἡ γὰρ εὐτραπελία πεπαιδευμένη ὕβρις ἐστίν.

13. *Τὸ μὲν οὖν τῶν νέων τοιοῦτόν ἐστιν ἦθος, οἱ δὲ πρεσβύτεροι καὶ παρηκμακότες σχεδὸν ἐκ τῶν ἐναντίων τούτοις τὰ πλεῖστα ἔχουσιν ἤθη· διὰ γὰρ τὸ πολλὰ ἔτη βεβιωκέναι καὶ πλείω ἐξηπατῆσθαι καὶ ἐξημαρτηκέναι, καὶ τὰ πλείω φαῦλα εἶναι τῶν πραγμάτων, οὔτε διαβεβαιοῦνται οὐδέν, ἧττόν τε ἄγαν ἅπαντα ἢ δεῖ. Καὶ οἴονται, ἴσασι δ' οὐδέν, καὶ ἀμφιδοξοῦντες προστιθέασιν ἀεὶ τὸ ἴσως καὶ τάχα, καὶ πάντα λέγουσιν οὕτως, παγίως δ' οὐδέν. Καὶ κακοήθεις εἰσίν· ἔστι γὰρ κακοήθεια τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα. Ἔτι δὲ καχύποπτοί εἰσι διὰ τὴν ἀπιστίαν, ἄπιστοι δὲ δι' ἐμπειρίαν. Καὶ οὔτε φιλοῦσιν σφόδρα οὔτε μισοῦσι διὰ ταῦτα, ἀλλὰ κατὰ τὴν Βίαντος ὑποθήκην καὶ φιλοῦσιν ὡς μισήσοντες καὶ μισοῦσιν ὡς φιλήσοντες. Καὶ μικρόψυχοι διὰ τὸ τεταπεινῶσθαι ὑπὸ τοῦ βίου· οὐδενὸς γὰρ μεγάλου οὐδὲ περιττοῦ, ἀλλὰ τῶν πρὸς τὸν βίον ἐπιθυμοῦσι. Καὶ ἀνελεύθεροι· ἓν γάρ τι τῶν ἀναγκαίων ἡ οὐσία, ἅμα δὲ καὶ διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἴσασιν ὡς χαλεπὸν τὸ κτήσασθαι καὶ ῥᾴδιον τὸ ἀποβαλεῖν. Καὶ δειλοὶ καὶ πάντα προφοβητικοί· ἐναντίως γὰρ διάκεινται τοῖς νέοις· κατεψυ-*

1. *Βίας ὁ Πριηνεύς*, εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ σοφῶν. Πρβλ. καὶ Κικέρωνος De amicitia § 16.

ἄλλας πράξεις των. Νομίζουν ὅτι τὰ ξέρουν ὅλα καὶ ἀνακατεύονται εἰς ὅλα· καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγον ἀκριβῶς εἶναι ὑπερβολικοί. Ἂν συμβῇ νὰ διαπράξουν κάποιο ἀδίκημα, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν αὐθάδειαν καὶ ὄχι εἰς κακίαν. Αἰσθάνονται εὔκολα οἶκτον, διότι θεωροῦν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καλοὺς καὶ ἐναρέτους. Πράγματι ὡς μέτρον κρίσεως γιὰ τοὺς ἄλλους χρησιμοποιοῦν τὴν ἰδικήν των ἀθωότητα καὶ γι αὐτὸ πιστεύουν ὅτι κάθε τι ποὺ παθαίνει ἕνας ἄλλος δὲν ἤξιζε νὰ τὸ πάθῃ. Ἀγαποῦν τὸ γέλιο καὶ γι' αὐτὸ τοὺς ἀρέσουν τὰ πειράγματα· διότι τὰ πειράγματα εἶναι ἕνα εἶδος εὐγενοῦς προσβολῆς.

13. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΗΘΩΝ ΤΗΣ ΓΕΡΟΝΤΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Αὐτὰ εἶναι τὰ ἤθη τῶν νέων· οἱ δὲ γεροντότεροι καὶ ὅσοι ἐπέρασαν πλέον τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν ἔχουν σχεδὸν ἐντελῶς τὸν ἀντίθετον χαρακτῆρα. Πράγματι ἐπειδὴ ἔζησαν πολλὰ χρόνια, ἐπειδὴ ἐξηπατήθησαν πολλάκις, ἐπειδὴ ὑπέπεσαν εἰς πολλὰ σφάλματα καὶ ἐπειδὴ αἱ περισσότεραι πράξεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι κακαί, γιὰ τίποτε δὲν εἶναι βέβαιοι, καὶ ὄχι μόνον δὲν κάμνουν ὑπερβολὰς ἀλλὰ πάντοτε ἐνεργοῦν ὀλιγώτερον ἀπὸ ὅ,τι πρέπει. Πάντοτε νομίζουν, ποτὲ δὲν λέγουν ὅτι ξαίρουν καλά. Καὶ ὅταν τὰ λεγόμενά των προκαλοῦν ἀντιρρήσεις προσθέτουν πάντοτε «ἴσως», «μπορεῖ». Γιὰ ὅλα τὰ πράγματα ἐκφράζονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ γιὰ κανένα μὲ βεβαιότητα. Εἶναι κακοῦ χαρακτῆρος, διότι καὶ τὸ νὰ ὑποπτεύεται κανεὶς κακὸ γιὰ κάθε τὶ δείχνει κακὸν χαρακτῆρα. Εἶναι δὲ καχύποπτοι, διότι δὲν πιστεύουν κανένα, δὲν πιστεύουν δὲ διότι ἔχουν πεῖραν. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον οὔτε ἀγαποῦν οὔτε μισοῦν μὲ σφοδρότητα, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὸ γνωμικὸ τοῦ Βίαντος [1] ἀγαποῦν ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο τὴν ἄλλη μέρα νὰ μισήσουν καὶ μισοῦν ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο τὴν ἄλλην ἡμέραν ν' ἀγαπήσουν. Εἶναι μικρόψυχοι, ἐπειδὴ τοὺς ἔχει ταπεινώσει ὁ ἀγὼν τῆς ζωῆς, διότι πράγματι αἱ ἐπιθυμίαι των δὲν στρέφονται πλέον πρὸς τίποτε τὸ μεγάλο καὶ ἀνώτερο, ἀλλ' ἐπιδιώκουν μόνον νὰ ἔχουν τὰ ὑλικὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς των. Εἶναι φιλοχρήματοι, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ χρῆμα τοὺς ἀναγκαιοῖ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔχουν δοκιμάσει πόσον δύσκολον εἶναι νὰ ἀποκτήσῃ κανεὶς καὶ πόσον εὔκολον νὰ χάσῃ. Εἶναι δειλοὶ καὶ ὅλα τοὺς φοβίζουν, διότι εὑρίσκονται εἰς ψυχικὴν διάθεσιν ἐντελῶς ἀντίθετον ἀπὸ ἐκείνην ποὺ ἔχουν οἱ νέοι. Πράγματι, εἶναι ἐντελῶς ψυχροί,

γμένοι γάρ εἰσιν, οἱ δὲ θερμοί, ὥστε προωδοπεποίηκε τὸ γῆρας τῇ δειλίᾳ· καὶ γὰρ ὁ φόβος κατάψυξίς ἐστιν. Καὶ φιλόζωοι, καὶ μᾶλλον ἐπὶ τῇ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ διὰ τὸ τοῦ ἀπόντος εἶναι τὴν ἐπιθυμίαν, καὶ οὗ δὲ ἐνδεεῖς, τούτου μάλιστα ἐπιθυμεῖν. Καὶ φίλαυτοι μᾶλλον ἢ δεῖ· μικροψυχία γάρ τις καὶ αὕτη. Καὶ πρὸς τὸ συμφέρον ζῶσιν, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ καλόν, μᾶλλον ἢ δεῖ διὰ τὸ φίλαυτοι εἶναι· τὸ μὲν
1390a *γὰρ συμφέρον αὐτῷ ἀγαθόν ἐστι, τὸ δὲ καλὸν ἁπλῶς. Καὶ ἀναίσχυντοι μᾶλλον ἢ αἰσχυντηλοί· διὰ γὰρ τὸ μὴ φροντίζειν ὁμοίως τοῦ καλοῦ καὶ συμφέροντος ὀλιγωροῦσι τοῦ δοκεῖν. Καὶ δυσέλπιδες διὰ τὴν ἐμπειρίαν· τὰ γὰρ πλείω τῶν γιγνομένων φαῦλά ἐστιν· ἀποβαίνει γὰρ τὰ πολλὰ ἐπὶ τὸ χεῖρον· καὶ ἔτι διὰ τὴν δειλίαν. Καὶ ζῶσι τῇ μνήμῃ μᾶλλον ἢ τῇ ἐλπίδι· τοῦ γὰρ βίου τὸ μὲν λοιπὸν ὀλίγον τὸ δὲ παρεληλυθὸς πολύ, ἔστι δὲ ἡ μὲν ἐλπὶς τοῦ μέλλοντος ἡ δὲ μνήμη τῶν παροιχομένων. Ὅ περ αἴτιον καὶ τῆς ἀδολεσχίας αὐτοῖς· διατελοῦσι γὰρ τὰ γενόμενα λέγοντες· ἀναμιμνησκόμενοι γὰρ ἥδονται. Καὶ οἱ θυμοὶ ὀξεῖς μὲν ἀσθενεῖς δέ εἰσιν, καὶ ἐπιθυμίαι αἱ μὲν ἐκλελοίπασιν αἱ δὲ ἀσθενεῖς εἰσιν, ὥστε οὔτ' ἐπιθυμητικοὶ οὔτε πρακτικοὶ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας, ἀλλὰ κατὰ τὸ κέρδος. Διὸ σωφρονικοὶ φαίνονται οἱ τηλικοῦτοι· αἵ τε γὰρ ἐπιθυμίαι ἀνείκασι καὶ δουλεύουσι τῷ κέρδει. Καὶ μᾶλλον ζῶσι κατὰ λογισμὸν ἢ κατὰ τὸ ἦθος· ὁ μὲν γὰρ λογισμὸς τοῦ συμφέροντος τὸ δ' ἦθος τῆς ἀρετῆς ἐστιν. Καὶ τἀδικήματα ἀδικοῦσιν εἰς κακουργίαν, οὐχ ὕβριν. Ἐλεητικοὶ δὲ καὶ οἱ γέροντές εἰσιν, ἀλλ' οὐ διὰ ταὐτὰ τοῖς νέοις· οἱ μὲν γὰρ διὰ φιλανθρωπίαν, οἱ δὲ δι' ἀσθένειαν·*

ἐνῷ ἐκεῖνοι, ὅπως εἴπαμεν, εἶναι θερμοὶ καὶ γι' αὐτὸ τὸ γῆρας τοὺς προδιαθέτει πρὸς τὴν δειλίαν. Διότι καὶ ἐκεῖνος ποὺ φοβεῖται παγώνει. Ἀγαποῦν ὑπερβολικὰ τὴν ζωήν των καὶ μάλιστα ὅσο πλησιάζει τὸ τέλος των. Τοῦτο δὲ συμβαίνει, διότι ἡ ἐπιθυμία ἀφορᾶ πάντοτε κάτι ποὺ δὲν τὸ ἔχομεν. Καὶ κυρίως ἐπιθυμοῦμεν τὸ πρᾶγμα ποὺ μᾶς λείπει. Ἀγαποῦν τὸν ἑαυτόν των περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι πρέπει, καὶ τοῦτο δὲ εἶναι κάποιο εἶδος μικροψυχίας. Ἡ ζωή των κανονίζεται σύμφωνα μὲ τὸ συμφέρον των καὶ ὄχι σύμφωνα μὲ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ὡραῖον· αὐτὸ δὲ συμβαίνει εἰς βαθμὸν μεγαλύτερον ἀπὸ ὅ,τι πρέπει, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι φίλαυτοι. Πράγματι, τὸ μὲν συμφέρον εἶναι καλὸ γιὰ μᾶς τοὺς ἰδίους, ἐνῷ τὸ ὡραῖον εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καλόν. Δὲν εἶναι ντροπαλοὶ ἀλλὰ μᾶλλον ἀναίσχυντοι, τοῦτο δὲ συμβαίνει ἐπειδή, ἀποβλέποντες περισσότερον πρὸς τὸ συμφέρον των παρὰ πρὸς τὸ ὡραῖον, δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν γνώμην τῶν ἄλλων. Ἡ πεῖρα των τοὺς ἐδίδαξε νὰ μὴ τρέφουν ἐλπίδας, διότι τὰ περισσότερα πράγματα ποὺ συμβαίνουν εἰς τὸν κόσμον εἶναι δυσάρεστα καὶ ἡ ἔκβασίς των εἶναι πρὸς τὸ χειρότερον. Καὶ ἡ δειλία των ἐπίσης εἶναι ἕνας λόγος διὰ τὸν ὁποῖον δὲν τρέφουν ἐλπίδας. Ζοῦν περισσότερον μὲ τὴν ἀνάμνησιν παρὰ μὲ τὴν ἐλπίδα, διότι ἡ πολλὴ ζωή των ἐπέρασε καὶ τοὺς ἀπομένει ὀλίγη καὶ ἡ μὲν ἐλπὶς στρέφεται πρὸς τὸ μέλλον, ἡ δὲ ἀνάμνησις πρὸς τὸ παρελθόν. Αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ αἰτία τῆς φλυαρίας των· πράγματι συνεχῶς διηγοῦνται ἐκεῖνα ποὺ τοὺς συνέβησαν, διότι εὑρίσκουν ἡδονὴν εἰς τὴν ἀνάμνησίν των. Ὁ θυμός των εἶναι ἔντονος, ὄχι ὅμως καὶ μεγάλος. Ἀπὸ τὰς ἐπιθυμίας ἄλλαι τοὺς ἐγκατέλειψαν τελείως, ἄλλαι δὲ εἶναι ἐντελῶς ἀσθενεῖς καὶ ἔτσι ἢ δὲν ἐκδηλώνουν καμμιὰν ἐπιθυμία ἢ καὶ ἐὰν ἐκδηλώνουν δὲν ἠμποροῦν νὰ τὴν πραγματοποιήσουν καὶ ἐπιδιώκουν μόνον ὅ,τι εἶναι ἐπικερδές. Καὶ γι' αὐτὸ ὅσοι ἔφθασαν εἰς αὐτὴν τὴν ἡλικίαν φαίνονται ἐγκρατεῖς. Διότι αἱ μὲν ἐπιθυμίαι τοὺς ἔχουν ἀφήσει, ὑπεδουλώθησαν δὲ εἰς τὸ κέρδος. Ἡ ζωή των ρυθμίζεται μᾶλλον ἀπὸ τὸν ὑπολογισμὸν παρὰ ἀπὸ τὸ αἴσθημα. Καὶ ὁ μὲν ὑπολογισμὸς ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμφέρον, τὸ δὲ αἴσθημα εἰς τὴν ἀρετήν. Ἂν συμβῇ νὰ ὑποπέσουν εἰς ἀδίκημα αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὸν κακόν των χαρακτῆρα καὶ ὄχι εἰς αὐθάδειαν. Καὶ οἱ γέροντες ἐπίσης αἰσθάνονται οἶκτον, ὄχι ὅμως διὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν ποὺ τὸν αἰσθάνονται οἱ νέοι. Πράγματι οἱ νέοι δοκιμάζουν αὐτὸ τὸ αἴσθημα ἀπὸ ἀνθρωπισμόν, ἐνῶ

πάντα γὰρ οἴονται ἐγγὺς εἶναι αὐτοῖς παθεῖν, τοῦτο δ' ἦν ἐλεητικόν, ὅθεν ὀδυρτικοί εἰσι, καὶ οὐκ εὐτράπελοι οὐδὲ φιλογέλοιοι· ἐναντίον γὰρ τὸ ὀδυρτικὸν τῷ φιλογέλωτι.

Τῶν μὲν οὖν νέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τὰ ἤθη τοιαῦτα, ὥστ' ἐπεὶ ἀποδέχονται πάντες τοὺς τῷ σφετέρῳ ἤθει λεγομένους λόγους καὶ τοὺς ὁμοίους, οὐκ ἄδηλον πῶς χρώμενοι τοῖς λόγοις τοιοῦτοι φανοῦνται καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ λόγοι.

14. *Οἱ δ' ἀκμάζοντες φανερὸν ὅτι μεταξὺ τούτων τὸ ἦθος ἔσονται ἑκατέρων ἀφαιροῦντες τὴν ὑπερβολήν, καὶ οὔτε σφόδρα θαρροῦντες (θρασύτης γὰρ τὸ τοιοῦτον) οὔτε λίαν φοβούμενοι, καλῶς δὲ πρὸς ἄμφω ἔχοντες, οὔτε πᾶσι πιστεύοντες οὔτε πᾶσιν ἀπιστοῦντες, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀληθὲς κρίνοντες μᾶλλον, καὶ οὔτε πρὸς τὸ καλὸν ζῶντες μόνον οὔτε*
1390b *πρὸς τὸ συμφέρον ἀλλὰ πρὸς ἄμφω, καὶ οὔτε πρὸς φειδὼ οὔτε πρὸς ἀσωτίαν ἀλλὰ πρὸς τὸ ἁρμόττον. Ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς θυμὸν καὶ πρὸς ἐπιθυμίαν. Καὶ σώφρονες μετ' ἀνδρίας καὶ ἀνδρεῖοι μετὰ σωφροσύνης. Ἐν γὰρ τοῖς νέοις καὶ τοῖς γέρουσι διῄρηται ταῦτα· εἰσὶν γὰρ οἱ μὲν νέοι ἀνδρεῖοι καὶ ἀκόλαστοι, οἱ δὲ πρεσβύτεροι σώφρονες καὶ δειλοί. Ὡς δὲ καθόλου εἰπεῖν, ὅσα μὲν διῄρηται ἡ νεότης καὶ τὸ γῆρας τῶν ὠφελίμων, ταῦτα ἄμφω ἔχουσιν, ὅσα δὲ ὑπερβάλλουσιν ἢ ἐλλείπουσιν, τούτων τὸ μέτριον καὶ τὸ ἁρμόττον. Ἀκμάζει δὲ τὸ μὲν σῶμα ἀπὸ τῶν τριάκοντα ἐτῶν μέχρι τῶν πέντε καὶ τριάκοντα, ἡ δὲ ψυχὴ περὶ τὰ ἑνὸς δεῖν πεντήκοντα.*

οἱ γέροι ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας των. Αὐτὴ πράγματι συντελεῖ εἰς τὸ νὰ νομίζουν ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν πρόκειται νὰ πάθουν κάτι κακόν, ἡ δὲ ψυχικὴ αὐτὴ κατάστασις, ὅπως εἴπαμεν, εἶναι ἐκείνη ποὺ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ δοκιμάζωμεν οἶκτον καὶ γι' αὐτὸ συνεχῶς γκρινιάζουν καὶ δὲν τοὺς ἀρέσουν οὔτε τὰ ἀστεῖα οὔτε τὸ γέλιο. Διότι ὁ γκρινιάρης εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ εὐθύμου ἀνθρώπου.

Αὐτὸς εἶναι ὁ χαρακτὴρ τῶν νέων καὶ τῶν γέρων καὶ ἑπομένως ἐπειδὴ εἰς τὸν καθένα εἶναι εὐπρόσδεκτοι ἐκεῖνοι οἱ λόγοι ποὺ ταιριάζουν εἰς τὸν χαρακτῆρα του ἢ πλησιάζουν πρὸς αὐτόν, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν ποίους λόγους πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμεν, ὥστε καὶ ἡμεῖς καὶ ἡ ἀγόρευσίς μας νὰ φαίνεται ὅτι συμφωνεῖ μὲ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀκροατηρίου μας.

14. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΗΘΩΝ ΤΗΣ ΑΝΔΡΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Ὅσοι εὑρίσκονται εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας των εἶναι φανερὸν ὅτι ἔχουν χαρακτῆρα διάμεσον μεταξὺ τοῦ νεανικοῦ καὶ τοῦ γεροντικοῦ καὶ ἀποφεύγουν τὰς ὑπερβολὰς καὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου. Ἑπομένως δὲν εἶναι οὔτε ὑπερβολικὰ θαρραλέοι (διότι τοῦτο καταντᾶ θράσος) οὔτε πάλιν ἐξαιρετικὰ δειλοί, ἀλλὰ κρατοῦν μίαν ὀρθὴν στάσιν μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν αἰσθημάτων. Δὲν ἐμπιστεύονται εἰς τὸν πρῶτον τυχόντα, ἀφ' ἑτέρου ὅμως δὲν δυσπιστοῦν πρὸς ὅλον τὸν κόσμον, ἀλλὰ σχηματίζουν ἰδιαιτέραν κρίσιν διὰ τὸν καθένα καὶ ἡ κρίσις αὐτὴ πλησιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ζωή των δὲν ρυθμίζεται μόνον ἀπὸ τὸ συμφέρον οὔτε μόνον ἀπὸ τὸ ὡραῖον, ἀλλὰ ἀπὸ ἕνα συγκερασμὸν καὶ τῶν δύο. Δὲν εἶναι οὔτε φιλάργυροι οὔτε ἄσωτοι, ἀλλὰ κρατοῦν τὸ μέτρον ποὺ ἁρμόζει. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ ἐν σχέσει μὲ τὴν ὀργὴν καὶ μὲ τὰς ἐπιθυμίας των. Εἶναι φρόνιμοι, χωρὶς γι' αὐτὸ νὰ εἶναι δειλοί, καὶ εἶναι ἀνδρεῖοι χωρὶς γι' αὐτὸ νὰ τοὺς ἐγκαταλείπῃ ἡ φρόνησις· ἐνῶ εἰς τοὺς νέους καὶ εἰς τοὺς γέρους αἱ δύο αὐταὶ ἰδιότητες χωρίζονται. Πράγματι, οἱ μὲν νέοι εἶναι γενναῖοι, ἀλλὰ τελείως ἀσυλλόγιστοι, οἱ δὲ γέροι φρόνιμοι, ἀλλὰ δειλοί. Καὶ γενικὰ οἱ ὥριμοι ἄνδρες συνενώνουν τὰ προτερήματα καὶ τῆς νεανικῆς καὶ τῆς γεροντικῆς ἡλικίας καὶ ἐνῶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἡλικίας ὑπάρχουν ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις, ἐκεῖνοι ἔχουν τὸ προσῆκον μέτρον εἰς ὅλας τὰς ἰδιότητάς των. Καὶ ἡ μὲν σωματικὴ ἀκμὴ σημειοῦται μεταξὺ τοῦ τριακοστοῦ καὶ τοῦ τριακοστοῦ πέμπτου

Περὶ μὲν οὖν νεότητος καὶ γήρως καὶ ἀκμῆς, ποίων ἠθῶν ἕκαστόν ἐστιν, εἰρήσθω τοσαῦτα.

15. *Περὶ δὲ τῶν ἀπὸ τύχης γιγνομένων ἀγαθῶν, δι' ὅσα αὐτῶν καὶ τὰ ἤθη ποιά ἄττα συμβαίνει τοῖς ἀνθρώποις, λέγωμεν ἐφεξῆς. Εὐγενείας μὲν οὖν ἦθός ἐστι τὸ φιλοτιμότερον εἶναι τὸν κεκτημένον αὐτήν· ἅπαντες γάρ, ὅταν ὑπάρχῃ τι, πρὸς τοῦτο σωρεύειν εἰώθασιν, ἡ δ' εὐγένεια ἐντιμότης προγόνων ἐστίν. Καὶ καταφρονητικὸν καὶ τῶν ὁμοίων ἐστὶν τοῖς προγόνοις αὐτῶν, διότι πόρρω ταὐτὰ μᾶλλον ἢ ἐγγὺς γιγνόμενα ἐντιμότερα καὶ εὐαλαζόνευτα. Ἔστι δὲ εὐγενὲς μὲν κατὰ τὴν τοῦ γένους ἀρετήν, γενναῖον δὲ κατὰ τὸ μὴ ἐξίστασθαι τῆς φύσεως· ὅπερ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οὐ συμβαίνει τοῖς εὐγενέσιν, ἀλλ' εἰσὶν οἱ πολλοὶ εὐτελεῖς· φορὰ γάρ τίς ἐστιν ἐν τοῖς γένεσιν ἀνδρῶν ὥσπερ ἐν τοῖς κατὰ τὰς χώρας γιγνομένοις, καὶ ἐνίοτε ἂν ᾖ ἀγαθὸν τὸ γένος, ἐγγίγνονται διά τινος χρόνου ἄνδρες περιττοί, κἄπειτα πάλιν ἀναδίδωσιν. Ἐξίσταται δὲ τὰ μὲν εὐφυᾶ γένη εἰς μανικώτερα ἤθη, οἷον οἱ ἀπ' Ἀλκιβιάδου καὶ οἱ ἀπὸ Διονυσίου τοῦ προτέρου, τὰ δὲ στάσιμα εἰς ἀβελτερίαν καὶ νωθρότητα, οἷον οἱ ἀπὸ Κίμωνος καὶ Περικλέους καὶ Σωκράτους.*

16. *Τῷ δὲ πλούτῳ ἃ ἕπεται ἤθη, ἐπιπολῆς ἔστιν ἰδεῖν ἅπασιν· ὑβρισταὶ γὰρ καὶ ὑπερήφανοι, πάσχοντές τι ὑπὸ τῆς κτήσεως τοῦ πλούτου· ὥσπερ γὰρ ἔχοντες ἅπαντα τἀγαθὰ*
1391a *οὕτω διάκεινται· ὁ δὲ πλοῦτος οἷον τιμή τις τῆς ἀξίας τῶν*

ἔτους τῆς ἡλικίας ἡ δὲ πνευματικὴ γύρω εἰς τὸ τεσσαρακοστὸν ἔνατον.

Αὐτὰ ἔπρεπε νὰ λεχθοῦν περὶ τῶν χαρακτήρων τῶν νέων καὶ τῶν γερόντων καὶ τῶν ὡρίμων ἀνδρῶν.

15. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΗΘΩΝ ΤΩΝ ΕΥΓΕΝΩΝ

Καὶ τώρα ἂς ἐξετάσωμεν τὰ ἀγαθὰ ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν τύχην καὶ τὴν ἐπίδρασιν ποὺ ἔχουν αὐτὰ ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἄνθρωποι εὐγενοῦς καταγωγῆς ἐκ χαρακτῆρος ἐπιδιώκουν τὰς τιμὰς περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον. Πράγματι ὅλοι συνηθίζουν νὰ ἐπιδιώκουν τὴν αὔξησιν τῶν ἀγαθῶν ποὺ κατέχουν ἤδη. Εὐγενεῖς δὲ εἶναι ὅσοι κατάγονται ἀπὸ προγόνους ποὺ ἔχουν ἀπολαύσει μεγάλων τιμῶν. Ἐπίσης ἐκ χαρακτῆρος οἱ εὐγενεῖς δείχνουν περιφρόνησιν πρὸς τοὺς προγόνους τῶν ὁμοίων των, αὐτὸ δὲ συμβαίνει διότι ὅσον σπανιώτεροι εἶναι τόσο περισσότερον τιμῶνται καὶ ἠμποροῦν νὰ ὑπερηφανεύωνται διὰ τὴν καταγωγήν των. Ἡ εὐγένεια διαφέρει ἀπὸ τὴν γενναιότητα, διότι ἡ μὲν πρώτη συνίσταται εἰς τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς οἰκογενείας, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὸ ὅτι ὁ γενναῖος δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δὲ συχνὰ δὲν παρατηρεῖται εἰς τοὺς ἀνθρώπους εὐγενοῦς καταγωγῆς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι εἶναι ἀσήμαντοι. Πράγματι καὶ εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν ἀνθρώπων καθὼς καὶ εἰς τὰ προϊόντα τῆς γῆς παρατηρεῖται μία διαδοχὴ ἀνομοίων καταστάσεων καὶ κάποτε ἂν ἡ οἰκογένεια εἶναι καλὴ ἐξαφνικὰ παρουσιάζονται ἀπ' αὐτὴν ἄνθρωποι ἐντελῶς ὑπέροχοι, κατόπιν δὲ πάλιν ἐπανέρχεται μία κανονικὴ κατάστασις. Οἱ ἀπόγονοι τῶν πολὺ ἐξύπνων ἀνθρώπων συμβαίνει νὰ καταντήσουν εἰς τὴν τρέλλα, ὅπως ἔγινε μὲ ἐκείνους ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ ἀπὸ τὸν Διονύσιον τὸν πρῶτον. Οἱ δὲ ἀπόγονοι τῶν θετικῶν καὶ μετρημένων καταντοῦν νωθροὶ καὶ καὶ ἠλίθιοι, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Σωκράτους.

16. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΗΘΩΝ ΤΩΝ ΠΛΟΥΣΙΩΝ

Ποῖον χαρακτῆρα ἔχουν οἱ πλούσιοι, εἶναι πολὺ εὔκολον νὰ ἀντιληφθῇ ὁ καθένας. Εἶναι αὐθάδεις καὶ ὑπερήφανοι ὡσὰν νὰ παθαίνουν κάτι τι μὲ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ πλούτου. Συμπεριφέρονται σὰν νὰ κατέχουν ὅλα τὰ ἀγαθά. Ἐπειδὴ δὲ τὸ χρῆμα εἶναι τὸ μέτρον μὲ τὸ ὁποῖον ἐκτιμῶνται ὅλα

ἄλλων, διὸ φαίνεται ὤνια ἅπαντα εἶναι αὐτοῦ. Καὶ τρυφεροὶ καὶ σαλάκωνες, τρυφεροὶ μὲν διὰ τὴν τρυφὴν καὶ τὴν ἔνδειξιν τῆς εὐδαιμονίας, σαλάκωνες δὲ καὶ σόλοικοι διὰ τὸ πάντας εἰωθέναι διατρίβειν περὶ τὸ ἐρώμενον καὶ θαυμαζόμενον ὑπ' αὐτῶν, καὶ τὸ οἴεσθαι ζηλοῦν τοὺς ἄλλους ἃ καὶ αὐτοί. Ἅμα δὲ καὶ εἰκότως τοῦτο πάσχουσιν· πολλοὶ γάρ εἰσιν οἱ δεόμενοι τῶν ἐχόντων. Ὅθεν καὶ τὸ Σιμωνίδου εἴρηται περὶ τῶν σοφῶν καὶ πλουσίων πρὸς τὴν γυναῖκα τὴν Ἱέρωνος ἐρομένην πότερον γενέσθαι κρεῖττον πλούσιον ἢ σοφόν· πλούσιον εἰπεῖν «Τοὺς σοφοὺς γάρ, ἔφη, ἔστιν ὁρᾶν ἐπὶ ταῖς τῶν πλουσίων θύραις διατρίβοντας·» καὶ τὸ οἴεσθαι ἀξίους εἶναι ἄρχειν· ἔχειν γὰρ οἴονται ὧν ἕνεκεν ἄρχειν ἄξιον. Καὶ ὡς ἐν κεφαλαίῳ, ἀνοήτου εὐδαίμονος ἦθος πλούτου ἐστίν. Διαφέρει δὲ τοῖς νεωστὶ κεκτημένοις καὶ τοῖς πάλαι τὰ ἤθη τῷ ἅπαντα μᾶλλον καὶ φαυλότερα τὰ κακὰ ἔχειν τοὺς νεοπλούτους· ὥσπερ γὰρ ἀπαιδευσία πλούτου ἐστὶ τὸ νεόπλουτον εἶναι. Καὶ ἀδικήματα ἀδικοῦσιν οὐ κακουργικά, ἀλλὰ τὰ μὲν ὑβριστικὰ τὰ δὲ ἀκρατευτικά, οἷον εἰς αἰκίαν καὶ μοιχείαν.

17. *Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ δυνάμεως σχεδὸν τὰ πλεῖστα φανερά ἐστιν ἤθη· τὰ μὲν γὰρ τὰ αὐτὰ ἔχει δύναμις τῷ πλούτῳ τὰ δὲ βελτίω· φιλοτιμότεροι γὰρ καὶ ἀνδρωδέστεροί εἰσιν τὰ ἤθη οἱ δυνάμενοι τῶν πλουσίων διὰ τὸ ἐφίεσθαι ἔργων ὅσα ἐξουσία αὐτοῖς πράττειν διὰ τὴν δύναμιν. Καὶ σπουδαστικώτεροι διὰ τὸ ἐν ἐπιμελείᾳ εἶναι, ἀναγκαζόμενοι σκοπεῖν*

τὰ ἄλλα πράγματα, ὁ πλούσιος νομίζει ὅτι ὅλα μπορεῖ νὰ τὰ ἀγοράσῃ. Εἶναι μαλθακοὶ καὶ κενόδοξοι, μαλθακοὶ μὲν ἐξ αἰτίας τῶν συνηθειῶν των καὶ τῆς τάσεως ποὺ ἔχουν νὰ παρουσιάζουν εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὴν εὐημερίαν των, κενόδοξοι δὲ καὶ ξιππασμένοι, ἐπειδὴ ὅλος ὁ κόσμος συνηθίζει νὰ ἀσχολῆται μὲ τὸ τί θαυμάζουν καὶ τὸ τί τοὺς ἀρέσει καὶ ἐπειδὴ νομίζουν ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι προσπαθοῦν νὰ ἐπιτύχουν ὅσα ἐκεῖνοι κατέχουν. Ὡς πρὸς τοῦτο δὲ δὲν ἔχουν καὶ ἄδικον, γιατὶ πράγματι πολλοὶ ἔχουν ἀνάγκην τῶν πραγμάτων ποὺ αὐτοὶ κατέχουν καὶ γι' αὐτὸ ὁ Σιμωνίδης εἶπε τὴν γνωστὴν φράσιν του περὶ σοφίας καὶ πλούτου, τότε ποὺ ἡ γυναῖκα τοῦ Ἱέρωνος τὸν ἐρώτησε τί εἶναι καλύτερον, νὰ γίνῃ κανεὶς σοφὸς ἢ νὰ γίνῃ πλούσιος. Εἶναι γνωστὸν πράγματι ὅτι ἀπήντησε «καλύτερα νὰ γίνῃ πλούσιος, διότι εἶναι εὔκολον νὰ ἀντιληφθῶμεν πόσοι σοφοὶ περνοῦν τὴν ζωήν των στὶς πόρτες τῶν πλουσίων».

Οἱ πλούσιοι πιστεύουν ὅτι εἶναι ἄξιοι νὰ κυβερνοῦν, διότι νομίζουν ὅτι κατέχουν ἐκεῖνο ποὺ καθιστᾶ τοὺς ἀνθρώπους ἀξίους τῆς ἐξουσίας. Καὶ μὲ λίγα λόγια οἱ πλούσιοι ἔχουν χαρακτῆρα εὐτυχισμένου ἀνοήτου ἀνθρώπου. Μεταξὺ δὲ τοῦ χαρακτῆρος ἑνὸς ποὺ ἀπὸ πολὺν καιρὸν εἶναι πλούσιος καὶ ἑνὸς νεοπλούτου εἶναι ὅτι ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἔχει ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἐλαττώματα εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμόν· διότι τὸ νὰ εἶναι κανεὶς νεόπλουτος ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ τὴν χονδροειδεστέραν μορφὴν πλούτου. Ἂν συμβῇ οἱ πλούσιοι νὰ διαπράξουν ἀδίκημα, τοῦτο δὲν προέρχεται ἀπὸ κακίαν, ἀλλὰ ἄλλοτε μὲν ἀπὸ αὐθάδειαν καὶ ἄλλοτε ἀπὸ ἔλλειψιν ἐγκρατείας καὶ γι' αὐτὸ οἱ πλούσιοι πότε δέρνουν καὶ πότε διαπράττουν μοιχείας.

17. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΗΘΩΝ ΤΩΝ ΙΣΧΥΡΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΥΤΥΧΩΝ

Ἐπίσης εἶναι σχεδὸν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος εὔκολον νὰ διακρίνῃ ὁ καθένας ποῖος εἶναι ὁ χαρακτὴρ τῶν ἰσχυρῶν. Αὐτοὶ πράγματι ἔχουν ἄλλας μὲν ἰδιότητας κοινὰς μὲ τοὺς πλουσίους καὶ ἄλλας καλυτέρας. Γενικὰ ἐπιδιώκουν τὰς τιμὰς καὶ εἶναι γενναιότεροι παρὰ οἱ πλούσιοι· συμβαίνει δὲ τοῦτο ἐπειδὴ ρέπουν πρὸς πράξεις ποὺ ἐξ αἰτίας τῆς ἰσχύος των τοὺς εἶναι εὔκολον νὰ τὰς πραγματοποιήσουν. Ἐπίσης εἶναι δραστηριώτεροι διότι εἶναι συνεχῶς ἀπησχολημένοι, τοῦτο δὲ συμβαίνει ἐπειδὴ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἀγρυπνοῦν διὰ τὰ πράγματα ποὺ ἀποτελοῦν τὴν δύναμίν

τὰ περὶ τὴν δύναμιν. Καὶ σεμνότεροι ἢ βαρύτεροι· ποιεῖ γὰρ σεμνοτέρους τὸ ἀξίωμα, διὸ μετριάζουσιν· ἔστι δὲ ἡ σεμνότης μαλακὴ καὶ εὐσχήμων βαρύτης. Κἂν ἀδικῶσιν, οὐ μικραδικηταί εἰσιν ἀλλὰ μεγαλάδικοι.

Ἡ δ᾽ εὐτυχία κατὰ μόριά τε τῶν εἰρημένων ἔχει τὰ ἤθη· εἰς γὰρ ταῦτα συντείνουσιν αἱ μέγισται δοκοῦσαι εἶναι εὐτυχίαι· καὶ ἔτι εἰς εὐτεκνίαν καὶ τὰ κατὰ τὸ σῶμα ἀγαθὰ παρασκευάζει ἡ εὐτυχία πλεονεκτεῖν. Ὑπερηφανώτεροι μὲν 1391b οὖν καὶ ἀλογιστότεροι διὰ τὴν εὐτυχίαν εἰσίν, ἓν δὲ ἀκολουθεῖ βέλτιστον ἦθος τῇ εὐτυχίᾳ, ὅτι φιλόθεοί εἰσι καὶ ἔχουσιν πρὸς τὸ θεῖόν πως, πιστεύοντες διὰ τὰ γιγνόμενα ἀπὸ τῆς τύχης.

18. Περὶ μὲν οὖν τῶν καθ᾽ ἡλικίαν καὶ τύχην ἠθῶν εἴρηται· τὰ γὰρ ἐναντία τῶν εἰρημένων ἐκ τῶν ἐναντίων φανερά ἐστιν, οἷον πένητος καὶ ἀτυχοῦς ἦθος καὶ ἀδυνάτου. ἐπεὶ δὲ ἡ τῶν πιθανῶν λόγων χρῆσις πρὸς κρίσιν ἐστὶ (περὶ ὧν γὰρ ἴσμεν καὶ κεκρίκαμεν, οὐδὲν ἔτι δεῖ λόγου) ἔστι δ᾽ ἐάν τε πρὸς ἕνα τις τῷ λόγῳ χρώμενος προτρέπῃ ἢ ἀποτρέπῃ, οἷον οἱ νουθετοῦντες ποιοῦσιν ἢ πείθοντες (οὐδὲν γὰρ ἧττον κριτὴς ὁ εἷς· ὃν γὰρ δεῖ πεῖσαι, οὗτός ἐστιν ὡς εἰπεῖν ἁπλῶς κριτής) ἐάν τε πρὸς ἀμφισβητοῦντα ἐάν τε πρὸς ὑπόθεσιν λέγῃ τις, ὁμοίως· τῷ γὰρ λόγῳ ἀνάγκη χρῆσθαι καὶ ἀναιρεῖν τὰ ἐναντία, πρὸς ἃ ὥσπερ ἀμφισβητοῦντα τὸν λόγον ποιεῖται. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν τοῖς ἐπιδει-

των. Πρέπει νὰ χαρακτηρισθοῦν μᾶλλον ὡς ἀξιοπρεπεῖς παρὰ ὡς σοβαροί. Διότι ἡ ἐξουσία ποὺ ἔχουν τοὺς κάμνει ἀξιοπρεπεῖς καὶ γι' αὐτὸ κρατοῦν μέτρον εἰς ὅλα τὰ πράγματα. Ἀξιοπρέπεια δὲ εἶναι ἡ σοβαρότης ποὺ συνδυάζεται μὲ γλυκύτητα καὶ εὐπρέπειαν. Τέλος ἂν συμβῇ νὰ διαπράξουν ἀδίκημα, τοῦτο δὲν θὰ εἶναι μικρᾶς ἀλλὰ μεγάλης σημασίας.

Ἡ δὲ εὐτυχία ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας της διαμορφώνει τὸν χαρακτῆρα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ποὺ ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω· διότι αὐτὰ ποὺ πρὸ ὀλίγου περιεγράψαμεν, θεωροῦνται ὅτι εἶναι τὰ μεγαλύτερα εὐτυχήματα. Ἐκτὸς δὲ αὐτῶν ἡ εὐτυχία συνίσταται εἰς τὴν ὕπαρξιν καλῶν ἀπογόνων καθὼς καὶ σωματικῶν πλεονεκτημάτων. Ἡ εὐτυχία κάμνει τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑπερηφανεύεται καὶ νὰ παραλογίζεται περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι συνήθως συμβαίνει. Πάντως οἱ εὐτυχεῖς ἄνθρωποι ἔχουν καὶ ἕνα μεγάλο προτέρημα, ὅτι ἀγαποῦν τὸν θεὸν καὶ γενικὰ εἶναι εὐσεβεῖς, τοῦτο δὲ διότι τὰ καλὰ ποὺ ὀφείλουν εἰς τὴν τύχην τοὺς κάνουν νὰ πιστεύουν.

18. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΟΙΝΑ ΕΙΣ ΟΛΑ ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ

Ἕως ἐδῶ ἐξεθέσαμεν ποίαν ἐπίδρασιν ἡ ἡλικία καὶ ἡ τύχη ἔχει ἐπάνω εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων. Διότι ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν εἶναι φανερὰ καὶ ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀντιθέτων καταστάσεων, λ.χ. τῆς πενίας, τῆς ἀτυχίας καὶ τῆς ἐλλείψεως δυνάμεως. Χρησιμοποιοῦμεν λόγους πειστικοὺς ἔχοντες πάντοτε ὑπ' ὄψιν μας κάποιαν κρίσιν, διότι κανεὶς βέβαια δὲν ἀγορεύει διὰ πράγματα ποὺ εἶναι γνωστὰ καὶ ἔχουν ἤδη κριθῆ· αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ὅταν ἀκόμη ἀποτεινώμεθα πρὸς ἕνα μόνο πρόσωπον καὶ προσπαθοῦμε μὲ λόγια νὰ προτρέψωμεν ἢ νὰ ἀποτρέψωμεν, ὅπως λ.χ. κάνουν ἐκεῖνοι ποὺ συμβουλεύουν ἢ προσπαθοῦν νὰ πείσουν κάποιον διότι καὶ ὁ ἕνας εἶναι καὶ αὐτὸς κριτής.

Πράγματι αὐτὸν ποὺ πρέπει νὰ πείσωμεν ἠμποροῦμεν γενικὰ νὰ τὸν χαρακτηρίσωμεν ὡς κριτὴν τῶν λόγων μας. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ ὅταν συζητοῦμεν μὲ κάποιον, μὲ τὸν ὁποῖον ἔχομεν διαφορὰν εἰς οἱανδήποτε ὑπόθεσιν. Διότι πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμεν λόγους διὰ νὰ ἀντικρούσωμεν τὰ ἀντίθετα ἐπιχειρήματά του καὶ τότε φερόμεθα πρὸς αὐτὸν ὅπως πρὸς ἕνα ἀντίδικόν μας εἰς τὰ δικαστήρια. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς πανηγυρικοὺς λόγους. Διότι καὶ πρὸς τοὺς παρισταμένους εἰς τὴν ἐκφώνησιν ἑνὸς λόγου αὐτοῦ τοῦ

κτικοῖς· ὥσπερ γὰρ πρὸς κριτὴν τὸν θεωρὸν ὁ λόγος συνέστηκεν. Ὅλως δὲ μόνος ἐστὶν ἁπλῶς κριτὴς ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἀγῶσιν ὁ τὰ ζητούμενα κρίνων· τά τε γὰρ ἀμφισβητούμενα ζητεῖται πῶς ἔχει, καὶ περὶ ὧν βουλεύονται. Περὶ δὲ τῶν κατὰ τὰς πολιτείας ἠθῶν ἐν τοῖς συμβουλευτικοῖς εἴρηται πρότερον, ὥστε διωρισμένον ἂν εἴη πῶς τε καὶ διὰ τίνων τοὺς λόγους ἠθικοὺς ποιητέον.

Ἐπεὶ δὲ περὶ ἕκαστον μὲν γένος τῶν λόγων ἕτερον ἦν τὸ τέλος, περὶ ἁπάντων δ' αὐτῶν εἰλημμέναι δόξαι καὶ προτάσεις εἰσὶν ἐξ ὧν τὰς πίστεις φέρουσιν καὶ συμβουλεύοντες καὶ ἐπιδεικνύμενοι καὶ ἀμφισβητοῦντες, ἔτι δὲ ἐξ ὧν ἠθικοὺς τοὺς λόγους ἐνδέχεται ποιεῖν, καὶ περὶ τούτων διώρισται, λοιπὸν ἡμῖν διελθεῖν περὶ τῶν κοινῶν· πᾶσι γὰρ ἀναγκαῖον τὸ περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου προσχρῆσθαι ἐν τοῖς λόγοις, καὶ τοὺς μὲν ὡς ἔσται τοὺς δὲ ὡς γέγονε πειρᾶσθαι δεικνύναι. Ἔτι δὲ περὶ μεγέθους κοινὸν ἁπάντων ἐστὶ τῶν λόγων· χρῶνται γὰρ πάντες τῷ μειοῦν καὶ αὔξειν καὶ συμβουλεύοντες καὶ ἐπαινοῦντες ἢ ψέγοντες καὶ
1392a κατηγοροῦντες ἢ ἀπολογούμενοι. Τούτων δὲ διορισθέντων περὶ τῶν ἐνθυμημάτων κοινῇ πειραθῶμεν εἰπεῖν, εἴ τι ἔχομεν, καὶ περὶ παραδειγμάτων, ὅπως τὰ λοιπὰ προσθέντες ἀποδῶμεν τὴν ἐξ ἀρχῆς πρόθεσιν. Ἔστιν δὲ τῶν κοινῶν τὸ μὲν αὔξειν οἰκειότατον τοῖς ἐπιδεικτικοῖς, ὥσπερ εἴρηται, τὸ

---

1. Βιβλ. Α κεφ. 8.

εἴδους φερόμεθα ὡς πρὸς κριτάς. Ἐν τούτοις κυριολεκτικὰ κριτὴς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ πρόκειται νὰ ἀποφανθῇ περὶ τῶν ὑποθέσεων ποὺ συζητοῦνται εἰς τὰς πολιτικὰς διαμάχας ἢ εἰς τὰς δίκας. Διότι συζητοῦνται πράγματι ἢ ἐκεῖναι αἱ ὑποθέσεις περὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀντιδικία ἢ τὰ πολιτικὰ ζητήματα. Καὶ περὶ μὲν τῶν χαρακτηριστικῶν ποὺ προσιδιάζουν εἰς κάθε εἶδος πολιτεύματος ὡμιλήσαμεν ἤδη εἰς τὸ μέρος ὅπου ἐξετάζαμεν τὸ εἶδος τῶν πολιτικῶν λόγων [1], ὥστε μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι καθωρίσαμεν ἤδη μὲ ποῖα ἐπιχειρήματα θὰ προσαρμόσωμεν τὸν λόγον μας πρὸς ὅ,τι ἁρμόζει εἰς κάθε πολίτευμα. Ἀφοῦ δὲ κάθε εἶδος λόγου ἀποβλέπει καὶ εἰς ἕνα διαφορετικὸν σκοπόν, καὶ ἔχομεν ἤδη ἐκθέσει ποίας γνώμας καὶ ποίας προτάσεις πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦν διὰ νὰ γίνωνται πειστικοὶ καὶ οἱ πολιτικοὶ ρήτορες καὶ οἱ δικανικοὶ καὶ οἱ πανηγυρικοὶ καὶ ἀφοῦ ἀκόμη ἐξεθέσαμεν τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ πρέπει νὰ περιέχουν οἱ λόγοι διὰ νὰ προσαρμόζωνται πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀκροατῶν, μᾶς ὑπολείπεται τώρα νὰ ἐξετάσωμεν ἐκεῖνα τὰ σημεῖα ποὺ εἶναι κοινὰ εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ εἴδη τῶν λόγων.

Πράγματι εἰς κάθε λόγον εἶναι ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐπιχειρήματα σχετικὰ μὲ τὸ ἂν ἡ πρᾶξις ποὺ συζητεῖται εἶναι δυνατὴ ἢ ἀδύνατος, τοῦτο δὲ διότι οἱ μὲν (πολιτικοὶ ρήτορες) πρέπει νὰ προσπαθήσουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι κάτι πρόκειται νὰ πραγματοποιηθῇ, οἱ δὲ (δικανικοὶ ρήτορες) ὅτι κάτι συνέβη. Ἐπίσης εἰς ὅλα τὰ εἴδη τοῦ λόγου χρησιμοποιοῦνται ἐπιχειρήματα σχετικὰ πρὸς τὸ μέγεθος τῶν συζητουμένων πράξεων. Πράγματι καὶ ἐκεῖνοι ποὺ συζητοῦν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐπαινοῦν ἢ ψέγουν καθὼς καὶ ὅσοι κατηγοροῦν ἢ ἀπολογοῦνται χρησιμοποιοῦν ἐπιχειρήματα διὰ νὰ αὐξήσουν ἢ νὰ μειώσουν τὴν σημασίαν μιᾶς πράξεως.

Ἀφοῦ ἐκθέσωμεν αὐτὰ τὰ πράγματα, θὰ δοκιμάσωμεν νὰ πραγματευθῶμεν γενικῶς καὶ ὅ,τι εἶναι δυνατὸν ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐνθυμήματα καὶ τὰ παραδείγματα, εἰς τρόπον ὥστε ἀφοῦ προσθέσωμεν καὶ ὅ,τι ἀκόμη ὑπολείπεται νὰ ὁλοκληρώσωμεν τὸ σχέδιον ποὺ ἐξ ἀρχῆς τῆς παρούσης μελέτης ἐχαράξαμεν. Μεταξὺ δὲ τῶν κοινῶν τόπων ἡ μὲν μεγαλοποίησις ἰδιαιτέρως ἁρμόζει εἰς τὸ πανηγυρικὸν εἶδος, καθὼς ἤδη τὸ εἴπαμεν, ἡ δὲ ἐξέτασις τῶν τετελεσμένων γεγονότων

δὲ γεγονὸς τοῖς δικανικοῖς (περὶ τούτων γὰρ ἡ κρίσις) τὸ δὲ δυνατὸν καὶ ἐσόμενον τοῖς συμβουλευτικοῖς.

19. *Πρῶτον μὲν οὖν περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου λέγωμεν. Ἂν δὴ τὸ ἐναντίον ᾖ δυνατὸν ἢ εἶναι ἢ γενέσθαι, καὶ τὸ ἐναντίον δόξειεν ἂν εἶναι δυνατόν, οἷον εἰ δυνατὸν ἄνθρωπον ὑγιασθῆναι, καὶ νοσῆσαι· ἡ γὰρ αὐτὴ δύναμις τῶν ἐναντίων, ᾗ ἐναντία. Καὶ εἰ τὸ ὅμοιον δυνατόν, καὶ τὸ ὅμοιον. Καὶ εἰ τὸ χαλεπώτερον δυνατόν, καὶ τὸ ῥᾷον. Καὶ εἰ τὸ σπουδαῖον καὶ καλὸν γενέσθαι δυνατόν, καὶ ὅλως δυνατὸν γενέσθαι· χαλεπώτερον γὰρ καλὴν οἰκίαν ἢ οἰκίαν εἶναι. Καὶ οὗ ἡ ἀρχὴ δύναται γενέσθαι, καὶ τὸ τέλος· οὐδὲν γὰρ γίγνεται οὐδ᾽ ἄρχεται γίγνεσθαι τῶν ἀδυνάτων, οἷον τὸ σύμμετρον τὴν διάμετρον εἶναι οὔτ᾽ ἂν ἄρξαιτο γίγνεσθαι οὔτε γίγνεται. Καὶ οὗ τὸ τέλος, καὶ ἡ ἀρχὴ δυνατή· ἅπαντα γὰρ ἐξ ἀρχῆς γίγνεται. Καὶ εἰ τὸ ὕστερον τῇ οὐσίᾳ ἢ τῇ γενέσει δυνατὸν γενέσθαι, καὶ τὸ πρότερον, οἷον εἰ ἄνδρα γενέσθαι δυνατόν, καὶ παῖδα· (πρότερον γὰρ ἐκεῖνο γίγνεται), καὶ εἰ παῖδα, καὶ ἄνδρα· (καὶ ἀρχὴ γὰρ ἐκείνη). Καὶ ὧν ἢ ἔρως ἢ ἐπιθυμία φύσει ἐστίν· οὐδεὶς γὰρ ἀδυνάτων ἐρᾷ οὐδὲ ἐπιθυμεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Καὶ ὧν ἐπιστῆμαί εἰσι καὶ τέχναι, δυνατὰ ταῦτα καὶ ἔστι καὶ γίγνεται. Καὶ ὅσων ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως ἐν τούτοις ἐστὶν ἃ ἡμεῖς ἀναγκάσαιμεν ἂν ἢ πείσαιμεν· ταῦτα δ᾽ ἐστὶν ὧν κρείττους ἢ κύριοι ἢ φίλοι.*

ἁρμόζει εἰς τὸ δικανικὸν εἶδος, διότι ἀντικείμενον τῆς δίκης εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἤδη ἔχει συμβῆ· τέλος εἰς τοὺς πολιτικοὺς λόγους ἀνάγεται κυρίως ἡ ἐξέτασις περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος.

19. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΥΝΑΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΔΥΝΑΤΟΥ

Ἂς πραγματευθῶμεν πρῶτα πρῶτα περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ ἀδυνάτου. Λοιπόν, ἐκεῖνα τὰ πράγματα θὰ θεωρηθοῦν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν ὅσων καὶ τὰ ἀντίθετα εἶναι δυνατά. Ἔτσι λ.χ., ἀφοῦ εἶναι δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι καλά, ἕπεται ὅτι μπορεῖ καὶ ν' ἀρρωστήσῃ. Ἀληθινὰ ἐφ' ὅσον δύο πράγματα εἶναι ἀντίθετα, ὑπάρχει ἡ ἰδία δυνατότης νὰ πραγματοποιηθῇ εἴτε τὸ ἕνα εἴτε τὸ ἄλλο. Ἐπίσης ἂν κάποιο πρᾶγμα εἶναι δυνατὸν καὶ τὸ ὅμοιόν του εἶναι ἐξ ἴσου δυνατόν. Καὶ ἐὰν τὸ δυσκολώτερον εἶναι δυνατόν, εἶναι ἐπίσης δυνατὸν καὶ τὸ εὐκολώτερον. Ἀκόμη, ἂν κάποιο πρᾶγμα εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ σπουδαῖον καὶ ὡραῖον, τότε φυσικὰ εἶναι καὶ δυνατὸν νὰ γίνῃ ἁπλῶς. Διότι δυσκολώτερον εἶναι νὰ γίνῃ ἕνα ὡραῖο σπίτι παρὰ νὰ γίνῃ ἁπλῶς ἕνα σπίτι. Ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ νὰ ἀρχίσῃ μπορεῖ καὶ νὰ τελειώσῃ, διότι κανένα ἀδύνατον πρᾶγμα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ οὔτε ἁπλῶς νὰ ἀρχίσῃ νὰ γίνεται. Ἔτσι π.χ. δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε νὰ ἐπιτύχωμεν οὔτε κἂν νὰ ἀρχίσωμεν νὰ εὑρίσκωμεν ἀκριβῆ ἀντιστοιχίαν μεταξὺ διαμέτρου καὶ περιφερείας. Ἀντιστρόφως ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ νὰ τελειώσῃ ἠμπορεῖ καὶ νὰ ἀρχίσῃ. Διότι κάθε πρᾶγμα ποὺ ὑπάρχει ἔχει καὶ μίαν ἀρχήν. Ἐπίσης ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐκεῖνο ποὺ ἐκ φύσεως ἢ λόγῳ τῆς σειρᾶς τῆς διαδοχῆς ἔρχεται κατόπιν ἀπὸ κάτι ἄλλο, εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ καὶ τὸ προηγούμενόν του. Ἔτσι ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἄνδρας εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ καὶ παιδί. Διότι τοῦτο ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ ἐκεῖνον. Καὶ ἀντιστρόφως, ἂν μπορῇ νὰ ὑπάρξῃ παιδὶ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἄνδρας. Διότι τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ἀρχή. Δυνατὰ εἶναι ἐπίσης τὰ πράγματα ποὺ ἐκ φύσεως τὰ ἀγαπῶμεν ἢ τὰ ἐπιθυμοῦμεν. Διότι συνήθως κανεὶς δὲν ἀγαπᾷ καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ τὰ ἀδύνατα. Εἶναι ἀκόμη δυνατὴ ἡ ὕπαρξις καὶ ἡ δημιουργία ἐκείνων τῶν πραγμάτων περὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι. Ἐπίσης ὅσα πράγματα ἠμποροῦν νὰ ἀρχίσουν νὰ τὰ ἐκτελοῦν πρόσωπα, ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ἐξαναγκάσωμεν ἢ νὰ τὰ πείσωμεν πρὸς τοῦτο· τέτοια πρόσωπα εἶναι οἱ κατώτεροί μας, οἱ δοῦλοι μας ἢ οἱ φίλοι μας.

Καὶ ὧν τὰ μέρη δυνατά, καὶ τὸ ὅλον, καὶ ὧν τὸ ὅλον δυνατόν, καὶ τὰ μέρη ὡς ἐπὶ τὸ πολύ· εἰ γὰρ πρόσχισμα καὶ κεφαλὶς καὶ χιτὼν δύναται γενέσθαι, καὶ ὑποδήματα δυνατὸν γενέσθαι, καὶ εἰ ὑποδήματα, καὶ πρόσχισμα καὶ κεφα-
1392b λίς, καὶ εἰ τὸ γένος ὅλον τῶν δυνατῶν γενέσθαι, καὶ τὸ εἶδος, καὶ εἰ τὸ εἶδος, καὶ τὸ γένος, οἷον εἰ πλοῖον γενέσθαι δυνατόν, καὶ τριήρη, καὶ εἰ τριήρη, καὶ πλοῖον. Καὶ εἰ θάτερον τῶν πρὸς ἄλληλα πεφυκότων, καὶ θάτερον, οἷον εἰ διπλάσιον, καὶ ἥμισυ, καὶ εἰ ἥμισυ, διπλάσιον. Καὶ εἰ ἄνευ τέχνης καὶ παρασκευῆς δυνατὸν γίγνεσθαι μᾶλλον διὰ τέχνης καὶ ἐπιμελείας δυνατόν, ὅθεν καὶ Ἀγάθωνι εἴρηται

καὶ μὴν τὰ μέν γε τῇ τέχνῃ πράσσει, τὰ δὲ
ἡμῖν ἀνάγκῃ καὶ τύχῃ προσγίγνεται.

Καὶ εἰ τοῖς χείροσι καὶ ἥττοσι καὶ ἀφρονεστέροις δυνατόν, καὶ τοῖς ἐναντίοις μᾶλλον, ὥσπερ καὶ Ἰσοκράτης ἔφη δεινὸν εἶναι εἰ ὁ μὲν Εὔθυνος ἔμαθεν, αὐτὸς δὲ μὴ δυνήσεται εὑρεῖν. Περὶ δὲ ἀδυνάτου δῆλον ὅτι ἐκ τῶν ἐναντίων τοῖς εἰρημένοις ὑπάρχει.

Εἰ δὲ γέγονεν, ἐκ τῶνδε σκεπτέον. Πρῶτον μὲν γάρ, εἰ τὸ ἧττον γίγνεσθαι πεφυκὸς γέγονεν, γεγονὸς ἂν εἴη καὶ τὸ μᾶλλον. Καὶ εἰ τὸ ὕστερον εἰωθὸς γίγνεσθαι γέγονεν, καὶ τὸ πρότερον γέγονεν, οἷον εἰ ἐπιλέλησται, καὶ ἔμαθέ ποτε τοῦ-

---

1. Τὸ ἀρχαῖον κείμενον ἀναφέρει μέρη τοῦ σανδαλίου ποὺ δὲν ἔχουν ἀπόλυτον ἀντιστοιχίαν μὲ τὰ σύγχρονα. Ἀλλὰ μὲ τὴν παράφρασίν μου δὲν ἀλλοιοῦται τὸ νόημα.

2. Ὁ Ἀγάθων ἦτο τραγικὸς ποιητής, φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος (Ἀπόσπ. 8 N[2]).

Τὰ πράγματα τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ κατασκευάσωμεν τὰ μέρη εἶναι συνήθως δυνατὸν νὰ τὰ κατασκευάσωμεν καὶ ὁλόκληρα. Ἀντιστρόφως ἐὰν ὡρισμένα πράγματα εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν ὁλόκληρα, τότε εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ ὕπαρξις τῶν μερῶν των. Καὶ πράγματι ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν ψίδια καὶ σόλες καὶ τακούνια [1], τότε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ καὶ ὑπόδημα. Καὶ πάλιν ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ὑπόδημα, τότε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν καὶ σόλες καὶ τακούνια. Καὶ ἐὰν εἶναι δυνατὴ ἡ ὕπαρξις μιᾶς ὁλοκλήρου κατηγορίας πραγμάτων, τότε εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ ὕπαρξις ἑνὸς εἴδους ἀπ' αὐτά καὶ ἀντιστρόφως, ἐὰν εἶναι δυνατὴ ἡ ὕπαρξις τοῦ εἴδους, ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ ὁλόκληρον τὸ γένος. Ἔτσι ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ πλοῖον μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ τριήρης καὶ πάλιν ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ τριήρης μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ πλοῖον. Ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ ὕπαρξις τοῦ ἑνὸς ἀπὸ δύο πράγματα ποὺ ἐκ φύσεως ἔχουν κάποιαν ἀναλογίαν μεταξύ των, τότε εἶναι δυνατὴ ἡ ὕπαρξις καὶ τοῦ ἄλλου· λ.χ. ἂν εἶναι δυνατὸν τὸ διπλάσιον, εἶναι δυνατὸν καὶ τὸ ἥμισυ, καὶ ἀντιστρόφως, ἂν εἶναι δυνατὸν τὸ ἥμισυ, εἶναι δυνατὸν καὶ τὸ διπλάσιον. Ἂν κάποιο πρᾶγμα μπορῇ νὰ γίνῃ χωρὶς προετοιμασίαν καὶ χωρὶς τὴν βοήθειαν κάποιας τέχνης, τότε κατὰ πολὺ περισσότερον λόγον εἶναι τοῦτο δυνατὸν μὲ τὴν τέχνην καὶ μὲ τὴν προσπάθειαν. Καὶ γι' αὐτὸ ἐγράφησαν οἱ ἑξῆς στίχοι τοῦ Ἀγάθωνος·

> Καὶ βέβαια ἄλλα γίνονται μὲ τὴν τέχνη
> Κι' ἄλλα τὰ φέρνει ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ τύχη [2].

Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι δυνατὸν εἰς τοὺς χειροτέρους, εἰς τοὺς κατωτέρους ἢ εἰς τοὺς ἀνοητοτέρους, εἶναι κατὰ μεγαλύτερον βαθμὸν δυνατὸν εἰς ὅσους ἔχουν τὰς ἀντιθέτους ἰδιότητας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Ἰσοκράτης εἶχεν εἰπεῖ ὅτι θὰ ἦτο φοβερὸν ἂν ἐκεῖνο ποὺ ὁ Εὔθυνος ἔμαθε δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ τὸ ἐννοήσῃ. Ὡς πρὸς τὰ ἀδύνατα εἶναι φανερὸν ὅτι περὶ αὐτῶν ἰσχύουν τὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἐξεθέσαμεν.

Τὸ ζήτημα ἂν κάποιο γεγονὸς ἔλαβε ἢ δὲν ἔλαβε χώραν πρέπει νὰ ἐξετάζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀκολούθων σκέψεων. Πρῶτα πρῶτα ἐὰν ἔγινε ἐκεῖνο ποὺ ἐκ φύσεως σπανιώτερον συμβαίνει θὰ ἔγινε καὶ ἐκεῖνο ποὺ συνηθέστερα παρουσιάζεται· καὶ πάλιν ἐὰν συνέβη ἐκεῖνο ποὺ ἐκ φύσεως γίνεται κατόπιν, θὰ συνέβη καὶ τὸ προηγούμενόν του. Λ.χ. ἐὰν κάποιος ἐξέχασε κάτι, τοῦτο σημαίνει ὅτι κάποτε εἶχε μάθει

το. Καὶ εἰ ἐδύνατο καὶ ἐβούλετο, πέπραχε· πάντες γάρ, ὅταν δυνάμενοι βουληθῶσι, πράττουσιν· ἐμποδὼν γὰρ οὐδέν. Ἔτι εἰ ἐβούλετο καὶ μηδὲν τῶν ἔξω ἐκώλυεν, καὶ εἰ δυνατὸν καὶ ὠργίζετο, καὶ εἰ ἐδύνατο καὶ ἐπεθύμει· ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πολύ, ὧν ὀρέγονται, ἂν δύνωνται, ποιοῦσιν, οἱ μὲν φαῦλοι δι' ἀκρασίαν, οἱ δ' ἐπιεικεῖς ὅτι τῶν ἐπιεικῶν ἐπιθυμοῦσιν. Καὶ εἰ ἔμελλε γίγνεσθαι καὶ ποιεῖν· εἰκὸς γὰρ τὸν μέλλοντα καὶ ποιῆσαι. Καὶ εἰ γέγονεν ὅσα ἢ πεφύκει πρὸ ἐκείνου ἢ ἕνεκα ἐκείνου, οἷον εἰ ἤστραψε, καὶ ἐβρόντησεν, καὶ εἰ ἐπείρασε, καὶ ἔπραξεν. Καὶ εἰ ὅσα ὕστερον πεφύκει γίγνεσθαι ἢ οὗ ἕνεκα γίγνεται γέγονε, καὶ τὸ πρότερον καὶ τὸ τούτου ἕνεκα γέγονεν, οἷον εἰ ἐβρόντησε, καὶ ἤστραψεν, καὶ εἰ ἔπραξεν, ἐπείρασεν. Ἔστι δὲ τούτων ἁπάντων τὰ μὲν ἐξ ἀνάγκης τὰ δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οὕτως ἔχοντα. Περὶ δὲ τοῦ μὴ γεγονέναι φανερὸν ἐκ τῶν ἐναντίων τοῖς εἰρημένοις.

1393a Καὶ περὶ τοῦ ἐσομένου ἐκ τῶν αὐτῶν δῆλον· τό τε γὰρ ἐν δυνάμει καὶ ἐν βουλήσει ὂν ἔσται, καὶ τὰ ἐν ἐπιθυμίᾳ καὶ ὀργῇ καὶ λογισμῷ μετὰ δυνάμεως ὄντα, ταῦτα καὶ ἐν ὁρμῇ τοῦ ποιεῖν ἢ μελλήσει ἔσται· ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πολὺ γί-

αὐτὸ ποὺ κατόπιν ἐλησμόνησε. Ἐὰν κάποιος ἠμποροῦσε καὶ ἤθελε νὰ κάμῃ κάτι τι ἀσφαλῶς θὰ τὸ ἔκαμνε· διότι κάμνουν ὅσα θέλουν καὶ ἠμποροῦν συγχρόνως. Τίποτε δὲν τοὺς ἐμποδίζει· τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ ὅταν θέλῃ κάποιος κάτι χωρὶς καμμία ἐξωτερικὴ δύναμις νὰ τὸν ἐμποδίζῃ. Ἐπίσης δὲ ὅταν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κάμῃ κάτι καὶ θυμώσῃ καθὼς καὶ ἂν μπορῇ νὰ πραγματοποιήσῃ κάτι ποὺ ζωηρὰ τὸ ἐπιθυμεῖ. Διότι συνήθως ὅλοι, ὅταν μποροῦν, ἐκπληρώνουν τὰς ὀρέξεις των, οἱ μὲν κακοὶ ἄνθρωποι ἀπὸ ἔλλειψιν ἐγκρατείας, οἱ δὲ καλοὶ διότι καὶ αἱ ἐπιθυμίαι των εἶναι καλαί. Ἐὰν κάποιος ἤρχισε τὴν ἐκτέλεσιν ἑνὸς ἔργου, ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ἐπραγματοποίησε· διότι εἶναι φυσικὸν ἐκεῖνος ποὺ ἐπρόκειτο νὰ κάμῃ κάτι νὰ τὸ ἔχῃ ἤδη κάμει. Ἐπίσης ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμε ὅτι ἔγινε κάτι ἂν γνωρίζωμεν ὅτι συνέβη καὶ κάτι ἄλλο ποὺ ἐκ φύσεως προηγεῖται ἢ ἀποτελεῖ αἰτίαν τοῦ ἄλλου· λ. χ. ἂν γνωρίζωμεν ὅτι ἄστραψε, θὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἐβρόντησε· καὶ ἂν γνωρίζωμεν ὅτι κάποιος ἐδοκίμασε νὰ κάμῃ κάτι, θὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ἐπραγματοποίησε. Καὶ ἀντιστρόφως ἂν γνωρίζωμεν ὅτι συνέβησαν ἐκεῖνα ποὺ ἐκ φύσεως συμβαίνουν κατόπιν ἢ ἐξ αἰτίας ὡρισμένων ἄλλων πραγμάτων, ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι συνέβησαν καὶ ἐκεῖνα ποὺ προηγοῦνται αὐτῶν καὶ ἀποτελοῦν τὴν αἰτίαν των. Λ. χ. ἂν γνωρίζωμεν ὅτι ἐβρόντησε, σημαίνει ὅτι προηγουμένως ἄστραψεν καὶ ἂν γνωρίζωμεν ὅτι κάποιος ἐξετέλεσε κάτι, σημαίνει ὅτι πρῶτον προσεπάθησε νὰ τὸ ἐκτελέσῃ. Φυσικὰ ἄλλα ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἀληθεύουν ὑποχρεωτικῶς καὶ ἄλλα μόνον συνήθως.

Διὰ νὰ ἀποδείξωμεν πάλιν ὅτι κάτι δὲν συνέβη, εἶναι φανερὸν ὅτι πρέπει νὰ μεταχειρισθῶμεν ἀντίθετα ἐπιχειρήματα.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω συλλογισμῶν εἶναι ἐπίσης εὔκολον νὰ ἐννοήσωμεν, ποῖα ἐπιχειρήματα πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμεν διὰ νὰ ὑποστηρίξωμεν τί θὰ συμβῇ εἰς τὸ μέλλον. Πράγματι, ἐκεῖνο ποὺ καὶ τὸ θέλει κανεὶς καὶ συγχρόνως μπορεῖ νὰ τὸ κάνῃ, θὰ γίνῃ. Θὰ γίνουν ἐπίσης ὅσα ὑπαγορεύονται ἀπὸ μίαν ζωηρὰν ἐπιθυμίαν ἢ ἀπὸ ὀργὴν ἢ ὑπολογισμὸν ἐφ' ὅσον ἐκεῖνος ποὺ κατέχεται ἀπ' αὐτὰ τὰ αἰσθήματα ἔχει καὶ τὴν δύναμιν νὰ τὰ πραγματοποιήσῃ. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἐκεῖνος ποὺ αἰσθάνεται τὴν ζωηρὰν ὁρμὴν ἢ τὴν διάθεσιν νὰ πραγματοποιήσῃ ἀμέσως κάτι τι, ἀσφα-

γνεται μᾶλλον τὰ μέλλοντα ἢ τὰ μὴ μέλλοντα. Καὶ εἰ προγέγονε ὅσα πρότερον πεφύκει γίγνεσθαι, οἷον εἰ συννεφεῖ, εἰκὸς ὗσαι. Καὶ εἰ τὸ ἕνεκα τούτου γέγονε, καὶ τοῦτο εἰκὸς γενέσθαι, οἷον εἰ θεμέλιος, καὶ οἰκία.

Περὶ δὲ μεγέθους καὶ μικρότητος τῶν πραγμάτων καὶ μείζονός τε καὶ ἐλάττονος καὶ ὅλως μεγάλων καὶ μικρῶν ἐκ τῶν προειρημένων ἡμῖν ἐστιν φανερόν. Εἴρηται γὰρ ἐν τοῖς συμβουλευτικοῖς περί τε μεγέθους ἀγαθῶν καὶ περὶ τοῦ μείζονος ἁπλῶς καὶ ἐλάττονος, ὥστε ἐπεὶ καθ' ἕκαστον τῶν λόγων τὸ προκείμενον τέλος ἀγαθόν ἐστιν, οἷον τὸ συμφέρον καὶ τὸ καλὸν καὶ τὸ δίκαιον, φανερὸν ὅτι δι' ἐκείνων ληπτέον τὰς αὐξήσεις πᾶσιν. Τὸ δὲ παρὰ ταῦτα ἔτι ζητεῖν περὶ μεγέθους ἁπλῶς καὶ ὑπεροχῆς κενολογεῖν ἐστιν· κυριώτερα γάρ ἐστιν πρὸς τὴν χρείαν τῶν καθόλου τὰ καθ' ἕκαστα τῶν πραγμάτων.

Περὶ μὲν οὖν δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου, καὶ πότερον γέγονεν ἢ οὐ γέγονεν καὶ ἔσται ἢ οὐκ ἔσται, ἔτι δὲ περὶ μεγέθους καὶ μικρότητος τῶν πραγμάτων εἰρήσθω ταῦτα.

20. *Λοιπὸν δὲ περὶ τῶν κοινῶν πίστεων ἅπασιν εἰπεῖν, ἐπεί περ εἴρηται περὶ τῶν ἰδίων. Εἰσὶ δ' αἱ κοιναὶ πίστεις δύο τῷ γένει, παράδειγμα καὶ ἐνθύμημα· ἡ γὰρ γνώμη μέρος ἐνθυμήματός ἐστίν. Πρῶτον μὲν οὖν περὶ παραδείγμα-*

λῶς θὰ τὸ ἐπιτύχῃ, ἐνῷ δὲν μπορεῖ νὰ λεχθῇ τὸ ἴδιο πρᾶγμα δι' ὅσα δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ ἀμέσως ἀλλὰ τὰ ἀναβάλλει. Καὶ πράγματι συχνότερα πραγματοποιοῦνται ὅσα πρόκειται ἀμέσως νὰ ἐκτελεσθοῦν παρὰ ἐκεῖνα ποὺ θὰ ἐξετελοῦντο ἀργότερα. Ἐπίσης ἂν ἔχῃ προηγηθῇ ὅ,τι ἐκ φύσεως προηγεῖται· λ. χ. ἂν ἔχῃ συννεφιάσῃ εἶναι φυσικὸν νὰ ποῦμε ὅτι θὰ βρέξῃ. Ἐπίσης ἂν ἔχῃ γίνῃ κάτι ποὺ ὀφείλεται εἰς τὸ πρᾶγμα τοῦ ὁποίου ἐξετάζομεν τὴν δυνατότητα, εἶναι φυσικὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ τοῦτο πρόκειται νὰ πραγματοποιηθῇ· λ.χ., ἂν ἔχουν γίνει τὰ θεμέλια, θὰ γίνῃ καὶ τὸ σπίτι.

Σχετικὰ πάλιν πρὸς τὸ μέγεθος ἢ τὴν μικρότητα τῶν διαφόρων πραγμάτων, πρὸς τὸ περισσότερον ἢ τὸ ὀλιγώτερον καὶ γενικὰ πρὸς τὰς κρίσεις μας μικρῶν ἢ μεγάλων, εἶναι φανερὸν τί ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει ἐκείνων ποὺ ἐξεθέσαμεν προηγουμένως. Πράγματι εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ πολιτικοῦ εἴδους τῶν λόγων, ἐπραγματεύθημεν καὶ περὶ τοῦ μεγέθους τῶν ἀγαθῶν καὶ γενικὰ περὶ τοῦ μεγαλυτέρου καὶ μικροτέρου καὶ ἑπομένως ἀφοῦ σὲ κάθε εἶδος λόγου ἀποβλέπομεν πρὸς ἕνα καλὸν σκοπόν, λ.χ. εἰς τὸ συμφέρον ἢ εἰς τὸ ὡραῖον ἢ εἰς τὸ δίκαιον, εἶναι φανερὸν ὅτι ἐκεῖνα τὰ ἐπιχειρήματα πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ ρήτορες, ὅταν γενικά, εἰς οἱανδήποτε περίστασιν, θέλουν νὰ μεγαλοποιήσουν τὴν σημασίαν κάποιου πράγματος. Ἡ δὲ ἀναζήτησις καὶ ἄλλων ἀκόμη ἐπιχειρημάτων περὶ ἀπολύτου μεγέθους καὶ περὶ ὑπεροχῆς ἀποτελεῖ ἁπλῆν κενολογίαν, διότι ὅταν πραγματευώμεθα ἕνα θέμα αἱ λεπτομέρειαι ἔχουν μεγαλυτέραν βαρύτητα παρὰ αἱ γενικότητες.

Ἐξεθέσαμεν ὅ,τι ἔπρεπε περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου, περὶ τοῦ ἂν συνέβη ἢ δὲν συνέβη καὶ ἂν πρόκειται ἢ δὲν πρόκειται νὰ γίνῃ κάτι καθὼς καὶ περὶ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς μικρότητος τῶν πραγμάτων.

20. ΠΕΡΙ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Μένει τώρα νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τῶν ἀποδείξεων ποὺ εἶναι κοιναὶ εἰς ὅλα τὰ εἴδη τῶν λόγων ἀφοῦ ἐξητάσαμεν πλέον ὅσας ἰδιαιτέρως ἁρμόζουν εἰς κάθε εἶδος λόγου. Αἱ δὲ κοιναὶ ἀποδείξεις εἶναι δύο εἰδῶν, τὸ παράδειγμα καὶ τὸ ἐνθύμιον. Διότι τὸ γνωμικὸν ἀποτελεῖ ἕνα μέρος ἐνθυμήματος. Καὶ πρῶτα πρῶτα ἂς ἐξετάσωμεν τὸ παράδειγμα.

τος λέγωμεν· ὅμοιον γὰρ ἐπαγωγῇ τὸ παράδειγμα, ἡ δ' ἐπαγωγὴ ἀρχή.

Παραδειγμάτων δὲ εἴδη δύο· ἓν μὲν γάρ ἐστιν παραδείγματος εἶδος τὸ λέγειν πράγματα προγεγενημένα, ἓν δὲ τὸ αὐτὸν ποιεῖν. Τούτου δὲ ἓν μὲν παραβολὴ ἓν δὲ λόγοι, οἷον οἱ Αἰσώπειοι καὶ Λιβυκοί. Ἔστιν δὲ τὸ μὲν πράγματα λέγειν τοιόνδε τι, ὥσπερ εἴ τις λέγοι ὅτι δεῖ πρὸς βασιλέα παρασκευάζεσθαι καὶ μὴ ἐᾶν Αἴγυπτον χειρώσασθαι· καὶ
1393b *γὰρ πρότερον Δαρεῖος οὐ πρότερον διέβη πρὶν Αἴγυπτον ἔλαβεν, λαβὼν δὲ διέβη, καὶ πάλιν Ξέρξης οὐ πρότερον ἐπεχείρησεν πρὶν ἔλαβεν, λαβὼν δὲ διέβη, ὥστε καὶ οὗτος ἐὰν λάβῃ, διαβήσεται, διὸ οὐκ ἐπιτρεπτέον. Παραβολὴ δὲ τὰ Σωκρατικὰ οἷον εἴ τις λέγοι ὅτι οὐ δεῖ κληρωτοὺς ἄρχειν. Ὅμοιον γὰρ ὥσπερ ἂν εἴ τις τοὺς ἀθλητὰς κληροίη μὴ οἳ δύνανται ἀγωνίζεσθαι ἀλλ' οἳ ἂν λάχωσιν, ἢ τῶν πλωτήρων ὅν τινα δεῖ κυβερνᾶν κληρώσειεν, ὡς οὐ δέον τὸν ἐπιστάμενον ἀλλὰ τὸν λαχόντα. Λόγος δέ, οἷος ὁ Στησιχόρου περὶ Φαλάριδος καὶ Αἰσώπου ὑπὲρ τοῦ δημαγωγοῦ. Στησίχορος μὲν γὰρ ἑλομένων στρατηγὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἱμεραίων Φάλαριν καὶ μελλόντων φυλακὴν διδόναι τοῦ σώματος, τἄλλα διελεχθεὶς εἶπεν αὐτοῖς λόγον ὡς ἵππος κατεῖχε λειμῶνα μόνος, ἐλθόντος δ' ἐλάφου καὶ διαφθείροντος τὴν νομὴν βουλόμενος τιμωρήσασθαι τὸν ἔλαφον ἠρώτα τινὰ ἄνθρωπον εἰ δύναιτ' ἂν μετ' αὐτοῦ τιμωρήσασθαι τὸν ἔλαφον, ὁ δ' ἔφησεν, ἐὰν λάβῃ χαλινὸν καὶ αὐτὸς ἀναβῇ ἐπ' αὐτὸν ἔχων ἀκόντια· συνομολογήσαντος δὲ καὶ ἀναβάντος*

---

1. Οἱ ἀρχαῖοι ὅταν ἔλεγαν ἁπλῶς βασιλέα ἐννοοῦσαν πάντοτε τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν.

2. Παράβαλε καὶ Ὁρατίου ἐπιστολὰς I, 10, 34. Ὁ Στησίχορος ἦτο λυρικὸς ποιητής, ἐγεννήθη κατὰ τὸ 640 π.Χ. εἰς τὴν Ἱμέραν τῆς Σικελίας καὶ ἀπέθανε τὸ 550. Ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν λυρικῶν ἀσμάτων τοῦ χοροῦ, διότι αὐτὸς ἐπενόησε τὴν ἐπῳδόν. Κατὰ κάποιαν παράδοσιν ἐτυφλώθη διότι εἰς ἕνα ποίημά του ὡμίλησεν ἀσεβῶς διὰ τὴν Ἑλένην καὶ ἀνέκτησε τὴν ὅρασιν ὅταν μὲ κάποιαν παλινῳδίαν ἀνεκάλεσε τὰς ἀσεβεῖς ἐκφράσεις του.

Τοῦτο ὅμως ἄγει πρὸς τὴν ἐπαγωγὴν καὶ προέρχεται ἀπ' αὐτήν.

Ὑπάρχουν δύο εἴδη παραδειγμάτων· καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἶδος παραδείγματος εἶναι τὸ νὰ διηγούμεθα πράγματα ποὺ συνέβησαν παλαιότερον, τὸ δὲ ἄλλο εἶναι νὰ δημιουργοῦμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι παραδείγματα. Τὸ δὲ τελευταῖον αὐτὸ εἶδος ὑποδιαιρεῖται εἰς τὴν παραβολὴν καὶ εἰς τὸν μῦθον, ὅπως εἶναι οἱ αἰσώπειοι ἢ οἱ λιβυκοὶ μῦθοι. Παράδειγμα τοῦ πρώτου εἴδους ὑπάρχει ὅταν ὁ ρήτωρ λέγῃ ὅτι πρέπει νὰ γίνουν προετοιμασίαι πολεμικαὶ ἐναντίον τοῦ βασιλέως¹ καὶ νὰ μὴ τὸν ἀφήσουν νὰ ὑποδουλώσῃ τὴν Αἴγυπτον. Διότι ἔτσι ὑπαινίσσεται, ὅτι πράγματι εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν ὁ Δαρεῖος δὲν ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος πρὶν καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον καὶ μόνον ὅταν τὴν κατέλαβεν ἐπεχείρησε τὴν ἐκστρατείαν καὶ πάλιν ὁ Ξέρξης δὲν ἐδοκίμασε τὸ ἴδιο πρᾶγμα πρὶν τὴν καταλάβῃ καὶ μόνον ὅταν τὴν κατέλαβε ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἑπομένως ἐὰν καὶ ὁ σημερινὸς βασιλεὺς κυριεύσῃ τὴν Αἴγυπτον, θὰ ἐκστρατεύσῃ καὶ κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἐμποδισθῇ. Παραβολὴ πάλιν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ συναντοῦμεν εἰς τοὺς λόγους τοῦ Σωκράτους. Ἔτσι παραβολὴ εἶναι ἐάν, θέλων κάποιος νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ ἄρχοντες δὲν πρέπει νὰ ἐκλέγωνται διὰ κληρώσεως, ἐπικαλεσθῇ τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι αὐτὸ θὰ ὡμοίαζε μὲ τὸ νὰ ἐκλέγωμεν διὰ κλήρου καὶ τοὺς ἀθλητὰς καὶ ἔτσι νὰ μὴ λαμβάνουν μέρος εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐκεῖνοι ποὺ μποροῦν ἀλλὰ ἐκεῖνοι ποὺ θὰ κληρωθοῦν. Καὶ πάλιν ὡσὰν νὰ γίνεται κλήρωσις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ποὺ ταξιδεύουν διὰ νὰ ἀναδειχθῇ ὁ κυβερνήτης τοῦ πλοίου, ἐπειδὴ τάχα δὲν πρέπει νὰ κυβερνᾷ ἐκεῖνος ποὺ ξέρει, ἀλλὰ ἐκεῖνος ποὺ διὰ κλήρου ἔχει ὁρισθῇ. Μῦθος τέλος εἶναι κάτι ἀνάλογον μὲ αὐτὸ ποὺ εἶπεν ὁ Στησίχορος περὶ τοῦ Φαλάριδος², ἢ ὁ Αἴσωπος περὶ τοῦ δημαγωγοῦ. Ὁ Στησίχορος ὅταν εἶδεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἱμέρας ἐξέλεξαν στρατηγόν των τὸν Φάλαριν καὶ τοῦ ἀπένειμαν δικτατορικὰ δικαιώματα, ἐπρόκειτο δὲ νὰ τοῦ παράσχουν καὶ σωματοφυλακήν, ἀφοῦ ἔθιξε καὶ διάφορα ἄλλα σημεῖα, εἶπε τέλος πρὸς αὐτοὺς τὸν ἑξῆς μῦθον: «Κάποιο ἄλογο εἶχε μονάχο του ὁλόκληρο λιβάδι εἰς τὴν διάθεσίν του. Κάποτε ὅμως ἦλθε ἐκεῖ καὶ ἕνα ἐλάφι καὶ τοῦ κατέστρεφε τὴν βοσκήν. Τὸ ἄλογο ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικηθῇ τὸ ἐλάφι καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν ἑνὸς ἀνθρώπου. Αὐτὸς δὲ τοῦ ἀπήντησεν ὅτι ἂν βάλῃ χαλινάρι στὸ ἄλογο καὶ τὸ καβαλλικέψῃ, καὶ πάρῃ μαζί του καὶ ἀκόντια, εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ παρά-

ἀντὶ τοῦ τιμωρήσασθαι αὐτὸς ἐδούλευσε τῷ ἀνθρώπῳ. «Οὕτω δὲ καὶ ὑμεῖς», ἔφη, «ὁρᾶτε μὴ βουλόμενοι τοὺς πολεμίους τιμωρήσασθαι τὸ αὐτὸ πάθητε τῷ ἵππῳ· τὸν μὲν γὰρ χαλινὸν ἔχετε ἤδη, ἑλόμενοι στρατηγὸν αὐτοκράτορα· ἐὰν δὲ φυλακὴν δῶτε καὶ ἀναβῆναι ἐάσητε, δουλεύσετε ἤδη Φαλάριδι». Αἴσωπος δὲ ἐν Σάμῳ δημηγορῶν κρινομένου δημαγωγοῦ περὶ θανάτου ἔφη ἀλώπεκα διαβαίνουσαν ποταμὸν ἀπωσθῆναι εἰς φάραγγα, οὐ δυναμένην δὲ ἐκβῆναι πολὺν χρόνον κακοπαθεῖν καὶ κυνοραϊστὰς πολλοὺς ἔχεσθαι αὐτῆς, ἐχῖνον δὲ πλανώμενον, ὡς εἶδεν αὐτήν, κατοικτείραντα ἐρωτᾶν εἰ ἀφέλοι αὐτῆς τοὺς κυνοραϊστάς, τὴν δὲ οὐκ ἐᾶν· ἐρομένου δὲ διὰ τί, ὅτι οὗτοι μὲν φάναι ἤδη μου πλήρεις εἰσὶ καὶ ὀλίγον ἕλκουσιν αἷμα, ἐὰν δὲ τούτους ἀφέλητε, ἕτεροι ἐλθόντες πεινῶντες ἐκπιοῦνταί μου τὸ λοιπὸν αἷμα. «Ἀτὰρ καὶ ὑμᾶς, ἄνδρες Σάμιοι, οὗτος μὲν οὐδὲν ἔτι βλάψει (πλούσιος γάρ ἐστιν), ἐὰν δὲ τοῦτον ἀποκτεί-

1394a *νητε, ἕτεροι ἥξουσι πένητες, οἳ ὑμῖν ἀναλώσουσι τὰ λοιπὰ κλέπτοντες». Εἰσὶ δ' οἱ λόγοι δημηγορικοί, καὶ ἔχουσιν ἀγαθὸν τοῦτο, ὅτι πράγματα μὲν εὑρεῖν ὅμοια γεγενημένα χαλεπόν, λόγους δὲ ῥᾷον· ποιῆσαι γὰρ δεῖ ὥσπερ καὶ παραβολάς, ἄν τις δύνηται τὸ ὅμοιον ὁρᾶν, ὅπερ ῥᾷόν ἐστιν ἐκ φιλοσοφίας. Ῥᾷον μὲν οὖν πορίσασθαι τὰ διὰ τῶν λόγων, χρησιμώτερα δὲ πρὸς τὸ βουλεύσασθαι τὰ διὰ τῶν πραγμά-*

σχῃ βοήθειαν. Τὸ ἄλογο δέχθηκε. Ὅταν ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἀνέβηκε ἐπάνω του, ἀντὶ νὰ τιμωρηθῇ τὸ ἐλάφι, ἔγινε τὸ ἄλογο δοῦλος τοῦ ἀνθρώπου. Προσέξετε λοιπὸν καὶ σεῖς, προσέθεσεν ὁ Στησίχορος, μὴ τυχόν, ἐνῷ θέλετε νὰ ἐκδικηθῆτε τοὺς ἐχθρούς σας, πάθετε αὐτὰ ποὺ ἔπαθε τὸ ἄλογο. Διότι ἤδη μὲ τὸ νὰ τὸν ἀνακηρύξετε στρατηγόν σας μὲ δικτατορικὰ δικαιώματα, ἔχετε φορέσει χαλινάρι. Ἂν ὅμως τοῦ δώσετε καὶ σωματοφυλακὴ καὶ ἔτσι τὸν ἀφήσετε νὰ σᾶς καβαλλικέψῃ, θὰ καταντήσετε πλέον δοῦλοι τοῦ Φαλάριδος».

Ὁ Αἴσωπος πάλιν ὅταν κάποτε ἔκαμνεν ἐμπρὸς εἰς τὸν λαὸν τῆς Σάμου τὴν ὑπεράσπισιν κάποιου δημαγωγοῦ ποὺ κατηγορεῖτο δι' ἀδίκημα, τὸ ὁποῖον ἐπέσυρε θανατικὴν ποινήν, διηγήθη ὅτι κάποτε μιὰ ἀλεποῦ ἐνῷ περνοῦσε ἕνα ποτάμι παρεσύρθη ἀπὸ τὸ ρεῦμα καὶ σφηνώθηκε ἀνάμεσα σὲ κάτι βράχους τῆς ἀκροποταμιᾶς. Δὲν μποροῦσε νὰ βγῇ ἀπ' ἐκεῖ καὶ βασανίσθηκε πολλὴν ὥρα, διότι ἔπεσαν ἐπάνω της πάρα πολλὲς βδέλλες. Τότε κάποιος σκαντζόχοιρος, περνῶντας ἀπ' ἐκεῖ, τὴν ἐλυπήθηκε καὶ τὴν ἐρώτησε ἂν θέλῃ νὰ διώξῃ τὶς βδέλλες. ἡ ἀλεποῦ ὅμως δὲν τὸν ἄφησε. Καὶ ὅταν ὁ σκαντζόχοιρος ἠθέλησε νὰ μάθῃ γιατί, τοῦ ἀπήντησε πὼς οἱ μὲν τωρινὲς βδέλλες εἶναι χορτᾶτες καὶ ἀπομυζοῦν πολὺ λίγο αἷμα, ἐνῷ, ἂν τὶς διώξῃ, θἄρθουν ἄλλες νηστικὲς καὶ θὰ πιοῦν καὶ ὅσο αἷμα τῆς ἀπομένει. «Ἔτσι καὶ σεῖς, ὦ πολῖται τῆς Σάμου, ὁ μὲν κατηγορούμενος δὲν θὰ σᾶς βλάψῃ πλέον, διότι εἶναι πλούσιος, ἂν ὅμως τὸν θανατώσετε, θἄρθουν ἄλλοι, φτωχοί, καὶ θὰ σᾶς ἀποτελειώσουν, κλέβοντας καὶ ὅ,τι σᾶς ἀπομένει ἀκόμη».

Οἱ μῦθοι ταιριάζουν πολὺ εἰς ἀγορεύσεις ποὺ ἀπευθύνονται πρὸς τὸν λαόν. Ἔχουν δὲ τὸ ἑξῆς προσόν, ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ εὕρῃ πάντοτε κανεὶς εἰς τὴν παλαιοτέραν ἱστορίαν γεγονότα ἀνάλογα πρὸς ἐκεῖνα ποὺ πραγματεύεται, ἐνῷ εἶναι πάντοτε εὔκολον νὰ δημιουργήσῃ ἕνα μῦθον κατάλληλον εἰς τὴν περίστασιν. Διότι τοὺς μύθους, καθὼς καὶ τὰς παραβολάς, πρέπει ὁ ρήτωρ νὰ τὰς πλάσῃ, προσέχων πάντοτε νὰ εἶναι φανερὰ ἡ ἀναλογία μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ὑποθέσεως ποὺ ὑποστηρίζει, πρᾶγμα ποὺ εὔκολα ἠμπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς φιλοσοφίας.

Ἀλλ' ἐνῷ εἶναι εὐκολώτερον νὰ εὕρῃ ὁ ρήτωρ μύθους καταλλήλους διὰ τὸ θέμα του, διὰ τὴν λῆψιν ὀρθῶν ἀποφάσεων εἶναι χρησιμώτερον νὰ μεταχειρίζεται παραδείγματα

των· ὅμοια γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ μέλλοντα τοῖς γεγονόσιν.

Δεῖ δὲ χρῆσθαι τοῖς παραδείγμασι οὐκ ἔχοντα μὲν ἐνθυμήματα ὡς ἀποδείξεσιν· (ἡ γὰρ πίστις διὰ τούτων), ἔχοντα δὲ ὡς μαρτυρίοις, ἐπιλόγῳ χρώμενον τοῖς ἐνθυμήμασιν· προτιθέμενα μὲν γὰρ ἔοικεν ἐπαγωγῇ, τοῖς δὲ ῥητορικοῖς οὐκ οἰκεῖον ἐπαγωγὴ πλὴν ἐν ὀλίγοις, ἐπιλεγόμενα δὲ μαρτυρίοις· ὁ δὲ μάρτυς πανταχοῦ πιθανός. Διὸ καὶ προτιθέντι μὲν ἀνάγκη πολλὰ λέγειν, ἐπιλέγοντι δὲ καὶ ἓν ἱκανόν· μάρτυς γὰρ χρηστὸς καὶ εἷς χρήσιμος.

Πόσα μὲν οὖν εἴδη παραδειγμάτων, καὶ πῶς αὐτοῖς καὶ πότε χρηστέον, εἴρηται.

21. Περὶ δὲ γνωμολογίας, ῥηθέντος τί ἐστιν γνώμη, μάλιστ' ἂν γένοιτο φανερὸν περὶ ποίων τε καὶ πότε καὶ τίσιν ἁρμόττει χρῆσθαι τῷ γνωμολογεῖν ἐν τοῖς λόγοις. Ἔστι δ' ἡ γνώμη ἀπόφανσις, οὐ μέντοι οὔτε περὶ τῶν καθ' ἕκαστον, οἷον ποῖός τις Ἰφικράτης, ἀλλὰ καθόλου· καὶ οὐ περὶ πάντων, οἷον ὅτι τὸ εὐθὺ τῷ καμπύλῳ ἐναντίον, ἀλλὰ περὶ ὅσων αἱ πράξεις εἰσί, καὶ αἱρετὰ ἢ φευκτά ἐστι πρὸς τὸ πράττειν, ὥστ' ἐπεὶ τὰ ἐνθυμήματα ὁ περὶ τοιούτων συλλογισμός ἐστιν, σχεδὸν τὰ συμπεράσματα τῶν ἐνθυμημάτων καὶ αἱ ἀρχαὶ ἀφαιρεθέντος τοῦ συλλογισμοῦ γνῶμαί εἰσιν, οἷον

χρὴ δ' οὔ ποθ' ὅς τις ἀρτίφρων πέφυκ' ἀνήρ,
παῖδας περισσῶς ἐκδιδάσκεσθαι σοφούς.

---

1. Ἡ μείζων.
2. Εὐριπίδου Μήδεια 296 κ. ἑπ. (μεταφρ. Σάρρου).

ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Διότι συνήθως καὶ τὰ μέλλοντα εἶναι ὅμοια πρὸς ὅσα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔχουν γίνει.

Πρέπει δὲ νὰ μεταχειρίζεται παραδείγματα ὁ ρήτωρ ἢ ὅταν δὲν ἔχῃ πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ἰσχυρισμῶν του ἐνθυμήματα· διότι κυρίως τὰ ἐνθυμήματα ἀποδεικνύουν· ἤ, ἂν ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσίν του ἐνθυμήματα, τότε τὰ παραδείγματα νὰ τὰ χρησιμοποιῇ διὰ νὰ μαρτυρήσουν τὴν ἀλήθειαν τῶν συλλογισμῶν του καὶ νὰ τὰ ἀναφέρῃ μετὰ τὰ ἐνθυμήματα, ὡς ἐπίλογόν των. Πράγματι, ἂν πρῶτα πρῶτα παραταχθοῦν εἰς ἕνα λόγον τὰ παραδείγματα, αὐτὸ θὰ ὡμοίαζε μὲ τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον, ποὺ ἐκτὸς ἐλαχίστων περιπτώσεων δὲν ταιριάζει εἰς τοὺς ρητορικοὺς λόγους. Ἐνῷ ἂν τὰ παραδείγματα ἀναφερθοῦν μετὰ τὰ ἐνθυμήματα, ὁμοιάζουν πρὸς μαρτυρίας. Ὁ δὲ μάρτυς πάντοτε ἐνισχύει τὴν ἀπόδειξιν. Καὶ γι' αὐτό, ἂν κανεὶς ἀρχίσῃ μὲ παραδείγματα, πρέπει νὰ εἰπῇ πολλά, ἐνῷ εἰς τὸ τέλος τοῦ λόγου του καὶ ἕνα μόνον ἀρκεῖ. Διότι ὁ καλὸς μάρτυς, καὶ ἕνας μόνον ἂν εἶναι, ὠφελεῖ.

Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω πόσα εἴδη παραδειγμάτων ὑπάρχουν καὶ ποία χρῆσις αὐτῶν πρέπει νὰ γίνεται.

21. ΠΕΡΙ ΓΝΩΜΙΚΟΥ

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν γνωμικῶν, θὰ γίνῃ φανερὸν διὰ ποῖα ζητήματα καὶ πότε καὶ ποῖοι ἁρμόζει νὰ τὰ χρησιμοποιοῦν, ἀφοῦ πρῶτον δώσωμεν τὸν ὁρισμὸν τοῦ γνωμικοῦ. Εἶναι δὲ γνωμικὸν κάποιο ἀπόφθεγμα ποὺ δὲν ἀναφέρεται εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις, λ.χ., ποίας ἰδιότητας ἔχει ὁ Ἰφικράτης, ἀλλὰ εἰς γενικότητας. Ἐπίσης δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ὀνομάσωμεν γνωμικὸν οἱονδήποτε γενικὸν ἀπόφθεγμα ἀδιακρίτως, λ.χ. τὸ ὅτι ἡ εὐθεῖα εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς καμπύλης, ἀλλὰ ἐκεῖνα τὰ ἀποφθέγματα ποὺ ἀφοροῦν τὰς ἀνθρωπίνας ἐνεργείας, ὅσαι ἠμποροῦν εἴτε νὰ ἐκτελεσθοῦν, εἴτε ν' ἀποφευχθοῦν. Ἑπομένως ἀφοῦ ἐνθύμημα, ὅπως εἴπαμεν, εἶναι ὁ ρητορικὸς συλλογισμὸς περὶ πράξεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι σχεδὸν πάντοτε γνωμικὰ εἶναι ἢ μόνον τὸ συμπέρασμα ἢ μόνον ἡ ἀρχικὴ πρότασις [1] ἑνὸς ἐνθυμήματος, ἀφοῦ ἀφαιρεθοῦν ἀπ' αὐτὴν τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ συλλογισμοῦ

Ἔτσι, γνωμικὸν ἀποτελοῦν οἱ ἑξῆς στίχοι :

Κι' ὁ φρόνιμος
σοφία δὲν πρέπει περισσὴ στὰ τέκνα του νὰ δίνῃ [2]

Τοῦτο μὲν οὖν γνώμη· προστεθείσης δὲ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ διὰ τί ἐνθύμημά ἐστιν τὸ ἅπαν, οἷον

χωρὶς γὰρ ἄλλης ἧς ἔχουσιν ἀργίας,
φθόνον παρ' ἀστῶν ἀλφανουσι δυσμενῆ.

1394b *Καὶ τὸ*

οὐκ ἔστιν ὅς τις πάντ' ἀνὴρ εὐδαιμονεῖ

καὶ τὸ

οὐκ ἔστιν ἀνδρῶν ὅς τις ἔστ' ἐλεύθερος

γνώμη, πρὸς δὲ τῷ ἐχομένῳ ἐνθύμημα

ἢ χρημάτων γὰρ δοῦλός ἐστιν ἢ τύχης.

Εἰ δή ἐστιν γνώμη τὸ εἰρημένον, ἀνάγκη τέτταρα εἴδη εἶναι γνώμης· ἢ γὰρ μετ' ἐπιλόγου ἔσται ἢ ἄνευ ἐπιλόγου. Ἀποδείξεως μὲν οὖν δεόμεναί εἰσιν ὅσαι παράδοξόν τι λέγουσιν ἢ ἀμφισβητούμενον· ὅσαι δὲ μηδὲν παράδοξον, ἄνευ ἐπιλόγου. Τούτων δ' ἀνάγκη τὰς μὲν διὰ τὸ προεγνῶσθαι μηδὲν δεῖσθαι ἐπιλόγου, οἷον

ἀνδρὶ δ' ὑγιαίνειν ἄριστόν ἐστιν, ὥς γ' ἡμῖν δοκεῖ

(φαίνεται μὲν γὰρ τοῖς πολλοῖς οὕτω), τὰς δ' ἅμα λεγομένας δήλας εἶναι ἐπιβλέψασιν, οἷον

οὐδεὶς ἐραστὴς ὅς τις οὐκ ἀεὶ φιλεῖ.

Τῶν δὲ μετ' ἐπιλόγου αἳ μὲν ἐνθυμήματος μέρος εἰσίν, ὥσπερ

χρὴ δ' οὔ ποθ' ὅς τις ἀρτίφρων,

αἳ δ' ἐνθυμηματικαὶ μέν, οὐκ ἐνθυμήματος δὲ μέρος· αἵ περ καὶ μάλιστ' εὐδοκιμοῦσιν. Εἰσὶν δ' αὗται ἐν ὅσαις ἐμφαίνεται τοῦ λεγομένου τὸ αἴτιον, οἷον ἐν τῷ

ἀθάνατον ὀργὴν μὴ φύλασσε θνητὸς ὤν·

---

1. Εὐριπίδου «Μήδεια» 296 κ. ἑξ. (μετάφρ. Σάρρου).
2. Εὐριπίδου ἀπόσπασμα 661 N².
3. Εὐριπίδου «Ἑκάβη» 865 (μετάφρ. Σάρρου).
4. Εὐριπίδου «Τρωαδ.» 1051.
5. Ἀδέσποτον ἀπόσπασμα.
6. Ἀδέσποτον ἀπόσπασμα.

Ἂν ὅμως εἰς αὐτὸ προσθέσωμεν τὴν αἰτίαν καὶ τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον ἐλέχθη τοῦτο, τὸ σύνολον ἀποτελεῖ ἐνθύμημα, ὅπως

«Γιατὶ ἐξὸν ποὺ γίνονται ὀκνὰ
Κάνει νὰ τὰ φθονοῦν οἱ συμπολῖτες τους [1]».

Ἐπίσης γνωμικὸν εἶναι καὶ τὸ

«Ἀπ' τοὺς θνητοὺς ὁλότελα κανεὶς δὲν εἶν' εὐτυχισμένος [2]»·

καθὼς καὶ τὸ

«Ἐλεύθερος δὲν εἶναι κανεὶς ἄνθρωπος [3]»,

ὅπου ἂν προστεθῇ καὶ ὁ ἑπόμενος στίχος

«Κι' εἶναι τῆς τύχης δοῦλοι ἢ τοῦ χρυσαφιοῦ [3]»,

ἔχομεν ἐνθύμημα.

Ἀφοῦ λοιπὸν γνωμικὸν εἶναι αὐτὸ ποὺ εἴπαμε, κατ' ἀνάγκην ὑπάρχουν τέσσαρα εἴδη γνωμικῶν. Πράγματι, ἄλλα γνωμικὰ ἔχουν ἀνάγκην ἐπεξηγήσεως καὶ ἄλλα ὄχι. Διότι ὅσα γνωμικὰ ἐκφράζουν μίαν παραδοξολογίαν ἢ κάτι ποὺ δὲν εἶναι γενικὰ παραδεδεγμένον, πρέπει νὰ ἀποδειχθοῦν. Ὅσα ὅμως δὲν ἀποτελοῦν παραδοξολογίαν, δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἐπεξηγήσεως. Ἀπὸ τὰ γνωμικὰ αὐτά, ἄλλα μὲν δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἐπεξηγήσεως, διότι εἶναι ἐκ τῶν προτέρων γνωστά, ὅπως τὸ

«γιὰ ἕνα ἄνθρωπον ἡ ὑγεία, κατὰ τὴν γνώμην μου, τουλάχιστον, εἶναι τὸ μεγαλύτερον καλό»,

διότι αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γνώμη τῶν πολλῶν, ἄλλα δέ, ἐπειδὴ μόλις διατυπωθοῦν γίνονται πρόδηλα εἰς κάθε ἄνθρωπον ποὺ τὰ ἐξετάζει ὅπως τὸ

«Ὅποιος δὲν ἀγαπᾶ συνεχῶς, δὲν εἶναι ἀληθινὸς ἐραστής [4]».

Ἀπὸ τὰ γνωμικὰ πάλιν ποὺ ἔχουν ἀνάγκην ἐπεξηγήσεως, ἄλλα μὲν ἀποτελοῦν μέρος ἐνθυμήματος, ὅπως τὸ

«ποτὲ δὲν πρέπει ἄνθρωπος μυαλωμένος...» [5].

Ἄλλα δὲ πάλιν συγγενεύουν πρὸς τὸ ἐνθύμημα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποτελοῦν μέρος ἐνθυμήματος. Αὐτὰ δὲ τὰ γνωμικὰ ἐκτιμῶνται καὶ περισσότερον. Ἀνήκουν δὲ εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν ἐκεῖνα ποὺ περιέχουν τὴν αἰτιολογίαν των, ὅπως λ. χ. τὸ

«Ἀφοῦ εἶσαι θνητός, μὴν κρατᾶς ἀθάνατο θυμό» [6].

τὸ μὲν γὰρ φάναι «μὴ δεῖν φυλάττειν» γνώμη, τὸ δὲ προσκείμενον «θνητὸν ὄντα» τὸ διὰ τί. Ὁμοίως δὲ καὶ

θνατὰ χρὴ τὸν θνατόν, οὐκ ἀθάνατα τὸν θνατὸν φρονεῖν.

Φανερὸν οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων πόσα τε εἴδη γνώμης, καὶ περὶ ποῖον ἕκαστον ἁρμόττει· περὶ μὲν γὰρ τῶν ἀμφισβητουμένων ἢ παραδόξων μὴ ἄνευ ἐπιλόγου, ἀλλ' ἢ προθέντα τὸν ἐπίλογον γνώμῃ χρῆσθαι τῷ συμπεράσματι, οἷον εἴ τις εἴποι, «ἐγὼ μὲν οὖν, ἐπειδὴ οὔτε φθονεῖσθαι δεῖ οὔτ' ἀργὸν εἶναι, οὔ φημι χρῆναι παιδεύεσθαι», ἢ τοῦτο προειπόντα ἐπειπεῖν τὰ ἔμπροσθεν, περὶ δὲ τῶν μὴ παραδόξων ἀδήλων δὲ προστιθέντα τὸ διότι στρογγυλώτατα. Ἁρμόττει δ' ἐν τοῖς τοιούτοις καὶ τὰ Λακωνικὰ ἀποφθέγματα καὶ τὰ αἰνιγματώδη, οἷον εἴ τις λέγει ὅ περ Στησί- 1395a *χορος ἐν Λοκροῖς εἶπεν, ὅτι οὐ δεῖ ὑβριστὰς εἶναι, ὅπως μὴ οἱ τέττιγες χαμόθεν ᾄδωσιν. Ἁρμόττει δὲ γνωμολογεῖν ἡλικίᾳ μὲν πρεσβυτέρων, περὶ δὲ τούτων ὧν ἔμπειρός τις ἐστίν, ὡς τὸ μὲν μὴ τηλικοῦτον ὄντα γνωμολογεῖν ἀπρεπὲς ὥσπερ καὶ τὸ μυθολογεῖν, περὶ δὲ ὧν ἄπειρος, ἠλίθιον καὶ ἀπαίδευτον. Σημεῖον δὲ ἱκανόν· οἱ γὰρ ἀγροῖκοι μάλιστα γνωμοτύποι εἰσὶ καὶ ῥᾳδίως ἀποφαίνονται ⟨καθόλου⟩. Καθόλου δὲ μὴ ὄντος καθόλου εἰπεῖν μάλιστα ἁρμόττει ἐν σχετλιασμῷ καὶ δεινώσει, καὶ ἐν τούτοις ἢ ἀρχόμενον ἢ ἀποδείξαντα. Χρῆσθαι δὲ δεῖ καὶ ταῖς τεθρυλημέναις καὶ κοιναῖς γνώ-*

---

1. Οἱ Λοκροὶ εἶχαν πάθει μεγάλας καταστροφάς, ἡ χώρα των ἐλεηλατήθη τελείως καὶ ὅμως ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι προκλητικοί. Ἡ ἀνωτέρω φράσις ἑπομένως ἔχει τὴν σημασίαν ὅτι ἂν συνέχιζαν τὴν ἰδίαν τακτικήν, δὲν θὰ ἔμενε οὔτε δένδρο εἰς τὴν χώραν των, ἐπάνω στὸ ὁποῖον νὰ ἠμποροῦν νὰ καθήσουν τὰ τζιτζίκια.

Πράγματι, τὸ μὲν νόημα «δὲν πρέπει νὰ κρατοῦμε θυμὸν» ἀποτελεῖ κυρίως τὸ γνωμικόν, ἡ δὲ προσθήκη «ἐπειδὴ εἴμεθα θνητοί» ἀποτελεῖ τὴν ἐπεξήγησίν του.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ διὰ τὸ γνωμικὸν

«ὁ θνητὸς πρέπει νὰ σκέπτεται σὰν θνητὸς καὶ ὄχι σὰν ἀθάνατος».

Ἀπὸ ὅσα ἐξεθέσαμεν καθίσταται φανερὸν καὶ πόσα εἴδη γνωμικῶν ὑπάρχουν καὶ ποῦ ταιριάζει τὸ καθένα. Καὶ τὰ μὲν γνωμικὰ ποὺ δὲν εἶναι γενικῶς παραδεδεγμένα ἢ ἀποτελοῦν παραδοξολογίαν, δὲν πρέπει νὰ μένουν χωρὶς ἐπεξήγησιν, ἀλλ' ἢ πρέπει πρῶτα νὰ δίδεται ἡ ἐξήγησις καὶ κατόπιν, ἐν εἴδει συμπεράσματος, νὰ λέγεται καὶ τὸ γνωμικόν, ὅπως λ. χ. εἰς τὴν φράσιν «φρονῶ ὅτι ἐπειδὴ δὲν πρέπει νὰ προκαλοῦμεν τὸν φθόνον, οὔτε νὰ εἴμεθα ἄνεργοι, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μορφωνώμεθα». Ἢ ἀπεναντίας νὰ εἰπῇ πρῶτα τὸ γνωμικὸν καὶ κατόπιν τὴν προηγουμένην φράσιν. Τὰ γνωμικὰ ὅμως ποὺ δὲν ἀποτελοῦν παραδοξολογίαν, ἀλλ' εἶναι ἀσαφῆ, πρέπει νὰ συνοδεύωνται ἀπὸ μίαν ἐξήγησιν μὲ χτυπητὰ λόγια. Ἀπὸ τὰ γνωμικὰ αὐτοῦ τοῦ εἴδους κυρίως εἶναι ταιριαστὰ τὰ λακωνικὰ ἀποφθέγματα, καθὼς καὶ τὰ γνωμικὰ ποὺ ὁμοιάζουν μὲ αἰνίγματα, ὅπως λ.χ., ἂν θέλῃ κανεὶς νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐκεῖνο ποὺ ὁ Στησίχορος εἶπε πρὸς τοὺς Λοκρούς, ὅτι δηλ. δὲν πρέπει νὰ εἶναι προκλητικοὶ γιὰ νὰ μὴ καθήσουν τὰ τζιτζίκια των κάτω στὸ χῶμα καὶ ἀπὸ κεῖ τραγουδοῦν[1].

Γνωμικὰ ἁρμόζει νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ ἡλικιωμένοι ἄνθρωποι, ἐπίσης δὲ καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν εἰδικήν τινα πεῖραν, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς εἰδικότητός των. Ἑπομένως εἶναι ἀπρέπεια τὸ νὰ χρησιμοποιῇ γνωμικὰ εἰς τοὺς λόγους του ὁποῖος δὲν εἶναι ἡλικιωμένος, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ νὰ χρησιμοποιῇ μύθους· τὸ νὰ λέγῃ δὲ κανεὶς γνωμικὰ περὶ πραγμάτων τῶν ὁποίων δὲν ἔχει καμμίαν πεῖραν, προδίδει ἀνοησίαν καὶ κακὴν ἀνατροφήν. Ἰδοὺ δὲ καὶ ἐπαρκὴς περὶ τούτου ἀπόδειξις. Οἱ ἀγροῖκοι ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον γνωμικὰ καὶ εὔκολα βγάζουν γενικὰ ἀποφθέγματα γιὰ τὸ κάθε τί.

Τὸ νὰ χρησιμοποιῇ κανεὶς μίαν γενίκευσιν ἐνῷ χειρίζεται κάποιο εἰδικὸν θέμα, ἰδίως ταιριάζει ὅταν θέλῃ νὰ ἐπιτύχῃ ἀγανάκτησιν ἢ νὰ ἐξάρῃ τὴν σημασίαν τῶν λόγων του, αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐπιτυχῶς εἴτε εἰς τὸ προοίμιον εἴτε εἰς τὸ τέλος τοῦ λόγου. Πρέπει δὲ νὰ χρησιμοποιῇ κανεὶς κυρίως τὰ καθιερωμένα καὶ γενικῶς ἀποδεκτὰ γνω-

μαις, ἐὰν ὦσι χρήσιμοι· διὰ τὸ γὰρ εἶναι κοινά, ὡς ὁμολογούντων πάντων, ὀρθῶς ἔχειν δοκοῦσιν, οἷον παρακαλοῦντι ἐπὶ τὸ κινδυνεύειν μὴ θυσαμένους

εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης,

καὶ ἐπὶ τὸ ἥττους ὄντας

ξυνὸς Ἐνυάλιος,

καὶ ἐπὶ τὸ ἀναιρεῖν τῶν ἐχθρῶν τὰ τέκνα καὶ μηδὲν ἀδικοῦντα

νήπιος ὃς πατέρα κτείνας παῖδας καταλείπει.

Ἔτι ἔνιαι τῶν παροιμιῶν καὶ γνῶμαί εἰσιν, οἷον παροιμία, «Ἀττικὸς πάροικος». Δεῖ δὲ τὰς γνώμας λέγειν καὶ παρὰ τὰ δεδημοσιευμένα (λέγω δὲ δεδημοσιευμένα οἷον τὸ «γνῶθι σαυτὸν» καὶ «μηδὲν ἄγαν»), ὅταν ἢ τὸ ἦθος φαίνεσθαι μέλλῃ βέλτιον, ἢ παθητικῶς εἰρημένη ᾖ. Ἔστι δὲ παθητικὴ μὲν οἷον εἴ τις ὀργιζόμενος φαίη ψεῦδος εἶναι ὡς δεῖ γινώσκειν αὑτόν· οὗτος γοῦν εἰ ἐγίγνωσκεν ἑαυτόν, οὐκ ἄν ποτε στρατηγεῖν ἠξίωσε. Τὸ δὲ ἦθος βέλτιον, ὅτι οὐ δεῖ, ὥσπερ φασίν, φιλεῖν ὡς μισήσοντας ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὡς φιλήσοντας. Δεῖ δὲ τῇ λέξει τὴν προαίρεσιν συνδηλοῦν, εἰ δὲ μή, τὴν αἰτίαν ἐπιλέγειν, οἷον οὕτως εἰπόντα, ὅτι «δεῖ δὲ φιλεῖν οὐχ ὥσπερ φασίν, ἀλλ' ὡς ἀεὶ φιλήσοντα· ἐπιβούλου γὰρ θάτερον», ἢ ὧδε «οὐκ ἀρέσκει δέ μοι τὸ λεγόμενον· δεῖ

---

1. Ἰλιάδος Μ 243. Τὸ ἀφήνομεν ἀμετάφραστον, διότι ὡς γνωμικὸν ἔχει καθιερωθῆ καὶ χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον μὲ τὴν ἀρχαίαν μορφήν του. Ὁ Πολυλᾶς ἔχει μεταφράσει τὸν στίχον αὐτὸν ὡς ἑξῆς:

Εἶναι καλὸ νὰ προμαχᾷς γιὰ τὴ γλυκειὰ Πατρίδα

2. Ἰλιάδος Σ 309 (μετάφρ. Πάλλη).
3. Βλ. Ρητορική, τόμ. Α' κεφ. 15.
4. Δηλ. ἐπικίνδυνος, ἄδολος γείτονας.

μικά, ἂν τοῦ εἶναι χρήσιμα. Πράγματι, ἐπειδὴ εἶναι γενικὰ καὶ ὅλοι τὰ ἀναγνωρίζουν, θεωροῦνται ὅτι εἶναι ὀρθά. Ἔτσι ὅταν προτρέπωμεν νὰ ἀντικρύσουν τὸν κίνδυνον, ἄνθρωποι ποὺ δὲν ἔχουν κάμει ἀκόμη θυσίαν ταιριάζει νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὸ γνωμικὸν

«Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης» [1].

Ὅταν δὲ προτρέπωμεν τοὺς ἀδυνατωτέρους, ἐπίκαιρον εἶναι τὸ

«Χάρες δὲν ἔχει ὁ πόλεμος» [2].

Τέλος ἐκεῖνος ποὺ θέλει νὰ συμβουλεύσῃ νὰ θανατώσουν καὶ τὰ παιδιὰ τῶν ἐχθρῶν ἂν καὶ εἶναι ἀθῷα, μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ

Εἶναι κουτὸς ὅποιος σκοτώνει τὸν πατέρα
Καὶ στὴ ζωὴ ἀφήνει τὰ παιδιά του [3].

Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ μερικαὶ παροιμίαι ποὺ ἀποτελοῦν γνωμικά, λ χ. ἡ παροιμία

«γείτονας ἀπὸ τὴν Ἀττική» [4].

Πρέπει δὲ ἀκόμη νὰ χρησιμοποιοῦμεν γνωμικά, ὅταν θέλωμεν ν' ἀντικρούσωμεν ἄλλα, γενικώτερον γνωστά, ὀνομάζω δὲ γενικώτερον γνωστὰ τὸ «γνῶθι σαυτὸν» λ. χ. ἢ τὸ «μηδὲν ἄγαν». Τοῦτο δέ, ὅταν ἢ θέλῃ νὰ δείξῃ ἀνώτερον χαρακτῆρα, ἢ νὰ χρησιμοποιήσῃ εἰς τὴν ἀγόρευσίν του πάθος. Πάθος ὑπάρχει ὅταν, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ρήτωρ θυμωμένος εἰπῇ ὅτι εἶναι ψέμα πὼς ὁ καθένας πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὸν ἑαυτόν του. Διότι ἂν καὶ ὁ ἀντίπαλος ἐγνώριζε τὸν ἑαυτόν του, ποτὲ δὲν θὰ εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ γίνῃ στρατηγός. Ἀφ' ἑτέρου δείχνει ἀνώτερον χαρακτῆρα ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν πρέπει, σύμφωνα μὲ τὸ γνωστὸν γνωμικόν, νὰ ἀγαπᾷ ὡσὰν νὰ πρόκειται τὴν ἄλλην ἡμέραν νὰ μισήσῃ (ἐκεῖνον ποὺ ἀγαπᾷ) ἀλλὰ μᾶλλον νὰ μισῇ ὡσὰν νὰ πρόκειται τὴν ἄλλην ἡμέραν νὰ ἀγαπήσῃ (ἐκεῖνον ποὺ μισεῖ) Καὶ τότε, μαζὶ μὲ τὸν ἰσχυρισμόν του, πρέπει ἀμέσως νὰ φανερώνῃ τί θέλει νὰ εἰπῇ ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἐπεξηγῇ καὶ νὰ αἰτιολογῇ αὐτὸ ποὺ εἶπε, λόγου χάριν ἐκεῖνος ποὺ ἰσχυρίζεται ὅτι «δὲν πρέπει ν' ἀγαπᾷ κανείς, ὅπως λέγει ἡ παροιμία, ἀλλὰ σὰν νὰ πρόκειται νὰ ἀγαπᾷ πάντοτε. Διότι τὸ ἀντίθετον εἶναι ἴδιον ἐπιβούλου ἀνθρώπου». Ἢ καὶ τὸ ἑξῆς «δὲν μοῦ ἀρέσει ἡ παροιμία· διότι ὁ ἀληθινὸς φίλος πρέπει νὰ ἀγαπᾷ

γὰρ τὸν ἀληθινὸν φίλον ὡς φιλήσοντα ἀεὶ φιλεῖν»· καὶ «οὐδὲ τὸ μηδὲν ἄγαν· δεῖ γὰρ τούς γε κακοὺς ἄγαν μισεῖν».

1395b *Ἔχουσι δ' εἰς τοὺς λόγους βοήθειαν μεγάλην μίαν μὲν διὰ τὴν φορτικότητα τῶν ἀκροατῶν· χαίρουσι γὰρ ἐάν τις καθόλου λέγων ἐπιτύχῃ τῶν δοξῶν ἃς ἐκεῖνοι κατὰ μέρος ἔχουσιν. Ὃ δὲ λέγω. δῆλον ἔσται ὧδε, ἅμα δὲ καὶ πῶς δεῖ αὐτὰς θηρεύειν. Ἡ μὲν γὰρ γνώμη, ὥσπερ εἴρηται, ἀπόφανσις καθόλου ἐστίν, χαίρουσι δὲ καθόλου λεγομένου ὃ κατὰ μέρος προϋπολαμβάνοντες τυγχάνουσι· οἷον εἴ τις γείτοσι τύχοι κεχρημένος ἢ τέκνοις φαύλοις, ἀποδέξαιτ' ἂν τοῦ εἰπόντος «οὐδὲν γειτονίας χαλεπώτερον» ἢ ὅτι «οὐδὲν ἠλιθιώτερον τεκνοποιίας», ὥστε δεῖ στοχάζεσθαι πῶς τυγχάνουσι ποῖα προϋπολαμβάνοντες, εἶθ' οὕτως περὶ τούτων καθόλου λέγειν. Ταύτην τε δὴ ἔχει μίαν χρῆσιν τὸ γνωμολογεῖν, καὶ ἑτέραν κρείττω· ἠθικοὺς γὰρ ποιεῖ τοὺς λόγους. Ἦθος δὲ ἔχουσιν οἱ λόγοι ἐν ὅσοις δήλη ἡ προαίρεσις. Αἱ δὲ γνῶμαι πᾶσαι τοῦτο ποιοῦσιν διὰ τὸ ἀποφαίνεσθαι τὸν τὴν γνώμην λέγοντα καθόλου περὶ τῶν προαιρέσεων, ὥστε, ἂν χρησταὶ ὦσιν αἱ γνῶμαι, καὶ χρηστοήθη φαίνεσθαι ποιοῦσι τὸν λέγοντα.*

Περὶ μὲν οὖν γνώμης, καὶ τί ἐστι καὶ πόσα εἴδη ταύτης καὶ πῶς χρηστέον αὐτῇ καὶ τίνα ὠφέλειαν ἔχει, εἰρήσθω ταῦτα.

22. *Περὶ δ' ἐνθυμημάτων καθόλου τε εἴπωμεν, τίνα τρόπον δεῖ ζητεῖν, καὶ μετὰ ταῦτα τοὺς τόπους· ἄλλο γὰρ εἶδος ἑκάτερον τούτων ἐστίν. Ὅτι μὲν οὖν τὸ ἐνθύμημα*

ῶσάν νὰ πρόκειται νὰ ἀγαπᾷ πάντοτε». Οὔτε καὶ τὸ «μηδὲν ἄγαν». Διότι τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους πρέπει νὰ τοὺς μισῶμεν ὑπερβολικά.

Τὰ γνωμικὰ ὠφελοῦν πολὺ τὸν ρήτορα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξ αἰτίας τῆς ματαιοδοξίας τοῦ ἀκροατηρίου. Διότι οἱ ἀκροαταὶ εὐχαριστοῦνται ἐξαιρετικὰ ὅταν ὁ ρήτωρ διατυπώνων μίαν γενικὴν κρίσιν συμφωνήσῃ μὲ τὰς γνώμας ποὺ καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἔχουν ἐν σχέσει πρὸς κάποιο εἰδικὸν θέμα. Μὲ τὰ ἀκόλουθα θὰ ἀποδειχθῇ αὐτὸ ποὺ ἰσχυρίζομαι καὶ θὰ φανῇ συγχρόνως πῶς πρέπει νὰ εὑρίσκωμεν τὰ γνωμικά. Εἶπα πράγματι ὅτι γνωμικὸν εἶναι μία γενικὴ κρίσις καὶ ὅτι οἱ ἀκροαταὶ αἰσθάνονται εὐχαρίστησιν ὅταν ὁ ρήτωρ διατυπώνῃ ὡς γενικὴν ἀλήθειαν κάτι ποὺ καὶ αὐτοὶ πιστεύουν ἐξ ἀφορμῆς μιᾶς εἰδικῆς περιπτώσεως. Πράγματι, ἂν κάποιος τύχῃ νὰ ἔχῃ κακοὺς γείτονας ἢ κακὰ παιδιά, θὰ ἀποδεχθῇ τὴν γνώμην ἐκείνου ποὺ θὰ εἴπῃ ὅτι «δὲν ὑπάρχει βαρύτερον πρᾶγμα ἀπὸ τὴν γειτονιὰ» ἢ ὅτι «δὲν ὑπάρχει ἀνοητότερον πρᾶγμα ἀπὸ τὸ νὰ κάμῃ κανεὶς παιδιά». Πρέπει ἑπομένως νὰ λογαριάζῃ κανεὶς τί συμβαίνει εἰς τοὺς ἀκροατάς του καὶ τί σκέψεις πιθανὸν νὰ κάμνουν καὶ τότε νὰ διατυπώνῃ γενικὰς κρίσεις ἀναλόγους. Αὐτὴ εἶναι ἡ μία ὠφέλεια τοῦ ρήτορος ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν γνωμικῶν. Ὑπάρχει δὲ καὶ μία ἄλλη σπουδαιοτέρα. Τὰ γνωμικὰ δίδουν ἠθικὸν περιεχόμενον εἰς τοὺς λόγους. Ἔχουν δὲ ἠθικὸν περιεχόμενον ἐκεῖνοι οἱ λόγοι, ὅπου ἐκδηλώνονται αἱ ἠθικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ ρήτορος. Κάθε γνωμικὸν ὅμως ἐπιτυγχάνει τὸ ἀποτέλεσμα αὐτό, διότι ὁ ρήτωρ ποὺ τὸ χρησιμοποιεῖ ἐμφανίζει τὰς γενικὰς ἀντιλήψεις του, εἰς τρόπον ὥστε, ἂν τὰ γνωμικὰ εἶναι ὀρθά, κάμνουν νὰ φαίνεται χρηστὸς ἄνθρωπος καὶ ἐκεῖνος ποὺ τὰ λέγει.

Ἀρκετὰ ἐξεθέσαμεν περὶ τῶν γνωμικῶν, περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν εἰδῶν των καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς χρησιμοποιήσεώς των καθὼς καὶ περὶ τῆς ὠφελείας ποὺ προκύπτει ἀπ' αὐτά.

22. ΠΕΡΙ ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΩΝ

Καὶ τώρα ἂς ὁμιλήσωμεν γενικῶς περὶ τῶν ἐνθυμημάτων. Ἂς ἐξετάσωμεν κατὰ ποῖον τρόπον πρέπει νὰ τὰ ἀναζητῶμεν καὶ κατόπιν θὰ πραγματευθῶμεν περὶ τῶν κοινῶν τόπων. Διότι τὸ καθένα ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ἀποτελεῖ καὶ ἰδιαίτερον

συλλογισμός ἐστιν, εἴρηται πρότερον, καὶ πῶς συλλογισμός, καὶ τί διαφέρει τῶν διαλεκτικῶν· οὔτε γὰρ πόρρωθεν οὔτε πάντα δεῖ λαμβάνοντας συνάγειν· τὸ μὲν γὰρ ἀσαφὲς διὰ τὸ μῆκος, τὸ δὲ ἀδολεσχία διὰ τὸ φανερὰ λέγειν. Τοῦτο γὰρ αἴτιον καὶ τοῦ πιθανωτέρους εἶναι τοὺς ἀπαιδεύτους τῶν πεπαιδευμένων ἐν τοῖς ὄχλοις, ὥσπερ φασὶν οἱ ποιηταὶ τοὺς ἀπαιδεύτους παρ' ὄχλῳ μουσικωτέρους λέγειν· οἱ μὲν γὰρ τὰ κοινὰ καὶ καθόλου λέγουσιν, οἱ δ' ἐξ ὧν ἴσασι, καὶ τὰ ἐγγύς· ὥστ' οὐκ ἐξ ἁπάντων τῶν δοκούντων ἀλλ' ἐκ τῶν ὡρισμένων λεκτέον, οἷον ἢ τοῖς κρίνουσιν ἢ οὓς ἀπο-
1396a *δέχονται, καὶ τοῦτο δὴ ὅτι οὕτως φαίνεται, δῆλον εἶναι ἅπασιν ἢ τοῖς πλείστοις, καὶ μὴ μόνον συνάγειν ἐκ τῶν ἀναγκαίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολύ.*

Πρῶτον μὲν οὖν δεῖ λαβεῖν ὅτι περὶ οὗ δεῖ λέγειν καὶ συλλογίζεσθαι εἴτε πολιτικῷ συλλογισμῷ εἴθ' ὁποιῳοῦν, ἀναγκαῖον καὶ τὰ τούτῳ ἔχειν ὑπάρχοντα, ἢ πάντα ἢ ἔνια· μηδὲν γὰρ ἔχων ἐξ οὐδενὸς ἂν ἔχοις συνάγειν. Λέγω δ' οἷον πῶς ἂν δυναίμεθα συμβουλεύειν Ἀθηναίοις εἰ πολεμητέον [ἢ μὴ πολευητέον] μὴ ἔχοντες τίς ἡ δύναμις αὐτῶν, πότερον ναυτικὴ ἢ πεζικὴ ἢ ἄμφω, καὶ αὕτη πόση. καὶ πρόσοδοι τίνες ἢ φίλοι καὶ ἐχθροί, ἔτι τίνας πολέμους πεπολεμήκασι καὶ πῶς, καὶ τἆλλα τὰ τοιαῦτα· ἢ ἐπαινεῖν, εἰ μὴ ἔχοιμεν τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ἢ τὴν ἐν Μα-

---

1. Εὐριπίδου «Ἱππόλυτος» 994 - 995.

εἶδος. Τὸ ἐνθύμημα, ὅπως καὶ προηγουμένως εἴπαμεν, εἶναι συλλογισμός. Ἐδείξαμεν δὲ πῶς κατασκευάζεται ἕνας συλλογισμὸς καὶ τί διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ ρητορικοῦ συλλογισμοῦ (ἐνθυμήματος) καὶ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ. Πράγματι, εἰς τὸν ρητορικὸν συλλογισμὸν δὲν πρέπει νὰ συνάγωμεν συμπεράσματα ξεκινῶντας ἀπὸ πολὺ μακρυά, οὔτε νὰ παραθέτωμεν ὅλας τὰς προτάσεις. Διότι τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν θὰ ἐφαίνετο ἀσαφὲς ἐξ αἰτίας τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῶν προτάσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ ἐθεωρεῖτο φλυαρία, ἐπειδὴ θὰ ἠναγκάζετο κανεὶς νὰ ἀναφέρῃ καὶ πράγματα πρόδηλα. Αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ αἰτία, ποὺ οἱ ἀγράμματοι ἄνθρωποι ἔχουν μεγαλυτέραν πειστικότητα μέσα στὸν ὄχλον, παρὰ οἱ μορφωμένοι. Ἔτσι καὶ οἱ ποιηταὶ [1] λέγουν ὅτι οἱ ἀγράμματοι μπροστὰ στὸν ὄχλον ὁμιλοῦν μὲ περισσοτέραν τέχνην. Διότι αὐτοὶ μὲν χρησιμοποιοῦν κοινοτοπίας καὶ γενικότητας, ἐνῷ οἱ μορφωμένοι περιορίζονται εἰς τὸ θέμα των καὶ χρησιμοποιοῦν ὅλας τὰς γνώσεις των ποὺ σχετίζονται μὲ αὐτό. Ἑπομένως δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμεν εἰς τὸν λόγον μας ὅλα ὅσα μᾶς φαίνονται ἀληθινά, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνα ποὺ ἀναγνωρίζονται εἴτε ἀπὸ τοὺς δικαστὰς εἴτε ἀπὸ τὰ ἄλλα ἁρμόδια διὰ τὴν ὑπόθεσιν πρόσωπα καὶ νὰ τὰ διατυπώνωμεν ἔτσι, ὥστε ὅλος ὁ κόσμος ἢ τοὐλάχιστον οἱ πολλοὶ νὰ ἀντιλαμβάνωνται ὅτι αὐτὰ ποὺ λέγομεν εἶναι πρόδηλα. Νὰ μὴ χρησιμοποιοῦμεν δέ, πρὸς συναγωγὴν συμπερασμάτων, μόνον τὰς προτάσεις ποὺ ἀληθεύουν ἀναγκαστικά, ἀλλὰ καὶ ἐκείνας ποὺ εἶναι ἁπλῶς πιθαναί.

Πρῶτα πρῶτα λοιπὸν πρέπει νὰ τεθῇ ὡς ἀρχὴ ὅτι εἴτε πολιτικὸν εἶναι τὸ θέμα μας, εἴτε ὁτιδήποτε ἄλλο, ἂν θέλωμεν νὰ διατυπώσωμεν ἕνα συλλογισμόν, πρέπει νὰ κατέχωμεν καὶ ὅ,τι σχετίζεται πρὸς αὐτόν, εἴτε ἐν τῷ συνόλῳ εἴτε τοὐλάχιστον μερικὰ ἀπὸ τὰ σχετικὰ στοιχεῖα. Διότι ἂν δὲν κατέχῃς τίποτε, δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ συναγάγῃς συμπέρασμα. Θέλω νὰ εἰπῶ, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους συμβουλὴν ἂν πρέπῃ ἢ ἂν δὲν πρέπῃ νὰ πολεμήσουν, ὅταν δὲν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τί εἴδους εἶναι ἡ στρατιωτική των δύναμις, ἂν δηλ. εἶναι στρατὸς τῆς ξηρᾶς ἢ ναυτικὸν ἢ καὶ τὰ δύο μαζί, καὶ πόση εἶναι, καὶ ποῖα εἶναι τὰ οἰκονομικὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ οἱ φίλοι καὶ οἱ ἐχθροί των, ἀκόμη δὲ εἰς ποίους πολέμους ἔλαβον μέρος καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας καὶ τόσα ἄλλα παρόμοια. Ἢ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ κάμωμεν τὸν πανηγυρικὸν τῶν Ἀθηνῶν, ἂν ἀγνοοῦμεν τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ἢ τὴν ἐν Μαραθῶνι

ραθῶνι μάχην ἢ τὰ ὑπὲρ τῶν Ἡρακλειδῶν πραχθέντα ἢ ἄλλο τι τῶν τοιούτων. Ἐκ γὰρ τῶν ὑπαρχόντων ἢ δοκούντων ὑπάρχειν καλῶν ἐπαινοῦσι πάντες. Ὁμοίως δὲ καὶ ψέγουσιν ἐκ τῶν ἐναντίων, σκοποῦντες τί ὑπάρχει τοιοῦτον αὐτοῖς ἢ δοκεῖ ὑπάρχειν, οἷον ὅτι τοὺς Ἕλληνας κατεδουλώσαντο, καὶ τοὺς πρὸς τὸν βάρβαρον ἀριστεύσαντας καὶ συμμαχεσαμένους ἠνδραποδίσαντο, Αἰγινήτας καὶ Ποτιδαιάτας καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον ἁμάρτημα ὑπάρχει αὐτοῖς. Ὡς δ' αὔτως καὶ οἱ κατηγοροῦντες καὶ οἱ ἀπολογούμενοι ἐκ τῶν ὑπαρχόντων σκοπούμενοι κατηγοροῦσι καὶ ἀπολογοῦνται. Οὐδὲν δὲ διαφέρει περὶ Λακεδαιμονίων ἢ Ἀθηναίων ἢ ἀνθρώπου ἢ θεοῦ τὸ αὐτὸ τοῦτο δρᾶν· καὶ γὰρ συμβουλεύοντα τῷ Ἀχιλλεῖ καὶ ἐπαινοῦντα καὶ ψέγοντα καὶ κατηγοροῦντα καὶ ἀπολογούμενον ὑπὲρ αὐτοῦ τὰ ὑπάρχοντα ἢ δοκοῦντα ὑπάρχειν ληπτέον, ἵν' ἐκ τούτων λέγωμεν ἐπαινοῦντες ἢ ψέγοντες εἴ τι καλὸν ἢ αἰσχρὸν ὑπάρχει, κατηγοροῦντες δ' ἢ ἀπολογούμενοι εἴ τι δίκαιον ἢ ἄδικον, συμβουλεύοντες δ' εἴ τι συμφέρον ἢ βλαβερόν. Ὁμοίως δὲ τούτοις καὶ περὶ πράγματος ὁτουοῦν, οἷον περὶ δικαιοσύνης, εἰ ἀγαθὸν [ἢ μὴ ἀγαθόν], ἐκ τῶν ὑπαρχόντων τῇ δικαιοσύνῃ καὶ τῷ ἀγαθῷ. Ὥστ' ἐπειδὴ καὶ πάντες οὕτω φαίνονται ἀποδεικνύντες, ἐάν τε ἀκριβέστερον ἐάν τε μαλακώτε-
1396b ρον συλλογίζωνται· (οὐ γὰρ ἐξ ἁπάντων λαμβάνουσιν ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ ἕκαστον ὑπαρχόντων), καὶ διὰ τοῦ λόγου δῆλον ὅτι ἀδύνατον ἄλλως δεικνύναι φανερὸν ὅτι ἀναγκαῖον, ὥσπερ ἐν τοῖς τοπικοῖς, πρῶτον περὶ ἕκαστον ἔχειν ἐξειλεγμένα περὶ

μάχην, ἢ ὅσα εἴπαμεν ὑπὲρ τῶν Ἡρακλειδῶν, ἢ ὅ,τι ἄλλο σχετικόν; Διότι ὁ καθένας, διὰ νὰ συνθέσῃ ἕνα ἔπαινον, χρησιμοποιεῖ τὰ καλὰ ποὺ ὑπάρχουν ἢ φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν. Ἐπίσης δὲ καὶ οἱ ψόγοι συντίθενται ἀπὸ τὰ ἀντίθετα, δηλ. ἐκεῖνος ποὺ ψέγει ἐξετάζει τὰ ἐλαττώματα ποὺ ἔχει ἢ φαίνεται ὅτι ἔχει τὸ ἀντικείμενον τοῦ λόγου του. Λ.χ. προκειμένου περὶ τῶν Ἀθηναίων θὰ ἔχῃ νὰ εἰπῇ ὅτι ὑπεδούλωσαν τοὺς Ἕλληνας, καὶ μάλιστα καὶ ἐκείνους ποὺ ἦσαν σύμμαχοί των εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Περσῶν καὶ ἔδειξαν ἀρίστην στάσιν κατ' αὐτόν, Αἰγινήτας καὶ Ποτιδαιάτας, τοὺς ἔκαμαν σκλάβους, καθὼς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα παρόμοια γεγονότα καὶ οἱονδήποτε ἄλλο σφάλμα των.

Καὶ ἐκεῖνοι ἐπίσης ποὺ κατηγοροῦν ἢ ἀπολογοῦνται, συνθέτουν τὴν ἀπολογίαν των ἀπὸ τὰ δεδομένα στοιχεῖα τῆς ὑποθέσεως. Εἰς ὅλους τοὺς λόγους τὸ ἴδιον πρέπει νὰ γίνεται καὶ δὲν ἔχει σημασίαν ἂν ὁ λόγος ἀφορᾷ τοὺς Λακεδαιμονίους ἢ τοὺς Ἀθηναίους ἢ κάποιον ἄνθρωπον ἢ θεόν. Πράγματι, εἴτε πρόκειται μὲ τὸν λόγον μας νὰ δώσωμεν κάποιαν συμβουλὴν εἰς τὸν Ἀχιλλέα, εἴτε νὰ τὸν ἐπαινέσωμεν ἢ νὰ τὸν ψέξωμεν ἢ νὰ παραστῶμεν εἰς δίκην ὡς κατήγοροι ἢ συνήγοροί του, πρέπει πρῶτα νὰ λάβωμεν γνῶσιν τῶν περιστατικῶν ποὺ τὸν ἀφοροῦν ἢ φαίνεται ὅτι τὸν ἀφοροῦν, ὥστε ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν νὰ μᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ συνθέσωμεν τὸν λόγον μας, δηλ. ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὡραίων ἢ ἀσχήμων ἰδιοτήτων του νὰ πλέξωμεν τὸν ἔπαινον ἢ τὸν ψόγον του ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δικαίων ἢ τῶν ἀδίκων πράξεών του νὰ καταρτίσωμε τὸ κατηγορητήριον ἢ τὴν ἀπολογίαν του ἤ, τέλος, ἐπὶ τῇ βάσει ἐκείνου ποὺ τοῦ συμφέρει ἢ τοῦ εἶναι ἐπιβλαβὲς νὰ διατυπώσωμεν τὰς συμβουλάς μας. Κατ' ἀνάλογον τρόπον συντίθενται καὶ οἱ λόγοι ἐπὶ οἱουδήποτε θέματος. Λ.χ., ἂν θέλωμεν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἶναι ἢ δὲν εἶναι καλὸν πρᾶγμα, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν κάθε τι ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν δικαιοσύνην καὶ μὲ τὸ καλόν.

Ἀφοῦ λοιπὸν βλέπομεν ὅτι ὅλοι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προσπαθοῦν νὰ ἀποδείξουν τὸ θέμα των, εἴτε ἀκριβέστεροι εἴτε ἀοριστότεροι εἶναι οἱ συλλογισμοί των (διότι δὲν χρησιμοποιοῦν πρὸς τοῦτο ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ εἰδικὸν θέμα των, ἄλλωστε δὲ ἡ λογικὴ μᾶς πείθει ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδείξωμεν κάτι, ὅταν χρησιμοποιοῦμεν ἐπιχειρήματα ἄσχετα πρὸς αὐτό), εἶναι φανερὸν ὅτι, καθὼς ἐξεθέσαμεν καὶ εἰς τὰ Τ ο π ι κ ά, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν πρῶτα πρῶτα

τῶν ἐνδεχομένων καὶ τῶν ἐπικαιροτάτων, περὶ δὲ τῶν ἐξ ὑπογυίου γιγνομένων ζητεῖν τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀποβλέποντα μὴ εἰς ἀόριστα ἀλλ' εἰς τὰ ὑπάρχοντα περὶ ὧν ὁ λόγος, καὶ περιγράφοντα ὅτι πλεῖστα καὶ ἐγγύτατα τοῦ πράγματος· ὅσῳ μὲν γὰρ ἂν πλείω ἔχῃ τῶν ὑπαρχόντων, τοσούτῳ ῥᾷον δεικνύναι, ὅσῳ δ' ἐγγύτερον, τοσούτῳ οἰκειότερα καὶ ἧττον κοινά. Λέγω δὲ κοινὰ μὲν τὸ ἐπαινεῖν τὸν Ἀχιλλέα ὅτι ἄνθρωπος καὶ ὅτι τῶν ἡμιθέων καὶ ὅτι ἐπὶ τὸ Ἴλιον ἐστρατεύσατο· ταῦτα γὰρ καὶ ἄλλοις ὑπάρχει πολλοῖς, ὥστε οὐδὲν μᾶλλον ὁ τοιοῦτος τὸν Ἀχιλλέα ἐπαινεῖ ἢ Διομήδην· ἴδια δὲ ἃ μηδενὶ ἄλλῳ συμβέβηκεν ἢ τῷ Ἀχιλλεῖ, οἷον τὸ ἀποκτεῖναι τὸν Ἕκτορα τὸν ἄριστον τῶν Τρώων καὶ τὸν Κύκνον, ὃς ἐκώλυσεν ἅπαντας ἀποβαίνειν ἄτρωτος ὤν, καὶ ὅτι νεώτατος καὶ οὐκ ἔνορκος ὢν ἐστράτευσεν· καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα.

Εἷς μὲν οὖν τρόπος τῆς ἐκλογῆς πρῶτος οὗτος ὁ τοπικός, τὰ δὲ στοιχεῖα τῶν ἐνθυμημάτων λέγωμεν· στοιχεῖον δὲ λέγω καὶ τόπον ἐνθυμήματος τὸ αὐτό. Πρῶτον δὲ εἴπωμεν περὶ ὧν ἀναγκαῖον εἰπεῖν πρῶτον. Ἔστιν γὰρ τῶν ἐνθυμημάτων εἴδη δύο· τὰ μὲν γὰρ δεικτικά ἐστιν ὅτι ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν, τὰ δ' ἐλεγκτικά, καὶ διαφέρει ὥσπερ ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς ἔλεγχος καὶ συλλογισμός. Ἔστι δὲ τὸ μὲν δεικτικὸν ἐνθύμημα τὸ ἐξ ὁμολογουμένων συνάγειν, τὸ δὲ

---

1. Περὶ τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ βλ. Ὀβιδίου «Μεταμορφώσεις» ΙΒ', στίχ. 64 ἑπ.

γιὰ κάθε ζήτημα διαλέξει ἐκεῖνα τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ταιριάζουν πρὸς ὅλας τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος ἐνδεχομένας ἀπόψεις καὶ πρὸς τὰ ἐπικαιρότερα τοῦ ἐξεταζομένου ζητήματος σημεῖα. Ὅταν δὲ πρόκειται νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκ τοῦ προχείρου γιὰ κάποιο ἀπρόοπτον ζήτημα, πάλιν πρέπει μὲ τὴν ἰδίαν μέθοδον νὰ ἀναζητοῦμεν τὰ ἐπιχειρήματά μας καὶ νὰ μὴ ἀποβλέπωμεν εἰς ἀοριστίας καὶ γενικότητας, ἀλλ' εἰς τὸ συγκεκριμένον θέμα μας, προσπαθοῦντες νὰ παρατάξωμεν ὅσον εἶναι δυνατὸν περισσότερα ἐπιχειρήματα ποὺ εὑρίσκονται εἰς ἐγγυτάτην θέσιν πρὸς τὸ ζήτημά μας. Διότι, ὅσον περισσότερα γεγονότα σχετικὰ μπορεῖ νὰ παρατάξῃ κανείς, τόσον εὐκολώτερα ἀποδεικνύει τὸ θέμα του, καὶ πάλιν, ὅσον τὰ ἐπικαλούμενα περιστατικὰ εὑρίσκονται πλησιέστερον πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, τόσον περισσότερον ὁ λόγος εἶναι συγκεκριμένος καὶ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰς γενικότητας. Γενικότητας δὲ ὀνομάζω τὸ νὰ βασίζῃ κανεὶς τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἀχιλλέως ἐπάνω στὸ ὅτι αὐτὸς ἦτο ἄνθρωπος, ἢ ἡμίθεος, ἢ ὅτι ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Τροίας. Πράγματι ὅλα αὐτὰ συνέβησαν καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους καὶ ἕνα τέτοιο ἐγκώμιον μποροῦσε κάλλιστα νὰ μὴ ἀφορᾷ τὸν Ἀχιλλέα ἀλλὰ τὸν Διομήδην. Τοὐναντίον ὀνομάζω ἰδιαίτερα περιστατικὰ ἐκεῖνα ποὺ συνέβησαν μόνον εἰς τὸν Ἀχιλλέα καὶ σὲ κανένα ἄλλον, λ. χ. τὸ ὅτι αὐτὸς ἐσκότωσε τὸν Ἕκτορα, τὸν καλύτερον ἀπὸ ὅλους τοὺς Τρῶας, καὶ τὸν Κύκνον [1], ποὺ ἐπειδὴ ἦτο ἄτρωτος εἶχεν ἐμποδίσει ὅλους τοὺς ἄλλους Ἕλληνας νὰ ἀποβιβασθοῦν, καθὼς καὶ ὅτι μετέσχεν εἰς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον νεώτατος, μολονότι δὲν ἦτο ὑποχρεωμένος μὲ ὅρκον νὰ βοηθήσῃ, καὶ ὅσα ἄλλα παρόμοια ὑπάρχουν. Αὐτὸς ὁ πρῶτος τρόπος συλλογῆς ἐπιχειρημάτων ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον τ ό π ο ν.

Καὶ τώρα ἂς ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν στοιχείων τῶν ἐνθυμημάτων. Ὀνομάζω δὲ τὸ ἴδιο πρᾶγμα στοιχεῖον καὶ τόπον ἑνὸς ἐνθυμήματος. Καὶ πρῶτα πρῶτα ἂς ἐξετάσωμεν ἐκεῖνο ποὺ πρέπει πρῶτα νὰ ἐρευνηθῇ. Πράγματι ὑπάρχουν δύο εἴδη ἐνθυμημάτων. Τὰ μὲν ἐνθυμήματα τοῦ πρώτου εἴδους, τὰ δ ε ι κ τ ι κ ά, σκοπὸν ἔχουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι κάτι τι ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ δευτέρου εἴδους, τὰ ἐ λ ε γ κ τ ι κ ά, σκοπὸν ἔχουν νὰ ἀνασκευάσουν κάτι τι. Διαφέρουν δὲ μεταξύ των, ὅπως εἰς τὴν διαλεκτικὴν διαφέρει ὁ ἔλεγχος ἀπὸ τὸν συλλογισμόν. Καὶ δεικτικὸν μὲν ἐνθύμημα εἶναι τὸ νὰ συνάγῃ κανεὶς συμπεράσματα

ἐλεγκτικὸν τὰ ἀνομολογούμενα συνάγειν. Σχεδὸν μὲν οὖν ἡμῖν περὶ ἕκαστον τῶν εἰδῶν τῶν χρησίμων καὶ ἀναγκαίων ἔχονται οἱ τόποι· ἐξειλεγμέναι γὰρ αἱ προτάσεις περὶ ἕκαστόν εἰσιν, ὥστε ἐξ ὧν δεῖ φέρειν τὰ ἐνθυμήματα τόπων περὶ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ ἢ καλοῦ ἢ αἰσχροῦ ἢ δικαίου ἢ ἀδίκου, καὶ περὶ τῶν ἠθῶν καὶ παθημάτων καὶ ἕξεων ὡσαύτως εἰλημμένοι ἡμῖν ὑπάρχουσι πρότερον οἱ τόποι. Ἔτι δὲ
1397a *ἄλλον τρόπον καθόλου περὶ ἁπάντων λάβωμεν, καὶ λέγωμεν παρασημαινόμενοι τοὺς ἐλεγκτικοὺς καὶ τοὺς ἀποδεικτικοὺς καὶ τοὺς τῶν φαινομένων ἐνθυμημάτων, οὐκ ὄντων δὲ ἐνθυμημάτων, ἐπεί περ οὐδὲ συλλογισμῶν. Δηλωθέντων δὲ τούτων περὶ τῶν λύσεων καὶ ἐνστάσεων διορίσωμεν, πόθεν δεῖ πρὸς τὰ ἐνθυμήματα φέρειν.*

23. (I). *Ἔστι δὲ εἷς μὲν τόπος τῶν δεικτικῶν ἐκ τῶν ἐ ν α ν τ ί ω ν· δεῖ γὰρ σκοπεῖν εἰ τῷ ἐναντίῳ τὸ ἐναντίον ὑπάρχει, ἀναιροῦντα μὲν εἰ μὴ ὑπάρχει, κατασκευάζοντα δὲ εἰ ὑπάρχει, οἷον ὅτι τὸ σωφρονεῖν ἀγαθόν· τὸ γὰρ ἀκολασταίνειν βλαβερόν. Ἢ ὡς ἐν τῷ Μεσσηνιακῷ· «εἰ γὰρ ὁ πόλεμος αἴτιος τῶν παρόντων κακῶν, μετὰ τῆς εἰρήνης δεῖ ἐπανορθώσασθαι».*

Εἴ περ γὰρ οὐδὲ τοῖς κακῶς δεδρακόσιν
ἀκουσίως δίκαιον εἰς ὀργὴν πεσεῖν,
οὐδ' ἂν ἀναγκασθείς τις εὖ δράσῃ τινά,
προσῆκον εἶναι τῷδ' ὀφείλεσθαι χάριν.
Ἀλλ' εἴ περ ἔστιν ἐν βροτοῖς ψευδηγορεῖν
πιθανά, νομίζειν χρή σε καὶ τοὐναντίον,
ἄπιστ' ἀληθῆ πολλὰ συμβαίνειν βροτοῖς.

---

1. Τοῦ ῥήτορος Ἀλκιδάμαντος τοῦ Ἐλεάτου, μαθητοῦ τοῦ Γοργίου. Ὁ λόγος αὐτὸς ἀπηυθύνετο πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας.

2 καὶ 3. Ἀποσπάσματα ἀδέσποτα. Ὁ ἀνώνυμος σχολιαστὴς τὰ ἀποδίδει εἰς τὸν Εὐριπίδην. (ἀπ. 396 N²).

ἀπὸ γεγονότα ἀνεγνωρισμένα. Ἐλεγκτικὸν δέ, τὸ νὰ συνάγῃ κανεὶς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν συνέβησαν τὰ πράγματα ποὺ ἐθεωροῦντο ὡς ἀνεγνωρισμένα (ἀφοῦ τὰ θέσῃ ὑπὸ κριτικὸν ἔλεγχον). Ὑπάρχουν δὲ εἰς τὴν διάθεσίν μας γιὰ τὸ κάθε εἶδος ὠφέλιμοι καὶ ἀναγκαῖοι κοινοὶ τόποι. Διότι εἴπαμεν ὅτι πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐκ τῶν προτέρων διαλέξει τὰς προτάσεις ποὺ πρέπει ἑκάστοτε νὰ χρησιμοποιοῦμεν. Εἰδικώτερα, ἔχομεν παραθέσει, εἰς προηγούμενα κεφάλαια, μίαν ἐκλογὴν κοινῶν τόπων, ποὺ πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται σχετικῶς πρὸς τὸ καλὸν ἢ τὸ κακόν, τὸ ὡραῖον ἢ τὸ ἄσχημον, τὸ δίκαιον ἢ τὸ ἄδικον, καὶ περὶ τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν ἰδιοτήτων. Καὶ τώρα πρέπει ὅλα αὐτὰ νὰ τὰ ἐξετάσωμεν καὶ ὑπὸ μίαν ἄλλην ἔποψιν καὶ νὰ πραγματευθῶμεν τὰ διακριτικὰ σημεῖα τῶν ἐλεγκτικῶν καὶ τῶν ἀποδεικτικῶν ἐνθυμημάτων καθὼς καὶ ἐκείνων ποὺ φαίνονται μόνον, χωρὶς νὰ εἶναι ἐνθυμήματα, διότι ἀκριβῶς δὲν εἶναι οὔτε κἂν συλλογισμοί. Ἀφοῦ δὲ τὰ ἐκθέσωμεν ὅλα αὐτά, θὰ πραγματευθῶμεν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνασκευάζωμεν ἢ νὰ φέρωμεν ἀντιρρήσεις εἰς τὰ ἐνθυμήματα τοῦ ἀντιπάλου.

23. ΚΟΙΝΟΙ ΤΟΠΟΙ ΤΩΝ ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΩΝ

Α. Ὑπάρχει ἕνας κοινὸς τόπος εἰς τὰ δεικτικὰ ἐνθυμήματα, ποὺ στηρίζεται ἐπάνω ε ἰ ς τ ὰ ἐ ν α ν τ ί α. Συνίσταται δὲ εἰς τὸ νὰ ἐξετάζωμεν ἄν, δοθέντος κάποιου πραγματικοῦ γεγονότος, ὑπάρχῃ καὶ τὸ ἀντίθετόν του, καὶ ἂν μὲν δὲν ὑπάρχῃ νὰ ἀναιροῦμεν τὴν ἰδέαν αὐτήν, ἂν δὲ πάλιν ὑπάρχῃ, νὰ τὴν χρησιμοποιοῦμεν. Παράδειγμα: Ἡ ἐγκράτεια εἶναι καλὸν πρᾶγμα, διότι ἡ ἀκολασία εἶναι βλαβερόν. Ἤ, ὅπως ἐλέχθη εἰς τὸν Μεσσηνιακὸν λόγον [1], «πράγματι, ἂν ὁ πόλεμος εἶναι ἡ αἰτία τῆς σημερινῆς κακοδαιμονίας, μόνον μὲ τὴν εἰρήνην εἶναι δυνατὸν νὰ διορθωθῇ ἡ κατάστασις», καὶ πάλιν.

Κι ἂν δίκαιο δὲν εἶναι νὰ θυμώνουμε
μ' ὅσους ἀθέλητά τους ἔκαναν κακό,
οὔτε εἶναι σωστὸ νὰ χρεωστοῦμε χάρη
σ' ὅποιον κάνει τὸ καλὸ ἀπὸ ἀνάγκη [2].

καθὼς καὶ

Ἀλλὰ μιὰ ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ λέῃ
ψέμματα στοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ τὸν πιστεύουν
πρέπει νὰ βάζῃ στὸ νοῦ του καὶ τὸ ἀντίθετο,
ὅτι πολλὲς ἀλήθειες φαίνονται ἀπίστευτες [3]

(II). *Ἄλλος ἐκ τῶν ὁμοίων πτώσεων· ὁμοίως γὰρ δεῖ ὑπάρχειν ἢ μὴ ὑπάρχειν. οἷον ὅτι τὸ δίκαιον οὐ πᾶν ἀγαθόν· καὶ γὰρ ἂν τὸ δικαίως. νῦν δ' οὐχ αἱρετὸν τὸ δικαίως ἀποθανεῖν.*

(III). *Ἄλλος ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα· εἰ γὰρ θατέρῳ ὑπάρχει τὸ καλῶς ἢ δικαίως ποιῆσαι, θατέρῳ τὸ πεπονθέναι, καὶ εἰ κελεῦσαι, καὶ τὸ πεποιηκέναι. οἷον ὡς ὁ τελώνης Διομέδων περὶ τῶν τελῶν. «εἰ γὰρ μηδ' ὑμῖν αἰσχρὸν τὸ πωλεῖν, οὐδ' ἡμῖν τὸ ὠνεῖσθαι». Καὶ εἰ τῷ πεπονθότι τὸ καλῶς ἢ δικαίως ὑπάρχει, καὶ τῷ ποιήσαντι. Ἔστι δ' ἐν τούτῳ παραλογίσασθαι· εἰ γὰρ δικαίως ἔπαθέν τι, [δικαίως πέπονθεν], ἀλλ' ἴσως οὐχ ὑπὸ σοῦ. Διὸ δεῖ σκο-*
1397b *πεῖν χωρὶς εἰ ἄξιος ὁ παθὼν παθεῖν καὶ ὁ ποιήσας ποιῆσαι, εἶτα χρῆσθαι ὁποτέρως ἁρμόττει· ἐνίοτε γὰρ διαφωνεῖ τὸ τοιοῦτον καὶ οὐδὲν κωλύει, ὥσπερ ἐν τῷ Ἀλκμαίωνι τῷ Θεοδέκτου*

Μητέρα δὲ τὴν σὴν οὔ τις ἐστύγει βροτῶν ;

Φησὶ δὲ ἀποκρινόμενος

Ἀλλὰ διαλαβόντα χρὴ σκοπεῖν·

ἐρομένης δὲ τῆς Ἀλφεσιβοίας πῶς, ὑπολαβών φησιν

Τὴν μὲν θανεῖν ἔκριναν, ἐμὲ δὲ μὴ κτανεῖν.

Καὶ ἡ περὶ Δημοσθένους δίκη καὶ τῶν ἀποκτεινάντων Νικάνορα· ἐπεὶ γὰρ δικαίως ἐκρίθησαν ἀποκτεῖναι, δικαίως

---

1. Ὁ Θεόδεκτος κατήγετο ἀπὸ τὴν Φάσηλιν τῆς Λυκίας καὶ ἦτο ρήτωρ καὶ τραγικὸς ποιητής, μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἰσοκράτους, Συνέθεσε 50 τραγωδίας καὶ ἐβραβεύθη 13 φοράς. Ὁ Ἀλκμαίων, ἄνδρας τῆς Ἀλφεσιβοίας, εἶχε σκοτώσει τὴν μητέρα του Ἐρυφίλην, διότι αὐτή, μὲ προδοσίαν, προεκάλεσε τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της Ἀμφιαράου.

2. Ὁ Buhle ὑποθέτει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ρήτορος Δημοσθένους, ἀλλὰ περὶ τοῦ στρατηγοῦ, ποὺ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν τέταρτον Ὀλυνθιακόν. Ὁ Bonnafous ἀφ' ἑτέρου ὑποδεικνύει, βασιζόμενος εἰς μαρτυρίαν τοῦ Δεινάρχου, τὰς σχέσεις ποὺ ὑπῆρχαν μεταξὺ τοῦ ρήτορος Δημοσθένους καὶ τοῦ Νικάνορος.

Β. Δεύτερος κοινὸς τόπος στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ὁμοιότητα τῶν περιπτώσεων. Διότι ὅλα τὰ ὅμοια πράγματα ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν πάντοτε ἢ νὰ μὴ ὑπάρχουν πάντοτε. Παράδειγμα. Κάθε δίκαιον πρᾶγμα δὲν εἶναι καὶ καλόν. Ἀλλέως κάθε τι (ποὺ θὰ ὑφιστάμεθα) δικαίως, θὰ ἦτο καλὸν δι' ἡμᾶς. Καὶ ὅμως δὲν εἶναι καλὸν τὸ νὰ ἀποθάνῃ κανεὶς δικαίως.

Γ. Τρίτος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν δύο περιστατικῶν. Πράγματι, ἂν κάποιος κάμνῃ μίαν ὡραίαν καὶ δικαίαν πρᾶξιν πρὸς ἕνα ἄλλον, ὁ ἄλλος αὐτὸς καλῶς καὶ δικαίως τὴν ὑφίσταται. Καὶ πάλιν, ἂν τὸ νὰ προστάξῃ κάποιος νὰ ἐκτελεσθῇ μία πρᾶξις εἶναι ὡραῖον καὶ δίκαιον, τότε καὶ ἡ ἐκτέλεσίς της θὰ ἔχῃ τὸν ἴδιον χαρακτῆρα. Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ἐχρησιμοποίησεν ὁ ἐνοικιαστὴς δημοσίων προσόδων Διομέδων ὅταν ὡμίλει περὶ τῶν φόρων· «Ἂν δὲν εἶναι ντροπὴ γιὰ σᾶς νὰ τοὺς πωλῆτε, δὲν εἶναι οὔτε γιὰ μένα ντροπή, ποὺ τοὺς ἀγοράζω». Και πάλιν, ἂν κάποιος ὑφίσταται μίαν ἐνέργειαν καλὴν καὶ δικαίαν, ἡ ἰδία κρίσις ἀληθεύει καὶ δι' ἐκεῖνον ποὺ τὴν ἐνεργεῖ. Ἀλλὰ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ καὶ λάθος. Πράγματι, εἶναι δυνατὸν κάποιος ποὺ ἔπαθε κάτι, νὰ τὸ ἔπαθε δικαίως, νὰ μὴ ἦτο ὅμως δίκαιον νὰ τὸ ὑποστῇ ἀπὸ τὸ πρόσωπον ποὺ τὸ ὑπέστη. Καὶ γι' αὐτὸ πρέπει ξεχωριστὰ νὰ ἐξετάζωμεν ἂν ἦτο ἄξιος νὰ πάθῃ ἐκεῖνος ποὺ ἔπαθε καὶ ξεχωριστὰ τὸ ἂν ἦτο πρέπον νὰ πράξῃ ἐκεῖνος ποὺ ἔπραξε καὶ κατόπιν νὰ χρησιμοποιοῦμεν τὸν συλλογισμὸν κατ' ἐκεῖνον ἀπὸ τοὺς δύο τρόπους, ποὺ ἁρμόζει περισσότερον. Διότι πράγματι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ ὑπάρχῃ καὶ συχνὰ ὑπάρχει μία διάκρισις. Ἂς πάρωμε ἕνα παράδειγμα ἀπὸ τὸν Ἀλκμαίωνα τοῦ Θεοδέκτου:

> «Δὲν εἶναι ἀλήθεια πὼς ὅλος ὁ κόσμος εἶχε καταδικάσει τὴν μητέρα σου;»

Καὶ ὁ Ἀλκμαίων ἀπαντᾷ

> «Ναί, ἀλλὰ πρέπει νὰ ξεχωρίζουμε τὰ πράγματα».

Καὶ ὅταν ἡ Ἀλφεσίβοια τὸν ἠρώτησε τί ἐννοοῦσε μ' αὐτό, προσέθεσε:

> «Ἀπεφάσισαν πὼς ἔπρεπε νὰ θανατωθῇ, μὰ ὄχι καὶ πὼς ἐγὼ ἔπρεπε νὰ τὴν σκοτώσω» [1].

Καὶ ἄλλο παράδειγμα, ἀπὸ τὴν δίκην μεταξὺ τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν φονέων τοῦ Νικάνορος [2]. Εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐ-

ἔδοξεν ἀποθανεῖν. Καὶ περὶ τοῦ Θήβησιν ἀποθανόντος, περὶ οὗ κελεύει κρίνεσθαι εἰ δίκαιος ἦν ἀποθανεῖν, ὡς οὐκ ἄδικον ὂν τὸ ἀποκτεῖναι τὸν δικαίως ἀποθανόντα.

(IV). Ἄλλος ἐκ τοῦ μᾶλλον καὶ ἧττον, οἷον εἰ μηδ' οἱ θεοὶ πάντα ἴσασιν, σχολῇ οἵ γε ἄνθρωποι· τοῦτο γάρ ἐστιν, εἰ ᾧ μᾶλλον ἂν ὑπάρχοι μὴ ὑπάρχει, δῆλον ὅτι οὐδ' ᾧ ἧττον. τὸ δ' ὅτι τοὺς πλησίον τύπτει ὅς γε καὶ τὸν πατέρα [τύπτει, ἐκ τοῦ εἰ τὸ ἧττον ὑπάρχει, καὶ τὸ μᾶλλον ὑπάρχει, καθ' ὁπότερον ἂν δέῃ δεῖξαι,] τύπτει ⟨ἐκ τοῦ⟩ ὅτι εἰ τὸ ἧττον ὑπάρχει, καὶ τὸ μᾶλλον ὑπάρχει· τοὺς γὰρ πατέρας ἧττον τύπτουσιν ἢ τοὺς πλησίον. Ἢ δὴ οὕτως ἢ εἰ ᾧ μᾶλλον ὑπάρχει, μὴ ὑπάρχει, ἢ ᾧ ἧττον εἰ ὑπάρχει, ὁπότερον δεῖ δεῖξαι, εἴθ' ὅτι ὑπάρχει εἴθ' ὅτι οὔ. Ἔτι εἰ μήτε μᾶλλον μήτε ἧττον, ὅθεν εἴρηται

καὶ σὸς μὲν οἰκτρὸς παῖδας ἀπολέσας πατήρ·
Οἰνεὺς δ' ἄρ' οὐχὶ τὸν [Ἑλλάδος] κλεινὸν ἀπολέσας γόνον;

Καὶ ὅτι, εἰ μηδὲ Θησεὺς ἠδίκησεν, οὐδ' Ἀλέξανδρος, καὶ εἰ μηδ' οἱ Τυνδαρίδαι, οὐδ' Ἀλέξανδρος, καὶ εἰ Πάτροκλον Ἕκτωρ, καὶ Ἀχιλλέα Ἀλέξανδρος. Καὶ εἰ μηδ' ἄλλοι τεχνῖται φαῦλοι, οὐδ' οἱ φιλόσοφοι. Καὶ εἰ μηδ' οἱ στρατηγοὶ φαῦλοι ὅτι θανατοῦνται πολλάκις, οὐδ' οἱ σοφισταί. Καὶ ὅτι «εἰ δεῖ τὸν ἰδιώτην τῆς ὑμετέρας δόξης ἐπιμελεῖσθαι, καὶ ὑμᾶς τῆς τῶν Ἑλλήνων».

---

1. Πρόκειται περὶ τοῦ Εὔφρονος, ἐξορίστου Θηβαίου, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ «Ἑλληνικά» του, βιβλ. Ζ'.

2. Ἀδέσποτον ἀπόσπασμα. Κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοὺς δύο αὐτοὺς στίχους λέγει ὁ Οἰνεὺς πρὸς τὴν Ἀλθαίαν, θυγατέρα τοῦ Θεστίου, τοῦ ὁποίου τὰ δυὸ παιδιὰ ἀπέθαναν ἐξ αἰτίας τοῦ Μελεάγρου. Οἱ στίχοι αὐτοὶ μεταφράζονται σχεδὸν ἐπὶ λέξει ἀπὸ τὸν Ὀβίδιον (Μεταμορφώσεις VIII 42. 43).

3. Ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, ἀδελφοὶ τῆς Ἑλένης ποὺ ἀπήγαγαν τὰς θυγατέρας τοῦ Λευκίππου.

τὴν πράγματι ἐκρίθη ὅτι δικαίως ἐφονεύθη ὁ Νικάνωρ καὶ ἑπομένως ἠθώωσαν τοὺς φονεῖς του, διότι δικαίως ἐσκότωσαν. Ἐπίσης εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ προσώπου ποὺ ἐφονεύθη στὰς Θήβας [1], διετάχθη ἀνάκρισις ἂν ἦτο δίκαιον νὰ σκοτωθῇ, διότι ἐθεωρήθη ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ἀδίκημα τὸ νὰ σκοτώσῃ κανεὶς ἐκεῖνον ποὺ δικαίως ἔπρεπε νὰ σκοτωθῇ.

Δ. Ἄλλος κοινὸς τόπος στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ περισσοτέρου ἢ τοῦ ὀλιγωτέρου. Παράδειγμα· Ἀφοῦ οἱ θεοὶ δὲν τὰ ξέρουν ὅλα, πολὺ περισσότερον οἱ ἄνθρωποι. Ἡ λογικὴ ἐξήγησις αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ τόπου εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἂν ἐκεῖνος ποὺ ἔχει τὰ περισσότερα, δὲν ἔχει κάτι τι, εἶναι πρόδηλον πῶς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δὲν τὸ ἔχει καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἔχει τὰ ὀλιγώτερα. Τὸ ἐπιχείρημα πάλιν ὅτι ἐκεῖνος ποὺ δέρνει τὸν πατέρα του, μπορεῖ νὰ δείρῃ καὶ τὸν καθένα, βασίζεται ἐπάνω εἰς τὸν συλλογισμὸν ὅτι, ὅταν ὑπάρχῃ τὸ ὀλιγώτερον, ὑπάρχει καὶ τὸ περισσότερον. Διότι πράγματι, ὀλιγώτεροι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ δέρνουν τοὺς πατέρες των, παρὰ ἐκεῖνοι ποὺ δέρνουν ξένους. Εἴτε λοιπὸν κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, εἴτε κατὰ τὸν συλλογισμὸν ποὺ προηγουμένως ἐξεθέσαμεν, (δηλ. εἴτε ἀπὸ τὸ ὀλιγώτερον εἴτε ἀπὸ τὸ περισσότερον) εἴτε ἀκόμη εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδείξωμεν ἐκεῖνο ποὺ μᾶς χρειάζεται, δηλαδὴ ἂν κάτι τὶ ὑπάρχῃ ἢ δὲν ὑπάρχῃ. Ἐπίσης δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ βασισθῇ ἐπιχείρημα καὶ ἐπάνω εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι κάτι τι δὲν εἶναι οὔτε περισσότερον οὔτε ὀλιγώτερον ἀπὸ κάτι ἄλλο. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχουν οἱ ἑξῆς στίχοι

> «Ἀξιολύπητος εἶναι ὁ πατέρας σου, ποὺ ἔχασε τὰ παιδιά του
> Δὲν εἶμαι ὅμως ἀξιολύπητος καὶ ἐγώ, ὁ Οἰνεύς,
> ποὺ ἔχασα τὸ γιό μου, τὸν Μελέαγρον,
> τὸ καύχημα τῆς Ἑλλάδος;» [2]

Τὴν ἰδίαν βάσιν ἔχουν καὶ οἱ ἑξῆς συλλογισμοί: Ἂν ὁ Θησεὺς δὲν διέπραξεν ἀδίκημα, οὔτε καὶ ὁ Πάρις. Ἂν τὰ παιδιὰ τοῦ Τυνδάρεω [3] ἔκαμναν σωστά, τότε καὶ ὁ Πάρις ἐπίσης. Ἂν ὁ Ἕκτωρ ἐσκότωσε τὸν Πάτροκλον, καὶ ὁ Πάρις ἐσκότωσε τὸν Ἀχιλλέα. Ἀφοῦ ἐκεῖνοι ποὺ ἀσκοῦν ἄλλα ἐπαγγέλματα δὲν εἶναι ἄξιοι περιφρονήσεως, οὔτε καὶ οἱ φιλόσοφοι. Ἂν οἱ στρατηγοὶ δὲν εἶναι μηδαμινοὶ ἐπειδὴ συμβαίνει πολλὲς φορὲς νὰ νικηθοῦν, τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς σοφιστάς. Ἂν ὁ ἁπλοῦς ἰδιώτης φροντίζῃ διὰ τὴν δόξαν σας, καὶ σεῖς ὀφείλετε νὰ φροντίζετε διὰ τὴν δόξαν τῆς Ἑλλάδος.

(V) *Ἄλλος ἐκ τοῦ τὸν χρόνον σκοπεῖν, οἷον ὡς Ἰφικράτης ἐν τῇ πρὸς Ἁρμόδιον, ὅτι «εἰ πρὶν ποιῆσαι ἠξίουν τῆς εἰκόνος τυχεῖν ἐὰν ποιήσω, ἔδοτε ἄν· ποιήσαντι δ' ἆρ' οὐ δώσετε; Μὴ τοίνυν μέλλοντες μὲν ὑπισχνεῖσθε, παθόντες δ' ἀφαιρεῖσθε». Καὶ πάλιν πρὸς τὸ Θηβαίους διεῖ-*

1398a *ναι Φίλιππον εἰς τὴν Ἀττικήν, ὅτι «εἰ πρὶν βοηθῆσαι εἰς Φωκεῖς ἠξίου, ὑπέσχοντο ἄν· ἄτοπον οὖν εἰ διότι προεῖτο καὶ ἐπίστευσεν μὴ διήσουσιν».*

(VI). *Ἄλλος ἐκ τῶν εἰρημένων καθ' αὑτοῦ πρὸς τὸν εἰπόντα· διαφέρει δὲ ὁ τρόπος, οἷον ἐν τῷ Τεύκρῳ· ᾧ ἐχρήσατο Ἰφικράτης πρὸς Ἀριστοφῶντα, ἐπερόμενος εἰ προδοίη ἂν τὰς ναῦς ἐπὶ χρήμασιν· οὐ φάσκοντος δέ, εἶτα εἶπεν σὺ μὲν ὢν Ἀριστοφῶν οὐκ ἂν προδοίης, ἐγὼ δ' ὢν Ἰφικράτης; Δεῖ δὲ ὑπάρχειν μᾶλλον ἂν δοκοῦντα ἀδικῆσαι ἐκεῖνον· εἰ δὲ μή, γελοῖον ἂν φανείη, εἰ πρὸς Ἀριστείδην κατηγοροῦντα τοῦτό τις ἂν εἴπειεν ἄλλος πρὸς ἀπιστίαν τοῦ κατηγόρου· ὅλως γὰρ βούλεται ὁ κατηγορῶν βελτίων εἶναι τοῦ φεύγοντος· τοῦτ' οὖν ἐξελέγχειν δεῖ. Καθόλου δὲ ἄτοπός ἐστιν, ὅταν τις ἐπιτιμᾷ ἄλλοις ἃ αὐτὸς ποιεῖ ἢ ποιήσειεν ἄν, ἢ προτρέπῃ ποιεῖν ἃ αὐτὸς μὴ ποιεῖ μηδὲ ποιήσειεν ἄν.*

---

1. Ὁ λόγος αὐτὸς τοῦ Ἰφικράτους ἔχει χαθῆ. Ἐπεγράφετο «περὶ τῆς Ἰφικράτους εἰκόνος πρὸς Ἁρμόδιον». Ὁ ἀντίδικος αὐτὸς τοῦ Ἰφικράτους ἦτο ἀπόγονος τοῦ γνωστοῦ τυραννοκτόνου Ἁρμοδίου.

2. Ὑποτίθεται ὅτι πρόκειται περὶ κάποιας ἀπαντήσεως τοῦ Ὀδυσσέως πρὸς τὸν Τεῦκρον, ποὺ τὸν κατηγόρησεν, ὅτι ἐσκότωσε τὸν Αἴαντα. Πρβλ. Κοϊντιλιανοῦ Instit. orat. IV 2.

3. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «περὶ προδοσίας» λόγον τοῦ Ἰφικράτους, ἀπολεσθέντα. Τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Κοϊντιλιανὸς (Instit. orat. IV. 12) ἀντικαθιστῶν τὸ «στόλον» μὲ τὸ «πολιτείαν».

Ε. Ἄλλος κοινὸς τόπος βασίζεται εἰς τὴν χρονικὴν σειρὰν τῶν γεγονότων, ὅπως τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ἰφικράτους ἐναντίον τοῦ Ἁρμοδίου[1]: «Ἂν, πρὶν πραγματοποιήσω αὐτὸ τὸ κατόρθωμα, προέβαλλα τὴν ἀξίωσιν νὰ στηθῇ ὁ ἀνδριάς μου εἰς τὴν περίπτωσιν πού θὰ τὸ ἔφερα εἰς πέρας, ἀσφαλῶς θὰ τὸ ἐδέχεσθε. Καὶ τώρα ποὺ τὸ ἔχω ἐκτελέσει, μοῦ τὸ ἀρνεῖσθε; Μὴν ὑπόσχεσθε λοιπὸν τότε ποὺ ἔχετε κάποιαν ἀνάγκην, ἂν πρόκειται, μόλις ἐπιτύχετε τὸ ἀποτέλεσμα, νὰ ἀποσύρετε τὴν ὑπόσχεσίν σας». Ἄλλο παράδειγμα: Ἂν θέλῃ κανεὶς νὰ πείσῃ τοὺς Θηβαίους νὰ ἐπιτρέψουν εἰς τὸν Φίλιππον τὴν δίοδον ἀπὸ τὴν χώραν των διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Ἀττικήν, ἠμπορεῖ νὰ τοὺς εἰπῇ ὅτι «ἂν τὴν ἀξίωσιν αὐτὴν σᾶς τὴν προέβαλλεν ὁ Φίλιππος πρὶν σᾶς βοηθήσῃ ἐναντίον τῶν Φωκέων, θὰ τὴν ἐδέχεσθε ἀσφαλῶς. Δὲν θὰ ἦτο λοιπὸν ἄτοπον νὰ τοῦ τὸ ἀρνηθῆτε τώρα ποὺ σᾶς παρέσχε τὴν βοήθειάν του ἔχων ἐμπιστοσύνην πρὸς σᾶς;».

Ϛ. Ἄλλος κοινὸς τόπος βασίζεται ἐπάνω εἰς τοὺς λόγους τοῦ ἀντιπάλου μας, τοὺς ὁποίους στρέφομεν ἐναντίον του. Ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι ἐξαίρετος, ὑπάρχει δὲ ἕνα παράδειγμά της εἰς τὸν Τεῦκρον[2]. Τὴν ἐχρησιμοποίησεν ἐπίσης καὶ ὁ Ἰφικράτης ἐναντίον τοῦ Ἀριστοφῶντος, ὅταν τὸν ἐρώτησε ἂν ἦτο ποτὲ δυνατὸν νὰ προδώσῃ τὸν στόλον ἔναντι χρημάτων. Ὅταν δὲ ὁ Ἀριστοφῶν ἀπήντησεν ἀρνητικά, ὁ Ἰφικράτης τοῦ εἶπε: «Λοιπὸν δὲν θὰ ἐπρόδιδες οὔτε σύ, ποὺ εἶσαι ὁ Ἀριστοφῶν. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ προδώσω ἐγώ, ὁ Ἰφικράτης;»[3]. Φυσικὰ γιὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ κανεὶς αὐτὸν τὸν κοινὸν τόπον, πρέπει νὰ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ ἀντίπαλός του εἶναι (ὑπὸ ὡρισμένην ἄποψιν) κατώτερός του. Διαφορετικὰ θὰ ἦτο γελοῖον νὰ χρησιμοποιήσῃ κανεὶς αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὸ ἐπιχείρημα, διὰ νὰ προκαλέσῃ δυσπιστίαν πρὸς τὰς κατηγορίας ποὺ θὰ ἐξεστόμιζεν ἐναντίον του ὁ δίκαιος Ἀριστείδης. Γενικά, ἄλλωστε, ὁ κατήγορος προσπαθεῖ νὰ φανῇ ἀνώτερος ἀπὸ τὸν κατηγορούμενον καὶ ἑπομένως πρέπει ὁ τελευταῖος αὐτὸς νὰ προσπαθῇ νὰ τὸν ἀντικρούσῃ εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον. Γενικὰ δὲ εἶναι ἄτοπος ἡ χρησιμοποίησις αὐτοῦ τοῦ ἐπιχειρήματος, ἂν μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐπιχειρῇ κανεὶς νὰ μαλώσῃ τὸν ἀντίπαλόν του διὰ πράξεις ποὺ συνήθως ἐκτελεῖ ἢ προθύμως θὰ ἐξετέλει ἢ ὅταν τὸν προτρέπει νὰ κάμῃ πράξεις ποὺ αὐτὸς οὔτε κάμνει οὔτε θὰ ἔκαμνε ποτέ.

(VII). Ἄλλος ἐξ ὁρισμοῦ, οἷον τί τὸ δαιμόνιον ἐστίν; Ἆρ' ἢ θεὸς ἢ θεοῦ ἔργον; Καίτοι ὅς τις οἴεται θεοῦ ἔργον εἶναι, τοῦτον ἀνάγκη οἴεσθαι καὶ θεοὺς εἶναι. Καὶ ὡς ὁ Ἰφικράτης, ὅτι γενναιότατος ὁ βέλτιστος· καὶ γὰρ Ἁρμοδίῳ καὶ Ἀριστογείτονι οὐδὲν πρότερον ὑπῆρχεν γενναῖον πρὶν γενναῖόν τι πρᾶξαι. Καὶ ὅτι συγγενέστερος αὐτός· «Τὰ γοῦν ἔργα συγγενέστερά ἐστι τὰ ἐμὰ τοῖς Ἁρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος ἢ τὰ σά». Καὶ ὡς ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ, ὅτι πάντες ἂν ὁμολογήσειαν τοὺς μὴ κοσμίους οὐχ ἑνὸς σώματος ἀγαπᾶν ἀπόλαυσιν. Καὶ δι' ὃ Σωκράτης οὐκ ἔφη βαδίζειν ὡς Ἀρχέλαον· ὕβριν γὰρ ἔφη εἶναι τὸ μὴ δύνασθαι ἀμύνασθαι ὁμοίως καὶ εὖ παθόντας ὥσπερ καὶ κακῶς. Πάντες γὰρ οὗτοι ὁρισάμενοι καὶ λαβόντες τὸ τί ἐστι, συλλογίζονται περὶ ὧν λέγουσιν.

(VIII). Ἄλλος ἐκ τοῦ ποσαχῶς, οἷον ἐν τοῖς τοπικοῖς περὶ τοῦ ὀρθῶς.

(IX). Ἄλλος ἐκ διαιρέσεως, οἷον εἰ πάντες τριῶν ἕνεκεν ἀδικοῦσιν (ἢ τοῦδε γὰρ ἕνεκα ἢ τοῦδε ἢ τοῦδε), καὶ διὰ μὲν τὰ δύο ἀδύνατον, διὰ δὲ τὸ τρίτον οὐδ' αὐτοί φασιν.

(X). Ἄλλος ἐξ ἐπαγωγῆς, οἷον ἐκ τῆς Πεπαρηθίας,
1398b ὅτι περὶ τῶν τέκνων αἱ γυναῖκες πανταχοῦ διορίζουσι τἀλη-

---

1. Ὑπαινιγμὸς διὰ τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους.

2. Ὁ *Ἁρμόδιος*, ἀπόγονος τοῦ παλαιοῦ τυραννοκτόνου. Βλ. σημ. ὑπὸ τὸν Ε' κοινὸν τόπον.

3. Πρόκειται περὶ ἀπολεσθείσης ἀνωνύμου ἀπολογίας τοῦ Πάριδος.

4. Ὁ *Ἀρχέλαος* ἦτο βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας καὶ προσεπάθει νὰ συγκεντρώσῃ εἰς τὴν αὐλήν του διαφόρους διανοουμένους. Τὴν πρόσκλησίν του ἐδέχθησαν ὁ Εὐριπίδης καὶ ὁ Ἀγάθων. Ὁ Σωκράτης ἠρνήθη, κατὰ τὸ Αἰλιανὸν δι' ἄλλους λόγους (Ποικίλη Ἱστορία Β' 21) πρβλ. καὶ Πλούταρχον ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Στοβαίου 97, 28.

5. Τοπικά, Β'. 3 2, ὅπου ἐξετάζεται τὸ λογῆς λογῆς περιεχόμενον ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν λέξιν «*καλόν*». Βλ. καὶ ἀνωτέρω βιβλ. Α' κεφ. 13 περὶ τῶν διαφόρων σημασιῶν τοῦ «*δικαίως*».

6. Κατοίκου τῆς νήσου Πεπαρήθου, μιᾶς ἀπὸ τὰς Κυκλάδας, τῆς σημερινῆς Σκοπέλου.

Ζ. Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ στηρίζεται ἐπάνω εἰς ἕνα ὁ ρ ι σ μ ό ν. Παράδειγμα: Τί εἶναι τὸ δαιμόνιον;[1] Φυσικά, ἢ θεὸς εἶναι, ἢ ἔργον ἑνὸς θεοῦ. Ἀλλά, ἂν κάποιος πιστεύῃ ὅτι ὑπάρχουν ἔργα τῶν θεῶν, τότε κατ' ἀνάγκην πιστεύει εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν θεῶν. Ἄλλο παράδειγμα: Ὁ Ἰφικράτης ἔλεγεν ὅτι ὁ ἀνώτερος ἄνθρωπος εἶναι καὶ εὐγενέστερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Πράγματι ὁ Ἁρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων δὲν ἐθεωροῦντο εὐγενεῖς, πρὶν κάμουν ἐκείνην τὴν εὐγενῆ πρᾶξιν των. (Ἀφοῦ δὲ ἔθεσεν αὐτὸν τὸν ὁρισμὸν) ἰσχυρίσθη ὅτι αὐτὸς ἦτο περισσότερον συγγενὴς πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἥρωας, παρὰ ὁ ἀντίπαλός του[2]. «διότι, ἔλεγεν, αἱ ἰδικαί μου πράξεις εἶναι συγγενέστεραι πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, παρὰ αἱ ἰδικαί σου». Ἰδοὺ καὶ ἕνα ἀκόμη παράδειγμα, ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρον[3]. «Ὅλοι ἀναγνωρίζουν ὅτι ἀκόλαστοι εἶναι μόνον ἐκεῖνοι ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ ἔχουν ἐρωτικὰς σχέσεις μὲ περισσότερα τοῦ ἑνὸς πρόσωπα». Ἀνάλογον ἐπιχείρημα μετεχειρίσθη καὶ ὁ Σωκράτης διὰ νὰ δικαιολογηθῇ ποὺ δὲν ἐδέχετο νὰ πάῃ στὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχελάου, «ἐπειδή, ἔλεγε, νομίζει προσβλητικὸν τὸ νὰ μὴ μπορῇ κανεὶς νὰ προστατεύσῃ τὸν ἑαυτόν του ἐξ ἴσου καλὰ ὅταν εὐεργετῆται, ὅσον καὶ ὅταν τὸν κακομεταχειρίζωνται»[4]. Εἰς ὅλα τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, πρῶτα πρῶτα δίδεται ὁ ὁρισμὸς ἑνὸς συγκεκριμένου πράγματος καὶ κατόπιν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁρισμοῦ, ἀναπτύσσονται οἱ συλλογισμοὶ τοῦ ὁμιλητοῦ.

Η. Ἄλλος κοινὸς τόπος βασίζεται ἐπάνω ε ἰ ς τ ὸ ν ἀ ρ ι θ μ ὸ ν τ ῶ ν ν ο η μ ά τ ω ν ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποδοθοῦν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν λέξιν. Παραδείγματα περὶ τῆς ὀρθῆς ἐννοίας τῶν λέξεων ἠμπορεῖ νὰ εὕρῃ κανεὶς εἰς τὰ Τ ο π ι κ ά[5].

Θ. Ἄλλος τόπος βασίζεται ἐπάνω εἰς τὴν δ ι α ί ρ ε σ ι ν. Παράδειγμα: Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι διαπράττουν ἀδικήματα ἀπὸ τρεῖς καὶ μόνον ἀφορμὰς (τὴν ἄλφα, τὴν βῆτα ἢ τὴν γάμμα). Ἀλλὰ τὸ ἀδίκημα (διὰ τὸ ὁποῖον κατηγορούμεθα) ἀποκλείεται νὰ ἔχῃ ὡς ἀφορμὴν μίαν ἀπὸ τὰς δύο πρώτας. Ὅσον δὲ ἀφορᾶ τὴν τρίτην, οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ κατήγορος δὲν τολμᾶ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς πράξεως.

Ι. Ἄλλος κοινὸς τόπος στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἐ π α γ ω γ ή ν. Παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους εὑρίσκομεν εἰς τὸν λόγον ὑπὲρ τῆς Πεπαρηθίας[6]. Ἐκεῖ (μὲ τὴν παράθεσιν δια-

θές· τοῦτο μὲν γὰρ Ἀθήνησι Μαντίᾳ τῷ ῥήτορι ἀμφισβητοῦντι πρὸς τὸν υἱὸν ἀπέφηνεν ἡ μήτηρ, τοῦτο δὲ Θήβησιν Ἰσμηνίου καὶ Στίλβωνος ἀμφισβητούντων ἡ Δωδωνὶς ἀπέδειξεν Ἰσμηνίου τὸν υἱόν, καὶ διὰ τοῦτο Θετταλίσκον Ἰσμηνίου ἐνόμιζον. Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ Νόμου τοῦ Θεοδέκτου, εἰ τοῖς κακῶς ἐπιμεληθεῖσι τῶν ἀλλοτρίων ἵππων οὐ παραδιδόασι τοὺς οἰκείους, οὐδὲ τοῖς ἀνατρέψασι τὰς ἀλλοτρίας ναῦς ⟨τὰς οἰκείας⟩, οὐκοῦν εἰ ὁμοίως ἐφ᾽ ἁπάντων, καὶ τοῖς κακῶς φυλάξασι τὴν ἀλλοτρίαν οὐ χρηστέον ἐστὶν εἰς τὴν οἰκείαν σωτηρίαν. Καὶ ὡς Ἀλκιδάμας, ὅτι πάντες τοὺς σοφοὺς τιμῶσιν· Πάριοι γοῦν, Ἀρχίλοχον καίπερ βλάσφημον ὄντα τετιμήκασι, καὶ Χῖοι Ὅμηρον οὐκ ὄντα πολίτην, καὶ Μυτιληναῖοι Σαπφῶ καίπερ γυναῖκα οὖσαν, καὶ Λακεδαιμόνιοι Χίλωνα καὶ τῶν γερόντων ἐποίησαν ἥκιστα φιλόλογοι ὄντες, καὶ Ἰταλιῶται Πυθαγόραν, καὶ Λαμψακηνοὶ Ἀναξαγόραν ξένον ὄντα ἔθαψαν καὶ τιμῶσι ἔτι καὶ νῦν . . . ὅτι Ἀθηναῖοι τοῖς Σόλωνος νόμοις χρησάμενοι εὐδαιμόνησαν καὶ Λακεδαιμόνιοι τοῖς Λυκούργου καὶ Θήβησιν ἅμα οἱ προστάται φιλόσοφοι ἐγένοντο καὶ εὐδαιμόνησεν ἡ πόλις.

(XI). *Ἄλλος ἐκ κρίσεως περὶ τοῦ αὐτοῦ ἢ ὁμοίου ἢ ἐναντίου, μάλιστα μὲν εἰ πάντες καὶ ἀεί, εἰ δὲ μή, ἀλλ᾽ οἵ γε πλεῖστοι, ἢ σοφοὶ ἢ πάντες ἢ οἱ πλεῖστοι, ἢ ἀγαθοί, καὶ αὐτοὶ οἱ κρίνοντες, ἢ οὓς ἀποδέχονται οἱ κρίνοντες, ἢ οἷς μὴ οἷόν*

---

1. Δὲν εἶναι γνωστόν, καὶ μάλιστα θεωρεῖται πολὺ ἀμφίβολον, ἂν πρόκειται περὶ ἔργου τοῦ ρήτορος καὶ τραγικοῦ ποιητοῦ Θεοδέκτου, ἢ κάποιου ἄλλου ὁμωνύμου του.

2. Ρήτωρ καὶ σοφιστής. Κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἐλέαν καὶ ἔζησε μεταξὺ Ε΄ καὶ Δ΄ αἰῶνος π. Χ. Μαθητὴς τοῦ Γοργίου καὶ ἀντίπαλος τοῦ Ἰσοκράτους, ἦτο διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς καὶ μεγάλην προσοχὴν ἔδιδε εἰς τὸ νὰ ἐξασκῇ τοὺς μαθητάς του νὰ ὁμιλοῦν ἐκ τοῦ προχείρου. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Βίος Δημοσθ. κεφ. 5) τὰ ἔργα του τὰ ἐμελέτησεν ὁ Δημοσθένης.

φόρων κατὰ μέρος γεγονότων) προσεπάθησεν ὁ ρήτωρ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὅταν ἀμφισβητῆται ἡ πατρότης ἑνὸς παιδιοῦ, αἱ γυναῖκες, παντοῦ λύουν τὸ ζήτημα. Αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅταν ὁ ρήτωρ Μαντίας ἀντιδικοῦσε πρὸς τὸν υἱόν του ἀμφισβητῶν τὴν γνησιότητά του, ὁπότε ἡ γυναῖκα τοῦ Μαντία ἐξεκαθάρισε τὸ ζήτημα. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ εἰς τὰς Θήβας, ὅταν ὁ Ἰσμηνίας καὶ ὁ Στίλβων ἀντιδικοῦσαν διὰ τὴν πατρότητα τοῦ Θετταλίσκου, καὶ ἡ Δωδωνὶς ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ Ἰσμηνίας ἦτο ὁ πατέρας του. κατόπιν δὲ τούτου ὁ Θετταλίσκος ἐθεωρεῖτο υἱὸς τοῦ Ἰσμηνίου. Ἄλλο παράδειγμα, ἀπὸ τὸν Νόμον τοῦ Θεοδέκτου': «Ἂν δὲν πρέπει νὰ ἐμπιστευώμεθα τὰ ἄλογά μας σὲ ἐκείνους ποὺ δὲν ἐφρόντισαν ὅπως ἔπρεπε τὰ ξένα ἄλογα, οὔτε τὰ πλοῖα μας σὲ ἐκείνους ποὺ ἐβούλιαξαν τὰ ξένα πλοῖα, τότε τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις καὶ δὲν εἶναι ἑπομένως ὀρθὸν νὰ προσφεύγωμεν διὰ νὰ σωθῶμεν εἰς ἐκείνους ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ σώσουν ἄλλους». Καὶ ἄλλο παράδειγμα, παρμένο ἀπὸ τὸν Ἀλκιδάμαντα². «Ὅλοι τιμοῦν τοὺς σοφοὺς (συμπολίτας των). Ἔτσι οἱ Πάριανοὶ ἀπένειμαν τιμὰς εἰς τὸν Ἀρχίλοχον, μ' ὅλην τὴν κακογλωσσιά του. Οἱ Χιῶτες τὸν Ὅμηρον, ἂν καὶ δὲν ἦτο συμπολίτης των. Οἱ Μυτιληνιοὶ τὴν Σαπφώ, μολονότι ἦτο γυναῖκα. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀνέδειξαν γερουσιαστὴν τὸν Χίλωνα, μολονότι ἦσαν ἐχθροὶ τῆς μορφώσεως. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἰταλίας τὸν Πυθαγόραν, οἱ Λαμψακηνοὶ ἔκαμαν μεγαλοπρεπῆ κηδείαν εἰς τὸν Ἀναξαγόραν, ἂν καὶ ἦτο ξένος, καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ τιμοῦν τὴν μνήμην του. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐγνώρισαν τὴν εὐημερίαν, ὅσον καιρὸν ἐφήρμοζαν τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τοὺς Λακεδαιμονίους ὅταν ἴσχυαν ἐκεῖ οἱ νόμοι τοῦ Λυκούργου, ἐπίσης δὲ καὶ μὲ τοὺς Θηβαίους, μόλις ἦλθαν εἰς τὴν ἐξουσίαν οἱ φιλόσοφοι.

ΙΑ. Ἄλλος κοινὸς τόπος βασίζεται ἐπάνω εἰς τὴν κρίσιν ποὺ διετυπώθη περὶ ὁμοίου ἢ ἀντιθέτου γεγονότος, ἰδιαιτέρως μὲν ἂν ἡ κρίσις αὐτὴ ἦτο πάντοτε κι' ἀπ' ὅλους παραδεδεγμένη, ἄλλως δὲ ἂν αὐτὴ ἦτο ἡ κρίσις τῶν περισσοτέρων, ἢ ἡ κρίσις τῶν σοφῶν ὅλων ἢ τῶν περισσοτέρων, ἢ ἡ κρίσις τῶν χρηστῶν ἀνθρώπων, ἢ αὐτῶν τῶν ἰδίων ποὺ πρόκειται νὰ κρίνουν τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἢ τῶν προσώπων τῶν ὁποίων τὴν γνώμην δέχονται αὐτοὶ ποὺ τώρα πρόκειται νὰ κρίνουν ἢ ἀκόμη ἂν εἶναι ἡ κρίσις ἐκείνων, ἐναντίον τῶν ὁποίων δὲν εἶ-

τε ἐναντίον κρίνειν, οἷον τοῖς κυρίοις, ἢ οἷς μὴ καλὸν ἐναντία κρίνειν, οἷον θεοῖς ἢ πατρὶ ἢ διδασκάλοις, ὥσπερ τὸ εἰς Μιξιδημίδην εἶπεν Αὐτοκλῆς, εἰ ταῖς μὲν σεμναῖς θεαῖς καλῶς εἶχεν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ δοῦναι τὰ δίκαια, Μιξιδημίδῃ δ' οὔ. Ἢ ὥσπερ Σαπφώ, ὅτι τὸ ἀποθνήσκειν κακόν· οἱ θεοὶ γὰρ οὕτω κεκρίκασιν· ἀπέθνησκον γὰρ ἄν. Ἢ ὥσπερ Ἀρίστιππος πρὸς Πλάτωνα ἐπαγγελτικώτερόν τι εἰπόντα, ὡς ᾤετο· ἀλλὰ μὴν ὅ γ' ἑταῖρος ἡμῶν, ἔφη, οὐθὲν τοιοῦτον, λέγων τὸν Σωκράτην. Καὶ Ἡγήσιππος ἐν Δελφοῖς ἠρώτα τὸν θεόν, πρότερον κεχρημένος Ὀλυμπίασιν,
1399a *εἰ αὐτῷ τὰ αὐτὰ δοκεῖ ἅ περ τῷ πατρί, ὡς αἰσχρὸν ὂν τἀναντία εἰπεῖν. Καὶ περὶ τῆς Ἑλένης ὡς Ἰσοκράτης ἔγραψεν ὅτι σπουδαία, εἴπερ Θησεὺς ἔκρινεν· καὶ περὶ Ἀλεξάνδρου, ὃν αἱ θεαὶ προέκριναν, καὶ περὶ Εὐαγόρου, ὅτι σπουδαῖος, ὥσπερ Ἰσοκράτης φησίν Κόνων γοῦν δυστυχήσας, πάντας τοὺς ἄλλους παραλιπών, ὡς Εὐαγόραν ἦλθεν.*

(XII). *Ἄλλος ἐ κ τ ῶ ν μ ε ρ ῶ ν, ὥσπερ ἐν τοῖς τοπικοῖς, ποία κίνησις ἡ ψυχή· ἥδε γὰρ ἢ ἥδε. Παράδειγμα ἐκ τοῦ Σωκράτους τοῦ Θεοδέκτου· «εἰς ποῖον ἱερὸν ἠσέβηκεν; τίνας θεῶν οὐ τετίμηκεν ὧν ἡ πόλις νομίζει;»*

(XIII). *Ἄλλος, ἐπειδὴ ἐπὶ τῶν πλείστων συμβαίνει ὥστε ἕπεσθαί τι τῷ αὐτῷ ἀγαθὸν καὶ κακόν, ἐ κ τ ο ῦ ἀ κ ο λ ο υ θ ο ῦ ν τ ο ς προτρέπειν ἢ ἀποτρέπειν καὶ κατηγορεῖν ἢ ἀπολογεῖσθαι καὶ ἐπαινεῖν ἢ ψέγειν, οἷον τῇ παιδεύσει τὸ φθονεῖσθαι ἀκολουθεῖ κακόν, τὸ δὲ σοφὸν εἶναι ἀγαθόν.*

---

1. *Αὐτοκλῆς ὁ Στρουβιχίδου*, κατεδικάσθη εἰς θάνατον ὑπὸ τῶν Τριάκοντα τυράννων. Ὁ Ξενοφῶν τὸν χαρακτηρίζει ὡς ἐξαιρετικὸν ρήτορα (Ξενοφῶντος «Ἑλληνικὰ» βιβλ. ΣΤ').
2. Κατ' ἄλλους *Ἁγησίπολις* (Bekker, Muret, Sprengel) Τὴν ἰδίαν ἱστορίαν λεπτομερέστερα διηγεῖται ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ «Ἑλληνικὰ» (Δ' 7, 2).
3. Εἰς τὸ «Ἑλένης ἐγκώμιον».
4. Αὐτόθι § 18 - 23.
5. Ἰσοκράτους «Εὐαγόρας» § 51 ἐπ.
6. Τοπικὰ Β' 4, 3.

ναι δυνατὸν νὰ ἀντιτάξωμεν ἀντίθετον γνώμην, λ χ. ἡ κρίσις τῶν κυρίων μας ἤ, τέλος, ἂν πρόκειται περὶ κρίσεως προσώπων ποὺ δὲν εἶναι πρέπον νὰ μὴ δεχθῶμεν τὴν κρίσιν των λ.χ. τῶν θεῶν ἢ τοῦ πατέρα μας ἢ τῶν διδασκάλων.

Εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος ἀνῆκε τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Αὐτοκλέους [1] ἐναντίον τοῦ Μιξιδημίδου: «Αἱ Ἐρινύες βρίσκουν ὅτι εἶναι πρέπον νὰ δικάζωνται ἀπὸ τὸν Ἄρειον Πάγον. Ὁ Μιξιδημίδης ὅμως ὄχι». Ἐπίσης ὁ συλλογισμὸς τῆς Σαπφοῦς : «Ὁ θάνατος εἶναι κακὸ πρᾶγμα. Καὶ οἱ θεοὶ τὴν ἰδίαν γνώμην ἔχουν. Διαφορετικὰ θὰ ἀπέθνησκαν καὶ αὐτοί» Καθὼς καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ἀριστίππου ἐναντίον τοῦ Πλάτωνος, ὅταν κατὰ τὴν γνώμην του ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἦτο, σὲ κάποιο σημεῖον, κατηγορηματικώτερος ἀπὸ ὅ,τι ἔπρεπε «Ὁ φίλος μας ὅμως (και μ' αὐτὸ ἐννοοῦσε τὸν Σωκράτην) ποτὲ δὲν προχώρησε τόσον πολύ». Ἐπίσης ὁ Ἡγήσιππος [2] ἀφοῦ πρῶτα συνεβουλεύθη τὸ μαντεῖον τῆς Ὀλυμπίας ἀπετάθη καὶ εἰς τοὺς Δελφούς, διὰ νὰ βεβαιωθῇ ἂν ὁ Ἀπόλλων εἶχε τὴν ἰδίαν γνώμην μὲ τὸν πατέρα του, διότι ἐπίστευεν ὅτι δὲν θὰ ἦτο πρέπον νὰ πάρῃ ἀπὸ τοὺς Δελφοὺς τὴν ἀντίθετον ἀπάντησιν. Ἐπίσης ὁ Ἰσοκράτης [3] εἶπεν ὅτι ἡ Ἑλένη ἦτο γυναῖκα ἀξία λόγου, ἀφοῦ καὶ ὁ Θησεὺς τὴν ἰδίαν κρίσιν εἶχε περὶ αὐτῆς. Ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Πάρις, «τὸν ὁποῖον αἱ θεαὶ ἐδιάλεξαν γιὰ νὰ τὰς κρίνῃ» [4]. Καὶ διὰ τὸν Εὐαγόραν ἐπίσης [5] ὁ Ἰσοκράτης ἰσχυρίσθη ὅτι ἦτο σπουδαῖος ἄνθρωπος, ἀφοῦ ὁ Κόνων, τότε ποὺ ἠτύχησε, παραμέρισεν ὅλους τοὺς ἄλλους καὶ κατέφυγεν εἰς τὸν Εὐαγόραν

ΙΒ. Ἄλλος κοινὸς τόπος βασίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν μερῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἐξετέθη εἰς τὰ Τοπικά· ὅταν ἐξητάσαμεν τί εἴδους κίνησις εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ ἐδείξαμεν ὅτι εἶναι κίνησις τοῦ δεῖνα ἢ τοῦ δεῖνα εἴδους Ἰδοὺ καὶ ἕνα παράδειγμα ἀπὸ τὸν Σωκράτην τοῦ Θεοδέκτου· «Πρὸς ποῖον καθηγιασμένον τόπον ἐφέρθηκε μὲ ἀσέβειαν ; Ἢ ποῖον θεόν, ἀπὸ ὅσους πιστεύει ἡ πόλις, δὲν ἐτίμησε ;»

ΙΓ. Ἐπειδὴ δὲ συνήθως τὸ κάθε τι ἔχει καὶ ἕνα καλὸν ἢ κακὸν ἐπακόλουθον, ὑπάρχει ἄλλος ἕνας κοινὸς τόπος, ποὺ βασίζεται ἐπάνω εἰς τὰς συνεπείας ἑνὸς πράγματος καὶ τὰς χρησιμοποιεῖ διὰ νὰ προτρέψῃ ἢ νὰ ἀποτρέψῃ, νὰ κατηγορήσῃ ἢ νὰ ἀπολογηθῇ, νὰ ἐπαινέσῃ ἢ νὰ ψέξῃ. Λ.χ.: Αἱ σπουδαὶ ἔχουν ὡς κακὸν μὲν ἐπακολούθημα, τὸ ὅτι προκαλοῦν τὸν φθόνον ὡς καλὸν δὲ ἐπακολούθημα τὸ ὅτι ἐκεῖ-

οὐ τοίνυν δεῖ μὲν παιδεύεσθαι, φθονεῖσθαι γὰρ οὐ δεῖ· δεῖ μὲν οὖν παιδεύεσθαι, σοφὸν γὰρ εἶναι δεῖ. Ὁ τόπος οὗτός ἐστιν ἡ Καλλίππου τέχνη προσλαβοῦσα τὸ δυνατὸν καὶ τἆλλα, ὅσ' εἴρηται

(XIV). *Ἄλλος, ὅταν περὶ δυοῖν καὶ ἀντικειμένοιν ἢ προτρέπειν ἢ ἀποτρέπειν δέῃ, καὶ τῷ πρότερον εἰρημένῳ τρόπῳ ἐπ' ἀμφοῖν χρῆσθαι. Διαφέρει δέ, ὅτι ἐκεῖ μὲν τὰ τυχόντα ἀντιτίθεται, ἐνταῦθα δὲ τἀναντία. Οἷον ἱέρεια οὐκ εἴα τὸν υἱὸν δημηγορεῖν· «Ἐὰν μὲν γάρ, ἔφη, τὰ δίκαια λέγῃς, οἱ ἄνθρωποί σε μισήσουσιν, ἐὰν δὲ τὰ ἄδικα, οἱ θεοί. Δεῖ μὲν οὖν δημηγορεῖν· ἐὰν μὲν γὰρ τὰ δίκαια λέγῃς, οἱ θεοί σε φιλήσουσιν, ἐὰν δὲ τὰ ἄδικα, οἱ ἄνθρωποι. Τοῦτο δ' ἐστὶ ταὐτὸ τῷ λεγομένῳ τὸ ἕλος πρίασθαι καὶ τοὺς ἅλας· καὶ ἡ βλαίσωσις τοῦτο ἐστίν, ὅταν δυοῖν ἐναντίοιν ἑκατέρῳ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἕπηται. ἐναντία ἑκάτερα ἑκατέροις.*

(XV). *Ἄλλος, ἐπειδὴ οὐ ταὐτὰ φανερῶς ἐπαινοῦσι καὶ ἀφανῶς, ἀλλὰ φανερῶς μὲν τὰ δίκαια καὶ τὰ καλὰ ἐπαινοῦσι μάλιστα, ἰδίᾳ δὲ τὰ συμφέροντα μᾶλλον βούλονται, ἐκ τούτων πειρᾶσθαι συνάγειν θάτερον· τῶν γὰρ παραδόξων οὗτος ὁ τόπος κυριώτατός ἐστιν.*

(XVI). *Ἄλλος ἐκ τοῦ ἀνάλογον ταῦτα συμβαίνειν, οἷον ὁ Ἰφικράτης τὸν υἱὸν αὐτοῦ νεώτερον ὄντα τῆς ἡλικίας, ὅτι μέγας ἦν, λειτουργεῖν ἀναγκαζόντων,*

---

1. Ὁ *Κάλλιππος* ἦτο Ἀθηναῖος, μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος. Προτιμῶμεν τὴν γραφὴν «ὅσ' εἴρηται», (ἀντὶ *ὡς εἴρηται*) τὴν ὁποίαν δέχεται καὶ ὁ Sprengel.

2. Ἡ *λειτουργία* ἦτο θεσμὸς τῆς Ἀθηναϊκῆς Πολιτείας καὶ σκοπὸν εἶχε ν' ἀπαλλάξῃ τὸ κράτος ὡρισμένων οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεων. Τὸ κράτος ἀνέθετεν εἰς τοὺς πλουσιωτέρους τῶν πολιτῶν τὴν ἐκτέλεσιν ἑνὸς ἔργου (ὅπως ὁ ἐξοπλισμὸς μιᾶς τριήρους, ἡ ὀργάνωσις χοροῦ διὰ μίαν θεατρικὴν παράστασιν, ἡ ὀργάνωσις ὁμάδος λαμπαδηφορίας, ἐπίσης ἡ παροχὴ δημοσίου γεύματος εἰς τοὺς πολίτας μιᾶς φυλῆς ἐπ' εὐκαιρίᾳ μιᾶς ἑορτῆς) οὗτοι δὲ κατέβαλλον τὴν σχετικὴν δαπάνην.

νος πού μορφώνεται γίνεται σοφός. Ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ μορφωνώμεθα διότι δὲν πρέπει νὰ μᾶς φθονοῦν. Ἐξ ἀντιθέτου ὅμως πρέπει νὰ μορφωνώμεθα, διότι πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς σοφός. Αὐτὸς ὁ τόπος ἀποτελεῖ τὴν τέχνην τοῦ Καλλίππου [1], ὁ ἴδιος ἄλλως τε παραδέχεται καὶ τὰ ἐπιχειρήματα περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου καθὼς καὶ ὅσα ἄλλα ἐξεθέσαμεν [1].

ΙΔ. Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος πού ὑπάρχει ὅταν πρέπῃ κανεὶς νὰ προτρέψῃ ἢ νὰ ἀποτρέψῃ συγχρόνως, καὶ ἀπὸ τὰ δύο, ἀντίθετα μεταξύ των ἐνδεχόμενα, καὶ χρησιμοποιεῖ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τὸν τόπον πού πρὸ ὀλίγου ἐξεθέσαμεν. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ προηγουμένου εἶναι ὅτι εἰς μὲν τὸν πρῶτον ἀντιπαραθέτει κανεὶς δύο λύσεις πού κατὰ τύχην εὑρίσκει, ἐνῷ εἰς τὸν δεύτερον, τὰς δύο ἀντιθέτους λύσεις τοῦ ἰδίου πράγματος. Παράδειγμα: Κάποια ἱέρεια ἀπέτρεπε τὸν υἱόν της ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὴν πολιτικήν· «Ἂν μὲν εἰπῇς τὸ σωστό, τοῦ ἔλεγε, θὰ σὲ μισήσουν οἱ ἄνθρωποι. Ἂν δὲ πάλιν ὑποστηρίξῃς τὸ ἄδικο, θὰ σὲ μισήσουν οἱ θεοί». Καὶ ἐξ ἀντιθέτου· «Πρέπει νὰ ἀνακατεύεται κανεὶς εἰς τὴν πολιτικήν. Διότι, ἂν μὲν ὑποστηρίξῃ τὸ σωστό, θὰ τὸν ἀγαποῦν οἱ θεοί, ἂν δὲ ὑποστηρίξῃ τὸ ἄδικο, θὰ τὸν ἀγαποῦν οἱ ἄνθρωποι». Τὸ ἴδιο νόημα ἔχει καὶ ἡ παροιμία «ἀγοράζει κανεὶς καὶ τὴν λάσπη καὶ τὸ ἁλάτι», καθὼς καὶ τὸ λεγόμενον «δὲν βρίσκεται οὔτε μέσα, οὔτε ἔξω», εἰς τὰς περιπτώσεις πού ὑπάρχουν δύο λύσεις τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ ἡ καθεμιὰ ἀπ' αὐτὰς παρουσιάζει ἕνα πλεονέκτημα καὶ ἕνα μειονέκτημα, φυσικὰ ἡ πρώτη τὸ ἀντίθετον ἀπὸ τὴν δευτέραν.

ΙΕ. Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ὁ ἑξῆς: Ἐπειδὴ δὲν ἐπαινεῖ κανεὶς τὰ ἴδια πράγματα δημοσίᾳ καὶ κατ' ἰδίαν δημοσίᾳ μὲν ἐπαινοῦν κυρίως τὰ δίκαια καὶ τὰ ὡραῖα, ἐνῷ εἰς τὰς ἰδιωτικὰς συνομιλίας ἀναγνωρίζουν ὅτι προτιμοῦν ἐκεῖνο πού εἶναι συμφερώτερον, ὁ κοινὸς αὐτὸς τόπος συνίσταται εἰς τὸ νὰ προσπαθῇ κανείς, μὲ βάσιν τὴν μίαν ἀπὸ τὰς δύο αὐτὰς ἀντιλήψεις, νὰ συναγάγῃ τὸ συμπέρασμα πού ταιριάζει εἰς τὴν ἄλλην. Αὐτὸς δὲ ὁ τόπος εἶναι ὁ κυριώτερος, ὅταν θέλωμεν νὰ ὑποστηρίξωμεν παραδοξολογίας.

ΙϚ. Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος πού στηρίζεται εἰς τὴν ἀναλογίαν. Παράδειγμα: Ὁ Ἰφικράτης, ὅταν ἤθελαν νὰ ὑποχρεώσουν τὸν υἱόν του νὰ ἀναλάβῃ τὸ δημόσιον βάρος τῆς λειτουργίας [2], ἐνῷ δὲν εἶχε ἀκόμη τὴν νόμι-

εἶπεν ὅτι εἰ τοὺς μεγάλους τῶν παίδων ἄνδρας νομίζουσι, 1399b *τοὺς μικροὺς τῶν ἀνδρῶν παῖδας εἶναι ψηφιοῦνται. Καὶ Θεοδέκτης ἐν τῷ Νόμῳ, ὅτι «πολίτας μὲν ποιεῖσθε τοὺς μισθοφόρους, οἷον Στράβακα καὶ Χαρίδημον, διὰ τὴν ἐπιείκειαν· φυγάδας δ᾽ οὐ ποιήσητε τοὺς ἐν τοῖς μισθοφόροις ἀνήκεστα διαπεπραγμένους ;»*

(XVII). *Ἄλλος ἐκ τοῦ τὸ συμβαῖνον ἐὰν ᾖ ταὐτόν, ὅτι καὶ ἐξ ὧν συμβαίνει ταὐτά· οἷον Ξενοφάνης ἔλεγεν ὅτι ὁμοίως ἀσεβοῦσιν οἱ γενέσθαι φάσκοντες τοὺς θεοὺς τοῖς ἀποθανεῖν λέγουσιν· ἀμφοτέρως γὰρ συμβαίνει μὴ εἶναι τοὺς θεούς ποτε. Καὶ ὅλως δὲ τὸ συμβαῖνον ἐξ ἑκάστου λαμβάνειν ὡς τὸ αὐτὸ ἀεί. «Μέλλετε δὲ κρίνειν οὐ περὶ Ἰσοκράτους ἀλλὰ περὶ ἐπιτηδεύματος, εἰ χρὴ φιλοσοφεῖν». Καὶ ὅτι τὸ διδόναι γῆν καὶ ὕδωρ δουλεύειν [ἐστίν], καὶ τὸ μετέχειν τῆς κοινῆς εἰρήνης ποιεῖν τὸ προσταττόμενον. Ληπτέον δ᾽ ὁπότερον ἂν ᾖ χρήσιμον.*

(XVIII). *Ἄλλος ἐκ τοῦ μὴ ταὐτὸ ἀεὶ αἱρεῖσθαι ὕστερον ἢ πρότερον, ἀλλ᾽ ἀνάπαλιν, οἷον τόδε τὸ ἐνθύμημα, εἰ φεύγοντες μὲν ἐμαχόμεθα ὅπως κατέλθωμεν, κατελθόντες δὲ φευξόμεθα ὅπως μὴ μαχώμεθα· ὁτὲ μὲν γὰρ τὸ μένειν ἀντὶ τοῦ μάχεσθαι ᾑροῦντο, ὁτὲ δὲ τὸ μὴ μάχεσθαι ἀντὶ τοῦ μὴ μένειν.*

---

1. Ὁ Sprengel διαβάζει «*Σωκράτους*», ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς του δὲ ἐπικαλεῖται καὶ τὸν λόγον τοῦ Ἰσοκράτους περὶ ἀντιδόσεως § 173.

2. Ὁ ἀνώνυμος σχολιαστὴς ἀναφέρει εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἕνα ἀπολεσθέντα λόγον τοῦ Δημοσθένους περὶ τῆς κοινῆς εἰρήνης, ποὺ συνήφθη μεταξὺ ὅλων τῶν Ἑλλήνων πλὴν τῶν Λακεδαιμονίων, ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τὸ 336 π.Χ., δηλ. ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου.

3. Αὐτὸ τὸ μέρος εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ σημεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους ποὺ ὁ μαθητής του Ἀλέξανδρος ἐχαρακτήριζεν ὡς σοφίσματα. Βλ. Πλουτάρχου βίος Ἀλεξάνδρου § 74.

4. Ἀπόσπασμα ἀπολεσθέντος λόγου τοῦ Λυσίου, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Διονύσιος Ἁλικαρνασσεὺς εἰς τὸν βίον τοῦ Λυσίου § 32. Ἐπρό-

μον ἡλικίαν, μόνον διὰ τὸν λόγον ὅτι ἦτο ὑψηλός, εἶπεν ὅτι ἂν κάθε ψηλὸ παιδὶ τὸ θεωροῦν ὡς ἄνδρα, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποφασίσουν ὅτι ὁ κάθε κοντὸς ἄνδρας θὰ θεωρῆται παιδί. Ἐπίσης ὁ Θεοδέκτης εἰς τὸν Νόμον λέγει: «Ἀπονέμετε πολιτικὰ δικαιώματα εἰς μισθοφόρους ὅπως ὁ Στράβαξ καὶ ὁ Χαρίδημος, λόγῳ τῆς εὐθύτητος τοῦ χαρακτῆρος των; Ἀλλὰ τότε δὲν πρέπει καὶ νὰ ἐξορίσετε ἐκείνους τοὺς μισθοφόρους ποὺ ἐπροξένησαν ἀγιάτρευτα κακά;»

ΙΖ. Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ βασίζεται εἰς τὸν συλλογισμὸν ὅτι, ἀφοῦ συμβαίνει τὸ ἴδιο πρᾶγμα, καὶ ἡ αἰτία του θὰ εἶναι ἡ ἰδία. Ἔτσι ὁ Ξενοφάνης ἔλεγεν ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ παραδέχονται ὅτι οἱ θεοὶ ἐγεννήθησαν, εἶναι ἐξ ἴσου ἀσεβεῖς μὲ ὅσους δέχονται ὅτι οἱ θεοὶ πεθαίνουν. Διότι καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ βεβαιώνουν ὅτι εἰς μίαν δεδομένην ἐποχὴν δὲν ὑπάρχουν οἱ θεοί. Καὶ γενικὰ ὁ κοινὸς αὐτὸς τόπος συνίσταται εἰς τὸ νὰ συνάγωμεν τὸ ἴδιο συμπέρασμα ἀπὸ δύο διαφόρους προτάσεις. Λ. χ.: «τώρα δὲν πρόκειται νὰ κρίνετε περὶ τοῦ Ἰσοκράτους [1], ἀλλὰ περὶ αὐτῆς τῆς ἀσχολίας του, δηλ. ἂν πρέπῃ νὰ ἐπιδίδεται κανεὶς εἰς τὴν φιλοσοφίαν». Ἐπίσης «ἐκεῖνος ποὺ προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ, ὑποδουλώνεται». Ἀκόμη δὲ «Τὸ νὰ μετέχῃ κανεὶς εἰς τὴν κοινὴν εἰρήνην εἶναι σὰν νὰ ἐκτελῇ τὰς προσταγὰς (τοῦ Ἀλεξάνδρου)» [2]. Φυσικὰ ἀπὸ τὰς δύο ὄψεις ποὺ μπορεῖ νὰ παρουσιάσῃ ἡ χρησιμοποίησις ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ τοῦ εἴδους πρέπει νὰ διαλέγῃ κανεὶς ἐκείνην ποὺ ταιριάζει εἰς τὴν ὑπόθεσίν του [3].

ΙΗ. Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ βασίζεται εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι δὲν ἔχει κανεὶς πάντοτε, καὶ προηγουμένως καὶ ἀργότερα, τὴν ἰδίαν ἄποψιν, ἀλλὰ τὴν ἀντίθετον. Ἰδοὺ λ. χ. τὸ ἀκόλουθον ἐνθύμημα: «Τότε ποὺ εἴμεθα ἐξόριστοι, ἐπολεμήσαμεν διὰ νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν πατρίδα μας. Καὶ τώρα ποὺ ἐπεστρέψαμεν, θὰ ἐκπατρισθῶμεν διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὸν πόλεμον!» [4]. Πράγματι, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ἄλλοτε μὲν ἤθελαν νὰ μείνουν εἰς τὴν πόλιν ἔστω καὶ ἂν ἐπρόκειτο νὰ πολεμήσουν, καὶ κατόπιν, ἤθελαν νὰ ἀποφύγουν τὸν πόλεμον, ἔστω καὶ ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐκπατρισθοῦν.

κειτο περὶ τῶν Ἀθηναίων, τοὺς ὁποίους οἱ Λακεδαιμόνιοι τὸ 404 π.Χ. εἶχαν ἀπωθήσει εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ αὐτοὶ διὰ τῶν ὅπλων ἐπέτυχαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πόλιν των.

(XIX) Ἄλλος τὸ οὗ ἕνεκ' ἂν εἴη ἢ γένοιτο, τούτου ἕνεκα φάναι εἶναι ἢ γεγενῆσθαι, οἷον εἰ δοίη ἄν τις τινὶ ἵν' ἀφελόμενος λυπήσῃ, ὅθεν καὶ τοῦτ' εἴρηται,

πολλοῖς ὁ δαίμων οὐ κατ' εὔνοιαν φρενῶν
μεγάλα δίδωσιν εὐτυχήματ', ἀλλ' ἵνα
τὰς συμφορὰς λάβωσιν ἐπιφανεστέρας.

καὶ τὸ ἐκ τοῦ Μελεάγρου τοῦ Ἀντιφῶντος,

οὐχ ἵνα κτάνωσι θῆρ', ὅπως δὲ μάρτυρες
ἀρετῆς γένωνται Μελεάγρῳ πρὸς Ἑλλάδα.

Καὶ τὸ ἐκ τοῦ Αἴαντος τοῦ Θεοδέκτου, ὅτι ὁ Διομήδης προείλετο Ὀδυσσέα οὐ τιμῶν, ἀλλ' ἵνα ἥττων ᾖ ὁ ἀκολουθῶν· ἐνδέχεται γὰρ τούτου ἕνεκα ποιῆσαι.

(XX). Ἄλλος κοινὸς καὶ τοῖς ἀμφισβητοῦσιν καὶ τοῖς συμβουλεύουσι, σκοπεῖν τὰ προτρέποντα καὶ ἀποτρέποντα, καὶ ὧν ἕνεκα καὶ πράττουσι καὶ φεύγουσιν· ταῦτα γάρ ἐστιν ἃ ἐὰν μὲν ὑπάρχῃ δεῖ πράττειν, ⟨ἐὰν δὲ μὴ ὑπάρχῃ, μὴ πράττειν,⟩ οἷον εἰ δυνατὸν καὶ ῥᾴδιον καὶ ὠφέλιμον ἢ αὐτῷ ἢ φίλοις ἢ βλαβερὸν ἐχθροῖς, κἂν ᾖ ἐπιζήμιον, εἰ ἐλάττων ἡ ζημία τοῦ πράγματος. Καὶ
1400a προτρέπονται δ' ἐκ τούτων καὶ ἀποτρέπονται ἐκ τῶν ἐναντίων. Ἐκ δὲ τῶν αὐτῶν τούτων κατηγοροῦσι καὶ ἀπολογοῦνται· ἐκ μὲν τῶν ἀποτρεπόντων ἀπολογοῦνται, ἐκ δὲ τῶν προ-

---

1. Ἀδέσποτον ἀπόσπασμα.

2. Ὁ Ἀντιφῶν ἦτο Ἀθηναῖος τραγικὸς τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ εἶναι τὸ FTG 792 κ.ἑ.

ΙΘ. Ἄλλος κοινὸς τόπος συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀποδίδωμεν κάτι τι εἰς αἰτίαν ἡ ὁποία ἁπλῶς εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἀληθεύῃ. Λχ. (ὁ δεῖνα) χαρίζει κάτι, μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ προξενήσῃ λύπην ὅταν θὰ ἀνακαλέσῃ τὴν δωρεάν του. Τὴν ἰδίαν σκέψιν ἐκφράζουν καὶ οἱ ἑξῆς στίχοι:

«Σὲ πολλοὺς ἡ μοῖρα δίνει μεγάλες εὐτυχίες
ὄχι γιατὶ τοὺς εὐνοεῖ,
ἀλλὰ γιὰ νἆναι ἐντονώτερες,
οἱ συμφορὲς ποὺ θὰ τοὺς πλήξουν κατόπι [1]».

ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ ἀκόλουθοι στίχοι ἀπὸ τὸν Μελέαγρον τοῦ Ἀντιφῶντος [2]

«Ὄχι γιὰ νὰ σκοτώσουν τὸ ἀγρίμι,
μὰ γιὰ νὰ γίνουν σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα μάρτυρες
τῆς ἀνδρείας τοῦ Μελεάγρου»

καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸν Αἴαντα τοῦ Θεοδέκτου τὸ σημεῖον ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Διομήδης ἐπροτίμησε τὸν Ὀδυσσέα ὄχι διὰ νὰ τὸν τιμήσῃ, ἀλλὰ διότι ἤθελε νὰ συντροφεύεται ἀπὸ κάποιον κατώτερόν του. Εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις αἱ διάφοροι πράξεις ἀποδίδονται εἰς ἐλατήρια ποὺ δὲν εἶναι βέβαια, ἀλλ' ἁπλῶς ἐνδεχόμενα.

Κ. Ἄλλος τόπος, κοινὸς καὶ εἰς τοὺς πολιτικοὺς καὶ εἰς τοὺς δικανικοὺς λόγους, εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν πραγμάτων ποὺ μᾶς ὠθοῦν ἢ μᾶς ἀποτρέπουν νὰ πράξωμεν κάτι καὶ τῶν αἰτίων, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐκτελοῦμεν ἢ ἀποφεύγομεν μίαν πρᾶξιν. Εἶναι δὲ αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ πράγματα πού, ἐὰν συντρέχουν πρέπει νὰ ἐκτελέσωμεν κάτι τι, ἐνῶ ἂν δὲν συντρέχουν δὲν πρέπει νὰ τὸ πράξωμεν. Δηλαδὴ τὸ ἂν ὡρισμένη πρᾶξις ἦτο δυνατή, εὔκολη, ὠφέλιμη ἢ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον ἢ εἰς τοὺς φίλους του, ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τοὺς ἐχθρούς του, καὶ ἂν ἀκόμη τὸν ζημιώνῃ λιγάκι, ἐφ' ὅσον ἡ ζημία αὐτὴ εἶναι μικροτέρα ἀπὸ τὴν ὠφέλειαν ποὺ θὰ ἔχῃ ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσίν της. Συγκροτοῦμεν δὲ ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα τὰ ἐπιχειρήματά μας, ὅταν θέλωμεν νὰ προτρέψωμεν, καὶ ἀπὸ τὰ ἀντίθετα, ὅταν θέλωμεν νὰ ἀποτρέψωμεν. Τὰ ἴδια στοιχεῖα ἐπίσης χρησιμοποιοῦνται καὶ εἰς τοὺς δικανικοὺς λόγους διὰ τὰς ἀνάγκας μιᾶς κατηγορίας ἢ μιᾶς ἀπολογίας. Δηλ. χρησιμοποιοῦν εἰς μὲν τὴν ἀπολογίαν ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ πείθουν ὅτι θὰ συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ἀποτρέψουν (τὸν κατηγορούμενον) ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πρά-

τρεπόντων κατηγοροῦσιν· ἀπολογοῦνται μὲν . . . ἔστι δ' ὁ τόπος οὗτος ὅλη τέχνη ἥ τε Παμφίλου καὶ ἡ Καλλίππου.

(XXI). Ἄλλος ἐκ τῶν δοκούντων μὲν γίγνεσθαι ἀπίστων δέ, ὅτι οὐκ ἂν ἔδοξαν, εἰ μὴ ἦν ἢ ἐγγὺς ἦν. Καὶ ὅτι μᾶλλον· ἢ γὰρ τὰ ὄντα ἢ τὰ εἰκότα ὑπολαμβάνουσιν· εἰ οὖν ἄπιστον καὶ μὴ εἰκός, ἀληθὲς ἂν εἴη· οὐ γὰρ διά γε τὸ εἰκὸς καὶ πιθανὸν δοκεῖ οὕτως. Οἷον Ἀνδροκλῆς ἔλεγεν ὁ Πιτθεὺς κατηγορῶν τοῦ νόμου, ἐπεὶ ἐθορύβησαν αὐτῷ εἰπόντι, «δέονται οἱ νόμοι νόμου τοῦ διορθώσοντος, καὶ γὰρ οἱ ἰχθύες ἁλός, καίτοι οὐκ εἰκὸς οὐδὲ πιθανὸν ἐν ἅλμῃ τρεφομένους δεῖσθαι ἁλός, καὶ τὰ στέμφυλα ἐλαίου· καίτοι ἄπιστον, ἐξ ὧν ἔλαιον γίγνεται, ταῦτα δεῖσθαι ἐλαίου».

(XXII). Ἄλλος ἐλεγκτικός, τὸ τὰ ἀνομολογούμενα σκοπεῖν, εἴ τι ἀνομολογούμενον ἐκ πάντων καὶ χρόνων καὶ πράξεων καὶ λόγων, χωρὶς μὲν ἐπὶ τοῦ ἀμφισβητοῦντος, οἷον «καὶ φησὶ μὲν φιλεῖν ὑμᾶς, συνώμοσεν δὲ τοῖς τριάκοντα», χωρὶς δ' ἐπ' αὐτοῦ, «καὶ φησὶ μὲν εἶναί με φιλόδικον, οὐκ ἔχει δὲ ἀποδεῖξαι δεδικασμένον οὐδεμίαν δίκην», χωρὶς δ' ἐπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀμφισβητοῦντος «καὶ

---

1. Τὸ χειρόγραφον εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι ἐφθαρμένον.

2. Περὶ *Καλλίππου* βλέπε σημείωσιν βιβλ. Α κεφ. 12, ὡς καὶ εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον, ὑπὸ τὸν 13ον κοινὸν τόπον.

3. Ὁ *Πάμφιλος* ἦτο διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς καὶ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος. Βλ. σχετικῶς Σουΐδαν, ὡς καὶ Κικέρωνος de orat. III. 21.

4 Δηλ. δὲν θὰ εἶναι ἁπλῶς ἀληθοφανές, ἀλλὰ ἀντικειμενικὰ ἀληθινό.

ξεως πού τοῦ ἀποδίδεται. Εἰς δὲ τὴν κατηγορίαν τὰ στοιχεῖα πού θὰ ἦσαν ἱκανὰ νὰ τὸν παρωθήσουν εἰς ταύτην. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἀπολογίαν . . . ' Ὁ δὲ τόπος αὐτὸς ἀποτελεῖ ὁλόκληρον τὴν τέχνην τοῦ Καλλίππου [2] καὶ τοῦ Παμφίλου [3].

ΚΑ. Ἄλλος τόπος ἐξάγεται ἀπὸ ὅσα φαίνονται μὲν ὅτι γίνονται, θεωροῦνται ὅμως ἀπίστευτα, γιατὶ δὲν θὰ ἐφαίνοντο δυνατά, ἂν δὲν ἐπραγματοποιοῦντο ἢ ἂν δὲν ἐπρόκειτο νὰ γίνουν. Αὐτὰ γίνονται πιὸ πολὺ πιστευτά. Καὶ πράγματι, νομίζομεν ὅτι συμβαίνουν μόνον ἐκεῖνα τὰ γεγονότα πού ἢ πράγματι συμβαίνουν ἢ εἶναι ἀληθοφανῆ. Ἀφοῦ ὅμως φαίνεται ὅτι συμβαίνει κάτι πού εἶναι ἀπίστευτον καὶ ὄχι ἀληθοφανές, τότε ὑποχρεωτικὰ θὰ ἀληθεύῃ [4]. Διότι δὲν τὸ θεωροῦμεν ὡς ἀληθὲς ἐπειδὴ τάχα εἶναι ἀληθοφανὲς ἢ πιστευτόν. Παράδειγμα: Ὁ Ἀνδροκλῆς ὁ Πιτθεὺς ὅταν ὡμιλοῦσε εἰς τὴν βουλὴν ἐναντίον ἑνὸς νόμου (καὶ ἐζητοῦσε τὴν μεταρρύθμισίν του) καὶ μερικοὶ ἐθορύβησαν εἰς τοὺς λόγους του εἶπε· «καὶ οἱ νόμοι χρειάζονται καινούργιον νόμον γιὰ νὰ τοὺς διορθώσῃ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὰ ψάρια χρειάζονται ἁλάτι, ἂν καὶ δὲν εἶναι οὔτε φυσικόν, οὔτε πιστευτὸν νὰ χρειάζωνται ἁλάτι, ἀφοῦ τόσον καιρὸ ζοῦσαν μέσα στὸ ἁλμυρὸ νερό καὶ οἱ ἐλιὲς χρειάζονται γιὰ νὰ διατηρηθοῦν λάδι, ἂν καὶ εἶναι ἀπίστευτο νὰ χρειάζωνται λάδι ἐκεῖνα τὰ πράγματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα παράγεται τὸ λάδι».

ΚΒ. Ἄλλος κοινὸς τόπος, ἐλεγκτικὸς αὐτός, βασίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀντιφάσεων πού παρουσιάζονται εἰς μίαν ὑπόθεσιν, εἰς ὅλα γενικῶς τὰ σημεῖα της, εἴτε εἰς τὸν χρόνον (κατὰ τὸν ὁποῖον φαίνεται ὅτι συνέβησαν τὰ διάφορα περιστατικὰ) εἴτε εἰς τὰς πράξεις, εἴτε εἰς τοὺς λόγους. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ἐξετάζωνται αἱ ἀντιφάσεις τοῦ ἀντιδίκου μας. Λ. χ.: «Ἰσχυρίζεται μὲν ὅτι σᾶς ἀγαπᾶ, ἔλαβεν ὅμως μέρος εἰς τὴν συνωμοσίαν τῶν Τριάκοντα τυράννων», ἰδιαιτέρως δὲ αἱ ἀντιφάσεις πού ἀφοροῦν τὴν διαγωγήν μας, λ.χ. «Ἰσχυρίζεται ὁ ἀντίπαλός μου ὅτι εἶμαι φιλόδικος, δὲν μπορεῖ ὅμως ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἐπροκάλεσα ἔστω καὶ μόνον μίαν δίκην». Τέλος ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξετάζωνται αἱ ἀντιφάσεις πού ἀφοροῦν συγχρόνως τὴν διαγωγὴν καὶ τῶν δύο διαδίκων. Παράδειγμα: «Καὶ αὐτὸς μὲν ποτὲ δὲν ἐδάνεισε χρή-

οὗτος μὲν οὐ δεδάνεικε πώποτε οὐδέν, ἐγὼ δὲ καὶ πολλοὺς λέλυμαι ὑμῶν».

(XXIII). Ἄλλος τοῖς προδιαβεβλημένοις καὶ ἀνθρώποις καὶ πράγμασιν, ἢ δοκοῦσι, τὸ λέγειν τὴν αἰτίαν τοῦ παραδόξου· ἔστιν γάρ τι δι' ὃ φαίνεται. Οἷον ὑποβεβλημένης τινὸς τὸν αὑτῆς υἱὸν διὰ τὸ ἀσπάζεσθαι ἐδόκει συνεῖναι τῷ μειρακίῳ, λεχθέντος δὲ τοῦ αἰτίου ἐλύθη ἡ διαβολή· καὶ οἷον ἐν τῷ Αἴαντι τῷ Θεοδέκτου Ὀδυσσεὺς λέγει πρὸς τὸν Αἴαντα, διότι ἀνδρειότερος ὢν τοῦ Αἴαντος οὐ δοκεῖ.

(XXIV). Ἄλλος ἀπὸ τοῦ αἰτίου, ἄν τε ὑπάρχῃ, ὅτι ἔστι, κἂν μὴ ὑπάρχῃ, ὅτι οὐκ ἔστιν· ἅμα γὰρ τὸ αἴτιον καὶ οὗ αἴτιον, καὶ ἄνευ αἰτίου οὐθέν ἐστιν, οἷον Λεωδάμας ἀπολογούμενος ἔλεγε, κατηγορήσαντος Θρασυβούλου ὅτι ἦν στηλίτης γεγονὼς ἐν τῇ ἀκροπόλει, ἀλλ' ἐκκόψαι ἐπὶ τῶν τριάκοντα· οὐκ ἐνδέχεσθαι ἔφη· μᾶλλον γὰρ ἂν πιστεύειν αὐτῷ τοὺς τριάκοντα ἐγγεγραμμένης τῆς ἔχθρας πρὸς τὸν δῆμον.

(XXV). Ἄλλος, εἰ ἐνεδέχετο βέλτιον ἄλλως ἢ ἐνδέχεται ὧν ἢ συμβουλεύει ἢ πράττει ἢ πέ-
1400b πραχε σκοπεῖν· φανερὸν γὰρ ὅτι, εἰ μὴ οὕτως ἔχει, οὐ πέπραχεν· οὐδεὶς γὰρ ἑκὼν τὰ φαῦλα καὶ γιγνώσκων προαιρεῖται. Ἔστιν δὲ τοῦτο ψεῦδος· πολλάκις γὰρ ὕστερον γίγνεται δῆλον πῶς ἦν πρᾶξαι βέλτιον, πρότερον δὲ ἄδηλον.

(XXVI). Ἄλλος ὅταν τι ἐναντίον μέλλῃ πράτ-

---

1. Βλ. σχετικῶς Ὀβιδίου «Μεταμορφώσεις» XIII εἰς τὴν ἀρχήν.

ματα σὲ κανένα. Ἐγὼ δὲ ἔχω ἀπαλλάξει ἀπὸ τὰ χρέη των καὶ πολλοὺς ἀπὸ σᾶς».

ΚΓ. Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ μεταχειριζόμεθα ὅταν κάποιοι ἄνθρωποι ἢ κάποιες πράξεις ἔχουν συκοφαντηθῆ προηγουμένως καὶ κάμνουν κακὴν ἐντύπωσιν, συνίσταται δὲ εἰς τὸ νὰ φανερώνωμεν τὴν αἰτίαν τῆς παρεξηγήσεως. Διότι κάποια πρᾶξις πάντοτε παρεξηγεῖται καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς τὴν διαβολήν. Λ.χ., ὅταν κάποτε μία γυναῖκα ἐθεάθη νὰ φιλῇ τὸν υἱόν της (καὶ ἦτο ἄγνωστος ἡ μεταξύ των συγγένεια) ἐνομίσθη ὅτι ἔχει ἰδιαιτέρας σχέσεις μὲ τὸν νεανίαν. Ὅταν ὅμως ἐφανερώθη ἡ αἰτία τῶν ἀσπασμῶν, διελύθη ἡ ἄδικος εἰς βάρος της γνώμη. Ἐπίσης εἰς τὸν Αἴαντα τοῦ Θεοδέκτου ὁ Ὀδυσσεὺς ἐξηγεῖ γιατὶ δὲν θεωρεῖται πιὸ ἀνδρεῖος ἀπ' αὐτόν, ἐνῷ εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι [1].

ΚΔ. Ἄλλος κοινὸς τόπος βασίζεται εἰς τὴν αἰτίαν. Καὶ ἐὰν μὲν ὑπάρχῃ αἰτία, λέγομεν ὅτι συνετελέσθη καὶ ἡ πρᾶξις, διαφορετικὰ δέ, ὅτι δὲν ἔγινε. Διότι ἡ αἰτία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα συνυπάρχουν καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε χωρὶς αἰτίαν. Παράδειγμα: Ὅταν ὁ Θρασύβουλος εἶχε κατηγορήσει τὸν Λεωδάμαντα, αὐτός, ἀπολογούμενος εἶπεν ὅτι δὲν εἶναι ἀλήθεια, ὅτι τὸ ὄνομά του ἦτο γραμμένον εἰς τὴν στήλην ἐκείνην ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, (ὅπου ἀνεγράφοντο τὰ ὀνόματα τῶν ἐχθρῶν τοῦ λαοῦ) καὶ ἐπέτυχε τάχα τὴν διαγραφήν του ἐπὶ τῶν Τριάκοντα τυράννων. Διότι οἱ Τριάκοντα θὰ τοῦ εἶχαν μεγαλυτέραν ἐμπιστοσύνην, ἂν ἐξακολουθοῦσε ἡ ἐχθρότης τοῦ λαοῦ νὰ εἶναι γραμμένη ἐπάνω εἰς τὴν στήλην.

ΚΕ. Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἡ ἐξέτασις τοῦ ἂν ἦτο ἢ εἶναι ἀκόμη δυνατὸν νὰ πραχθῇ κάτι καλύτερον, ἀπὸ ὅτι συμβουλεύει ἢ πράττει ἢ ἔχει πράξει. Καὶ τότε λέγομεν ὅτι εἶναι πιὰ φανερὸν ὅτι δὲν ἐξετελέσθη (ἡ δεῖνα πρᾶξις), ἀφοῦ ἦτο δυνατὸν ἐκεῖνος ποὺ φέρεται ὅτι τὴν ἐξετέλεσε νὰ κάμῃ κάτι καλύτερον. Διότι κανεὶς ἐν γνώσει καὶ θεληματικὰ δὲν προτιμᾷ τὸ χειρότερον. Ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς ὅμως δὲν εἶναι ἀληθής. Διότι συχνὰ μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων γίνεται φανερὸν ποιὸς δρόμος ἦτο προτιμότερος, ἐνῷ ἐκ τῶν προτέρων ἦτο τοῦτο ἄγνωστον.

ΚΣΤ. Ἄλλος κοινὸς τόπος συνίσταται εἰς τὴν ἐξέτασιν ἂν πρόκειται νὰ ἐκτελεσθῇ κά-

τεσθαι τοῖς πεπραγμένοις ἅμα. σκοπεῖν, οἷον Ξενοφάνης Ἐλεάταις ἐρωτῶσιν εἰ θύωσι τῇ Λευκοθέᾳ καὶ θρηνῶσιν ἢ μή, συνεβούλευεν, εἰ μὲν θεὸν ὑπολαμβάνουσιν, μὴ θρηνεῖν, εἰ δ' ἄνθρωπον, μὴ θύειν

(XXVII). *Ἄλλος τόπος τὸ ἐκ τῶν ἁμαρτηθέντων κατηγορεῖν ἢ ἀπολογεῖσθαι, οἷον ἐν τῇ Καρκίνου Μηδείᾳ οἱ μὲν κατηγοροῦσι ὅτι τοὺς παῖδας ἀπέκτεινεν, οὐ φαίνεσθαι γοῦν αὐτούς. Ἥμαρτε γὰρ ἡ Μήδεια περὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν παίδων· ἡ δ' ἀπολογεῖται ὅτι οὐκ ἂν τοὺς παῖδας ἀλλὰ τὸν Ἰάσονα ἂν ἀπέκτειιεν· τοῦτο γὰρ ἥμαρτεν ἂν μὴ ποιήσασα, εἴπερ καὶ θάτερον ἐποίησεν. Ἔστι δ' ὁ τόπος οὗτος τοῦ ἐνθυμήματος καὶ τὸ εἶδος ὅλη ἡ πρότερον Θεοδώρου τέχνη*

(XXVIII). *Ἄλλος ἀπὸ τοῦ ὀνόματος, οἷον ὡς ὁ Σοφοκλῆς*

σαφῶς σιδήρῳ καὶ φοροῦσα τοὔνομα,

καὶ ὡς ἐν τοῖς τῶν θεῶν ἐπαίνοις εἰώθασι λέγειν . . . , καὶ ὡς Κόνων Θρασύβουλον θρασύβουλον ἐκάλει, καὶ Ἡρόδικος Θρασύμαχον ἀεὶ θρασύμαχος εἶ, καὶ Πῶλον ἀεὶ σὺ πῶλος εἶ, καὶ Δράκοντα τὸν νομοθέτην, ὅτι οὐκ ἂν ἀνθρώπου οἱ νόμοι ἀλλὰ δράκοντος· χαλεποὶ γάρ. Καὶ ὡς ἡ Εὐριπίδου Ἑκάβη εἰς τὴν Ἀφροδίτην

καὶ τοὔνομ' ὀρθῶς ἀφροσύνης ἄρχει θεᾶς,

καὶ ὡς Χαιρήμων

Πενθεὺς ἐσομένης συμφορᾶς ἐπώνυμος.

Εὐδοκιμεῖ δὲ μᾶλλον τῶν ἐνθυμημάτων τὰ ἐλεγκτικὰ τῶν

---

1. Ἡ συμβουλὴ αὐτὴ ἐδόθη ἀπὸ τὸν Ξενοφάνη εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, σχετικὰ μὲ τοὺς θεούς των, τῶν ὁποίων ἐθρηνοῦσαν τὸν θάνατον. Βλ. σχετικῶς Πλουτάρχου «Περὶ δεισιδαιμονίας» 34.

2. Διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς.

3. Δηλ. σκληρὰ σὰν τὸ σίδηρο, ὅπως καὶ τὄνομά της δηλώνει. Σοφοκλέους ἀπόσπασμα 597. Εἶναι φανερὸν ὅτι προτιμῶ τὴν γραφὴν Σιδηρὼ (κύριον ὄνομα).

4. Εὐριπίδου Τρῳάδες 1000.

5. Ὁ Χαιρήμων ἦτο τραγικὸς ποιητής, μαθητὴς τοῦ Σωκράτους

ποια πρᾶξις ἀντίθετος πρὸς ἐκείνας ποὺ συγχρόνως ἐκτελοῦνται. Ἔτσι ὁ Ξενοφάνης συνεβούλευε τοὺς Ἐλεάτας, ὅταν τὸν ἐρωτοῦσαν ἂν πρέπῃ νὰ θρηνοῦν διὰ τὸν θάνατον τῆς Λευκοθέας καὶ νὰ κάμνουν θυσίας εἰς αὐτήν, ἢ ὄχι, ὅτι ἂν μὲν τὴν θεωροῦν θεάν, δὲν ἔπρεπε νὰ θρηνοῦν, ἂν δὲ πάλιν τὴν θεωροῦν ἄνθρωπον, δὲν ἔπρεπε νὰ θυσιάζουν εἰς αὐτήν[1].

ΚΖ. Ἄλλος τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ στηρίζει τὴν κατηγορίαν ἢ τὴν ἀπολογίαν ἐπάνω εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν σφαλμάτων ποὺ διεπράχθησαν. Ἔτσι εἰς τὴν Μήδειαν τοῦ Καρκίνου, ἀφ' ἑνὸς μὲν κατηγοροῦν τὴν Μήδειαν ὅτι ἐσκότωσε τὰ παιδιά της, ἀφοῦ αὐτὰ δὲν φαίνονται πουθενά. Διότι τὸ σφάλμα τῆς Μηδείας ἦτο αὐτό, δηλ. τὸ νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ παιδιά της. Ἡ Μήδεια ἀφ' ἑτέρου, ἀπολογουμένη, λέγει ὅτι θὰ σκότωνε τὸν Ἰάσονα καὶ ὄχι τὰ παιδιά της. Διότι αὐτὸ ἦτο τὸ σφάλμα της, δηλ. τὸ ὅτι δὲν ἐσκότωσε τὸν Ἰάσονα, καὶ ἂν ἀκόμη ὑπετίθετο ὅτι ἐσκότωσε τὰ παιδιά της. Αὐτὸς ὁ τόπος καὶ τὸ εἶδος τοῦ συλλογισμοῦ ἀποτελεῖ ὁλόκληρον τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Θεοδώρου[2].

ΚΗ. Ἄλλος τόπος βασίζεται ἐπάνω εἰς τὸ ὄνομα: Παράδειγμα ὁ στίχος τοῦ Σοφοκλέους :

> «Ὄνομα καὶ πρᾶμα Σιδηρώ[3]».

Ἡ ἰδία μέθοδος χρησιμοποιεῖται καὶ εἰς τὰ ἐγκώμια τῶν θεῶν. Ἔτσι καὶ ὁ Κόνων ὠνόμαζε τὸν Θρασύβουλον ἄνθρωπον μὲ ἰσχυρὰν θέλησιν (θρασεῖαν βούλησιν) καὶ ὁ Ἡρόδικος ἔλεγε πρὸς τὸν Θρασύμαχον «πάντοτε εἶσαι θαρραλέος πολεμιστὴς (θρασὺς μαχητής») καὶ πρὸς τὸν Πῶλον «εἶσαι πάντοτε πουλάρι», ἐπίσης δὲ περὶ τοῦ νομοθέτου Δράκοντος, ὅτι τοὺς νόμους του δὲν τοὺς ἔγραψεν ἄνθρωπος ἀλλὰ δράκος, ἐξ αἰτίας τῆς αὐστηρότητός των. Ἐπίσης ὁ Εὐριπίδης βάζει τὴν Ἑκάβην νὰ εἰπῇ περὶ τῆς Ἀφροδίτης :

> «Πολὺ σωστὰ τὄνομά της ἀρχίζει ἀπὸ τὶς ἴδιες συλλαβὲς
> μὲ τὴν λέξιν ἀφροσύνη»[4].

Ἐπίσης ὁ Χαιρήμων[5] :

> «Ὁ Πενθεύς, ποὺ μέσα στὄνομά του προαναγγέλλεται
> ἡ συμφορὰ ποὺ θὰ τὸν βρῇ».

Ἀπὸ τὰ ἐνθυμήματα ἐπιτυχέστερα εἶναι τὰ ἐλ[ε]γκτικὰ

ἀποδεικτικῶν διὰ τὸ συναγωγὴν μὲν ἐναντίων εἶναι ἐν μικρῷ τὸ ἐλεγκτικὸν ἐνθύμημα, παρ' ἄλληλα δὲ φανερὰ εἶναι τῷ ἀκροατῇ μᾶλλον. Πάντων δὲ καὶ τῶν ἐλεγκτικῶν καὶ τῶν δεικτικῶν συλλογισμῶν θορυβεῖται μάλιστα τὰ τοιαῦτα ὅσα ἀρχόμενα προορῶσι μὴ τῷ ἐπιπολῆς εἶναι (ἅμα γὰρ καὶ αὐτοὶ ἐφ' αὑτοῖς χαίρουσι προαισθανόμενοι), καὶ ὅσων τοσοῦτον ὑστερίζουσιν ὥσθ' ἅμα εἰρημένων γνωρίζειν.

24. *Ἐπεὶ δ' ἐνδέχεται τὸν μὲν εἶναι συλλογισμόν, τὸν δὲ μὴ εἶναι μὲν φαίνεσθαι δέ, ἀνάγκη καὶ ἐνθύμημα τὸ μὲν εἶναι, τὸ δὲ μὴ εἶναι ἐνθύμημα φαίνεσθαι δέ, ἐπείπερ τὸ ἐνθύμημα συλλογισμός τις. Τόποι δ' εἰσὶ τῶν φαινομένων ἐνθυμημάτων* (I) *εἷς μὲν ὁ* π α ρ ὰ τ ὴ ν λ έ ξ ι ν, *καὶ τούτου* (α) *ἓν μὲν μέρος, ὥσπερ ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς τὸ μὴ συλλογισάμενον συμπερασματικῶς τὸ τελευταῖον εἰπεῖν, οὐκ ἄρα τὸ καὶ τό, ἀνάγκη ἄρα καὶ τὸ καὶ τό, ⟨καὶ ἐν⟩ τοῖς ἐνθυμήμασι τὸ συνεστραμμένον καὶ ἀντικειμένως εἰπεῖν φαίνεται ἐνθύμημα· ἡ γὰρ τοιαύτη λέξις χώρα ἐστὶν ἐνθυμήματος. Καὶ ἔοικε τὸ τοιοῦτον εἶναι παρὰ τὸ σχῆμα τῆς λέξεως. Ἔστι δὲ εἰς τὸ τῇ λέξει συλλογιστικῶς λέγειν χρήσιμον τὸ συλλογισμῶν πολλῶν κεφάλαια λέγειν, ὅτι τοὺς μὲν ἔσωσε τοῖς δ' ἑτέροις ἐτιμώρησε, τοὺς δ' Ἕλληνας ἠλευθέρωσε· ἕκαστον μὲν γὰρ τούτων ἐξ ἄλλων ἀπεδείχθη, συντεθέντων δὲ φαίνεται καὶ ἐκ τούτων τι γίγνεσθαι.* (β) *Ἓν δὲ τὸ* π α ρ ὰ τ ὴ ν ὁ μ ω ν υ μ ί α ν, *τὸ φάναι σπουδαῖον εἶ-*

1. Ἀνωτέρω, βιβλ. Α κεφ. ΙΙ.
2. Τὰς μείζονας.

παρὰ τὰ δεικτικά, ἐπειδὴ τὸ μὲν ἐλεγκτικὸν ἐνθύμημα παρουσιάζει συνοπτικὰ ὅλα τὰ ἀντίθετα μεταξύ των ἐπιχειρήματα, μὲ τὸ νὰ παραλληλίζωνται δὲ ταῦτα, ὁ ἀκροατὴς τὰ ἐννοεῖ σαφέστερα. Ἀπὸ ὅλα δὲ τὰ ἐνθυμήματα, ἐλεγκτικὰ μαζὶ καὶ δεικτικά, μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν κάμνουν ἐκεῖνα τῶν ὁποίων τὸ συμπέρασμα προβλέπεται ἀπὸ τοὺς ἀκροατὰς εὐθὺς μόλις ἀρχίσῃ ὁ ρήτωρ (γιατὶ καὶ οἱ ἴδιοι χαίρουν καὶ αἰσθάνονται ἱκανοποίησιν) μὲ τὸ νὰ προμαντεύουν τὴν σκέψιν τοῦ ρήτορος, καθὼς καὶ τὰ ἐνθυμήματα ἐκεῖνα ποὺ τόσον πολὺ ἀργεῖ νὰ γίνῃ καταληπτὸν τὸ συμπέρασμα, ὥστε τὸ ἐννοοῦν οἱ ἀκροαταὶ μόνον ὅταν διατυπωθῇ πλήρως.

24. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΙΚΩΝ ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΩΝ

Ἀφοῦ ὅμως συμβαίνει νὰ ὑπάρχουν καὶ πραγματικοὶ συλλογισμοὶ καὶ ἄλλοι ποὺ φαινομενικῶς εἶναι συλλογισμοί, χωρὶς καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ εἶναι τοιοῦτοι, ἀναγκαστικὰ καὶ τὰ ἐνθυμήματα ὑπάρχουν ὄχι μόνον πραγματικά, ἀλλὰ καὶ φαινομενικά. Διότι καὶ τὸ ἐνθύμημα εἶναι εἶδος συλλογισμοῦ [1].

Τόποι τῶν φαινομενικῶν συλλογισμῶν εἶναι οἱ ἑξῆς: Πρῶτον μὲν ἐκεῖνος ποὺ προέρχεται ἀπὸ τέχνασμα τοῦ λόγου. Ἕνα μέρος τοῦ τόπου αὐτοῦ εἶναι, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τῆς διαλεκτικῆς συμβαίνει, τὸ νὰ παρουσιάσωμεν τὴν τελευταίαν ἀπὸ μίαν σειρὰν φράσεων ὡς συμπέρασμα τῶν προηγουμένων, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἔχωμεν καταρτίσει συλλογισμόν· λ.χ. «δὲν συμβαίνει τοῦτο καὶ ἐκεῖνο. Πρέπει λοιπὸν νὰ συμβαίνῃ τὸ τάδε καὶ τὸ τάδε. Πράγματι, ἡ περίπλοκος καὶ ἀντιφατικὴ ἔκφρασις φαίνεται σὰν ἐνθύμημα, διότι ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς διατυπώσεως δίδει ἐμφάνισιν ἐνθυμήματος εἰς τὴν φράσιν καὶ ἡ ὁμοιότης αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τέχνασμα τοῦ λόγου. Διὰ νὰ δημιουργήσωμεν δὲ φράσεις ποὺ νὰ ἔχουν τὴν ἐμφάνισιν συλλογισμοῦ χρήσιμον εἶναι τὸ νὰ ἀπαγγείλωμεν τὰς ἀρχικὰς προτάσεις περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς συλλογισμῶν λ. χ. «ἔσωσε τοὺς μέν, ἐξεδικήθη τοὺς ἄλλους, ἀπηλευθέρωσε τοὺς Ἕλληνας». Διότι καὶ μὲν ἡ κάθε μιὰ ἀπὸ τὰς προτάσεις αὐτὰς ἀπεδείχθη ἀπὸ ἄλλους συλλογισμούς, ἀλλὰ ὅλες μαζὶ φαίνονται σὰν νὰ ἀποτελοῦν ἕνα καινούργιο ἐνθύμημα. Τὸ δεύτερον δὲ μέρος τοῦ τόπου αὐτοῦ στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ὁμοιότητα τῶν λέξεων, ὅπως τὸ νὰ ὑποστηρίζῃ κανεὶς ὅτι τὸ ποντίκι

ναι μῦν, ἀφ' οὗ γ' ἐστὶν ἡ τιμιωτάτη πασῶν τελετή· τὰ γὰρ μυστήρια πασῶν τιμιωτάτη τελετή. Ἢ εἴ τις κύνα ἐγκωμιάζων τὸν ἐν τῷ οὐρανῷ συμπαραλαμβάνοι ἢ τὸν Πᾶνα, ὅτι ὁ Πίνδαρος ἔφησεν

ὦ μάκαρ, ὅν τε μεγάλας θεοῦ κύνα παντοδαπὸν
καλέουσιν 'Ολύμπιοι.

Ἢ ὅτι τὸ μηδένα εἶναι κύν' ἀτιμότατόν ἐστιν, ὥστε τὸ κύνα δῆλον ὅτι τίμιον. Καὶ τὸ κοινωνικὸν φάναι τὸν Ἑρμῆν εἶναι μάλιστα τῶν θεῶν· μόνος γὰρ καλεῖται κοινὸς Ἑρμῆς. Καὶ τὸ τὸν λόγον εἶναι σπουδαιότατον, ὅτι οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες οὐ χρημάτων ἀλλὰ λόγου εἰσὶν ἄξιοι· τὸ γὰρ λόγου ἄξιον οὐχ ἁπλῶς λέγεται. (II) *Ἄλλος τὸ διῃρημένον συντιθέντα λέγειν ἢ τὸ συγκείμενον διαιροῦντα· ἐπεὶ γὰρ ταὐτὸν δοκεῖ εἶναι οὐκ ὂν ταὐτὸ πολλάκις, ὁπότερον χρησιμώτερον, τοῦτο δεῖ ποιεῖν. Ἔστι δὲ τοῦτο Εὐθυδήμου λόγος, οἷον τὸ εἰδέναι ὅτι τριήρης ἐν Πειραιεῖ ἐστίν· ἕκαστον γὰρ οἶδεν. Καὶ τὸν τὰ στοιχεῖα ἐπιστάμενον ὅτι τὸ ἔπος οἶδεν· τὸ γὰρ ἔπος τὸ αὐτό ἐστιν Καὶ ἐπεὶ τὸ δὶς τοσοῦτον νοσῶδες, μηδὲ τὸ ἓν φάναι ὑγιεινὸν εἶναι· ἄτοπον γὰρ εἰ τὰ δύο ἀγαθὰ ἓν κακόν ἐστιν. Οὕτω μὲν οὖν ἐλεγκτικόν, ὧδε δὲ δεικτικόν· οὐ γάρ ἐστιν ἓν ἀγαθὸν δύο κακά. Ὅλος δὲ ὁ τόπος παραλογιστικός. Πάλιν τὸ*

---

1. Εἶδος λογοπαιγνίου ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸν τῶν λέξεων *μῦς* καὶ *μυστήριον*. Τὸ παράδειγμα εἶναι παρμένο ἀπὸ τὸ «Μυὸς ἐγκώμιον» τοῦ Πολυκράτους.

2. Ἀπόσπασμα ἀπὸ ὕμνον τοῦ Πινδάρου ποὺ ἔχει χαθῆ.

3. Μὲ μεταφορικὴν σημασίαν, δηλ. νὰ εἴμεθα εὐνοῦχοι. Μὲ τὴν λέξιν *κύων* κατὰ τὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸν ἐσημαίνετο καὶ τὸ κάτω τῆς πόσθης συμπεφυκὸς τῷ δέρματι. Βλ. Γαληνοῦ 4, 358 Ἀριστοφάνους «Λυσιστράτη» 158 κτλ.

4. *Κοινός*, ἐπειδὴ τὸ πεδίον δράσεώς του ἐκτείνεται εἰς τὸν οὐρανόν, εἰς τὴν γῆν καὶ εἰς τὸν Ἅδην. Καὶ αὐτὸ τὸ λογοπαίγνιον στηρίζεται ἐπάνω στὴν ὁμοιότητα τῶν λέξεων *κοινωνικὸς* καὶ *κοινός*.

5. Καὶ ἐδῶ τὸ φαινομενικὸν ἐνθύμημα βάσιν ἔχει τὰς περισσοτέρας τῆς μιᾶς σημασίας τῆς λέξεως *λόγος*.

6. Πρβλ. «Σοφιστῶν ἔλεγχος» κεφ. 20.

είναι σπουδαίον ζώον, αφού απ' αυτό προέρχεται ή πιό άξιοσέβαστη τελετή, διότι τα μυστήρια είναι ή πιό άξιοσέβαστη τελετή [1]. Ή, όταν κάποιος εγκωμιάζη τό σκυλί, νά απαριθμή μαζί μέ τ' άλλα εγκώμια και όσα αναφέρονται είς τόν αστερισμόν Κ ύ ν α καθώς και είς τόν Πάνα, γιατί ό Πίνδαρος είπε γι' αυτόν :

> «Ώ καλότυχε, πού οί Ολύμπιοι σ' όνομάζουν
> Χιλίων μορφών σκυλί [2]».

Ή τέλος, νά λέγη ότι πρέπει νά συμπεράνωμεν ότι τό σκυλί είναι άξιον τιμής, αφού είναι πολύ ατιμωτικόν τό νά μήν έχωμεν καθόλου σκυλί [3]. Είς αυτό τό είδος ανήκει και τό επιχείρημα ότι ό Ερμής είναι ό πιό κοινωνικός θεός, αφού μόνον αυτός απ' όλους τούς θεούς λέγεται κ ο ι ν ό ς Ερμής [4]. Επίσης τό νά ισχυρίζεται κανείς ότι ό λ ό γ ο ς είναι τό σπουδαιότερο απ' όλα τά πράγματα, αφού οί καλοί άνθρωποι χαρακτηρίζονται όχι ώς άξιοι χρημάτων αλλά ώς αξιόλογοι. Και πράγματι ή έκφρασις άξιος λόγου έχει περισσοτέρας τής μιάς σημασίας [5]. Άλλος τόπος φαινομενικού ενθυμήματος είναι τό νά ενώνωμεν κατά τήν ομιλίαν μας πράγματα διαφορετικά μεταξύ των, ή απεναντίας, νά χωρίζωμεν πράγματα πού αποτελούν έν σύνολον. Πράγματι, επειδή πολλές φορές φαίνεται ότι είναι τό ίδιο πράγμα εκείνο πού δέν είναι καθόλου τό ίδιο, πρέπει νά χρησιμοποιούμεν αυτό τό τέχνασμα κατά τόν τρόπον πού μάς είναι χρησιμώτερος. Αυτή είναι ή μέθοδος τού Ευθυδήμου [6], όπως λ.χ. τό νά λέγωμεν ότι είναι γνωστόν πώς κάποια τριήρης βρίσκεται στόν Πειραιά, αφού και τά δύο αυτά (δηλ. και ή τριήρης και ό Πειραιεύς) είναι γνωστά. Ή τό νά υποστηρίζωμεν πώς εκείνος πού ξέρει τά 24 γράμματα ξέρει και ολόκληρο τό ποίημα, αφού τό ποίημα δέν είναι καθόλου διαφορετικό από τά γράμματα πού τό αποτελούν. Επίσης τό νά λέγωμεν ότι αφού ή διπλή δόσις κάμνει κακόν είς τήν υγείαν, ασφαλώς και ή μία μόνον δόσις δέν κάμνει καλόν, διότι άτοπον είναι νά υποτεθή ότι τά δυό καλά αποτελούν ένα κακό. Αυτά είναι τά ελεγκτικά ενθυμήματα. Ιδού τώρα πώς θά διατυπώσωμεν (τό ίδιο πράγμα) ώς αποδεικτικόν ενθύμημα : Αλήθεια δέν μπορεί τό ένα καλό νά αποτελήται από δύο κακά. Αλλά, ολόκληρος ό κοινός αυτός τόπος στηρίζεται επάνω είς παραλογισμόν. Άς αναφέρωμεν ακόμη τήν φράσιν τού Πολυ-

Πολυκράτους εἰς Θρασύβουλον, ὅτι τριάκοντα τυράννους κατέλυσε· συντίθησι γάρ. Ἢ τὸ ἐν τῷ Ὀρέστῃ τῷ Θεοδέκτου· ἐκ διαιρέσεως γάρ ἐστιν.

Δίκαιόν ἐστιν, ἥ τις ἂν κτείνῃ πόσιν,
ἀποθνήσκειν ταύτην, καὶ τῷ πατρί γε τιμωρεῖν τὸν υἱόν·

1401b *οὐκοῦν [καὶ] ταῦτα καὶ πεπρᾶχθαι· συντεθέντα γὰρ ἴσως οὐκέτι δίκαιον. Εἴη δ' ἂν καὶ παρὰ τὴν ἔλλειψιν· ἀφαιρεῖ γὰρ τὸ ὑπὸ τίνος.* (III) *Ἄλλος δὲ τόπος τὸ δεινώσει κατασκευάζειν ἢ ἀνασκευάζειν· τοῦτο δ' ἐστὶν ὅταν, μὴ δείξας ὅτι ἐποίησεν, αὐξήσῃ τὸ πρᾶγμα· ποιεῖ γὰρ φαίνεσθαι ἢ ὡς οὐ πεποίηκεν, ὅταν ὁ τὴν αἰτίαν ἔχων αὔξῃ, ἢ ὡς πεποίηκεν, ὅταν ὁ κατηγορῶν ὀργίζηται. Οὔκουν ἐστὶν ἐνθύμημα· παραλογίζεται γὰρ ὁ ἀκροατὴς ὅτι ἐποίησεν ἢ οὐκ ἐποίησεν, οὐ δεδειγμένου.* (IV) *Ἄλλος τὸ ἐκ σημείου· ἀσυλλόγιστον γὰρ καὶ τοῦτο. Οἷον εἴ τις λέγοι, ταῖς πόλεσι συμφέρουσιν οἱ ἐρῶντες· ὁ γὰρ Ἁρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος ἔρως κατέλυσε τὸν τύραννον Ἵππαρχον. Ἢ εἴ τις λέγοι ὅτι κλέπτης Διονύσιος· πονηρὸς γάρ· ἀσυλλόγιστον γὰρ δὴ τοῦτο· οὐ γὰρ πᾶς πονηρὸς κλέπτης, ἀλλ' ὁ κλέπτης πᾶς πονηρός.* (V) *Ἄλλος διὰ τὸ συμβεβηκός, οἷον ὃ λέγει Πολυκράτης εἰς τοὺς μῦς, ὅτι ἐβοήθησαν διατραγόντες τὰς νευράς. Ἢ εἴ τις φαίη τὸ ἐπὶ δεῖπνον κληθῆναι τιμιώτατον· διὰ γὰρ τὸ μὴ κληθῆναι ὁ Ἀχιλλεὺς ἐμήνισε τοῖς Ἀχαιοῖς ἐν Τενέδῳ· ὁ δ' ὡς ἀτιμαζόμενος ἐμήνισεν, συνέβη δὲ τοῦτο*

---

1. Ὑπαινιγμὸς εἰς σχετικὸν χωρίον τοῦ «Συμποσίου» τοῦ Πλάτωνος.
2. Τὸ περιστατικὸν αὐτὸ τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἰς τὸν Προτρεπτικόν του καὶ προσθέτει ὅτι ἐξ αἰτίας αὐτοῦ οἱ Τρῶες ἐθεωροῦσαν τοὺς ποντικοὺς ζῶα ἄξια σεβασμοῦ.

κράτους διὰ τὸν Θρασύβουλον. «Κατέλυσε τοὺς Τριάκοντα τυράννους». Ἐδῶ εἶναι φανερὸν ὅτι χρησιμοποιεῖ τὴν σύνθεσιν. Ἐπίσης δὲ τὴν περικοπὴν τοῦ Θεοδέκτου, εἰς τὸν Ὀρέστην του ὅπου ἐφαρμόζεται ἡ ἀντίθετος μέθοδος τῆς διαιρέσεως

«Δίκαιον εἶναι, ὅταν μιὰ γυναῖκα σκοτώσῃ τὸν ἄντρα της, νὰ σκοτωθῇ κι' αὐτή, κι' ὁ γιὸς νὰ ἐκδικηθῇ τὸν πατέρα του».

Καὶ αὐτὸ πράγματι εἶχε συμβῆ. Ἂν ὅμως συνέθετε κανεὶς μαζὶ τὰς δύο ἰδέας αὐτάς, πιθανὸν νὰ προέκυπτε ὅτι δὲν εἶναι πιὰ δικαία ἡ πρᾶξις. Ἄλλωστε τὸ ἐνθύμημα αὐτὸ εἶναι ἐλλειπτικόν, διότι δὲν ἀναφέρει τὸν δράστην τῆς πράξεως.

Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι τὸ νὰ ἀποδεικνύῃς ἢ νὰ ἀνατρέπῃς ἕνα ἐπιχείρημα μὲ τὴν ὑπερβολήν. Αὐτὸ συμβαίνει ὅταν χωρὶς νὰ ἀποδείξῃς ὅτι ἐξετελέσθη κάποια πρᾶξις, ἐπιμένῃς ἐπὶ τῆς σοβαρότητός της. Διότι ἔτσι δημιουργεῖται ἡ ἑξῆς ἐντύπωσις. Ἂν μὲν μεγαλοποιῇ τὴν σοβαρότητα τῆς πράξεως ἐκεῖνος ποὺ κατηγορεῖται γι' αὐτήν, φαίνεται ὅτι ἀσφαλῶς δὲν τὴν ἐξετέλεσε. Ἂν πάλιν ὁ κατήγορός του τὴν ἐξογκώνῃ καὶ ἐκδηλώνῃ τὴν ἀγανάκτησίν του, τότε ἀπ' ἐναντίας (νομίζει τὸ ἀκροατήριον) ὅτι ἀπεδείχθη ἡ ἐνοχὴ τοῦ κατηγορουμένου. Λοιπὸν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει ἐνθύμημα καὶ ὁ ἀκροατὴς μὲ παραλογισμοὺς παρασύρεται εἰς τὸ νὰ δεχθῇ τὴν ὕπαρξιν ἢ τὴν ἀνυπαρξίαν γεγονότος ποὺ δὲν ἔχει ἀποδειχθῆ.

Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὸ παράδειγμα. Ἔτσι, ὅταν λέγῃ κανεὶς ὅτι οἱ ἄνδρες ποὺ συνδέονται ἐρωτικὰ μεταξύ των εἶναι ὠφέλιμοι εἰς τὰς πατρίδας των διότι ὁ Ἔρως μεταξὺ Ἁρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος κατέλυσε τὸν τύραννον Ἵππαρχον.[1] Ἢ ὅταν κάποιος λέγῃ, ὅτι ὁ Διονύσιος εἶναι κλέπτης, ἐπειδὴ εἶναι κακὸς ἄνθρωπος. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι συλλογισμός. Διότι κάθε κακὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι καὶ κλέπτης, ἀλλὰ κάθε κλέπτης εἶναι καὶ κακός.

Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ βασίζεται ἐπάνω εἰς ἕνα τυχαῖον συμβάν. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Πολυκράτους ποὺ λέγει ὅτι καὶ τὰ ποντίκια ἐβοήθησαν (τοὺς Τρῶας) μὲ τὸ νὰ φᾶνε τὰς χορδὰς ἀπὸ τὰ τόξα (τῶν Ἑλλήνων)[2]. Ἐπίσης ἂν κάποιος λέγῃ ὅτι τὸ νὰ κληθῇ κανεὶς εἰς δεῖπνον εἶναι πολὺ μεγάλη τιμή ἀφοῦ ὁ Ἀχιλλεὺς ἐθύμωσε μὲ τοὺς Ἀχαιοὺς εἰς τὴν Τένεδον, ἐπειδὴ δὲν τὸν εἶχαν καλέσει σὲ κάποιο δεῖπνον. Ὁ θυμός του ὠφεί-

διὰ τὸ μὴ κληθῆναι. (VI) *Ἄλλος τὸ παρὰ τὸ ἑπόμενον, οἷον ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ, ὅτι μεγαλόψυχος· ὑπεριδὼν γὰρ τὴν πολλῶν ὁμιλίαν ἐν τῇ Ἴδῃ διέτριβεν καθ' αὑτόν· ὅτι γὰρ οἱ μεγαλόψυχοι τοιοῦτοι, καὶ οὗτος μεγαλόψυχος δόξειεν ἄν. Καὶ ἐπεὶ καλλωπιστὴς καὶ νύκτωρ πλανᾶται, μοιχός· τοιοῦτοι γάρ. Ὅμοιον δὲ καὶ ὅτι ἐν τοῖς ἱεροῖς οἱ πτωχοὶ καὶ ᾄδουσι καὶ ὀρχοῦνται, καὶ ὅτι τοῖς φυγάσιν ἔξεστιν οἰκεῖν ὅπου ἂν θέλωσιν· ὅτι γὰρ τοῖς δοκοῦσιν εὐδαιμονεῖν ὑπάρχει ταῦτα, καὶ οἷς ταῦτα ὑπάρχει, δόξαιεν ἂν εὐδαιμονεῖν. Διαφέρει δὲ τῷ πῶς· διὸ καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐμπίπτει.* (VII) *Ἄλλος παρὰ τὸ ἀναίτιον ὡς αἴτιον, οἷον τῷ ἅμα ἢ μετὰ τοῦτο γεγονέναι· τὸ γὰρ μετὰ τοῦτο ὡς διὰ τοῦτο λαμβάνουσιν, καὶ μάλιστα οἱ ἐν ταῖς πολιτείαις, οἷον ὡς ὁ Δημάδης τὴν Δημοσθένους πολιτείαν πάντων τῶν κακῶν αἰτίαν· μετ' ἐκείνην γὰρ συνέβη ὁ πόλεμος.*

(VIII) *Ἄλλος παρὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ πότε καὶ πῶς, οἷον ὅτι δικαίως Ἀλέξανδρος ἔλαβε τὴν Ἑλένην· αἵρεσις γὰρ αὐτῇ ἐδόθη παρὰ τοῦ πατρός. Οὐ γὰρ ἀεὶ ἴσως,*
1402a *ἀλλὰ τὸ πρῶτον· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ μέχρι τούτου κύριος. Ἢ εἴ τις φαίη τὸ τύπτειν τοὺς ἐλευθέρους ὕβριν εἶναι· οὐ γὰρ πάντως, ἀλλ' ὅταν ἄρχῃ χειρῶν ἀδίκων.* (IX) *Ἔτι ὥσπερ*

---

1. Δηλ. ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν λ. χ. ὁ ἐξόριστος μπορεῖ νὰ κατοικῇ ὅπου θέλει.

2. Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ σοφίσματος ποὺ ἡ μεσαιωνικὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία διετύπωσε μὲ τὴν παροιμιώδη πλέον φράσιν «post hoc, ergo propter hoc». Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ ὁ Αἰσχίνης εἰς τὸν κατὰ Κτησιφῶντος λόγον του § 164, ποὺ συνετέθη πιθανῶς μετὰ τὴν «Ρητορικήν», κατηγορεῖ τὸν Δημοσθένην, ὅτι ἐχρησιμοποίησεν ἐναντίον του αὐτὸν τὸν παραλογισμόν.

λετο στὸ ὅτι τὸν εἶχαν προσβάλει. Ἀλλὰ ἡ προσβολὴ συνίστατο εἰς τὸ ὅτι δὲν τὸν εἶχαν καλέσει.

Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ βασίζεται ἐπάνω εἰς τὸ παρακολούθημα. Ἔτσι, ἐλέχθη γιὰ τὸν Πάριν, ὅτι ἦτο μεγαλόψυχος, ἀφοῦ περιεφρόνησε τὴν συναναστροφὴν μὲ τὸ πλῆθος καὶ ἀποτραβήχτηκε μόνος του εἰς τὴν Ἴδην. Δηλαδή, ἀφοῦ συνήθως τὴν μεγαλοψυχίαν παρακολουθοῦν ἐκδηλώσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους, βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ αὐτὸς ἦτο μεγαλόψυχος. Ἤ, ἐπειδὴ κάποιος καλλωπίζεται καὶ συνηθίζει νὰ γυρίζῃ ἔξω τὴν νύκτα, τὸ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶναι μοιχός, ἀφοῦ τέτοιες πράξεις κάμνουν καὶ οἱ μοιχοί. Ἀνάλογον ἐνθύμημα εἶναι καὶ τὸ ἑξῆς : Οἱ ζητιᾶνοι τραγουδοῦν καὶ χορεύουν μέσα εἰς τοὺς ναοὺς καὶ οἱ ἐξόριστοι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ κατοικοῦν ὅπου θέλουν. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὰς τὰς ἰδιότητας ἔχουν ὅσοι θεωροῦνται εὐτυχισμένοι, καὶ οἱ ζητιᾶνοι καὶ οἱ ἐξόριστοι ποὺ τὰς ἔχουν μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν εὐτυχισμένοι. Ἡ διαφορὰ ὅμως συνίσταται εἰς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ ἔχουν τὰς ἀνωτέρω ἰδιότητας [1]. Καὶ γι' αὐτὸ ὁ κοινὸς αὐτὸς τόπος καταλήγει εἰς τοὺς ἐλλειπτικοὺς συλλογισμούς.

Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι τὸ νὰ παρουσιάζῃ κανεὶς ὡς αἴτιον ἐκεῖνο ποὺ δὲν εἶναι. Ἐπειδὴ τυχὸν τὸ ἀποτέλεσμα ἐπῆλθε συγχρόνως ἢ ἀμέσως κατόπιν Τότε ἐκεῖνο ποὺ ἐπηκολούθησε τὸ θεωροῦν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς προκληθείσης πράξεως καὶ τὸ ἐνθύμημα αὐτὸ χρησιμοποιεῖται κυρίως εἰς τὰς πολιτικὰς συζητήσεις. Ἔτσι ὁ Δημάδης ἐχαρακτήριζε τὴν πολιτικὴν τοῦ Δημοσθένους ὡς αἰτίαν ὅλων τῶν κακῶν, ἀφοῦ ὁ πόλεμος ἐπῆλθεν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπικράτησίν της [2].

Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἀποσιώπησιν τοῦ χρόνου καὶ τῶν συνθηκῶν. ὅπως τὸ νὰ ὑποστηρίζωμεν ὅτι καλὰ ἔκαμεν ὁ Πάρις καὶ ἀπήγαγε τὴν Ἑλένην, ἀφοῦ ὁ πατέρας της τῆς ἔδωσε τὸ δικαίωμα νὰ διαλέξῃ ἄνδρα. Φυσικὰ αὐτὸ τὸ δικαίωμα δὲν τῆς ἐδόθηκε γιὰ πάντα. ἀλλὰ διὰ νὰ τὸ ἐξασκήσῃ μίαν φοράν, διότι ἕως ἐκεῖ ἐκτείνεται ἡ ἐξουσία τοῦ πατρός. Ἢ τὸ νὰ ὑποστηρίζωμεν ὅτι τὸ νὰ δείρῃ κανεὶς ἐλεύθερον ἄνθρωπον ἀποτελεῖ ἐξύβρισιν. Αὐτὸ δὲν ἀληθεύει εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις ἀλλὰ μόνον ὅταν κάποιος χωρὶς νὰ ἔχῃ δίκαιον ἐπιτίθεται πρῶτος.

Ἄλλος ἕνας φαινομενικὸς συλλογισμὸς εἶναι ἐκεῖνος πού,

ἐν τοῖς ἐριστικοῖς παρὰ τὸ ἁπλῶς καὶ μὴ ἁπλῶς, ἀλλὰ τί, γίγνεται φαινόμενος συλλογισμός, οἷον ἐν μὲν τοῖς διαλεκτικοῖς ὅτι ἐστὶ τὸ μὴ ὂν ὄν, ἔστι γὰρ τὸ μὴ ὂν μὴ ὄν, καὶ ὅτι ἐπιστητὸν τὸ ἄγνωστον, ἔστιν γὰρ ἐπιστητὸν τὸ ἄγνωστον ὅτι ἄγνωστον, οὕτως καὶ ἐν τοῖς ῥητορικοῖς ἐστιν φαινόμενον ἐνθύμημα παρὰ τὸ μὴ ἁπλῶς εἰκὸς ἀλλὰ τὶ εἰκός. Ἔστιν δὲ τοῦτο οὐ καθόλου, ὥσπερ καὶ Ἀγάθων λέγει

τάχ' ἄν τις εἰκὸς αὐτὸ τοῦτ' εἶναι λέγοι,
βροτοῖσι πολλὰ τυγχάνειν οὐκ εἰκότα.

Γίγνεται γὰρ τὸ παρὰ τὸ εἰκός, ὥστε εἰκὸς καὶ τὸ παρὰ τὸ εἰκός. Εἰ δὲ τοῦτο, ἔσται τὸ μὴ εἰκὸς εἰκός. Ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἐριστικῶν τὸ κατὰ τί καὶ πρός τί καὶ πῇ οὐ προστιθέμενα ποιεῖ τὴν συκοφαντίαν, καὶ ἐνταῦθα παρὰ τὸ εἰκὸς εἶναι μὴ ἁπλῶς ἀλλὰ τὶ εἰκός. Ἔστι δ' ἐκ τούτου τοῦ τόπου ἡ Κόρακος τέχνη συγκειμένη· ἄν τε γὰρ μὴ ἔνοχος ᾖ τῇ αἰτίᾳ, οἷον ἀσθενὴς ὢν αἰκίας φεύγῃ· οὐ γὰρ εἰκός· κἂν ἔνοχος ὤν, οἷον ἂν ἰσχυρὸς ὤν· οὐ γὰρ εἰκός, ὅτι εἰκὸς ἔμελλε δόξειν. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων· ἢ γὰρ ἔνοχον ἀνάγκη ἢ μὴ ἔνοχον εἶναι τῇ αἰτίᾳ· φαίνεται μὲν οὖν ἀμφότερα εἰκότα, ἔστι δὲ τὸ μὲν εἰκός, τὸ δὲ

---

1. Ὁ Κόραξ μαζὶ μὲ τὸν Τεισίαν ἦσαν οἱ πρῶτοι συγγράψαντες περὶ ρητορικῆς τέχνης.

καθὼς καὶ εἰς τὰς συζητητικὰς προτάσεις, στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὸ ὅτι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα τὸ ἐξετάζομεν ἄλλοτε μὲν ἀπολύτως καὶ ἄλλοτε ὄχι ἀπολύτως, ἀλλὰ ὑπὸ κάποιαν συγκεκριμένην μορφήν. Ὅπως λ.χ., εἰς τὴν διαλεκτικήν, ὅταν ὑποστηρίζῃ κανεὶς ὅτι τὸ μὴ ὂν ὑπάρχει ἀφοῦ εἶναι κάτι, δηλ. ἀφοῦ εἶναι μὴ ὄν, ἢ ὅτι τὸ ἄγνωστον μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντικείμενον τῆς γνώσεώς μας, ἀφοῦ μποροῦμε νὰ γνωρίζωμεν ὅτι τὸ ἄγνωστον εἶναι ἄγνωστον, ἔτσι καὶ εἰς τὴν ρητορικὴν ὑπάρχει ἕνα φαινομενικὸν ἐνθύμημα ποὺ βασίζεται ἐπάνω εἰς πράγματα τὰ ὁποῖα ἀπολύτως μὲν δὲν εἶναι ἀληθοφανῆ, εἶναι ὅμως ὑπὸ κάποιαν συγκεκριμένην μορφήν.

Αὐτὸ ἄλλωστε δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπαχθῇ εἰς γενικὸν κανόνα καθὼς λέγει καὶ ὁ Ἀγάθων:

> «Ἴσως θἄπρεπε νὰ δεχθῇ κανεὶς πὼς φυσικὸ εἶναι τὸ νὰ συμβαίνουν στοὺς θνητοὺς πολλὰ πράγματα ποὺ δὲν εἶναι φυσικά».

Ἀληθινά, καὶ ἐκεῖνο ποὺ δὲν εἶναι φυσικὸν συμβαίνει. Ὥστε φυσικὸν εἶναι καὶ ὅ,τι γίνεται παρὰ φύσιν. Ἂν ὅμως αὐτὸ ἀληθεύῃ, τότε καὶ τὸ ἀφύσικον εἶναι φυσικόν. Ὄχι ὅμως ἀπολύτως, ἀλλὰ καθὼς συμβαίνει καὶ εἰς τὰς εριστικὰς συζητήσεις, ὅταν κανεὶς δὲν προσθέσῃ (τὸν καιρὸ ποὺ ἐκθέτει μίαν ὑπόθεσιν) τὸ πῶς καὶ ἐν σχέσει πρὸς τί καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας συνετελέσθη, τὴν παραμορφώνει μέχρι σημείου ὥστε αὐτὸ ποὺ λέγει καταντᾶ συκοφαντία. Ἔτσι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ποὺ ἐξετάζομεν τὸ παρὰ φύσιν εἶναι ὄχι ἀπολύτως, ἀλλὰ ὑπὸ κάποιαν συγκεκριμένην μορφὴν φυσικόν.

Ἀπὸ αὐτὸν δὲ τὸν κοινὸν τόπον σύγκειται καὶ ἡ τέχνη τοῦ Κόρακος. Ἔτσι ἀπεδείκνυεν ὅτι δὲν εἶναι ἔνοχος καὶ ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἔχει τὰ σωματικὰ προσόντα διὰ μίαν πρᾶξιν, λ.χ. ὁ ἀσθενικὸς ποὺ ἀποφεύγει τὰς αἰκίας, διότι αὐτὸς δὲν εἶναι φυσικὸν νὰ εἶναι ἔνοχος αἰκιῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ποὺ εἶχε τὰ σωματικὰ προσόντα, λ.χ. ὁ ἰσχυρός, διότι αὐτὸς δὲν εἶναι φυσικὸν νὰ ὑπέπιπτεν εἰς αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν πρᾶξιν, ἀφοῦ, ἂν τὸ ἔκαμνε, ὅλοι θὰ τὸ ἐθεώρουν ὡς φυσικὸν καὶ θὰ τὸν ὑπωπτεύοντο.

Ὁμοίους συλλογισμοὺς ἐφαρμόζει καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις. Ἀναγκαστικὰ ὅμως ὁ καθένας ἔχει σωματικὰς ἰδιότητας τοιαύτας ὥστε νὰ μπορῇ ἢ νὰ μὴ μπορῇ νὰ ἐκτελέσῃ μίαν ἄδικον πρᾶξιν. Ἐν τούτοις καὶ οἱ δύο συλλογισμοὶ φαίνονται ἀληθοφανεῖς· ἀλλὰ ὁ μὲν πρῶτος εἶναι

οὐχ ἁπλῶς ἀλλ' ὥσπερ εἴρηται. Καὶ τὸ τὸν ἥττω δὲ λόγον κρείττω ποιεῖν τοῦτ' ἐστίν. Καὶ ἐντεῦθεν δικαίως ἐδυσχέραινον οἱ ἄνθρωποι τὸ Πρωταγόρου ἐπάγγελμα· ψεῦδός τε γάρ ἐστιν, καὶ οὐκ ἀληθὲς ἀλλὰ φαινόμενον εἰκός, καὶ ἐν οὐδεμιᾷ τέχνῃ ἀλλ' ἐν ῥητορικῇ καὶ ἐριστικῇ.

25. *Καὶ περὶ μὲν ἐνθυμημάτων καὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων εἴρηται, περὶ δὲ λύσεως ἐχόμενόν ἐστιν τῶν εἰρημένων εἰπεῖν. Ἔστιν δὲ λύειν ἢ ἀντισυλλογισάμενον ἢ ἔνστασιν ἐνεγκόντα. Τὸ μὲν οὖν ἀντισυλλογίζεσθαι δῆλον ὅτι ἐκ τῶν αὐτῶν τόπων ἐνδέχεται ποιεῖν· οἱ μὲν γὰρ συλλογισμοὶ ἐκ τῶν ἐνδόξων, δοκοῦντα δὲ πολλὰ ἐναντία ἀλλήλοις ἐστίν. Αἱ δ' ἐνστάσεις φέρονται καθάπερ καὶ ἐν τοῖς τοπικοῖς, τετραχῶς· ἢ γὰρ ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἐκ τοῦ ὁμοίου ἢ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἢ ἐκ τῶν κεκριμένων. Λέγω δὲ* (I) *ἀφ' ἑαυτοῦ* 1402b *μέν, οἷον εἰ περὶ ἔρωτος εἴη τὸ ἐνθύμημα ὡς σπουδαῖος, ἡ ἔνστασις διχῶς· ἢ γὰρ καθόλου εἰπόντα ὅτι πᾶσα ἔνδεια πονηρόν, ἢ κατὰ μέρος ὅτι οὐκ ἂν ἐλέγετο Καύνιος ἔρως, εἰ μὴ ἦσαν καὶ πονηροὶ ἔρωτες.* (II) *Ἀπὸ δὲ τοῦ ἐναντίου ἔνστασις φέρεται, οἷον εἰ τὸ ἐνθύμημα ἦν ὅτι ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ πάντας τοὺς φίλους εὖ ποιεῖ, ἀλλ' οὐδ' ὁ μοχθηρὸς κακῶς,* (III) *ἀπὸ δὲ τοῦ ὁμοίου, οἷον εἰ ἦν τὸ ἐνθύμημα ὅτι οἱ κακῶς πεπονθότες ἀεὶ μισοῦσιν, ὅτι ἀλλ'*

---

1. Ὁ σοφιστὴς *Πρωταγόρας* ἀπὸ τὰ Ἄβδηρα ἰσχυρίζετο ὅτι μποροῦσε νὰ διδάξῃ πῶς θὰ κερδίζωνται οἱ χαμένες ὑποθέσεις, «τὸ τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν».

2. *Ἔνστασις* κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην εἶναι ἡ διατύπωσις ἀντιθέτου προτάσεως ἢ κατὰ τὸν ὁρισμόν του «*ἔνστασις ἐστὶ πρότασις προτάσει ἐναντία*» (Ἀναλυτικὰ Β 26).

3. Τοπικὰ Η 10.

4. Ὁ ἔρως τῆς Βύβλιδος ἀπὸ τὴν Καρίαν πρὸς τὸν δίδυμον ἀδελφόν της Καῦνον. Τὸν ἀναφέρει ὁ Ὀβίδιος εἰς τὰς «Μεταμορφώσεις» του Ι Χ. 453.

ἀπολύτως, ὁ δὲ ἄλλος ὄχι ἀπολύτως, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον ποὺ τὸν διετυπώσαμεν. Αὐτὸ δὲ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ λέγεται ὅτι κάμνομεν νὰ κερδίζῃ ἡ χαμένη ὑπόθεσις. Καὶ γι' αὐτὸ δικαίως ὁ κόσμος ἐδυσφοροῦσε δι' ἐκεῖνα ποὺ ὑπέσχετο ὁ Πρωταγόρας [1] εἰς τοὺς μαθητάς του. Διότι ὅλη αὐτὴ ἡ τέχνη ἦτο μία ψευτιά, καὶ ὄχι ἀλήθεια ἀλλ' ἁπλῶς μία φαινομενικὴ ἀληθοφάνεια, ἡ ὁποία δὲν συναντᾶται εἰς καμμίαν ἄλλην τέχνην παρὰ μόνον εἰς τὴν ρητορικὴν καὶ εἰς τὴν συζητητικήν.

25. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΕΥΗΣ

Ἐξεθέσαμεν ὅ,τι ἔπρεπε σχετικὰ μὲ τὰ ἀληθινὰ καὶ μὲ τὰ φαινομενικὰ ἐνθυμήματα καὶ τώρα εἶναι σειρὰ νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν συνεχείᾳ καὶ περὶ τῆς ἀνασκευῆς. Ἀνασκευάζομεν τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀντιπάλων ἢ μὲ τὴν διατύπωσιν ἀντιθέτων συλλογισμῶν ἢ μὲ τὴν διατύπωσιν ἐνστάσεων [2]. Καὶ τοὺς μὲν ἀντιθέτους συλλογισμοὺς εἶναι φανερὸν ὅτι μποροῦμε νὰ τοὺς συνθέσωμεν ἀπὸ τοὺς ἰδίους κοινοὺς τόπους ποὺ ἐξεθέσαμεν ἕως τώρα. Πράγματι, οἱ συλλογισμοὶ συγκροτοῦνται ἀπὸ προτάσεις ποὺ φαίνονται πιθαναὶ εἰς δὲ κάθε συγκεκριμένην περίπτωσιν ὑπάρχουν πολλὰ ἐνδεχόμενα ἐξ ἴσου πιθανά, ἀλλὰ ἀντίθετα μεταξύ των. Αἱ δὲ ἐνστάσεις, ὅπως ἐξεθέσαμεν καὶ εἰς τὰ Τοπικὰ [3], ἔχουν τέσσαρας μορφάς· δηλαδὴ ἡ ἔνστασις διατυπώνεται ἢ μὲ βάσιν αὐτὸ τὸ ἴδιο πρᾶγμα περὶ τοῦ ὁποίου ἦτο καὶ ἡ ἀντίθετος πρότασις, ἢ μὲ βάσιν τὸ ὅμοιον ἢ τὸ ἐναντίον ἢ ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἤδη κριθῆ. Ἐννοῶ δ' ἔνστασιν βασιζομένην ἐπάνω εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιο πρᾶγμα, τὴν ἑξῆς: λ.χ. ἂν θέλωμεν νὰ ἀνασκευάσωμεν ἕνα ἐνθύμημα περὶ ἔρωτος, ὅτι τάχα εἶναι σπουδαῖος, ἠμποροῦμεν κατὰ δύο τρόπους νὰ φέρωμεν τὴν ἔνστασιν· ἢ δηλαδὴ κατὰ τρόπον γενικόν, ὑποστηρίζοντες ὅτι κάθε ἔλλειψις εἶναι κακὸ πρᾶγμα ἢ κατὰ τρόπον μερικὸν λέγοντες ὅτι δὲν θὰ ὑπῆρχε ἡ παροιμία «καύνιος ἔρως» [4], ἂν δὲν ὑπῆρχαν καὶ κακοὶ ἔρωτες. Ἀπὸ τὸ ἀντίθετον πάλιν δημιουργεῖται ἡ ἔνστασις ὅπως λ.χ. ἂν τὸ ἐνθύμημα εἶναι ὅτι ὁ καλὸς ἄνθρωπος εὐεργετεῖ ὅλους τοὺς φίλους του, ἡ ἔνστασις ὅτι καὶ ὁ κακὸς δὲν βλάπτει ὅλους τοὺς ἰδικούς του φίλους. Ἀπὸ τὸ ὅμοιον πάλιν, ἂν εἰς τὸ ἐνθύμημα ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ ἐβλάβησαν ἀπὸ κάποιον τὸν μισοῦν πάντοτε, ἀντιτάξωμεν τὴν ἔνστασιν ὅτι, οὔτε ἐκεῖνοι ποὺ

οὐδ' οἱ εὖ πεπονθότες ἀεὶ φιλοῦσιν. (IV). Αἱ δὲ κρίσεις αἱ ἀπὸ τῶν γνωρίμων ἀνδρῶν, οἷον εἴ τις ἐνθύμημα εἶπεν ὅτι τοῖς μεθύουσι δεῖ συγγνώμην ἔχειν, ἀγνοοῦντες γὰρ ἁμαρτάνουσιν. ἔνστασις ὅτι οὔκουν ὁ Πιττακὸς αἰνετός· οὐ γὰρ ἂν μείζους ζημίας ἐνομοθέτησεν ἐάν τις μεθύων ἁμαρτάνῃ.

Ἐπεὶ δὲ τὰ ἐνθυμήματα λέγεται ἐκ τεττάρων, τὰ δὲ τέτταρα ταῦτ' ἐστὶν εἰκὸς παράδειγμα τεκμήριον σημεῖον, ἔστι δὲ τὰ μὲν ἐκ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἢ ὄντων ἢ δοκούντων συνηγμένα ἐνθυμήματα ἐκ τῶν εἰκότων, τὰ δὲ [δι' ἐπαγωγῆς] διὰ τοῦ ὁμοίου, ἢ ἑνὸς ἢ πλειόνων, ὅταν λαβὼν τὸ καθόλου εἶτα συλλογίσηται τὰ κατὰ μέρος, διὰ παραδείγματος. τὰ δὲ διὰ ἀναγκαίου καὶ ⟨ἀεὶ⟩ ὄντος διὰ τεκμηρίου, τὰ δὲ διὰ τοῦ καθόλου ἢ τοῦ ἐν μέρει ὄντος, ἐάν τε ὂν ἐάν τε μή, διὰ σημείων, τὸ δὲ εἰκὸς οὐ τὸ ἀεὶ ἀλλὰ τὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, φανερὸν ὅτι τὰ τοιαῦτα μὲν τῶν ἐνθυμημάτων ἀεὶ ἔστι λύειν φέροντα ἔνστασιν, ἡ δὲ λύσις φαινομένη ἀλλ' οὐκ ἀληθὴς ἀεί· οὐ γὰρ ὅτι οὐκ εἰκός, λύει ὁ ἐνιστάμενος, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἀναγκαῖον. Διὸ καὶ ἀεὶ ἔστι πλεονεκτεῖν ἀπολογούμενον μᾶλλον ἢ κατηγοροῦντα διὰ τοῦτον τὸν παραλογισμόν· ἐπεὶ γὰρ ὁ μὲν κατηγορῶν διὰ εἰκότων ἀποδείκνυσιν — ἔστι δὲ οὐ ταὐτὸ λῦσαι ἢ ὅτι οὐκ εἰκὸς ἢ ὅτι οὐκ ἀναγκαῖον, ἀεὶ δ' ἔχει ἔνστασιν τὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ· οὐ

εὐηργετήθησαν ἀπὸ κάποιον τὸν ἀγαποῦν εἰς ὅλην των τὴν ζωήν. Ἰδοὺ τέλος καὶ ἕνα παράδειγμα ἐνστάσεως ποὺ βασίζεται ἐπάνω εἰς π ρ ᾶ γ μ α π ο ὺ ἐ κ ρ ί θ η ἤδη· φυσικὰ πρέπει ἡ κρίσις ν' ἀναφέρεται εἰς κάποιο ἐπιφανὲς πρόσωπον. Ἔτσι ἐὰν κανεὶς διετύπωσε τὸ ἐνθύμημα ὅτι οἱ μεθυσμένοι πρέπει νὰ συγχωροῦνται, διότι δὲν ἔχουν συναίσθησιν τοῦ κακοῦ ποὺ ἔκαναν, ἠμποροῦμεν νὰ φέρωμεν τὴν ἔνστασιν, ὅτι τότε δὲν πρέπει νὰ ἐπαινῆται ὁ Πιττακὸς ποὺ ἐνομοθέτησε βαρυτέρας ποινὰς δι' ὅσα ἀδικήματα διαπράττονται εἰς κατάστασιν μέθης.

Ἐπειδὴ δὲ τέσσαρες εἶναι αἱ βάσεις τῶν ἐνθυμημάτων, δηλ. ἡ ἀληθοφάνεια, τὸ παράδειγμα, ἡ ἀπόδειξις καὶ ἡ ἔνδειξις· λέγομεν δὲ ὅτι ἕνα ἐνθύμημα στηρίζεται εἰς τὴν ἀληθοφάνειαν ὅταν συνάγεται ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ συνήθως συμβαίνουν ἢ φαίνονται ὅτι συμβαίνουν· εἰς τὸ παράδειγμα πάλιν στηρίζεται τὸ ἐνθύμημα ποὺ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς συνάγεται ἀπὸ ἕνα ἢ περισσότερα ὅμοια πράγματα, ὅταν δηλ. κάποιος ἀναγάγῃ τὰ ὅμοια αὐτὰ γεγονότα εἰς γενικὸν ἀξίωμα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καταρτίσῃ συλλογισμὸν καὶ διὰ τὴν εἰδικὴν περίπτωσιν ποὺ χειρίζεται· εἰς τὴν ἀπόδειξιν πάλιν στηρίζονται τὰ ἐνθυμήματα ποὺ ἐπιτυγχάνονται διὰ τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων ποὺ ἀναγκαστικὰ καὶ χωρὶς ἄλλο ὑπάρχουν. Τέλος εἰς τὴν ἔνδειξιν στηρίζονται τὰ ἐνθυμήματα ποὺ συνάγονται ἀπὸ γεγονότα τὰ ὁποῖα συμβαίνουν γενικὰ ἢ ἐν μέρει ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν ὑπάρχουν ἢ ὄχι, καὶ ἐπειδὴ ἀληθοφανὲς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ συμβαίνει ὄχι πάντοτε ἀλλὰ συνήθως μόνον, δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους εἶναι φανερὸν ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ἐνθυμήματα εἶναι πάντοτε δυνατὸν νὰ τὰ ἀνασκευάζῃ κανεὶς προβάλλων ἐνστάσεις, αἱ ἐνστάσεις ὅμως αὐταὶ εἶναι φαινομενικαὶ καὶ δὲν ἀληθεύουν πάντοτε. Πράγματι ἐκεῖνος ποὺ ἐνίσταται δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτὰ ποὺ λέγει ὁ ἀντίπαλός του δὲν εἶναι ἀληθοφανῆ, ἀλλὰ μόνον ὅτι δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀληθῆ. Καὶ ἔτσι ὁ παραλογισμὸς αὐτὸς κάμνει πάντοτε πλεονεκτικὴν τὴν θέσιν τοῦ ἀπολογουμένου ἀπέναντι τοῦ κατηγόρου του. Πράγματι, ὁ μὲν κατήγορος προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τοὺς ἰσχυρισμούς του βασιζόμενος ἐπάνω εἰς τὴν ἀληθοφάνειαν τῶν ἐπιχειρημάτων του. Δὲν εἶναι ὅμως τὸ ἴδιο πρᾶγμα τὸ νὰ ἀνασκευάσῃς ἕνα ἰσχυρισμὸν ὅτι δὲν εἶναι ἀληθοφανὴς καὶ τὸ νὰ τὸν ἀνασκευάσῃς ἁπλῶς ὅτι δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀληθής. Εἰς ἐκεῖνο ποὺ συνήθως συμβαίνει πάντοτε ἠμπορεῖ νὰ

γὰρ ἂν ἦν ⟨ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ⟩ εἰκὸς ἀλλ᾽ ἀεὶ καὶ ἀναγκαιον· — ὁ δὲ κριτὴς οἴεται, ἂν οὕτω λυθῇ, ἢ οὐκ εἰκὸς εἶναι ἢ οὐχ αὐτῷ κριτέον, παραλογιζόμενος ὥσπερ ἐλέγομεν· οὐ γὰρ ἐκ τῶν ἀναγκαίων δεῖ αὐτὸν μόνον κρίνειν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν εἰκότων· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ γνώμῃ τῇ ἀρίστῃ κρίνειν· οὔκουν ἱκανὸν ἂν λύσῃ ὅτι οὐκ ἀναγκαῖον, ἀλλὰ δεῖ λύειν ὅτι οὐκ εἰκός. Τοῦτο δὲ συμβήσεται, ἐὰν ᾖ ἡ ἔνστασις μᾶλλον ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Ἐνδέχεται δὲ εἶναι τοιαύτην διχῶς, ἢ τῷ χρόνῳ ἢ τοῖς πράγμασιν, κυριώτα-
1403a τα δέ, εἰ ἀμφοῖν· εἰ γὰρ τὰ ⟨τὰ πλείω καὶ⟩ πλεονάκις οὕτως, τοῦτ᾽ ἐστὶν εἰκὸς μᾶλλον. Λύεται δὲ καὶ τὰ σημεῖα καὶ τὰ διὰ σημείου ἐνθυμήματα εἰρημένα, κἂν ᾖ ὑπάρχοντα, ὥσπερ ἐλέχθη ἐν τοῖς πρώτοις· ὅτι γὰρ ἀσυλλόγιστόν ἐστιν πᾶν σημεῖον, δῆλον ἡμῖν ἐκ τῶν ἀναλυτικῶν. Πρὸς δὲ τὰ παραδειγματώδη ἡ αὐτὴ λύσις καὶ τὰ εἰκότα· ἐάν τε γὰρ ἔχωμεν ⟨ἕν⟩ τι οὐχ οὕτω, λέλυται, ὅτι οὐκ ἀναγκαῖον, εἰ καὶ τὰ πλείω ἢ πλεονάκις ἄλλως· ἐάν τε καὶ τὰ πλείω καὶ τὰ πλεονάκις οὕτω, μαχετέον ἢ ὅτι τὸ παρὸν οὐχ ὅμοιον ἢ οὐχ ὁμοίως ἢ διαφοράν γέ τινα ἔχει. Τὰ δὲ τεκμήρια καὶ τεκμηριώδη ἐνθυμήματα κατὰ μὲν τὸ ἀσυλλόγιστον οὐκ ἔσται λῦ-

1. Βιβλίον Α κεφ. Β.
2. Ἀναλυτικὰ Β 27.

ἀντιταχθῇ κάποια ἔνστασις. Ἀλλέως δὲν θὰ ἦτο πρᾶγμα ἀληθοφανὲς καὶ ποὺ συνήθως μόνον συμβαίνει, ἀλλὰ αἰωνίως καὶ ἀναγκαστικὰ ἀληθινόν. Ὁ δὲ κριτὴς ὅταν τοιαύτη ἀνασκευὴ γίνῃ τῆς κατηγορίας, πιστεύει ἢ ὅτι αὕτη δὲν ἦτο ἀληθοφανὴς ἢ ὅτι δὲν πρέπει νὰ βασισθῇ ἐπάνω εἰς αὐτὸ καὶ νὰ καταδικάσῃ, ἀλλὰ ἔτσι πίπτει εἰς παραλογισμόν, καθὼς εἴπομεν. Διότι ὁ δικαστὴς δὲν πρέπει νὰ κρίνῃ μόνον βασιζόμενος ἐπάνω εἰς ὅσα κατ' ἀνάγκην ἀληθεύουν, ἀλλὰ καὶ ἐπάνω εἰς ὅσα φαίνονται ἀληθῆ καὶ φυσικά. Αὐτὸ πράγματι εἶναι τὸ νὰ κρίνῃ κανεὶς κατὰ συνείδησιν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀρκετὸν νὰ ἀνασκευάσῃ ὁ ἀπολογούμενος τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ ἀντιδίκου του, ἀποδεικνύων ὅτι δὲν ἀληθεύουν κατ' ἀνάγκην, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν εἶναι κἂν ἀληθοφανεῖς. Τοῦτο δὲ θὰ προκύψῃ ἂν τὸ περιεχόμενον τῆς ἐνστάσεώς του εἶναι ἐκεῖνο ποὺ συνήθως συμβαίνει. Εἶναι δὲ δυνατὸν τοῦτο κατὰ δύο τρόπους, εἴτε ἐν σχέσει πρὸς τὸν χρόνον εἴτε ἐν σχέσει πρὸς τὰ γεγονότα, ἀκόμη δὲ καλύτερα ἂν καὶ ὡς πρὸς τὰ δύο σημεῖα αὐτὰ ἡ ἔνστασις εἶναι ἀληθοφανεστέρα ἀπὸ τὸν ἀντίθετον ἰσχυρισμόν, διότι, ἐὰν τὶς πιὸ πολλὲς φορὲς τὰ πράγματα συμβαίνουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ποὺ ἐκτίθεται μέσα εἰς τὴν ἔνστασιν, εἶναι καὶ ἀληθοφανεστέρα. Καὶ αἱ ἐνδείξεις δέ, καθὼς καὶ τὰ ἐνθυμήματα, ποὺ στηρίζονται ἐπὶ ἐνδείξεων, ἠμποροῦν νὰ ἀνασκευασθοῦν καὶ ἂν ἀκόμη ἀνταποκρίνωνται εἰς τὴν ἀλήθειαν, καθὼς ἐξεθέσαμεν ἤδη εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον [1]. Πράγματι, ἀπὸ τὰ Ἀναλυτικὰ [2] εἶναι φανερὸν ὅτι κάθε ἔνδειξις δὲν ἀποτελεῖ συλλογισμόν. Ἡ ἀνασκευὴ πάλιν τῶν ἐνθυμημάτων, ποὺ βασίζονται ἐπάνω εἰς τὸ παράδειγμα, γίνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὅπως καὶ ἐκείνων ποὺ βασίζονται εἰς τὴν ἀληθοφάνειαν Πράγματι, ἐὰν ἔχωμεν ἔστω καὶ ἓν μόνον ὅμοιον γεγονὸς ποὺ δὲν συνετελέσθη κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἠμποροῦμεν νὰ ἀνασκευάσωμεν τὸ ἐνθύμημα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἂν καὶ τὰ περισσότερα καὶ συχνότερα ὅμοια γεγονότα συμφωνοῦν μὲ τὴν ἀντίθετον ἄποψιν. Καὶ ἂν δὲ τὰ περισσότερα καὶ τὶς περισσότερες φορὲς συμβαίνουν κατὰ τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν ἰδικήν μας ἄποψιν, πρέπει νὰ φέρωμεν τὴν ἀντίρρησιν ὅτι ἡ συγκεκριμένη περίπτωσίς μας δὲν εἶναι ὁμοία ἢ δὲν ἐμφανίζεται ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας ἢ πάντως ἔχει κάποιας διαφοράς. Ὡς πρὸς τὰς ὑλικὰς ὅμως ἀποδείξεις καὶ τὰ ἐνθυμήματα ποὺ βασίζονται ἐπάνω εἰς αὐτὰς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰς ἀνασκευάσωμεν, ἐπειδὴ δὲν ἀποτελοῦν συλλογισμοὺς (καὶ τὸ σημεῖον δὲ τοῦ-

σαι (δῆλον δὲ καὶ τοῦθ' ἡμῖν ἐκ τῶν ἀναλυτικῶν), λείπεται δ' ὡς οὐχ ὑπάρχει τὸ λεγόμενον δεικνύναι. Εἰ δὲ φανερὸν καὶ ὅτι ὑπάρχει καὶ ὅτι τεκμήριον, ἄλυτον ἤδη γίγνεται τοῦτο· πάντα γὰρ γίγνεται ἀπόδειξις ἤδη φανερά.

26. Τὸ δ' αὔξειν καὶ μειοῦν οὐκ ἔστιν ἐνθυμήματος στοιχεῖον· τὸ γὰρ αὐτὸ λέγω στοιχεῖον καὶ τόπον· ἔστιν γὰρ στοιχεῖον καὶ τόπος, εἰς ὃ πολλὰ ἐνθυμήματα ἐμπίπτει. Τὸ δ' αὔξειν καὶ μειοῦν ἐστὶν [ἐνθυμήματα] πρὸς τὸ δεῖξαι ὅτι μέγα ἢ μικρόν, ὥσπερ καὶ ὅτι ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἢ δίκαιον ἢ ἄδικον καὶ τῶν ἄλλων ὁτιοῦν Ταῦτα δ' ἐστὶν πάντα περὶ ἃ οἱ συλλογισμοὶ καὶ τὰ ἐνθυμήματα, ὥστ' εἰ μηδὲ τούτων ἕκαστον ἐνθυμήματος τόπος οὐδὲ τὸ αὔξειν καὶ μειοῦν Οὐδὲ τὰ λυτικὰ ἐνθυμήματος εἶδός τι ἐστιν [ἄλλο τῶν κατασκευαστικῶν]· δῆλον γὰρ ὅτι λύει μὲν ἢ δείξας ἢ ἔνστασιν ἐνεγκών. ἀνταποδεικνύουσιν δὲ τὸ ἀντικείμενον, οἷον εἰ ἔδειξεν ὅτι γέγονεν, οὗτος ὅτι οὐ γέγονεν, εἰ δὲ ὅτι οὐ γέγονεν, οὗτος ὅτι γέγονεν. Ὥστε αὕτη μὲν οὐκ ἂν εἴη ἡ διαφορά· τοῖς αὐτοῖς γὰρ χρῶνται ἀμφότεροι· ὅτι γὰρ οὐκ ἔστιν ἢ ἔστιν, ἐνθυμήματα φέρουσιν· ἡ δ' ἔνστασις οὐκ ἔστιν ἐνθύμημα. ἀλλὰ καθάπερ ἐν τοῖς τοπικοῖς τὸ εἰπεῖν δόξαν τινὰ ἐξ ἧς ἔσται δῆλον ὅτι οὐ συλλελόγισται ἢ ὅτι ψεῦδός τι εἴληφεν.

Ὑπὲρ μὲν οὖν παραδειγμάτων καὶ γνωμῶν καὶ ἐνθυμημάτων καὶ ὅλως τῶν περὶ τὴν διάνοιαν, ὅθεν τε εὐπορήσομεν
1403b καὶ ὡς αὐτὰ λύσομεν, εἰρήσθω ἡμῖν τοσαῦτα, λοιπὸν δὲ διελθεῖν περὶ λέξεως καὶ τάξεως.

---

1. «Ἀναλυτικὰ» αὐτόθι.

2. Μὲ λίγα λόγια διὰ τῆς περικοπῆς αὐτῆς ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ ὅτι ἡ ὑπερβολὴ ἢ ἡ μείωσις δὲν εἶναι στοιχεῖα χρήσιμα διὰ τὴν κατασκευὴν ἐνθυμημάτων, ἀλλ' ἀπεναντίας τὰ ἐνθυμήματα εἶναι χρήσιμα διὰ νὰ ὑπερβάλωμεν ἢ νὰ μειώσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ θέματος ποὺ χειρ ζόμεθα.

3. «Τοπικὰ» Η 8.

το μᾶς εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὰ 'Αναλυτικά [1]). Μᾶς μένει δὲ μόνον νὰ ἀποδείξωμεν τὴν ἀνυπαρξίαν των. 'Εὰν ὅμως εἶναι φανερὰ ἡ ὕπαρξίς των καὶ περὶ αὐτῆς ὑπάρχουν ὑλικαὶ ἀποδείξεις, δὲν χωρεῖ ἀνασκευή, διότι ὑπάρχει πλέον τελεία ἀπόδειξις.

26. ΠΕΡΙ ΥΠΕΡΒΟΛΗΣ ΚΑΙ ΜΕΙΩΣΕΩΣ

Ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ μείωσις δὲν εἶναι στοιχεῖον τοῦ ἐνθυμήματος. Τοὺς ὅρους «στοιχεῖον» «καὶ τόπος» μεταχειρίζομαι μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, διότι στοιχεῖον καὶ τόπος εἶναι αἱ κατηγορίαι εἰς τὰς ὁποίας πολλὰ ἐνθυμήματα ὑπάγονται. 'Αλλὰ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ μείωσις εἶναι ἐνθυμήματα ποὺ σκοπὸν ἔχουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι κάποιο πρᾶγμα ἔχει μικρὰν ἢ μεγάλην σημασίαν, ὅπως ὑπάρχουν καὶ ἐνθυμήματα, ποὺ σκοπὸν ἔχουν νὰ δείξουν ὅτι κάποιο πρᾶγμα εἶναι καλὸν ἢ κακὸν· ἢ δίκαιον ἢ ἄδικον ἢ ὁτιδήποτε ἄλλο. Ὅλα δὲ αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν ἐνθυμημάτων, καὶ ἑπομένως, ἂν τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἀποτελῇ τόπον ἐνθυμήματος, τότε οὔτε καὶ ἡ ὑπερβολὴ ἢ ἡ μείωσις εἶναι τόποι [2]. 'Επίσης τὰ ἐνθυμήματα ποὺ χρησιμεύουν πρὸς ἀνασκευὴν τῶν ἀντιθέτων δὲν ἀποτελοῦν ἰδιαίτερον εἶδος. Πράγματι, εἶναι φανερὸν ὅτι ἀνασκευάζομεν κάτι, ἢ ὅταν ἀποδεικνύωμεν τὸ ἀντίθετον ἢ ὅταν θέλωμεν μίαν ἔνστασιν. 'Ανταποδεικνύομεν δέ, ὅταν ἀποδείξωμεν τὸ ἀντίθετον ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἀπέδειξεν ὁ ἀντίπαλός μας, λ.χ. ἐὰν ἐκεῖνος ἀπέδειξεν ὅτι κάτι τι ἔγινε, ἡμεῖς ἀποδεικνύομεν ὅτι δὲν ἔγινε, καὶ πάλιν, ἂν ἐκεῖνος ἀπέδειξεν ὅτι κάτι δὲν ἔγινε, ἡμεῖς ἀποδεικνύομεν ὅτι ἔγινε. Ὥστε εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὑπάρχει διαφορά, ἀφοῦ καὶ τὰ δύο μέρη χρησιμοποιοῦν τὰ ἴδια μέσα· δηλαδὴ ἀποδεικνύουν δι' ἐνθυμημάτων τὴν ὕπαρξιν ἢ τὴν ἀνυπαρξίαν κάποιου γεγονότος. Ἡ δὲ ἔνστασις δὲν εἶναι ἐνθύμημα. ἀλλά, ὅπως ἐξεθέσαμεν καὶ εἰς τὰ «Τοπικὰ» [3], ἀποτελεῖ τὴν ἔκφρασιν μιᾶς γνώμης ἀπὸ τὴν ὁποίαν καθίσταται φανερὸν ὅτι ὁ ἀντίπαλος δὲν διετύπωσε συλλογισμὸν ἢ ὅτι ὁ συλλογισμός του βασίζεται εἰς κάποιαν ψευδῆ πρότασιν.

'Εξεθέσαμεν ἀρκετὰ περὶ τῶν παραδειγμάτων καὶ τῶν γνωμικῶν καὶ τῶν ἐνθυμημάτων καὶ γενικὰ περὶ ἐκείνων ποὺ ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν τοῦ ρητορικοῦ λόγου, καθὼς καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς χρησιμοποιήσεως καὶ τῆς ἀνασκευῆς των. Μᾶς μένει δὲ νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς διατάξεως τοῦ λόγου.

ΤΕΧΝΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ Γ

1. Ἐπειδὴ τρία ἐστὶν ἃ δεῖ πραγματευθῆναι περὶ τὸν λόγον, ἓν μὲν ἐκ τίνων αἱ πίστεις ἔσονται, δεύτερον δὲ περὶ τὴν λέξιν, τρίτον δὲ πῶς χρὴ τάξαι τὰ μέρη τοῦ λόγου, περὶ μὲν τῶν πίστεων εἴρηται, καὶ ἐκ πόσων, ὅτι ἐκ τριῶν εἰσί, καὶ ταῦτα ποῖα, καὶ διὰ τί τοσαῦτα μόνα· ἢ γὰρ τῷ αὐτοί τι πεπονθέναι οἱ κρίνοντες, ἢ τῷ ποιούς τινας ὑπολαμβάνειν τοὺς λέγοντας, ἢ τῷ ἀποδεδεῖχθαι πείθονται πάντες. Εἴρηται δὲ καὶ τὰ ἐνθυμήματα, πόθεν δεῖ πορίζεσθαι· ἔστι γὰρ τὰ μὲν εἴδη τῶν ἐνθυμημάτων, τὰ δὲ τόποι. Περὶ δὲ τῆς λέξεως ἐχόμενόν ἐστιν εἰπεῖν· οὐ γὰρ ἀπόχρη τὸ ἔχειν ἃ δεῖ λέγειν, ἀλλ' ἀνάγκη καὶ ταῦτα ὡς δεῖ εἰπεῖν, καὶ συμβάλλεται πολλὰ πρὸς τὸ φανῆναι ποιόν τινα τὸν λόγον. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον ἐζητήθη κατὰ φύσιν, ὅ περ πέφυκε πρῶτον, αὐτὰ τὰ πράγματα ἐκ τίνων ἔχει τὸ πιθανόν, δεύτερον δὲ τὸ ταῦτα τῇ λέξει διαθέσθαι, τρίτον δὲ τούτων ὃ δύναμιν μὲν ἔχει μεγίστην, οὔπω δ' ἐπικεχείρηται, τὰ περὶ τὴν ὑπόκρισιν. Καὶ γὰρ εἰς τὴν τραγικὴν καὶ ῥαψῳδίαν ὀψὲ παρῆλθεν· ὑπεκρίνοντο γὰρ αὐτοὶ τὰς τραγῳδίας οἱ ποιηταὶ τὸ πρῶτον. Δῆλον οὖν ὅτι καὶ περὶ τὴν ῥητορικήν ἐστι τὸ τοιοῦτον ὥσπερ καὶ περὶ τὴν ποιητικήν, ὅ περ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

1. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΛΕΚΤΙΚΟΥ

Τρία πράγματα πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ρητορικὸν λόγον, πρῶτον μὲν ἀπὸ ποῖα στοιχεῖα πρέπει νὰ συντεθῇ ἡ ἀπόδειξις, δεύτερον περὶ τοῦ λεκτικοῦ καὶ τρίτον ποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ διάταξις τῶν μερῶν τοῦ λόγου. Περὶ μὲν τῆς ἀποδείξεως ἐκάμαμεν ἤδη λόγον καὶ καθωρίσαμεν ἐκ πόσων μερῶν ἀποτελεῖται αὕτη, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀπόδειξις παρουσιάζεται ὑπὸ τρεῖς μορφὰς καὶ εἴπομεν ποῖαι εἶναι αἱ μορφαὶ αὐταὶ καὶ διατὶ εἶναι μόνον τόσαι. Πράγματι, οἱ ἀκροαταὶ πείθονται, εἴτε διότι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὑπέστησαν κάποιαν ἐπίδρασιν, εἴτε διότι πιστεύουν ὅτι ὁ ρήτωρ ἔχει ὡρισμένας ἰδιότητας (ποὺ τὸν καθιστοῦν ἀξιόπιστον), εἴτε τέλος διότι ἀπεδείχθη κάτι τι. Ἐξεθέσαμεν ἐπίσης ἀπὸ ποῦ πρέπει νὰ ἀντλοῦμεν τὰ ἐνθυμήματα καὶ ἐκάμαμεν τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν εἰδῶν καὶ τῶν τόπων τῶν ἐνθυμημάτων. Καὶ τώρα εἶναι καιρὸς ἐν συνεχείᾳ νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ τοῦ λεκτικοῦ. Διότι δὲν ἀρκεῖ νὰ κατέχῃ κανεὶς τὸ θέμα τοῦ λόγου του, ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ ἐκθέσῃ ὅπως πρέπει, καὶ αὐτὸ συντελεῖ πολὺ εἰς τὸ νὰ φανῇ ὅτι ὁ λόγος ἔχει ὡρισμένας (καλὰς) ἰδιότητας. Στὴν ἀρχὴ λοιπὸν ἡ ἔρευνά μας ἐστράφη, σύμφωνα μὲ τὴν φυσικὴν σειρὰν καὶ ὅπως ἦτο φυσικόν, εἰς τὸ νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὰ τὰ πράγματα, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ φανοῦν πιστευτά, κατόπιν πῶς θὰ τὰ διατυπώσωμεν ὑπὸ ἔποψιν λεκτικοῦ τρίτον δέ, τὸ ὁποῖον ἔχει μεγίστην σημασίαν, ἀλλὰ δὲν ἐξητάσθη ἀκόμη ἀπὸ κανένα, ὅ τι σχετίζεται μὲ τὴν ἠθοποιΐαν τοῦ ρήτορος. Ἡ ἠθοποιΐα πράγματι καὶ εἰς τὴν δραματικὴν καὶ εἰς τὴν ποίησιν πολὺ ἀργὰ ἔγινε δεκτή, διότι εἰς τὴν ἀρχὴν τὰς τραγωδίας τὰς παρίσταναν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ ποιηταί των. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι καὶ εἰς τὴν ρητορικὴν συμβαίνει κάτι ὅμοιον μὲ αὐτὸ ποὺ γίνεται εἰς τὴν ποιητικὴν καὶ ποὺ τὸ ἐξήτασαν καὶ μερικοὶ ἄλλοι καὶ

ἕτεροί τινες ἐπραγματεύθησαν καὶ Γλαύκων ὁ Τήιος. Ἔστιν δὲ αὐτὴ μὲν ἐν τῇ φωνῇ, πῶς αὐτῇ δεῖ χρῆσθαι πρὸς ἕκαστον πάθος. οἷον πότε μεγάλῃ καὶ πότε μικρᾷ καὶ μέσῃ, καὶ πῶς τοῖς τόνοις, οἷον ὀξείᾳ καὶ βαρείᾳ καὶ μέσῃ, καὶ ῥυθμοῖς τίσι πρὸς ἕκαστα. Τρία γάρ ἐστιν περὶ ἃ σκοποῦσιν· ταῦτα δ' ἐστὶ μέγεθος ἁρμονία ῥυθμός. Τὰ μὲν οὖν ἆθλα σχεδὸν ἐκ τῶν ἀγώνων οὗτοι λαμβάνουσιν, καὶ καθάπερ ἐκεῖ μεῖζον δύνανται νῦν τῶν ποιητῶν οἱ ὑποκριταί, καὶ κατὰ τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνας διὰ τὴν μοχθηρίαν τῶν πολιτειῶν. Οὔπω δὲ σύγκειται τέχνη περὶ αὐτῶν, ἐπεὶ καὶ τὸ περὶ τὴν λέξιν ὀψὲ προῆλθεν· καὶ δοκεῖ φορτικὸν εἶναι,
1404a *καλῶς ὑπολαμβανόμενον. Ἀλλ' ὅλης οὔσης πρὸς δόξαν τῆς πραγματείας τῆς περὶ τὴν ῥητορικήν, οὐκ ὀρθῶς ἔχοντος, ἀλλ' ὡς ἀναγκαίου τὴν ἐπιμέλειαν ποιητέον. ἐπεὶ τό γε δίκαιον μηδὲν πλείω ζητεῖν περὶ τὸν λόγον ἢ ὡς μήτε λυπεῖν μήτ' εὐφραίνειν· δίκαιον γὰρ αὐτοῖς ἀγωνίζεσθαι τοῖς πράγμασιν, ὥστε τἆλλα ἔξω τοῦ ἀποδεῖξαι περίεργα ἐστίν· ἀλλ' ὅμως μέγα δύναται, καθάπερ εἴρηται, διὰ τὴν τοῦ ἀκροατοῦ μοχθηρίαν. Τὸ μὲν οὖν τῆς λέξεως ὅμως ἔχει τι μικρὸν ἀναγκαῖον ἐν πάσῃ διδασκαλίᾳ· διαφέρει γάρ τι πρὸς τὸ δηλῶσαι ὡδὶ ἢ ὡδὶ εἰπεῖν, οὐ μέντοι τοσοῦτον, ἀλλ' ἅπαντα φαντασία ταῦτ' ἐστὶ καὶ πρὸς τὸν ἀκροατήν· διὸ οὐδεὶς οὕτω γεωμετρεῖν διδάσκει. Ἐκείνη μὲν οὖν ὅταν ἔλθῃ ταὐτὸ ποιήσει τῇ ὑποκριτικῇ. ἐγκεχειρήκασιν δὲ ἐπ' ὀλίγον περὶ αὐτῆς εἰπεῖν τινές, οἷον Θρασύμαχος ἐν τοῖς ἐλέοις· καὶ ἔστιν*

---

1. Ὁ *Γλαύκων ὁ Τήϊος* ὑπῆρξε γλωσσογράφος. Τὸν ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος, XI 480.

2. Μὲ τὸ μέγεθος ἐννοεῖ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, μὲ τὴν ἁρμονίαν τὸν βαθμὸν τοῦ τονισμοῦ καὶ μὲ τὸν ρυθμὸν τὸν χρόνον ποὺ πρέπει νὰ διατίθεται διὰ τὴν ἐκφώνησιν κάθε συλλαβῆς.

3. *Θρασύμαχος ὁ Χαλκηδόνιος*, διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς, σύγχρονος τοῦ Πλάτωνος.

ὁ Γλαύκων ἀπὸ τὴν Τέω [1]. Ἡ ἠθοποιΐα συνίσταται εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς φωνῆς ποὺ πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται κατὰ διαφορετικὸν τρόπον διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὰς διαφόρους ψυχικὰς καταστάσεις, δηλ. νὰ εἶναι ἄλλοτε δυνατή, ἄλλοτε χαμηλὴ καὶ ἄλλοτε μετρία, καθὼς καὶ εἰς τὸν τόνον, ποὺ εἶναι ἄλλοτε ὀξύς, ἄλλοτε βαρὺς καὶ ἄλλοτε μέτριος, καὶ εἰς τοὺς ρυθμοὺς ποὺ ἁρμόζουν εἰς κάθε περίστασιν. Πράγματι, τρία εἶναι τὰ σημεῖα ποὺ πρέπει νὰ προσέξωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἠθοποιΐαν, δηλαδὴ τὸ μέγεθος, ἡ ἁρμονία καὶ ὁ ρυθμός [2]. Εἰς τοὺς ποιητικοὺς διαγωνισμοὺς σχεδὸν πάντοτε νικοῦν ἐκεῖνοι ποὺ ἀπαγγέλλουν καλύτερα, καὶ ὅπως εἰς αὐτοὺς τώρα ἡ ἠθοποιΐα νικᾷ τὴν ποίησιν, τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνας ἐξ αἰτίας τῆς ἀτελείας τῶν πολιτειῶν. Ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ δὲν διετυπώθησαν ἀκόμη κανόνες, ἀφοῦ ἄλλωστε καὶ περὶ τοῦ λεκτικοῦ πολὺ ἀργὰ ἐδημιουργήθη τέχνη. Ἐπὶ πλέον ἂν ἐξετασθῇ καλὰ τὸ πρᾶγμα, φαίνεται ὅτι εἶναι εὐτελές. Ἐπειδὴ ὅμως μία πραγματεία περὶ τῆς ρητορικῆς τέχνης ὁλόκληρος ἀσχολεῖται μόνον μὲ τὸ τί θεωρεῖται χρήσιμον διὰ νὰ πεισθοῦν οἱ ἀκροαταί, δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζωμεν μόνον τὰ πράγματα ποὺ εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀξιόλογα, ἀλλὰ καὶ ὅλα ὅσα χρειάζονται. Βέβαια σωστὸ εἶναι νὰ ἐπιδιώκῃ κανεὶς μὲ τὸν λόγον μόνον τὸ δίκαιον καὶ τίποτε ἄλλο καὶ νὰ μὴ ἀσχολῆται πῶς θὰ προξενήσῃ λύπην ἢ εὐχαρίστησιν εἰς τοὺς ἀκροατάς. Διότι δίκαιον εἶναι τὸ νὰ ἀγωνίζεται κανεὶς μόνον μὲ τὰ πραγματικὰ γεγονότα, καὶ ἑπομένως, ἐκτὸς τοῦ περὶ ἀποδείξεως μέρους, ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι περιττά. Ἐν τούτοις τὰ περιττὰ αὐτὰ ἔχουν μεγάλην δύναμιν, ὅπως εἴπαμεν, ἐξ αἰτίας τῆς ἀτελείας τῶν ἀκροατῶν. Πάντως ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὸ λεκτικὸν εἶναι κάπως χρήσιμον εἰς κάθε εἶδους διδασκαλίαν, διότι ὁτιδήποτε καὶ ἂν θέλωμεν νὰ ἀποδείξωμεν, ὑπάρχει διαφορὰ ἂν τὸ εἰποῦμε ἔτσι ἢ ἀλλέως. Φυσικὰ ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι τόσον μεγάλη εἰς τὰς ἄλλας διδασκαλίας ὅσον εἰς τὴν ρητορικήν, διότι εἰς αὐτὴν ὅλα τὰ στοιχεῖα ἀποσκοποῦν εἰς τὴν δημιουργίαν ἐντυπώσεων ἐπὶ τοῦ ἀκροατοῦ. Καὶ γι' αὐτὸ προκειμένου λ.χ. περὶ τῆς γεωμετρίας οἱ διδάσκαλοί της δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὸ λεκτικόν. Ὁπωσδήποτε τὸ λεκτικὸν ἔχει τὰ ἴδια ἀποτελέσματα μὲ τὴν ἠθοποιΐαν καὶ ἐπεχείρησαν μερικοὶ νὰ πραγματευθοῦν συνοπτικῶς περὶ αὐτοῦ ὅπως ὁ Θρασύμαχος [3] εἰς τὸ βιβλίον του «ἡ τέχνη τῆς προκλήσεως οἴκτου». Ἡ

φύσεως τὸ ὑποκριτικὸν εἶναι καὶ ἀτεχνότερον, περὶ δὲ τὴν λέξιν ἔντεχνον. Διὸ καὶ τοῖς τοῦτο δυναμένοις γίνεται πάλιν ἆθλα καθάπερ καὶ τοῖς κατὰ τὴν ὑπόκρισιν ῥήτορσιν· οἱ γὰρ γραφόμενοι λόγοι μεῖζον ἰσχύουσι διὰ τὴν λέξιν ἢ διὰ τὴν διάνοιαν.

Ἤρξαντο μὲν οὖν κινῆσαι τὸ πρῶτον, ὥσπερ πέφυκεν, οἱ ποιηταί· τὰ γὰρ ὀνόματα μιμήματα ἐστίν, ὑπῆρξεν δὲ καὶ ἡ φωνὴ πάντων μιμητικώτατον τῶν μορίων ἡμῖν· διὸ καὶ αἱ τέχναι συνέστησαν ἥ τε ῥαψῳδία καὶ ἡ ὑποκριτικὴ καὶ ἄλλαι γε. Ἐπεὶ δ' οἱ ποιηταὶ λέγοντες εὐήθη διὰ τὴν λέξιν ἐδόκουν πορίσασθαι [τήνδε] τὴν δόξαν, διὰ τοῦτο ποιητικὴ πρώτη ἐγένετο λέξις, οἷον ἡ Γοργίου. Καὶ νῦν ἔτι οἱ πολλοὶ τῶν ἀπαιδεύτων τοὺς τοιούτους οἴονται διαλέγεσθαι κάλλιστα. Τοῦτο δ' οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἑτέρα λόγου καὶ ποιήσεως λεξις ἐστίν. Δηλοῖ δὲ τὸ συμβαῖνον· οὐδὲ γὰρ οἱ τὰς τραγῳδίας ποιοῦντες ἔτι χρῶνται τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἐκ τῶν τετραμέτρων εἰς τὸ ἰαμβεῖον μετέβησαν διὰ τὸ τῷ λόγῳ τοῦτο τῶν μέτρων ὁμοιότατον εἶναι τῶν ἄλλων, οὕτω καὶ τῶν ὀνομάτων ἀφείκασιν ὅσα παρὰ τὴν διάλεκτόν ἐστιν, οἷς [δ'] οἱ πρῶτοι ἐκόσμουν, καὶ ἔτι νῦν οἱ τὰ ἑξάμετρα ποιοῦντες [ἀφείκασιν] Διὸ γελοῖον μιμεῖσθαι τούτους οἳ αὐτοὶ οὐκέτι χρῶνται ἐκείνῳ τῷ τρόπῳ ὥστε φανερὸν ὅτι οὐχ ἅπαντα ὅσα περὶ λέξεως ἔστιν εἰπεῖν ἀκριβολογητέον ἡμῖν, ἀλλ' ὅσα περὶ τοιαύτης οἵας λέγομεν. Περὶ δ' ἐκείνης εἴρηται ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς.

1404b 2. *Ἔστω οὖν ἐκεῖνα τεθεωρημένα καὶ ὡρίσθω λέξεως ἀρετὴ σαφῆ εἶναι· σημεῖον γὰρ ὅτι ὁ λόγος, ὡς ἐὰν μὴ δηλοῖ, οὐ ποιήσει τὸ ἑαυτοῦ ἔργον· καὶ μήτε ταπεινὴν μήτε*

---

1. Ὑποτίθεται ὅτι αὐτὴ ἡ φράσις εἶναι ὑπαινιγμὸς διὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἰσοκράτους, π.ύ, ὡς γνωστόν, δὲν ἐξεφωνήθησαν ποτέ.

2. Σοφιστής, ἐγεννήθη εἰς τὸ Λεόντιον τῆς Σικελίας τὸ 485 π. Χ. καὶ ἀπέθανεν εἰς τὴν Λάρισαν τὸ 380. Διδάσκαλος τοῦ Θουκυδίδου. Βλ. τὸν ὁμώνυμον διάλογον τοῦ Πλάτωνος, μὲ θέμα τὴν ρητορικήν.

μὲν ἠθοποιΐα εἶναι φυσικὸν δῶρον καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν τέχνην, τὸ δὲ λεκτικὸν χρειάζεται τέχνην. Καὶ γι' αὐτὸ καὶ οἱ ρήτορες, ποὺ εἶναι δυνατοὶ εἰς τὸ λεκτικόν, νικοῦν καὶ αὐτοὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας, ὅπως καὶ ὅσοι ἔχουν καλὴν ἠθοποιΐαν. Διότι οἱ γραπτοὶ λόγοι ἔχουν περισσοτέραν ἀξίαν ὡς λεκτικὸν παρὰ ὡς περιεχόμενον[1].

Πρῶτοι οἱ ποιηταί, ὅπως εἶναι φυσικόν, ἤρχισαν νὰ προκαλοῦν τὰ κινήματα τῆς ψυχῆς, διότι καὶ τὰ ὀνόματα εἶναι μιμήσεις τῶν πραγμάτων καὶ μὲ τὴν φωνὴν μποροῦμε νὰ μιμηθοῦμε καλύτερα παρὰ μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο μέρος τοῦ ἑαυτοῦ μας. Καὶ ἔτσι ἐδημιουργήθησαν ἡ ποιητική, ἡ ἠθοποιΐα καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ποιηταί, καὶ ὅταν ἔλεγαν ἀσήμαντα πράγματα, ἐξ αἰτίας τοῦ λεκτικοῦ των ἐφαίνετο ὅτι ἐγίνοντο ἔνδοξοι, γι' αὐτὸ πρῶτα πρῶτα ἐδημιουργήθη τὸ ποιητικὸν ὕφος, ὅπως τοῦ Γοργίου[2]. Καὶ τώρα ἀκόμη οἱ πιὸ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀμορφώτους πιστεύουν ὅτι καλύτεροι ρήτορες εἶναι ὅσοι μεταχειρίζονται ποιητικὸν ὕφος. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι σωστό, καὶ ἄλλο λεκτικὸν ταιριάζει εἰς τὸν πεζὸν καὶ ἄλλο εἰς τὸν ποιητικὸν λόγον. Ἰδοὺ δὲ καὶ ἡ ἀπόδειξις: καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ δραματικοὶ ποιηταὶ δὲν χρησιμοποιοῦν πλέον ποιητικὸν ὕφος, ἀλλὰ ἄφησαν τὸ τετράμετρον καὶ παρεδέχθησαν τὸ ἰαμβικὸν μέτρον, ἐπειδὴ αὐτὸ περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο μέτρον ὁμοιάζει μὲ τὸν πεζὸν λόγον· ἔτσι ἄφησαν καὶ τὰς ἐκφράσεις ποὺ δὲν συνηθίζονται εἰς τὴν καθημερινὴν συνομιλίαν καὶ τὰ στολίδια μὲ τὰ ὁποῖα οἱ παλαιότεροι ἐκόσμουν τὰς τραγῳδίας των καὶ τὰ ὁποῖα τώρα ἀκόμη οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ μεταχειρίζονται. Ἑπομένως θὰ ἦτο γελοῖον νὰ προσπαθοῦμε εἰς τὸν πεζὸν λόγον νὰ μιμηθοῦμε τοὺς ποιητάς, ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ πλέον δὲν χρησιμοποιοῦν πλέον ἐκεῖνο τὸ ὕφος. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι δὲν πρόκειται ἡμεῖς τώρα νὰ ἐξαντλήσωμεν τελείως τὸ θέμα περὶ τοῦ λεκτικοῦ ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνο τὸ μέρος ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ ρητορικὸν λεκτικόν, ἐνῶ τὸ ἄλλο τὸ ἐξητάσαμεν εἰς τὸ βιβλίον μας περὶ τῆς ποιητικῆς.

2. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΙΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΥΦΟΥΣ

Μετὰ τὰς γενικὰς αὐτὰς παρατηρήσεις ἂς δώσωμεν τὸν ὁρισμὸν ὅτι ἡ κυριωτέρα ἀρετὴ τοῦ λεκτικοῦ εἶναι ἡ σαφήνεια· ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι ὁ λόγος, ποὺ δὲν περικλείει τὴν ἀπόδειξιν τοῦ περιεχομένου του, δὲν ἐκπληρώνει

ὑπὲρ τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ πρέπουσαν· ἡ γὰρ ποιητικὴ ἴσως οὐ ταπεινή, ἀλλ' οὐ πρέπουσα λόγῳ. Τῶν δ' ὀνομάτων καὶ ῥημάτων σαφῆ μὲν ποιεῖ τὰ κύρια, μὴ ταπεινὴν δὲ ἀλλὰ κεκοσμημένην τἆλλα ὀνόματα ὅσα εἴρηται ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς· τὸ γὰρ ἐξαλλάξαι ποιεῖ φαίνεσθαι σεμνοτέραν· ὥσπερ γὰρ πρὸς τοὺς ξένους οἱ ἄνθρωποι καὶ πρὸς τοὺς πολίτας, τὸ αὐτὸ πάσχουσιν καὶ πρὸς τὴν λέξιν. Διὸ δεῖ ποιεῖν ξένην τὴν διάλεκτον· θαυμασταὶ γὰρ τῶν ἀπόντων εἰσίν, ἡδὺ δὲ τὸ θαυμαστόν ἐστιν. Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν μέτρων πολλά τε ποιεῖ τοῦτο καὶ ἁρμόττει ἐκεῖ· πλέον γὰρ ἐξέστηκεν περὶ ἃ καὶ περὶ οὓς ὁ λόγος· ἐν δὲ τοῖς ψιλοῖς λόγοις πολλῷ ἐλάττοσιν· ἡ γὰρ ὑπόθεσις ἐλάττων, ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα, εἰ δοῦλος καλλιεποῖτο ἢ λίαν νέος, ἀπρεπέστερον, ἢ περὶ λίαν μικρῶν· ἀλλ' ἔστι καὶ ἐν τούτοις ἐπισυστελλόμενον καὶ αὐξανόμενον τὸ πρέπον· διὸ δεῖ λανθάνειν ποιοῦντας, καὶ μὴ δοκεῖν λέγειν πεπλασμένως ἀλλὰ πεφυκότως (τοῦτο γὰρ πιθανόν, ἐκεῖνο δὲ τοὐναντίον· ὡς γὰρ πρὸς ἐπιβουλεύοντα διαβάλλονται, καθάπερ πρὸς τοὺς οἴνους τοὺς μεμιγμένους) καὶ οἷον ἡ Θεοδώρου φωνὴ πέπονθε πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ὑποκριτῶν· ἡ μὲν γὰρ τοῦ λέγοντος ἔοικεν εἶναι, αἱ δ' ἀλλό-

1. Δηλαδή, ὅπως πρὸς τοὺς ξένους προσπαθοῦμε νὰ φανοῦμε ἀνώτεροι τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἔτσι, καὶ ὅταν ἀντὶ τῆς κυριολεξίας γίνεται ἐπιτυχὴς χρῆσις ἄλλων λέξεων, τὸ ὕφος καθίσταται ὑψηλότερον.

τὸν προορισμόν του. Ἐπίσης τὸ λεκτικὸν δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὔτε χυδαῖον οὔτε περισσότερον ὑψηλὸν ἀπὸ ὅ,τι ταιριάζει εἰς τὴν συγκεκριμένην ὑπόθεσιν, ἀλλὰ νὰ κρατῆται εἰς τὸ προσῆκον μέτρον, διότι τὸ ποιητικὸν ὕφος μπορεῖ μὲν νὰ μὴ εἶναι χυδαῖον, ἀλλὰ δὲν κρατεῖ τὸ μέτρον ποὺ ταιριάζει εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Τὸ λεκτικὸν γίνεται σαφὲς μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κυριολεκτικῶν (ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα) ὀνομάτων καὶ ρημάτων. Ἡ δὲ χυδαιότης τοῦ ὕφους ἀποφεύγεται καὶ τὸ λεκτικὸν γίνεται κομψότερον μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἄλλων ὀνομάτων ποὺ ἐξετέθησαν εἰς τὴν περὶ τῆς ποιητικῆς πραγματείαν μας. Πράγματι ἡ φράσις γίνεται ὑψηλοτέρα μὲ τὴν χρησιμοποίησιν ἄλλων λέξεων ἀντὶ τῶν ἐντελῶς κυριολεκτικῶν, διότι καὶ μὲ τὸ λεκτικὸν συμβαίνει ἐκεῖνο ποὺ παρατηρεῖται εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τοὺς ξένους, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τοὺς συμπολίτας των '. Ἰδοὺ γιατὶ πρέπει ἡ ὁμιλία μας (νὰ μὴ εἶναι οἰκεία), ἀλλὰ ξενότροπος, διότι ὅ,τι εἶναι ξένον τὸ θαυμάζομεν καὶ ὅ,τι θαυμάζομεν εἶναι εὐχάριστον. Καὶ εἰς μὲν τὴν ποίησιν πολλὰ στοιχεῖα δημιουργοῦν αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ταιριάζουν εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ λόγου. Εἰς τὸν πεζὸν λόγον ὅμως τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι πολὺ ὀλιγώτερα, διότι καὶ τὸ θέμα εἶναι ταπεινότερον. Διότι ἐδῶ, ἂν χρησιμοποιῇ περίτεχνον λεκτικὸν ἕνας δοῦλος ἢ ἕνας πολὺ νέος ἢ ἐκεῖνος ποὺ πραγματεύεται περὶ ἀσημάντων πραγμάτων, τὸ στόλισμα αὐτὸ τοῦ ὕφους θὰ φανῇ ἀκόμη περισσότερον ἄτοπον. Ὁπωσδήποτε καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἀκόμη εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ὅτι πρέπουσα διατύπωσις (δὲν εἶναι ἡ κυριολεκτική), ἀλλὰ κάποια συμπύκνωσις ἢ ἐπέκτασις. Καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ προσπαθοῦμεν νὰ μὴ γίνεται ἀντιληπτὴ εἰς τοὺς ἀκροατὰς ἡ τέχνη ποὺ χρησιμοποιοῦμεν εἰς τὴν διατύπωσιν καὶ νὰ μὴ φαινώμεθα ὅτι ὁμιλοῦμεν μὲ προσποίησιν, ἀλλὰ φυσικά· διότι τοῦτο γίνεται πιστευτόν, ἐνῶ τὸ ἄλλο φέρει εἰς τὸ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα. Πράγματι, τότε δημιουργεῖται μία προκατάληψις ἐναντίον τοῦ ρήτορος καὶ οἱ ἀκροαταὶ φαντάζονται ὅτι αὐτὸς προσπαθεῖ νὰ τοὺς ξεγελάσῃ, ἀκριβῶς ὅπως ὑπάρχει γενικὴ δυσπιστία γιὰ τὰ ἀνακατεμένα κρασιά. Ἔτσι ἡ φωνὴ τοῦ Θεοδώρου ἐδημιουργοῦσε εἰς τοὺς ἀκροατὰς τὴν προκατάληψιν κατὰ τῶν ἄλλων ἠθοποιῶν, διότι ἡ μὲν φωνή του ὡμοίαζε πρὸς ἐκείνην ποὺ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τὸ πρόσωπον ποὺ ὑπεδύετο, ἐνῶ αἱ φωναὶ τῶν ἄλλων ἐφαίνοντο

τριαι. Κλέπτεται δ' εὖ, ἐάν τις ἐκ τῆς εἰωθυίας διαλέκτου ἐκλέγων συντιθῇ· ὅπερ Εὐριπίδης ποιεῖ καὶ ὑπέδειξε πρῶτος.

Ὄντων δ' ὀνομάτων καὶ ῥημάτων ἐξ ὧν ὁ λόγος συνέστηκεν, τῶν δὲ ὀνομάτων τοσαῦτ' ἐχόντων εἴδη ὅσα τεθεώρηται ἐν τοῖς περὶ ποιήσεως, τούτων γλώτταις μὲν καὶ διπλοῖς ὀνόμασι καὶ πεποιημένοις ὀλιγάκις καὶ ὀλιγαχοῦ χρηστέον (ὅπου δέ, ὕστερον ἐροῦμεν, τό τε διὰ τί εἴρηται· ἐπὶ τὸ μεῖζον γὰρ ἐξαλλάττει τοῦ πρέποντος), τὸ δὲ κύριον καὶ τὸ οἰκεῖον καὶ μεταφορὰ μόνα χρήσιμα πρὸς τὴν τῶν ψιλῶν λόγων λέξιν. Σημεῖον δ' ὅτι τούτοις μόνοις πάντες χρῶνται· πάντες γὰρ μεταφοραῖς διαλέγονται καὶ τοῖς οἰκείοις καὶ τοῖς κυρίοις, ὥστε δῆλον ὡς ἂν εὖ ποιῇ τις, ἔσται τε ξενικὸν καὶ λανθάνειν ἐνδέχεται καὶ σαφηνιεῖ. Αὕτη δ' ἦν ἡ τοῦ ῥητορικοῦ λόγου ἀρετή.* Τῶν δ' ὀνομάτων τῷ μὲν σοφιστῇ ὁμωνυμίαι χρήσιμοι (παρὰ ταύτας γὰρ κακουργεῖ), τῷ ποιητῇ δὲ συνωνυμίαι, λέγω δὲ κύριά τε καὶ 1405a συνώνυμα οἷον τὸ πορεύεσθαι καὶ τὸ βαδίζειν· ταῦτα γὰρ ἀμφότερα καὶ κύρια καὶ συνώνυμα ἀλλήλοις.*

Τί μὲν οὖν τούτων ἕκαστόν ἐστι, καὶ πόσα εἴδη μεταφορᾶς, καὶ ὅτι τοῦτο πλεῖστον δύναται καὶ ἐν ποιήσει καὶ ἐν λόγοις, [αἱ μεταφοραί,] εἴρηται, καθάπερ ἐλέγομεν, ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς· τοσούτῳ δ' ἐν λόγῳ δεῖ μᾶλλον φιλοπονεῖσθαι περὶ αὐτῶν, ὅσῳ ἐξ ἐλαττόνων βοηθημάτων ὁ λόγος ἐστὶ τῶν μέτρων. Καὶ τὸ σαφὲς καὶ τὸ ἡδὺ καὶ τὸ ξενικὸν ἔχει μάλιστα ἡ μεταφορά, καὶ λαβεῖν οὐκ ἔστιν αὐτὴν παρ' ἄλλου. Δεῖ δὲ καὶ τὰ ἐπίθετα καὶ τὰς μεταφορὰς ἁρμοττούσας λέγειν. Τοῦτο δ' ἔσται ἐκ τοῦ ἀνάλογον· εἰ δὲ μή,

---

1. Γλῶτται=λέξεις ξενικαί, παράδοξοι, ἀσυνήθεις.

προσποιημέναι. Τὸ τέχνασμα τοῦτο ἐπιτυγχάνεται εὔκολα, ὅταν συνθέτῃ κανεὶς τὸν λόγον του ἐκλέγων τὰς φράσεις του ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους ὅρους τῆς συνομιλίας. Αὐτὸ κάμνει ὁ Εὐριπίδης καὶ εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ἔδωσε τὸ παράδειγμα τοῦτο.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀνόματα καὶ ρήματα, ὑπάρχουν δὲ τόσα εἴδη ὀνομάτων ὅσα ἐξεθέσαμεν εἰς τὴν περὶ ποιητικῆς πραγματείαν μας, δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμεν ἀσυνήθεις[1] καὶ συνθέτους λέξεις ἢ νεολογισμοὺς παρὰ σπανίως καὶ εἰς ὀλίγας περιπτώσεις· πότε; θὰ τὸ ἐκθέσωμεν κατωτέρω, τὸ διατὶ δὲ τὸ ἐξεθέσαμεν ἤδη· διότι μὲ τὴν μεγαληγορίαν ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τὸ πρέπον μέτρον. Εἰς τὸν πεζὸν λόγον ταιριάζει μόνον ἡ κυριολεξία, ὁ συνήθως χρησιμοποιούμενος ὅρος καὶ ἡ μεταφορά· ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι ὅλοι αὐτὰ καὶ μόνα χρησιμοποιοῦν. Πράγματι ὅλοι χρησιμοποιοῦν μεταφορὰς εἰς τὴν συνομιλίαν, καθὼς καὶ εἰς τοὺς συνήθεις καὶ κυριολεκτικοὺς ὅρους. Ἑπομένως εἶναι φανερὸν ὅτι ἐκεῖνος ποὺ τὰ χρησιμοποιεῖ ὅλα αὐτὰ καλῶς, καὶ πρωτότυπος θὰ φανῇ καὶ δὲν θὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν εἰς τοὺς ἀκροατάς του τὸ περίτεχνον τοῦ λόγου του καὶ σαφὴς θὰ εἶναι. Τοῦτο δέ, καθὼς εἴπαμεν, εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ ρητορικοῦ λόγου. Ἀπὸ τὰ ὀνόματα δὲ εἰς μὲν τὸν σοφιστὴν χρήσιμα εἶναι τὰ ὁμώνυμα, διότι αὐτὰ τὸν βοηθοῦν εἰς τὸ νὰ διαστρέφῃ τὸ νόημα, εἰς δὲ τὸν ποιητὴν τὰ συνώνυμα. καὶ μ' αὐτὸ ἐννοῶ τὰς λέξεις ἐκείνας ποὺ εἶναι καὶ κυριολεκτικαὶ καὶ συνώνυμοι· λ. χ τὸ πορεύεσθαι καὶ τὸ βαδίζειν. Πράγματι αἱ δύο αὗται λέξεις καὶ κυριολεκτικαὶ εἶναι καὶ συνώνυμοι μεταξύ των.

Τί σημαίνει ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, πόσα εἴδη μεταφορῶν ὑπάρχουν καὶ πόσον μεγάλη εἶναι ἡ δύναμις τῶν μεταφορῶν τόσον εἰς τὴν ποίησιν ὅσον καὶ εἰς τὸν πεζὸν λόγον, καθὼς εἴπαμεν, ἐξετέθη εἰς τὴν περὶ ποιητικῆς πραγματείαν μας. Πρέπει δὲ εἰς τὸν πεζὸν λόγον τόσον μᾶλλον νὰ ἐπιμελούμεθα τῶν σημείων αὐτῶν καθ' ὅσον ὁ πεζὸς λόγος ἔχει πολὺ ὀλιγώτερα ὅπλα παρὰ ὁ ποιητικός. Ἀκόμη δὲ ἡ σαφήνεια, τὸ ἐπαγωγὸν τοῦ λόγου καὶ ἡ πρωτοτυπία βασίζονται εἰς τὴν μεταφορὰν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ἐπιτύχωμεν μὲ ἄλλα μέσα. Πρέπει δὲ νὰ χρησιμοποιοῦμεν ἐκεῖνα τὰ ἐπίθετα καὶ ἐκείνας τὰς μεταφορὰς ποὺ ταιριάζουν εἰς τὸ θέμα μας. Τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται, ὅταν

ἀπρεπὲς φανεῖται διὰ τὸ παρ' ἄλληλα τὰ ἐναντία μάλιστα φαίνεσθαι. Ἀλλὰ δεῖ σκοπεῖν, ὡς νέῳ φοινικίς, οὕτω γέροντι τί· οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ πρέπει ἐσθής. Καὶ ἐάν τε κοσμεῖν βούλῃ, ἀπὸ τοῦ βελτίονος τῶν ἐν ταὐτῷ γένει φέρειν τὴν μεταφοράν, ἐάν τε ψέγειν, ἀπὸ τῶν χειρόνων. λέγω δ' οἷον, ἐπεὶ τὰ ἐναντία ἐν τῷ αὐτῷ γένει, τὸ φάναι τὸν μὲν πτωχεύοντα εὔχεσθαι τὸν δὲ εὐχόμενον πτωχεύειν, ὅτι ἄμφω αἰτήσεις, τὸ εἰρημένον ἐστὶ ποιεῖν, ὡς καὶ Ἰφικράτης Καλλίαν μητραγύρτην [ἀλλ' οὐ δᾳδοῦχον.], ὁ δὲ ἔφη ἀμύητον αὐτὸν εἶναι· οὐ γὰρ ἂν μητραγύρτην αὐτὸν καλεῖν, ἀλλὰ δᾳδοῦχον· ἄμφω γὰρ περὶ θεόν, ἀλλὰ τὸ μὲν τίμιον τὸ δὲ ἄτιμον. Καὶ ὁ μὲν διονυσοκόλακας, αὐτοὶ δ' αὑτοὺς τεχνίτας καλοῦσιν· ταῦτα δ' ἄμφω μεταφορά, ἡ μὲν ῥυπαινόντων ἡ δὲ τοὐναντίον. Καὶ οἱ μὲν λῃσταὶ αὑτοὺς ποριστὰς καλοῦσι νῦν· διὸ ἔξεστι λέγειν τὸν ἀδικήσαντα μὲν ἁμαρτάνειν, τὸν δ' ἁμαρτάνοντα ἀδικῆσαι, καὶ τὸν κλέψαντα καὶ λαβεῖν καὶ πορθῆσαι. Τὸ δὲ ὡς ὁ Τήλεφος Εὐριπίδου φησίν,

κώπης ἀνάσσων κἀποβὰς εἰς Μυσίαν,

ἀπρεπές, ὅτι μεῖζον τὸ ἀνάσσειν ἢ κατ' ἀξίαν· οὐ κέκλεπται οὖν. Ἔστιν δὲ καὶ ἐν ταῖς συλλαβαῖς ἁμαρτία, ἐὰν μὴ ἡδεί-

---

1. *Δαδοῦχος* ἦτο ὁ θρησκευτικὸς λειτουργὸς ποὺ ἐκράτει εἰς συμβολικὴν ἀναζήτησιν τῆς Περσεφόνης δᾷδα ἢ πυρσὸν κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Ὁ Καλλίας ἦτο δᾳδοῦχος, ἀλλὰ περιφρονητικὰ ὁ Ἰφικράτης τὸν ἀπεκάλεσε *μητραγύρτην*. Μητραγύρται ἦσαν πλανόδιοι ἐπαιτοῦντες ἱερεῖς τῆς Κυβέλης, μητρὸς τῶν θεῶν.

2. *Διονυσοκόλακες* ἀπεκαλοῦντο χοροϊδευτικὰ οἱ τεχνῖται τῆς σκηνῆς.

3. Τραγῳδία ἀπολεσθεῖσα.

κρατοῦμεν τὴν πρέπουσαν ἀναλογίαν "Όταν αὐτὸ δὲν συμβαίνῃ, ἡ μεταφορὰ θὰ φαίνεται ἄτοπος, διότι ἡ διαφορὰ μεταξὺ δύο πραγμάτων ἀντιθέτων γίνεται περισσότερον καταφανής, ὅταν τὰ τοποθετήσωμεν τὸ ἕνα κοντὰ στὸ ἄλλο. Πρέπει ὅμως νὰ ἐξετάζωμεν, ὅταν ὁ νέος φορῇ κόκκινην ἐσθῆτα, τί πρέπει νὰ φορέσῃ ὁ γέρος. Διότι φυσικὰ δὲν ταιριάζει καὶ εἰς τοὺς δύο ἡ ἰδία ἐσθής. Ἔτσι, ὅταν θέλῃς νὰ ἐξυψώσῃς, πρέπει νὰ χρησιμοποιῇς διὰ τὴν μεταφορὰν ὅ,τι καλύτερον ὑπάρχει εἰς αὐτὸ τὸ γένος τῶν πραγμάτων (περὶ τῶν ὁποίων πραγματεύεσαι), ὅταν δὲ θέλῃς νὰ κατηγορήσῃς, νὰ χρησιμοποιῇς ὅ,τι χειρότερον ὑπάρχει. Μὲ αὐτὸ ἐννοῶ ὅτι, ἐπειδὴ εἰς κάθε γένος πραγμάτων ὑπάρχουν δύο ἄκρα ἀντίθετα, ἂν λ. χ. εἰπῇ κανεὶς γιὰ ἕνα ζητιάνο ὅτι ἁπλῶς παρακαλεῖ, ἢ ἀντιθέτως γιὰ ἕναν ποὺ παρακαλεῖ εἰπῇ ὅτι ζητιανεύει, τοῦτο δὲ ἐπειδὴ τὸ πρόσωπον περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ζητεῖ κάτι, καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις ἐφαρμόζει αὐτὸ ποὺ ἐξέθεσεν. Ἔτσι καὶ ὁ Ἰφικράτης ἀπεκάλεσε τὸν Καλλίαν μητραγύρτην καὶ ὄχι δᾳδοῦχον', αὐτὸς δὲ ἀπήντησεν ὅτι ὁ Ἰφικράτης εἶναι ἀμύητος, διότι ἀλλιῶς δὲν θὰ τὸν ἀπεκάλει μητραγύρτην ἀλλὰ δᾳδοῦχον. Πράγματι καὶ αἱ δύο αὐταὶ λέξεις σχετίζονται μὲ τὴν θείαν λατρείαν, ἀλλὰ ἡ μὲν μία εἶναι τιμητική, ἡ δὲ ἄλλη ἐξευτελιστική. Ἐπίσης ἄλλοι μὲν ὀνομάζουν ὡρισμένους ἐπαγγελματίας διονυσοκόλακας, ἐνῶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι χαρακτηρίζουν τοὺς ἑαυτούς των ὡς καλλιτέχνας"· καὶ αἱ δύο λέξεις αὐταὶ εἶναι μεταφορικαί, ἀλλὰ ἡ μὲν πρώτη χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ἐκείνους ποὺ θέλουν νὰ ἐξευτελίσουν τὸ ἐπάγγελμα, ἡ δὲ ἄλλη πρὸς ἀντίθετον σκοπόν. Ἐπίσης οἱ λησταὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας ἀποκαλοῦνται πορισταί. Καὶ γι' αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ εἴπουμε εἰς τὸν λόγον μας δι' ἐκεῖνον μὲν ποὺ διέπραξεν ἀδίκημα, ἁπλῶς ὅτι ἔσφαλεν, ἀντιθέτως δὲ δι' ἐκεῖνον ποὺ ἁπλῶς ἔσφαλεν, ὅτι διέπραξεν ἀδίκημα. Ἐπίσης (ἀναλόγως τῆς καλῆς ἢ κακῆς διαθέσεώς μας) μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ κεῖνον ποὺ ἔκλεψεν ὅτι ἁπλῶς ἐπῆρεν ἢ ὅτι ἐλεηλάτησε. Εἰς τὸν στίχον ὅμως τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὸν Τήλεφον"

«ὁ βασιλιὰς τοῦ κουπιοῦ ποὺ ξεκίνησε γιὰ τὴν Μυσίαν»

ἡ μεταφορὰ εἶναι ἄτοπος, διότι ἡ λέξις «βασιλιὰς» εἶναι ὑψηλοτέρα ἀπὸ ὅ,τι ταιριάζει εἰς τὸ θέμα· ἑπομένως ὁ ποιητὴς δὲν κατώρθωσε νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητον τὸ τέχνασμα ποὺ χρησιμοποιεῖ. Σφάλμα ἐπίσης ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ εἰς τὰς συλλαβάς,

ας ᾗ σημεῖα φωνῆς, οἷον Διονύσιος προσαγορεύει ὁ χαλκοῦς ἐν τοῖς ἐλεγείοις κραυγὴν Καλλιόπης τὴν ποίησιν, ὅτι ἄμφω φωναί· φαύλη δὲ ἡ μεταφορὰ ταῖς ἀσήμοις φωναῖς. Ἔτι δὲ οὐ πόρρωθεν δεῖ ἀλλ᾽ ἐκ τῶν συγγενῶν καὶ τῶν ὁμοειδῶν μεταφέρειν τὰ ἀνώνυμα ὠνομασμένως, ὃ λεχθὲν δῆλόν ἐστιν ὅτι συγγενές, οἷον ἐν τῷ αἰνίγματι τῷ εὐδοκιμοῦντι

1405b *ἄνδρ᾽ εἶδον πυρὶ χαλκὸν ἐπ᾽ ἀνέρι κολλήσαντα·*

ἀνώνυμον γὰρ τὸ πάθος, ἔστι δ᾽ ἄμφω πρόσθεσίς τις· κόλλησιν τοίνυν εἶπε τὴν τῆς σικύας προσβολήν. Καὶ ὅλως ἐκ τῶν εὖ ᾐνιγμένων ἔστι μεταφορὰς λαβεῖν ἐπιεικεῖς· μεταφοραὶ γὰρ αἰνίττονται, ὥστε δῆλον ὅτι εὖ μετενήνεκται. Καὶ ἀπὸ καλῶν· κάλλος δὲ ὀνόματος τὸ μὲν ὥσπερ Λικύμνιος λέγει, ἐν τοῖς ψόφοις ἢ τῷ σημαινομένῳ, καὶ αἶσχος δὲ ὡσαύτως. Ἔτι δὲ τρίτον . . . ὃ λύει τὸν σοφιστικὸν λόγον· οὐ γὰρ ὥς ἔφη Βρύσων οὐθένα αἰσχρολογεῖν, εἴπερ τὸ αὐτὸ σημαίνει τόδε ἀντὶ τοῦδε εἰπεῖν· τοῦτο γάρ ἐστιν ψεῦδος· ἔστιν γὰρ ἄλλο ἄλλου κυριώτερον καὶ ὁμοιωμένον μᾶλλον καὶ οἰκειότερον τῷ ποιεῖν τὸ πρᾶγμα πρὸ ὀμμάτων. Ἔτι οὐχ ὁμοίως ἔχον σημαίνει τόδε καὶ τόδε, ὥστε καὶ οὕτως ἄλλου ἄλλο κάλλιον καὶ αἴσχιον θετέον· ἄμφω μὲν γὰρ τὸ καλὸν ἢ τὸ αἰσχρὸν σημαίνουσιν, ἀλλ᾽ οὐχ ᾗ καλὸν ἢ οὐχ ᾗ αἰσχρόν· ἢ ταῦτα μέν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἧττον. Τὰς δὲ

---

1 Ρήτωρ καὶ ποιητὴς ποὺ ἀπεκλήθη χαλκοῦς ἐπειδὴ εἶχε προτείνει εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ καθιερώσουν χάλκινον νόμισμα. Βλ. Ἀθηναίου «Δειπνοσοφιστὰς» ΙΕ.

2. *Καλλιόπη*, μοῦσα τῆς ποιήσεως.

3. Τὸ ἀνωτέρω αἴνιγμα ἐσήμαινε τὴν βεντούζα. Οἱ βεντοῦζες κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν ἀπὸ χαλκόν.

4. Ρήτωρ, φίλος τοῦ Γοργίου.

5. Ἐδῶ λείπει ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὸ κείμενον.

6. Ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ δεύτερα «Ἀναλυτικὰ» Α 9 καὶ εἰς τὸν «Σοφιστῶν ἔλεγχον» ΙΑ.

ἐὰν αὐταὶ δὲν παριστάνουν εὐαρέστους ἤχους. Ἔτσι ὁ Διονύσιος ὁ Χαλκοῦς [1] ὀνομάζει τὴν ποίησιν κραυγὴν (ἀντὶ τραγούδι) τῆς Καλλιόπης [2], ἐπειδὴ τάχα καὶ ἡ κραυγὴ καὶ τὸ τραγούδι εἶναι φωναί· ἐν τούτοις ἡ μεταφορὰ δὲν εἶναι ἐπιτυχημένη, διότι ἀναφέρεται εἰς ἤχους ὄχι μελωδικούς. Ἐπὶ πλέον αἱ μεταφοραὶ δὲν πρέπει νὰ συντίθενται ἀπὸ ὅλως διόλου ἀπομακρυσμένα στοιχεῖα, ἀλλὰ ἀπὸ συγγενικὰ καὶ ὁμοειδῆ, εἰς τρόπον ὥστε τὰ πράγματα ποὺ δὲν κατονομάζονται νὰ χαρακτηρίζωνται μὲ ἕνα ὄνομα, ποὺ προδήλως ἀνήκει εἰς τὸ ἴδιον μὲ αὐτὰ γένος. Αὐτὸ συμβαίνει εἰς τὸ γνωστὸν αἴνιγμα

«Ἕνας ἄνθρωπος κολλάει τὸ μπακίρι μὲ φωτιὰ
πάνω σ' ἕναν ἄλλον ἄνθρωπο».

Πράγματι, εἰς τὸ αἴνιγμα αὐτὸ δὲν κατονομάζεται τί ἀκριβῶς συμβαίνει, εἶναι ὅμως φανερὸν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἐφαρμογῆς ἑνὸς ἀντικειμένου ἐπάνω εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ὁ συνθέτης τοῦ αἰνίγματος ὀνομάζει κόλλημα τὸ βάλσιμο τῆς βεντούζας [3]. Καὶ γενικὰ εἰς τὰ ἐπιτυχῆ αἰνίγματα εἶναι δυνατὸν νὰ βροῦμε καταλλήλους μεταφοράς. Πράγματι, αἱ μεταφοραὶ ἀποτελοῦν εἶδος ὑπαινιγμοῦ καὶ ἔτσι καταλαβαίνομεν ἂν ἡ μεταφορὰ εἶναι ἐπιτυχής. Ἐπίσης τὰς μεταφορὰς πρέπει νὰ τὰς ἐκλέγωμεν μεταξὺ τῶν ὡραίων ἐκφράσεων. Ἡ δὲ ὡραιότης μιᾶς λέξεως, καθὼς λέγει ὁ Λικύμνιος [4], σύγκειται εἴτε εἰς τοὺς ἤχους ποὺ τὴν ἀποτελοῦν, εἴτε εἰς τὴν σημασίαν της, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀσχήμια τῶν λέξεων ἀπὸ τὰ ἴδια στοιχεῖα συνίσταται. Τρίτον δὲ . . . [5] πρᾶγμα ποὺ ἀνατρέπει τὰ σοφίσματα. Διότι δὲν εἶναι ὀρθὸν ἐκεῖνο ποὺ εἶπεν ὁ Βρύσων [6], ὅτι τάχα, ἐὰν δύο λέξεις ἔχουν τὴν ἰδίαν σημασίαν, εἶναι ἐξ ἴσου ὡραῖον τὸ νὰ χρησιμοποιήσωμεν εἴτε τὴν μίαν εἴτε τὴν ἄλλην. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς εἶναι ψευδής, διότι πάντοτε ἡ μία λέξις θὰ εἶναι κυριολεκτικωτέρα ἀπὸ τὴν ἄλλην συνώνυμόν της καὶ πιὸ ταιριαστὴ καὶ θὰ ἠμπορῇ καλύτερα νὰ παρουσιάσῃ ζωντανὸν τὸ γεγονὸς ἐμπρὸς στὰ μάτια μας. Ἀκόμη δὲ ποτὲ μία λέξις δὲν θὰ ἔχῃ ἐν συγκρίσει πρὸς κάποιαν ἄλλην ἐντελῶς τὴν ἰδίαν σημασίαν καὶ ἔτσι κατ' ἀνάγκην ἡ μία θὰ εἶναι ὡραιοτέρα ἢ ἀσχημοτέρα ἀπὸ τὴν ἄλλην. Διότι πάντως καὶ αἱ δύο θὰ σημαίνουν κάτι ὡραῖον ἢ ἄσχημον, ὄχι ὅμως διότι ἡ ἔννοιά των ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὡραίου ἢ τοῦ ἀσχήμου, ἤ, ἐὰν αὐτὸ συμβαίνῃ, πάντως

μεταφορὰς ἐντεῦθεν οἰστέον, ἀπὸ καλῶν ἢ τῇ φωνῇ ἢ τῇ δυνάμει ἢ τῇ ὄψει ἢ ἄλλῃ τινὶ αἰσθήσει. Διαφέρει δ' εἰπεῖν, οἷον ῥοδοδάκτυλος ἠὼς μᾶλλον ἢ φοινικοδάκτυλος, ἢ ἔτι φαυλότερον ἐρυθροδάκτυλος. Καὶ ἐν τοῖς ἐπιθέτοις ἔστιν μὲν τὰς ἐπιθέσεις ποιεῖσθαι ἀπὸ φαύλου ἢ αἰσχροῦ, οἷον ὁ μητροφόντης, ἔστι δ' ἀπὸ τοῦ βελτίονος, οἷον ὁ πατρὸς ἀμύντωρ καὶ ὁ Σιμωνίδης, ὅτε μὲν ἐδίδου μισθὸν ὀλίγον αὐτῷ ὁ νικήσας τοῖς ὀρεῦσιν, οὐκ ἤθελε ποιεῖν ὡς δυσχεραίνων εἰς ἡμιόνους ποιεῖν, ἐπεὶ δ' ἱκανὸν ἔδωκεν, ἐποίησε

χαίρετ' ἀελλοπόδων θύγατρες ἵππων·

καίτοι καὶ τῶν ὄνων θυγατέρες ἦσαν Ἔτι τὸ αὐτὸ ὑποκορίζεσθαι· ἔστιν δὲ ὁ ὑποκορισμὸς ὃς ἔλαττον ποιεῖ καὶ τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, ὥσπερ καὶ ὁ Ἀριστοφάνης σκώπτων ἐν τοῖς Βαβυλωνίοις, ἀντὶ μὲν χρυσίου χρυσιδάριον, ἀντὶ δ' ἱματίου ἱματιδάριον, ἀντὶ δὲ λοιδορίας λοιδορημάτιον καὶ νοσημάτιον. Εὐλαβεῖσθαι δὲ δεῖ καὶ παρατηρεῖν ἐν ἀμφοῖν τὸ μέτριον.

3. *Τὰ δὲ ψυχρὰ ἐν τέτταρσι γίγνεται κατὰ τὴν λέξιν,* **(I)** *ἔν τε τοῖς διπλοῖς ὀνόμασιν, οἷον Λυκόφρων τὸν πολυπρόσωπον οὐρανὸν τῆς μεγαλοκορύφου γῆς καὶ ἀκτὴν δὲ στενοπόρον, καὶ ὡς Γοργίας [ὠνόμαζεν] πτωχόμουσος κόλαξ,*
1406a *ἐπιορκήσαντας καὶ κατευορκήσαντας. Καὶ ὡς Ἀλκιδάμας μένους μὲν τὴν ψυχὴν πληρουμένην, πυρίχρων δὲ τὴν ὄψιν γιγνομένην, καὶ τελεσφόρον ᾠήθη τὴν προθυμίαν αὐτῶν γε-*

---

1. Κωμωδία ἀπολεσθεῖσα.

2 Ποιητὴς τοῦ Γ' αἰῶνος, γεννηθεὶς εἰς Χαλκίδα. Τὸ τραγικὸν ποίημά του «Ἀλεξάνδρα» ἐθεωρεῖτο ὑπόδειγμα σκοτεινοῦ καὶ ψυχροῦ ὕφους.

θὰ ὑπάρχῃ κάποια ποσοτικὴ διαφορὰ μεταξύ των. Ἰδοὺ λοιπὸν ποίας λέξεις πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμεν διὰ τὰς μεταφοράς: ἐκείνας ποὺ εἶναι ὡραῖαι εἴτε ὡς πρὸς τὸν ἦχον εἴτε ὡς πρὸς τὸ νόημα εἴτε ὡς πρὸς τὴν ὄψιν εἴτε ὡς πρὸς ἄλλην αἰσθητὴν ἰδιότητά των. Ἔτσι ὑπάρχει διαφορὰ ἂν τὴν Ἠὼ τὴν χαρακτηρίσωμεν ροδοδάκτυλον, πρᾶγμα ποὺ εἶναι προτιμότερον, ἢ πορφυροδάκτυλον ἤ, τὸ χειρότερον, ἐρυθροδάκτυλον. Ἐπίσης καὶ τὰ ἐπίθετα ἠμποροῦμεν νὰ τὰ ἐκλέγωμεν εἴτε κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν κακὴν ὄψιν τοῦ πράγματος, ὅπως ὅταν εἰς τὸν Ὀρέστην δίδωμεν τὸ ἐπίθετον «μητροκτόνος», εἴτε ἀπὸ τὴν καλὴν ὄψιν, ὅταν αὐτὸν τὸν ἴδιον χαρακτηρίζωμεν ὡς ἐκδικητὴν τοῦ πατέρα του. Καὶ ὁ ποιητὴς Σιμωνίδης, ὅταν κάποιος, ποὺ ἐνίκησεν εἰς τοὺς ἀγῶνας μουλαριῶν, τοῦ ἐζητοῦσε νὰ τοῦ συνθέσῃ ἀντὶ μικρᾶς ἀμοιβῆς ἐπαινετικὸν ποίημα, ἠρνεῖτο, διότι ἔλεγεν ὅτι τοῦ ἤρχετο ἄσχημα νὰ γράψῃ ποίημα γιὰ μουλάρια. Ὅταν ὅμως ηὔξησε τὴν ἀμοιβήν, ἔγραψε τὸ ποίημα ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν στίχον:

«Γειά σας, θυγατέρες τῶν ἀνεμοπόδαρων ἀλόγων»,

μολονότι βέβαια τὰ μουλάρια εἶναι θυγατέρες ὄχι μόνον τῶν ἀλόγων, ἀλλὰ καὶ τῶν γαϊδάρων.

Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ὑποκοριστικῶν. Τὸ ὑποκοριστικὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μικραίνει τὴν σημασίαν καὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ἔτσι ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τοὺς «Βαβυλωνίους» του¹ κοροϊδευτικὰ ὀνομάζει τὸ μὲν χρῆμα «παραδάκι», τὸ ροῦχο «ρουχαλάκι», τὴν βρισιὰ «πραγματάκι», τὴν ἀρρώστεια «ἀδιαθεσούλα». Πάντως καὶ τὰ ὑποκοριστικὰ πρέπει νὰ τὰ χρησιμοποιῇ κανεὶς μὲ φρόνησιν καὶ πρέπει νὰ κρατῇ τὸ μέτρον εἰς τὴν χρησιμοποίησιν εἴτε τοῦ κυρίου ὅρου εἴτε τοῦ ὑποκοριστικοῦ.

3. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΥΦΟΥΣ

Τὸ λεκτικὸν εἶναι ψυχρὸν εἰς τέσσαρας περιπτώσεις· πρῶτον μὲν ὅταν γίνεται χρῆσις συνθέτων λέξεων, ὅπως ὁ Λυκόφρων² ἔλεγε τὸν οὐρανὸν «πολυπρόσωπον», τὴν γῆν «μεγαλοκόρυφον», τὴν ἀκτὴν «στενοπόρον»· ἐπίσης ὁ Γοργίας ἔλεγε τὸν κόλακα «πτωχόμουσον», μετεχειρίζετο δὲ συγχρόνως διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ πατοῦσαν τὸν ὅρκον τους, τὰς λέξεις «ἐπιορκήσαντας» καὶ «κατευορκήσαντας». Ἐπίσης ὁ Ἀλκιδάμας ἔλεγεν ὅτι «ἡ μὲν ψυχὴ ἦτο γεμάτη θυμόν, ἡ ὄψις ἔγινε πυρίχρως» καὶ ἐχαρακτήριζε τὴν προθυμίαν τῶν ἡρώων του

νήσεσθαι, καὶ τελεσφόρον τὴν πειθὼ τῶν λόγων κατέστησεν, καὶ κυανόχρων τὸ τῆς θαλάττης ἔδαφος· πάντα ταῦτα γὰρ ποιητικὰ διὰ τὴν δίπλωσιν φαίνεται. Μία μὲν οὖν αὕτη αἰτία, μία δὲ (II) *τὸ χρῆσθαι γλώτταις, οἷον Λυκόφρων Ξέρξην πέλωρον ἄνδρα, καὶ Σκίρων σίννις ἀνήρ, καὶ Ἀλκιδάμας ἄθυρμα τῇ ποιήσει, καὶ τὴν τῆς φύσεως ἀτασθαλίαν, καὶ ἀκράτῳ τῆς διανοίας ὀργῇ τεθηγμένον.* (III) *Τρίτον δ' ἐν τοῖς ἐπιθέτοις τὸ ἢ μακροῖς ἢ ἀκαίροις ἢ πυκνοῖς χρῆσθαι· ἐν μὲν γὰρ ποιήσει πρέπει γάλα λευκὸν εἰπεῖν, ἐν δὲ λόγῳ τὰ μὲν ἀπρεπέστερα, τὰ δέ, ἂν ᾖ κατακορῆ, ἐξελέγχει καὶ ποιεῖ φανερὸν ὅτι ποίησις ἐστίν, ἐπεὶ δεῖ γε χρῆσθαι αὐτοῖς· ἐξαλλάττει γὰρ τὸ εἰωθὸς καὶ ξενικὴν ποιεῖ τὴν λέξιν. Ἀλλὰ δεῖ στοχάζεσθαι τοῦ μετρίου, ἐπεὶ μεῖζον ποιεῖ κακὸν τοῦ εἰκῇ λέγειν· ἡ μὲν γὰρ οὐκ ἔχει τὸ εὖ, ἡ δὲ τὸ κακῶς. Διὸ τὰ Ἀλκιδάμαντος ψυχρὰ φαίνεται· οὐ γὰρ ἡδύσματι χρῆται ἀλλ' ὡς ἐδέσματι τοῖς ἐπιθέτοις, οὕτω πυκνοῖς καὶ μείζοσι καὶ ἐπὶ δήλοις, οἷον οὐχ ἱδρῶτα ἀλλὰ τὸν ὑγρὸν ἱδρῶτα, καὶ οὐκ εἰς Ἴσθμια ἀλλ' εἰς τὴν τῶν Ἰσθμίων πανήγυριν, καὶ οὐχὶ νόμους ἀλλὰ τοὺς τῶν πόλεων βασιλεῖς νόμους, καὶ οὐ δρόμῳ ἀλλὰ δρομαίᾳ τῇ τῆς ψυχῆς ὁρμῇ, καὶ οὐχὶ μουσεῖον ἀλλὰ τὸ τῆς φύσεως παραλαβὼν μουσεῖον, καὶ σκυθρωπὸν τὴν φροντίδα τῆς ψυχῆς, καὶ οὐ χάριτος ἀλλὰ πανδήμου χάριτος δημιουργὸς καὶ*

---

1. Ἰδοὺ ἕνα σκοτεινὸν καὶ σχεδὸν ἀκατανόητον χωρίον, τὸ ὁποῖον κανεὶς ἕως τώρα δὲν ἀπέδωκεν ἱκανοποιητικὰ καὶ γεννᾷ ζητήματα πάντοτε εἰς τοὺς σχολιαστὰς καὶ τοὺς μεταφραστὰς τοῦ Ἀριστοτέλους.

ὡς τελεσφόρον, καθὼς καὶ τὴν πειστικότητα τῶν λόγων των, ἐπίσης δὲ ὠνόμαζε κυανόχρων τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης. Ὅλα δμως αὐτὰ τὰ ἐπίθετα, προδήλως ἐπειδὴ εἶναι σύνθετα, ταιριάζουν εἰς τὸν ποιητικὸν λόγον. Αὐτὴ εἶναι ἡ μία αἰτία, ποὺ καθιστᾷ ψυχρὸν τὸ ὕφος, ἄλλη δὲ εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τελείως παραδόξων χαρακτηρισμῶν. Ἔτσι ὁ μὲν Λυκόφρων ὠνόμαζε τὸν Ξέρξην «ἄνθρωπον κολοσσόν», ὁ δὲ Σκίρων «ἄνθρωπον μάστιγα» Ἐπίσης ὁ Ἀλκιδάμας μετατρέπει τὴν ποίησιν σὲ παιγνίδι, ὅταν ὁμιλῇ περὶ ἀτασθαλίας τῆς φύσεως ἢ ὅταν λέγῃ ὅτι ἕνας ἄνθρωπος ἐκεντρίζετο ἀπὸ τὴν ἀσυγκράτητον ὀργὴν τῆς διανοίας του. Τρίτος λόγος ψυχρότητος τοῦ ὕφους εἶναι ἡ χρησιμοποίησις ἐπιθέτων ποὺ ἔχουν μακρινὴν μόνον σχέσιν μὲ τὸ οὐσιαστικὸν ἢ δὲν εἶναι ἐπίκαιρα, ἢ ἀκόμη ἡ χρησιμοποίησις πολλῶν ἐπιθέτων μαζί Πράγματι, εἰς μὲν τὸν ποιητικὸν λόγον ταιριάζει νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ γάλα ὡς λευκόν, ἐνῶ εἰς τὸν πεζὸν ἄλλοτε μὲν δὲν ταιριάζουν καθόλου τὰ ἐπίθετα, ἄλλοτε πάλιν, ὅταν ἀποτελοῦν πλεονεξίαν, προδίδουν καὶ φανερώνουν ὅτι πρόκειται περὶ προσπαθείας γιὰ νὰ δημιουργηθῇ περίτεχνον ὕφος. Πάντως πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται βέβαια καὶ τὰ ἐπίθετα, διότι ἔτσι ὁ ρήτωρ ξεφεύγει τὰ τετριμμένα καὶ δίδει πρωτοτυπίαν εἰς τὸν λόγον του. Ἀλλὰ πρέπει πάντοτε νὰ φροντίζῃ νὰ κρατῇ τὸ πρέπον μέτρον εἰς τὴν χρησιμοποίησίν των, διότι ἀλλέως κάμνει μεγαλύτερον κακὸν παρὰ ἐὰν ὡμιλοῦσε ὅλως διόλου ἄτεχνα. Πράγματι ὁ λόγος μὲν ποὺ εἶναι γραμμένος χωρὶς καμμίαν τέχνην δὲν εἶναι ὡραῖος, ἐνῶ ἐκεῖνος ποὺ εἶναι γραμμένος μὲ ὑπερβολικὴν ἐπιτήδευσιν εἶναι ἄσχημος. Καὶ γι' αὐτὸ αἱ ἐκφράσεις ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀλκιδάμας εἶναι προδήλως ψυχραί· διότι εἰς τὸ ὕφος του τὰ ἐπίθετα δὲν ἀποτελοῦν ἁπλῶς τὸ καρύκευμα, ἀλλὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ φαγητόν. Τόσον πολλαπλᾶ καὶ ὑπερβολικὰ καὶ περὶ πραγμάτων ποὺ εἶναι αὐτονόητα εἶναι τὰ ἐπίθετά του. Ἔτσι δὲν λέγει «ὁ ἱδρώτας», ἀλλὰ «ὁ ὑγρὸς ἱδρώτας», δὲν λέγει «εἰς τὰ Ἴσθμια», ἀλλὰ «εἰς τὴν πανήγυριν τῶν Ἰσθμίων», δὲν λέγει «οἱ νόμοι», ἀλλὰ «οἱ βασιλεῖς τῶν πόλεων νόμοι», δὲν λέγει «τὸ τρέξιμο», ἀλλὰ «ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς ποὺ μᾶς κάμνει νὰ τρέχωμεν», δὲν λέγει «τὸ μουσεῖον», ἀλλὰ «τὸ μουσεῖον τῆς φύσεως»'. Ἐπίσης ὁ ἴδιος εἰς τὰς ψυχικὰς φροντίδας προσθέτει τὸ ἐπίθετον «σκυθρωπαί», ἢ ὁμιλῶν διὰ κάποιον συγγραφέα ποὺ εἶχεν ἐπιτυχίας, δὲν τὸν χαρακτηρίζει ὡς δημιουργὸν εὐχα-

οἰκονόμος τῆς τῶν ἀκουόντων ἡδονῆς, καὶ οὐ κλάδοις ἀλλὰ τοῖς τῆς ὕλης κλάδοις [ἀπέκρυψεν], καὶ οὐ τὸ σῶμα παρήμπισχεν ἀλλὰ τὴν τοῦ σώματος αἰσχύνην, καὶ ἀντίμιμον τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιθυμίαν (τοῦτο δ' ἅμα καὶ διπλοῦν καὶ ἐπίθετον, ὥστε ποίημα γίνεται), καὶ οὕτως ἔξεδρον τὴν τῆς μοχθηρίας ὑπερβολήν. Διὸ ποιητικῶς λέγοντες τῇ ἀπρεπείᾳ τὸ γελοῖον καὶ τὸ ψυχρὸν ἐμποιοῦσι, καὶ τὸ ἀσαφὲς διὰ τὴν ἀδολεσχίαν· ὅταν γὰρ γιγνώσκοντι ἐπεμβάλλῃ, διαλύει τὸ σαφὲς τῷ ἐπισκοτεῖν· οἱ δ' ἄνθρωποι τοῖς διπλοῖς χρῶνται, ὅταν ἀνώνυμον ᾖ καὶ ὁ λόγος εὐσύνθετος, οἷον τὸ χρονο-
1406b *τριβεῖν· ἀλλ' ἂν πολύ, πάντως ποιητικόν. Διὸ χρησιμωτάτη ἡ διπλῆ λέξις τοῖς διθυραμβοποιοῖς· οὗτοι γὰρ ψοφώδεις· αἱ δὲ γλῶτται τοῖς ἐποποιοῖς· σεμνὸν γὰρ καὶ αὔθαδες...* ἡ μεταφορὰ τοῖς ἰαμβείοις· τούτοις γὰρ νῦν χρῶνται, ὥσπερ εἴρηται** (IV) *καὶ ἔτι τέταρτον τὸ ψυχρὸν ἐν ταῖς μεταφοραῖς γίνεται· εἰσὶν γὰρ καὶ μεταφοραὶ ἀπρεπεῖς, αἱ μὲν διὰ τὸ γελοῖον (χρῶνται γὰρ καὶ οἱ κωμῳδοποιοὶ μεταφοραῖς), αἱ δὲ διὰ τὸ σεμνὸν ἄγαν καὶ τραγικόν· ἀσαφεῖς δέ, ἂν πόρρωθεν. Οἷον Γοργίας χλωρὰ καὶ ἔναιμα τὰ πράγματα· σὺ δὲ ταῦτα αἰσχρῶς [μὲν] ἔσπειρας κακῶς δὲ ἐθέρισας· ποιητικῶς γὰρ ἄγαν. Καὶ ὡς Ἀλκιδάμας τὴν φιλοσοφίαν ἐπιτείχισμα τῶν νόμων, καὶ τὴν Ὀδύσσειαν καλὸν ἀνθρωπίνου βίου κάτοπτρον, καὶ οὐδὲν τοιοῦτον ἄθυρμα τῇ ποιή-*

ρίστων ἔργων, ἀλλὰ ὡς δημιουργὸν ἔργων ποὺ προκαλοῦν τὴν εὐχαρίστησιν ὅλου τοῦ λαοῦ καὶ ὡς φροντιστὴν τῆς ἡδονῆς τῶν ἀκροατῶν του. Ἐπίσης δὲν λέγει ὅτι κάποιος σκεπάστηκε μὲ κλαδιά. ἀλλὰ μὲ κλαδιὰ κομμένα ἀπὸ τὸ δένδρον, οὔτε ὅτι ἐσκέπασε τὸ σῶμα του, ἀλλ' ὅτι ἐσκέπασε τὴν ντροπὴ τοῦ σώματός του. Ἐπίσης τὴν ψυχικὴν ἐπιθυμίαν τὴν ὀνομάζει πιστὴν μιμήτριαν, αὐτὸ δὲ εἶναι συγχρόνως καὶ σύνθετον καὶ ἐπίθετον, ὥστε ἡ ἔκφρασις καταντᾷ τελείως ποιητική. Ὁ ἴδιος ἐπίσης τὴν μεγάλην κακίαν τὴν χαρακτηρίζει ὡς ἄκρον ἄωτον κακίας. Ἔτσι ὅσοι εἰς τὸν ρητορικὸν λόγον χρησιμοποιοῦν ποιητικὰς ἐκφράσεις γίνονται γελοῖοι καὶ ψυχροί, ἀκόμη δὲ ἡ πολυλογία των ἀποβαίνει εἰς βάρος τῆς σαφηνείας. Διότι ἐκεῖνος ποὺ ὁμιλεῖ περὶ ἑνὸς πράγματος γνωστοῦ εἰς τοὺς ἀκροατάς του καὶ χωρὶς λόγον τοῦ δίδει περιττοὺς χαρακτηρισμούς, διαλύει τὴν σαφῆ γνῶσιν τοῦ πράγματος τούτου καὶ τὸ σκεπάζει μὲ σκοτάδια. Καὶ ναὶ μὲν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μεταχειρίζονται καὶ συνθέτους λέξεις, ἀλλὰ τότε μόνον, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἄλλη κυριολεκτικὴ ἀπόδοσις τῆς ἐννοίας καὶ ἐπιπλέον ἡ σύνθετος λέξις εἶναι ἐπιτυχής, ὅπως λ. χ. τὸ «χρονοτριβῶ». Ἡ συχνὴ ὅμως χρησιμοποίησις συνθέτων λέξεων πάντως ἀνήκει εἰς τὸν ποιητικὸν λόγον. Καὶ γι' αὐτὸ ἡ σύνθετος λέξις εἶναι κυρίως χρήσιμος εἰς τοὺς λυρικοὺς ποιητάς, διότι αὐτοὶ ἔχουν ἀνάγκην λέξεων ἠχηρῶν, αἱ δὲ παράδοξοι καὶ ἀσυνήθεις λέξεις εἰς τοὺς ἐπικοὺς ποιητάς, ποὺ ἐπιδιώκουν τὴν μεγαλοπρεπῆ καὶ τολμηρὰν ἔκφρασιν· τέλος δὲ ἡ μεταφορὰ εἰς τοὺς δραματικοὺς ποιητάς, ποὺ καὶ σήμερα, ὅπως εἴπαμε, τὴν χρησιμοποιοῦν. Τέταρτος λόγος ψυχρότητος τοῦ ὕφους εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ὀφείλεται εἰς τὴν κακὴν χρῆσιν τῶν μεταφορῶν, διότι ὑπάρχουν καὶ μεταφοραὶ ποὺ δὲν ἔχουν τὴν θέσιν των, ἄλλαι μὲν διότι γελοιοποιοῦν τὸ θέμα (διότι πράγματι καὶ οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ χρησιμοποιοῦν μεταφοράς), ἄλλαι δὲ διότι εἶναι περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι πρέπει μεγαλοπρεπεῖς καὶ τραγικαί. Ἐπιπλέον αἱ μεταφοραὶ εἶναι ἀσαφεῖς, ὅταν ἔχουν μακρινὴν μόνον σχέσιν μὲ τὸ θέμα. Ἰδοὺ μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν Γοργίαν: «τὰ χλωρὰ καὶ ματωμένα πράγματα», «ἔσπειρες τὴν ντροπὴ καὶ ἐθέρισες τὴν κακίαν»· ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐκφράσεις εἶναι ὑπερβολικὰ ποιητικαί. Ἐπίσης ὁ Ἀλκιδάμας λέγει ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι «ἡ ἔπαλξις τῶν νόμων» καὶ ὅτι ἡ Ὀδύσσεια εἶναι «πιστὸς καθρέπτης τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου» καὶ ὅτι «δὲν

σει προσφέρων· ἅπαντα γὰρ ταῦτα ἀπίθανα διὰ τὰ εἰρημένα. Τὸ δὲ Γοργίου εἰς τὴν χελιδόνα, ἐπεὶ κατ' αὐτοῦ πετομένη ἀφῆκε τὸ περίττωμα, ἄριστα τῶν τραγικῶν· εἶπε γὰρ αἰσχρόν γε ὦ Φιλομήλα. Ὄρνιθι μὲν γάρ, εἰ ἐποίησεν, οὐκ αἰσχρόν, παρθένῳ δὲ αἰσχρόν. Εὖ οὖν ἐλοιδόρησεν εἰπὼν ὃ ἦν, ἀλλ' οὐχ ὃ ἔστιν.

4 *Ἔστιν δὲ καὶ ἡ εἰκὼν μεταφορά· διαφέρει γὰρ μικρόν· ὅταν μὲν γὰρ εἴπῃ τὸν Ἀχιλλέα*

ὡς δὲ λέων ἐπόρουσεν,

εἰκών ἐστιν, ὅταν δὲ λέων ἐπόρουσε, μεταφορά· διὰ τὸ γὰρ ἄμφω ἀνδρείους εἶναι, προσηγόρευσεν μετενέγκας λέοντα τὸν Ἀχιλλέα. Χρήσιμον δὲ ἡ εἰκὼν καὶ ἐν λόγῳ, ὀλιγάκις δέ· ποιητικὸν γάρ. Οἰστέαι δὲ ὥσπερ αἱ μεταφοραί· μεταφοραὶ γάρ εἰσι διαφέρουσαι τῷ εἰρημένῳ. Εἰσὶν δ' εἰκόνες οἷον ἣν Ἀνδροτίων εἰς Ἰδριέα, ὅτι ὅμοιος τοῖς ἐκ τῶν δεσμῶν κυνιδίοις· ἐκεῖνά τε γὰρ προσπίπτοντα δάκνειν, καὶ Ἰδριέα λυθέντα ἐκ τῶν δεσμῶν εἶναι χαλεπόν. Καὶ ὡς Θεοδάμας εἴκαζεν Ἀρχίδαμον Εὐξένῳ γεωμετρεῖν οὐκ ἐπισταμένῳ ἐν τῷ ἀνάλογον· ἔσται γὰρ καὶ ὁ Εὔξενος Ἀρχίδαμος γεωμετρικός. Καὶ τὸ ἐν τῇ πολιτείᾳ τῇ Πλάτωνος,

---

1. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ ἀμφιβόλου ἑρμηνείας χωρία τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐπάνω στὰ ὁποῖα σκοντάδουν ἑρμηνευταὶ καὶ σχολιασταί.

2. Γνωστὸς εἶναι ὁ μῦθος τῆς μεταμορφώσεως τῆς παρθένου Φιλομήλας σὲ χελιδόνι.

3. Αὐτὴ ἡ περικοπὴ δὲν ὑπάρχει ἐπὶ λέξει εἰς τὸν Ὅμηρον. Βλ. Ἰλιάδα Υ 164.

4. Ὁ *Ἀνδροτίων* ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους.

5. Ὁ *Ἰδριεὺς* φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μαυσώλου, βασιλέως τῆς Καρίας, γιὰ τὸν ὁποῖον γίνεται μνεία εἰς τὸν λόγον τοῦ Ἰσοκράτους πρὸς Φίλιππον.

6, 7, 8. Δὲν περιεσώθη καμμία πληροφορία περὶ τῶν προσώπων αὐτῶν.

9. Τοῦ δυσκολονοήτου αὐτοῦ χωρίου πολλαὶ ἑρμηνεῖαι ἐπροτάθησαν. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ Εὔξενος ἦτο φημισμένος διὰ τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τῆς γεωμετρίας καὶ ὁ Θεοδάμας, εἰρωνικὰ μιλῶντας διὰ τὸν

προσέφερε κανένα ἐξαιρετικὸν παιγνίδισμα εἰς τὴν ποίησίν του»[1]. Πράγματι ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐκφράσεις δὲν εἶναι δυνατὸν διὰ τοὺς λόγους ποὺ ἐξετέθησαν νὰ κάμουν πειστικὸν τὸν ρητορικὸν λόγον. Ἡ φράσις τοῦ Γοργίου πρὸς ἕνα χελιδόνι, ποὺ πετώντας ἄφησε νὰ πέσῃ ἐπάνω του μιὰ κουτσουλιά, θὰ ἐταίριαζε πολὺ εἰς ἕνα δραματικὸν ποιητήν· λέγουν πράγματι ὅτι εἶπε πρὸς τὸ χελιδόνι: «ντροπή σου, ὦ Φιλομήλα»[2]. Φυσικὰ ἡ πρᾶξις αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ ντροπὴ γιὰ ἕνα πουλί, θὰ ἦτο ὅμως ντροπὴ ἂν τὴν ἔκαμνε μιὰ νέα. Ἑπομένως ἡ ἐπίπληξις τοῦ Γοργίου θὰ ἦτο σωστὴ ἐφ' ὅσον θὰ ἐστρέφετο ἐναντίον ἐκείνου τοῦ προσώπου ποὺ ὑπῆρξε κάποτε, δὲν ἦτο ὅμως σωστὴ στρεφομένη κατὰ τοῦ πουλιοῦ.

4. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΣ

Καὶ ἡ εἰκὼν εἶναι εἶδος μεταφορᾶς. Ἡ διαφορὰ μεταξύ των εἶναι πολὺ μικρά. Ἔτσι, ὅταν ὁ Ὅμηρος λέγῃ γιὰ τὸν Ἀχιλλέα ὅτι «ὥρμησε σὰν λιοντάρι», ἔχομεν εἰκόνα[3], καὶ ὅταν λέγῃ ὅτι «τὸ λιοντάρι αὐτὸ ὥρμησε», ἔχομεν μεταφοράν. Ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο εἶναι ἀνδρειωμένοι, ὀνομάζει λιοντάρι τὸν Ἀχιλλέα κατὰ μεταφοράν. Καὶ ἡ εἰκὼν πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται εἰς τὸν ρητορικὸν λόγον, ἀλλὰ σπανίως, διότι ταιριάζει κυρίως εἰς τὴν ποίησιν. Καὶ αἱ εἰκόνες πρέπει νὰ ἔχουν τὰς ἰδιότητας ποὺ ὑπεδείξαμεν καὶ διὰ τὰς μεταφοράς, διότι καὶ ἐκεῖναι εἶναι μεταφοραί, διαφέρουν δὲ ἀπὸ αὐτὰς μόνον κατὰ τὸ σημεῖον ποὺ ὑπεδείξαμεν. Εἰκὼν εἶναι, ἐπὶ παραδείγματι, αὐτὸ ποὺ εἶπεν ὁ Ἀνδροτίων[4] διὰ τὸν Ἰδριέα[5], ὅτι δηλ. μοιάζει μὲ τὰ σκυλάκια ποὺ μόλις τὰ ἔλυσαν ἀπὸ τὶς ἁλυσσίδες των, γιατὶ ὅπως αὐτὰ ρίχνονται ἐπάνω στοὺς διαβάτας καὶ τοὺς δαγκάνουν, ἔτσι καὶ ὁ Ἰδριεύς, μόλις τὸν ἀπέλυσαν ἀπὸ τὰς φυλακάς, ἔγινε πολὺ ζόρικος. Ἐπίσης ὁ Θεοδάμας[6] ἐχρησιμοποίησε διὰ τὸν Ἀρχίδαμον[7] τὴν εἰκόνα ὅτι μοιάζει μὲ Εὔξενον[8] ποὺ δὲν ξέρει γεωμετρίαν[9]. Ἀνάλογος εἰκὼν μπορεῖ νὰ δημιουργηθῇ μὲ ἀντιστροφὴν τῶν ὅρων, δηλ. νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Εὔξενος εἶναι ἕνας Ἀρχίδαμος ποὺ ξέρει γεωμετρίαν. Ἰδοὺ καὶ μερικαὶ εἰκόνες ἀπὸ τὴν «Πολιτείαν» τοῦ Πλάτωνος. Ἐκεῖνοι

Ἀρχίδαμον, εἶπεν ὅτι αὐτὸς εἶναι ἕνας Εὔξενος ποὺ δὲν ξέρει γεωμετρίαν.

ὅτι οἱ τοὺς τεθνεῶτας σκυλεύοντες ἐοίκασι τοῖς κυνιδίοις, ἃ τοὺς λίθους δάκνει τοῦ βάλλοντος οὐχ ἁπτόμενα. Καὶ ἡ εἰς τὸν δῆμον, ὅτι ὅμοιος ναυκλήρῳ ἰσχυρῷ μὲν ὑποκώφῳ δέ. Καὶ ἡ εἰς τὰ μέτρα τῶν ποιητῶν, ὅτι ἔοικε τοῖς ἄνευ κάλλους ὡραίοις· οἱ μὲν γὰρ ἀπανθήσαντες, τὰ δὲ διαλυ- 1407a *θέντα οὐχ ὅμοια φαίνεται. Καὶ ἡ Περικλέους εἰς Σαμίους, ἐοικέναι αὐτοὺς τοῖς παιδίοις ἃ τὸν ψωμὸν δέχεται μέν, κλαίοντα δέ. Καὶ εἰς Βοιωτούς, ὅτι ὅμοιοι τοῖς πρίνοις· τούς τε γὰρ πρίνους ὑφ' αὑτῶν κατακόπτεσθαι, καὶ τοὺς Βοιωτοὺς πρὸς ἀλλήλους μαχομένους. Καὶ ὁ Δημοσθένης τὸν δῆμον, ὅτι ὅμοιός ἐστιν τοῖς ἐν τοῖς πλοίοις ναυτιῶσιν . . . καὶ ὡς Δημοκράτης εἴκασεν τοὺς ῥήτορας ταῖς τίτθαις αἳ τὸ ψώμισμα καταπίνουσαι τῷ σιάλῳ τὰ παιδία παραλείφουσιν. Καὶ ὡς Ἀντισθένης Κηφισόδοτον τὸν λεπτὸν λιβανωτῷ εἴκασεν, ὅτι ἀπολλύμενος εὐφραίνει. Πάσας δὲ ταύτας καὶ ὡς εἰκόνας καὶ ὡς μεταφορὰς ἔξεστι λέγειν, ὥστε ὅσαι ἂν εὐδοκιμῶσιν ὡς μεταφοραὶ λεχθεῖσαι, δῆλον ὅτι αὗται καὶ εἰκόνες ἔσονται, καὶ αἱ εἰκόνες μεταφοραὶ λόγου δεόμεναι. Ἀεὶ δὲ δεῖ τὴν μεταφορὰν τὴν ἐκ τοῦ ἀνάλογον ἀνταποδιδόναι καὶ ἐπὶ θάτερα [καὶ ἐπὶ] τῶν ὁμογενῶν, οἷον εἰ ἡ φιάλη ἀσπὶς Διονύσου, καὶ τὴν ἀσπίδα ἁρμόττει λέγεσθαι φιάλην Ἄρεως.*

5. *Ὁ μὲν οὖν λόγος συντίθεται ἐκ τούτων, ἔστι δ' ἀρχὴ τῆς λέξεως τὸ ἑλληνίζειν· τοῦτο δ' ἐστὶν ἐν πέντε,* (Ι) *πρῶτον μὲν ἐν τοῖς συνδέσμοις, ἂν ἀποδιδῷ τις ὡς πεφύκασι πρότεροι καὶ ὕστεροι γίγνεσθαι ἀλλήλων, οἷον ἔνιοι ἀπαι-*

---

1. Πλάτωνος «Πολιτεία» Ε'.
2. Πλάτωνος «Πολιτεία» Ϛ'.
3. Ὅταν καταστρωθῇ εἰς πεζὸν λόγον.
4. Πλάτωνος «Πολιτεία» Ι'.
5. Αἱ δύο αὐταὶ μεταφοραὶ εἶναι τοῦ Ἀναξανδρίδου, κωμικοῦ ποιητοῦ τῆς μέσης ἀττικῆς κωμῳδίας (Βλ. Ἀθηναίου «Δειπνοσοφισταὶ» Α 9).

ποὺ σκυλεύουν τοὺς νεκρούς, μοιάζουν μὲ τὰ σκυλάκια ποὺ δαγκάνουν τὶς πέτρες ποὺ ρίχνουν ἐναντίον των, ὄχι ὅμως καὶ ἐκεῖνον ποὺ ρίχνει τὶς πέτρες[1]. Ἢ διὰ τὸν λαόν, ὅτι μοιάζει μὲ καπετάνιο ποὺ ἔχει δυνατὰ χέρια ἀλλὰ ἀδύνατη ἀκοή[2]. Ἐπίσης ἡ εἰκὼν διὰ τοὺς στίχους τῶν ποιητῶν, ὅτι μοιάζουν μὲ τοὺς νέους ποὺ δὲν εἶναι ὡραῖοι, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι, ὅταν χάσουν τὴν δροσιὰ τῆς νεότητος, καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν στίχων, ὅταν λυθῇ ἀπὸ τὰ μέτρα[3], γίνονται ἀγνώριστα[4]. Ἐπίσης ἡ εἰκὼν τοῦ Περικλέους διὰ τοὺς Σαμίους ὅτι μοιάζουν μὲ τὰ μικρὰ παιδιὰ ποὺ δέχονται τὴν μπουκιά, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦν τὸ κλάμα. Καὶ ἡ ἄλλη εἰκὼν τοῦ ἰδίου διὰ τοὺς Βοιωτούς, ὅτι μοιάζουν μὲ τὰ πρινάρια, διότι ὅπως αὐτὰ τσακίζονται ἀναμεταξύ τους, ἔτσι καὶ οἱ Βοιωτοὶ μὲ τοὺς συνεχεῖς ἐμφυλίους πολέμους των. Ὁ Δημοσθένης παρωμοίασε τὸν λαὸν μὲ ἐκείνους πού, ὅταν εἶναι στὸ πλοῖον, τοὺς πιάνει ἡ θάλασσα. Ὁ Δημοκράτης παρωμοίασε τοὺς ρήτορας μὲ τὰς τροφοὺς ἐκείνας ποὺ τρώγουν τὴν τροφὴν τὴν προωρισμένην γιὰ τὰ παιδιά, καὶ τὰ ξεγελοῦν ἀλείφοντας μὲ σάλιο τὸ στοματάκι των. Ὁ Ἀντισθένης παρωμοίασε τὸν λιγνὸν Κηφισόδοτον μὲ λιβάνι, ποὺ προξενεῖ εὐχαρίστησιν τὴν ὥρα ποὺ καίεται. Ὅλα αὐτὰ εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθοῦν εἴτε ὡς εἰκόνες εἴτε ὡς μεταφοραί, ὥστε ἐκεῖνα ποὺ θὰ θεωρηθοῦν ἐπιτυχῆ ἂν διατυπωθοῦν ὡς μεταφοραί, εἶναι πρόδηλον ὅτι ἠμποροῦν νὰ γίνουν καὶ ἐπιτυχεῖς εἰκόνες. Καὶ αἱ εἰκόνες εἶναι μεταφοραὶ ποὺ πρέπει νὰ ἐπεξηγηθοῦν. Πρέπει δὲ πάντοτε ἡ μεταφορὰ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ κατ' ἀντίστροφον τρόπον ἐπὶ ὁμοειδῶν πραγμάτων. Ἔτσι, ἂν ὀνομάσωμεν τὸ ποτήρι ἀσπίδα τοῦ Διονύσου, εἶναι δυνατὸν ἐξ ἴσου ταιριαστὰ νὰ ὀνομάσωμεν καὶ τὴν ἀσπίδα ποτήρι τοῦ Ἄρεως[5].

5. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΡΘΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐξεθέσαμεν ἀποτελοῦν τὸν ρητορικὸν λόγον, βάσις δὲ τοῦ καλοῦ λεκτικοῦ εἶναι ἡ ὀρθὴ χρησιμοποίησις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Τοῦτο συνίσταται εἰς πέντε σημεῖα κυρίως. Πρῶτον μὲν εἰς τοὺς συνδέσμους, ὅταν προσέχωμεν, ἂν χρησιμοποιήσωμεν ἕνα σύνδεσμον ποὺ εἶναι φυσικὸν νὰ ἐπακολουθηθῇ ἀπὸ ἕνα ἄλλον, νὰ μὴ παραλείψωμεν τὸν δεύτερον τοῦτον, διότι πράγματι μερικοὶ σύνδεσμοι

τοῦσιν, ὥσπερ ὁ μέν καὶ ὁ ἐγὼ μέν ἀπαιτεῖ τὸν δέ καὶ τὸν ὁ δέ. Δεῖ δὲ ἕως μέμνηται ἀνταποδιδόναι ἀλλήλοις, καὶ μήτε μακρὰν ἀπαρτᾶν μήτε σύνδεσμον πρὸ συνδέσμου ἀποδιδόναι τοῦ ἀναγκαίου· ὀλιγαχοῦ γὰρ ἁρμόττει· Ἐγὼ δ', ἐπεί μοι εἶπεν (ἦλθε γὰρ Κλέων δεόμενός τε καὶ ἀξιῶν), ἐπορευόμην παραλαβὼν αὐτούς. Ἐν τούτοις γὰρ πολλοὶ πρὸ τοῦ ἀποδοθησομένου συνδέσμου προεμβέβληνται σύνδεσμοι· ἐὰν δὲ πολὺ τὸ μεταξὺ γένηται [τοῦ ἐπορευόμην], ἀσαφές. Ἓν μὲν δὴ τὸ εὖ ἐν τοῖς συνδέσμοις, (II) *δεύτερον δὲ τὸ τοῖς ἰδίοις ὀνόμασι λέγειν καὶ μὴ τοῖς περιέχουσιν.* (III) *Τρίτον μὴ ἀμφιβόλοις· ταῦτα δέ, ἂν μὴ τ ιναντία προαιρῆται. ὅ περ ποιοῦσιν ὅταν μηθὲν μὲν ἔχωσι λέγειν, προσποιῶνται δέ τι λέγειν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι ἐν ποιήσει λέγουσιν ταῦτα, οἷον Ἐμπεδοκλῆς· φενακίζει γὰρ τὸ κύκλῳ πολὺ ὄν, καὶ πάσχουσιν οἱ ἀκροαταὶ ὅ περ οἱ πολλοὶ παρὰ τοῖς μάντεσιν· ὅταν γὰρ λέγωσιν ἀμφίβολα, συμπαρανεύουσιν.*

Κροῖσος Ἅλυν διαβὰς μεγάλην ἀρχὴν καταλύσει.

1407b *Καὶ διὰ τὸ ὅλως ἔλαττον εἶναι ἁμάρτημα διὰ τῶν γενῶν τοῦ πράγματος λέγουσιν οἱ μάντεις· τύχοι γὰρ ἄν τις μᾶλλον ἐν τοῖς ἀρτιασμοῖς ἄρτια ἢ περισσὰ εἰπὼν μᾶλλον ἢ πόσα ἔχει, καὶ τὸ ὅτι ἔσται ἢ τὸ πότε, διὸ οἱ χρησμολόγοι οὐ προσορίζονται τὸ πότε. Ἅπαντα δὴ ταῦτα ὅμοια, ὥστ' ἂν μὴ τοιούτου τινὸς ἕνεκα, φευκτέον.* (IV) *Τέταρτον, ὡς Πρωταγόρας τὰ γένη τῶν ὀνομάτων διῄρει, ἄρρενα καὶ θή-*

ζητοῦν συμπλήρωσιν, ὅπως ὅταν χρησιμοποιοῦμεν τὸ «μὲν» ἢ τὸ «ἐγὼ μέν», χρειάζεται τὸ «δὲ» ἢ τὸ «ὁ δέ». Πρέπει δὲ νὰ παραθέσωμεν τὸν δεύτερον αὐτὸν σύνδεσμον ὅταν ἀκόμη οἱ ἀκροαταὶ ἐνθυμοῦνται τὸν προηγούμενον καὶ ἔτσι νὰ μὴ βραδύνωμεν πολὺ νὰ συμπληρώσωμεν τὴν φράσιν, οὔτε νὰ παρεμβάλλωμεν ἄλλας ὑποτεταγμένας προτάσεις πρὶν ἀποδώσωμεν τὸν ἀπαραίτητον αὐτὸν σύνδεσμον. Διότι τοῦτο μόνον εἰς ὀλίγας περιστάσεις ταιριάζει. Λ.χ. εἰς τὴν φράσιν «ἐγὼ δὲ ὅταν μοῦ εἶπε (διότι ὁ Κλέων ἦλθε, παρακαλοῦσε καὶ μὲ ἐπίεζε) τοὺς ἐπῆρα μαζί μου καὶ ἐξεκίνησα», μεταξὺ τοῦ «ἐγὼ δὲ» καὶ τῆς ἀποδόσεώς του, δηλαδὴ τοῦ «ἐξεκίνησα», παρεμβάλλονται πάρα πολλαὶ ὑποτεταγμέναι προτάσεις. Καὶ ἐπειδὴ ὑπάρχει μεγάλο διάστημα ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον ἕως τὸ ρῆμα, προκύπτει ἀσάφεια. Πρῶτον μὲν λοιπὸν στοιχεῖον εἶναι ἡ καλὴ χρῆσις τῶν συνδέσμων. Δεύτερον εἶναι ἡ χρησιμοποίησις κυριολεκτικῶν ἐκφράσεων καὶ ὄχι γενικωτέρων ἐννοιῶν. Τρίτον τὸ νὰ ἀποφεύγωμεν διφορουμένους ὅρους, ἐκτὸς ἐὰν τὸ κάμνωμεν ἀπὸ σκοποῦ, πρᾶγμα ποὺ κάμνουν πολλοὶ ὅταν δὲν ἔχουν τί νὰ ποῦν, θέλουν δὲ νὰ παραστήσουν ὅτι κάτι λέγουν. Αὐτοὶ μάλιστα ἐκφράζονται καὶ μὲ στίχους, ὅπως ὁ Ἐμπεδοκλῆς, διότι ἐκεῖνο ποὺ διατυπώνεται μὲ πολλὰς περιφράσεις ἐξαπατᾷ καὶ οἱ ἀκροαταὶ περιέρχονται εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην ποὺ παρατηρεῖται καὶ εἰς ὅσους ἀκούουν χρησμούς. Διότι, ὅταν λέγουν διφορούμενα πράγματα, ὅλοι συμφωνοῦν μαζί των. Ἔτσι συνέβη μὲ τὸν γνωστὸν χρησμὸν

«ὁ Κροῖσος, περνώντας τὸν Ἅλυν,
θὰ καταστρέψῃ ἕνα μεγάλο βασίλειο».

Ἀκριβῶς διὰ νὰ ὑπάρχουν ὀλιγώτεραι πιθανότητες σφάλματος, οἱ μάντεις ποτὲ δὲν χρησιμοποιοῦν κυριολεξίαν, ἀλλὰ γενικότητας, ὅπως ἀκριβῶς ἐρωτώμενος κανεὶς πόσα εἶναι ὡρισμένα πράγματα ποὺ δὲν τὰ ἔχει μετρήσει, ἔχει περισσοτέρας πιθανότητας ἐπιτυχίας ἂν εἰπῇ μονὰ ἢ ζυγά. παρὰ ἂν καθορίσῃ ἕνα συγκεκριμένον ἀριθμόν. Ἐπίσης περισσοτέρας πιθανότητας ἐπιτυχίας ἔχει ἐκεῖνος ποὺ προλέγει ὅτι θὰ συμβῇ κάτι τι. παρὰ ἐκεῖνος ποὺ καθορίζει καὶ τὸ πότε θὰ λάβῃ χώραν. Καὶ γι' αὐτὸ οἱ μάντεις ποτὲ δὲν προλέγουν πότε θὰ πραγματοποιηθοῦν οἱ χρησμοί των. Ὅλαι αὐταὶ αἱ περιπτώσεις εἶναι ὅμοιαι μεταξύ των, ὥστε ἂν οἱ λόγοι μας δὲν ἔχουν κάποιον ἀνάλογον σκοπόν, πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν τὰς ἐκφράσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Τέταρτον νὰ κάμνωμεν τὴν διάκρισιν ποὺ ἔκαμνεν ὁ Πρωταγόρας μεταξὺ ἀρσενι-

λεα καὶ σκεύη· δεῖ γὰρ ἀποδιδόναι καὶ ταῦτα ὀρθῶς· ἡ δ' ἐλθοῦσα καὶ διαλεχθεῖσα ᾤχετο. (V) *Πέμπτον ἐν τῷ τὰ πολλὰ καὶ ὀλίγα καὶ ἓν ὀρθῶς ὀνομάζειν· οἱ δ' ἐλθόντες ἔτυπτόν με.*

*Ὅλως δὲ δεῖ εὐανάγνωστον εἶναι τὸ γεγραμμένον καὶ εὔφραστον· ἔστιν δὲ τὸ αὐτό· ὅ περ οἱ πολλοὶ σύνδεσμοι οὐκ ἔχουσιν, οὐδ' ἃ μὴ ῥᾴδιον διαστίξαι, ὥσπερ τὰ Ἡρακλείτου. Τὰ γὰρ Ἡρακλείτου διαστίξαι ἔργον διὰ τὸ ἄδηλον εἶναι ποτέρῳ πρόσκειται, τῷ ὕστερον ἢ τῷ πρότερον, οἷον ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ τοῦ συγγράμματος· φησὶ γὰρ «τοῦ λόγου τοῦδ' ἐόντος ἀεὶ ἀξύνετοι ἄνθρωποι γίγνονται»· ἄδηλον γὰρ τὸ ἀεί, πρὸς ποτέρῳ <δεῖ> διαστίξαι** * *ἔτι τάδε ποιεῖ σολοικίζειν τὸ μὴ ἀποδιδόναι, ἐὰν μὴ ἐπιζευγνύῃς ἀμφοῖν ὃ ἁρμόττει, οἷον ἢ ψόφον ἢ χρῶμα· τὸ μὲν ἰδὼν οὐ κοινόν, τὸ δ' αἰσθόμενος κοινόν. Ἀσαφῆ δὲ ἂν μὴ προθεὶς εἴπῃς, μέλλων πολλὰ μεταξὺ ἐμβάλλειν, οἷον ἔμελλον γὰρ διαλεχθεὶς ἐκείνῳ τάδε καὶ τάδε καὶ ὧδε πορεύεσθαι, ἀλλὰ μὴ ἔμελλον γὰρ διαλεχθεὶς πορεύεσθαι, εἶτα τάδε καὶ τάδε καὶ ὧδε ἐγένετο.** *

6. *Εἰς ὄγκον δὲ τῆς λέξεως συμβάλλεται τάδε,* (I) *τῷ λόγῳ χρῆσθαι ἀντ' ὀνόματος, οἷον μὴ κύκλον, ἀλλ' ἐπίπεδον τὸ ἐκ τοῦ μέσου ἴσον. Εἰς δὲ συντομίαν τὸ ἐναντίον,*

---

1. Δὲν μεταφράζω τὴν φράσιν αὐτήν, διότι θὰ ἔχανε τὴν ἀξίαν της ὡς παράδειγμα ὀρθῆς χρήσεως μετοχῶν θηλυκοῦ γένους, ἀνταποκρινομένων πρὸς τὸ ὑποκείμενον τῆς φράσεως, ποὺ εἶναι καὶ αὐτὸ θηλυκόν.

2. Δὲν μεταφράζεται διὰ τὸν ἴδιον λόγον.

3. Πολλὰς ὑποτεταγμένας φράσεις.

4. Ἡ ἀσάφεια καὶ τὸ σκοτεινὸν ὕφος τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι παροιμιώδη.

κοῦ, θηλυκοῦ καὶ οὐδετέρου γένους, καὶ νὰ προσέχωμεν ὅλοι οἱ ὅροι τῆς φράσεως νὰ ἀνταποκρίνωνται πρὸς τὸ ὑποκείμενόν της, «ἡ δ' ἐλθοῦσα καὶ διαλεχθεῖσα ᾤχετο» [1]. Τὸ πέμπτον σημεῖον συνίσταται εἰς τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τοῦ πληθυντικοῦ καὶ τοῦ ἑνικοῦ ἀριθμοῦ (ὥστε ὅλοι οἱ ὅροι τῆς φράσεως νὰ ἀνταποκρίνωνται πρὸς τὸν ἀριθμὸν εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι διατυπωμένον τὸ ὑποκείμενόν της), ὅπως εἰς τὴν φράσιν «οἱ δ' ἐλθόντες ἔτυπτόν με» [2].

Πρέπει δὲ γενικὰ νὰ διαβάζωμεν καλὰ τὸν γραπτὸν λόγον μας καὶ νὰ τὸν ἀπαγγέλλωμεν καλά· πρᾶγμα ποὺ εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ πρῶτον. Αὐτὸ δὲ γίνεται δύσκολον, ὅταν χρησιμοποιοῦμεν πολλοὺς συνδέσμους [3] ἢ φράσεις ποὺ δὲν εἶναι εὔκολον νὰ τὰς χωρίσωμεν μὲ σημεῖα στίξεως, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἡρακλείτου [4]. Πράγματι, τὸ νὰ βάλῃ κανεὶς σημεῖα στίξεως εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι βαρειὰ δουλειά, διότι δὲν εἶναι φανερὸν ἂν ὡρισμένοι προσδιορισμοί των ἀναφέρωνται εἰς τὴν προηγουμένην ἢ εἰς τὴν ἑπομένην φράσιν, ὅπως λ. χ. εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου του, ὅπου ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς: «ἐπειδὴ ὑπάρχει αὐτὴ ἡ αἰτία πάντοτε οἱ ἄνθρωποι δὲν μποροῦν νὰ τὴν ἐννοήσουν»· ἐδῶ πράγματι δὲν εἶναι φανερὸν ἂν τὸ πάντοτε πηγαίνῃ μὲ τὴν πρώτην ἢ μὲ τὴν δευτέραν πρότασιν. Ἐπὶ πλέον σολοικισμὸς ὑπάρχει, ὅταν οἱ ὅροι μιᾶς φράσεως δὲν ἀνταποκρίνωνται καὶ δὲν ταιριάζουν μεταξύ των· λ.χ. τὸ «αἰσθάνομαι» ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ εἴτε περὶ ἤχου εἴτε περὶ χρώματος, ὄχι ὅμως καὶ τὸ «βλέπω». Ἐπίσης προκαλεῖται ἡ ἀσάφεια, ὅταν ἀρχίζωμεν τὴν φράσιν καὶ χωρὶς νὰ τὴν ὁλοκληρώσωμεν παρεμβάλλωμεν μεταξὺ δύο τμημάτων της πολλὰς παρεμπιπτούσας φράσεις, ὅπως λ χ ἡ φράσις «ἐπρόκειτο, ἀφοῦ ἐκουβέντιασα μὲ ἐκεῖνον καὶ ἔκαμα τοῦτο καὶ ἐκεῖνο καὶ κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον, νὰ φύγω», ἐνῷ ἡ ὀρθὴ φράσις εἶναι «ἐπρόκειτο, ἀφοῦ ἐκουβέντιασα μὲ ἐκεῖνον, νὰ φύγω, καὶ κατόπιν ἔκαμα κλπ.».

6. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΥΦΟΥΣ

Τὸ ὕφος γίνεται εὐρύχωρον ὅταν ἀντὶ τοῦ ὀνόματος ἑνὸς πράγματος χρησιμοποιοῦμεν τὴν ἐξήγησίν του· λ.χ. ἂν ἀντὶ τῆς λέξεως «κύκλος» εἴπωμεν «τὸ ἐπίπεδον ἐκεῖνο σχῆμα ποὺ κάθε σημεῖον του ἀπέχει ἐξ ἴσου ἀπὸ τὸ κέντρον»· καὶ ἐξ ἀντιθέτου τὸ ὕφος γίνεται σύντομον, ὅταν ἀντὶ τῆς ἐξηγήσεως

ἀντὶ τοῦ λόγου ὄνομα. Καὶ ἐὰν αἰσχρὸν ἢ ἀπρεπές· ἐὰν μὲν ἐν τῷ λόγῳ ᾖ αἰσχρόν, τοὔνομα λέγειν, ἐὰν δ' ἐν τῷ ὀνόματι, τὸν λόγον. Καὶ μεταφοραῖς δηλοῦν καὶ τοῖς ἐπιθέτοις εὐλαβούμενον τὸ ποιητικόν. (II) *Καὶ τὸ ἓν πολλὰ ποιεῖν, ὅ περ οἱ ποιηταὶ ποιοῦσιν· ἑνὸς ὄντος λιμένος ὅμως λέγουσι*

λιμένας εἰς Ἀχαϊκοὺς

καὶ

δέλτου μὲν αἵδε πολύθυροι διαπτυχαί.

(III) *Καὶ μὴ ἐπιζευγνύναι, ἀλλ' ἑκατέρῳ ἑκάτερον «τῆς γυναικὸς τῆς ἡμετέρας»· ἐὰν δὲ συντόμως, τοὐναντίον «τῆς ἡμετέρας γυναικός».* (IV) *Καὶ μετὰ συνδέσμου λέγειν· ἐὰν*

1408a *δὲ συντόμως, ἄνευ μὲν συνδέσμου, μὴ ἀσύνδετα δέ, οἷον «πορευθεὶς καὶ διαλεχθεὶς» «πορευθεὶς διελέχθην».* (V) *Καὶ τὸ Ἀντιμάχου χρήσιμον, ἐξ ὧν μὴ ἔχει λέγειν, ὃ ἐκεῖνος ποιεῖ ἐπὶ τοῦ Τευμησσοῦ,*

ἔστι τις ἠνεμόεις ὀλίγος λόφος·

αὔξεται γὰρ οὕτως εἰς ἄπειρον. Ἔστι δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ὅπως οὐκ ἔχει, ὁποτέρως ἂν ᾖ χρήσιμον, ὅθεν καὶ τὰ ὀνόματα οἱ ποιηταὶ φέρουσιν, τὸ ἄχορδον καὶ τὸ ἄλυρον μέλος· ἐκ τῶν στερήσεων γὰρ ἐπιφέρουσιν· εὐδο-

---

1. Τέλος ἑνὸς ἰαμβικοῦ στίχου ἀγνώστου ποιητοῦ.

2. Εὐριπίδου «Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις» 727 (μετάφρ. Σάρρου).

3. Δὲν μεταφράζω τὰς δύο αὐτὰς φράσεις, διότι μὲ τὴν αναλυτικὴν κατασκευὴν τῆς νεοελληνικῆς φράσεως θὰ ἐχάνετο καὶ ἡ ἀξία τοῦ παραδείγματος.

4. Ἐπικὸς ποιητὴς ἀπὸ τὸν Κολοφῶνα, σύγχρονος τῶν Περσικῶν πολέμων. Κατὰ τὸν Κοϊντιλιανὸν εἶναι ὁ μεγαλύτερος μετὰ τὸν Ὅμηρον ἐπικὸς ποιητής. Τὰ ἔργα του ἔχουν χαθῆ.

5. Βουνὸ τῆς Βοιωτίας.

6. Τὸ «ἄχορδον» εὑρίσκεται εἰς στίχον τοῦ Θεόγνιδος, ποὺ τὸν ἀναφέρει ὁ Δημήτριος· τὸ δὲ «ἄλυρον» εἰς τὴν «Ἰφιγένειαν ἐν Ταύροις» τοῦ Εὐριπίδου στίχ. 144.

ἀναφέρωμεν μόνον τὸ ὄνομα τοῦ πράγματος. Χρησιμοποιοῦμεν τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο σύστημα, ὅταν πρόκειται νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ κάτι αἰσχρὸν ἢ ἀπρεπές· δηλαδή, ἐὰν μὲν ἡ ἐξήγησις εἶναι αἰσχρά, λέγομεν τὸ ὄνομα τοῦ πράγματος, ἐὰν δὲ τὸ ὄνομα εἶναι αἰσχρόν, χρησιμοποιοῦμεν τὴν περίφρασιν. Ἐπίσης τὸ ὕφος γίνεται εὐρύχωρον μὲ τὴν χρησιμοποίησιν μεταφορῶν καὶ ἐπιθέτων, ἀρκεῖ νὰ προσέχωμεν μήπως περιπέσωμεν εἰς τὸ ποιητικὸν ὕφος. Ἐπίσης ἡ εὐρύτης τοῦ ὕφους ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ πληθυντικοῦ, ἐνῶ πρόκειται περὶ ἑνὸς μόνον πράγματος· αὐτὸ δὲ τὸ μέσον τὸ χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ποιηταί. Ἔτσι ἐνῶ πρόκειται περὶ ἑνὸς μόνον λιμένος λέγουν

«Στὰ ἀχαϊκὰ λιμάνια [1]».

Ἐπίσης:

«(Ξένε μου), αὐτὸ εἶν' τὸ γράμμα μου, πολύφυλλο
καὶ παραδιπλωμένο [2]».

Τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἐπιτυγχάνομεν καὶ ὅταν δὲν ἑνώνωμεν τὰς λέξεις, ἀλλὰ τὰς παρατάσσωμεν ὅπως εἰς τὴν φράσιν «ἡ γυναίκα ἡ δική μου», ἐνῶ ἂν θέλωμεν σύντομον ὕφος πρέπει νὰ εἴπωμεν «ἡ γυναίκα μου». Ἐπίσης τὸ ὕφος γίνεται εὐρύχωρον, ὅταν χρησιμοποιοῦμεν τὴν κατὰ παράταξιν σύνδεσιν σύντομον δὲ ὅταν χρησιμοποιοῦμεν τὴν καθ' ὑπόταξιν, χωρὶς νὰ παρεμβάλλωμεν συμπλεκτικοὺς συνδέσμους. Παράδειγμα τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν εἶναι αἱ φράσεις «πορευθεὶς καὶ διαλεχθεὶς» καὶ «πορευθεὶς διελέχθην» [3]. Ἡ εὐρυχωρία τοῦ ὕφους ἐπιτυγχάνεται ἐπίσης καὶ μὲ τὴν μέθοδον τοῦ Ἀντιμάχου [4], ποὺ χρησιμοποιεῖ προσδιορισμοὺς ἀσχέτους πρὸς τὸ θέμα του ὅπως λ.χ. ὅταν ὁμιλῇ διὰ τὸν Τευμησσὸν [5] λέγει:

«Εἶναι κάποιο βουναλάκι ποὺ τὸ δέρνουν οἱ «ἀνέμοι»'

διότι μὲ τὴν μέθοδον αὐτὴν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ξαπλώσῃ τὸ θέμα του ἐπ' ἄπειρον. Ἡ μέθοδος ποὺ συνίσταται εἰς τὸ νὰ λέγωμεν τί δὲν εἶναι ἕνα πρᾶγμα, μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ ἐπὶ τῶν καλῶν καὶ ἐπὶ τῶν κακῶν ἀναλόγως τοῦ τί μᾶς συμφέρει. Ἔτσι οἱ ποιηταὶ χρησιμοποιοῦν τὰς ἐκφράσεις «ἄχορδο τραγούδι» καὶ «ἄλυρο τραγούδι» [6]. Τὰς ἐκφράσεις αὐτὰς τὰς ἐπιτυγχάνουν οἱ ποιηταὶ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν στερητικῶν ἐπιθέτων καὶ ἡ μέθοδος αὐτὴ ἐπι-

κιμεῖ γὰρ τοῦτο ἐν ταῖς μεταφοραῖς λεγόμενον ταῖς ἀνάλογον. οἷον τὸ φάναι τὴν σάλπιγγα εἶναι μέλος ἄλυρον.

7. Τὸ δὲ πρέπον ἕξει ἡ λέξις, ἐὰν ᾖ παθητική τε καὶ ἠθικὴ καὶ τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασιν ἀνάλογον. (I) Τὸ δ' ἀνάλογόν ἐστιν ἐὰν μήτε περὶ εὐόγκων αὐτοκαβδάλως λέγηται μήτε περὶ εὐτελῶν σεμνῶς, μηδ' ἐπὶ τῷ εὐτελεῖ ὀνόματι ἐπῇ κόσμος· εἰ δὲ μή, κωμῳδία φαίνεται, οἷον ποιεῖ Κλεοφῶν· ὁμοίως γὰρ ἔνια ἔλεγε καὶ εἰ εἴπειεν ἂν πότνια συκῆ. (II) Παθητικὴ δέ, ἐὰν μὲν ᾖ ὕβρις, ὀργιζομένου λέξις, ἐὰν δὲ ἀσεβῆ καὶ αἰσχρά, δυσχεραίνοντος καὶ εὐλαβουμένου καὶ λέγειν, ἐὰν δὲ ἐπαινετά, ἀγαμένως, ἐὰν δὲ ἐλεεινά, ταπεινῶς, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δὲ ὁμοίως. Πιθανοῖ δὲ τὸ πρᾶγμα καὶ ἡ οἰκεία λέξις· παραλογίζεταί τε γὰρ ἡ ψυχὴ ὡς ἀληθῶς λέγοντος, ὅτι ἐπὶ τοῖς τοιούτοις οὕτως ἔχουσιν ὥστ' οἴονται, εἰ καὶ μὴ οὕτως ἔχει [ὡς] ὁ λέγων, τὰ πράγματα οὕτως ἔχειν, καὶ συνομοιοπαθεῖ ὁ ἀκούων ἀεὶ τῷ παθητικῶς λέγοντι, κἂν μηθὲν λέγῃ. Διὸ πολλοὶ καταπλήττουσι τοὺς ἀκροατὰς θορυβοῦντες. (III) Καὶ ἠθικὴ δὲ αὕτη ἡ ἐκ τῶν σημείων δεῖξις, . . . ὅτι ἀκολουθεῖ ἡ ἁρμόττουσα ἑκάστῳ γένει καὶ ἕξει. Λέγω δὲ γένος μὲν καθ' ἡλικίαν,

---

1. Μέτριος τραγικὸς ποιητής.

τυγχάνει εἰς τὰς μεταφορὰς ποὺ βασίζονται ἐπὶ τῆς ἀναλογίας. ὅπως λ. χ. τὸ νὰ λεχθῇ ὁ ἦχος τῆς σάλπιγγος «τραγούδι χωρὶς λύρα».

7. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΕΠΟΝΤΟΣ ΛΕΚΤΙΚΟΥ

Τὸ λεκτικὸν εἶναι πρέπον, ὅταν ἀποδίδῃ καλὰ τὰ πάθη καὶ τὰ ἤθη, καὶ τοῦτο εἰς ὕφος ἀνάλογον πρὸς τὸ θέμα ποὺ χειριζόμεθα. Ὑφίσταται δὲ ἡ ἀναλογία πρὸς τὸ θέμα, ὅταν, προκειμένου μὲν περὶ ἰδιαιτέρως σοβαρῶν ζητημάτων, ἀποφεύγωνται οἱ αὐτοσχεδιασμοί, προκειμένου δὲ πάλιν περὶ ζητημάτων μικρᾶς σημασίας, ἀποφεύγεται ἡ μεγάλη ἐπισημότης εἰς τὴν διατύπωσιν, ἀκόμη δὲ ὅταν ἀποφεύγωνται τὰ στολίδια τοῦ ὕφους, προκειμένου περὶ ἀσημάντων πραγμάτων. Ἀλλέως καταντᾷ λεκτικὸν κωμωδίας, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν Κλεοφῶντα ¹ ποὺ μετεχειρίζετο μερικὰς ἐκφράσεις ὡσὰν αὐτήν : «ἀξιοσέβαστη συκιά». Ἀποδίδει δὲ καλὰ τὰ πάθη τὸ λεκτικόν, ἐάν, ὅταν μὲν πρόκειται περὶ προσβολῆς, εἶναι ὀργίλον, ὅταν δὲ πάλιν πρόκειται περὶ ἀσεβῶν καὶ αἰσχρῶν πραγμάτων, πρέπει τὸ λεκτικὸν νὰ εἶναι αὐστηρὸν καὶ νὰ φαίνεται ὅτι ὁ ρήτωρ διστάζει καὶ νὰ ἀναφέρῃ τὰ γεγονότα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ θέμα του. Ὅταν πρόκειται περὶ ἀξιεπαίνων πραγμάτων, πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις ἐκφράσεων θαυμασμοῦ, καὶ πάλιν ὅταν πρόκειται περὶ πραγμάτων ποὺ προκαλοῦν τὸν οἶκτον, τὸ λεκτικὸν πρέπει νὰ εἶναι ταπεινόν, ἀναλόγως δὲ καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιπτώσεις. Διότι ἡ χρησιμοποίησις λεκτικοῦ ποὺ ταιριάζει εἰς τὴν συγκεκριμένην περίστασιν καθιστᾷ τὰ λεγόμενά μας πιστευτότερα. Διότι τότε ἡ ψυχή μας ἔχει τὴν παραίσθησιν ὅτι ὁ ρήτωρ λέγει τὴν ἀλήθειαν, διότι εἰς ἀναλόγους περιπτώσεις καὶ ἡμεῖς θὰ ἐξεφραζόμεθα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, καὶ ἑπομένως πιστεύομεν, καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ πραγματικότης δὲν εἶναι ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ ρήτωρ, ὅτι ἐν τούτοις ἔτσι εἶναι, καὶ πάντοτε οἱ ἀκροαταὶ συμμερίζονται τὰ πάθη ποὺ ὁ ρήτωρ ἐμφανίζει εἰς τὸν λόγον του καὶ ὅταν ἀκόμη αὐτὸς οὐσιαστικὰ δὲν λέγῃ τίποτε. Καὶ γι' αὐτὸ πολλοὶ ρήτορες δημιουργοῦν μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀκροατάς των μόνον καὶ μόνον μὲ τὸ νὰ θορυβοῦν. Τὸ λεκτικὸν ἐξ ἄλλου ἀποδίδει καλὰ τὰ ἤθη, ὅταν ἐκδηλώνῃ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά των καὶ κάθε γένος πραγμάτων ἢ κατάστασις συνοδεύεται μὲ τὴν ἔκφρασιν ποὺ τοῦ ταιριάζει. Μὲ τὴν λέξιν «γένος» ἐννοῶ, ἀπὸ ἀπόψεως μὲν

οἷον παῖς ἢ ἀνὴρ ἢ γέρων, καὶ γυνὴ ἢ ἀνήρ, καὶ Λάκων ἢ Θετταλός, ἕξεις δέ, καθ᾽ ἃς ποιός τις τῷ βίῳ· οὐ γὰρ καθ᾽ ἅπασαν ἕξιν οἱ βίοι ποιοί τινες. Ἐὰν οὖν καὶ τὰ ὀνόματα οἰκεῖα λέγῃ τῇ ἕξει, ποιήσει τὸ ἦθος· οὐ γὰρ ταὐτὰ οὐδ᾽ ὡσαύτως ἂν ἀγροῖκος ἂν καὶ πεπαιδευμένος εἴπειεν. Πάσχουσι δέ τι οἱ ἀκροαταὶ καὶ ᾧ κατακόρως χρῶνται οἱ λογογράφοι «τίς δ᾽ οὐκ οἶδεν;» «ἅπαντες ἴσασιν»· ὁμολογεῖ γὰρ ὁ ἀκούων αἰσχυνόμενος, ὅπως μετέχῃ οὗ περ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες.**

1408b *Τὸ δ᾽ εὐκαίρως ἢ μὴ εὐκαίρως χρῆσθαι κοινὸν ἁπάντων τῶν εἰδῶν ἐστιν. Ἄκος δ᾽ ἐπὶ πάσῃ ὑπερβολῇ τὸ θρυλούμενον· δεῖ γὰρ αὐτὸν αὑτῷ προσεπιπλήττειν· δοκεῖ γὰρ ἀληθὲς εἶναι, ἐπεὶ οὐ λανθάνει γε ὃ ποιεῖ τὸν λέγοντα. Ἔτι τοῖς ἀνάλογον μὴ πᾶσιν ἅμα χρήσασθαι· οὕτω γὰρ κλέπτεται ὁ ἀκροατής. Λέγω δὲ οἷον ἐὰν τὰ ὀνόματα σκληρὰ ᾖ, μὴ καὶ τῇ φωνῇ καὶ τῷ προσώπῳ καὶ τοῖς ἁρμόττουσιν· εἰ δὲ μή, φανερὸν γίνεται ἕκαστον ὅ ἐστιν. Ἐὰν δὲ τὸ μὲν τὸ δὲ μή, λανθάνει ποιῶν τὸ αὐτό. Ἐὰν οὖν τὰ μαλακὰ σκληρῶς καὶ τὰ σκληρὰ μαλακῶς λέγηται, ἀπίθανον γίγνεται. Τὰ δὲ ὀνόματα τὰ διπλᾶ καὶ τὰ ἐπίθετα πλείω καὶ τὰ ξένα μάλιστα ἁρμόττει λέγοντι παθητικῶς· συγγνώμη γὰρ ὀργιζομένῳ κακὸν φάναι οὐρανόμηκες ἢ πελώριον εἰπεῖν. Καὶ*

1. «*Κακὸν οὐρανόμηκες*», Ἰσοκράτους «Περὶ ἀντιδόσεως» 134.

ἡλικίας τὸ παιδὶ ἢ τὸν ἄνδρα ἢ τὸν γέροντα, ἐπίσης δὲ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως τὸν ἄνδρα ἢ τὴν γυναῖκα, τὸν Λακεδαιμόνιον ἢ τὸν Θεσσαλόν. Μὲ τὴν λέξιν «κατάστασις» πάλιν ἐννοῶ τὰς ἰδιότητας ποὺ μὲ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του παρουσιάζει ὁ καθένας. Πράγματι ἡ ζωὴ τοῦ καθενὸς δὲν ἐμφανίζει οἱασδήποτε ἰδιότητας. Ἂν λοιπὸν χρησιμοποιοῦμεν λεκτικὸν ποὺ ταιριάζει εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ καθενός, τοῦτο θὰ ἀποδίδῃ καλὰ τὰ ἤθη. Πράγματι ἕνας ἀμόρφωτος καὶ ἕνας μορφωμένος ἄνθρωπος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰποῦν τὰ ἴδια πράγματα καὶ μὲ τὸ ἴδιον λεκτικόν. Προκαλεῖ δὲ σημαντικὸν ἀποτέλεσμα εἰς τοὺς ἀκροατὰς ἡ ἔκφρασις ποὺ κατὰ κόρον μεταχειρίζονται οἱ συνθέται ρητορικῶν λόγων, δηλαδὴ «ποιὸς δὲν ξέρει;» ἢ «ὅλοι ξέρουμε». Διότι τότε ὁ ἀκροατὴς παραδέχεται τοὺς λόγους τοῦ ρήτορος, ἀφοῦ θὰ ἐθεωροῦσε ντροπὴ τὸ νὰ μὴ ξέρῃ κάτι ποὺ ὅλοι οἱ ἄλλοι τὸ γνωρίζουν.

Εἰς ὅλα τὰ εἴδη τοῦ λεκτικοῦ ποὺ ἀνεφέραμεν γεννᾶται πάντοτε τὸ ζήτημα, τί εἶναι ἐπίκαιρον διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ τί δὲν εἶναι. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἕνα ἀποτελεσματικὸν φάρμακον, ὅταν κάμνωμεν χρῆσιν ὑπερβολῆς, δηλ. τὸ περίφημον ἀξίωμα ὅτι τότε ὁ ρήτωρ πρέπει συγχρόνως νὰ ἐπιπλήττῃ τὸν ἑαυτόν του (διότι ἀναγκάζεται νὰ εἰπῇ πράγματα ποὺ φαίνονται ὑπερβολικά)· πράγματι, τότε θὰ πιστευθῇ ὅτι αὐτὰ ποὺ λέγει εἶναι ἀληθινά ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος συναισθάνεται ὅτι θὰ φανοῦν εἰς τοὺς ἀκροατάς του ὑπερβολικά. Πρέπει ἀκόμη νὰ μὴ χρησιμοποιοῦμεν συγχρόνως ὅλα τὰ μέσα ποὺ εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὸ θέμα μας, διότι ἔτσι ἀποκτῶμεν περισσότερον τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἀκροατοῦ· λ. χ. ὅταν πρόκειται νὰ χρησιμοποιήσωμεν μίαν βαρεῖαν λέξιν, πρέπει νὰ τὴν προφέρωμεν χωρὶς ἰδιαιτέραν ἔμφασιν ἢ μορφασμὸν ἢ χειρονομίαν, διότι ἀλλέως ἀποκαλύπτεται τὸ τέχνασμά μας. Ἐνῶ, ὅταν ἡ μὲν φράσις εἶναι σκληρά, ὁ δὲ τόνος μας μαλακός, ἢ τἀνάπαλιν, τότε ἐπιτυγχάνομεν τὸν σκοπόν μας χωρὶς νὰ πάρῃ εἴδησιν ὁ ἀκροατής. Ἂν ὅμως πάλιν προφέρωμεν μὲ σκληρὸν τόνον ἠπίας φράσεις ἢ μὲ ἤπιον σκληράς, ἡ ἔκφρασίς μας δὲν εἶναι πειστική. Αἱ σύνθετοι λέξεις, τὰ πολλὰ ἐπίθετα καὶ κυρίως αἱ ξενότροποι ἐκφράσεις ταιριάζουν εἰς ἐκεῖνον ποὺ ὁμιλεῖ μὲ πάθος. Πράγματι, ἕνας ἄνθρωπος θυμωμένος θὰ συγχωρηθῇ ἐὰν ἀποκαλέσῃ μίαν συμφορὰν «οὐρανομήκη» ¹ ἢ «πελώριον» Ἐπίσης αἱ ἐκφράσεις αὗται ταιριάζουν, ὅταν ὁ ρή-

ὅταν ἔχῃ ἤδη τοὺς ἀκροατὰς καὶ ποιήσῃ ἐνθουσιάσαι ἢ ἐπαίνοις ἢ ψόγοις ἢ ὀργῇ ἢ φιλίᾳ, οἷον καὶ Ἰσοκράτης ποιεῖ ἐν τῷ πανηγυρικῷ ἐπὶ τέλει «φήμην δὲ καὶ μνήμην» καὶ «οἵ τινες ἔτλησαν»· φθέγγονταί τε γὰρ τὰ τοιαῦτα ἐνθουσιάζοντες, ὥστε καὶ ἀποδέχονται δῆλον ὅτι ὁμοίως ἔχοντες. Διὸ καὶ τῇ ποιήσει ἥρμοσεν· ἔνθεον γὰρ ἡ ποίησις. Ἢ δὴ οὕτως δεῖ, ἢ μετ' εἰρωνείας, ὥσπερ Γοργίας ἐποίει καὶ τὰ ἐν τῷ Φαίδρῳ.

8. *Τὸ δὲ σχῆμα τῆς λέξεως δεῖ μήτε ἔμμετρον εἶναι μήτε ἄρρυθμον· τὸ μὲν γὰρ ἀπίθανον, πεπλάσθαι γὰρ δοκεῖ, καὶ ἅμα καὶ ἐξίστησι· προσέχειν γὰρ ποιεῖ τῷ ὁμοίῳ, πότε πάλιν ἥξει. Ὥσπερ οὖν τῶν κηρύκων προλαμβάνουσι τὰ παιδία τὸ τίνα αἱρεῖται ἐπίτροπον ὁ ἀπελευθερούμενος; Κλέωνα. Τὸ δὲ ἄρρυθμον ἀπέραντον, δεῖ δὲ πεπεράνθαι μέν, μὴ μέτρῳ δέ· ἀηδὲς γὰρ καὶ ἄγνωστον τὸ ἄπειρον. Περαίνεται δὲ ἀριθμῷ πάντα· ὁ δὲ τοῦ σχήματος τῆς λέξεως ἀριθμὸς ῥυθμός ἐστιν, οὗ καὶ τὰ μέτρα τμητά. Διὸ ῥυθμὸν δεῖ ἔχειν τὸν λόγον, μέτρον δὲ μή. Ποίημα γὰρ ἔσται. Ῥυθμὸν δὲ μὴ ἀκριβῶς· τοῦτο δὲ ἔσται ἐὰν μέχρι του ᾖ. Τῶν δὲ ῥυθμῶν ὁ μὲν ἡρῷος σεμνὸς ἀλλὰ λεκτικῆς ἁρμονίας δεόμενος, ὁ δ' ἴαμβος αὐτή ἐστιν ἡ λέξις ἡ τῶν πολλῶν· διὸ μάλιστα πάντων τῶν μέτρων ἰαμβεῖα φθέγγονται*

---

1. Τὰς δύο φράσεις αὐτὰς δὲν τὰς μεταφράζω διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν τὸ παράδειγμα· δηλαδὴ ἡ ὑπὸ τοῦ ρήτορος χρησιμοποίησις ἀρχαιοπρεπῶν καὶ ἀσυνήθων εἰς τὸν αττικὸν λόγον ἐκφράσεων.

2. Ὅπου ὁ Σωκράτης εἰρωνικὰ ἀποκαλεῖ τὸν ἑαυτόν του νυμφόληπτον, ἐμπνευσμένον ἀπὸ τὰς νύμφας.

3. Οἱ ἀπελεύθεροι ἦσαν πάντοτε ὑποδεέστεροι ἀπὸ τοὺς γεννημένους ἐλευθέρους πολίτας καὶ γι' αὐτὸ κατὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν των ἐξέλεγαν ἕνα ἐπίτροπον. Φαίνεται ὅτι κάποιος Κλέων θὰ ἐξελέγετο συχνὰ ἐπίτροπος τῶν ἀπελευθέρων, ὥστε καὶ τὰ παιδιὰ τὸ εἶχαν μάθει καὶ πρὶν συμπληρώσῃ τὴν φράσιν του ὁ κῆρυξ ἀπαντοῦσαν αὐτά.

τωρ κατακτήση πιὰ τὸ ἀκροατήριόν του καὶ τὸ ἐνθουσιάσῃ μὲ ἐπαίνους ἢ μὲ ψόγους. ἢ διότι ἐδημιούργησεν εἰς τὴν ψυχήν του ἰσχυρὰ αἰσθήματα ὀργῆς ἢ φιλίας, ὅπως κάμνει ὁ Ἰσοκράτης εἰς τὸ τέλος τοῦ Πανηγυρικοῦ του, ὅπου χρησιμοποιεῖ ἐκφράσεις ὅπως «φήμην δὲ καὶ μνήμην» καὶ «οἵτινες ἔτλησαν» [1], διότι αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰς φράσεις χρησιμοποιοῦν ἐκεῖνοι ποὺ κατέχονται ἀπὸ ἐνθουσιασμόν, καὶ ἑπομένως εἶναι φανερὸν ὅτι καὶ τὸ ἀκροατήριον, ἐὰν περιέλθῃ εἰς τὴν ἰδίαν ψυχικὴν κατάστασιν, εὐχαρίστως τὰς ἀκούει. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ ὕφος τοῦτο ταιριάζει εἰς τὴν ποίησιν, διότι ἡ ποίησις ἔχει κάτι τι τὸ ἐνθουσιῶδες. Πρέπει λοιπὸν τὰς ἐκφράσεις αὐτὰς νὰ τὰς χρησιμοποιοῦμεν ἢ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον ἢ εἰρωνικά, ὅπως ἔκαμνεν ὁ Γοργίας ἢ ὅπως βλέπομεν εἰς τὸν «Φαῖδρον» τοῦ Πλάτωνος [2].

8. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΡΥΘΜΟΥ

Ὁ ρητορικὸς λόγος δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὔτε ἔμμετρος οὔτε ἐντελῶς χωρὶς ρυθμόν· πράγματι, εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ λόγος δὲν εἶναι πειστικός, διότι φαίνεται ὅτι εἶναι προσποιημένος, καὶ ἐξ ἄλλου ἀπομακρύνει τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν ἀπὸ τὸ νόημα, διότι τοὺς κάμνει νὰ περιμένουν τὸ ξαναγύρισμα τοῦ στίχου, ἀκριβῶς ὅπως τὰ μικρὰ παιδιὰ προφθάνουν, ὅταν ὁ κῆρυξ ἐρωτᾷ ποιὸν προστάτην θὰ διαλέξῃ ὁ δοῦλος ποὺ ἀπελευθερώνεται, καὶ πρὶν αὐτὸς ἀπαντήσῃ συμπληρώνουν : τὸν Κλέωνα [3]. Ὅταν πάλιν ὁ λόγος στερῆται τελείως ρυθμοῦ, ἡ φράσις φαίνεται ἀτελής. Πρέπει ὅμως ἡ φράσις νὰ εἶναι τελεία, ἀλλ' ὄχι μὲ τὴν χρησιμοποίησιν ἐμμέτρου λόγου. Διότι τὸ ἀτελὲς δὲν ἀρέσει καὶ εἶναι ἀκατάληπτον. Κάθε πρᾶγμα ἀποκτᾷ τελειότητα μὲ τὸν ρυθμόν. Ὁ δὲ ρυθμὸς εἶναι ὁ ἀριθμὸς ποὺ ἐφαρμόζεται ἐπάνω εἰς τὴν μορφὴν τῆς φράσεως καὶ χωρίζεται εἰς διάφορα μέρη διακεκριμένα μεταξύ των. Πρέπει λοιπὸν ὁ ρητορικὸς λόγος νὰ ἔχῃ ρυθμόν, ὄχι ὅμως καὶ μέτρον, διότι τότε θὰ εἶναι ποίημα. Ἐξ ἄλλου ὁ ρυθμὸς τοῦ πεζοῦ λόγου δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄκαμπτος, καὶ αὐτὸ συμβαίνει ὅταν τὸν χρησιμοποιοῦμεν μέχρις ἑνὸς ὡρισμένου ὁρίου. Μεταξὺ τῶν ρυθμῶν ὁ μὲν ἡρωϊκὸς εἶναι μεγαλοπρεπής, ἀλλὰ ἡ ἁρμονία του δὲν ταιριάζει μὲ τὸν πεζὸν λόγον· ὁ δὲ ἴαμβος εἶναι ἀκριβῶς τὸ λεκτικὸν ποὺ οἱ πολλοὶ χρησιμοποιοῦν· καὶ γι' αὐτὸ ἀπὸ ὅλα τὰ μέτρα εἰς τὸν πεζὸν λόγον σχηματίζονται

λέγοντες. Δεῖ δὲ σεμνότητα γενέσθαι καὶ ἐκστῆσαι. Ὁ δὲ τροχαῖος κορδακικώτερος· δηλοῖ δὲ τὰ τετράμετρα· ἔστι γὰρ
1409a ῥυθμὸς τροχαῖος τὰ τετράμετρα. Λείπεται δὲ παιάν, ᾧ ἐχρῶντο μὲν ἀπὸ Θρασυμάχου ἀρξάμενοι, οὐκ εἶχον δὲ λέγειν τίς ἦν. Ἔστι δὲ τρίτος ὁ παιάν, καὶ ἐχόμενος τῶν εἰρημένων· τρία γὰρ πρὸς δύ' ἐστίν, ἐκείνων δὲ ὁ μὲν ἓν πρὸς ἕν, ὁ δὲ δύο πρὸς ἕν. Ἔχεται δὲ τῶν λόγων τούτων ὁ ἡμιόλιος· οὗτος δ' ἐστὶν ὁ παιάν. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι διά τε τὰ εἰρημένα ἀφετέοι, καὶ διότι μετρικοί· ὁ δὲ παιὰν ληπτέος· ἀπὸ μόνου γὰρ οὐκ ἔστι μέτρον τῶν ῥηθέντων ῥυθμῶν, ὥστε μάλιστα λανθάνειν Νῦν μὲν οὖν χρῶνται τῷ ἑνὶ παιᾶνι καὶ ἀρχόμενοι ⟨καὶ τελευτῶντες⟩, δεῖ δὲ διαφέρειν τὴν τελευτὴν τῆς ἀρχῆς. Ἔστιν δὲ παιᾶνος δύο εἴδη ἀντικείμενα ἀλλήλοις, ὧν τὸ μὲν ἓν ἀρχῇ ἁρμόττει, ὥσπερ καὶ χρῶνται· οὗτος δ' ἐστὶν οὗ ἄρχει μὲν ἡ μακρά, τελευτῶσιν δὲ τρεῖς βραχεῖαι·

Δαλογενὲς εἴτε Λυκίαν

καὶ

χρυσεοκόμα Ἕκατε παῖ Διός.

Ἕτερος δ' ἐξ ἐναντίας, οὗ βραχεῖαι ἄρχουσιν τρεῖς, ἡ δὲ μακρὰ τελευταία·

μετὰ δὲ γᾶν ὕδατά τ' ὠκεανὸν ἠφάνισε νύξ.

Οὗτος δὲ τελευτὴν ποιεῖ· ἡ γὰρ βραχεῖα διὰ τὸ ἀτελὴς εἶ-

---

1. Δηλαδὴ ὁ ἴαμβος ἀπὸ μίαν βραχεῖαν καὶ μίαν μακράν, καὶ ὁ τροχαῖος ἀπὸ μίαν μακρὰν καὶ μίαν βραχεῖαν.

2. Δηλαδὴ ὁ ἡρωϊκός.

3. «Ἐσὺ ποὺ γεννήθηκες εἰς τὴν Δῆλον ἢ εἰς τὴν Λυκίαν». Δὲν μεταφράζω διὰ νὰ φανῇ ὁ ρυθμὸς τοῦ πρωτοτύπου, ἄλλως τὸ παράδειγμα θὰ ἔχανε τὴν ἀξίαν του.

4. «Χρυσόμαλλε Ἀπόλλωνα, γιὲ τοῦ Διός». Δὲν μεταφράζω διὰ τὸν ἴδιον λόγον.

συνηθέστερα τὰ ἰαμβικά. Πρέπει ὅμως μέσα εἰς τὸν ρητορικὸν λόγον νὰ δημιουργηθῇ κάποια ἐπισημότης ἐκφράσεως καὶ δύναμις ποὺ νὰ παρασύρῃ τὸ ἀκροατήριον. Ὁ τροχαῖος πάλιν εἶναι ὁ ρυθμὸς τοῦ βιαστικοῦ λόγου, ὅπως τοῦτο γίνεται φανερὸν εἰς τὰ τετράμετρα ποὺ ἀπαρτίζονται ἀπὸ τροχαίους. Μένει λοιπὸν διὰ τὸν πεζὸν λόγον κατάλληλος ὁ παιάν, ποὺ ἡ χρησιμοποίησίς του ἤρχισεν ἀπὸ τὸν Θρασύμαχον, ἀλλὰ ποὺ ὅσοι τὸν μεταχειρίζονται δὲν ἠμπόρεσαν νὰ δώσουν τὸν ὁρισμόν του. Εἶναι δὲ ὁ παιὰν ὁ τρίτος ρυθμὸς ποὺ ἀποτελεῖ συνέχειαν τῶν δύο προηγουμένων καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς βραχείας καὶ δύο μακρὰς συλλαβάς, ἐνῷ ἀπὸ τοὺς προηγουμένους ἄλλοι μὲν ἀποτελοῦνται ἀπὸ μίαν καὶ μίαν [1], ἄλλοι δὲ ἀπὸ μίαν καὶ δύο [2]. Λοιπὸν ὁ ἡμιόλιος, δηλαδὴ ὁ παιάν, σχετίζεται καὶ μὲ τὰ δύο αὐτὰ εἴδη τῶν ρυθμῶν. Πρέπει λοιπὸν οἱ μὲν ἄλλοι ρυθμοὶ νὰ μὴ χρησιμοποιοῦνται καὶ διὰ τοὺς λόγους ποὺ ἐξεθέσαμεν καὶ διότι μὲ αὐτοὺς σχηματίζεται ἔμμετρος λόγος καὶ νὰ χρησιμοποιῆται μόνον ὁ παιάν, διότι αὐτὸς μόνος κάμνει ρυθμικὸν τὸν λόγον χωρὶς νὰ τὸν κάμνῃ καὶ ἔμμετρον. Καὶ ἔτσι δὲν προκαλεῖ τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ θέματος. Καὶ τώρα μὲν χρησιμοποιοῦν συνήθως ἕνα εἶδος παιᾶνος καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου καὶ εἰς τὸ τέλος του. Πρέπει ὅμως νὰ διαφέρῃ τὸ τέλος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ ὑπάρχουν δύο εἴδη παιᾶνος ἀντίθετα μεταξύ των, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ μὲν ἕνα ταιριάζει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου καὶ χρησιμοποιεῖται ἐκεῖ· αὐτὸς δὲ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀρχίζει μὲ μίαν μακρὰν συλλαβὴν καὶ τελειώνει μὲ τρεῖς βραχείας· ἔτσι

Δαλογενὲς εἴτε Λυκίαν [3]

καὶ

χρυσεοκόμα Ἕκατε παῖ Διός [4].

Τὸ δὲ ἄλλο εἶδος παιᾶνος εἶναι ἀντιθέτως ἐκεῖνο ποὺ ἀρχίζει μὲ τρεῖς βραχείας συλλαβὰς καὶ τελειώνει μὲ μίαν μακράν, ὅπως εἰς τὸν στίχον:

μετὰ δὲ γᾶν ὕδατά τ' ὠκεανὸν ἠφάνισε νύξ [5].

Ὁ παιὰν αὐτὸς τελειώνει εὐστόχως μίαν φράσιν, διότι ἡ βραχεῖα συλλαβὴ μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀτελὴς κάμνει κάπως κο-

---

5. «Ἡ νύχτα ὕστερα ἀπὸ τὴν γῆν ἔκρυψε καὶ τὰ νερὰ καὶ τὸν ὠκεανόν». Στίχος ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Σιμωνίδην καὶ κατ' ἄλλους εἰς τὴν «Θεογονίαν» τοῦ Ὀρφέως. Δὲν μεταφράζω διὰ τὸν ἴδιον λόγον.

ναι ποιεῖ κολοβόν. Ἀλλὰ δεῖ τῇ μακρᾷ ἀποκόπτεσθαι καὶ δήλην εἶναι τὴν τελευτὴν μὴ διὰ τὸν γραφέα, μηδὲ διὰ τὴν παραγραφήν, ἀλλὰ διὰ τὸν ῥυθμόν.

Ὅτι μὲν οὖν εὔρυθμον δεῖ εἶναι τὴν λέξιν καὶ μὴ ἄρρυθμον, καὶ τίνες εὔρυθμον ποιοῦσι ῥυθμοὶ καὶ πῶς ἔχοντες, εἴρηται.

9. *Τὴν δὲ λέξιν ἀνάγκη εἶναι ἢ εἰρομένην καὶ τῷ συνδέσμῳ μίαν, ὥσπερ αἱ ἐν τοῖς διθυράμβοις ἀναβολαί, ἢ κατεστραμμένην καὶ ὁμοίαν ταῖς τῶν ἀρχαίων ποιητῶν ἀντιστρόφοις. Ἡ μὲν οὖν εἰρομένη λέξις ἡ ἀρχαία ἐστίν· «Ἡροδότου Θουρίου ἥδ' ἱστορίης ἀπόδειξις»· ταύτῃ γὰρ πρότερον μὲν ἅπαντες, νῦν δὲ οὐ πολλοὶ χρῶνται. Λέγω δὲ εἰρομένην ἣ οὐδὲν ἔχει τέλος καθ' αὑτήν, ἂν μὴ τὸ πρᾶγμα λεγόμενον τελειωθῇ. Ἔστι δὲ ἀηδὴς διὰ τὸ ἄπειρον· τὸ γὰρ τέλος πάντες βούλονται καθορᾶν. Διόπερ ἐπὶ τοῖς καμπτῆρσιν ἐκπνέουσι καὶ ἐκλύονται· προορῶντες γὰρ τὸ πέρας οὐ κάμνουσι πρότερον. Ἡ μὲν οὖν εἰρομένη τῆς λέξεώς ἐστιν ἥδε, κατεστραμμένη δὲ ἡ ἐν περιόδοις· λέγω δὲ περίοδον λέξιν ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ τελευτὴν αὐτὴν καθ' αὑτὴν καὶ*
1409b *μέγεθος εὐσύνοπτον. Ἡδεῖα δ' ἡ τοιαύτη καὶ εὐμαθής, ἡδεῖα μὲν διὰ τὸ ἐναντίως ἔχειν τῷ ἀπεράντῳ, καὶ ὅτι ἀεί τι οἴεται ἔχειν ὁ ἀκροατὴς καὶ πεπεράνθαι τι αὑτῷ· τὸ δὲ μηδὲν προνοεῖν εἶναι μηδὲ ἀνύειν ἀηδές. Εὐμαθὴς δὲ ὅτι εὐμνημόνευτος. Τοῦτο δὲ ὅτι ἀριθμὸν ἔχει ἡ ἐν περιόδοις λέξις, ὃ πάντων εὐμνημονευτότατον. Διὸ καὶ τὰ μέτρα πάντες μνημονεύουσιν μᾶλλον τῶν χύδην· ἀριθμὸν γὰρ ἔχει ᾧ*

---

1. Ὁ Ἡρόδοτος ἦτο ἀπὸ τὴν Ἁλικαρνασσόν, ἀλλ' εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς τὸ Θούριον τῆς Ἰταλίας καὶ ὠνομάζετο πολλάκις Θούριος.

2. Δηλαδὴ κάθε περίοδος τοῦ προσφέρει καὶ κάτι τι, ἐνῷ δὲν εἶναι εὐχάριστον τὸ νὰ μὴ μπορῇ κανεὶς ποτὲ οὔτε νὰ προβλέψῃ τί πρόκειται νὰ ἐπακολουθήσῃ οὔτε νὰ καταλήξῃ πουθενά.

λαβὴν τὴν φράσιν ποὺ τελειώνει μὲ αὐτήν. Καὶ πρέπει νὰ κόπτωμεν τὸν λόγον μας μὲ μακρὰν συλλαβήν, ὥστε νὰ εἶναι φανερὸν ὅτι ἐτελείωσεν ἡ φράσις ὄχι ἀπὸ τὸ χειρόγραφον καὶ ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν σημείου στίξεως, ἀλλὰ ἀπ' αὐτὸν τὸν ρυθμόν.

Ἐξεθέσαμεν λοιπὸν ὅτι ἡ ρητορικὴ φράσις πρέπει νὰ εἶναι ρυθμικὴ καὶ ὄχι ἄρρυθμος καὶ ποῖοι ρυθμοὶ καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας τῆς δίδουν αὐτὸ τὸ χάρισμα.

9. ΠΕΡΙ ΛΕΚΤΙΚΟΥ ΣΥΝΕΧΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

Τὸ λεκτικὸν κατ' ἀνάγκην ἢ εἶναι συνεχὲς καὶ μονοκόμματον, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ προοίμια τῶν διθυράμβων, ἢ ἀποτελεῖται ἀπὸ περιόδους καὶ εἶναι ὅμοιον μὲ τὰς ἀντιστροφὰς τῶν ἀρχαίων ποιητῶν. Συνεχὲς εἶναι τὸ λεκτικὸν τῶν παλαιῶν· «ἰδοὺ ἡ ἔκθεσις τῆς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου ἀπὸ τὸ Θούριον» [1]. Τὴν μορφὴν αὐτὴν παλαιότερα τὴν ἐχρησιμοποιοῦσαν ὅλοι, τώρα ὅμως ὄχι πολλοί. Τὴν ὀνομάζω δὲ συνεχῆ, διότι αὐτὴ δὲν περιέχει κανένα τέλος, ἂν ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ λεχθῇ δὲν τελειώσῃ. Ἡ μορφὴ αὐτὴ δὲν εἶναι εὐχάριστος, ἀκριβῶς διότι δὲν ἔχει διακοπάς· ἐνῶ ὅλοι εὐχαριστοῦνται νὰ βλέπουν κάπου τὸ τέλος. Ἔτσι (εἰς ἀγῶνας δρόμου), ὅταν φθάσουν στὸ τέρμα οἱ δρομεῖς, εἶναι ξεψυχισμένοι καὶ ἀποκαμωμένοι, ἐνῶ πρωτύτερα, ὅσον βλέπουν μπροστά των τὸ τέρμα, δὲν αἰσθάνονται τὴν κούρασιν. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι τὸ συνεχὲς λεκτικόν. Ἄλλο δε εἶδος εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ περιόδους. Περίοδον δὲ ὀνομάζω μίαν φράσιν ποὺ ἔχει μέσα της ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ ἔκτασιν τόσην, ὥστε εὔκολα νὰ ἠμπορῇ νὰ γίνεται ἀντιληπτή. Τὸ λεκτικὸν αὐτὸ εἶναι εὐχάριστον καὶ εὐκολονόητον. Εὐχάριστον μὲν διότι εἶναι τὸ ἀντίθετον ἀπὸ τὸ προηγούμενον, ποὺ εἴπαμεν ὅτι δὲν ἔχει τέλος, καὶ διότι ὁ ἀκροατὴς νομίζει πάντοτε ὅτι κάποιο ὁλοκληρωμένον νόημα ἑκάστοτε ἀποκτᾷ μὲ αὐτό [2]. Ἐνῶ δὲν εἶναι εὐχάριστον τὸ νὰ μὴ μπορῇ κανεὶς ποτὲ οὔτε νὰ προβλέψῃ (τί πρόκειται νὰ ἐπακολουθήσῃ) οὔτε νὰ καταλήξῃ πουθενά. Εἶναι δὲ καὶ εὐκολονόητον, διότι συγκρατεῖται εὔκολα εἰς τὴν μνήμην, αὐτὸ δὲ συμβαίνει ἐπειδὴ ἡ περιοδικὴ φράσις ὑπόκειται εἰς τὸν κανόνα τοῦ ἀριθμοῦ ποὺ εὐνοεῖ ἐξαιρετικὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν καὶ γι' αὐτὸ ὅλοι συγκρατοῦν καλύτερα εἰς τὴν μνήμην των τοὺς στίχους παρὰ τὸν πεζὸν λόγον,

μετρεῖται. Δεῖ δὲ τὴν περίοδον καὶ τῇ διανοίᾳ τετελειῶσθαι, καὶ μὴ διακόπτεσθαι ὥσπερ τὰ Σοφοκλέους ἰαμβεῖα,

Καλυδὼν μὲν ἥδε γαῖα Πελοπίας χθονός·

τοὐναντίον γάρ ἐστιν ὑπολαβεῖν τῷ διαιρεῖσθαι, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ εἰρημένου τὴν Καλυδῶνα εἶναι τῆς Πελοποννήσου.

Περίοδος δὲ ἡ μὲν ἐν κώλοις ἡ δ' ἀφελής. Ἔστιν δ' ἐν κώλοις μὲν λέξις ἡ τετελειωμένη τε καὶ διῃρημένη καὶ εὐανάπνευστος, μὴ ἐν τῇ διαιρέσει ὥσπερ καὶ ἡ περίοδος, ἀλλ' ὅλη. Κῶλον δ' ἐστὶν τὸ ἕτερον μόριον ταύτης. Ἀφελῆ δὲ λέγω τὴν μονόκωλον. Δεῖ δὲ καὶ τὰ κῶλα καὶ τὰς περιόδους μήτε μυούρους εἶναι μήτε μακράς. Τὸ μὲν γὰρ μικρὸν προσπταίειν πολλάκις ποιεῖ τὸν ἀκροατήν· ἀνάγκη γάρ, ὅταν ἔτι ὁρμῶν ἐπὶ τὸ πόρρω καὶ τὸ μέτρον, οὗ ἔχει ἐν ἑαυτῷ ὅρον, ἀντισπασθῇ παυσαμένου, οἷον προσπταίειν γίγνεσθαι διὰ τὴν ἀντίκρουσιν. Τὰ δὲ μακρὰ ἀπολείπεσθαι ποιεῖ, ὥσπερ οἱ ἐξωτέρω ἀποκάμπτοντες τοῦ τέρματος· ἀπολείπουσι γὰρ καὶ οὗτοι τοὺς συμπεριπατοῦντας. Ὁμοίως δὲ καὶ αἱ περίοδοι αἱ μακραὶ οὖσαι λόγος γίνεται καὶ ἀναβολῇ ὅμοιον, ὥστε γίνεται ὃ ἔσκωψεν Δημόκριτος ὁ Χῖος εἰς Μελανιππίδην ποιήσαντα ἀντὶ τῶν ἀντιστρόφων ἀναβολάς,

οἷ τ' αὐτῷ κακὰ τεύχει ἀνὴρ ἄλλῳ κακὰ τεύχων,
ἡ δὲ μακρὰ ἀναβολὴ τῷ ποιήσαντι κακίστη·

ἁρμόττει γὰρ τὸ τοιοῦτον καὶ εἰς τοὺς μακροκώλους λέγειν.

---

1. Ὁ στίχος ἐν τούτοις αὐτὸς δὲν εἶναι τοῦ Σοφοκλέους, ἀλλὰ τοῦ Εὐριπίδου ἀπὸ τὸν «Μελέαγρον». Τὸ λάθος πιθανὸν νὰ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ πρῶτος στίχος τοῦ «Φιλοκτήτου» τοῦ Σοφοκλέους «ἀκτὴ μὲν ἥδε τῆς περιρρύτου χθονὸς» εἶναι σχεδὸν ὅμοιος μὲ τὸν ἐν τῷ κειμένῳ στίχον τοῦ Εὐριπίδου.

2. Ἑνὸς νοήματος εἰς δύο ἡμιστίχια. Τοῦτο, ὅπως εἶναι γνωστόν, οἱ κλασσικοὶ τὸ ἐθεωροῦσαν ὡς σοβαρώτατον λάθος· τὸ εἰσήγαγε δέ, ἐπικριθεὶς πολὺ δι' αὐτό, ὁ Hugo καὶ παρ' ἡμῖν ὁ Βαλαωρίτης, τῶν ὁποίων αἱ ἔννοιαι σπανίως συμπίπτουν μὲ τοὺς στίχους.

3. Ὁ *Μελανιππίδης* ἦτο ποιητὴς τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἐνεωτέρισεν εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ διθυράμβου.

4. Ἡ φράσις αὐτὴ ἠμπορεῖ νὰ διαβασθῇ καὶ ὡς διδακτικὸς στίχος. Εἶναι δηλ. ἔμμετρος. Ἀλλὰ συμμεριζόμεθα τὴν γνώμην ὅτι ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κειμένου καὶ ὄχι παράθεσιν στίχου.

διότι οἱ στίχοι ὑπόκεινται εἰς τὸν ἀριθμὸν ποὺ εἰς τὴν περίπτωσίν των εἶναι τὸ μέτρον. Ἡ κάθε περίοδος πρέπει νὰ περιέχῃ ἕνα πλῆρες νόημα καὶ νὰ μὴ εἶναι κομμένη, ὅπως μερικοὶ ἰαμβικοὶ στίχοι τοῦ Σοφοκλέους· λ. χ.

«Ἡ Καλυδών, ἡ πόλις αὐτὴ τῆς χώρας τοῦ Πέλοπος [1]».

Πράγματι μὲ τὴν διαίρεσιν αὐτὴν [2] εἶναι δυνατὸν ὁ ἀκροατὴς νὰ ὑποθέσῃ τὸ ἀντίθετον ἀπὸ τὸ νόημα τοῦ συγγραφέως, λ. χ. εἰς τὸν ἀνωτέρω στίχον ὅτι ἡ Καλυδὼν εἶναι πόλις τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ περίοδος ἢ ἀποτελεῖται ἀπὸ περισσότερα τοῦ ἑνὸς μέλη ἢ εἶναι ἑνιαία. Ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ μέλη ἐκείνη ἡ τελεία φράσις ποὺ ὑποδιαιρεῖται καὶ ἔχει διακοπάς, ποὺ διευκολύνουν τὴν ἀναπνοὴν ὄχι κατὰ τὸν τρόπον ποὺ διευκολύνεται ἡ ἀναπνοὴ εἰς τὰς περιόδους, δηλαδὴ μὲ διακοπὴν ἐντὸς αὐτῶν, ἀλλὰ διότι τὸ μέλος τῆς περιόδου εἶναι εὔκολον μὲ μίαν πνοὴν νὰ ἀπαγγελθῇ. Τὰ μέλη τῆς περιόδου λέγονται κῶλα. Ὀνομάζω δὲ ἑνιαίαν τὴν περίοδον ποὺ ἀπαρτίζεται μόνον ἀπὸ ἓν κῶλον Πρέπει δὲ τὰ κῶλα, καθὼς καὶ αἱ περίοδοι, νὰ μὴ εἶναι οὔτε πολὺ σύντομοι, οὔτε πολὺ μακραί. Διότι ἡ ὑπερβολικὴ βραχύτης συχνὰ κάμνει τὸν ἀκροατὴν νὰ σκοντάπτῃ. Διότι ἀναγκαστικά, ὅταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς περιόδου προβλέπῃ ἀνάλογον τὴν διάρκειάν της καὶ ξαφνικὰ σταματήσῃ ἡ φωνὴ τοῦ ρήτορος, ὁ ἀκροατὴς αἰσθάνεται σὰν νὰ ἐσκόνταψε κάπου ἀπὸ τὴν αἰφνιδίαν αὐτὴν παῦσιν· τὰς πολὺ μακρὰς πάλιν περιόδους δὲν ἠμπορεῖ νὰ παρακολουθήσῃ ὁ ἀκροατής, ἀκριβῶς ὅπως καὶ οἱ περιπατηταὶ ποὺ προχωροῦν πέραν ἀπὸ τὸ (συμφωνημένον) τέρμα, διότι καὶ αὐτοὺς δὲν ἠμποροῦν νὰ τοὺς παρακολουθήσουν οἱ συμπεριπατηταί των. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὰς περιόδους ποὺ εἶναι πολὺ μακραί, διότι τότε ὁμοιάζουν μὲ παραμύθι ἢ μὲ προοίμιον (διθυράμβου) καὶ καταντοῦν εἰς ἐκεῖνο ποὺ κορόϊδευε ὁ Δημόκριτος ὁ Χῖος τὸν Μελανιππίδην [3] λέγων:

«Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, θέλοντας νὰ βλάψῃ τοὺς ἄλλους
βλάπτει τὸν ἑαυτόν του.
Καὶ τὸ μακρὸν προοίμιον βλάπτει πράγματι κυρίως
ἐκεῖνον ποὺ τὸ χρησιμοποιεῖ [4].

Ὁ ἴδιος δὲ κανὼν ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὰς περιόδους ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μακρὰ κῶλα. Ὅσες δὲ εἶναι πολὺ

Αἵ τε λίαν βραχύκωλοι οὐ περίοδος γίνεται· προπετῆ οὖν ἄγει τὸν ἀκροατήν.

Τῆς δὲ ἐν κώλοις λέξεως ἡ μὲν διῃρημένη ἐστὶν ἡ δὲ ἀντικειμένη. διῃρημένη μέν, οἷον «πολλάκις ἐθαύμασα τῶν τὰς πανηγύρεις συναγαγόντων καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καταστησάντων», ἀντικειμένη δὲ ἐν ᾗ ἑκατέρῳ τῷ κώλῳ ἢ
1410a *πρὸς ἐναντίῳ ἐναντίον σύγκειται ἢ ταὐτὸ ἐπέζευκται τοῖς ἐναντίοις, οἷον «ἀμφοτέρους δ' ὤνησαν, καὶ τοὺς ὑπομείναντας καὶ τοὺς ἀκολουθήσαντας· τοῖς μὲν γὰρ πλείω τῆς οἴκοι προσεκτήσαντο, τοῖς δ' ἱκανὴν τὴν οἴκοι κατέλιπον». Ἐναντία ὑπομονὴ ἀκολούθησις, ἱκανὸν πλεῖον. «Ὥστε καὶ τοῖς χρημάτων δεομένοις καὶ τοῖς ἀπολαῦσαι βουλομένοις» ἀπόλαυσις κτήσει ἀντίκειται. Καὶ ἔτι «συμβαίνει πολλάκις ἐν ταύταις καὶ τοὺς φρονίμους ἀτυχεῖν καὶ τοὺς ἄφρονας κατορθοῦν». «Εὐθὺς μὲν τῶν ἀριστείων ἠξιώθησαν, οὐ πολὺ δὲ ὕστερον τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἔλαβον». «Πλεῦσαι μὲν διὰ τῆς ἠπείρου, πεζεῦσαι δὲ διὰ τῆς θαλάττης, τὸν μὲν Ἑλλήσποντον ζεύξας, τὸν δ' Ἄθω διορύξας». «Καὶ φύσει πολίτας ὄντας νόμῳ τῆς πόλεως στέρεσθαι». «Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν κακῶς ἀπώλοντο, οἱ δ' αἰσχρῶς ἐσώθησαν». Καὶ «ἰδίᾳ μὲν τοῖς βαρβάροις οἰκέταις χρῆσθαι, κοινῇ δὲ πολλοὺς τῶν συμμάχων περιορᾶν δουλεύοντας». «Ἢ ζῶντας*

---

1. Ἰσοκράτους «Πανηγυρικὸς» § 1.
2. Αὐτόθι § 35.
3. Αὐτόθι § 41.
4. Αὐτόθι § 48.
5. Αὐτόθι § 72.
6. Αὐτόθι § 89.
7. Αὐτόθι § 105.
8. Αὐτόθι § 149.

σύντομες δὲν ἀποτελοῦν περίοδον, ἐφόσον κάνουν τὸν ἀκροατὴν νὰ σκοντάφτῃ.

Τὸ ὕφος ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ προτάσεις χωρισμένας εἰς μέλη, ἄλλοτε μὲν συγκροτεῖται ἀπὸ διαιρέσεις (τῆς περιόδου), ἄλλοτε δὲ ἀπὸ ἀντιθέσεις (μεταξὺ τῶν διαφόρων μελῶν τῆς περιόδου). Ἀπὸ διαιρέσεις μέν, ὅπως εἰς τὸ παράδειγμα: «Συχνὰ παραξενεύθηκα μὲ τὴν νοοτροπίαν ἐκείνων ποὺ συνέλαβαν τὴν ἰδέαν νὰ ὀργανώσουν τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις καὶ νὰ καθιερώσουν τοὺς ἀθλητικοὺς ἀγῶνας»[1]. Ἀπὸ ἀντιθέσεις δέ, ὅταν τὸ κάθε μέλος μιᾶς περιόδου, ἢ συγκροτῆται ἀπὸ τὴν ἀντίθετον ἔννοιαν τοῦ ἄλλου μέλους της ἢ συνδέονται καὶ τὰ δύο μὲ τὰ ἀντίθετά των, ὅπως:

«Ὠφέλησαν καὶ τὰς δύο κατηγορίας πολιτῶν, καὶ ἐκείνους ποὺ ἔμειναν καὶ ἐκείνους ποὺ τοὺς ἠκολούθησαν. Εἰς μὲν τοὺς τελευταίους ἔδωσαν χώραν μεγαλυτέραν ἀπὸ ἐκείνην ποὺ εἶχαν εἰς τὸν τόπον των, εἰς δὲ τοὺς πρώτους ἄφησαν εὐρυχωρίαν μεγαλυτέραν ἀπὸ πρίν»[2]. Ἐδῶ τὰ ἀντίθετα εἶναι τὸ «ἔμειναν» μὲ τὸ «ἠκολούθησαν», τὸ «μεγαλυτέραν» μὲ τὸ «εὐρυχωρίαν». Ἐπίσης:

«Εἰς ἐκείνους ποὺ ἐπιζητοῦσαν ν' ἀποκτήσουν ἀγαθὰ καθὼς καὶ εἰς ἐκείνους ποὺ ἤθελαν ν' ἀπολαύσουν τὰ ἀγαθὰ ποὺ εἶχαν»[3]. Ἐδῶ ἀντίθεσις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἀποκτήσεως καὶ τῆς ἀπολαύσεως. Ἄλλα παραδείγματα:

«Εἰς τὰς περιστάσεις αὐτὰς συχνὰ συμβαίνει καὶ οἱ φρόνιμοι νὰ ἀποτυγχάνουν καὶ οἱ τρελλοὶ νὰ ἐπιτυγχάνουν»[4].

«Ἀμέσως μὲν ἐπέτυχαν τὰς τιμὰς ποὺ τοὺς ἄξιζαν, σὲ λίγον καιρὸ δὲ ἀπέκτησαν καὶ τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης»[5].

«Κατώρθωσε νὰ πλεύσῃ μὲν ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν στεριά, νὰ πεζοπορήσῃ δὲ ἐπάνω εἰς τὴν θάλασσαν, ἀφοῦ τὸν μὲν Ἑλλήσποντον ἔζευξε (μὲ πρόχειρον γέφυραν) εἰς δὲ τὸν Ἄθω ἔκαμε διώρυγα»[6].

«Καὶ ἐκείνους ποὺ ἐκ φύσεως ἐγεννήθησαν πολῖται, μὲ νόμον τοὺς ἐστέρησε τῶν πολιτικῶν των δικαιωμάτων»[7].

«Ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἐχάθησαν κατ' ἀξιολύπητον τρόπον, καὶ ἄλλοι ἐσώθησαν ὑπὸ ἐπαισχύντους συνθήκας»[8].

«(Εἶναι ντροπὴ) οἱ μὲν ἰδιῶται νὰ ἔχουν τοὺς βαρβάρους ὡς δούλους, τὸ δὲ κράτος νὰ ἀδιαφορῇ γιὰ τὸ ὅτι ἔχουν καταντήσει δοῦλοι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συμμάχους μας».[9]

9. Αὐτόθι § 181.

ἕξειν ἢ τελευτήσαντας καταλείψειν». Καὶ ὃ εἰς Πειθόλαόν τις εἶπεν καὶ Λυκόφρονα ἐν τῷ δικαστηρίῳ, «οὗτοι δ' ὑμᾶς οἴκοι μὲν ὄντες ἐπώλουν, ἐλθόντες δ' ὡς ὑμᾶς ἐώνηνται». Ἅπαντα γὰρ ταῦτα ποιεῖ τὸ εἰρημένον. Ἡδεῖα δὲ ἐστὶν ἡ τοιαύτη λέξις, ὅτι τἀναντία γνωριμώτατα καὶ παρ' ἄλληλα μᾶλλον γνώριμα, καὶ ὅτι ἔοικεν συλλογισμῷ· ὁ γὰρ ἔλεγχος συναγωγὴ τῶν ἀντικειμένων ἐστίν.

Ἀντίθεσις μὲν οὖν τὸ τοιοῦτον ἐστίν, παρίσωσις δ' ἐὰν ἴσα τὰ κῶλα, παρομοίωσις δὲ ἐὰν ὅμοια τὰ ἔσχατα ἔχῃ ἑκάτερον τὸ κῶλον. Ἀνάγκη δὲ ἢ ἐν ἀρχῇ ἢ ἐπὶ τελευτῆς ἔχειν. Καὶ ἀρχὴ μὲν ἀεὶ τὰ ὀνόματα, ἡ δὲ τελευτὴ τὰς ἐσχάτας συλλαβὰς ἢ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος πτώσεις ἢ τὸ αὐτὸ ὄνομα. Ἐν ἀρχῇ μὲν τὰ τοιαῦτα «ἀγρὸν γὰρ ἔλαβεν ἀργὸν παρ' αὐτοῦ»

δωρητοί τ' ἐπέλοντο παράρρητοί τ' ἐπέεσσιν·

ἐπὶ τελευτῆς δὲ «ᾠήθησαν αὐτὸν παιδίον τετοκέναι ἀλλ' αὐτοῦ αἴτιον γεγονέναι» «ἐν πλείσταις δὲ φροντίσι καὶ ἐν ἐλαχίσταις ἐλπίσιν». Πτώσεις δὲ ταὐτοῦ «ἄξιος δὲ σταθῆναι χαλκοῦς, οὐκ ἄξιος ὢν χαλκοῦ;» ταὐτὸ δ' ὄνομα «σὺ δ' αὐ-

---

1. Αὐτόθι § 186.
2. Πρβλ. Διόδωρον Σικελιώτην ΙΔ 14.
3. Δὲν τὸ μεταφράζομεν διὰ νὰ διασωθῇ ἡ παρήχησις τοῦ πρωτοτύπου. «Ἐπῆρεν ἀπ' αὐτὸν ἕνα χωράφι χέρσο», *Ξενοφῶντος* «Κύρου Παιδεία» Η 3. 37.
4. Δὲν τὸ μεταφράζομεν διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Ἰλιὰς Ι 526.
5. Δὲν μεταφράζομεν διὰ τὸν ἴδιον λόγον. Ἄλλωστε παρ' ὅλας τὰς προταθείσας, 4 τὸν ἀριθμὸν καθ' ὅσον γνωρίζομεν, διορθώσεις (δηλ. «φήθης αὐτὸν κλπ.», «οὐκ φήθησαν κλπ.», «φήθης ἂν αὐτὸν οὐ παιδίον κλπ.», «φήθης ἂν αὐτὸν οὐ παιδίον τετοκέναι ἀλλ' αὐτὸν παιδίον γεγονέναι») ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου αὐτοῦ μένει κατ' ἐξοχὴν σκοτεινὴ καὶ ἀμφίβολος.
6. «Σὲ μεγάλες φροντίδες καὶ μὲ πολὺ μικρὲς ἐλπίδες».
7. «(Καὶ φρονεῖς) ὅτι ἀξίζεις νὰ σοῦ στηθῇ χάλκινον ἄγαλμα, σοὺ ποὺ δὲν ἀξίζεις μιὰ πεντάρα;». Ὁ χαλκοῦς ἦτο τὸ μικρότερον νόμισμα, τὸ 1/8 ἑνὸς ὀβολοῦ.

«Ἢ νὰ τοὺς πιάσουν ζωντανούς, ἢ νὰ τοὺς ἀφήσουν νεκροὺς (εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης)» [1].

Ἂς ἀναφέρωμεν ἀκόμη ἐκεῖνο ποὺ κάποιος εἶπε μπροστὰ εἰς τὸ δικαστήριον διὰ τὸν Πειθόλαον καὶ τὸν Λυκόφρονα :

«Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, ὅσον ἦσαν ἀκόμη στὸν τόπον των, σᾶς πουλοῦσαν. Καὶ ὅταν ἦλθαν κοντά σας, πουλήθηκαν» [2].

Ὅλαι αὐταὶ αἱ φράσεις πράγματι ἐπιφέρουν τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ἐξεθέσαμεν. Τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ λεκτικοῦ εἶναι εὐχάριστον, διότι τὰ ἀντίθετα ἀναγνωρίζονται εὐκόλως, πολὺ εὐκολώτερα δὲ ὅταν τοποθετοῦνται τὸ ἕνα πλάϊ στὸ ἄλλο. Ἐπίσης δὲ διότι ὁμοιάζουν μὲ συλλογισμόν Διότι ὁ ἐλεγκτικὸς συλλογισμὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀντιπαράθεσις τῶν ἀντιθέτων ἐννοιῶν.

Αἱ ὑποδιαιρέσεις λοιπὸν αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὀνομάζονται ἀντιθέσεις. Παρίσωσις δὲ ὑπάρχει ὅταν τὰ μέλη μιᾶς περιόδου ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἴσον ἀριθμὸν συλλαβῶν, καὶ παρήχησις ὅταν αἱ ἄκραι τῶν δύο μελῶν τῆς περιόδου εἶναι ὅμοιαι (κατὰ τὸν ἦχον) μεταξύ των. Πρέπει δὲ ἡ ὁμοιότης αὐτὴ νὰ ὑφίσταται εἴτε εἰς τὴν ἀρχὴν εἴτε εἰς τὸ τέλος τοῦ κάθε μέλους τῆς περιόδου. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἀρχὴν πάντοτε ἡ ὁμοιότης ὑφίσταται μεταξὺ λέξεων ὁλοκλήρων. Εἰς τὸ τέλος ὅμως ἀρκεῖ ὁμοιότης μεταξὺ τῶν τελευταίων συλλαβῶν μιᾶς λέξεως, ἢ ἀρκεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἰδία λέξις εἰς ἄλλην πτῶσιν, ἢ τέλος νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἰδία λέξις καθ' ὅμοιον τρόπον. Καὶ ἔχομεν παρήχησιν : εἰς μὲν τὴν ἀρχήν, εἰς τὰ ἑξῆς παραδείγματα :

«ἀγρὸν γὰρ ἔλαβεν ἀργὸν παρ' αὐτοῦ» [3],

«δωρητοί τ' ἐπέλοντο, παράρρητοί τ' ἐπέεσσιν» [4].

Ἰδοὺ καὶ παραδείγματα παρηχήσεως εἰς τὸ τέλος τῶν δύο μελῶν τῆς περιόδου :

«Ὠήθησαν αὐτὸν παιδίον τετοκέναι, ἀλλ' αὐτοῦ αἴτιον γεγονέναι» [5].

«Ἐν πλείσταις δὲ φροντίσι καὶ ἐν ἐλαχίσταις ἐλπίσιν» [6].

Ἰδοὺ τώρα παρήχησις σὲ διαφορετικὰς πτώσεις τῆς ἰδίας λέξεως :

«Ἄξιος δὲ σταθῆναι χαλκοῦς, οὐκ ἄξιος ὢν χαλκοῦ» [7].

Καὶ ἄλλο παράδειγμα παρηχήσεως, ὅπου χρησιμοποιεῖται ἡ ἰδία λέξις εἰς τὸν αὐτὸν τύπον :

τὸν καὶ ζῶντα ἔλεγες κακῶς καὶ νῦν γράφεις κακῶς». Ἀπὸ συλλαβῆς δὲ «τί ἂν ἔπαθες δεινόν, εἰ ἄνδρ' εἶδες ἀργόν ;»

1410 b *Ἔστιν δὲ ἅμα πάντα ἔχειν ταὐτό, καὶ ἀντίθεσιν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ πάρισον καὶ ὁμοιοτέλευτον. Αἱ δ' ἀρεταὶ τῶν περιόδων σχεδὸν ἐν τοῖς Θεοδεκτείοις ἐξηρίθμηνται. Εἰσὶν δὲ καὶ ψευδεῖς ἀντιθέσεις, οἷον καὶ Ἐπίχαρμος ἐποίει,*

τόκα μὲν ἐν τήνων ἐγὼν ἦν, τόκα δὲ παρὰ τήνοις ἐγών.

10. *Ἐπεὶ δὲ διώρισται περὶ τούτων, πόθεν λέγεται τὰ ἀστεῖα καὶ τὰ εὐδοκιμοῦντα λεκτέον. Ποιεῖν μὲν οὖν ἐστὶν τοῦ εὐφυοῦς ἢ τοῦ γεγυμνασμένου, δεῖξαι δὲ τῆς μεθόδου ταύτης. Εἴπωμεν οὖν καὶ διαριθμησώμεθα· ἀρχὴ δ' ἔστω ἡμῖν αὕτη. Τὸ γὰρ μανθάνειν ῥαδίως ἡδὺ φύσει πᾶσιν ἐστί, τὰ δὲ ὀνόματα σημαίνει τι, ὥστε ὅσα τῶν ὀνομάτων ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν, ἥδιστα. Αἱ μὲν οὖν γλῶτται ἀγνῶτες, τὰ δὲ κύρια ἴσμεν, ἡ δὲ μεταφορὰ ποιεῖ τοῦτο μάλιστα· ὅταν γὰρ εἴπῃ τὸ γῆρας καλάμην, ἐποίησεν μάθησιν καὶ γνῶσιν διὰ τοῦ γένους· ἄμφω γὰρ ἀπηνθηκότα· ποιοῦσιν μὲν οὖν καὶ αἱ τῶν ποιητῶν εἰκόνες τὸ αὐτό· διό περ ἂν εὖ, ἀστεῖον φαίνεται. Ἔστιν γὰρ ἡ εἰκών, καθάπερ εἴρηται πρότερον, μεταφορὰ διαφέρουσα προθέσει· διὸ ἧττον ἡδύ,*

---

1. «Ἐσύ, καὶ ὅταν ἔζουσε, τὸν ἐκακομεταχειρίζεσο μὲ τὰ λόγια, καὶ τώρα ποὺ πέθανε τὸν κακομεταχειρίζεσαι μὲ αὐτὰ ποὺ γράφεις».

2. «Καὶ τί κακὸ θὰ πάθαινες ἂν ἔβλεπες ἕνα ἄνθρωπον ποὺ νὰ μὴ δουλεύῃ ;» Ἐπειδὴ δὲν ὁμοιάζουν ἀπολύτως αἱ δύο τελικαὶ συλλαβαὶ ἔχει προταθῆ ἡ διόρθωσις τοῦ «ἀργὸν» εἰς «ἀγνόν».

3. Ἔργον ἀπολεσθὲν τοῦ Ἀριστοτέλους. Πιστεύεται ὅτι αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ ἀρχικὸν σχεδίασμα ἑνὸς ἄλλου ἔργου του, τῆς «Ρητορικῆς εἰς Ἀλέξανδρον».

4. «Ἄλλοτε μὲν ἤμουν ἕνας ἀπ' αὐτοὺς καὶ ἐγώ, καὶ ἄλλοτε βρισκόμουνα κοντά τους».

5. Δηλ. δὲν μᾶς διδάσκει τίποτε νέον, «οὐ ποιεῖ μάθησιν».

6. Ὀδύσσεια Π 214.

7. Κεφ. 4.

«Σὺ δ' αὐτὸν καὶ ζῶντα ἔλεγες κακῶς καὶ νῦν γράφεις κακῶς» [1].

Καὶ τέλος παρήχησις ποὺ περιορίζεται εἰς τὴν ὁμοιότητα μόνον μιᾶς συλλαβῆς, τῆς τελευταίας :

«Τί ἂν ἔπαθες δεινόν, εἰ ἄνδρ' εἶδες ἀργόν ; »[2]

Εἶναι δὲ δυνατὸν ἡ ἰδία περίοδος νὰ περιέχῃ ὅλα αὐτὰ τὰ σχήματα, δηλ. καὶ ἀντίθεσιν καὶ πάρισον καὶ ὁμοιοτέλευτον. Τὰ πλεονεκτήματα δὲ ποὺ ἔχει ὁ λόγος, ὅταν συγκροτῆται ἀπὸ περιόδους, σχεδὸν ὅλα ἐξετέθησαν εἰς τὸ πρὸς Θεόδεκτον ἔργον μας [3].

Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ψευδεῖς ἀντιθέσεις, ὅπως καὶ εἰς τὸν ἑξῆς στίχον τοῦ Ἐπιχάρμου :

«Τόκα μὲν ἐν τήνων ἐγὼν ἦν, τόκα δὲ παρὰ τήνοις ἐγών» [4].

10. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΟΜΨΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΥΦΟΥΣ

Ἀφοῦ ἐξεθέσαμεν λοιπὸν τὰ ἀνωτέρω, εἶναι τώρα καιρὸς νὰ εἴπουμε ἀπὸ τί συνίστανται αἱ φράσεις ποὺ χαρακτηρίζονται κομψαὶ ἢ εὐτυχεῖς. Τὰς ἐκφράσεις αὐτὰς τὰς διατυπώνει κανεὶς ὅταν ἔχῃ φυσικὸν τάλαντον ἢ ὅταν ἔχῃ ἐξασκηθῇ. Ἔργον δὲ τῆς τέχνης ποὺ πραγματευόμεθα εἶναι τὸ νὰ φανερώσῃ πῶς συγκροτοῦνται. Ἂς ἐξετάσωμεν λοιπὸν τὸ ζήτημα μὲ κάθε δυνατὴν λεπτομέρειαν. Ἂς ξεκινήσωμεν δὲ ἀπὸ τὴν ἑξῆς ἀρχήν. Τὸ νὰ μαθαίνῃ κανεὶς εὔκολα εἶναι πρᾶγμα ἐκ φύσεως εὐχάριστον γιὰ ὅλους. Αἱ λέξεις πάλιν ἔχουν πάντοτε κάποιαν σημασίαν καὶ ἑπομένως αἱ λέξεις ποὺ μᾶς μαθαίνουν κάτι τι εἶναι αἱ πιὸ εὐχάριστοι ἀπὸ ὅλας. Ἀλλὰ τῶν μὲν ξενοτρόπων καὶ ἰδιωματικῶν λέξεων εἶναι σκοτεινὴ ἡ σημασία, ἡ δὲ κυριολεξία εἶναι ἐκ τῶν προτέρων γνωστή [5], ὥστε ἡ μεταφορὰ κυρίως προκαλεῖ τὸ εὐχάριστον αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Πράγματι, ὅταν (ὁ Ὅμηρος) [6] ὀνομάζῃ τὰ γηρατεῖα «ξερὴ καλαμιά», μᾶς διδάσκει κάτι τι, διότι ἀνάγει τὰς δύο ἀτομικὰς περιπτώσεις (δηλ. τὸ γῆρας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ γῆρας τοῦ φυτοῦ) εἰς ἓν νέον γένος. Διότι καὶ τὰ δύο ἔχουν χάσει τὰ ἄνθη των. Καὶ αἱ εἰκόνες τῶν ποιητῶν προκαλοῦν τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα. Καὶ γι' αὐτό, ἂν γίνῃ καλὴ χρῆσις των, ἡ φράσις φαίνεται κομψή. Διότι ἡ εἰκών, ὅπως εἴπαμεν πρὸ ὀλίγου [7], εἶναι εἶδος μεταφορᾶς, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὴν εἰκόνα προτάσσεται τὸ ὁμοιωματικὸν «ὡς». Καὶ γι' αὐτὸ ἡ εἰκὼν εἶναι ὀλιγώτερον εὐχάριστος ἀπὸ τὴν μεταφοράν, διότι τραβάει σὲ μάκρος καὶ διότι

ὅτι μακροτέρως· καὶ οὐ λέγει ὡς τοῦτο ἐκεῖνο· οὔκουν οὐδὲ ζητεῖ τοῦτο ἡ ψυχή. Ἀνάγκη δὴ καὶ λέξιν καὶ ἐνθυμήματα ταῦτ' εἶναι ἀστεῖα, ὅσα ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν ταχεῖαν. Διὸ οὔτε τὰ ἐπιπόλαια τῶν ἐνθυμημάτων εὐδοκιμεῖ (ἐπιπόλαια γὰρ λέγομεν τὰ παντὶ δῆλα, καὶ ἃ μηδὲν δεῖ ζητῆσαι), οὔτε ὅσα εἰρημένα ἀγνοούμενα, ἀλλ' ὅσων ἢ ἅμα λεγομένων ἡ γνῶσις γίνεται, καὶ εἰ μὴ πρότερον ὑπῆρχεν, ἢ μικρὸν ὑστερίζει ἡ διάνοια· γίγνεται γὰρ οἷον μάθησις, ἐκείνως δὲ οὐδέτερον. Κατὰ μὲν οὖν τὴν διάνοιαν τοῦ λεγομένου τὰ τοιαῦτα εὐδοκιμεῖ τῶν ἐνθυμημάτων, κατὰ δὲ τὴν λέξιν τῷ μὲν σχήματι, ἐὰν ἀντικειμένως λέγηται, οἷον «καὶ τὴν τοῖς ἄλλοις κοινὴν εἰρήνην νομιζόντων τοῖς αὐτῶν ἰδίοις πόλεμον» ἀντίκειται πόλεμος εἰρήνῃ. Τοῖς δ' ὀνόμασιν, ἐὰν ἔχῃ μεταφοράν, καὶ ταύτην μήτ' ἀλλοτρίαν, χαλεπὸν γὰρ συνιδεῖν, μήτ' ἐπιπόλαιον, οὐδὲν γὰρ ποιεῖ πάσχειν. Ἔτι εἰ πρὸ ὀμμάτων ποιεῖ· ὁρᾶν γὰρ δεῖ τὰ πραττόμενα μᾶλλον ἢ μέλλοντα. Δεῖ ἄρα τούτων στοχάζεσθαι τριῶν, μεταφορᾶς ἀντιθέσεως ἐνεργείας.

1411a Τῶν δὲ μεταφορῶν τεττάρων οὐσῶν εὐδοκιμοῦσι μάλιστα αἱ κατ' ἀναλογίαν, ὥσπερ Περικλῆς ἔφη τὴν νεότητα τὴν ἀπολομένην ἐν τῷ πολέμῳ οὕτως ἠφανίσθαι ἐκ τῆς πόλεως ὥσπερ εἴ τις τὸ ἔαρ ἐκ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐξέλοι. Καὶ Λεπτίνης περὶ Λακεδαιμονίων, οὐκ ἐᾶν περιιδεῖν τὴν Ἑλλά-

---

1. Ἀλλὰ τὴν εὑρίσκει ἑτοιμασμένην ἀπὸ τὸν συγγραφέα
2. Πιθανώτατα ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ ἐκεῖνα τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ χωρὶς νὰ εἶναι τετριμμένα, καὶ μάλιστα ἐνῷ πολλάκις εἶναι πρωτότυπα, ὅταν ἀπαγγελθοῦν κάμνουν εἰς τὸν ἀκροατὴν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι καὶ αὐτὸς τὸ ἴδιον ἐσκέπτετο.
3. Ἰσοκράτους «Πρὸς Φίλιππον» § 73.

δὲν λέγει «αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο» (ἀλλὰ λέγει «αὐτὸ εἶναι σὰν ἐκεῖνο») καὶ ἑπομένως καὶ ἡ ψυχὴ δὲν ἀναζητεῖ τὴν ὁμοιότητα[1]. Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν ἐκεῖνο τὸ λεκτικὸν καὶ ἐκεῖνα τὰ ἐπιχειρήματα εἶναι κομψὰ ποὺ ταχέως κατανοοῦνται. Καὶ γι' αὐτὸ οὔτε τὰ ἐντελῶς εὔκολα ἐπιχειρήματα θεωροῦνται ἐπιτυχημένα (καὶ μὲ τὴν λέξιν «εὔκολα» ἐννοοῦμεν ἐκεῖνα ποὺ εἶναι φανερὰ εἰς τὸν καθένα καὶ δὲν ἀπαιτοῦν οὔτε τὴν παραμικρὰν πνευματικὴν προσπάθειαν διὰ νὰ κατανοηθοῦν), οὔτε πάλιν καὶ ἐκεῖνα ποὺ καὶ ὅταν ἀπαγγελθοῦν δὲν κατανοοῦνται· ἀλλὰ περισσότερον ἐκεῖνα ποὺ γίνονται ἀντιληπτὰ τότε ποὺ ἀπαγγέλλονται, ἂν δὲν ἦσαν καὶ ἀπὸ πρὶν μέσα εἰς τὸ μυαλὸ τῶν ἀκροατῶν[2], ἢ τοὐλάχιστον ἐκεῖνα ποὺ μὲ μικρὰν προσπάθειαν γίνονται μετ' ὀλίγον ἀντιληπτά. Διότι αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ἐπιχειρήματα μᾶς διδάσκουν κάτι καινούργιο, ὄχι ὅμως καὶ ἐκεῖνα ποὺ προηγουμένως ἀνεφέραμεν. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενόν των λοιπὸν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ἐνθυμήματα θεωροῦνται ἐπιτυχημένα, ὡς πρὸς τὴν μορφὴν δὲ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐὰν μεταχειριζώμεθα τὸ σχῆμα τῆς ἀντιθέσεως, ὅπως εἰς τὸ ἑξῆς παράδειγμα : «καὶ ἔκριναν ὅτι ἡ κοινὴ εἰρήνη ὅλων τῶν ἄλλων ἦτο πόλεμος ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἰδίων»[3]. Διότι ἐδῶ γίνεται ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ἐννοίας τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ πολέμου. Ὑπάρχει ἐξ ἄλλου ἐπιτυχὴς χρησιμοποίησις τῶν λέξεων ὅταν κάμνωμεν χρῆσιν μεταφορᾶς, ἡ ὁποία ὅμως νὰ μὴ εἶναι οὔτε ἐντελῶς ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὸ θέμα, διότι τότε δυσκολεύονται οἱ ἀκροαταὶ νὰ τὴν ἐννοήσουν, οὔτε πάλιν τελείως τετριμμένη καὶ εὔκολη, διότι τότε δὲν προκαλεῖ κανένα συναίσθημα. Κυρίως δὲ ἐπιτυχὴς εἶναι ἡ μεταφορά, ὅταν μὲ αὐτὴν τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ζωντανεύει ἐμπρὸς στὰ μάτια μας. Διότι ἀναγκαστικὰ γίνεται καλύτερα ἀντιληπτὸν ἐκεῖνο ποὺ τώρα ἐκτελεῖται παρὰ ἐκεῖνο ποὺ πρόκειται νὰ ἐκτελεσθῇ. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἔχωμεν πάντα στὸ νοῦ μας αὐτὰ τὰ τρία, δηλαδὴ τὴν μεταφοράν, τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν δρᾶσιν.

Ἀπὸ τὰ τέσσαρα εἴδη τῶν μεταφορῶν περισσότερον ἐπιτυχεῖς εἶναι ὅσαι βασίζονται εἰς τὴν ἀναλογίαν, ὅπως ἐκείνη ποὺ μετεχειρίσθη ὁ Περικλῆς ὅταν μιλοῦσε γιὰ τὴν νεολαία ποὺ ἐχάθηκε στὸν πόλεμο, καὶ εἶπεν ὅτι ἡ ἀπώλειά της εἶναι γιὰ τὴν πατρίδα ὅ,τι θὰ ἦτο γιὰ τὸ ἔτος ἡ ἐξαφάνισις τῆς ἀνοίξεως. Ἐπίσης ὁ Λεπτίνης εἶπε γιὰ τοὺς Λακεδαιμονίους ὅτι δὲν εἶναι σωστὸ νὰ ἀφήσωμεν νὰ μείνῃ ἡ Ἑλλὰς μονό-

δα ἑτερόφθαλμον γενομένην. Καὶ Κηφισόδοτος σπουδάζοντος Χάρητος εὐθύνας δοῦναι περὶ τὸν Ὀλυνθιακὸν πόλεμον ἠγανάκτει, φάσκων εἰς πνῖγμα τὸν δῆμον ἄγχοντα τὰς εὐθύνας πειρᾶσθαι δοῦναι. Καὶ παρακαλῶν ποτὲ τοὺς Ἀθηναίους εἰς Εὔβοιαν ἐπισιτισαμένους ἔφη δεῖν ἐξιέναι τὸ Μιλτιάδου ψήφισμα. Καὶ Ἰφικράτης σπεισαμένων Ἀθηναίων πρὸς Ἐπίδαυρον καὶ τὴν παραλίαν ἠγανάκτει, φάσκων αὐτοὺς τὰ ἐφόδια τοῦ πολέμου παρῃρῆσθαι. Καὶ Πειθόλαος τὴν πάραλον ῥόπαλον τοῦ δήμου, Σηστὸν δὲ τηλίαν τοῦ Πειραιέως. Καὶ Περικλῆς τὴν Αἴγιναν ἀφελεῖν ἐκέλευσε τὴν λήμην τοῦ Πειραιέως. Καὶ Μοιροκλῆς οὐθὲν ἔφη πονηρότερος εἶναι, ὀνομάσας τινὰ τῶν ἐπιεικῶν· ἐκεῖνον μὲν γὰρ ἐπιτρίτων τόκων πονηρεύεσθαι, αὐτὸν δὲ ἐπιδεκάτων. Καὶ τὸ Ἀναξανδρίδου ἰαμβεῖον ὑπὲρ τῶν θυγατέρων πρὸς τὸν γάμον ἐγχρονιζουσῶν

ὑπερήμεροί μοι τῶν γάμων αἱ παρθένοι.

Καὶ τὸ Πολυεύκτου εἰς ἀποπληκτικόν τινα Σπεύσιππον, τὸ μὴ δύνασθαι ἡσυχίαν ἄγειν ὑπὸ τῆς τύχης ἐν πεντεσυρίγγῳ νόσῳ δεδεμένον. Καὶ Κηφισόδοτος τὰς τριήρεις ἐκάλει μύλωνας ποικίλους, ὁ Κύων δὲ τὰ καπηλεῖα τὰ Ἀττικὰ φιδίτια. Αἰσίων δέ, ὅτι εἰς Σικελίαν τὴν πόλιν ἐξέχεαν· τοῦτο

1. Δηλαδὴ νὰ καταστραφῇ ἡ μία ἀπὸ τὰς δύο μεγάλας ἑλληνικὰς πολιτείας.

2. Ἀθηναῖος ρήτωρ.

3. Τὸ ψήφισμα τοῦ Μιλτιάδου ἐκανόνιζε τὰ τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τοῦ Ξέρξου

4. Ἱερὸν πλοῖον ποὺ μετέφερε τοὺς ὑποδίκους ἀπὸ τὴν Σαλαμῖνα εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ δικασθοῦν.

5. Ἡ κατὰ λέξιν μετάφρασις ἐλάχιστα ἀποδίδει τὸ νόημα, διότι ἐδῶ κυρίως δὲν πρόκειται περὶ μεταφορᾶς, ἀλλὰ περὶ λογοπαιγνίου. Πράγματι, γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως «τόκος» καὶ μὲ τὴν σημασίαν τῆς ἀμοιβῆς τοῦ κεφαλαίου καὶ μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἀπογόνου.

φθαλμος'. Ἐπίσης ὁ Κηφισόδοτος, ὅταν ἔβλεπεν ὅτι ὁ στρατηγὸς Χάρης ἐβιάζετο ἐξαιρετικὰ νὰ λογοδοτήσῃ, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διεξήγετο διαρκῶς πόλεμος, ἐξεδήλωσε τὴν ἀγανάκτησίν του λέγων ὅτι ἤθελε νὰ λογοδοτήσῃ κρατῶντας τὸν λαὸν μὲ ἕνα βρόχον ἀπὸ τὸν λαιμόν. Καὶ πάλιν ὁ ἴδιος, προτρέπων τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐκστρατεύσουν εἰς Εὔβοιαν, εἶπε: «πρέπει, ἀφοῦ πρῶτον ἐφοδιασθῶμεν μὲ τρόφιμα, νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸ ψήφισμα τοῦ Μιλτιάδου». Ὁ Ἰφικράτης πάλιν, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἔκαμαν συνθήκην μὲ τὴν Ἐπίδαυρον καὶ μὲ τοὺς κατοίκους τῆς παραλίας, εἶπε μὲ ἀγανάκτησιν: «μόνοι σας ἀπεκόψατε τὸν ἐφοδιασμόν σας ἐν καιρῷ πολέμου». Ἐπίσης ὁ Πειθόλαος ὠνόμαζε τὴν Πάραλον[4] ὅπλον τοῦ λαοῦ καὶ τὴν Σηστὸν τὴν ὠνόμαζε σιτοβολῶνα τοῦ Πειραιῶς. Καὶ ὁ Περικλῆς ἔλεγεν ὅτι ἔπρεπε νὰ καταστραφῇ ἡ Αἴγινα, «αὐτὸ τὸ κάρφος μέσα στὰ μάτια τοῦ Πειραιῶς». Καὶ ὁ Μοιροκλῆς ἔλεγεν ὅτι δὲν ἦτο καθόλου χειρότερος ἀπὸ ἕνα κακὸν νοικοκύρην, τὸν ὁποῖον προσδιώρισε μὲ τὸ ὄνομά του, «διότι, ἔλεγε, αὐτὸς μὲν κάμνει κακὸν μόνον μὲ τὸ νὰ ζητῇ τόκον ἴσον πρὸς τὸ 1/3 τοῦ κεφαλαίου, ἐγὼ δὲ μὲ τὸ νὰ προσπαθῶ νὰ θρέψω τὰ δέκα παιδιά μου»[5]. Ἐπίσης ὁ Ἀναξανδρίδης ἔγραψε τὸν ἑξῆς ἰαμβικὸν στίχον διὰ τὰς θυγατέρας του ποὺ ἐβράδυναν νὰ ὑπανδρευθοῦν:

«Ἔχασαν τὴν προθεσμίαν τοῦ γάμου τὰ κορίτσια μου».

Ἐπίσης ὁ Πολύευκτος εἶχεν εἰπεῖ γιὰ κάποιον Σπεύσιππον, ποὺ εἶχε προσβληθῆ ἀπὸ ἀποπληξίαν, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ καθήσῃ ἥσυχος, ἂν καὶ ἡ τύχη τὸ ἔφερε νὰ τὸν ἔχῃ καθηλωμένον μία ἀρρώστεια πεντεσύριγγος[6]. Ὁ Κηφισόδοτος ὠνόμαζε τὰ πλοῖα «στολισμένους ἀνεμομύλους» καὶ ὁ Διογένης, ὁ κυνικὸς φιλόσοφος, ἔλεγεν ὅτι οἱ ταβέρνες ἦσαν τὰ φιδίτια[7] τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Αἰσίων δὲ ἔλεγεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἄδειασαν τὴν πόλιν των μέσα στὴν

6. *Πεντεσύριγγον ξύλον* ἦτο ἕνα εἶδος βαρελιοῦ μὲ πέντε ὀπάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐπερνοῦσαν τὰ χέρια, τὰ πόδια καὶ τὸ κεφάλι τῶν καταδίκων, ποὺ ἐδυσχέραινε τὰς κινήσεις των. Γι' αὐτὸ ἡ ἀποπληξία, ποὺ ἐπίσης προκαλεῖ τὴν ἀκινησίαν τοῦ ἀρρώστου, ζωγραφίζεται μὲ αὐτὴν τὴν μεταφοράν.

7. Τὰ φιδίτια ἦσαν τὰ κοινὰ γεύματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὑποχρεωτικῶς παρεκάθηντο ὅλοι οἱ Σπαρτιᾶται πολῖται.

γὰρ μεταφορὰ καὶ πρὸ ὀμμάτων. Καὶ «ὥστε βοῆσαι τὴν Ἑλλάδα»· καὶ τοῦτο τρόπον τινὰ μεταφορὰ καὶ πρὸ ὀμμάτων. Καὶ ὥσπερ Κηφισόδοτος εὐλαβεῖσθαι ἐκέλευεν μὴ πολλὰς ποιήσωσιν τὰς συνδρομὰς [ἐκκλησίας]. Καὶ Ἰσοκράτης πρὸς τοὺς συντρέχοντας ἐν ταῖς πανηγύρεσιν. Καὶ οἷον ἐν τῷ ἐπιταφίῳ, διότι ἄξιον ἦν ἐπὶ τῷ τάφῳ τῷ τῶν ἐν Σαλαμῖνι τελευτησάντων κείρασθαι τὴν Ἑλλάδα ὡς συγκαταθαπτομένης τῇ ἀρετῇ αὐτῶν τῆς ἐλευθερίας· εἰ μὲν γὰρ εἶπεν ὅτι ἄξιον δακρῦσαι συγκαταθαπτομένης τῆς ἀρετῆς, μεταφορὰ καὶ πρὸ ὀμμάτων, τὸ δὲ «τῇ ἀρετῇ τῆς ἐλευθερίας»
1411b ἀντίθεσίν τινα ἔχει. Καὶ ὡς Ἰφικράτης εἶπεν «ἡ γὰρ ὁδός μοι τῶν λόγων διὰ μέσων τῶν Χάρητι πεπραγμένων ἐστίν»· μεταφορὰ κατ' ἀναλογίαν, καὶ τὸ διὰ μέσου πρὸ ὀμμάτων ποιεῖ Καὶ τὸ φάναι παρακαλεῖν τοὺς κινδύνους τοῖς κινδύνοις βοηθήσοντας, πρὸ ὀμμάτων ⟨καὶ⟩ μεταφορά. Καὶ Λυκολέων ὑπὲρ Χαβρίου «οὐδὲ τὴν ἱκετηρίαν αἰσχυνθέντες αὐτοῦ, τὴν εἰκόνα τὴν χαλκῆν»· μεταφορὰ γὰρ ἐν τῷ παρόντι, ἀλλ' οὐκ ἀεί, ἀλλὰ πρὸ ὀμμάτων· κινδυνεύοντος γὰρ αὐτοῦ ἱκετεύει ἡ εἰκών, τὸ ἄψυχον δὴ ἔμψυχον, τὸ ὑπόμνημα τῶν τῆς πόλεως ἔργων. Καὶ «πάντα τρόπον μικρὸν φρονεῖν μελετῶντες»· τὸ γὰρ μελετᾶν αὔξειν τι ἐστίν. Καὶ ὅτι τὸν νοῦν ὁ θεὸς φῶς ἀνῆψεν ἐν τῇ ψυχῇ· ἄμφω γὰρ δηλοῖ

---

1. Ὁ Dobree νομίζει ὅτι ἡ λέξις «Σαλαμῖνι» εἶναι παρεμβολὴ ἢ λάθος ἀντιγραφῆς καὶ προτείνει νὰ διορθωθῇ εἰς «Λαμίᾳ», διότι ὁ «Ἐπιτάφιος» τοῦ Λυσίου δὲν ἀφωροῦσε τοὺς ἐν Σαλαμῖνι πεσόντας.

2. Ἀπὸ τὸν «Πανηγυρικὸν» τοῦ Ἰσοκράτους § 150. Ἀναφέρεται εἰς τὰ δουλικὰ αἰσθήματα τῶν Περσῶν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας των.

Σικελία. Τοῦτο εἶναι μεταφορὰ καὶ συγχρόνως παρουσιάζει τὸ γεγονὸς ἐμπρὸς στὰ μάτια τοῦ ἀκροατοῦ. Ἐπίσης ἡ φράσις «ἐβόησεν ὁλόκληρη ἡ Ἑλλάς» εἶναι καὶ αὐτὴ εἶδος μεταφορᾶς καὶ παρουσιάζει τὸ γεγονὸς ἐμπρὸς στὰ μάτια τοῦ ἀκροατοῦ. Ἐπίσης ὁ Κηφισόδοτος συνίστα εἰς τοὺς ἀκροατάς του νὰ προσέχουν μὴν ἀναγκασθοῦν νὰ συνέλθουν σὲ πολλὰς ταραχώδεις συνελεύσεις τοῦ λαοῦ. Τὸ ἴδιον ἔλεγε καὶ ὁ Ἰσοκράτης πρὸς ἐκείνους ποὺ συνέτρεχον εἰς τὰς ἀθλητικὰς πανηγύρεις. Ἐπίσης εἰς τὸν «Ἐπιτάφιον» (τοῦ Λυσίου) ὑπάρχει τὸ ἑξῆς παράδειγμα: «ἐπάνω εἰς τὸν τάφον ἐκείνων ποὺ ἔπεσαν εἰς τὴν Σαλαμῖνα ' ἄξιζε νὰ κόψῃ τὰ μαλλιά της ἡ Ἑλλάς διότι μαζὶ μὲ τὴν παλληκαριά των ἐκηδεύετο καὶ ἡ ἐλευθερία της». Πράγματι, εἰς τὸ παράδειγμα αὐτό, ἐὰν ἔλεγεν ὅτι ἄξιζε νὰ θρηνήσῃ κανεὶς ἐπειδὴ ἐθάπτετο ἡ παλληκαριά, θὰ ἐπρόκειτο μόνον περὶ μεταφορᾶς ποὺ ζωντανεύει τὴν εἰκόνα ἐμπρὸς στὰ μάτια τοῦ ἀκροατοῦ, μὲ τὸ νὰ προσθέσῃ ὅμως τὸ «κηδεύεται μαζὶ μὲ τὴν παλληκαριὰ καὶ ἡ ἐλευθερία» δημιουργεῖ κάποιαν ἀντίθεσιν. Καὶ εἰς τὴν ἀκόλουθον φράσιν τοῦ Ἰφικράτους «τὰ λόγια μου ἀνοίγουν ἕνα δρόμο μέσα ἀπὸ τὰς πράξεις ποὺ ἐξετέλεσεν ὁ Χάρης» ὑπάρχει ἀναφορὰ κατ' ἀναλογίαν, καὶ τὸ «μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα» παρουσιάζει τὴν εἰκόνα ἐμπρὸς στὰ μάτια τῶν ἀκροατῶν. Καὶ ἡ φράσις «δεχόμεθα τὸν ἕνα κίνδυνον διὰ νὰ ἀποτρέψωμεν τὸν ἄλλον» εἶναι καὶ αὐτὴ μεταφορὰ ποὺ παρουσιάζει τὰ πράγματα μπρὸς στὰ μάτια τοῦ ἀκροατοῦ. Ἐπίσης εἰς τὴν φράσιν τοῦ Λυκολέοντος εἰς τὴν ἀγόρευσίν του ὑπὲρ τοῦ Χαβρίου «καὶ σεῖς δὲν ἐσεβασθήκατε οὔτε κἂν τὸ χάλκινον τοῦτο ἄγαλμά του ποὺ σᾶς παρακαλῶ γι' αὐτόν» ὑπάρχει μεταφορά, ἡ ὁποία εἶναι κατάλληλος διὰ τὴν συγκεκριμένην αὐτὴν περίπτωσιν, ὄχι ὅμως γιὰ πάντοτε, ἀλλὰ διότι τὸ γεγονὸς ποὺ ἀναφέρει εὑρίσκετο ἐμπρὸς στὰ μάτια τῶν ἀκροατῶν του. Πράγματι, ἐνῶ ὁ Χαβρίας ἐκινδύνευε νὰ καταδικασθῇ, ὁ ρήτωρ ζωντανεύει μὲ τὴν μεταφορὰν τὸ ἄψυχον ἄγαλμα ποὺ τοῦ εἶχε στήσει ἡ πόλις καὶ τὸ φαντάζεται νὰ παρακαλῇ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας του, ἐνῶ συγχρόνως εἶναι μάρτυς ποὺ θυμίζει τί ἔκαμεν ἡ πόλις πρὸς τιμήν του. Ἐπίσης ἡ φράσις «ἐμελετοῦσαν μὲ ποῖον τρόπον νὰ φανοῦν πιὸ ταπεινόφρονες» ² (ζωντανεύει τὴν εἰκόνα), διότι τὸ «ἐμελετοῦσαν» ἐξογκώνει τὴν σημασίαν τῆς φράσεως. Ἄλλο παράδειγμα εἶναι ἡ φράσις «ὁ νοῦς εἶναι τὸ φῶς ποὺ ὁ θεὸς ἄναψε

τι. «Οὐ γὰρ διαλυόμεθα τοὺς πολέμους ἀλλ' ἀναβαλλόμεθα». Ἄμφω γάρ ἐστιν μέλλοντα, καὶ ἡ ἀναβολὴ καὶ ἡ τοιαύτη εἰρήνη. Καὶ τὸ τὰς συνθήκας φάναι τρόπαιον εἶναι πολὺ κάλλιον τῶν ἐν τοῖς πολέμοις γινομένων· τὰ μὲν γὰρ ὑπὲρ μικρῶν καὶ μιᾶς τύχης, αὗται δ' ὑπὲρ παντὸς τοῦ πολέμου· ἄμφω γὰρ νίκης σημεῖα. Ὅτι καὶ αἱ πόλεις τῷ ψόγῳ τῶν ἀνθρώπων μεγάλας εὐθύνας διδόασιν· ἡ γὰρ εὔθυνα βλάβη τις δικαία ἐστίν.

11. Ὅτι μὲν οὖν τὰ ἀστεῖα ἐκ μεταφορᾶς τε τῆς ἀνάλογον λέγεται καὶ τῷ πρὸ ὀμμάτων ποιεῖν, εἴρηται· λεκτέον δὲ τί λέγομεν πρὸ ὀμμάτων, καὶ τί ποιοῦσι γίγνεται τοῦτο. Λέγω δὴ πρὸ ὀμμάτων ταῦτα ποιεῖν ὅσα ἐνεργοῦντα σημαίνει, οἷον τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα φάναι εἶναι τετράγωνον μεταφορά, ἄμφω γὰρ τέλεια, ἀλλ' οὐ σημαίνει ἐνέργειαν· ἀλλὰ τὸ «ἀνθοῦσαν ἔχοντος τὴν ἀκμὴν» ἐνέργεια, καὶ τὸ «σὲ δ' ὥσπερ ἄφετον» [ἐλεύθερον] ἐνέργεια, καὶ

[τοὐντεῦθεν οὖν] Ἕλληνες ᾄξαντες ποσὶν

τὸ ᾄξαντες ἐνέργεια καὶ μεταφορά· ταχὺ γὰρ λέγει. Καὶ ὡς κέχρηται πολλαχοῦ Ὅμηρος, τὸ τὰ ἄψυχα ἔμψυχα ποιεῖν διὰ τῆς μεταφορᾶς. Ἐν πᾶσι δὲ τῷ ἐνέργειαν ποιεῖν εὐδοκιμεῖ, οἷον ἐν τοῖσδε,

---

1. Δηλαδὴ τὸ «φῶς» καὶ τὸ «ἀνῆψε».
2. Ἰσοκράτους «Πανηγυρικός» § 172.
3. Αὐτόθι § 180.
4. Ἰσοκράτους § 10.
5. Αὐτόθι «Πρὸς Φίλιππον» § 127.
6. Εὐριπίδου «Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι» στίχ. 80, ὅπου ὅμως ἀντὶ τῆς λέξεως «ποσὶν» ὑπάρχει ἡ λέξις «δόρυ».

μέσα εἰς τὴν ψυχήν του». Πράγματι, καὶ αἱ δύο λέξεις[1] χρησιμεύουν εἰς τὸ νὰ ζωντανεύουν τὸ νόημα. Ἐπίσης τὸ «δὲν ξεμπερδεύομε μὲ τὸν πόλεμον ἀλλὰ ἁπλῶς τὸν ἀναβάλλομεν»[2], διότι καὶ τὰ δύο καὶ ἡ ἀναβολὴ δηλαδὴ καὶ ἡ εἰρήνη ποὺ συνάπτεται ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας ποὺ ἐννοεῖ ὁ ρήτωρ, ἀναφέρονται εἰς τὸ μέλλον. Ἐπίσης ἡ φράσις «ἡ συνθήκη ποὺ ἐπιβάλλει κανεὶς εἶναι τρόπαιον πολὺ ὡραιότερον παρὰ ἐκεῖνο ποὺ ἀποκτᾶ εἰς τὸν πόλεμον, διότι τὰ μὲν τρόπαια τὰ ἀποκτᾶ κανεὶς μὲ μικρὰν προσπάθειαν καὶ συνήθως ὀφείλονται καὶ εἰς τὴν τύχην, ἐνῷ ἡ συνθήκη εἶναι ὁ καρπὸς ὅλου τοῦ πολέμου»[3]. Πράγματι καὶ τὰ δύο, καὶ τὰ τρόπαια καὶ ἡ συνθήκη ποὺ ἐπιβάλλει κανείς, εἶναι ἀποδείξεις τῆς νίκης. Τέλος ἡ φράσις «καὶ αἱ πόλεις ἔχουν βαρείας εὐθύνας καὶ λογοδοτοῦν μὲ τὸ νὰ διατρέχουν τὸν κίνδυνον νὰ κατηγορηθοῦν ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμον». Πράγματι, ἡ εὐθύνη πρὸς λογοδοσίαν εἶναι ἕνα εἶδος βλάβης ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου.

11. ΠΩΣ ΕΠΙΤΥΓΧΑΝΕΤΑΙ Η ΕΝΑΡΓΕΙΑ

Ἐξεθέσαμεν ὅτι ἡ κομψότης τοῦ ὕφους προέρχεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς κατ' ἀναλογίαν μεταφορᾶς καὶ ἀπὸ τὸ ζωντάνεμα τῶν εἰκόνων ἐμπρὸς στὰ μάτια τῶν ἀκροατῶν. Καὶ τώρα ἂς ἐκθέσωμεν τί ἐννοοῦμεν μὲ τὴν φράσιν «παρουσιάζομεν τὰ γεγονότα ἐμπρὸς στὰ μάτια τῶν ἀκροατῶν» καὶ ποία μέθοδος προκαλεῖ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο. Μὲ τὴν φράσιν αὐτὴν ἐννοῶ ἐκείνας τὰς ἐκφράσεις ποὺ μᾶς παρουσιάζουν ἕνα γεγονὸς ἐν τῇ δράσει του. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ νὰ ὀνομάσωμεν ἕνα χρηστὸν ἄνθρωπον «τετράγωνον» εἶναι μεταφορά, διότι καὶ τὰ δύο αὐτὰ πράγματα εἶναι τέλεια, ἀλλὰ δὲν μᾶς παρουσιάζει τὸ γεγονὸς ἐν τῇ δράσει του Εἰς τὴν φράσιν ὅμως «ποὺ εἶχε τὴν δύναμιν τῆς ἀνθισμένης ἡλικίας του»[4] ὑπάρχει δρᾶσις. Ἐπίσης εἰς τὴν φράσιν «σὲ σένα ὅμως σὰν ἄνθρωπον ποὺ ἀπελευθερώθηκε, ταιριάζει . . . »[5] ὑπάρχει ἐπίσης δρᾶσις. Εἰς τὴν φράσιν

«Λοιπὸν ἁρματωμένοι οἱ Ἕλληνες ὁρμοῦν»[6],

ὑπάρχει καὶ δρᾶσις καὶ μεταφορά. Ἔτσι ὁ Ὅμηρος χρησιμοποιῶν τὴν μεταφορὰν σὲ πολλὰ σημεῖα ζωντανεύει τὰ ἄψυχα πράγματα. Ἀρέσει δὲ πάντοτε εἰς τὸν ἀκροατὴν ἡ χρησιμοποίησις φράσεων ποὺ παρουσιάζουν τὰ γεγονότα ἐν δράσει. Ἰδοὺ καὶ μερικὰ παραδείγματα :

αὖτις ἐπὶ δάπεδόνδε κυλίνδετο λᾶας ἀναιδής,

καὶ

ἔπτατ' ὀϊστός,

καὶ

ἐπιπτέσθαι μενεαίνων,

καὶ

1412a ἐν γαίῃ ἵσταντο λιλαιόμενα χροὸς ἆσαι,

καὶ

αἰχμὴ δὲ στέρνοιο διέσσυτο μαιμώωσα.

Ἐν πᾶσι γὰρ τούτοις διὰ τὸ ἔμψυχα εἶναι ἐνεργοῦντα φαίνεται· τὸ ἀναισχυντεῖν γὰρ καὶ μαιμᾶν καὶ τὰ ἄλλα ἐνέργεια. Ταῦτα δὲ προσῆψε διὰ τῆς κατ' ἀναλογίαν μεταφορᾶς· ὡς γὰρ ὁ λίθος πρὸς τὸν Σίσυφον, ὁ ἀναισχυντῶν πρὸς τὸν ἀναισχυντούμενον. Ποιεῖ δὲ καὶ ἐν ταῖς εὐδοκιμούσαις εἰκόσιν ἐπὶ τῶν ἀψύχων ταῦτα·

κυρτά, φαληριόωντα· πρὸ μέν τ' ἄλλ', αὐτὰρ ἐπ' ἄλλα·

κινούμενα γὰρ καὶ ζῶντα ποιεῖ πάντα, ἡ δ' ἐνέργεια κίνησις.

Δεῖ δὲ μεταφέρειν, καθάπερ εἴρηται πρότερον, ἀπὸ οἰκείων καὶ μὴ φανερῶν, οἷον καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ τὸ ὅμοιον καὶ ἐν πολὺ διέχουσι θεωρεῖν εὐστόχου, ὥσπερ Ἀρχύτας ἔφη ταὐτὸν εἶναι διαιτητὴν καὶ βωμόν· ἐπ' ἄμφω γὰρ τὸ ἀδικούμενον καταφεύγει. Ἢ εἴ τις φαίη ἄγκυραν καὶ κρεμάθραν τὸ αὐτὸ εἶναι· ἄμφω γὰρ ταὐτό τι, ἀλλὰ διαφέρει τῷ ἄνωθεν καὶ κάτωθεν. Καὶ τὸ ὡμαλίσθαι τὰς πόλεις ἐν πολὺ διέχουσιν ταὐτό, ἐν ἐπιφανείᾳ καὶ δυνάμεσι τὸ ἴσον.

1. Ὀδύσσεια λ 598.
2. Ἰλιάς Ν 587.
3. Ἰλιάς Δ 126.
4. Ἰλιάς Λ 574 (μετάφρ. Πολυλᾶ).
5. Ἰλιάς Ο 541.

«Καὶ ξανὰ ὁ ἀδιάντροπος βράχος ἐκύλησε πρὸς τὸν κάμπον» [1].
«Τὸ βέλος πῆρε τὸ πέταμά του» [2].
«Καιγότανε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ πετάξῃ» [3].
«Στὴ γῆ στηλώνονταν ὀρθὰ γιὰ σάρκα πεινασμένα» [4].
«Καὶ ἡ λόγχη πέρασε μέσα ἀπὸ τὰ στήθη του λυσσασμένη» [5].

Πράγματι, εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα αὐτά, τὰ ἀντικείμενα μὲ τὸ νὰ παρουσιάζωνται ἔμψυχα φαίνονται σὰν νὰ εἶναι ἐν δράσει. Διότι τὸ νὰ μὴ ντρέπεται ὁ «βράχος» ἢ τὸ νὰ εἶναι λυσσασμένη ἡ «λόγχη» εἶναι δρᾶσις, ὁ δὲ ποιητὴς τὸ ἐπέτυχεν αὐτὸ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς μεταφορᾶς κατ' ἀναλογίαν· καὶ ἔτσι ὁ βράχος παρουσιάζεται ὅτι συμπεριφέρεται πρὸς τὸν Σίσυφον ὅπως ὁ ἀναιδὴς ἄνθρωπος πρὸς ἐκεῖνον πρὸς τὸν ὁποῖον συμπεριφέρεται μὲ ἀναίδειαν. Τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα ἐπιτυγχάνεται καὶ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν καταλλήλων εἰκόνων γιὰ ἄψυχα πράγματα:

«Κυρτά, γιὰ κάτασπρες κορφές, ἄλλα κατόπιν στ' ἄλλα» [6].

Πράγματι, ἡ εἰκὼν αὐτὴ παριστάνει τὰ κύματα ζωντανὰ καὶ κινούμενα· ἡ δὲ δρᾶσις εἶναι κίνησις.

Ὅταν κάμνωμεν μεταφοράς, πρέπει, ὅπως εἴπαμεν καὶ προηγουμένως, νὰ χρησιμοποιοῦμεν ὅρους ποὺ νὰ ταιριάζουν μὲ τὸ θέμα μας, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι καὶ ὅλως διόλου φανερὰ ἡ ἀναλογία των. Ἔτσι καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν πρέπει νὰ προσέχωμεν νὰ ἀνακαλύπτωμεν τὴν ὁμοιότητα καὶ μεταξὺ πραγμάτων ποὺ διαφέρουν πολὺ μεταξύ των, ὅπως ὁ Ἀρχύτας εἶπεν ὅτι ὁ διαιτητὴς καὶ ὁ βωμὸς εἶναι τὸ ἴδιον πρᾶγμα, διότι ὁ ἀδικημένος προσφεύγει καὶ πρὸς τὸν ἕνα καὶ πρὸς τὸν ἄλλον. Ἐπίσης ἐὰν ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ ἄγκυρα καὶ ἡ κρεμάστρα εἶναι τὸ ἴδιον πρᾶγμα. Πράγματι, καὶ τὰ δύο αὐτὰ κάμνουν τὴν ἴδια δουλειά, διαφέρουν ὅμως, διότι τὸ ἕνα ἐνεργεῖ πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὸ ἄλλο πρὸς τὰ κάτω. (Ἐπίσης ἡ φράσις) «αἱ πόλεις εὑρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον», ποὺ διαφέρουν πολὺ ἀναμεταξύ των καὶ εἰς ἔκτασιν καὶ εἰς δύναμιν, ὅταν ἔχουν τὴν ἰσότητα [7].

---

6. Ἰλιὰς Ν 779 (μετάφρ. Πολυλᾶ).

7. Ἀνάμνησις ἀπὸ τὴν φράσιν τοῦ Ἰσοκράτους «Πρὸς Φίλιππον» § 40 *«οἶδα γὰρ ἁπάσας ὡμαλισμένας ὑπὸ τῶν συμφορῶν»*, δηλ. «ξέρω ὅτι ἡ συμφορὰ ἔφερεν ὅλας τὰς πόλεις εἰς τὸ ἴδιον ἐπίπεδον».

Ἔστιν δὲ καὶ τὰ ἀστεῖα τὰ πλεῖστα διὰ μεταφορᾶς καὶ ἐκ τοῦ προσεξαπατᾶν· μᾶλλον γὰρ γίγνεται δῆλον ὅτι ἔμαθε παρὰ τὸ ἐναντίως ἔχειν, καὶ ἔοικεν λέγειν ἡ ψυχὴ «ὡς ἀληθῶς, ἐγὼ δὲ ἥμαρτον». Καὶ τῶν ἀποφθεγμάτων δὲ τὰ ἀστεῖά ἐστιν ἐκ τοῦ μὴ ὅ φησι λέγειν, οἷον τὸ Στησιχόρου, ὅτι οἱ τέττιγες ἑαυτοῖς χαμόθεν ᾄσονται. Καὶ τὰ εὖ ᾐνιγμένα διὰ τὸ αὐτὸ ἡδέα· μάθησις γάρ, καὶ λέγεται μεταφορά. Καὶ ὃ λέγει Θεόδωρος, τὸ καινὰ λέγειν. Γίγνεται δὲ ὅταν παράδοξον ᾖ, καὶ μή, ὡς ἐκεῖνος λέγει, πρὸς τὴν ἔμπροσθεν δόξαν, ἀλλ' ὥσπερ οἱ ἐν τοῖς γελοίοις τὰ παραπεποιημένα, ὅπερ δύναται καὶ τὰ παρὰ γράμμα σκώμματα· ἐξαπατᾷ γάρ. Καὶ ἐν τοῖς μέτροις· οὐ γὰρ ὥσπερ ὁ ἀκούων ὑπέλαβεν·

ἔστειχε δ' ἔχων ὑπὸ ποσσὶ χίμεθλα·

ὁ δ' ᾤετο πέδιλα ἐρεῖν. Τούτου δ' ἅμα λεγομένου δεῖ δῆλον εἶναι. Τὰ δὲ παρὰ γράμμα ποιεῖ οὐχ ὃ λέγει λέγειν, ἀλλ' ὃ μεταστρέφει ὄνομα, οἷον τὸ Θεοδώρου εἰς Νίκωνα τὸν κιθαρῳδὸν «θράττει σε»· προσποιεῖται γὰρ λέγειν τὸ
1412 b *«θράττει σε» καὶ ἐξαπατᾷ· ἄλλο γὰρ λέγει. Διὸ μαθόντι ἡδύ, ἐπεὶ εἰ μὴ ὑπολαμβάνει Θρᾷκα εἶναι, οὐ δόξει ἀστεῖον εἶναι. Καὶ τὸ «βούλει αὐτὸν πέρσαι». Δεῖ δὲ ἀμφότερα προσ-*

---

1. Δηλαδὴ θὰ ζημωθῇ ἡ χώρα των καὶ δὲν θὰ μείνῃ οὔτε ἕνα δένδρον. Ἡ φράσις αὐτὴ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ βιβλίον Β κεφάλαιον 21, ὅπου βλέπε καὶ σημείωσίν μου.

2. Ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους διδασκάλους τῆς ρητορικῆς.

3. Ἐπροτάθησαν ποικίλαι διορθώσεις διὰ νὰ δοθῇ νόημα εἰς τὰς φράσεις αὐτάς, χωρὶς ἀποτέλεσμα ὅμως. Τὸ νόημα εἶναι τελείως ἀσαφές. Ὑποτίθεται ὅτι ὁ Θεόδωρος, ἐνῷ φαίνεται ὅτι θέλει νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ Νίκωνος ὅτι εἶναι ἀπὸ τὴν Θράκην, λέγει κάτι ἄλλο πειρακτικόν.

4. Δηλ. «θέλεις νὰ τὸν καταστρέψῃς;» Προδήλως γίνεται λογοπαίγνιον μὲ τὸ ἐθνικὸν «Πέρσαι».

Αἱ περισσότεραι κομψαὶ φράσεις προέρχονται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς μεταφορᾶς καὶ ἀπὸ τὴν δημιουργίαν μιᾶς παραισθήσεως εἰς τὸν ἀκροατήν. Πράγματι, κάμνει μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν τὸ νὰ μάθωμεν ἕνα πρᾶγμα κατὰ τρόπον ἀντίθετον ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἐπεριμέναμεν, καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀκροατοῦ φαίνεται σὰν νὰ λέγῃ: «πόσο ἀληθινὸ εἶναι αὐτό, ἐγὼ εἶχα ἄδικο». Καὶ ἀπὸ τὰ ἀποφθέγματα δὲ κομψὰ εἶναι ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἐκφράζουν ρητῶς ἐκεῖνα ποὺ θέλουν νὰ εἰποῦν· λ.χ. ἡ φράσις τοῦ Στησιχόρου «τὰ τζιτζίκια των θὰ τραγουδοῦν ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ χῶμα» [1]. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον εἶναι εὐχάριστα καὶ τὰ ἐπιτυχημένα αἰνίγματα, διότι μὲ αὐτὰ μαθαίνει κανεὶς κάτι καὶ συγχρόνως γίνεται χρῆσις μεταφορᾶς. Εὐχάριστον ἐπίσης εἶναι ἐκεῖνο ποὺ συμβουλεύει ὁ Θεόδωρος [2], δηλαδὴ ἡ χρησιμοποίησις νέων ἐκφράσεων. Αὐτὸ δὲ ἐπιτυγχάνεται, ὅταν χρησιμοποιοῦμεν μίαν λέξιν ἀπροσδόκητον καὶ ὄχι, ὅπως λέγει ἐκεῖνος, σύμφωνα μὲ τὴν ἔννοιαν ἡ ὁποία καὶ προηγουμένως ἀπεδίδετο εἰς αὐτὴν τὴν λέξιν, ἀλλὰ ὅπως κάμνουν ἐκεῖνοι ποὺ εἰς τὰ ἀστεῖα των χρησιμοποιοῦν παραμορφωμένας λέξεις. Τὸ ἴδιον δὲ ἀποτέλεσμα δημιουργοῦν καὶ τὰ λογοπαίγνια, διότι προκαλοῦν τὴν παραίσθησιν· τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ποίησιν. Διότι τὸ νόημα δὲν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐπερίμενεν ὁ ἀκροατής· λ.χ. εἰς τὸν στίχον

«περιπατοῦσε ἔχοντας στὰ πόδια του . . . χιονίστρες»

Ὁ ἀκροατὴς θὰ ἐπερίμενεν ἀσφαλῶς ν' ἀκούσῃ τὴν λέξιν πέδιλα. Ὅταν ὅμως γίνεται χρῆσις αὐτοῦ τοῦ τρόπου, πρέπει, μόλις λεχθῇ ἡ (ἀπροσδόκητος) λέξις, νὰ βγαίνῃ πάλιν ἕνα σαφὲς νόημα ἀπὸ τὴν φράσιν.

Τὰ δὲ λογοπαίγνια συντελοῦν ὥστε νὰ λέγῃ κανεὶς ὄχι ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται ὅτι ἤθελε νὰ πῇ, ἀλλὰ μίαν λέξιν ἡ ὁποία ἀλλάζει τελείως τὴν ἔννοιαν ὅπως λ.χ. τὸ λογοπαίγνιον τοῦ Θεοδώρου πρὸς τὸν Νίκωνα τὸν κιθαρῳδὸν «θράττει σε»· πράγματι φαίνεται ὅτι πρόκειται νὰ εἰπῇ «θράττει σε» [3] καὶ ἐξαπατᾷ τὸν ἀκροατήν, διότι λέγει κάτι ἄλλο καὶ γι' αὐτό, ὅταν τὸ καταλάβῃ ὁ ἀκροατής, δοκιμάζει εὐχαρίστησιν. διότι, ἐὰν δὲν ἐνόμιζεν ὅτι αὐτὸς γιὰ τὸν ὁποῖον γίνεται λόγος εἶναι Θρᾶξ, τὸ λογοπαίγνιον αὐτὸ δὲν θὰ φανῇ ἔξυπνον. Ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ ἄλλο λογοπαίγνιον «βούλει αὐτὸν πέρσαι;» [4] Πρέπει δὲ καὶ αἱ δύο ἔννοιαι τῆς λέξεως, μὲ τὴν ὁποίαν γίνεται τὸ λογοπαίγνιον, νὰ ταιριάζουν

ηκόντως λεχθῆναι. Οὕτω δὲ καὶ τὰ ἀστεῖα, οἷον τὸ φάναι Ἀθηναίοις τὴν τῆς θαλάττης ἀρχὴν μὴ ἀρχὴν εἶναι τῶν κακῶν· ὄνασθαι γάρ. Ἢ ὥσπερ Ἰσοκράτης τὴν ἀρχὴν τῇ πόλει ἀρχὴν εἶναι τῶν κακῶν. Ἀμφοτέρως γὰρ ὃ οὐκ ἂν ᾠήθη τις ἐρεῖν, τοῦτ' εἴρηται, καὶ ἐγνώσθη ὅτι ἀληθές· τό τε γὰρ τὴν ἀρχὴν φάναι ἀρχὴν εἶναι οὐθὲν σοφόν· ἀλλ' οὐχ οὕτω λέγει ἀλλ' ἄλλως καὶ ἀρχὴν οὐχ ὃ εἶπεν ἀπόφησιν, ἀλλ' ἄλλως. Ἐν ἅπασι δὲ τούτοις, ἐὰν προσηκόντως τὸ ὄνομα ἐνέγκῃ ὁμωνυμίᾳ ἢ μεταφορᾷ, τότε τὸ εὖ. Οἷον «Ἀνάσχετος οὐκ ἀνασχετός» ὁμωνυμίαν ἀπέφησε, ἀλλὰ προσηκόντως, εἰ ἀηδής. Καὶ

οὐκ ἂν γένοιο μᾶλλον ἢ σε δεῖ ξένος
[ξένος]

[ἢ] οὐ μᾶλλον ἤ σε δεῖ τὸ αὐτὸ καὶ οὐ δεῖ τὸν ξένον ξένον ἀεὶ εἶναι· ἀλλότριον γὰρ καὶ τοῦτο. Τὸ αὐτὸ καὶ τὸ Ἀναξανδρίδου τὸ ἐπαινούμενον,

καλόν γ' ἀποθανεῖν πρὶν θανάτου δρᾶν ἄξιον·

ταὐτὸ γάρ ἐστι τῷ εἰπεῖν ἄξιόν γ' ἀποθανεῖν μὴ ὄντα ἄξιον ἀποθανεῖν ἢ ἄξιόν γ' ἀποθανεῖν μὴ θανάτου ἄξιον ὄντα, ἢ μὴ ποιοῦντα θανάτου ἄξια. Τὸ μὲν οὖν εἶδος τὸ αὐτὸ τῆς λέξεως τούτων· ἀλλ' ὅσῳ ἂν ἐλάττονι καὶ ἀντικειμένως λεχθῇ, τοσούτῳ εὐδοκιμεῖ μᾶλλον. Τὸ δ' αἴτιον ὅτι ἡ μάθησις διὰ μὲν τὸ ἀντικεῖσθαι μᾶλλον, διὰ δὲ τὸ ἐν ὀλίγῳ θᾶττον γίνεται. Δεῖ δ' ἀεὶ προσεῖναι ἢ τὸ πρὸς ὃν λέγεται ἢ ὀρθῶς λέγεσθαι, εἰ τὸ λεγόμενον ἀληθὲς καὶ μὴ ἐπιπόλαιον· ἔστιν γὰρ ταῦτα χωρὶς ἔχειν, οἷον «ἀποθνήσκειν δεῖ μηθὲν ἁμαρτάνοντα» ἀλλ' οὐκ ἀστεῖον. «Τὴν

---

1. «Πρὸς Φίλιππον» § 61.
2. Δηλ. καὶ ἐδῶ ἡ λέξις «ἄξιος» λαμβάνεται μὲ δύο σημασίας, τὴν τιμητικὴν καὶ τὴν τοῦ ποινικοῦ καταλογισμοῦ.

πρὸς τὸ θέμα, διότι τότε μόνον εἶναι κομψὴ ἡ χρησιμοποίησίς του. Ὅπως εἰς τὴν φράσιν «διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἡ ἀρχὴ (δηλ. ἡ κυριαρχία) τῆς θαλάσσης δὲν ὑπῆρξεν ἀρχὴ τῶν κακῶν, διότι ὠφελοῦνται ἀπὸ αὐτήν». Ἢ εἰς τὴν ἄλλην φράσιν τοῦ Ἰσοκράτους¹ «ἡ ἀρχὴ (δηλ. ἡ κυριαρχία τῆς θαλάσσης) ἦτο γιὰ τοὺς Ἀθηναίους ἡ ἀρχὴ τῶν συμφορῶν» διότι καὶ εἰς τὰς δύο φράσεις αὐτὰς ἐλέχθη κάτι ποὺ ὁ ἀκροατὴς δὲν προέβλεπεν ὅτι θὰ λεχθῇ, ἀντελήφθη ὅμως ὅτι ἦτο ἀληθινόν. Καὶ πράγματι, τὸ νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι ἡ ἀρχὴ εἶναι ἀρχὴ δὲν εἶναι καθόλου ἔξυπνον· εἰς τὰ παραδείγματά μας ὅμως δὲν γίνεται αὐτό, ἀλλὰ κάτι ἄλλο, καὶ ἡ λέξις «ἀρχὴ» δὲν διατηρεῖ μέχρι τέλους τὴν ἰδίαν σημασίαν, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται μὲ νέαν σημασίαν. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις, ἐὰν ἡ ὁμωνυμία ἢ ἡ μεταφορὰ παρουσιάσῃ καταλλήλως τὴν ἰδίαν λέξιν (μὲ ἄλλην σημασίαν), τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι εὐχάριστον· λ. χ. εἰς τὴν φράσιν «ὁ Ἀνάσχετος δὲν εἶναι ἀνασχετὸς (δηλ. ὑποφερτός)». Ἡ φράσις αὐτὴ περιέχει μίαν ὁμωνυμίαν, ἀλλὰ ἡ ὁμωνυμία εἶναι ταιριαστή, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ἀνάσχετος εἶναι δυσάρεστον πρόσωπον. Ἐπίσης τὸ

«δὲν μπορεῖς νὰ εἶσαι τόσο πολὺ ξένος, ἀφοῦ εἶσαι φιλοξενούμενός μας»

Τὸ «ξένος περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι πρέπει» ἔχει τὴν ἰδίαν σημασίαν μὲ τὸ «ὁ φιλοξενούμενός μας δὲν ἠμπορεῖ νὰ μᾶς εἶναι πάντοτε ξένος». Ἡ λέξις «ξένος» χρησιμοποιεῖται μὲ δύο διαφορετικὰς ἐννοίας. Τὸ ἴδιον συμβαίνει μὲ τὸν περίφημον στίχον τοῦ Αναξανδρίδου

«Εἶναι ὡραῖο πρᾶγμα νὰ σὲ πάρῃ ὁ θάνατος,
πρὶν γίνῃς ἄξιος θανάτου».

Διότι εἶναι σὰν νὰ ἐλέγαμεν ὅτι «ἀξίζει νὰ πεθάνῃς ἐνῶ δὲν εἶσαι ἄξιος θανάτου» ἢ «ἀξίζει νὰ πεθάνῃς ὅταν εἶσαι ἄξιος θανάτου», ἢ τέλος «ἀξίζει νὰ πεθάνῃς ὅταν δὲν κάνῃς πράξεις ἄξιες θανάτου»[2].

Αὐτὸ εἶναι τὸ σχῆμα τῆς ὁμωνυμίας. Ἀλλ' ὅσον ἡ φράσις εἶναι συντομωτέρα καὶ περιέχει μεγαλυτέραν ἀντίθεσιν, τόσον περισσότερον ἀρέσει εἰς τοὺς ἀκροατάς. Αἰτία δὲ τούτου εἶναι ὅτι μὲ τὴν ἀντίθεσιν μὲν εἶναι διδακτικωτέρα ἡ φράσις, μὲ τὴν συντομίαν δὲ ταχύτερον ἀντιληπτή. Πρέπει δὲ πάντοτε ἡ φράσις νὰ ταιριάζῃ μὲ τὸ πρόσωπον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται καὶ νὰ διατυπώνεται ὀρθά, διὰ νὰ ἔχῃ ἐπιτυχὲς ἀποτέλεσμα καὶ ὄχι ὅλως διόλου τετριμμένον. Διότι εἶναι δυνατὸν αἱ ἀνωτέρω ἰδιότητες νὰ μὴ συνυπάρχουν. Λ. χ. ἡ φράσις «πρέπει νὰ πεθαίνῃ κανεὶς χωρὶς νὰ ἔχῃ δια-

ἀξίαν δεῖ γαμεῖν τὸν ἄξιον» ἀλλ' οὐκ ἀστεῖον. Ἀλλ' ἐὰν ἅμα ἄμφω ἔχῃ· «ἄξιόν γ' ἀποθανεῖν μὴ ἄξιον ὄντα τοῦ ἀποθανεῖν». Ὅσῳ δ' ἂν πλείω ἔχῃ, τοσούτῳ ἀστειότερον φαίνεται, οἷον εἰ καὶ τὰ ὀνόματα μεταφορὰ εἴη καὶ μεταφορὰ τοιαδὶ καὶ ἀντίθεσις καὶ παρίσωσις, καὶ ἔχοι ἐνέργειαν.

Εἰσὶν δὲ καὶ αἱ εἰκόνες ὥσπερ εἴρηται καὶ ἐν τοῖς ἄνω, αἱ εὐδοκιμοῦσαι τρόπον τινὰ μεταφοραί· ἀεὶ γὰρ ἐκ δυοῖν λέγονται, ὥσπερ ἡ ἀνάλογον μεταφορά. Οἷον ἡ ἀσπίς φαμέν
1413 a ἐστι φιάλη Ἄρεως, καὶ τόξον φόρμιγξ ἄχορδος. Οὕτω μὲν οὖν λέγουσιν οὐχ ἁπλοῦν, τὸ δ' εἰπεῖν τὸ τόξον φόρμιγγα ἢ τὴν ἀσπίδα φιάλην ἁπλοῦν. Καὶ εἰκάζουσιν δὲ οὕτως, οἷον πιθήκῳ αὐλητήν, λύχνῳ ψακαζομένῳ [εἰς] μύωπα· ἄμφω γὰρ συνάγεται. Τὸ δὲ εὖ ἐστὶν ὅταν μεταφορὰ ᾖ· ἔστιν γὰρ εἰκάσαι τὴν ἀσπίδα φιάλῃ Ἄρεως καὶ τὸ ἐρείπιον ῥάκει οἰκίας, καὶ τὸ τὸν Νικήρατον φάναι Φιλοκτήτην εἶναι δεδηγμένον ὑπὸ Πράτυος, ὥσπερ εἴκασεν Θρασύμαχος ἰδὼν τὸν Νικήρατον ἡττημένον ὑπὸ Πράτυος ῥαψῳδοῦντα, κομῶντα δὲ καὶ αὐχμηρὸν ἔτι. Ἐν οἷς μάλιστά τ' ἐκπίπτουσιν οἱ ποιηταί, ἐὰν μὴ εὖ, καὶ ἐὰν εὖ, εὐδοκιμοῦσιν. Λέγω δ' ὅταν ἀποδιδῶσιν,

ὥσπερ σέλινον οὖλα τὰ σκέλη φορεῖ.
Ὥσπερ Φιλάμμων ζυγομαχῶν τῷ κωρύκῳ.

Καὶ τὰ τοιαῦτα πάντ' εἰκόνες εἰσίν. Αἱ δ' εἰκόνες ὅτι μεταφοραί, εἴρηται πολλάκις.

Καὶ αἱ παροιμίαι μεταφοραὶ ἀπ' εἴδους ἐπ' εἶδος εἰσίν· οἷον ἄν τις ὡς ἀγαθὸν πεισόμενος αὐτὸς ἐπαγάγηται, εἶτα

---

1. Ἐξ αἰτίας τῶν μορφασμῶν του.
2. Ὑπαινιγμὸς εἰς τὸν Φιλοκτήτην, ποὺ ἀπὸ τότε ποὺ τὸν ἐδάγκασε τὸ φίδι, παρημελήθη ἀπὸ ὅλους.
3. Κώρυκος ἦτο στὰ γυμναστήρια ἕνα εἶδος μπαλόνι γεμάτο σπόρους ἀπὸ σῦκα ἢ ἄμμο, ποὺ οἱ ἀθληταὶ τὸ χτυποῦσαν μὲ τὰ πόδια τους.

πράξει κανένα ἁμάρτημα» δὲν εἶναι κομψή. Ἐπίσης ἡ φράσις «ἡ ἀξία γυναῖκα πρέπει νὰ παίρνῃ ἄξιον ἄνδρα» δὲν εἶναι κομψή. Ἂν ὅμως συνυπάρχουν καὶ αἱ δύο αὗται ἰδιότητες, τότε ἔχομεν κομψὴν φράσιν, λ.χ. «ἀξίζει νὰ πεθάνῃ κανεὶς ἐνῷ δὲν εἶναι ἄξιος θανάτου». Καὶ ὅσον περισσοτέρας ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω ἰδιότητας ἔχει ἡ φράσις, τόσον κομψοτέρα φαίνεται. Αὐτὸ δὲ συμβαίνει, ὅταν αἱ λέξεις ποὺ μεταχειριζόμεθα ἀποτελοῦν μεταφοράν, καὶ μεταφορὰν αὐτοῦ τοῦ εἴδους, καὶ ἀντίθεσιν καὶ παρίσωσιν, καὶ παριστοῦν τὰ πράγματα ἐν δράσει.

Καὶ αἱ εἰκόνες δέ, ὅπως ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, εἶναι τρόπον τινὰ ἐπιτυχημέναι μεταφοραί. Διότι πάντοτε ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο ὅρους, ὅπως καὶ αἱ κατ' ἀναλογίαν μεταφοραί. Λέγομεν λ.χ. «ἡ ἀσπὶς εἶναι τὸ ποτήρι τοῦ Ἄρεως» ἢ «τὸ τόξον εἶναι λύρα χωρὶς χορδάς» Ὅταν μεταχειριζώμεθα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐκφράσεις, δὲν ἔχομεν φράσεις ἁπλᾶς, ἐνῷ ἂν εἴπωμεν τὸ τόξον «λύραν» ἢ τὴν ἀσπίδα «ποτήρι», ἡ φράσις εἶναι ἁπλῆ. Ἐπίσης εἰκόνες γίνονται κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: Ἐκεῖνος ποὺ παίζει φλάουτον παρομοιάζεται μὲ πίθηκον [1]. Ὁ μύωψ μὲ λυχνάρι ποὺ τὸ φυτίλι του εἶναι βρεγμένο. Διότι οἱ δύο ὅροι τῆς κάθε φράσεως συγγενεύουν. Εἶναι δὲ ὡραία, ὅταν ὑπάρχῃ μεταφορά. Διότι εἶναι δυνατὸν νὰ παρομοιώσωμεν τὴν ἀσπίδα μὲ ποτήρι τοῦ Ἄρεως ἢ τὸ ρημάδι μὲ ράκος σπιτιοῦ καὶ τὸν Νικήρατον μὲ Φιλοκτήτην ποὺ τὸν ἐδάγκασεν ὁ Πράτυς. Τὴν παρομοίωσιν αὐτὴν ἔκαμεν ὁ Θρασύμαχος, ὅταν εἶδεν ὅτι ὁ Νικήρατος ἐνικήθηκεν εἰς ἕνα ποιητικὸν ἀγῶνα ἀπὸ τὸν Πράτυν καὶ ἔκτοτε ἔμενεν ἀκούρευτος καὶ μὲ παραμελημένα ροῦχα [2]. Εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν παρομοιώσεων κυρίως πέφτουν ἔξω οἱ ποιηταί, ὅταν αἱ παρομοιώσεις δὲν εἶναι ἐπιτυχημέναι, καὶ πάλιν ἂν εἶναι ἐπιτυχημέναι, γίνονται ἀρεστοί. Μὲ αὐτὸ ἐννοῶ, ὅταν χρησιμοποιοῦν εἰκόνας ὅπως αἱ ἀκόλουθοι:

«Τὰ πόδια του εἶναι στραβὰ σὰν τὸ σέλινο»
«Σὰν τὸν Φιλάμμωνα, ὅταν ἀγωνίζεται μὲ τὸν κώρυκο [3]».

Ὅλαι αἱ ἐκφράσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι εἰκόνες. Ὅτι δὲ αἱ εἰκόνες εἶναι μεταφοραί, ἐλέχθη ἀπὸ προτήτερα.

Αἱ παροιμίαι ἐπίσης εἶναι μεταφοραὶ μὲ τὰς ὁποίας περνᾶ κανεὶς ἀπὸ ἕνα κύκλον, ἐννοεῶν εἰς ἄλλον. Ἔτσι, ὅταν μπάσῃ κανεὶς κάτι στὸ σπίτι του μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ ὠφεληθῇ ἀπ' αὐτό, καὶ κατόπιν ἀντὶ ὠφελείας ὑποστῇ βλάβην,

βλαβῇ, ὡς ὁ Καρπάθιός φησιν τὸν λαγώ· ἄμφω γὰρ τὸ εἰρημένον πεπόνθασιν.

Ὅθεν μὲν οὖν τὰ ἀστεῖα λέγεται καὶ διότι, σχεδὸν εἴρηται τὸ αἴτιον· εἰσὶν δὲ καὶ εὐδοκιμοῦσαι ὑπερβολαὶ μεταφοραί, οἷον εἰς ὑπωπιασμένον «φήθητε δ' ἂν αὐτὸν εἶναι συκαμίνων κάλαθον»· ἐρυθρὸν γάρ τι τὸ ὑπώπιον, ἀλλὰ τὸ πολὺ σφόδρα. Τὸ δὲ ὥσπερ τὸ καὶ τὸ ὑπερβολὴ τῇ λέξει διαφέρουσα.

Ὥσπερ Φιλάμμων ζυγομαχῶν τῷ κωρύκῳ·

«φήθης δ' ἂν αὐτὸν Φιλάμμωνα εἶναι μαχόμενον τῷ κωρύκῳ».

Ὥσπερ σέλινον οὖλα τὰ σκέλη φορεῖν·

«φήθης δ' ἂν οὐ σκέλη ἀλλὰ σέλινα ἔχειν, οὕτως οὖλα». Εἰσὶ δὲ ὑπερβολαὶ μειρακιώδεις· σφοδρότητα γὰρ δηλοῦσιν. Διὸ ὀργιζόμενοι λέγουσιν μάλιστα·

οὐδ' εἴ μοι τόσα δοίη ὅσα ψάμαθός τε κόνις τε.
Κούρην δ' οὐ γαμέω Ἀγαμέμνονος Ἀτρείδαο,
οὐδ' εἰ χρυσείῃ Ἀφροδίτῃ κάλλος ἐρίζοι,
ἔργα δ' Ἀθηναίῃ.

1413b *Χρῶνται δὲ μάλιστα τούτῳ Ἀττικοὶ ῥήτορες. *Διὸ πρεσβυτέρῳ λέγειν ἀπρεπές.

12. *Δεῖ δὲ μὴ λεληθέναι ὅτι ἄλλη ἑκάστῳ γένει ἁρμόττει λέξις. Οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ γραφικὴ καὶ ἀγωνιστική, οὐδὲ δημηγορικὴ καὶ δικανική. Ἄμφω δὲ ἀνάγκη εἰδέναι· τὸ μὲν*

---

1. Οἱ Καρπάθιοι ποὺ δὲν εἶχαν λαγοὺς ἔφεραν ἀπέξω στὸ νησί των, περιμένοντες νὰ ὠφεληθοῦν ἀπ' αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἐπολλαπλασιάσθησαν τόσον, ὥστε κατέστρεψαν τὴν παραγωγήν των.

2. Ἰλιὰς Ι 388 καὶ ἑπ. (μετάφρ. Πολυλᾶ).

(ταιριάζει ἡ παροιμία) «ὅπως ἔπαθαν οἱ κάτοικοι τῆς Καρπάθου ἀπὸ τὸν λαγό» [1]. Διότι καὶ οἱ δύο ἔπαθαν τὸ ἴδιον πρᾶγμα.

Πῶς λοιπὸν καταρτίζεται ἡ κομψὴ φράσις καὶ ποῖα εἶναι τὰ αἴτια ποὺ τὴν δημιουργοῦν, σχεδὸν ἔχει λεχθῆ. Ὑπάρχουν δὲ καὶ ὑπερβολαὶ ἐπιτυχημέναι, ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μεταφοράς. Λ.χ., γιὰ ἄνθρωπον μὲ πληγωμένον πρόσωπον ἡ ὑπερβολὴ «θὰ μπορούσατε νὰ τὸν νομίσετε γιὰ καλάθι γεμᾶτο μοῦρα» εἶναι ἐπιτυχημένη. Διότι καὶ τὰ μοῦρα καὶ αἱ πληγαὶ εἶναι κόκκινα, ἀλλὰ ἡ ἔκφρασις εἶναι ὑπερβολική. Καὶ αἱ φράσεις δὲ ποὺ διατυπώνονται «τοῦτο εἶναι σὰν ἐκεῖνο» εἶναι καὶ αὐταὶ ὑπερβολαί, μὲ διαφορὰν εἰς τὸ λεκτικόν. Ἔτσι εἰς τὸ παράδειγμα

«Καθὼς ὁ Φιλάμμωνας, ὅταν ἀγωνίζεται μὲ τὸν κώρυκο»,

θὰ ἐνόμιζες ὅτι πράγματι ὁ ἴδιος ὁ Φιλάμμων παλεύει μὲ τὸν κώρυκο. Εἰς τὸ ἄλλο πάλιν

«Τὰ πόδια του εἶναι στραβὰ σὰν τὸ σέλινο»

θὰ ἐνόμιζες ὅτι δὲν ἔχει πόδια, ἀλλὰ σέλινα, τόσον στραβὰ εἶναι.

Αἱ ὑπερβολαὶ ταιριάζουν εἰς τὸ στόμα τῶν νέων, διότι φανερώνουν σφοδρότητα αἰσθημάτων. Καὶ γι' αὐτὸ κυρίως οἱ θυμωμένοι τὰς μεταχειρίζονται, ὅπως ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τοὺς ἑξῆς στίχους :

«(οὔτε ἂν μοῦ δώσῃ)
Ἢ ὅσα ἡ σκόνη εἶναι τῆς γῆς ἢ ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης
καὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐγὼ δὲν παίρνω θυγατέρα
στὸ κάλλος ἂν μὲ τὴ χρυσὴ συγκρίνεται Ἀφροδίτη
κι' ἂν ἔχῃ μὲ τὴν Ἀθηνᾶ τῶν ἔργων τὰ πρωτεῖα».

Μεταχειρίζονται κυρίως τὰς ὑπερβολὰς οἱ Ἀθηναῖοι ῥήτορες. Διὰ τὸν λόγον δὲ ποὺ ἐξεθέσαμεν παραπάνω αἱ ὑπερβολαὶ δὲν ταιριάζει νὰ λέγωνται ἀπὸ ἡλικιωμένους ἀνθρώπους.

12. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΥ ΛΕΚΤΙΚΟΥ ΠΟΥ ΑΡΜΟΖΕΙ ΕΙΣ ΚΑΘΕ ΕΙΔΟΣ ΡΗΤΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Δὲν πρέπει δὲ νὰ μᾶς διαφεύγῃ ὅτι σὲ κάθε εἶδος ῥητορικοῦ λόγου ταιριάζει καὶ διαφορετικὸν λεκτικόν. Πράγματι, δὲν εἶναι ἡ ἰδία εἰς ἕνα λόγον ποὺ γράφεται μόνον, ἢ εἰς ἄλλον ποὺ ἀπαγγέλλεται δημοσίᾳ, οὔτε ἡ ἰδία εἰς τοὺς πολιτικοὺς καὶ εἰς τοὺς ῥητορικοὺς λόγους. Πάντως ὅμως πρέπει (εἰς ὅλα τὰ εἴδη) νὰ γνωρίζῃ καλὰ ὁ ῥήτωρ τὰ ἑξῆς δύο

γάρ ἐστιν ἑλληνίζειν ἐπίστασθαι, τὸ δὲ μὴ ἀναγκάζεσθαι κατασιωπᾶν, ἄν τι βούληται μεταδοῦναι τοῖς ἄλλοις, ὅ περ πάσχουσιν οἱ μὴ ἐπιστάμενοι γράφειν. Ἔστι δὲ λέξις γραφικὴ μὲν ἡ ἀκριβεστάτη, ἀγωνιστικὴ δὲ ἡ ὑποκριτικωτάτη. (Ταύτης δὲ δύο εἴδη· ἡ μὲν γὰρ ἠθικὴ ἡ δὲ παθητική)· διὸ καὶ οἱ ὑποκριταὶ τὰ τοιαῦτα τῶν δραμάτων διώκουσι, καὶ οἱ ποιηταὶ τοὺς τοιούτους. Βαστάζονται δὲ οἱ ἀναγνωστικοί, οἷον Χαιρήμων (ἀκριβὴς γὰρ ὥσπερ λογογράφος)· καὶ Λικύμνιος τῶν διθυραμβοποιῶν. Καὶ παραβαλλόμενοι οἱ μὲν τῶν γραφικῶν ἐν τοῖς ἀγῶσι στενοὶ φαίνονται, οἱ δὲ τῶν ῥητόρων εὖ λεχθέντες ἰδιωτικοὶ ἐν ταῖς χερσίν. Αἴτιον δ' ὅτι ἐν τῷ ἀγῶνι ἁρμόττει· διὸ καὶ τὰ ὑποκριτικὰ ἀφῃρημένης τῆς ὑποκρίσεως οὐ ποιοῦντα τὸ αὑτῶν ἔργον φαίνεται εὐήθη, οἷον τά τε ἀσύνδετα καὶ τὸ πολλάκις τὸ αὐτὸ εἰπεῖν ἐν τῇ γραφικῇ ὀρθῶς ἀποδοκιμάζεται, ἐν δὲ ἀγωνιστικῇ οὔ, καὶ οἱ ῥήτορες χρῶνται· ἔστι γὰρ ὑποκριτικά. Ἀνάγκη γὰρ μεταβάλλειν τὸ αὐτὸ λέγοντας, ὅ περ ὥσπερ εἰδοποιεῖ τῷ ὑποκρίνεσθαι· «οὗτός ἐστιν ὁ κλέψας ὑμῶν, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξαπατήσας, οὗτος ὁ τὸ ἔσχατον προδοῦναι ἐπιχειρήσας». Οἷον καὶ Φιλήμων ὁ ὑποκριτὴς ἐποίει ἔν τε τῇ Ἀναξανδρίδου γεροντομανίᾳ, ὅτε λέγοι «Ῥαδάμαν-

---

1. Ὁ *Χαιρήμων* ἦτο τραγικὸς ποιητής. Πιθανώτατα ἐξεφώνησεν ἐκ τοῦ προχείρου καὶ μερικοὺς λόγους, ὡς πολίτης εἰς τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ, καὶ διεκρίθη διὰ τὰς ἰδιότητας ποὺ ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.

2. Καὶ οἱ διθύραμβοι συνετίθεντο ἐκ τοῦ προχείρου.

3. Κωμῳδία τοῦ Ἀναξανδρίδου.

πράγματα. Πρῶτον μὲν νὰ κατέχῃ καλὰ τὴν (ἑλληνικὴν) γλῶσσαν, καὶ δεύτερον νὰ μὴ ἀναγκάζεται νὰ σιωπήσῃ ὅταν θέλῃ νὰ μεταδώσῃ τὰς ἰδέας του εἰς τοὺς ἄλλους πρᾶγμα ποὺ παθαίνουν ὅσοι δὲν ξέρουν νὰ προετοιμάσουν γραπτῶς τὸν λόγον των. Τὸ λεκτικὸν τῶν μὲν λόγων ποὺ προετοιμάζονται γραπτῶς ἔχει μεγαλυτέραν ἀκρίβειαν· Ἐκείνων δὲ ποὺ ἐκφωνοῦνται κατὰ τὰς δημοσίας συζητήσεις (ἐκ τοῦ προχείρου) εἶναι δραματικώτερον. Ὑποδιαιροῦνται δὲ οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ λόγοι εἰς δύο εἴδη. εἰς λόγους ἠθικοὺς καὶ εἰς λόγους παθητικούς. Καὶ γι' αὐτὸ αὐτὰς τὰς δύο ἰδιότητας (ὅτι δηλ. ἀνάγεται εἰς τὸ ἦθος καὶ ὅτι ἀνάγεται εἰς τὸ πάθος) ἐπιδιώκουν οἱ ἠθοποιοὶ εἰς τὰ δράματα ποὺ παίζουν καὶ οἱ ποιηταὶ εἰς τοὺς ἠθοποιοὺς ποὺ τοὺς ἑρμηνεύουν. Διατηρεῖται δὲ ἡ (λογοτεχνικὴ) ἀξία ἐκείνων τῶν λόγων ποὺ μποροῦν καὶ ἀργότερα εὐχαρίστως νὰ διαβασθοῦν. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τοὺς λόγους τοῦ Χαιρήμονος [1], διότι ἔχουν ἀκριβολογίαν, σὰν νὰ προετοιμάσθησαν ἀπὸ λογογράφον. Τὸ ἴδιον ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὸν Λικύμνιον μεταξὺ τῶν συνθετῶν διθυράμβων [2]. Ἂν κάμωμεν σύγκρισιν μεταξύ των, βλέπομεν ὅτι οἱ λόγοι ποὺ προετοιμάσθησαν γραπτῶς φαίνονται ἀδύνατοι κατὰ τὴν συζήτησιν, καὶ πάλιν οἱ (ἐκ τοῦ προχείρου) λόγοι, ποὺ ἐξετιμήθησαν κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν των, φαίνονται, ὅταν τοὺς διαβάζῃ κανείς, σὰν γραμμένοι ἀπὸ ἀρχαρίους. Αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ λόγοι περιέχουν μόνον ἐκεῖνα ὅσα ταιριάζουν εἰς τὸν ἀγῶνα (τὸν δικαστικὸν ἢ τὸν πολιτικόν). Καὶ γι' αὐτὸ ὅσα εἶναι γραμμένα διὰ τὸ θέατρον, ἅμα δὲν τὰ ζωντανεύσῃ ἡ ἠθοποιΐα (ἀλλὰ ἁπλῶς τὰ διαβάζομεν), καὶ εὑρεθοῦν ἔτσι ἔξω ἀπὸ τὸν προορισμόν των, φαίνονται μέτρια. Λ.χ. αἱ ἀσύνδετοι φράσεις καὶ ἡ ἐπανάληψις τῆς ἰδίας λέξεως ἢ φράσεως πολλὲς φορές, ὀρθῶς θεωροῦνται ὡς ἀδίκημα εἰς ἕνα γραπτὸν λόγον, ὄχι ὅμως καὶ κατὰ τὴν ὥραν τῆς συζητήσεως, καὶ γι' αὐτὸ τὰ χρησιμοποιοῦν οἱ ῥήτορες, διότι προσθέτουν παραστατικότητα εἰς τὴν συζήτησιν. Πρέπει δέ, ὅταν θέλωμεν νὰ ἐπαναλάβωμεν πολλὲς φορὲς τὸ ἴδιον νόημα, νὰ μεταβάλλωμεν τὰς λέξεις, διότι τοῦτο βοηθεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν δραματικοῦ ἀποτελέσματος. Λ.χ. «Αὐτὸς ἐδῶ εἶναι ποὺ σᾶς ἔκλεψε. Αὐτὸς εἶναι ποὺ σᾶς ἐγέλασε. Αὐτὸς εἶναι ποὺ στὸ τέλος ἐδοκίμασε νὰ σᾶς προδώσῃ». Ἔτσι ἔκαμνε καὶ ὁ ἠθοποιὸς Φιλήμων ὅταν εἰς τὴν «Γεροντομανίαν» [3] τοῦ Ἀναξανδρίδου ἀπήγγελλε τὸ

θυς καὶ Παλαμήδης», καὶ ἐν τῷ προλόγῳ τῶν Εὐσεβῶν τὸ «ἐγώ»· ἐὰν γάρ τις τὰ τοιαῦτα μὴ ὑποκρίνηται, γίγνεται «ὁ τὴν δοκὸν φέρων». Καὶ τὰ ἀσύνδετα ὡσαύτως· «ἦλθον, ἀπήντησα, ἐδεόμην» ἀνάγκη γὰρ ὑποκρίνεσθαι καὶ μὴ ὡς ἓν λέγοντα τῷ αὐτῷ ἤθει καὶ τόνῳ εἰπεῖν. Ἔτι ἔχει ἴδιόν τι τὰ ἀσύνδετα· ἐν ἴσῳ γὰρ χρόνῳ πολλὰ δοκεῖ εἰρῆσθαι· ὁ γὰρ σύνδεσμος ἓν ποιεῖ τὰ πολλά, ὥστε ἐὰν ἐξαιρεθῇ, δῆλον ὅτι τοὐναντίον ἔσται τὸ ἓν πολλά. Ἔχει οὖν αὔξησιν·
1414a *«ἦλθον, διελέχθην, ἱκέτευσα»· πολλὰ δοκεῖ, «ὑπερεῖδεν ὅσα εἶπον». Τοῦτο δὲ βούλεται ποιεῖν καὶ Ὅμηρος ἐν τῷ*

Νιρεὺς αὖ Σύμηθεν,
Νιρεὺς Ἀγλαΐης,
Νιρεὺς ὃς κάλλιστος.

Περὶ οὗ γὰρ πολλὰ λέγεται, ἀνάγκη καὶ πολλάκις εἰρῆσθαι· εἰ οὖν καὶ πολλάκις, καὶ πολλὰ δοκεῖ, ὥστε ηὔξησεν ἅπαξ μνησθεὶς διὰ τὸν παραλογισμόν, καὶ μνήμην πεποίηκεν, οὐδαμοῦ ὕστερον αὐτοῦ λόγον ποιησάμενος.

Ἡ μὲν οὖν δημηγορικὴ λέξις καὶ παντελῶς ἔοικεν τῇ σκιαγραφίᾳ· ὅσῳ γὰρ ἂν πλείων ᾖ ὁ ὄχλος, πορρώτερον ἡ θέα, διὸ τὰ ἀκριβῆ περίεργα καὶ χείρω φαίνεται ἐν ἀμφοτέροις· ἡ δὲ δικανικὴ ἀκριβεστέρα. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἡ ⟨ἐν⟩ ἑνὶ κριτῇ· ἐλάχιστον γάρ ἐστιν ⟨ἑνὶ⟩ ῥητορικῆς· εὐσύνοπτον γὰρ

---

1. Δηλ. ὁ λόγος γίνεται μονότονος σὰν τὸ βάδισμα φορτωμένου ἀνθρώπου.
2. Δηλ. συνδέει περισσοτέρας φράσεις εἰς μίαν.
3. Ἰλιὰς Β 671 ἑπ. (μετάφρ. Πολυλᾶ).

κομμάτι «ὁ Ραδάμανθυς καὶ ὁ Παλαμήδης κλπ.» ἢ εἰς τὸν πρόλογον τῶν «Εὐσεβῶν» τὸ «ἐγώ». Διότι, ἂν κανεὶς δὲν μεταχειρίζεται δραματικὸν τόνον ὅταν προφέρῃ αὐτοῦ τοῦ εἴδους μέρη, μπορεῖ νὰ λεχθῇ γι' αὐτὸν ἡ παροιμία «πῶς μοιάζει μὲ ἄνθρωπον φορτωμένον μὲ ἕνα δοκάρι»[1]. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰς ἀσυνδέτους φράσεις «ἦλθα, τὸν συνήντησα, τὸν παρεκάλεσα». Πρέπει εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς νὰ μεταχειρίζεται ὁ ρήτωρ δραματικὴν ὑπόκρισιν καὶ νὰ μὴ λέγῃ μὲ τὸν ἴδιον τόνον μονοκόμματα ὅλας τὰς φράσεις. Διότι αἱ ἀσύνδετοι φράσεις ἔχουν τὴν ἑξῆς ἰδιότητα. Ὅτι δηλ. φαίνεται ὅτι λέγει κανεὶς σὲ μιὰ στιγμὴ πολλὰ πράγματα μαζί. Πράγματι, ὁ σύνδεσμος κάμνει ἕνα τὰ πολλὰ[2], ὥστε ἐὰν λείψῃ εἶναι φανερὸν ὅτι ἐξ ἀντιθέτου τὸ ἕνα θὰ φανῇ ὡσὰν νὰ εἶναι πολλά, καὶ ἀπ' αὐτὸ προέρχεται μεγαλυτέρα ἐντύπωσις. Ἔτσι ἡ φράσις «ἦλθα, ὡμίλησα μαζί του, τὸν παρεκάλεσα, αὐτὸς περιφρόνησε ἐκεῖνα ποὺ τοῦ εἶπα» φαίνεται σὰν νὰ ἀποτελῆται ἀπὸ πολλὰς ἐννοίας. Αὐτὸ δὲ φαίνεται ὅτι ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ὁ Ὅμηρος μὲ τοὺς στίχους του :

«Ἀπὸ τὴν Σύμην ὁ Νιρεύς.....
Τῆς Ἀγλαΐας ὁ Νιρεύς.....
Ὅπου στὸ κάλλος ὁ Νιρεύς....»[3]

Πράγματι, ἐκεῖνος γιὰ τὸν ὁποῖον λέγονται πολλὰ πράγματα κατ' ἀνάγκην θὰ κατονομασθῇ καὶ πολλάκις. Ἑπομένως, ἂν κάποιος κατονομασθῇ πολλάκις, θὰ φανῇ ὅτι ἐλέχθησαν πολλὰ γι' αὐτόν. Ἔτσι ὁ ποιητὴς ἐπιτυγχάνει νὰ τονίσῃ τὸ πρόσωπον περὶ τοῦ ὁποίου ἓν μόνον πρᾶγμα εἶπε, καὶ νὰ τὸ ἐντυπώσῃ εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀκροατῶν του, ἂν καὶ δὲν κάμνει καμμίαν μνείαν αὐτοῦ πιὸ πέρα.

Λοιπὸν τὸ μὲν λεκτικὸν τῶν πολιτικῶν λόγων ὁμοιάζει πρὸς τὴν ζωγραφικήν, διότι ὅσον περισσότερα πράγματα ζωγραφίζονται μέσα εἰς ἕνα πίνακα, τόσον ἀπὸ μεγαλυτέραν ἀπόστασιν πρέπει νὰ τὸν βλέπῃ κανείς. Γι' αὐτὸ καὶ εἰς τοὺς ζωγραφικοὺς πίνακας καὶ εἰς τοὺς πολιτικοὺς λόγους ἡ μεγάλη ἀκριβολογία φαίνεται καὶ περιττὴ καὶ κατωτέρας ποιότητος. Τὸ δικανικὸν λεκτικὸν πρέπει νὰ ἔχῃ περισσοτέραν ἀκρίβειαν, κυρίως δὲ ὅταν ἀπευθύνεται πρὸς ἕνα μόνον δικαστήν, διότι εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δὲν ὑπάρχει τρόπος προσφυγῆς εἰς ρητορικὰ τεχνάσματα, ἀφοῦ εἶναι εὔκολον νὰ διακρίνῃ ὁ δικαστὴς τί ἀπὸ ὅσα λέγονται

μᾶλλον τὸ οἰκεῖον τοῦ πράγματος καὶ τὸ ἀλλότριον, καὶ ὁ ἀγὼν ἄπεστιν, ὥστε καθαρὰ ἡ κρίσις. Διὸ οὐχ οἱ αὐτοὶ ἐν πᾶσιν τούτοις εὐδοκιμοῦσιν ῥήτορες· ἀλλ' ὅπου μάλιστα ὑποκρίσεως, ἐνταῦθα ἥκιστα ἀκρίβεια ἔνι. Τοῦτο δὲ ὅπου φωνῆς, καὶ μάλιστα ὅπου μεγάλης.

Ἡ μὲν οὖν ἐπιδεικτικὴ λέξις γραφικωτάτη· τὸ γὰρ ἔργον αὐτῆς ἀνάγνωσις· δευτέρα δὲ ἡ δικανική. Τὸ δὲ προσδιαιρεῖσθαι τὴν λέξιν, ὅτι ἡδεῖαν δεῖ καὶ μεγαλοπρεπῆ, περίεργον· τί γὰρ μᾶλλον ἢ σώφρονα καὶ ἐλευθέριον καὶ εἴ τις ἄλλη ἤθους ἀρετή; Τὸ δὲ ἡδεῖαν εἶναι ποιήσει δῆλον ὅτι τὰ εἰρημένα, εἴπερ ὀρθῶς ὥρισται ἡ ἀρετὴ τῆς λέξεως· τίνος γὰρ ἕνεκα δεῖ σαφῆ καὶ μὴ ταπεινὴν εἶναι ἀλλὰ πρέπουσαν; Ἄν τε γὰρ ἀδολεσχῇ, οὐ σαφής, οὐδὲ ἂν σύντομος. Ἀλλὰ δῆλον ὅτι τὸ μέσον ἁρμόττει. Καὶ τὸ ἡδεῖαν τὰ εἰρημένα ποιήσει, ἂν εὖ μιχθῇ, τὸ εἰωθὸς καὶ ξενικόν, καὶ ὁ ῥυθμός, καὶ τὸ πιθανὸν ἐκ τοῦ πρέποντος.

Περὶ μὲν οὖν τῆς λέξεως εἴρηται, καὶ κοινῇ περὶ ἁπάντων καὶ ἰδίᾳ περὶ ἕκαστον γένος· λοιπὸν δὲ περὶ τάξεως εἰπεῖν.

13. Ἔστι δὲ τοῦ λόγου δύο μέρη· ἀναγκαῖον γὰρ τό τε πρᾶγμα εἰπεῖν περὶ οὗ, καὶ τοῦτ' ἀποδεῖξαι. Διὸ εἰπόντα μὴ

σχετίζεται μὲ τὴν ὑπόθεσιν καὶ τί εἶναι ξένον πρὸς αὐτήν. Ἄλλωστε εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς δὲν ὑπάρχει συζήτησις καὶ ἡ ἀπόφασις ἀπορρέει καθαρῶς ἀπὸ τὰ πράγματα (καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ ρητορικὰ τεχνάσματα). Καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔχουν εἰς ὅλα τὰ εἴδη τοῦ λόγου ἴσην ἐπιτυχίαν οἱ ἴδιοι ρήτορες, ἀλλ' ἐκεῖνοι ποὺ χρησιμοποιοῦν δραματικὸν τόνον στεροῦνται ἀκριβολογίας, εἰς αὐτὸ δὲ βοηθεῖ καὶ ἡ φωνὴ καὶ μάλιστα δυνατὴ φωνή.

Διὰ δὲ τὸν πανηγυρικὸν λόγον εἶναι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο εἶδος κατάλληλον τὸ λεκτικὸν ποὺ μεταχειριζόμεθα εἰς τοὺς λόγους ποὺ προετοιμάζονται γραπτῶς. Διότι κυρίως οἱ πανηγυρικοὶ προορίζονται νὰ διαβασθοῦν. Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἔρχονται οἱ δικανικοὶ λόγοι. Τὸ νὰ κάμνῃ κανεὶς καὶ ἄλλας ὑποδιαιρέσεις, δηλ. πότε τὸ λεκτικὸν πρέπει νὰ εἶναι εὐχάριστον καὶ πότε μεγαλοπρεπές, εἶναι περιττὸν πρᾶγμα. Διότι ἂν ζητοῦμεν ἀπὸ τὸ λεκτικὸν αὐτὰς τὰς ἰδιότητας, διατὶ νὰ μὴ ζητήσωμεν νὰ ἐμφανίζῃ καὶ σωφροσύνην καὶ ἐλευθεριότητα καὶ ὅλας τὰς ἄλλας ἀρετὰς τοῦ ἤθους; Εὐχάριστον θὰ γίνῃ τὸ λεκτικὸν προδήλως ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν διδαγμάτων ποὺ ἐξεθέσαμεν ἕως τώρα, ἂν φυσικὰ ἐδώσαμεν ὀρθὸν ὁρισμὸν τῶν ἀρετῶν τοῦ λεκτικοῦ. Πράγματι, διὰ ποῖον λόγον (εἴπαμεν ὅτι) πρέπει τὸ λεκτικὸν νὰ εἶναι σαφὲς καὶ νὰ μὴ εἶναι χυδαῖον ἀλλ' ἀνάλογον πρὸς τὸ θέμα; Διότι, ἂν περιέχῃ φλυαρίας, δὲν θὰ εἶναι σαφές, καὶ τὸ ἴδιον θὰ συμβῇ ἂν τὸ λεκτικὸν εἶναι ὑπερβολικὰ σύντομον. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι εἰς τὸ μέσον εὑρίσκεται τὸ ὀρθὸν μέτρον. Τὰ ἀνωτέρω διδάγματα ἑπομένως θὰ κάμουν εὐχάριστον τὸ λεκτικόν, ἂν εἰς τὴν πρέπουσαν ἀναλογίαν ἀναμιχθῇ ἡ συνήθης πρὸς τὴν ξενότροπον φρασεολογίαν καὶ γίνῃ χρῆσις τοῦ ρυθμοῦ καὶ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων βασιζομένων εἰς ἀναλόγους πρὸς τὴν περίστασιν συλλογισμούς

Ὡμιλήσαμεν περὶ τοῦ λεκτικοῦ καὶ γενικῶς καὶ περὶ ἐκείνου ποὺ ἰδιαιτέρως ἁρμόζει εἰς κάθε εἶδος ρητορικοῦ λόγου. Μένει νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ τῆς διατάξεως τοῦ λόγου.

13. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΑΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ὁ λόγος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη. Πράγματι, πρέπει κανεὶς πρῶτα νὰ ἐκθέσῃ ποῖον εἶναι τὸ θέμα του καὶ κατόπιν νὰ τὸ ἀποδείξῃ. Καὶ γι' αὐτὸ κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐκθέσῃ μόνον τὸ θέμα του, χωρὶς κατόπιν νὰ τὸ ἀποδείξῃ,

ἀποδεῖξαι ἢ ἀποδεῖξαι μὴ προειπόντα ἀδύνατον· ὅ τε γὰρ ἀποδεικνύων τι ἀποδείκνυσι, καὶ ὁ προλέγων ἕνεκα τοῦ ἀποδεῖξαι προλέγει. Τούτων δὲ τὸ μὲν πρόθεσίς ἐστι τὸ δὲ πίστις, ὥσπερ ἂν εἴ τις διέλοι ὅτι τὸ μὲν πρόβλημα τὸ δὲ ἀπόδειξις. Νῦν δὲ διαιροῦσι γελοίως· διήγησις γάρ που τοῦ δικανικοῦ μόνου λόγου ἐστίν, ἐπιδεικτικοῦ δὲ καὶ δημηγορικοῦ πῶς ἐνδέχεται εἶναι διήγησιν οἵαν λέγουσιν, ἢ τὰ πρὸς τὸν ἀντίδικον, 1414b *ἢ ἐπίλογον τῶν ἀποδεικτικῶν; Προοίμιον δὲ καὶ ἀντιπαραβολὴ καὶ ἐπάνοδος ἐν ταῖς δημηγορίαις τότε γίνεται ὅταν ἀντιλογία ᾖ. Καὶ γὰρ ἡ κατηγορία καὶ ἡ ἀπολογία πολλάκις, ἀλλ' οὐχ ἡ συμβουλή· ἀλλ' ὁ ἐπίλογος ἔτι οὐδὲ δικανικοῦ παντός, οἷον ἐὰν μικρὸς ὁ λόγος ἢ τὸ πρᾶγμα εὐμνημόνευτον· συμβαίνει γὰρ τοῦ μήκους ἀφαιρεῖσθαι. Ἀναγκαῖα ἄρα μόρια πρόθεσις καὶ πίστις. Ἴδια μὲν οὖν ταῦτα, τὰ δὲ πλεῖστα προοίμιον πρόθεσις πίστις ἐπίλογος· τὰ γὰρ πρὸς τὸν ἀντίδικον τῶν πίστεών ἐστι, καὶ ἡ ἀντιπαραβολὴ αὔξησις τῶν αὐτοῦ, ὥστε μέρος τι τῶν πίστεων· ἀποδείκνυσι γάρ τι ὁ ποιῶν τοῦτο, ἀλλ' οὐ τὸ προοίμιον, οὐδ' ὁ ἐπίλογος, ἀλλ' ἀναμιμνήσκει. Ἔσται οὖν, ἂν τις τὰ τοιαῦτα διαιρῇ, ὅ περ ἐποίουν οἱ περὶ Θεόδωρον, διήγησις ἕτερον καὶ ἡ ἐπιδιήγησις καὶ προδιήγησις καὶ ἔλεγχος καὶ ἐπεξέλεγχος.*

---

1. Ἡ εἰσαγωγή, ἡ ἔκθεσις τοῦ θέματος.

ἢ πάλιν νὰ ἀρχίσῃ νὰ ἀποδεικνύῃ ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἐξέθεσε. Πράγματι, καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἀποδεικνύει, ἀποδεικνύει κάτι τι, καὶ ἐκεῖνο ποὺ προοιμιάζει, κάμνει τὴν εἰσαγωγήν του μὲ σκοπὸν νὰ τὴν ἀποδείξῃ. Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ μέρη τοῦ λόγου τὸ μὲν πρῶτον εἶναι ἡ «πρόθεσις»', τὸ δὲ δεύτερον ἡ ἀπόδειξις. Ὅπως ἀκριβῶς ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ἡ διάκρισις καὶ εἰς τὰ μαθηματικὰ ὅτι τὸ πρῶτον μέρος λέγεται πρόβλημα, τὸ δὲ δεύτερον λύσις τοῦ προβλήματος. Σήμερον (οἱ διδάσκαλοι τῆς ρητορικῆς) εἰσάγουν γελοίας ὑποδιαιρέσεις. Ὁμιλοῦν περὶ διηγήσεως, ἀλλὰ ἡ διήγησις σχεδὸν μόνον εἰς τὸν δικανικὸν λόγον ἀνήκει, καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παρεμβάλωμεν καὶ εἰς τὸν πανηγυρικὸν καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν λόγον διήγησιν, ὅπως αὐτοὶ τὴν ἐννοοῦν, ἢ ἀντίκρουσιν τοῦ ἀντιδίκου ἢ ἐπίλογον τῆς ἀποδείξεως; Τὸ προοίμιον πάλιν, ἡ διαλογικὴ συζήτησις καὶ ἡ ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἀποδείξεων γίνεται εἰς τοὺς πολιτικοὺς λόγους μόνον ὅταν ὑπάρξῃ συζήτησις, (κατὰ τὴν ὁποίαν νὰ δοθῇ ὁ λόγος ἐκ περιτροπῆς καὶ κατ' ἐπανάληψιν καὶ εἰς τὰ δύο μέρη). Αὐτὸ ὅμως γίνεται συχνὰ (εἰς τοὺς δικανικοὺς λόγους) μεταξὺ κατηγορίας καὶ ὑπερασπίσεως, ὄχι ὅμως καὶ εἰς τοὺς πολιτικοὺς λόγους. Ἀλλὰ ὁ ἐπίλογος ἀκόμη δὲν ταιριάζει οὔτε κἂν εἰς τὸ σύνολον τῶν δικανικῶν λόγων, λ. χ. ἂν ὁ λόγος εἶναι μικρὸς ἢ τὸ θέμα εὔκολα ἠμπορῇ νὰ διατηρηθῇ εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀκροατῶν. Διότι τότε, διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν μακρηγορίαν, παραλείπεται ὁ ἐπίλογος.

Ἑπομένως οὐσιώδη μέρη τοῦ λόγου εἶναι ἡ «πρόθεσις» καὶ ἡ ἀπόδειξις. Αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν, ἂν δὲ θέλωμεν νὰ προσθέσωμεν καὶ ἄλλα, ὁ λόγος ἀποτελεῖται ἀπὸ προοίμιον, «πρόθεσιν», ἀπόδειξιν καὶ ἐπίλογον. Τὸ μέρος ποὺ (οἱ ἄλλοι διδάσκαλοι τῆς ρητορικῆς) ἀποκαλοῦν ἀντίκρουσιν τοῦ ἀντιδίκου ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀποδείξεως, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀνακεφαλαίωσις εἶναι τονισμὸς τῶν ἰδικῶν μας ἀποδείξεων, ἑπομένως καὶ αὐτὴ μέρος τῆς ἀποδείξεως. Δὲν ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ τὸ ἴδιον πρᾶγμα καὶ διὰ τὸ προοίμιον καὶ διὰ τὸν ἐπίλογον, ὁ ὁποῖος χρησιμεύει διὰ νὰ ὑπενθυμίσῃ τὰ κυριώτερα σημεῖα τοῦ λόγου.

Ἂν βέβαια κανεὶς ἀρχίζῃ νὰ ὑποδιαιρῇ καὶ αὐτὰ τὰ μέρη τοῦ λόγου, ὅπως κάμνει ἡ σχολὴ τοῦ Θεοδώρου, τότε θὰ ἔχωμεν καὶ διήγησιν καὶ ἐπιδιήγησιν καὶ προδιήγησιν καὶ ἔλεγχον καὶ ἐπεξέλεγχον. Ὅταν ὅμως κανεὶς μεταχειρί-

Δεῖ δὲ εἶδός τι λέγοντα καὶ διαφορὰν ὄνομα τίθεσθαι· εἰ δὲ μή, γίνεται κενὸν καὶ ληρῶδες, οἷον Λικύμνιος ποιεῖ ἐν τῇ τέχνῃ, ἐπούρωσιν ὀνομάζων καὶ ἀποπλάνησιν καὶ ὄζους.

14. Τὸ μὲν οὖν προοίμιόν ἐστιν ἀρχὴ λόγου, ὅ περ ἐν ποιήσει πρόλογος καὶ ἐν αὐλήσει προαύλιον· πάντα γὰρ ἀρχαὶ ταῦτ' εἰσί, καὶ οἷον ὁδοποίησις τῷ ἐπιόντι. Τὸ μὲν οὖν προαύλιον ὅμοιον τῷ τῶν ἐπιδεικτικῶν προοιμίῳ· καὶ γὰρ οἱ αὐληταί, ὅ τι ἂν εὖ ἔχωσιν αὐλῆσαι, τοῦτο προαυλήσαντες συνῆψαν τῷ ἐνδοσίμῳ, καὶ ἐν τοῖς ἐπιδεικτικοῖς λόγοις δεῖ οὕτως γράφειν· ὅ τι γὰρ ἂν βούληται εὐθὺ εἰπόντα ἐνδοῦναι καὶ συνάψαι, ὅ περ πάντες ποιοῦσιν. Παράδειγμα τὸ τῆς Ἰσοκράτους Ἑλένης προοίμιον· οὐθὲν γὰρ οἰκεῖον ὑπάρχει τοῖς ἐριστικοῖς καὶ Ἑλένῃ. Ἅμα δὲ καὶ ἐὰν ἐκτοπίσῃ, ἁρμόττει, καὶ μὴ ὅλον τὸν λόγον ὁμοειδῆ εἶναι. Λέγεται δὲ τὰ τῶν ἐπιδεικτικῶν προοίμια ἐξ ἐπαίνου ἢ ψόγου, οἷον Γοργίας μὲν ἐν τῷ Ὀλυμπικῷ λόγῳ «ὑπὸ πολλῶν ἄξιοι θαυμάζεσθαι, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες» ἐπαινεῖ γὰρ τοὺς τὰς πανηγύρεις συνάγοντας· Ἰσοκράτης δὲ ψέγει ὅτι τὰς μὲν τῶν σωμάτων ἀρετὰς δωρεαῖς ἐτίμησαν, τοῖς δ' εὖ φρονοῦσιν οὐθὲν ἆθλον ἐποίησαν. Καὶ ἀπὸ συμβουλῆς, οἷον ὅτι δεῖ τοὺς ἀγαθοὺς τιμᾶν, διὸ καὶ αὐτὸς Ἀριστείδην ἐπαινεῖ, ἢ τοὺς τοιούτους οἳ μήτε εὐδοκιμοῦσιν μήτε φαῦλοι, ἀλλ' ὅσοι ἀγαθοὶ ὄντες ἄδηλοι, ὥσπερ Ἀλέ-

ζεται διαφόρους δρους, πρέπει ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς νὰ περιέχῃ τὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς ἰδιαιτέρου εἴδους. Ἄλλως δὲν πρόκειται παρὰ περὶ κενῆς φλυαρίας, ὅπως κάμνει ὁ Λικύμνιος εἰς τὸ ἔργον του περὶ τῆς ρητορικῆς, ὅπου εἰσάγει καὶ ἄλλας ὑποδιαιρέσεις καὶ τὰς ἀποκαλεῖ «ἐπούρωσιν», «ἀποπλάνησιν» καὶ «ὄζους».

14. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟΟΙΜΙΟΥ

Προοίμιον εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου, ὅπως εἰς τὴν (δραματικὴν) ποίησιν ὁ πρόλογος ἢ εἰς τὴν μουσικὴν τὸ «πρελούντιο». Πράγματι, ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀρχαὶ καὶ ἄνοιγμα τρόπον τινὰ τοῦ δρόμου διὰ νὰ ἐπακολουθήσουν τὰ ἄλλα. Καὶ τὸ μὲν «πρελούντιο» εἶναι ὅμοιον μὲ τὸ προοίμιον τῶν πανηγυρικῶν λόγων. Πράγματι, οἱ μουσικοὶ ὅ,τι καλύτερον περιέχει τὸ κομμάτι ποὺ πρόκειται νὰ ἐκτελέσουν τὸ παρεμβάλλουν εἰς τὸ «πρελούντιό» των καὶ συνεχίζουν τὴν ἐκτέλεσιν. Καὶ οἱ πανηγυρικοὶ λόγοι πρέπει νὰ γράφωνται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Πράγματι, ἐκεῖνο ποὺ πρόκειται νὰ εἴπῃ κανεὶς (εἰς τὸ κύριον σῶμα τοῦ λόγου του) πρέπει νὰ τὸ ἐκθέσῃ εὐθὺς ἀμέσως καὶ νὰ συνεχίσῃ τὸν λόγον του, καὶ αὐτὸ κάμνουν ὅλοι, ὡς παράδειγμα δὲ ὑπάρχει τὸ προοίμιον τοῦ «ἐγκωμίου» τῆς Ἑλένης ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει καμμιὰ σχέσις μεταξὺ σοφιστῶν καὶ Ἑλένης. Μὰ ὁ ρήτωρ καλὰ κάνει καὶ ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ θέμα του γιὰ νὰ μὴν εἶναι μονότονος ὁ λόγος του.

Τὰ προοίμια τῶν πανηγυρικῶν λόγων ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἕνα ἔπαινον ἢ ἕνα ψόγον. Λ. χ. ὁ Γοργίας εἰς τὸν «Ὀλυμπικόν» του λόγον, «εἶναι ἄξιοι γενικοῦ θαυμασμοῦ, ὦ Ἕλληνες πολῖται», εἶπε ἐπαινῶν ἐκείνους ποὺ ἵδρυσαν τοὺς ἀγῶνας. Ὁ δὲ Ἰσοκράτης ἀπ' ἐναντίας διατυπώνει τὴν μομφήν, ὅτι ἐτίμησαν διὰ βραβείων τὰς σωματικὰς ἀρετάς, ἐνῶ κανένα ἔπαθλον δὲν ὥρισαν διὰ τοὺς φρονίμους ἀνθρώπους. Ἐπίσης τὸ προοίμιον ἠμπορεῖ νὰ ἀρχίζῃ ἀπὸ μίαν συμβουλήν. Παράδειγμα: «πρέπει νὰ τιμῶνται οἱ χρηστοὶ ἄνθρωποι». Καὶ γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἴδιος κάμνει τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἀριστείδου. Ἢ ἀκόμη ἐπαινεῖ ἐκείνους ποὺ οὔτε διεκρίθησαν οὔτε ὑπῆρξαν διεστραμμένοι, ἀλλὰ ἦσαν καλοὶ χωρὶς νὰ τοὺς ξέρῃ ὁ κόσμος, ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος

1415 a *ξανδρος ὁ Πριάμου οὗτος γὰρ συμβουλεύει. Ἔτι δ' ἐκ τῶν δικανικῶν προοιμίων· τοῦτο δ' ἐστὶν ἐκ τῶν πρὸς τὸν ἀκροατὴν εἰ περὶ παραδόξου λόγος ἢ περὶ χαλεποῦ ἢ περὶ τεθρυλημένου πολλοῖς, ὥστε συγγνώμην ἔχειν, οἷον Χοιρίλος*

νῦν δ' ὅτε πάντα δέδασται.

Τὰ μὲν οὖν τῶν ἐπιδεικτικῶν λόγων προοίμια ἐκ τούτων, ἐξ ἐπαίνου, ἐκ ψόγου ἐκ προτροπῆς, ἐξ ἀποτροπῆς, ἐκ τῶν πρὸς τὸν ἀκροατήν· δεῖ δὲ ἢ ξένα ἢ οἰκεῖα εἶναι τὰ ἐνδόσιμα τῷ λόγῳ. Τὰ δὲ τοῦ δικανικοῦ προοίμια δεῖ λαβεῖν ὅτι ταυτὸ δύναται ὅ περ τῶν δραμάτων οἱ πρόλογοι καὶ τῶν ἐπῶν τὰ προοίμια· τὰ μὲν γὰρ τῶν διθυράμβων ὅμοια τοῖς ἐπιδεικτικοῖς·

διὰ σὲ καὶ τεὰ δῶρα εἴτε σκῦλα.

Ἐν δὲ τοῖς λόγοις καὶ ἔπεσι δεῖγμά ἐστιν τοῦ λόγου, ἵνα προειδῶσι περὶ οὗ ᾖ ὁ λόγος καὶ μὴ κρέμηται ἡ διάνοια· τὸ γὰρ ἀόριστον πλανᾷ· ὁ δοὺς οὖν ὥσπερ εἰς τὴν χεῖρα τὴν ἀρχὴν ποιεῖ ἐχόμενον ἀκολουθεῖν τῷ λόγῳ. Διὰ τοῦτο

μῆνιν ἄειδε θεά.
Ἄνδρα μοι ἔννεπε μοῦσα.
Ἡγεό μοι λόγον ἄλλον, ὅπως Ἀσίας ἀπὸ γαίης.
ἦλθεν ἐς Εὐρώπην πόλεμος μέγας.

Καὶ οἱ τραγικοὶ δηλοῦσι περὶ τὸ δρᾶμα, κἂν μὴ εὐθὺς ὥσπερ Εὐριπίδης, ἀλλ' ἐν τῷ προλόγῳ γέ που [δηλοῖ,] ὥσπερ καὶ Σοφοκλῆς

---

1. Στίχος τοῦ Σαμίου ποιητοῦ Χοιρίλου εἰς τὸν πρόλογον ἑνὸς ἔργου του. Κατὰ τὸν σχολιαστὴν εἰς τὸν πρόλογον αὐτὸν ὁ ποιητὴς παραπονεῖται διότι κατεκλύσθη τὸ πεδίον τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν ἀπὸ σωρείαν καλλιτεχνῶν καὶ ὁ νέος ὑπηρέτης τῶν Μουσῶν δὲν εἶναι εὔκολον νὰ εὕρῃ κάτι πρωτότυπον.

2. Προοίμιον διθυράμβου πρὸς τὸν Διόνυσον. Ὁ σχολιαστὴς τὸ ἀναφέρει πληρέστερα: «Ἔρχομαι πρὸς ἐσένα γιὰ χάρη σου, γιὰ τὰ χαρίσματά σου, γιὰ τὰ λάφυρά σου. ὦ Διόνυσε».

3. Ἀπὸ τὸν πρῶτον στίχον τῆς Ἰλιάδος (μετάφρ. Πολυλᾶ).

4. Ἀπὸ τὸν δεύτερον στίχον τῆς Ὀδυσσείας.

ὁ υἱὸς τοῦ Πριάμου. Οὗτος (λέγων αὐτὰ) δίνει συμβουλάς.

Ἀπὸ τὰ προοίμια πάλιν τῶν δικανικῶν λόγων, ἄλλα στρέφονται πρὸς τὸν ἀκροατήν, ὅταν ὁ λόγος ἀφορᾷ κάτι τὸ παράδοξον ἢ δύσκολον ἢ γνωστὸν σ' ὅλον τὸν κόσμον, ὥστε νὰ συγχωρῆται τὸ τοιοῦτον. Παράδειγμα ὁ Χοιρίλος, ποὺ λέγει :

«τώρα ποὺ ὅλα ἔχουν μοιρασθῆ» [1].

Τὰ προοίμια λοιπὸν τῶν πανηγυρικῶν λόγων πρέπει νὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἕνα ἔπαινον, ἕνα ψόγον, μίαν προτροπήν, μίαν ἀποτροπὴν ἢ ἀπὸ πράγματα λεγόμενα διὰ νὰ κερδηθῇ ὁ ἀκροατής. Κατ' ἀνάγκην δὲ τὸ προοίμιον ἢ σχετίζεται ἢ εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ θέμα τοῦ λόγου.

Ὡς πρὸς τὰ προοίμια τῶν δικανικῶν λόγων, πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἔχουν τὸν ἴδιον προορισμὸν ποὺ ἔχουν καὶ οἱ πρόλογοι τῶν δραμάτων ἢ τὰ προοίμια τῶν ἐπικῶν ποιημάτων, ἐνῶ τὰ προοίμια τῶν διθυράμβων εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ τῶν πανηγυρικῶν, λ.χ.

«γιὰ χάρη σου, γιὰ τὰ χαρίσματά σου, γιὰ τὰ λάφυρά σου» [2],

ἐνῶ εἰς τοὺς (δικανικοὺς) λόγους καὶ εἰς τὰ ἐπικὰ ποιήματα τὸ προοίμιον εἶναι σὰν δεῖγμα τοῦ ὑπολοίπου λόγου, διὰ νὰ κατατοπισθοῦν ἐκ τῶν προτέρων οἱ ἀκροαταὶ καὶ νὰ μὴ μένῃ τὸ πνεῦμα των μετέωρον, διότι ἡ ἀοριστία δημιουργεῖ πλάνην. Καὶ γι' αὐτὸ μὲ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ προοιμίου εἶναι σὰν νὰ δίδωμεν κάτι στὸ χέρι τοῦ ἀκροατοῦ, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ παρακολουθήσῃ μὲ προσοχὴν τὸν λόγον. Καὶ γι' αὐτὸ ἔχουν συντεθῆ κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον τὰ ἀκόλουθα προοίμια ἐπικῶν ποιημάτων :

«Ψάλλε, θεά, τὸν τρομερὸ θυμό» [3].

«Τὸν ἄνδρα, μοῦσα, λέγε μου» [4].

«Ὁδήγησέ με τώρα γιὰ νὰ ἱστορήσω πῶς ἀπὸ τὴ γῆ
τῆς Ἀσίας ἕνας μεγάλος πόλεμος ἦλθε στὴν Εὐρώπη» [5].

Καὶ οἱ τραγικοὶ ποιηταὶ ἐκθέτουν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματός των, ἂν ὄχι εὐθὺς ἀμέσως, ὅπως κάμνει ὁ Εὐριπίδης, τοὐλάχιστον εἰς κάποιο σημεῖον τοῦ προλόγου των, ὅπως ὁ Σοφοκλῆς, ποὺ λέγει :

---

5. Πιστεύεται ὅτι εἶναι τὸ προοίμιον ἐπικοῦ ποιήματος τοῦ Χοιρίλου τοῦ Σαμίου, ποὺ εἶχεν ὡς θέμα τοὺς Περσικοὺς πολέμους.

ἐμοὶ πατὴρ ἦν Πόλυβος

Καὶ ἡ κωμῳδία ὡσαύτως. Τὸ μὲν οὖν ἀναγκαιότατον ἔργον τοῦ προοιμίου καὶ ἴδιον τοῦτο, δηλῶσαι τί ἐστιν τὸ τέλος οὗ ἕνεκα ὁ λόγος· διόπερ ἂν δῆλον ᾖ καὶ μικρὸν τὸ πρᾶγμα, οὐ χρηστέον προοιμίῳ. Τὰ δὲ ἄλλα εἴδη οἷς χρῶνται, ἰατρεύματα καὶ κοινά. Λέγεται δὲ ταῦτα ἔκ τε τοῦ λέγοντος καὶ τοῦ ἀκροατοῦ καὶ τοῦ πράγματος καὶ τοῦ ἐναντίου. Περὶ αὐτοῦ μὲν καὶ τοῦ ἀντιδίκου, ὅσα περὶ διαβολὴν λῦσαι καὶ ποιῆσαι. Ἔστιν δὲ οὐχ ὁμοίως· ἀπολογουμένῳ μὲν γὰρ πρῶτον τὰ πρὸς διαβολήν, κατηγοροῦντι δ' ἐν τῷ ἐπιλόγῳ. Δι' ὃ δέ, οὐκ ἄδηλον· τὸν μὲν γὰρ ἀπολογούμενον, ὅταν μέλλῃ εἰσάξειν αὑτόν, ἀναγκαῖον ἀνελεῖν τὰ κωλύοντα, ὥστε λυτέον πρῶτον τὴν διαβολήν· τῷ δὲ διαβάλλοντι ἐν τῷ ἐπιλόγῳ διαβλητέον, ἵνα μνημονεύσωσι μᾶλλον. Τὰ δὲ πρὸς τὸν ἀκροατὴν ἔκ τε τοῦ εὔνουν ποιῆσαι καὶ ἐκ τοῦ ὀργίσαι, καὶ ἐνίοτε τὸ προσεκτικὸν ἢ τοὐναντίον· οὐ γὰρ ἀεὶ συμφέρει ποιεῖν προσεκτικόν, διὸ πολλοὶ εἰς γέλωτα πειρῶνται προάγειν. Εἰς δὲ εὐμάθειαν ἅπαντα ἀνάξει, ἐάν τις βούληται, καὶ τὸ ἐπιεικῆ φαίνεσθαι· προσέχουσι γὰρ
1415b *μᾶλλον τούτοις. Προσεκτικοὶ δὲ τοῖς μεγάλοις, τοῖς ἰδίοις, τοῖς θαυμαστοῖς, τοῖς ἡδέσιν· διὸ δεῖ ἐμποιεῖν ὡς περὶ τοιούτων ὁ λόγος. Ἐὰν δὲ μὴ προσεκτικούς, ὅτι μικρόν, ὅτι οὐδὲν πρὸς ἐκείνους, ὅτι λυπηρόν. Δεῖ δὲ μὴ λανθάνειν*

---

1. Προφανῶς ὑπάρχει κάποια ἀλλοίωσις ἢ ὅλος ὁ στίχος εἶναι παρέμβλητος, διότι πρόκειται ὄχι περὶ στίχου ἀνήκοντος εἰς πρόλογον, ἀλλὰ περὶ τοῦ 767ου στίχου τοῦ «Οἰδίποδος Τυράννου».

«Πατέρας μου ήτανε ὁ Πόλυβος» [1].

Τὸ ἴδιον γίνεται καὶ εἰς τὴν κωμῳδίαν. Λοιπὸν ἡ οὐσιωδεστέρα ἰδιότης τοῦ προοιμίου καὶ ἡ ἀνάγκη ποὺ κατ' ἐξοχὴν ἐκπληρώνει τοῦτο εἶναι τὸ νὰ καταστήσῃ φανερὸν τὸν σκοπὸν πρὸς τὸν ὁποῖον κατευθύνεται ὁ λόγος. Καὶ γι' αὐτό, ἂν ὁ σκοπὸς εἶναι φανερὸς ἢ πρόκειται περὶ μικροῦ λόγου, δὲν πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις προοιμίου. Τὰ ἄλλα εἴδη προοιμίου, ποὺ χρησιμοποιοῦνται εἶναι συνταγαὶ κοινῆς χρήσεως. Ἀναφέρονται δὲ ἢ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ρήτορος ἢ εἰς τοῦ ἀκροατοῦ ἢ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἢ εἰς τὸν ἀντίδικον. Ἀναφέρονται εἰς τὸν ρήτορα ἢ εἰς τὸν ἀντίδικόν του ὅσα προοίμια σκοπὸν ἔχουν νὰ διαλύσουν ἢ νὰ δημιουργήσουν μίαν διαβολήν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις τῆς ἰδίας μεθόδου καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις. Ἐκεῖνος μὲν ποὺ ἀπολογεῖται πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ προσπαθήσῃ νὰ διαλύσῃ τὴν διαβολήν, ἐνῶ ἐκεῖνος ποὺ κατηγορεῖ πρέπει νὰ προσπαθήσῃ νὰ τὴν δημιουργήσῃ εἰς τὸν ἐπίλογον. Ὁ λόγος δὲ εἶναι πρόδηλος. Πράγματι, ἐκεῖνος μὲν ποὺ ἀπολογεῖται πρέπει. διὰ νὰ προσελκύσῃ τὴν εὔνοιαν τῶν δικαστῶν, νὰ ἀναιρέσῃ ὅλα ὅσα παρεμποδίζουν τοῦτο, καὶ ἑπομένως πρέπει πρῶτα νὰ διαλύσῃ τὴν διαβολήν, ἐνῶ ἐκεῖνος ποὺ διαβάλλει πρέπει νὰ διαβάλῃ (καὶ) εἰς τὸν ἐπίλογον, διὰ νὰ τὸ θυμοῦνται οἱ δικασταὶ περισσότερον. Ἀναφέρονται δὲ εἰς τὸν ἀκροατὴν ἐκεῖνα τὰ προοίμια ποὺ σκοπὸν ἔχουν νὰ προκαλέσουν τὴν εὔνοιάν του ἢ τὴν ὀργήν του καὶ κάποτε τὴν προσοχήν του, ἢ τὸ ἀντίθετον. Διότι δὲν συμφέρει πάντοτε νὰ προκαλῆται ἡ προσοχὴ τοῦ ἀκροατοῦ, καὶ γι' αὐτὸ πολλοὶ προσπαθοῦν νὰ τὸ ρίξουν στὸ ἀστεῖο. Ἐπίσης μπορεῖ κανεὶς νὰ κάμῃ διδακτικὸν τὸ κάθε προοίμιον, ἂν αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἐπιδιώκῃ, ἢ νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι ἔντιμος ἄνθρωπος. Διότι τοὺς χρηστοὺς ἀνθρώπους τοὺς προσέχουν περισσότερον. Προσέχουν ἐπίσης τὰς μεγάλας ὑποθέσεις, ἐκείνας ποὺ τοὺς ἀφοροῦν προσωπικά, τὰς ἀξιοθαυμάστους ἢ τὰς εὐχαρίστους. Καὶ γι' αὐτὸ πρέπει κανεὶς νὰ τοὺς προδιαθέτῃ ὅτι ὁ λόγος του θὰ ἀναφέρεται εἰς θέματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἂν πάλιν θέλῃ νὰ μὴ εἶναι πολὺ προσεκτικοὶ οἱ ἀκροαταί του, ἂς τοὺς προδιαθέτῃ ὅτι πρόκειται νὰ ὁμιλήσῃ γιὰ θέμα ἀσήμαντον καὶ λυπηρὸν καὶ ποὺ δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει ἀμέσως. Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονοῦμεν ὅτι ὅλα αὐτὰ (ποὺ

ὅτι πάντα ἔξω τοῦ λόγου τὰ τοιαῦτα· πρὸς φαῦλον γὰρ ἀκροατὴν καὶ τὰ ἔξω τοῦ πράγματος ἀκούοντα, ἐπεὶ ἂν μὴ τοιοῦτος ᾖ, οὐθὲν δεῖ προοιμίου, ἀλλ' ἢ ὅσον τὸ πρᾶγμα εἰπεῖν κεφαλαιωδῶς, ἵνα ἔχῃ ὥσπερ σῶμα κεφαλήν. Ἔτι τὸ προσεκτικοὺς ποιεῖν πάντων τῶν μερῶν κοινόν, ἐὰν δέῃ· πανταχοῦ γὰρ ἀνιᾶσι μᾶλλον ἢ ἀρχόμενοι. Διὸ γελοῖον ἐν ἀρχῇ τάττειν, ὅτε μάλιστα πάντες προσέχοντες ἀκροῶνται. Ὥστε ὅπου ἂν ᾖ καιρός, λεκτέον, «καί μοι προσέχετε τὸν νοῦν· οὐθὲν γὰρ μᾶλλον ἐμὸν ἢ ὑμέτερον», καὶ

ἐρῶ γὰρ ὑμῖν οἷον οὐδεπώποτε

ἀκηκόατε δεινὸν ἢ οὕτω θαυμαστόν. Τοῦτο δ' ἐστίν, ὥσπερ ἔφη Πρόδικος, ὅτε νυστάζοιεν οἱ ἀκροαταί, παρεμβάλλειν τῆς πεντηκονταδράχμου αὐτοῖς. Ὅτι δὲ πρὸς τὸν ἀκροατὴν οὐχ ᾗπερ [ὁ] ἀκροατής, δῆλον· πάντες γὰρ ἢ διαβάλλουσιν ἢ φόβους ἀπολύονται ἐν τοῖς προοιμίοις.

Ἄναξ, ἐρῶ μὲν οὐχ ὅπως σπουδῆς ὕπο.
Τί φροιμιάζῃ;

Καὶ οἱ πονηρὸν τὸ πρᾶγμα ἔχοντες ἢ δοκοῦντες· πανταχοῦ γὰρ βέλτιον διατρίβειν ἢ ἐν τῷ πράγματι, διὸ οἱ δοῦλοι οὐ τὰ ἐρωτώμενα λέγουσιν ἀλλὰ τὰ κύκλῳ, καὶ προοιμιάζονται. Πόθεν δ' εὔνους δεῖ ποιεῖν, εἴρηται, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον τῶν τοιούτων. Ἐπεὶ δ' εὖ λέγεται

---

1. Ὁ Κεῖος. Σοφιστὴς τοῦ Ε' αἰῶνος, μαθητὴς τοῦ Πρωταγόρα. Θεωρεῖται ὁ δημιουργὸς τοῦ μύθου περὶ Ἡρακλέους διστάζοντος μεταξὺ τῶν δρόμων τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας.

2. Δηλ. προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν μίαν ψυχικὴν κατάστασιν εἰς τὸν ἀκροατήν, ὥστε αὐτὸς νὰ παύσῃ νὰ εἶναι ψυχρὸς ἀκροατὴς καὶ νὰ ἐνδιαφερθῇ προσωπικὰ διὰ τὸ θέμα τοῦ λόγου.

3. Σοφοκλέους «Ἀντιγόνη» στ. 223 (μετάφρ. Σάρρου).

4. Εὐριπίδου «Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις» στ. 1162.

5. Εἰς τὰ δράματα διάφοροι δοῦλοι εἶχαν τὸν ρόλον τῆς ἀναγγελίας λυπηρῶν συμβάντων ποὺ ἔλαχαν εἰς πρόσωπα τὰ ὁποῖα ὑπηρετοῦσαν, ἢ ἐπεμελοῦντο, ἢ συνώδευαν. Βλ. Σοφοκλέους «Ἀντιγόνη» στ. 241.

ἠμποροῦν νὰ ἀποτελέσουν τὸ προοίμιον) εἶναι στοιχεῖα ξένα πρὸς τὸ κύριον θέμα τοῦ λόγου καὶ λέγονται πρὸς ἀκροατήριον ποὺ ἔχει ἀδυναμίας καὶ δέχεται νὰ ἀκούσῃ καὶ πράγματα ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα, διότι, ἂν δὲν ἦτο αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὸ ἀκροατήριον, δὲν θὰ ὑπῆρχε καμμία ἀνάγκη προοιμίου καὶ θὰ ἤρκει νὰ ἐκθέσῃ κανεὶς εἰς τὴν ἀρχὴν περιληπτικῶς τὸ θέμα του γιὰ (νὰ ἔχῃ ὁ λόγος του μίαν ἀρχὴν καὶ) νὰ μὴ εἶναι σὰν σῶμα ἀκέφαλον. Ἐπίσης, ἂν ἔχωμεν ἀνάγκην τῆς προσοχῆς τοῦ ἀκροατηρίου μας, πρέπει σὲ κάθε μέρος τοῦ λόγου νὰ τὸ καθιστῶμεν προσεκτικόν, διότι εἰς ὅλα τὰ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου εἶναι περισσότερον ἀπρόσεκτοι οἱ ἀκροαταὶ παρὰ εἰς τὴν ἀρχήν. Καὶ γι' αὐτὸ εἶναι γελοῖον εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου νὰ φροντίζωμεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν, διότι τότε ὅλοι προσέχουν. Ἑπομένως πρέπει εἰς κατάλληλον εὐκαιρίαν (εἰς τὸ μέσον τοῦ λόγου) νὰ λέγῃ κανεὶς φράσεις σὰν τὰς ἀκολούθους : «σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ προσέξετε, διότι αὐτὸ ποὺ λέγω σᾶς ἐνδιαφέρει καὶ σᾶς ὅσον καὶ ἐμένα», ἢ

«θὰ σᾶς εἰπῶ κάτι ποὺ ποτέ σας

δὲν ἀκούσατε, τόσον τρομερὸν καὶ ἄξιον θαυμασμοῦ εἶναι». Ἔτσι ὁ Πρόδικος [1], ὅταν ἔβλεπεν ὅτι οἱ ἀκροαταί του ἐνύσταζαν, τοὺς ὑπενθύμιζεν ὅτι ἐπλήρωσαν πενῆντα δραχμὰς διὰ νὰ τὸν ἀκούσουν. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι πρὸς τὸν ἀκροατὴν δὲν πρέπει νὰ ἀπευθυνώμεθα μόνον ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς ἀκροατοῦ, διότι ὅλοι εἰς τὰ προοίμιά των ἢ προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν μίαν διαβολὴν ἢ νὰ ἀπομακρύνουν τὸν φόβον ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τοὺς ἀκούουν [2], ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἑξῆς παράδειγμα :

«Ἀφέντη, δὲν σοῦ λέω πῶς μὲ βία πολλή» [3].

«Τί νὰ σημαίνῃ αὐτό σου τὸ προοίμιο ;» [4]

Ἔτσι ἐκφράζονται ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἢ φαίνεται ὅτι ἔχουν νὰ ἀναπτύξουν μίαν κακὴν ὑπόθεσιν. Διότι εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν εἶναι προτιμότερον νὰ χρονοτριβοῦν ὁμιλοῦντες γιὰ κάθε ἄλλο πρᾶγμα παρὰ διὰ τὸ θέμα των. Καὶ γι' αὐτὸ οἱ σκλάβοι [5] δὲν ἀπαντοῦν ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς ἐρωτήσεις ποὺ τοὺς γίνονται, ἀλλὰ φέρνουν τὴν κουβέντα τους ἀπ' ἔξω καὶ χρονοτριβοῦν μὲ προοίμια. Μὲ ποίαν δὲ μέθοδον θ' ἀποκτήσωμεν τὴν εὔνοιαν τοῦ ἀκροατηρίου ἔχει ἐκτεθῆ, καθὼς καὶ κάθε ἄλλο ἀνάλογον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀκόλουθος στίχος εἶναι ἐπιτυχημένος ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως :

δός μ' ἐς Φαίηκας φίλον ἐλθεῖν ἠδ' ἐλεεινόν,

τούτων οὖν δεῖ δύο στοχάζεσθαι. Ἐν δὲ τοῖς ἐπιδεικτικοῖς οἴεσθαι δεῖ ποιεῖν συνεπαινεῖσθαι τὸν ἀκροατήν, ἢ αὐτὸν ἢ γένος ἢ ἐπιτηδεύματ' αὐτοῦ ἢ ἁμῶς γέ πως· ὃ γὰρ λέγει Σωκράτης ἐν τῷ ἐπιταφίῳ, ἀληθές, ὅτι οὐ χαλεπὸν Ἀθηναίους ἐν Ἀθηναίοις ἐπαινεῖν ἀλλ' ἐν Λακεδαιμονίοις.**

Τὰ δὲ τοῦ δημηγορικοῦ ἐκ τῶν τοῦ δικανικοῦ λόγου ἐστίν, φύσει δὲ ἥκιστα ἔχει· καὶ γὰρ καὶ περὶ οὗ ἴσασιν, καὶ οὐδὲν δεῖται τὸ πρᾶγμα προοιμίου, ἀλλ' ἢ δι' αὐτὸν ἢ τοὺς ἀντιλέγοντας, ἢ ἐὰν μὴ ἡλίκον βούλει ὑπολαμβάνωσιν, ἀλλ' ἢ μεῖζον ἢ ἔλαττον, διὸ ἢ διαβάλλειν ἢ ἀπολύεσθαι ἀνάγκη, καὶ ἢ αὐξῆσαι ἢ μειῶσαι. Τούτων δὲ ἕνεκα προοιμίου δεῖται, ἢ κόσμου χάριν, ὡς αὐτοκάβδαλα φαί-
1416a *νεται, ἐὰν μὴ ἔχῃ. Τοιοῦτον γὰρ τὸ Γοργίου ἐγκώμιον εἰς Ἠλείους· οὐδὲν γὰρ προεξαγκωνίσας οὐδὲ προανακινήσας εὐθὺς ἄρχεται «Ἦλις πόλις εὐδαίμων».*

15. *Περὶ δὲ διαβολῆς ἓν μὲν τὸ ἐξ ὧν ἄν τις ὑπόληψιν δυσχερῆ ἀπολύσαιτο· οὐθὲν γὰρ διαφέρει εἴτε εἰπόντος τινὸς εἴτε μή, ὥστε τοῦτο καθόλου. . . . Ἄλλος τόπος ὥστε πρὸς τὰ ἀμφισβητούμενα ἀπαντᾶν, ἢ ὡς οὐκ ἔστιν, ἢ ὡς οὐ βλαβερὸν ἢ οὐ τούτῳ ἢ ὡς οὐ τηλικοῦτον, ἢ οὐκ ἄδικον*

---

1. Ὀδύσσεια Ζ 327 (μετάφρ. Ζησ. Σίδερη)
2. Πλάτωνος «Μενέξενος» 235.

«Κάμε νὰ βρῶ ἀπ' τοὺς Φαίακες λίγη σπλαχνιὰ κι' ἀγάπη» [1],

πρέπει νὰ ἀποβλέπωμεν εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς σκοποὺς ποὺ περιέχονται μέσα εἰς αὐτὸν τὸν στίχον. Εἰς τοὺς πανηγυρικοὺς δὲ λόγους πρέπει νὰ κάμνωμεν τὸν ἀκροατὴν νὰ πιστεύῃ ὅτι ἕνα μέρος τῶν ἐπαίνων ἀφορᾷ εἴτε αὐτὸν τὸν ἴδιον, εἴτε τὴν γενεάν του, εἴτε τοὺς τρόπους του, εἴτε ὁτιδήποτε ἄλλο τὸν ἀφορᾷ. Ἐκεῖνο ποὺ λέγει ὁ Σωκράτης στὸν ἐπιτάφιόν του [2] εἶναι ἀληθινόν, ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐπαινῇ κανεὶς τοὺς Ἀθηναίους ὅταν εὑρίσκεται ἀνάμεσα σὲ Ἀθηναίους, ἀλλ' ὅταν εὑρίσκεται ἀνάμεσα σὲ Λακεδαιμονίους.

Διὰ τοὺς πολιτικοὺς λόγους δὲν ὑπάρχουν προοίμια ποὺ ἰδιαιτέρως τοὺς ταιριάζουν ἐκ φύσεως, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται ἀνάλογα πρὸς τὰ προοίμια τῶν δικανικῶν λόγων. Δὲν χρειάζονται δὲ τὰ θέματα αὐτὰ προοίμιον, διότι πρόκειται περὶ πραγμάτων γνωστῶν εἰς τοὺς ἀκροατάς, ἐκτὸς ἂν τὸ προοίμιον ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν τὸν ῥήτορα ἢ εἰς τοὺς ἀντιπάλους του, ἢ ἂν οἱ ἀκροαταὶ δὲν ἀποδίδουν εἰς τὸ θέμα τὴν σημασίαν ποὺ ὁ ῥήτωρ θέλει νὰ δώσῃ εἰς αὐτό, ἀλλὰ μεγαλυτέραν ἢ μικροτέραν. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς πρέπει κανεὶς νὰ δημιουργήσῃ ἢ νὰ ἀνασκευάσῃ μίαν διαβολὴν καὶ νὰ ἐξάρῃ τὴν σημασίαν τοῦ θέματος ἢ νὰ τὸ παραστήσῃ ὡς ἀσήμαντον. Καὶ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῶν τῶν σκοπῶν ἀπαιτεῖται προοίμιον. Ἐπίσης χρειάζεται καὶ ὡς στολίδι τοῦ λόγου, διότι οἱ λόγοι φαίνονται ὅλως διόλου ἄτεχνοι ὅταν στεροῦνται προοιμίου. Ἔτσι ἦτο ὁ πανηγυρικὸς τῶν Ἠλείων ποὺ συνέθεσεν ὁ Γοργίας καὶ ποὺ χωρὶς εἰσαγωγὴν καὶ προοίμιον ἤρχιζεν ἀπὸ τὴν φράσιν «ὦ Ἦλις, εὐτυχισμένη πόλις».

15. ΠΩΣ ΑΝΑΣΚΕΥΑΖΟΝΤΑΙ ΑΙ ΔΙΑΒΟΛΑΙ

Ὡς πρὸς τὴν ἀνασκευὴν τῶν διαβολῶν, ὁ πρῶτος τρόπος συνίσταται εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ἐπιχειρημάτων ἱκανῶν νὰ ἀνατρέψουν μίαν δυσμενῆ διὰ τὴν ἄποψίν μας κρίσιν, εἴτε ἔχει ἤδη λεχθῆ αὕτη, εἴτε ὄχι. Ἑπομένως ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι γενική . . . . . . Ἄλλος τόπος διὰ τὴν ἀνασκευὴν τῶν διαβολῶν εἶναι νὰ ἀπαντᾷ κανεὶς πρὸς αὐτὰς καὶ νὰ τὰς διαμφισβητῇ λέγων εἴτε ὅτι δὲν εἶναι ἀλήθεια ἢ ὅτι δὲν βλάπτει γενικά, ἢ ὅτι δὲν βλάπτει τὸν ἀντίπαλον, ἢ ὅτι δὲν ἔχει τὴν σημασίαν ποὺ ἀποδί-

ἢ οὐ μέγα, ἢ οὐκ αἰσχρὸν ἢ οὐκ ἔχον μέγεθος· περὶ γὰρ τοιούτων ἡ ἀμφισβήτησις, ὥσπερ Ἰφικράτης πρὸς Ναυσικράτην· ἔφη γὰρ ποιῆσαι ὃ ἔλεγεν καὶ βλάψαι, ἀλλ' οὐκ ἀδικεῖν. Ἢ ἀντικαταλλάττεσθαι ἀδικοῦντα, εἰ βλαβερόν, ἀλλ' οὖν καλόν· εἰ λυπηρὸν ἀλλ' ὠφέλιμον ἢ τι ἄλλο τοιοῦτον. Ἄλλος τόπος ὡς ἐστὶν ἁμάρτημα ἢ ἀτύχημα ἢ ἀναγκαῖον, οἷον Σοφοκλῆς ἔφη τρέμειν οὐχ ὡς ὁ διαβάλλων ἔφη, ἵνα δοκῇ γέρων, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης· οὐ γὰρ ἑκόντι εἶναι αὐτῷ ἔτη ὀγδοήκοντα. Καὶ ἀντικαταλλάττεσθαι τὸ οὗ ἕνεκα, ὅτι οὐ βλάψαι ἐβούλετο ἀλλὰ τόδε, καὶ οὐ τοῦτο ὃ διεβάλλετο ποιῆσαι, συνέβη δὲ βλαβῆναι· «δίκαιον δὲ μισεῖν, εἰ ὅπως τοῦτο γένηται ἐποίουν». Ἄλλος, εἰ ἐμπεριείληπται ὁ διαβάλλων, ἢ νῦν ἢ πρότερον, ἢ αὐτὸς ἢ τῶν ἐγγύς. Ἄλλος, εἰ ἄλλοι ἐμπεριλαμβάνονται, οὓς ὁμολογοῦσιν μὴ ἐνόχους εἶναι τῇ διαβολῇ, οἷον εἰ ὅτι καθάριος ὁ ⟨δεῖνα⟩ μοιχός, καὶ ὁ δεῖνα ἄρα. Ἄλλος, εἰ ἄλλους διέβαλεν, ἢ ἄλλος αὐτούς, ἢ ἄνευ διαβολῆς ὑπελαμβάνοντο ὥσπερ αὐτὸς νῦν, οἳ πεφήνασιν οὐκ ἔνοχοι. Ἄλλος ἐκ τοῦ ἀντιδιαβάλλειν τὸν διαβάλλοντα· ἄτοπον γὰρ εἰ ὃς αὐτὸς ἄπιστος, οἱ τούτου λόγοι ἔσονται πιστοί. Ἄλλος, εἰ γέγονεν

1. Πιθανώνατα ὁ υἱός του Ἰοφῶν, τραγικὸς ποιητὴς καὶ αὐτός.

οεται εἰς αὐτήν, ἢ ὅτι δὲν ἀδικήθηκε κανένας, ἢ ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι σοβαρόν, ἢ ὅτι δὲν εἶναι ἐπαίσχυντον, ἢ ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντον, διότι ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τῆς ἀμφισβητήσεως. Ἔτσι ἔλεγεν ὁ Ἰφικράτης, ὁμιλῶν ἐναντίον τοῦ Ναυσικράτους, δηλ. ὅτι ἔκαμε μὲν ἐκεῖνο ποὺ τοῦ ἀπέδιδαν καὶ ἔβλαψεν, ἀλλὰ ὄχι ἀδίκως. Ἠμπορεῖ ἐπίσης νὰ εἰπῇ κανεὶς «ἀδίκησα, ἀλλὰ γιὰ νὰ πληρώσω τὴν ἀδικίαν ποὺ μοῦ ἔγινε», ἢ «βλαβερὰ ὑπῆρξεν ἡ πρᾶξις μου, ἀλλὰ καὶ ὡραία», ἢ «ἡ ἐνέργειά μου σᾶς ἐλύπησεν, ἀλλὰ ἀπέβη εἰς ὄφελός σας», καὶ ἄλλα ἀνάλογα. Ἄλλος τόπος εἶναι τὸ νὰ ἰσχυριζώμεθα ὅτι πρόκειται περὶ λάθους ἢ ἀτυχίας ἢ ἀνάγκης (δηλ. ὄχι περὶ πράξεως προερχομένης ἀπὸ τὴν θέλησίν μας), ὅπως ὁ Σοφοκλῆς εἶπεν ὅτι ἔτρεμεν ὄχι γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀνέφερεν ὁ κατήγορός του [1], δηλ. γιὰ νὰ φανῇ γέρος, ἀλλὰ ἀπὸ ἀνάγκην, διότι χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ ἦτο ἐν τούτοις ὀγδόντα ἐτῶν. Ἢ νὰ ἀποδίδῃ κανεὶς εἰς ἄλλην αἰτίαν τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ τοῦ ἐπιρρίπτεται, λέγων, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι δὲν ἤθελε νὰ βλάψῃ καὶ σκοπὸν εἶχε νὰ κάμῃ τὸ δεῖνα πρᾶγμα καὶ ὄχι αὐτὸ ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου διαβάλλεται, καὶ ὅλως διόλου κατὰ τύχην ἐπροξενήθη καὶ ἡ βλάβη· «θὰ ἦτο βέβαια δίκαιον νὰ μὲ μισῆτε ἂν σκοπίμως ἐνήργουν διὰ νὰ ἐπέλθῃ αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα». Ἄλλος τόπος εἶναι τὸ νὰ ἐξετάζωμεν μήπως καὶ αὐτὸς ποὺ διαβάλλει ἔπεσεν εἰς τὸ ἴδιον σφάλμα, εἴτε τώρα εἴτε καὶ πρωτύτερα, εἴτε αὐτὸς ὁ ἴδιος εἴτε κάποιος δικός του. Ἄλλος τόπος εἶναι τὸ νὰ ἐξετάζωμεν ἂν καὶ ἄλλοι ἄνθρωποι ἔχουν κάμει τὴν ἰδίαν πρᾶξιν, ἐνῶ ὁμολογουμένως δὲν εἶναι ἔνοχοι τῆς πράξεως διὰ τὴν ὁποίαν ἡμεῖς διαβαλλόμεθα, λ.χ. ἂν ἐλέχθη ὅτι, ἐπειδὴ ὁ τάδε, ποὺ περιποιεῖται τὸν ἑαυτόν του, εἶναι μοιχός, ἑπομένως καὶ ὁ δεῖνα εἶναι μοιχός, γιατὶ καὶ αὐτὸς περιποιεῖται τὸν ἑαυτόν του. Ἄλλος κοινὸς τόπος εἶναι τὸ νὰ ἐξετάζωμεν ἂν ὁ ἀντίπαλος διέβαλε καὶ ἄλλους, ἢ ἄλλοι ἄνθρωποι ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, ἢ ἂν ἄλλοι, χωρὶς νὰ ἀσκηθῇ ἐναντίον των κατηγορία, ἐθεωροῦντο ἔνοχοι τοῦ ἰδίου ἀδικήματος, καὶ ὅλοι αὐτοὶ ἀνεγνωρίσθησαν κατόπιν ὡς ἀθῶοι. Ἄλλος τόπος συνίσταται εἰς τὸ νὰ διαβάλλωμεν καὶ ἡμεῖς ἐκεῖνον ποὺ μᾶς διέβαλε. Διότι θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ γίνουν πιστευτὰ τὰ λόγια προσώπου ποὺ θὰ ἀπεδεικνύομεν ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιον ἄξιον ἐμπιστοσύνης. Ἄλλος τό-

κρίσις, ὥσπερ Εὐριπίδης πρὸς Ὑγιαίνοντα ἐν τῇ ἀντιδόσει κατηγοροῦντα ὡς ἀσεβής, ὅς γ' ἐποίησε κελεύων ἐπιορκεῖν.

ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

Ἔφη γὰρ αὐτὸν ἀδικεῖν τὰς ἐκ τοῦ Διονυσιακοῦ ἀγῶνος κρίσεις εἰς τὰ δικαστήρια ἄγοντα· ἐκεῖ γὰρ αὐτῶν δεδωκέναι λόγον ἢ δώσειν, εἰ βούλεται κατηγορεῖν. Ἄλλος ἐκ τοῦ διαβολῆς κατηγορεῖν, ἡλίκον, καὶ τοῦτο ὅτι ἄλλας κρίσεις ποιεῖ, καὶ ὅτι οὐ πιστεύει τῷ πράγματι... Κοινὸς δ' ἀμφοῖν

1416b *ὁ τόπος τὸ σύμβολα λέγειν, οἷον ἐν τῷ Τεύκρῳ ὁ Ὀδυσσεὺς ὅτι οἰκεῖος τῷ Πριάμῳ· ἡ γὰρ Ἡσιόνη ἀδελφή· ὁ δὲ ὅτι ὁ πατὴρ ἐχθρὸς τῷ Πριάμῳ, ὁ Τελαμών, καὶ ὅτι οὐ κατεῖπε τῶν κατασκόπων... Ἄλλος τῷ διαβάλλοντι, τῷ ἐπαινοῦντι μικρὸν μακρῶς ψέξαι μέγα συντόμως, ἢ πολλὰ ἀγαθὰ προθέντα, ὃ εἰς τὸ πρᾶγμα προφέρει ἓν ψέξαι. Τοιοῦτοι δὲ οἱ τεχνικώτατοι καὶ ἀδικώτατοι· τοῖς ἀγαθοῖς γὰρ βλάπτειν πειρῶνται, μιγνύντες αὐτὰ τῷ κακῷ.*

Κοινὸν δὲ τῷ διαβάλλοντι καὶ τῷ ἀπολυομένῳ, ἐπειδὴ τὸ αὐτὸ ἐνδέχεται πλειόνων ἕνεκα πραχθῆναι, τῷ μὲν διαβάλλοντι κακοηθιστέον ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐκλαμβάνοντι, τῷ δὲ

---

1. Ὡς γνωστόν, οἱ εὐπορώτεροι Ἀθηναῖοι πολῖται ὑφίσταντο ὡρισμένα δημόσια βάρη καὶ ἰδίως τὰς *λειτουργίας*. Ἂν ὅμως ἰσχυρίζετο κανεὶς ὅτι κακῶς τοῦ ἀνετέθη ἡ λειτουργία, ἀφοῦ ὁ δεῖνα εἶναι πλουσιώτερος, καὶ ὁ τελευταῖος αὐτὸς τὸ ἀμφισβητοῦσε, εἶχε δικαίωμα ὁ πρῶτος νὰ ζητήσῃ τὴν *ἀντίδοσιν*, δηλ. τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν περιουσιῶν μεταξὺ τῶν δύο, ὁπότε καὶ ὑπεχρεοῦτο πλέον νὰ φέρῃ ἀδιαμαρτυρήτως τὰ λειτουργικὰ βάρη (μετάφρ. Κ. Κόντου).

2. Εὐριπίδου «Ἱππόλυτος» στ. 612.

3. Βλέπομεν ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐπικαλεῖται τὴν ἀρχὴν τοῦ δεδικασμένου, τὸ non bis in idem, τὸ ὁποῖον καὶ πρὶν ἀπ' αὐτὸν εὐγλώττως ὑπεστήριξεν ὁ Ἀνδοκίδης (δ' 8).

πος εἶναι ἡ ἐπίκλησις τοῦ δεδικασμένου. Αὐτὸ μετεχειρίσθη ὁ Εὐριπίδης ἀπολογούμενος, ὅταν ὁ Ὑγιαίνων, εἰς τὴν δίκην ποὺ εἶχαν μεταξύ των περὶ ἀντιδόσεως [1], τὸν κατηγόρησεν ἐπὶ ἀσεβείᾳ ἐπειδὴ εἶχε γράψει τὸν στίχον:

«Ἡ γλῶσσα μου ἄμωσε μὰ ὁ νοῦς μου δὲν ὡρκίστη» [2],

μὲ τὸν ὁποῖον ἐνεθαρρύνετο ἡ ψευδορκία, διότι τότε ὁ Εὐριπίδης τοῦ ἀπεκρίθη ὅτι παραβιάζει τοὺς νόμους, θέλων νὰ προκαλέσῃ νέαν δίκην, ἀφοῦ τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶχε κριθῆ εἰς τὸν Διονυσιακὸν ἀγῶνα [3]. Διότι ἐκεῖ ἀπελογήθη διὰ τὸν στίχον αὐτὸν καὶ δέχεται νὰ ἀπολογηθῇ καὶ πάλιν, ἂν ἠσκεῖτο κατηγορία ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου. Ἄλλος τόπος εἶναι τὸ νὰ κατηγορῇ κανεὶς τὸν ἀντίπαλόν του διὰ τὴν διαβολὴν ποὺ μετεχειρίσθη, τονίζων πόσον βαρεῖα εἶναι, καὶ ὅτι μεταθέτει τὸ ζήτημα καὶ ὅτι δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ πράγματα... Ἄλλος κοινὸς καὶ διὰ τοὺς δύο διαδίκους τόπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ βασίζεται ἐπὶ συμπερασμάτων. Ἔτσι εἰς τὸν «Τεῦκρον» ὁ Ὀδυσσεὺς λέγει ὅτι ὁ Τεῦκρος θὰ εἶναι ἄνθρωπος τοῦ Πριάμου, ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι ἀδελφὸς τῆς Ἡσιόνης, ποὺ ἦτο μητέρα τοῦ Τεύκρου. Ἀλλ' ὁ Τεῦκρος ἀπαντᾷ εἰς αὐτὸ μὲ τὸν ἀντίθετον συλλογισμόν, ὅτι ὁ πατέρας του, ὁ Τελαμών, ἦτο ἐχθρὸς τοῦ Πριάμου καὶ ὅτι δὲν κατέδωσε τοὺς κατασκόπους... Ἄλλος τόπος ὠφέλιμος δι' ἐκεῖνον ποὺ θέλει νὰ δημιουργήσῃ μίαν διαβολὴν εἶναι τὸ νὰ βάλῃ κοντὰ εἰς μίαν βαρεῖαν κατηγορίαν καὶ ἕνα μικρὸν ἔπαινον, ἢ νὰ ἀναφέρῃ μὲ λίγα λόγια ἕνα σπουδαῖον γεγονός, ἢ νὰ ἀρχίσῃ μὲ πολλὰς φράσεις εὐμενεῖς διὰ τὸν ἀντίπαλον, καὶ ὕστερα νὰ τὸν κατηγορήσῃ δι' ἓν πρᾶγμα, δι' ἐκεῖνο ὅμως ἀκριβῶς ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὴν κρινομένην ὑπόθεσιν. Ὅσοι χρησιμοποιοῦν αὐτὴν τὴν μέθοδον εἶναι τεχνικώτεροι καὶ συγχρόνως ἀδικώτεροι ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους. Διότι προσπαθοῦν νὰ βλάψουν τοὺς ἀντιπάλους των μὲ τὰ προτερήματα ποὺ αὐτοὶ ἔχουν, ἀναμιγνύοντες μὲ αὐτὰ καὶ διαφόρους κατηγορίας.

Τέλος ὑπάρχει ὁ ἑξῆς τόπος, κοινὸς καὶ εἰς ἐκεῖνον ποὺ θέλει νὰ διαβάλῃ καὶ εἰς ἐκεῖνον ποὺ θέλει νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν διαβολήν. Δηλαδή, ἐπειδὴ κάθε πρᾶξις μπορεῖ νὰ ἔχῃ διάφορα αἴτια, ἐκεῖνος μὲν ποὺ θέλει νὰ διαβάλῃ πρέπει νὰ δώσῃ τὴν χειροτέραν ἑρμηνείαν, ἀποδίδων τὴν πρᾶξιν εἰς ταπεινὰ ἐλατήρια, ἐκεῖνος δὲ πάλιν ποὺ θέλει νὰ ἀνα-

ἀπολυομένῳ ἐπὶ τὸ βέλτιον, οἷον ὅτι ὁ Διομήδης τὸν Ὀδυσσέα προείλετο, τῷ μὲν ὅτι διὰ τὸ ἄριστον ὑπολαμβάνειν τὸν Ὀδυσσέα, τῷ δ' ὅτι οὔ, ἀλλὰ διὰ τὸ μόνον μὴ ἀνταγωνιστὴν ὡς φαῦλον.

16. *Καὶ περὶ μὲν διαβολῆς εἰρήσθω τοσαῦτα, διήγησις δ' ἐν μὲν τοῖς ἐπιδεικτικοῖς ἐστιν οὐκ ἐφεξῆς ἀλλὰ κατὰ μέρος· δεῖ μὲν γὰρ τὰς πράξεις διελθεῖν ἐξ ὧν ὁ λόγος· σύγκειται γὰρ ἔχων ὁ λόγος τὸ μὲν ἄτεχνον, οὐθὲν γὰρ αἴτιος ὁ λέγων τῶν πράξεων, τὸ δ' ἐκ τῆς τέχνης· τοῦτο δ' ἐστὶν ἢ ὅτι ἔστι δεῖξαι, ἐὰν ᾖ ἄπιστον, ἢ ὅτι ποιόν, ἢ ὅτι ποσόν, ἢ καὶ ἅπαντα. Διὰ δὲ τοῦτ' ἐνίοτε οὐκ ἐφεξῆς δεῖ διηγεῖσθαι πάντα, ὅτι δυσμνημόνευτον τὸ δεικνύναι οὕτως. Ἐκ μὲν οὖν τούτων ἀνδρεῖος, ἐκ δὲ τῶνδε σοφὸς ἢ δίκαιος. Καὶ ἁπλούστερος ὁ λόγος οὗτος, ἐκεῖνος δὲ ποικίλος καὶ οὐ λιτός. Δεῖ δὲ τὰς μὲν γνωρίμους ἀναμιμνήσκειν· διὸ οἱ πολλοὶ οὐδὲν δέονται διηγήσεως, οἷον εἰ θέλεις Ἀχιλλέα ἐπαινεῖν· ἴσασι γὰρ πάντες τὰς πράξεις, ἀλλὰ χρῆσθαι αὐταῖς δεῖ. Ἐὰν δὲ Κριτίαν, δεῖ· οὐ γὰρ πολλοὶ ἴσασιν * * * . . . νῦν δὲ γελοίως τὴν διήγησίν φασι δεῖν εἶναι ταχεῖαν.*

---

1. Ἰλιὰς Κ 130 καὶ 242.
2. Ἡ «πρόθεσις», ὅπως τὴν ὀνομάζει ἀνωτέρω, εἰς τὸ κεφ. 13.

σκευάση τὴν διαβολὴν πρέπει νὰ ἀποδώση τὴν ἰδίαν πρᾶξιν εἰς εὐγενῆ αἴτια. Ἔτσι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Διομήδης ἐπροτίμησε τὸν Ὀδυσσέα [1], ὁ ἕνας μὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἑρμηνεύση ὡς εἰλικρινῆ προτίμησιν τοῦ Διομήδους, ὁ ὁποῖος πράγματι ἐθεωροῦσε τὸν Ὀδυσσέα καλύτερον ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους, ἐνῶ ἕνας ἄλλος ἠμπορεῖ νὰ τὸ ἑρμηνεύση ἀντιθέτως, ὅτι δηλ. τὸν ἐπροτίμησε ἐπειδὴ ἦτο πολὺ κατώτερος καὶ δὲν τὸν ἐφοβεῖτο ὡς ἀνταγωνιστήν.

16. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΗΓΗΣΕΩΣ

Τόσα ποὺ εἴπαμεν εἶναι ἀρκετὰ διὰ τὴν διαβολήν. Ἡ δὲ διήγησις [2] εἰς τοὺς πανηγυρικοὺς μὲν λόγους δὲν εἶναι συνεχής, ἀλλὰ χωρίζεται εἰς μέρη (καὶ τὸ κάθε μέρος τῆ διηγήσεως τὸ ἀκολουθεῖ ἡ ἀπόδειξις). Διότι πρέπει νὰ ἐκτεθοῦν ὅλαι αἱ πράξεις ποὺ ἀποτελοῦν τὸ θέμα τοῦ (πανηγυρικοῦ) λόγου. Ἀλλὰ ὁ κάθε λόγος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη. Καὶ τὸ μὲν ἕνα (δηλ. ἡ «πρόθεσις», ἡ διήγησις) εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν τέχνην τοῦ ρήτορος, διότι ὁ ρήτωρ δὲν εἶναι αἴτιος τοῦ νὰ εἶναι τὰ γεγονότα ἔτσι ποὺ εἶναι, τὸ δὲ ἄλλο μέρος (δηλ. ἡ ἀπόδειξις) ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ρητορικὴν τέχνην. Δηλαδὴ πρέπει μὲ τὴν τέχνην του ὁ ρήτωρ ν' ἀποδείξη ἢ τὴν ἀλήθειαν τῆς διηγήσεώς του, ἂν αὐτὴ εἶναι ἀπίθανος, ἢ τὸ μέγεθος καὶ τὴν σημασίαν της, ἢ ὅλα αὐτὰ μαζί. Καὶ γι' αὐτὸ πολλὲς φορὲς δὲν πρέπει ἡ διήγησις νὰ εἶναι συνεχής, διότι, ὅταν ἔλθη ἡ σειρὰ τῆς ἀποδείξεως, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ τὰ συγκρατήση ὅλα ἡ μνήμη. Ἐνῷ εὔκολα ἠμπορεῖ νὰ ἐκθέση κανεὶς ὡρισμένα γεγονότα καὶ νὰ συναγάγη ἀπ' αὐτὰ ὅτι τὸ ἐπαινούμενον πρόσωπον εἶναι ἀνδρεῖον, ὕστερα ἄλλα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα νὰ συναγάγη ὅτι εἶναι σοφὸν ἢ δίκαιον, καὶ αὐτὴ ἡ μορφὴ τοῦ λόγου εἶναι ἁπλουστέρα, ἐνῶ ἡ ἄλλη (τῆς συνεχοῦς διηγήσεως) εἶναι παρδαλὴ καὶ βαρειά. Πρέπει δὲ τὰς μὲν περιφανεῖς πράξεις ἁπλῶς νὰ τὰς ὑπενθυμίζη κανείς. Γι' αὐτὸ καὶ πολλοὶ πανηγυρικοὶ δὲν ἔχουν κἂν ἀνάγκην διηγήσεως, ὅπως λ. χ. ἂν θελήσης νὰ κάμης τὸν πανηγυρικὸν τοῦ Ἀχιλλέως, διότι ὅλος ὁ κόσμος γνωρίζει τὰς πράξεις του. Ἁπλῶς πρέπει ὁ ρήτωρ νὰ κάμη καλὴν χρῆσιν αὐτῶν. Ἂν ὅμως πρόκειται νὰ ἐγκωμιάση κανεὶς τὸν Κριτίαν, πρέπει νὰ διηγηθῆ τὰς πράξεις του, διότι ὀλίγοι τὰς γνωρίζουν. . . . . Εἶναι γελοῖον αὐτὸ ποὺ ἰσχυρίζονται σήμερον

Καίτοι ὥσπερ ὁ τῷ μάττοντι ἐρομένῳ πότερον σκληρὰν ἢ μαλακὴν μάξῃ, «τί δ᾽; » ἔφη, «εὖ ἀδύνατον;» καὶ ἐνταῦθα ὁμοίως· δεῖ γὰρ μὴ μακρῶς διηγεῖσθαι ὥσπερ οὐδὲ προοιμιάζεσθαι μακρῶς, οὐδὲ τὰς πίστεις λέγειν· οὐδὲ γὰρ ἐνταῦθά ἐστι τὸ εὖ ἢ τὸ ταχὺ ἢ τὸ συντόμως, ἀλλὰ τὸ μετρίως· τοῦτο δ᾽ ἐστὶ τὸ λέγειν ὅσα δηλώσει τὸ πρᾶγμα, ἢ
1417a *ὅσα ποιήσει ὑπολαβεῖν γεγονέναι ἢ βεβλαφέναι ἢ ἠδικηκέναι, ἢ τηλικαῦτα ἡλίκα βούλει· τῷ δὲ ἐναντίῳ τὰ ἐναντία. Παραδιηγεῖσθαι δὲ ὅσα εἰς τὴν σὴν ἀρετὴν φέρει, οἷον «ἐγὼ δ᾽ ἐνουθέτουν ἀεὶ τὰ δίκαια λέγων, μὴ τὰ τέκνα ἐγκαταλείπειν», ἢ θατέρου κακίαν· «ὁ δὲ ἀπεκρίνατό μοι ὅτι, οὗ ἂν ᾖ αὐτός, ἔσται ἄλλα παιδία», ὃ τοὺς ἀφισταμένους Αἰγυπτίους ἀποκρίνασθαί φησιν ὁ Ἡρόδοτος. Ἢ ὅσα ἡδέα τοῖς δικασταῖς. Ἀπολογουμένῳ δὲ ἐλάττων ἡ διήγησις· αἱ γὰρ ἀμφισβητήσεις ἢ μὴ γεγονέναι ἢ μὴ βλαβερὸν εἶναι ἢ μὴ ἄδικον ἢ μὴ τηλικοῦτον, ὥστε περὶ τὸ ὁμολογούμενον οὐ διατριπτέον, ἐὰν μή τι εἰς ἐκεῖνο συντείνῃ, οἷον εἰ πέπρακται, ἀλλ᾽ οὐκ ἄδικον. Ἔτι πεπραγμένα δεῖ λέγειν ὅσα μὴ πραττόμενα ἢ οἶκτον ἢ δείνωσιν φέρει. Παράδει-*

---

1. Παροιμία ἀνάλογος μὲ τὴν σύγχρονον : «ἐρώτησαν τὴν γκαμῆλα τί εἶναι καλύτερο, ὁ ἀνήφορος ἢ ὁ κατήφορος, κι᾽ αὐτὴ ἀπάντησε : χάθηκε ὁ ἴσιος δρόμος;»

2. Ἡροδότου Β′ 30.

3. Δηλ. ἐνῶ, ὅταν διηγούμεθα σύγχρονα γεγονότα, ἠμποροῦμεν νὰ ἐπεκτεινώμεθα εἰς λεπτομερείας, ἀπὸ τὰ περασμένα πρέπει νὰ ἐκθέτωμεν τὰ πιὸ κτυπητά. Τὸ παράδειγμα ποὺ φέρει ἀμέσως κατωτέρω ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ διαφορετικὴ ἔκτασις ποὺ ἔχει ἡ ἰδία ἀφήγησις εἰς τὸ ἐνεστὼς καὶ εἰς τὸ παρελθὸν (βλ. τὰς δύο ἑπομένας σημειώσεις μου) εἶναι διδακτικὰ ἐν προκειμένῳ.

μερικοί, ὅτι δηλ. ἡ διήγησις πρέπει νὰ εἶναι ταχεῖα. Αὐτὸ ὁμοιάζει μὲ τὴν ἐρώτησιν ποὺ ἔγινεν ἀπὸ κάποιον φούρναρη, ἂν πρέπῃ τὸ ζυμάρι νὰ τὸ κάνῃ σκληρὸ ἢ μαλακό. Καὶ τοῦ ἐδόθηκεν ἡ ἀπάντησις: «καὶ γιατί τάχα δὲν μπορεῖς νὰ τὸ κάνῃς καλό;»[1] Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὴν διήγησιν. Πράγματι, πρέπει κανεὶς νὰ μὴ κάμνῃ τὴν διήγησίν του διὰ μακρῶν, ὅπως ἄλλωστε οὔτε τὸ προοίμιον οὔτε ἡ ἔκθεσις τῶν ἀποδείξεων πρέπει νὰ εἶναι σχοινοτενεῖς. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἐδῶ τὸ καλύτερον εἶναι τὸ ταχὺ ἢ τὸ σύντομον, ἀλλὰ ἡ τήρησις τοῦ προσήκοντος μέτρου. Τοῦτο δὲ συνίσταται εἰς τὸ νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅλα ὅσα θὰ καταστήσουν προφανὲς τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα καὶ θὰ κάμουν τοὺς ἀκροατὰς νὰ πιστεύσουν ὅτι κάτι τι ἔλαβε χώραν καὶ ἔβλαψε καὶ ἐπροξένησεν ἀδικίαν καὶ γενικὰ ὅτι εἶχεν ἐκείνας τὰς ἰδιότητας ποὺ ὁ ρήτωρ θέλει νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτό, ἢ προκειμένου περὶ τοῦ ἀντιδίκου του, ὅσα χρειάζονται διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀντίθετον. Πρέπει δὲ νὰ παρεμβάλλῃ κανεὶς μέσα εἰς τὴν διήγησίν του ὅλα ὅσα δείχνουν τὸν ἀνώτερον χαρακτῆρα του, λ. χ. «ἐγὼ δὲ συνεχῶς τὸν συνεβούλευα καὶ τοῦ ἔδειχνα τὸν ἴσιο δρόμο, λέγων εἰς αὐτὸν νὰ μὴ ἀφήσῃ τὰ παιδιά του», ἢ τὸν κακὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀντιπάλου του, λ.χ. «κι' αὐτὸς μοῦ ἀπαντοῦσεν ὅτι καὶ κεῖ ποὺ θὰ πάῃ θὰ βρῇ ἄλλα παιδιά»[2]. Αὐτὴν τὴν ἀπάντησιν λέγει ὁ Ἡρόδοτος ὅτι ἔδιδαν οἱ Αἰγύπτιοι ποὺ ἐξενιτεύοντο. Ἐπίσης νὰ παρεμβάλλῃ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι εὐχάριστα εἰς τοὺς δικαστάς. Ὅταν ἀπολογῆται κανείς, ἡ διήγησις πρέπει νὰ εἶναι συντομωτέρα Διότι ἡ ἀμφισβήτησις (τῶν ὅσων διηγήθη ἤδη ὁ κατήγορός του) θὰ στρέφεται περὶ τὰ ἑξῆς σημεῖα, δηλ. ἢ ὅτι δὲν ἔγινεν ἡ πρᾶξις, ἢ ὅτι ἀπὸ αὐτὴν δὲν ἐζημιώθη κανείς, ἢ ὅτι δὲν ἦτο πρᾶξις ἄδικος, ἢ τέλος ὅτι δὲν εἶχε τόσην σημασίαν ὅση τῆς ἀποδίδεται. Ἑπομένως δὲν πρέπει νὰ χρονοτριβῇ κανεὶς καὶ ἐπὶ τῶν σημείων ἐκείνων ποὺ δὲν ἀμφισβητοῦνται, ἐκτὸς ἐὰν καὶ αὐτὰ συντελοῦν εἰς τὸ νὰ δείξουν ἐκεῖνο (ποὺ ἀμφισβητεῖ ὁ ἀπολογούμενος), λ.χ. ὅτι ἔγινεν μὲν ἡ πρᾶξις, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἄδικος. Ἀπὸ τὰ περασμένα δὲ γεγονότα πρέπει ν' ἀναφέρῃ κανεὶς ἐκεῖνα πού, ἂν καὶ δὲν εἶναι σύγχρονα, προκαλοῦν τὸν οἶκτον ἢ τὴν φρίκην[3]. Παράδειγμα δὲ εἶναι ὅτι ἡ μακροσκελὴς διήγησις

γμα ὁ Ἀλκίνου ἀπόλογος, ὅτι πρὸς τὴν Πηνελόπην ἐν ἑξήκοντα ἔπεσιν πεποίηται, καὶ ὡς Φάϋλλος τὸν κύκλον, καὶ ὁ ἐν τῷ Οἰνεῖ πρόλογος. Ἠθικὴν δὲ χρὴ τὴν διήγησιν εἶναι. Ἔσται δὲ τοῦτο, ἂν εἰδῶμεν τί ἦθος ποιεῖ. Ἓν μὲν δὴ τὸ προαίρεσιν δηλοῦν, ποιὸν δὲ τὸ ἦθος τῷ ποιὰν ταύτην· ἡ δὲ προαίρεσις ποιὰ τῷ τέλει. Διὰ τοῦτο οὐκ ἔχουσιν οἱ μαθηματικοὶ λόγοι ἤθη, ὅτι οὐδὲ προαίρεσιν· τὸ γὰρ οὗ ἕνεκα οὐκ ἔχουσιν. Ἀλλ' οἱ Σωκρατικοί· περὶ τοιούτων γὰρ λέγουσιν. Ἄλλα ἠθικὰ τὰ ἑπόμενα ἑκάστῳ ἤθει, οἷον ὅτι ἅμα λέγων ἐβάδιζεν· δηλοῖ γὰρ θρασύτητα καὶ ἀγροικίαν ἤθους. Καὶ μὴ ὡς ἀπὸ διανοίας λέγειν, ὥσπερ οἱ νῦν, ἀλλ' ὡς ἀπὸ προαιρέσεως· «ἐγὼ δὲ ἐβουλόμην· καὶ προειλόμην γὰρ τοῦτο· ἀλλ' εἰ μὴ ὠνήμην, βέλτιον»· τὸ μὲν γὰρ φρονίμου τὸ δὲ ἀγαθοῦ· φρονίμου μὲν γὰρ ἐν τῷ τὸ ὠφέλιμον διώκειν, ἀγαθοῦ δ' ἐν τῷ τὸ καλόν. Ἂν δ' ἄπιστον ᾖ, τότε τὴν αἰτίαν ἐπιλέγειν, ὥσπερ Σοφοκλῆς ποιεῖ· παράδειγμα τὸ ἐκ τῆς Ἀντιγόνης, ὅτι μᾶλλον τοῦ ἀδελφοῦ ἐκήδετο ἢ ἀνδρὸς ἢ τέκνων· τὰ μὲν γὰρ ἂν γενέσθαι ἀπολόμενα,

---

1. Καταλαμβάνει τὰ στοιχεῖα ι-μ τῆς Ὀδυσσείας.

2. Κατ' ἄλλους τὸ κείμενον πρέπει νὰ διορθωθῇ μεταβαλλομένου τοῦ 60 εἰς 30, ὅσοι οἱ στίχοι τοῦ σχετικοῦ μέρους τῆς Ὀδυσσείας (ψ 310—340).

3. Ἄγνωστος ποιητὴς ποὺ φαίνεται ὅτι συνώψισε τὰ ἐκτεταμένα κυκλικὰ ποιήματα.

4. Τραγῳδία τοῦ Εὐριπίδου. Ὁ πρόλογός της διακρίνεται διὰ τὴν συντομίαν:

Ὦ γῆς πατρῴας χαῖρε φίλτατον πέδον
Καλυδῶνος. Ἔνθεν αἷμα συγγενὲς φυτὸν
Τυδεὺς Τόκος μὲν Οἰνέως, πατὴρ δ' ἐμὸς
Ὤκησεν Ἄργος. Παῖδα δ' Ἀδράστου λαβὼν
Συνῆψε γένναν . . . .

γιὰ τὸν Ἀλκίνοον[1], ὅταν ἐκτίθεται εἰς τὴν Πηνελόπην (σὰν κάτι περασμένο), καταλαμβάνει μόνον 60[2] στίχους. Ἐπίσης δὲ ὡς παραδείγματα πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν καὶ τὸ Κυκλικὸν Ποίημα τοῦ Φαΰλλου[3] καὶ ὁ πρόλογος τοῦ «Οἰνέως»[4]. Ἡ διήγησις πρέπει νὰ ἀναφέρεται εἰς τὰ ἤθη. Τοῦτο δὲ θὰ τὸ ἐπιτύχωμεν, ἂν γνωρίζωμεν ποίαν κατάστασιν ἤθους προξενεῖ εἰς τοὺς ἀκροατάς. Καὶ πρῶτον πρέπει νὰ γίνεται φανερὸς ὁ σκοπὸς ποὺ ἐπιδιώκει ὁ λόγος, τὸ δὲ ἦθος τοῦ λόγου θὰ εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸν σκοπόν του. Ὁ δὲ σκοπὸς τοῦ λόγου εἶναι πάλιν ἀνάλογος πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις τοῦ ρήτορος[5]. Καὶ γι' αὐτὸ αἱ ἀναπτύξεις μαθηματικῶν θεμάτων δὲν ἐπηρεάζουν τὸ ἦθος τοῦ ἀκροατοῦ, διότι δὲν ἔχουν καὶ κανένα σκοπὸν (αὐτοῦ τοῦ εἴδους), ἐνῶ τοὐναντίον οἱ λόγοι κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Σωκράτους ἔχουν αὐτὴν τὴν ἰδιότητα. Ἀναφέρονται ἐπίσης εἰς τὰ ἤθη καὶ ὅσα (ἐξωτερικὰ στοιχεῖα) παρακολουθοῦν ἀνθρώπους ὡρισμένου ἤθους. Ὅταν λ.χ. λέγωμεν ὅτι ὁ δεῖνα περπατώντας μιλοῦσε συνεχῶς, δείχνομεν τὴν ἀναίδειαν καὶ τὴν χυδαιότητά του. Πρέπει δὲ νὰ παρουσιάζωμεν ὅτι αἱ πράξεις μας δὲν προῆλθον ἀπὸ ὑπολογισμόν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ αἴσθημά μας. Λ. χ. «Ἐγὼ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἠθέλησα καὶ αὐτὸ ἀπεφάσισα. Μά, καὶ ἂν δὲν ἦτο συμφέρον μου, αὐτὸ ἦτο τὸ σωστὸ νὰ κάμω». Πράγματι, τὸ μὲν ἕνα ἀπ' αὐτὰ δείχνει φρόνησιν, τὸ δὲ δεύτερον ἀρετήν. Διότι ὁ μὲν φρόνιμος ἐπιδιώκει τὸ ὠφέλιμον, ὁ δὲ ἐνάρετος τὸ σωστό Καὶ ἂν αὐτὸ ποὺ λέγομεν δὲν φαίνεται πιστευτόν, τότε πρέπει νὰ ἐξηγοῦμεν καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν ἔγινε τοῦτο, ὅπως κάμνει ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὸ ἑξῆς παράδειγμα, παρμένον ἀπὸ τὴν «Ἀντιγόνην», ὅπου ἰσχυρίζεται ὅτι περισσότερον ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν ἀδελφόν της παρὰ διὰ τὸν ἄνδρα καὶ τὰ παιδιά της, διότι ἂν μὲν χάσῃ τὸν ἄνδρα καὶ τὰ παιδιά της μπορεῖ ν' ἀποκτήσῃ καὶ ἄλλα, ἐνῶ

---

5. Ἡ περικοπὴ αὐτὴ ἔχει τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ διήγησις πρέπει νὰ διαθέτῃ τὸ ἦθος, τὴν ψυχικὴν κατάστασιν, τοῦ ἀκροατοῦ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ποὺ ἐπιδιώκει ὁ ρήτωρ. Λ. χ. ὁ κατήγορος διηγεῖται κατὰ τρόπον ποὺ προκαλεῖ τὴν δυσμένειαν τοῦ ἀκροατηρίου πρὸς τὸν κατηγορούμενον, ἐνῶ αὐτὸς διηγεῖται τὰ ἴδια πράγματα προσπαθῶν νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἀντίθετον ἦθος κλπ.

μητρὸς δ' ἐν Ἅιδου καὶ πατρὸς βεβηκότων
οὐκ' ἔστ' ἀδελφὸς ὅς τις ἂν βλάστοι ποτέ.

Ἐὰν δὲ μὴ ἔχῃς αἰτίαν, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἀγνοεῖς ἄπιστα λέγων, ἀλλὰ φύσει τοιοῦτος εἶ· ἀπιστοῦσι γὰρ ἄλλο τι πράττειν ἑκόντα πλὴν τὸ συμφέρον. Ἔτι ἐκ τῶν παθητικῶν λέγε διηγούμενος καὶ τὰ ἑπόμενα καὶ ἃ ἴσασι, καὶ τὰ ἴδια ἢ αὐτῷ ἢ ἐκείνῳ προσόντα· «ὁ δ' ᾤχετό με ὑποβλέψας».
1417b *Καὶ ὡς περὶ Κρατύλου Αἰσχίνης, ὅτι διασίζων, τοῖν χεροῖν διασείων· πιθανὰ γάρ, διότι σύμβολα γίγνεται ταῦτα ἃ ἴσασιν ἐκείνων ὧν οὐκ ἴσασιν. Πλεῖστα δὲ τοιαῦτα λαβεῖν ἐξ Ὁμήρου ἔστιν.*

Ὣς ἄρ' ἔφη, γρῆυς δὲ κατέσχετο χερσὶ πρόσωπα·

οἱ γὰρ δακρύειν ἀρχόμενοι ἐπιλαμβάνονται τῶν ὀφθαλμῶν. Καὶ εὐθὺς εἰσάγαγε καὶ σεαυτὸν ποιόν τινα, ἵνα ὡς τοιοῦτον θεωρῶσιν, καὶ τὸν ἀντίδικον· λανθάνων δὲ ποίει. Ὅτι δὲ ῥάδιον, ὁρᾶν ἐκ τῶν ἀπαγγελλόντων· περὶ ὧν γὰρ μηθὲν ἴσμεν, ὅμως λαμβάνομεν ὑπόληψιν τινά. Πολλαχοῦ δὲ δεῖ διηγεῖσθαι, καὶ ἐνίοτε οὐκ ἐν ἀρχῇ.

Ἐν δὲ δημηγορίᾳ ἥκιστα διήγησις ἔστιν, ὅτι περὶ τῶν μελλόντων οὐθεὶς διηγεῖται· ἀλλ' ἐάν περ διήγησις ᾖ, τῶν γενομένων ἔσται, ἵνα ἀναμνησθέντες ἐκείνων βέλτιον βου-

---

1. Σοφοκλέους «Ἀντιγόνη» στ. 911-912 (μετάφρ. Κ. Μάνου).
2. Ὀδύσσεια τ 361 (μετάφρ. Ζησ. Σίδερη).

«Μὰ ἀφοῦ στὸν Ἄδη κρύφτηκαν ἡ μάννα μου, ὁ πατέρας,
δὲ θὰ μποροῦσε πιὰ ἀδερφὸς ποτὲ νὰ μοῦ γεννιούνταν» [1].

Ἐὰν δὲ δὲν ἠμπορῇς νὰ αἰτιολογήσῃς τὴν ἀπίθανον πρᾶξιν σου ποὺ διηγεῖσαι, πρέπει τοὐλάχιστον νὰ βεβαιώσῃς ὅτι γνωρίζεις πῶς δὲν εἶναι εὔκολον νὰ πιστεύσῃ κανεὶς τοὺς λόγους σου, ἀλλὰ τέτοιον χαρακτῆρα ἔχεις (ὥστε ἔκαμες αὐτὸ ποὺ δύσκολα μπορεῖ νὰ πιστευθῇ). Διότι δὲν πιστεύουν οἱ ἀκροαταὶ ὅτι μπορεῖ κανεὶς θεληματικὰ νὰ κάμῃ ἄλλο τίποτε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συμφέρον του. Ἐπίσης εἰς τὴν διήγησιν πρέπει νὰ ἐκθέτῃ κανεὶς καὶ ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὰ πάθη (ποὺ δημιουργεῖ ἡ ὑπόθεσίς του) καὶ μὲ τὰς συνεπείας των, χρησιμοποιῶν πράγματα γνωστὰ εἰς τὸ ἀκροατήριον καὶ ἀναφερόμενα ἰδιαιτέρως εἴτε εἰς τὸν ῥήτορα εἴτε εἰς τὸν ἀντίπαλόν του, ὅπως λ.χ. εἰς τὴν φράσιν «καὶ αὐτὸς ἀπομακρυνόμενος μὲ στραβοκοίταζε», ἢ ὅπως ὁ Αἰσχίνης εἶπε διὰ τὸν Κρατύλον: «Ἄρχισε νὰ σφυρίζῃ καὶ νὰ κτυπᾷ τὰ χέρια του». Ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα συντελοῦν εἰς τὸ νὰ πεισθῇ ὁ ἀκροατής, διότι εἶναι γνωστὰ εἰς αὐτὸν καὶ ἀποτελοῦν ἐνδείξεις περὶ ἐκείνων ποὺ δὲν γνωρίζει. Εἶναι δὲ εὔκολον νὰ εὕρωμεν εἰς τὸν Ὅμηρον πολυάριθμα παραδείγματα τούτου, λ. χ.

«Εἶπε, καὶ σκέπασε ἡ γριὰ τὴν ὄψη μὲ τὰ χέρια» [2].

Διότι πράγματι ἐκεῖνοι ποὺ πρόκειται ν' ἀρχίσουν νὰ κλαῖνε φέρνουν τὰ χέρια τους στὰ μάτια. Πρέπει δὲ νὰ παρουσιάζῃ ὁ ῥήτωρ κατ' εὐθεῖαν καὶ τὸν ἑαυτόν του καὶ τὰς ἰδιότητάς του, καθὼς καὶ τὸν ἀντίδικον, ὥστε νὰ ἔχουν οἱ ἀκροαταὶ ὡρισμένην γνώμην περὶ τοῦ ἑνὸς καὶ περὶ τοῦ ἄλλου. Αὐτὸ ὅμως πρέπει νὰ μὴ ὑποπίπτῃ εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀκροατοῦ. Καὶ δὲν εἶναι δύσκολον πρᾶγμα, ὅπως ἠμποροῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν ἀπὸ τὴν στάσιν τῶν ἀκροατῶν πρὸς ἐκείνους ποὺ ἔρχονται νὰ ἀναγγείλουν κάτι νέον. Ἐνῶ ἀκόμη δὲν ἄκουσαν τίποτε ἐν τούτοις σχηματίζουν ἀμέσως οἱ ἀκροαταὶ μίαν ἰδέαν τοῦ τί θὰ ἀκούσουν. Ἡ διήγησις πρέπει νὰ τοποθετῆται εἰς διάφορα μέρη τοῦ λόγου καὶ πολλὲς φορὲς ὄχι εἰς τὴν ἀρχήν του.

Εἰς τὸν πολιτικὸν τέλος λόγον ἐλαχίστη θέσις ὑπάρχει διὰ τὴν διήγησιν, διότι κανεὶς δὲν διηγεῖται ἐκεῖνα ποὺ θὰ συμβοῦν εἰς τὸ μέλλον. Καὶ ἐὰν παρεμβληθῇ καμμία διήγησις, αὐτὴ θὰ ἀναφέρεται εἰς τὸ παρελθὸν καὶ θὰ ἀποσκοπῇ

λεύσωνται περὶ τῶν ὕστερον. Ἢ διαβάλλοντες, ἢ ἐπαινοῦντες. Ἀλλὰ τότε οὐ τὸ τοῦ συμβούλου ποιεῖ ἔργον. Ἂν δ' ᾖ ἄπιστον, ὑπισχνεῖσθαί τε καὶ αἰτίαν λέγειν εὐθύς, καὶ διατάττειν οἷς βούλονται, οἷον ἡ Ἰοκάστη ἡ Καρκίνου ἐν τῷ Οἰδίποδι ἀεὶ ὑπισχνεῖται πυνθανομένου τοῦ ζητοῦντος τὸν υἱόν, καὶ ὁ Αἵμων ὁ Σοφοκλέους.

17. Τὰς δὲ πίστεις δεῖ ἀποδεικτικὰς εἶναι· ἀποδεικνύναι δὲ χρή, ἐπεὶ περὶ τεττάρων ἡ ἀμφισβήτησις, περὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου φέροντα τὴν ἀπόδειξιν, οἷον εἰ ὅτι οὐ γέγονεν ἀμφισβητεῖται ἐν τῇ κρίσει, δεῖ τούτου μάλιστα τὴν ἀπόδειξιν φέρειν, εἰ δ' ὅτι οὐκ ἔβλαψεν, τούτου, καὶ ὅτι οὐ τοσόνδε ἢ ὅτι δικαίως, ὡσαύτως. Καὶ εἰ περὶ τοῦ γενέσθαι τοῦτο ἡ ἀμφισβήτησις, μὴ λανθανέτω ὅτι ἀναγκαῖον ἐν ταύτῃ τῇ ἀμφισβητήσει μόνῃ τὸν ἕτερον εἶναι πονηρόν· οὐ γάρ ἐστιν ἄγνοια αἰτία, ὥσπερ ἂν εἴ τινες περὶ τοῦ δικαίου ἀμφισβητοῖεν, ὥστ' ἐν τούτῳ χρονιστέον, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις οὔ. Ἐν δὲ τοῖς ἐπιδεικτικοῖς τὸ πολύ, ὅτι καλὰ καὶ ὠφέλιμα, ἡ αὔξησις ἔσται· τὰ γὰρ πράγματα δεῖ πιστεύεσθαι· ὀλι-

εἰς τὸ νὰ ἐνθυμίσῃ εἰς τοὺς ἀκροατὰς τὰ περασμένα, διὰ νὰ λάβουν τὰς ὀρθοτέρας ἀποφάσεις διὰ τὸ μέλλον, ἢ ἡ διήγησις θὰ ἀποσκοπῇ εἰς τὸ νὰ διαβάλωμεν (ἕνα ἀντίπαλον) ἢ νὰ ἐπαινέσωμεν. Ἀλλὰ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις παύει πλέον ὁ λόγος νὰ εἶναι συμβουλευτικός. Τέλος ἐὰν αἱ προτάσεις μας δὲν εἶναι πειστικαί, πρέπει νὰ ἀναλαμβάνωμεν τὴν εὐθύνην διὰ τὴν ἀκρίβειάν των, νὰ αἰτιολογοῦμεν τοὺς ἰσχυρισμούς μας καὶ νὰ λέγωμεν ὅτι δεχόμεθα νὰ ἀνατεθῇ ἡ κρίσις τοῦ ζητήματος εἰς οἱαδήποτε πρόσωπα θὰ ἤθελαν αὐτοὶ οἱ ἀκροαταί μας, ὅπως κάμνει ἡ Ἰοκάστη εἰς τὸν «Οἰδίποδα» τοῦ Καρκίνου· συνεχῶς δίδει ὑποσχέσεις εἰς ἐκεῖνον ποὺ ζητεῖ τὸν υἱόν της. Τὸ ἴδιον κάμνει καὶ ὁ Αἵμων τοῦ Σοφοκλέους.

17. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

Αἱ δὲ ἀποδείξεις πρέπει νὰ εἶναι πειστικαί. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἀμφισβητήσεις μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων ἀνάγονται εἰς τέσσαρας κατηγορίας, εἶναι χρήσιμον, ἐκεῖνος ποὺ ἀναπτύσσει τὰς ἀποδείξεις του, νὰ παρουσιάζῃ κυρίως τὰς ἀποδείξεις ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὸ ἀμφισβητούμενον σημεῖον, λ. χ., ἂν εἰς τὴν δίκην ἀμφισβητῆται ἡ ὕπαρξις κάποιου πράγματος, κυρίως αἱ ἀποδείξεις νὰ ἀφοροῦν εἰς τὴν ὕπαρξιν ἢ τὴν ἀνυπαρξίαν του· ἂν πάλιν δὲν ἀμφισβητῆται μὲν τὸ γεγονός, ἀλλ' ἡ βλάβη ποὺ προέκυψεν ἀπ' αὐτό αἱ ἀποδείξεις νὰ ἀναφέρωνται εἰς τὴν βλάβην, καὶ οὕτω καθεξῆς, ἂν ἡ ἀμφισβήτησις ἀφορᾷ τὸ μέγεθος τῆς πράξεως ἢ τὸν δίκαιον ἢ ἄδικον αὐτῆς χαρακτῆρα. Καὶ ὅταν μὲν ἡ ἀμφισβήτησις στρέφεται περὶ τὴν ὕπαρξιν ἢ τὴν ἀνυπαρξίαν ἑνὸς γεγονότος, δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγῃ ὅτι εἰς αὐτὴν καὶ μόνην τὴν περίπτωσιν κατ' ἀνάγκην ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο διαδίκους εἶναι κακῆς πίστεως. Διότι ἡ ἀμφισβήτησις αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ ἄγνοιαν, ὅπως λ. χ. ἡ ἀμφισβήτησις περὶ τοῦ ἂν μία πρᾶξις εἶναι δικαία ἢ ἄδικος. Ἑπομένως ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ (δηλ. τῆς ὑπάρξεως ἢ ἀνυπαρξίας τοῦ πραγματικοῦ μέρους τῆς διαφορᾶς) πρέπει νὰ κάμνῃ μακρὰν ἀνάπτυξιν ἐκεῖνος ποὺ ἀποδεικνύει, ὄχι ὅμως καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀμφισβητήσεων. Εἰς τοὺς πανηγυρικοὺς δὲ λόγους συνήθως ἡ ἀπόδειξις στρέφεται περὶ τὸ ὅτι τὸ ἐπαινούμενον γεγονὸς εἶναι ὡραῖον καὶ ὠφέλιμον καὶ αὐτὸ τὸ σημεῖον τονίζεται. Διότι τὸ πραγματικὸν μέ-

γάκις γὰρ καὶ τούτων ἀποδείξεις φέρουσιν, ἐὰν ἄπιστα ᾖ ἢ ἐὰν ἄλλος αἰτίαν ἔχῃ. Ἐν δὲ τοῖς δημηγορικοῖς ἢ ὡς οὐκ ἔσται ἀμφισβητήσειεν ἄν τις, ἢ ὡς ἔσται μὲν ἃ κελεύει, ἀλλ' οὐ δίκαια ἢ οὐκ ὠφέλιμα ἢ οὐ τηλικαῦτα. Δεῖ δὲ καὶ ὁρᾶν εἴ τι ψεύδεται ἐκτὸς τοῦ πράγματος. Τεκμήρια γὰρ ταῦτα
1418a φαίνεται καὶ τῶν ἄλλων ὅτι ψεύδεται. Ἔστιν δὲ τὰ μὲν παραδείγματα δημηγορικώτατα, τὰ δ' ἐνθυμήματα δικανικώτερα· ἡ μὲν γὰρ περὶ τὸ μέλλον, ὥστ' ἐκ τῶν γενομένων ἀνάγκη παραδείγματα λέγειν, ἡ δὲ περὶ ὄντων ἢ μὴ ὄντων, οὗ μᾶλλον ἀπόδειξίς ἐστι καὶ ἀνάγκη· ἔχει γὰρ τὸ γεγονὸς ἀνάγκην. Οὐ δεῖ δὲ ἐφεξῆς λέγειν τὰ ἐνθυμήματα, ἀλλ' ἀναμιγνύναι· εἰ δὲ μή, καταβλάπτει ἄλληλα. Ἔστιν γὰρ καὶ τοῦ ποσοῦ ὅρος.

Ὦ φίλ', ἐπεὶ τόσα εἶπες ὅσ' ἂν πεπνυμένος ἀνήρ,

ἀλλ' οὐ τοιαῦτα. Καὶ μὴ περὶ πάντων ἐνθυμήματα ζητεῖν· εἰ δὲ μή, ποιήσεις ὅπερ ἔνιοι ποιοῦσι τῶν φιλοσοφούντων, οἳ συλλογίζονται τὰ γνωριμώτερα καὶ πιστότερα ἢ ἐξ ὧν λέγουσιν. Καὶ ὅταν πάθος ποιῇς, μὴ λέγε ἐνθύμημα· ἢ γὰρ ἐκκρούσει τὸ πάθος ἢ μάτην εἰρημένον ἔσται τὸ ἐνθύμημα· ἐκκρούουσι γὰρ αἱ κινήσεις ἀλλήλας αἱ ἅμα, καὶ ἢ ἀφανί-

1. Ὀδύσσεια Δ 204 (μετάφρ. Ζησ. Σίδερη).

ρος πρέπει ἐκ τῶν προτέρων νὰ τὸ πιστεύουν οἱ ἀκροαταί. Πράγματι (εἰς τοὺς πανηγυρικοὺς) σπανίως ἡ ἀπόδειξις στρέφεται περὶ τὴν ὕπαρξιν τῶν πραγμάτων, ἂν αὐτὰ εἶναι ἀπίθανα, ἢ ἂν πρόκειται περὶ πράξεων ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἄλλον καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ἐπαινούμενον πρόσωπον. Εἰς τοὺς πολιτικοὺς πάλιν λόγους ἡ ἀμφισβήτησις στρέφεται ἢ περὶ τὸ ὅτι δὲν θὰ ἐπαληθεύσουν αἱ προβλέψεις τοῦ ρήτορος, ἢ ὅτι θὰ ἐπαληθεύσουν μέν, ἀλλὰ δὲν θὰ εἶναι δίκαια ἢ ὠφέλιμα ἢ τόσον μεγάλης σημασίας τὰ ἀποτελέσματά των. Πρέπει δὲ νὰ προσέχωμεν μήπως ὁ ἀντίπαλός μας περιπέσῃ εἰς ἀνακριβείας, ἔστω καὶ ἐπὶ πραγμάτων ποὺ δὲν σχετίζονται ἀμέσως μὲ τὸ θέμα. Διότι τοῦτο θὰ ἀποτελέσῃ τεκμήριον ὅτι καὶ εἰς τὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ λόγου του ψεύδεται. Τὰ μὲν παραδείγματα ταιριάζουν κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς πολιτικοὺς λόγους, τὰ δὲ ἐνθυμήματα εἰς τοὺς δικανικούς. Αὐτὸ συμβαίνει διότι οἱ μὲν πολιτικοὶ λόγοι ἀφοροῦν τὸ μέλλον καὶ ἑπομένως πρέπει νὰ παίρνωμεν παραδείγματα ἀπὸ τὸ παρελθόν· οἱ δικανικοὶ ὅμως ἀναφέρονται εἰς τὸ τί ἔγινεν ἢ δὲν ἔγινε καὶ αὐτὸ πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ἀποδειχθῇ· διότι ἐκεῖνο ποὺ ἔγινεν ἤδη ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος. Δὲν πρέπει δὲ τὰ ἐνθυμήματα νὰ τὰ παρατάσσωμεν κατὰ συνέχειαν, ἀλλὰ νὰ τὰ ἀναμιγνύωμεν μὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ λόγου μας· ἄλλέως τὸ ἕνα ἐνθύμημα βλάπτει τὸ ἄλλο, διότι εἰς κάθε προσὸν ὑπάρχει ἕνα μέτρον, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ ξεπερνᾷ κανείς, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν ἀκόλουθον στίχον:

«Παιδί μου, αὐτὰ ποὺ μίλησες θὰ τἄλεγε ἕνας ἄντρας»[1].

Πράγματι, ὁ στίχος αὐτὸς λέγει ὄχι ὅτι εἶπεν ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται «τέτοια λόγια ποὺ λέγουν καὶ οἱ φρόνιμοι», ἀλλὰ «τόσα λόγια ποὺ λέγουν καὶ οἱ φρόνιμοι». Δὲν πρέπει δὲ νὰ κάμνωμεν ἐνθυμήματα γιὰ τὸ κάθε τι, ἀλλέως θὰ καταντήσωμεν σὰν μερικοὺς φιλοσόφους ποὺ προσπαθοῦν μὲ συλλογισμοὺς νὰ ἀποδείξουν καὶ ἐκεῖνα ἀκόμη τὰ πράγματα ποὺ εἶναι προφανέστερα καὶ γνωστότερα παρὰ αἱ προτάσεις ποὺ ἀποτελοῦν τὸν συλλογισμόν των. Ὅταν θέλῃς νὰ προκαλέσῃς τὸ πάθος δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιῇς ἐνθυμήματα, διότι ἢ πάθος δὲν θὰ προκληθῇ ἢ τὸ ἐνθύμημα θὰ διατυπωθῇ χωρὶς ἀνάγκην, τοῦτο δὲ ἐπειδή, ὅταν προσπαθοῦμεν συγχρόνως νὰ προκαλέσωμεν δύο διαφορετικὰ ἀποτελέσματα (δηλαδὴ καὶ πάθος καὶ ἀπόδειξιν διὰ τοῦ ἐνθυμήμα-

ζουσιν ἢ ἀσθενεῖς ποιοῦσιν. Οὐδ' ὅταν ἠθικὸν τὸν λόγον, οὐ δεῖ ἐνθύμημά τι ζητεῖν ἅμα· οὐ γὰρ ἔχει οὔτε ἦθος οὔτε προαίρεσιν ἡ ἀπόδειξις. Γνώμαις δὲ χρηστέον καὶ ἐν διηγήσει καὶ ἐν πίστει· ἠθικὸν γάρ, «καὶ ἐγὼ δέδωκα, καὶ ταῦτ' εἰδὼς ὡς οὐ δεῖ πιστεύειν». Ἐὰν δὲ παθητικῶς, «καὶ οὐ μεταμέλει μοι καίπερ ἠδικημένῳ· τούτῳ μὲν γὰρ περίεστιν τὸ κέρδος, ἐμοὶ δὲ τὸ δίκαιον» . . . Τὸ δὲ δημηγορεῖν χαλεπώτερον τοῦ δικάζεσθαι, εἰκότως, διότι περὶ τὸ μέλλον· ἐκεῖ δὲ περὶ τὸ γεγονός, ὃ ἐπιστητὸν ἤδη καὶ τοῖς μάντεσιν, ὡς ἔφη Ἐπιμενίδης ὁ Κρής. Ἐκεῖνος γὰρ περὶ τῶν ἐσομένων οὐκ ἐμαντεύετο, ἀλλὰ περὶ τῶν γεγονότων μὲν ἀδήλων δέ. Καὶ ὁ νόμος ὑπόθεσις ἐν τοῖς δικανικοῖς· ἔχοντα δὲ ἀρχὴν ῥᾷον εὑρεῖν ἀπόδειξιν. Καὶ οὐκ ἔχει πολλὰς διατριβάς, οἷον πρὸς ἀντίδικον ἢ περὶ αὑτοῦ, ἢ παθητικὸν ποιεῖν. Ἀλλ' ἥκιστα πάντων, ἐὰν μὴ ἐξιστῇ. Δεῖ οὖν ἀποροῦντα τοῦτο ποιεῖν ὅπερ οἱ Ἀθήνησι ῥήτορες ποιοῦσι καὶ Ἰσοκράτης· καὶ γὰρ συμβουλεύων κατηγορεῖ, οἷον Λακεδαιμονίων μὲν ἐν τῷ πανηγυρικῷ, Χάρητος δ' ἐν τῷ συμμαχικῷ. Ἐν δὲ τοῖς ἐπιδεικτικοῖς δεῖ τὸν λόγον ἐπεισοδιοῦν ἐπαίνοις, οἷον Ἰσοκράτης ποιεῖ· ἀεὶ γάρ τινα εἰσάγει. Καὶ ὃ ἔλεγεν Γοργίας, ὅτι οὐχ ὑπολείπει αὐτὸν ὁ λόγος, ταὐτό ἐστιν. Εἰ γὰρ Ἀχιλλέα λέγων Πηλέα ἐπαινεῖ,

1. Ἰσοκράτους «Πανηγυρικὸς» 110-114.
2. Ἰσοκράτους «Περὶ εἰρήνης» 27.

τος), τότε ἡ μία προσπάθεια συγκρούεται μὲ τὴν ἄλλην καὶ ἢ τὴν καταστρέφει τελείως ἢ τοὐλάχιστον τὴν ἐξασθενίζει. Ἐπίσης ὅταν θέλωμεν νὰ δώσωμεν κάποιον ἠθικὸν χαρακτῆρα εἰς τὰ λεγόμενά μας δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμεν ἐνθυμήματα διότι αἱ ἀποδείξεις γενικὰ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μὲ τὰ ἤθη καὶ μὲ τὰς προθέσεις τοῦ προσώπου διὰ τὸ ὁποῖον ὁμιλοῦμεν. Καὶ εἰς τὴν διήγησιν καὶ εἰς τὴν ἀπόδειξιν πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμεν γνωμικά, διότι αὐτὰ δίδουν ἠθικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν λόγον: «καὶ ἐγὼ ἔδωσα χρήματα μολονότι ἐγνώριζα ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐμπιστεύεται κανείς». Ἐὰν τὴν ἰδίαν ἔννοιαν θέλωμεν νὰ τὴν εἴπωμεν μὲ πάθος θὰ διατυπωθῇ ὡς ἑξῆς: «καὶ δὲν μετανοῶ, ἂν καὶ ἀδικήθηκα, διότι αὐτὸς μὲν ἔχει τὸ κέρδος, ἐγὼ δὲ τὸ δίκαιον». Οἱ πολιτικοὶ λόγοι εἶναι δυσκολώτεροι ἀπὸ τοὺς δικανικούς, καὶ τοῦτο εἶναι εὐνόητον, διότι οἱ πρῶτοι ἀναφέρονται εἰς τὸ μέλλον, ἐνῶ οἱ ἄλλοι εἰς τὸ παρελθόν. Καὶ τὸ παρελθὸν εἶναι γνωστὸν τοὐλάχιστον εἰς τοὺς πάντας, ὅπως εἶπε ὁ κριτικὸς Ἐπιμενίδης. Διότι ἐκεῖνος ποτὲ δὲν ἔκαμνε μαντείας διὰ τὸ μέλλον, ἀλλὰ δι' ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ εἶχαν συντελεσθῇ μὲν ἀλλὰ δὲν ἦσαν γνωστά. Ἐπιπλέον ὁ δικανικὸς λόγος εὑρίσκει ὡς βάσιν πάντοτε ἕνα νόμον. Καὶ ὅταν κανεὶς ξεκινᾷ ἀπὸ μίαν ἀρχήν, εἶναι εὔκολον νὰ καταστρώσῃ μίαν ἀπόδειξιν χωρὶς μεγάλην προσπάθειαν· ἀκόμη μπορεῖ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἀντιδίκου ἢ νὰ ὁμιλήσῃ διὰ τὸν ἑαυτόν του ἢ νὰ προκαλέσῃ πάθος. Αὐτὰ ὅμως ἐπιτυγχάνονται κυρίως ὅταν δὲν ἀπομακρύνεται κανεὶς ἀπὸ τὰ θέματα. Καὶ γι' αὐτὸ τότε μόνον πρέπει κανεὶς νὰ προσφεύγῃ εἰς αὐτὰ τὰ μέσα, ὅταν στερῆται ἐπιχειρημάτων, ὅπως κάμνουν οἱ Ἀθηναῖοι ρήτορες καὶ ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης. Αὐτὸς πράγματι καὶ τοὺς πολιτικούς του λόγους τοὺς μετατρέπει εἰς κατηγορητήρια, καὶ κατηγορεῖ τοὺς μὲν Λακεδαιμονίους εἰς τὸν Πανηγυρικόν', τὸν δὲ Χάρητα εἰς τὸν λόγον του περὶ τῶν συμμάχων'. Εἰς δὲ τοὺς πανηγυρικοὺς λόγους πρέπει ἐδῶ καὶ ἐκεῖ νὰ παρεμβάλλωνται ἀνέκδοτα ἐπαινετικά, ὅπως κάμνει ὁ Ἰσοκράτης, ὁ ὁποῖος πράγματι πάντοτε παρεμβάλλει καὶ κάποιο ἄλλο πρόσωπον. Αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔλεγεν ὁ Γοργίας, ὅτι ποτὲ δὲν τοῦ λείπει θέμα ἐπεκτάσεως τοῦ λόγου του. Ὁμιλῶν λ.χ. γιὰ τὸν Ἀχιλλέα, πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ

εἶτα Αἰακόν, εἶτα τὸν θεόν, ὁμοίως δὲ καὶ ἀνδρίαν, ἢ τὰ καὶ τὰ ποιεῖ ἢ τοιόνδε ἐστίν.

Ἔχοντα μὲν οὖν ἀποδείξεις καὶ ἠθικῶς λεκτέον καὶ ἀποδεικτικῶς, ἐὰν δὲ μὴ ἔχῃς ἐνθυμήματα, ἠθικῶς· καὶ
418b μᾶλλον τῷ ἐπιεικεῖ ἁρμόττει χρηστὸν φαίνεσθαι ἢ τὸν λόγον ἀκριβῆ. Τῶν δὲ ἐνθυμημάτων τὰ ἐλεγκτικὰ μᾶλλον εὐδοκιμεῖ τῶν δεικτικῶν, ὅτι ὅσα ἔλεγχον ποιεῖ, μᾶλλον δῆλον ὅτι συλλελόγισται· παρ' ἄλληλα γὰρ μᾶλλον τἀναντία γνωρίζεται.

Τὰ δὲ πρὸς τὸν ἀντίδικον οὐχ ἕτερόν τι εἶδος, ἀλλὰ τῶν πίστεών ἐστιν, τὰ μὲν λῦσαι ἐνστάσει τὰ δὲ συλλογισμῷ. Δεῖ δὲ καὶ ἐν συμβουλῇ καὶ ἐν δίκῃ ἀρχόμενον μὲν λέγειν τὰς ἑαυτοῦ πίστεις πρότερον, ὕστερον δὲ πρὸς τἀναντία ἀπαντᾶν λύοντα καὶ προδιασύροντα. Ἂν δὲ πολύχους ᾖ ἡ ἐναντίωσις, πρότερον τὰ ἐναντία, οἷον ἐποίησε Καλλίστρατος ἐν τῇ Μεσσηνιακῇ ἐκκλησίᾳ· ἃ γὰρ ἐροῦσι προανελὼν οὕτως τότε αὐτὸς εἶπεν. Ὕστερον δὲ λέγοντα πρῶτον πρὸς τὸν ἐναντίον λόγον λεκτέον, λύοντα καὶ ἀντισυλλογιζόμενον, καὶ μάλιστα ἂν εὐδοκιμηκότα ᾖ· ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπον προδιαβεβλημένον οὐ δέχεται ἡ ψυχή, τὸν αὐτὸν τρόπον οὐδὲ λόγον, ἐὰν ὁ ἐναντίος εὖ δοκῇ εἰρηκέναι. Δεῖ οὖν χώραν ποι-

Πηλέως, ὕστερα τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Διὸς καὶ κατόπιν τῆς ἀνδρείας καὶ συνεχίζει διηγούμενος ὅτι (ὁ Ἀχιλλεὺς) ἔκαμε τοῦτο καὶ ἐκεῖνο καὶ αὐτὸ ἔχει τὴν δεῖνα σημασίαν καὶ τὰ λοιπά.

Λοιπόν, ἐὰν μὲν ἔχωμεν ἀποδείξεις, ὁ λόγος μας πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἠθικὸς καὶ ἀποδεικτικός· ἐὰν δὲ δὲν ἔχωμεν ἐνθυμήματα, τότε μόνον ἠθικός. Ὅταν ὁμιλῇ ἕνας τίμιος ἄνθρωπος, ταιριάζει περισσότερον νὰ ἐπιμελῆται νὰ ἀποδείξῃ τὴν χρηστότητά του παρὰ τὴν ἀκρίβειαν τῶν λόγων του. Ἀπὸ τὰ ἐνθυμήματα ἀρέσουν περισσότερον τὰ ἐλεγκτικὰ παρὰ τὰ ἀποδεικτικά· διότι ὅσα ἐπιχειρήματα περιέχουν ἔλεγχον καὶ ἀνασκευὴν εἶναι περισσότερον φανερὸν ὅτι εἶναι καμωμένα μὲ τοὺς κανόνας τῶν συλλογισμῶν. Τοῦτο δὲ διότι, ὅταν αἱ δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις περὶ ἑνὸς πράγματος τοποθετηθοῦν ἡ μία κοντὰ εἰς τὴν ἄλλην, γίνεται εὐκολώτερα ἀντιληπτὸν ποία ἀπὸ τὰς δύο εἶναι ἡ ὀρθή.

Τὸ τμῆμα τοῦ λόγου ποὺ λέγεται ἀνασκευὴ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ ἀντιδίκου δὲν ἀποτελεῖ διαφορετικὸν εἶδος, ἀλλὰ εἶναι μέρος τῆς ἀποδείξεως καὶ σκοπὸν ἔχει νὰ ἀνατρέψῃ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἀντιπάλου εἴτε μὲ ἐπιχειρήματα εἴτε μὲ συλλογισμούς. Πρέπει δὲ καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ εἰς τὰς δικαστικὰς συζητήσεις, ἐκεῖνος ποὺ λαμβάνει πρῶτος τὸν λόγον, εἰς τὴν ἀρχὴν μὲν νὰ ἀναπτύσσῃ τὰς ἰδικάς του ἀποδείξεις, ἔπειτα δὲ νὰ ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀντιπάλων του, καὶ εἴτε νὰ τὰ ἀνατρέπῃ εἴτε νὰ προβλέπῃ ἐκ τῶν προτέρων ποῖα θὰ εἶναι καὶ νὰ τὰ διασύρῃ. Ἂν ὅμως τὰ ἀντίθετα ἐπιχειρήματα εἶναι πολλαπλᾶ, πρέπει πρῶτα νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ αὐτά, ὅπως ἔκαμεν ὁ Καλλίστρατος εἰς τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ τῶν Μεσσηνίων, ὅπου πρῶτα ἀνεσκεύασεν ἐκεῖνα ποὺ ἐπρόκειτο νὰ εἴπουν οἱ ἀντίπαλοί του, καὶ ἀφοῦ τὸ ἐπέτυχε, τότε ἐξέθεσε τὰς ἰδικάς του ἀπόψεις. Ἂν ὅμως λαμβάνῃ κανεὶς τὸν λόγον δεύτερος, δηλαδὴ μετὰ τὸν ἀντίπαλόν του, τότε πρέπει πρῶτα πρῶτα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου του νὰ κτυπήσῃ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἀντιπάλου καὶ νὰ τὰ ἀνασκευάσῃ μὲ ἀντιθέτους συλλογισμοὺς καὶ μάλιστα ἐὰν ὁ λόγος τοῦ ἀντιπάλου του ἦτο ἐπιτυχημένος. Διότι, ὅπως ἡ ψυχή μας δὲν δέχεται ἕνα ἄνθρωπον ποὺ ἔχει διαβληθῆ προηγουμένως, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον δὲν θέλει νὰ ἀκούσῃ καὶ ἕνα λόγον, ἂν ὁ ἀντίθετος λόγος τοῦ ἔχῃ κάνει καλὴν ἐντύπωσιν. Πρέπει λοιπὸν (μὲ τὴν ἀνασκευὴν τῶν ἀντιθέτων ἐπιχειρη-

εἶν ἐν τῷ ἀκροατῇ τῷ μέλλοντι λόγῳ· ἔσται δὲ ἂν ἀνέλῃς. Διὸ ἢ πρὸς πάντα ἢ τὰ μέγιστα ἢ τὰ εὐδοκιμοῦντα ἢ εὐέλεγκτα μαχεσάμενον οὕτω τὰ αὐτοῦ πιστὰ ποιητέον.

Ταῖς θεαῖσι πρῶτα σύμμαχος γενήσομαι·
ἐγὼ γὰρ Ἥραν.

Ἐν τούτοις ἥψατο πρῶτον τοῦ εὐηθεστάτου.

Περὶ μὲν οὖν πίστεων ταῦτα. Εἰς δὲ τὸ ἦθος, ἐπειδὴ ἔνια περὶ αὐτοῦ λέγειν ἢ ἐπίφθονον ἢ μακρολογίαν ἢ ἀντιλογίαν ἔχει, καὶ περὶ ἄλλου ἢ λοιδορίαν ἢ ἀγροικίαν, ἕτερον χρὴ λέγοντα ποιεῖν, ὅπερ Ἰσοκράτης ποιεῖ ἐν τῷ Φιλίππῳ καὶ ἐν τῇ ἀντιδόσει, καὶ ὡς Ἀρχίλοχος ψέγει· ποιεῖ γὰρ τὸν πατέρα λέγοντα περὶ τῆς θυγατρὸς ἐν τῷ ἰάμβῳ

χρημάτων δ' ἄελπτον οὐθέν ἐστιν οὐδ' ἀπώμοτον,

καὶ τὸν Χάρωνα τὸν τέκτονα ἐν τῷ ἰάμβῳ οὗ ἀρχὴ

οὔ μοι τὰ Γύγεω.

Καὶ ὡς Σοφοκλῆς τὸν Αἵμονα ὑπὲρ τῆς Ἀντιγόνης πρὸς τὸν πατέρα ὡς λεγόντων ἑτέρων.

** Δεῖ δὲ καὶ μεταβάλλειν τὰ ἐνθυμήματα καὶ γνώμας ποιεῖν ἐνίοτε, οἷον «χρὴ δὲ τὰς διαλλαγὰς ποιεῖν τοὺς νοῦν ἔχοντας εὐτυχοῦντας· οὕτω γὰρ ἂν μέγιστα πλεονεκτοῖεν». Ἐνθυμηματικῶς δὲ «εἰ γὰρ δεῖ, ὅταν ὠφελιμώτα-*

---

1. Εὐριπίδου «Τρωάδες» στ. 369.
2. Ἰσοκράτους «Πρὸς Φίλιππον» 4 - 9 καὶ 73 - 78.
3. Ἰσοκράτους «Περὶ ἀντιδόσεως» 141 - 149 καὶ 132 - 139.
4. Σοφοκλέους «Ἀντιγόνη» στ. 688 κ.ἑ.

μάτων) νὰ προσπαθοῦμεν νὰ δημιουργήσωμεν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀκροατοῦ θέσιν διὰ τὸν λόγον τὸν ὁποῖον πρόκειται νὰ εἴπωμεν. Θὰ τὸ ἐπιτύχωμεν δὲ αὐτό, ἐὰν ἀναιρέσωμεν τὰ ἀντίθετα ἐπιχειρήματα. Πρέπει λοιπὸν νὰ τὰ καταπολεμήσωμεν ὅλα, εἴτε τὰ σπουδαιότερα εἴτε ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν προκαλέσει τὴν μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν, εἴτε τέλος ἐκεῖνα ποὺ εὐκολώτερα ἀνατρέπονται, καὶ ἔτσι θὰ μπορέσωμεν νὰ κάμωμεν πιστευτὰ τὰ ἰδικά μας ἐπιχειρήματα.

Μὲ τὶς θεὲς θὰ γίνω πρῶτα σύμμαχος,
γιατὶ ἐγὼ τὴν Ἥρα.....[1].

Μὲ τὸν στίχον αὐτὸν ὁ ποιητὴς θίγει πρῶτα πρῶτα τὸ ἁπλούστερον σημεῖον.

Αὐτὰ εἴχομεν νὰ εἴπωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀποδείξεις. Ὡς πρὸς τὰ ἤθη δέ, ἐπειδή, ἐὰν μὲν θελήσωμεν νὰ ὁμιλήσωμεν περί τοῦ ἑαυτοῦ μας, θὰ προκαλέσωμεν τὸν φθόνον ἢ τὰς ἀντιλογίας ἢ τὴν κατηγορίαν ὅτι χωρὶς λόγον μακρηγοροῦμεν, ἐὰν δὲ πάλιν θελήσωμεν νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ τὰ ἤθη τοῦ ἀντιπάλου μας, μποροῦμε νὰ χαρακτηρισθοῦμε ὡς ὑβρισταὶ ἢ ὡς ἀγροῖκοι, πρέπει τὰς σχετικὰς πρὸς τὰ ἤθη φράσεις μας νὰ τὰς τοποθετοῦμεν εἰς τὸ στόμα κάποιου ἄλλου, ὅπως κάμνει ὁ Ἰσοκράτης εἰς τὸν λόγον του πρὸς Φίλιππον καὶ εἰς τὸν περὶ ἀντιδόσεως, καὶ ὅπως κάμνει καὶ ὁ Ἀρχίλοχος, ὅταν θέλῃ νὰ ψέξῃ κανένα. Πράγματι, αὐτὸς εἰς τὸ γνωστὸν ἰαμβικὸν ποίημά του βάζει εἰς τὸ στόμα τοῦ πατρὸς τὴν ἑξῆς φράσιν διὰ τὴν θυγατέρα του:

«Μὲ τὸ χρῆμα δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἀπελπίζεται γιὰ τίποτε,
οὔτε νὰ παίρνῃ ὅρκον πὼς κάτι τι εἶναι ἀδύνατον»[2].

Ὁ ἴδιος Ἀρχίλοχος εἰς τὸ ἄλλο ἰαμβικόν του ποίημα, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸν στίχον

«Δὲν μὲ νοιάζει γιὰ τὰ πλούτη τοῦ Γύγη»[3],

παρουσιάζει τὸν ἀρχιτέκτονα Χάρωνα νὰ ὁμιλῇ. Ἐπίσης ὁ Σοφοκλῆς βάζει τὸν Αἵμονα νὰ ὁμιλῇ εἰς τὸν πατέρα του ὑπὲρ τῆς Ἀντιγόνης, ὡσὰν νὰ ὡμιλοῦσαν ἄλλα πρόσωπα[4].

Πρέπει δὲ μερικὲς φορὲς νὰ μεταβάλλῃ κανεὶς τὰ ἐνθυμήματα καὶ νὰ τὰ παρουσιάζῃ ὡς γνωμικά, ὅπως «πρέπει ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν μυαλὸ νὰ φροντίζουν νὰ κάμνουν συνθήκας ὅταν εἶναι εὐτυχισμένοι, διότι τότε θὰ ἐπιτύχουν τὰ μεγαλύτερα πλεονεκτήματα». Τὸ ἴδιον νόημα ἠμπορεῖ νὰ διατυπωθῇ ὡς ἐνθύμημα ὡς ἑξῆς: «Ἐὰν πράγματι πρέπῃ τότε ποὺ ἠμπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ κανεὶς τὴν μεγαλυτέραν ὠφέλειαν καὶ

ται ὦσιν καὶ πλεονεκτικώταται αἱ καταλλαγαί, τότε καταλλάττεσθαι, εὐτυχοῦντας δεῖ καταλλάττεσθαι». *

18. Περὶ δὲ ἐρωτήσεως, εὔκαιρόν ἐστι ποιεῖσθαι μάλι-
1419a στα μὲν ὅταν τὸ ἕτερον εἰρηκὼς ᾖ, ὥστε ἑνὸς προσερωτηθέντος συμβαίνει τὸ ἄτοπον, οἷον Περικλῆς Λάμπωνα ἐπήρετο περὶ τῆς τελετῆς τῶν τῆς σωτείρας ἱερῶν, εἰπόντος δὲ ὅτι οὐχ οἷόν τε ἀτέλεστον ἀκούειν, ἤρετο εἰ οἶδεν αὐτός, φάσκοντος δὲ «καὶ πῶς ἀτέλεστος ὤν»; Δεύτερον δὲ ὅταν τὸ μὲν φανερὸν ᾖ, τὸ δὲ ἐρωτήσαντι δῆλον ᾖ ὅτι δώσει· πυθόμενον μὲν γὰρ δεῖ τὴν μίαν πρότασιν μὴ προσερωτᾶν τὸ φανερὸν ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα εἰπεῖν, οἷον Σωκράτης Μελήτου οὐ φάσκοντος αὐτὸν θεοὺς νομίζειν, εἴρηκεν ὡς ἂν δαιμόνιόν τι λέγοι, ἤρετο εἰ οὐχ οἱ δαίμονες ἤτοι θεῶν παῖδες εἶεν ἢ θεῖόν τι, φήσαντος δὲ «ἔστιν οὖν» ἔφη «ὅς τις θεῶν μὲν παῖδας οἴεται εἶναι, θεοὺς δὲ οὔ;» Ἔτι ὅταν μέλλῃ ἢ ἐναντία λέγοντα δείξειν ἢ παράδοξον. Τέταρτον δὲ ὅταν μὴ ἐνῇ ἀλλ' ἢ σοφιστικῶς ἀποκρινάμενον λῦσαι· ἐὰν γὰρ οὕτως ἀποκρίνηται, ὅτι ἔστι μὲν ἔστι δ' οὔ, ἢ τὰ μὲν τὰ δ' οὔ, ἢ πῇ μὲν πῇ δ' οὔ, θορυβοῦσιν ὡς ἀποροῦντος. Ἄλλως δὲ μὴ ἐγχειρεῖν. Ἐὰν γὰρ ἐνστῇ, κεκρατῆσθαι δοκεῖ· οὐ γὰρ

---

1. Τῆς Δήμητρος.

τὰ περισσότερα πλεονεκτήματα νὰ κάμνῃ συνθήκας, τότε πρέπει νὰ τὰς συνάπτῃ κυρίως ὅταν εὐτυχῇ».

18. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΣ

Ἐρωτήσεις πρέπει νὰ κάμνῃ κανεὶς κυρίως ὅταν ὁ ἀντίπαλός του ἔχῃ εἰπεῖ κάτι ποὺ μπορεῖ μὲ σειρὰν ἐρωτήσεων νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι εἶναι ἄτοπον. Ἔτσι ὁ Περικλῆς ἐρωτοῦσε τὸν Λάμπωνα περὶ τῆς μυήσεως εἰς τὰ μυστήρια τῆς Σωτείρας θεᾶς [1]. Ὅταν δὲ αὐτὸς τοῦ ἀπήντησεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δώσῃ πληροφορίας εἰς ἀμύητον, τὸν ξαναερώτησεν ἐὰν τοὐλάχιστον αὐτὸς ὁ ἴδιος τὰ ἤξερε. Καὶ εἰς καταφατικὴν ἀπάντησίν του τὸν ξαναερώτησε «καὶ πῶς θὰ ξέρῃς ἀφοῦ καὶ σὺ εἶσαι ἀμύητος;» Δεύτερον πρέπει κανεὶς νὰ κάμνῃ ἐρωτήσεις ὅταν μία μὲν πρότασις εἶναι φανερά, πρόκειται δὲ προδήλως ὁ ἀντίπαλός του νὰ δώσῃ καὶ εἰς τὴν δευτέραν ἐρώτησιν ἀπάντησιν ποὺ συμφέρει εἰς τὸν ἐρωτῶντα. Διότι ἐκεῖνος ποὺ διατυπώνει μίαν πρώτην ἐρώτησιν πρέπει νὰ προσέχῃ ὥστε ἡ δευτέρα ἐρώτησίς του νὰ μὴ ἀναφέρεται σὲ κάτι πρόδηλον, ἀλλὰ νὰ προκαλῇ μίαν ἀπάντησιν ποὺ θὰ εἶναι τρόπον τινὰ τὸ συμπέρασμα ἐπὶ τῆς πρώτης προτάσεως. Λ.χ. ὁ Σωκράτης, ὅταν ὁ Μέλητος τὸν κατηγοροῦσε ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τοὺς θεούς, τοῦ ἀπέσπασεν ὅμως τὴν ὁμολογίαν ὅτι ἐβεβαίωνε τὴν ὕπαρξιν τοῦ δαιμονίου, τοῦ ἔθεσε τὴν ἐρώτησιν ἐὰν οἱ δαίμονες δὲν εἶναι παιδιὰ τῶν θεῶν ἢ κάτι θεῖον. Καὶ ὅταν ὁ Μέλητος ἀπήντησε καταφατικῶς, τοῦ ἔθεσε τὴν ἑξῆς δευτέραν ἐρώτησιν: «Καὶ ποιὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ παραδέχεται μὲν ὅτι ὑπάρχουν παιδιὰ τῶν θεῶν, ἀλλὰ δὲν παραδέχεται ὅτι ὑπάρχουν θεοί;» Ἐπίσης πρέπει κανεὶς νὰ θέτῃ ἐρωτήσεις ὅταν μ' αὐτὲς πρόκειται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ἀντίπαλός του λέγει ἀντιφατικὰ καὶ παράδοξα πράγματα. Τέταρτον, ὅταν εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ἀντίπαλος δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντήσῃ παρὰ μόνον μὲ σοφίσματα· διότι, ἐὰν μπορῇ ὁ ἀντίπαλος νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι αὐτὸ περὶ τοῦ ὁποίου ἠρωτήθη ἄλλοτε ἀληθεύει καὶ ἄλλοτε ὄχι, ἢ ὅτι ἐν μέρει ἀληθεύει καὶ ἐν μέρει ὄχι, ἢ ὅτι ἀπὸ κάποιαν ἄποψιν εἶναι σωστὸ καὶ ἀπὸ κάποιαν ὄχι, τότε ὁ ἀκροατὴς θὰ ἀρχίσῃ νὰ ἀμφιβάλλῃ γι' αὐτόν. Ἂν ὅμως δὲν πρόκειται νὰ συμβῇ τοῦτο, καλύτερα νὰ μὴ ἐπιχειρῇ κανεὶς νὰ θέτῃ ἐρωτήσεις, διότι, ἐὰν μπορῇ νὰ δοθῇ εὔστοχος ἀπάντησις εἰς αὐτάς, δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ ἀντίπαλος ὑπερίσχυσε. Ἐπίσης δὲν πρέπει κα-

οἷόν τε πολλὰ ἐρωτᾶν διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἀκροατοῦ. Διὸ καὶ τὰ ἐνθυμήματα ὅτι μάλιστα συστρέφειν δεῖ.

Ἀποκρίνασθαι δὲ δεῖ πρὸς μὲν τὰ ἀμφίβολα διαιροῦντα λόγῳ καὶ μὴ συντόμως, πρὸς δὲ τὰ δοκοῦντα ἐναντία τὴν λύσιν φέροντα εὐθὺς τῇ ἀποκρίσει, πρὶν ἐπερωτῆσαι τὸ ἐπιὸν ἢ συλλογίσασθαι· οὐ γὰρ χαλεπὸν προορᾶν ἐν τίνι ὁ λόγος. Φανερὸν δ' ἡμῖν ἔστω ἐκ τῶν τοπικῶν καὶ τοῦτο καὶ αἱ λύσεις. Καὶ συμπεραινόμενον, ἐὰν ἐρώτημα ποιῇ τὸ συμπέρασμα, τὴν αἰτίαν εἰπεῖν. οἷον Σοφοκλῆς ἐρωτώμενος ὑπὸ Πεισάνδρου εἰ ἔδοξεν αὐτῷ ὥσπερ καὶ τοῖς ἄλλοις προβούλοις, καταστῆσαι τοὺς τετρακοσίους, ἔφη. «Τί δέ; Οὐ πονηρά σοι ταῦτα ἐδόκει εἶναι», ἐφη. «Οὐκοῦν σὺ ταῦτα ἔπραξας τὰ πονηρά;» «Ναὶ» ἔφη· «οὐ γὰρ ἦν ἄλλα βελτίω». Καὶ ὡς ὁ Λάκων εὐθυνόμενος τῆς ἐφορίας, ἐρωτώμενος εἰ δοκοῦσιν αὐτῷ δικαίως ἀπολωλέναι ἅτεροι, ἔφη. Ὁ δὲ «οὐκοῦν σὺ τούτοις ταὐτὰ ἔθου,» Καὶ ὃς ἔφη. «Οὐκοῦν δικαίως ἂν ἔφη καὶ σὺ ἀπόλοιο;» «Οὐ δῆτα» ἔφη· «οἱ μὲν γὰρ χρήματα λαβόντες ταῦτα ἔπραξαν, ἐγὼ δὲ οὔ, ἀλλὰ γνώμῃ».
1419b *Διὸ οὔτε ἐπερωτᾶν δεῖ μετὰ τὸ συμπέρασμα, οὔτε τὸ συμπέρασμα ἐπερωτᾶν, ἐὰν μὴ τὸ πολὺ περιῇ τοῦ ἀληθοῦς.*

Περὶ δὲ τῶν γελοίων ἐπειδή τινα δοκεῖ χρῆσιν ἔχειν ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ δεῖν ἔφη Γοργίας τὴν μὲν σπουδὴν διαφθείρειν τῶν ἐναντίων γέλωτι τὸν δὲ γέλωτα σπουδῇ, ὀρθῶς λέγων, εἴρηται πόσα εἴδη γελοίων ἐστὶν ἐν τοῖς περὶ ποιητι-

---

1. «Τοπικά» βιβλ. 8 κεφ. 4
2. Τὸ μέρος αὐτὸ τῆς ποιητικῆς δὲν ἔχει διασωθῆ.

νεἰς νὰ θέτῃ πολλὰς ἐρωτήσεις, διότι ὁ ἀκροατὴς δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὸν παρακολουθῇ. Καὶ διὰ τὸν ἴδιον λόγον καὶ τὰ ἐνθυμήματα πρέπει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν συνοπτικώτερα.

Αἱ δὲ ἀπαντήσεις πρέπει νὰ εἶναι ἐπὶ μὲν τῶν ζητημάτων ποὺ εἶναι δεκτικὰ δύο ἀντιθέτων λύσεων ἀρκετὰ ἐκτεταμέναι καὶ νὰ παρουσιάζουν τὰς πρεπούσας διακρίσεις περὶ τοῦ πότε ἰσχύει ἡ μία καὶ πότε ἡ ἄλλη ἄποψις Πρὸς τὰς ἐρωτήσεις δὲ ποὺ συγκροτοῦν πρότασιν περιεχομένου ἀντιθέτου πρὸς τὴν ἰδικήν μας πρέπει νὰ δίδωμεν ἀμέσως διὰ τῆς ἀπαντήσεώς μας τὴν ἀνασκευὴν πρὶν προλάβῃ ὁ ἀντίπαλος νὰ θέσῃ καὶ ἄλλας ἐρωτήσεις καὶ νὰ κατασκευάσῃ συλλογισμούς. Διότι δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν πρὸς ποῖον σκοπὸν τείνουν αἱ ἐρωτήσεις του. Τὸ σημεῖον αὐτό, καθὼς καὶ ἡ ἀνασκευὴ ποὺ πρέπει νὰ γίνεται, μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὰ «Τοπικά» ¹. Ἐπίσης, ἂν ἡ ἐρώτησις ποὺ τίθεται εἶναι δεκτικὴ συμπεράσματος εἰς τὴν ἀπάντησίν μας, πρέπει νὰ δικαιολογοῦμεν ἐν εἴδει συμπεράσματος αὐτὸ ποὺ λέγομεν. Ἔτσι ὁ Σοφοκλῆς, ὅταν ἠρωτήθη ἀπὸ τὸν Πείσανδρον ἂν ἐψήφισε καὶ αὐτὸς μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους προβούλους τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν Τετρακοσίων, τὸ ὡμολόγησε. «Καὶ πῶς δὲν σοῦ ἐφαίνετο κακὸν τοῦτο;» Καὶ πάλιν ὁ Σοφοκλῆς ἀπήντησε καταφατικῶς. «Ὥστε λοιπὸν καὶ σὺ ἔκαμες αὐτὸ τὸ κακόν;». «Ναί, εἶπε, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κάμωμεν τίποτε ἄλλο καλύτερον». Ἐπίσης ὁ γνωστὸς Σπαρτιάτης, ποὺ ἔδιδε λογοδοσίαν διὰ τὴν διαχείρισιν τῆς ἐξουσίας του ὡς ἐφόρου, ἠρωτήθη ἐὰν ἐνόμιζεν ὅτι δικαίως κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον οἱ ἄλλοι συνάδελφοί του καὶ ἀπήντησε καταφατικῶς. «Ἀλλὰ καὶ σὺ δὲν εἶχες τὴν ἰδίαν γνώμην μὲ αὐτούς;» Καὶ πάλιν συνεφώνησε. «Λοιπὸν δικαίως καὶ σὺ πρέπει νὰ καταδικασθῇς εἰς θάνατον;» «Ὄχι βέβαια, ἀπήντησε· διότι οἱ μὲν συνάδελφοί μου ἐπληρώθησαν καὶ ἔκαμαν ὅ,τι ἔκαμαν, ἐνῷ ἐγὼ δὲν ἐπῆρα χρήματα, ἀλλὰ ἁπλῶς εἶχον αὐτὴν τὴν γνώμην». Δὲν πρέπει λοιπὸν μετὰ τὸ συμπέρασμα νὰ κάμνωμεν νέαν ἐρώτησιν, οὔτε νὰ διατυπώνωμεν ὡς ἐρώτησιν αὐτὸ τοῦτο τὸ συμπέρασμα, ἐκτὸς ἐὰν ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀπολύτως μὲ τὸ μέρος μας.

Καὶ τὰ εὐφυολογήματα φαίνεται ὅτι ἔχουν κάποιαν χρησιμότητα εἰς τοὺς ρητορικοὺς ἀγῶνας καὶ ὁ Γοργίας εἶπε, καὶ τὸ εἶπε πολὺ σωστά, ὅτι πρέπει νὰ καταστρέφωμεν τὴν σοβαρότητα τῶν ἀντιπάλων μας μὲ εὐφυολογήματα καὶ τὰ εὐφυολογήματα μὲ σοβαρότητα. Εἰς τὴν «Ποιητικήν» μας ² ἔχο-

κῆς, ὧν τὸ μὲν ἁρμόττει ἐλευθέρῳ τὸ δ' οὔ. Ὅπως τὸ ἁρμόττον αὑτῷ λήψεται. Ἔστι δ' ἡ εἰρωνεία τῆς βωμολοχίας ἐλευθεριώτερον· ὁ μὲν γὰρ αὑτοῦ ἕνεκα ποιεῖ γελοῖον, ὁ δὲ βωμολόχος ἑτέρου.

19. *Ὁ δ' ἐπίλογος σύγκειται ἐκ τεττάρων, ἔκ τε τοῦ πρὸς ἑαυτὸν κατασκευάσαι εὖ τὸν ἀκροατὴν καὶ τὸν ἐναντίον φαύλως, καὶ ἐκ τοῦ αὐξῆσαι καὶ ταπεινῶσαι, καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὰ πάθη τὸν ἀκροατὴν καταστῆσαι, καὶ ἐξ ἀναμνήσεως. Πέφυκε γὰρ μετὰ τὸ ἀποδεῖξαι αὐτὸν μὲν ἀληθῆ τὸν δὲ ἐναντίον ψευδῆ, οὕτω τὸ ἐπαινεῖν καὶ ψέγειν καὶ ἐπιχαλκεύειν. Δυοῖν δὲ θατέρου δεῖ στοχάζεσθαι, ἢ ὅτι τούτοις ἀγαθὸς ἢ ὅτι ἁπλῶς, ὁ δ' ὅτι κακὸς τούτοις ἢ ὅτι ἁπλῶς. Ἐξ ὧν δὲ δεῖ τοῦτο κατασκευάζειν [δεῖ], εἴρηνται οἱ τόποι πόθεν σπουδαίους δεῖ κατασκευάζειν καὶ φαύλους. Τὸ δὲ μετὰ τοῦτο δεδειγμένων ἤδη αὔξειν ἐστὶν κατὰ φύσιν ἢ ταπεινοῦν· δεῖ γὰρ τὰ πεπραγμένα ὁμολογεῖσθαι, εἰ μέλλει τὸ ποσὸν ἐρεῖν· καὶ γὰρ ἡ τῶν σωμάτων αὔξησις ἐκ προϋπαρχόντων ἐστίν. Ὅθεν δὲ δεῖ αὔξειν καὶ ταπεινοῦν, ἔκκεινται οἱ τόποι πρότερον. Μετὰ δὲ ταῦτα, δήλων ὄντων καὶ οἷα καὶ ἡλίκα, εἰς τὰ πάθη ἄγειν τὸν ἀκροατήν. Ταῦτα δ' ἐστὶν*

---

1. Παραφράζω διὰ νὰ ἀποδώσω καλύτερα τὸ νόημα. Ἡ κατὰ λέξιν μετάφρασις εἶναι «εἰς ἕνα ἐλεύθερον ἄνθρωπον».

μεν εἶπει πόσα εἴδη εὐφυολογημάτων καὶ ἀστείων ὑπάρχουν, καὶ ὅτι ἄλλα μὲν ταιριάζουν εἰς ἕνα καθὼς πρέπει ἄνθρωπον¹ καὶ ἄλλα ὄχι. Πρέπει δὲ νὰ προσέχῃ κανεὶς νὰ χρησιμοποιῇ ἐκεῖνα ποὺ ταιριάζουν σ' αὐτόν. Ἡ εἰρωνεία εἶναι περισσότερον καθὼς πρέπει παρὰ ἡ βωμολοχία. διότι ἐκεῖνος μὲν ποὺ εἰρωνεύεται κάμνει ἕνα ἀστεῖον πρὸς χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐνῷ ὁ βωμολόχος τὸ κάμνει γιὰ νὰ γελάσουν οἱ ἄλλοι.

19. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Ὁ δὲ ἐπίλογος ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρα στοιχεῖα· δηλαδὴ πρῶτον μὲν προσπαθεῖ νὰ διαθέσῃ τὸν ἀκροατὴν εὐνοϊκὰ ὑπὲρ τοῦ ῥήτορος καὶ δυσμενῶς ἐναντίον τοῦ ἀντιπάλου του· δεύτερον ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ ἐξάρῃ ἢ νὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν ὡρισμένων πραγμάτων· τρίτον νὰ ἐξάψῃ τὸ πάθος εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ· καὶ τέταρτον νὰ ξαναθυμίσῃ τὰ γεγονότα ποὺ ἐξετέθησαν. Εἶναι πράγματι φυσικόν, ἀφοῦ ἀποδείξῃ κανεὶς ὅτι εἶπε τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι ὁ ἀντίπαλός του εἶπε ψέμματα, ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς νὰ ἐπαινέσῃ, νὰ ψέξῃ καὶ ἐν γένει νὰ προσθέσῃ τὸ τελευταῖον στολίδι εἰς τὸν λόγον του. Πρέπει δὲ νὰ διατυπώνῃ κανεὶς διὰ τοῦ ἐπιλόγου του τὴν μίαν τοὐλάχιστον ἀπὸ τὰς ἀκολούθους δύο σκέψεις. Δηλαδὴ ἢ ὅτι εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος καλὸς εἴτε γενικὰ εἴτε ὡς πρὸς τὸ συγκεκριμένον σημεῖον ποὺ ἀφορᾷ ὁ λόγος, ἢ ἀντιστοίχως ὅτι ὁ ἀντίπαλός του εἶναι κακὸς εἴτε γενικὰ εἴτε ὡς πρὸς τὸ ἴδιον συγκεκριμένον σημεῖον. Πῶς δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ παράγῃ αὐτὴν τὴν ἐντύπωσιν ἔχει λεχθῆ ἤδη καὶ ἐξετέθησαν οἱ κοινοὶ τόποι, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων ἠμποροῦμεν νὰ παρουσιάζωμεν τὰ πρόσωπα ὡς ἀξιόλογα ἢ ὡς τιποτένια. Ὕστερα ἀπ' αὐτό, ἀφοῦ δηλαδὴ ἔχουν ἀποδειχθῆ τὰ γεγονότα, ἔρχεται κατὰ φυσικὴν σειρὰν ἡ προσπάθεια νὰ ἐξάρῃ κανεὶς ἢ νὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν των. Διότι, πρὶν ἀσχοληθῇ κανεὶς μὲ τὴν σημασίαν ἑνὸς γεγονότος, πρέπει προηγουμένως νὰ συνομολογηθῇ ἡ ὕπαρξίς του. Διότι πράγματι ἡ ἔξαρσις ἑνὸς ἀντικειμένου προϋποθέτει τὴν ὕπαρξίν του. Ἔχουν δὲ ἐκτεθῆ ἤδη καὶ οἱ κοινοὶ τόποι ποὺ εἶναι χρήσιμοι διὰ νὰ ἐξαρθῇ ἢ νὰ μειωθῇ ἡ σημασία ἑνὸς γεγονότος. Κατόπιν, δηλαδὴ ἀφοῦ ἀπεδείχθη καὶ ἡ ἔκτασις καὶ ἡ σημασία τῶν πραγμάτων, πρέπει νὰ προκληθῇ τὸ πάθος τοῦ

ἔλεος καὶ δείνωσις καὶ ὀργὴ καὶ μῖσος καὶ φθόνος καὶ ζῆλος καὶ ἔρις. Εἴρηνται δὲ καὶ τούτων οἱ τόποι πρότερον, ὥστε λοιπὸν ἀναμνῆσαι τὰ προειρημένα. Τοῦτο δὲ ἁρμόττει ποιεῖν οὕτως ὥσπερ φασὶν ἐν τοῖς προοιμίοις, οὐκ ὀρθῶς λέγοντες. Ἵνα γὰρ εὐμαθὴς ᾖ, κελεύουσι πολλάκις εἰπεῖν. Ἐκεῖ μὲν οὖν δεῖ τὸ πρᾶγμα εἰπεῖν, ἵνα μὴ λανθάνῃ περὶ οὗ ἡ κρίσις, ἐνταῦθα δὲ δι' ὧν δέδεικται κεφαλαιωδῶς. Ἀρχὴ δὲ διότι ἃ ὑπέσχετο ἀποδέδωκεν, ὥστε ἅ τε καὶ δι' ὃ λεκτέον. Λέγεται δὲ ἐξ ἀντιπαραβολῆς τοῦ ἐναντίου. Παραβάλλειν δὲ ἢ ὅσα περὶ τὸ αὐτὸ ἄμφω εἶπον, ἢ μὴ καταν-
1420a *τικρύ. «Ἀλλ' οὗτος μὲν τάδε περὶ τούτου, ἐγὼ δὲ ταδί, καὶ διὰ ταῦτα». Ἢ ἐξ εἰρωνείας, οἷον «οὗτος γὰρ τάδ' εἶπεν, ἐγὼ δὲ τάδε. Καὶ τί ἂν ἐποίει, εἰ τάδε ἔδειξεν, ἀλλὰ μὴ ταδί;» Ἢ ἐξ ἐρωτήσεως, «τί οὐ δέδεικται;» ἢ «οὗτος τί ἔδειξεν;» Ἢ δὴ οὕτως [ἢ] ἐκ παραβολῆς ἢ κατὰ φύσιν, ὡς ἐλέχθη, οὕτως τὰ αὐτοῦ, καὶ πάλιν, ἐὰν βούλῃ, χωρὶς τὰ τοῦ ἐναντίου λόγου. Τελευτὴ δὲ τῆς λέξεως ἁρμόττει ἡ ἀσύνδετος, ὅπως ἐπίλογος ἀλλὰ μὴ λόγος ᾖ «εἴρηκα, ἀκηκόατε, ἔχετε, κρίνατε».*

---

1. Ἡ ἔρις, ἡ φιλονεικία, δὲν κατατάσσεται εἰς ἄλλα σημεῖα καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους μεταξὺ τῶν παθῶν. Ἴσως ὀρθὴ

ἀκροατηρίου. Τὰ δὲ πάθη εἶναι ὁ οἶκτος, ὁ τρόμος, ἡ ὀργή, τὸ μῖσος, ὁ φθόνος, ἡ ἅμιλλα καὶ ἡ φιλονεικία [1]. Ἐξετέθησαν δὲ προηγουμένως οἱ κοινοὶ τόποι ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὰ πάθη Ὑπολείπεται τὸ τέταρτον σημεῖον τοῦ ἐπιλόγου, δηλαδὴ ἡ ὑπενθύμισις τῶν ἐκτεθέντων εἰς τὸ κύριον σῶμα τοῦ λόγου. Πρέπει δὲ τοῦτο νὰ γίνεται, ὅπως ἐσφαλμένως διδάσκουν μερικοὶ (ὅτι πρέπει νὰ γίνεται), καὶ εἰς τὰ προοίμια. Πράγματι, προτρέπουν νὰ ἐπαναλαμβάνῃ κανεὶς τὰ (κύρια) ἐπιχειρήματά του. διὰ νὰ τὰ χωνέψουν καλὰ οἱ ἀκροαταί. Ἐνῷ εἰς μὲν τὸ προοίμιον πρέπει ἁπλῶς νὰ ἐκτεθῇ ἡ ὑπόθεσις τοῦ λόγου, διὰ νὰ μὴ διαφεύγῃ ἀπὸ τὸν ἀκροατὴν περὶ τίνος πρόκειται.. Εἰς τὸν ἐπίλογον ὅμως πρέπει συνοπτικὰ νὰ ἀνακεφαλαιώνῃ κανεὶς τὰς ἀποδείξεις. Πρέπει δὲ νὰ ἀρχίζῃ τὸν ἐπίλογόν του, λέγων ὅτι ἐξετέλεσεν ἐκεῖνα ποὺ ὑπεσχέθη. Πρέπει ἑπομένως νὰ ἐπαναλάβῃ τί ὑπεσχέθη καὶ πῶς τὸ ἐξετέλεσε. Τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ἀντιπαραβολὴν τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ ἀντιπάλου. Πρέπει δὲ νὰ ἀντιπαραβάλλωνται ἐκεῖνα ποὺ ἐλέχθησαν ἐκ μέρους τῶν δύο ἀντιπάλων περὶ τοῦ ἰδίου πράγματος, ἐὰν ἔχουν διαφορὰν μεταξύ των. Λ. χ. «Αὐτὸς μὲν εἶπε τοῦτο περὶ τοῦ δεῖνα σημείου, ἐγὼ ὅμως εἶπα ἐκεῖνο, καὶ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους». Μπορεῖ δὲ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ γίνῃ χρῆσις εἰρωνείας, λ χ. «Αὐτὸς βέβαια τὰ εἶπεν ἔτσι, ἐγὼ ὅμως σᾶς τὰ ἐξέθεσα ὡς ἑξῆς. Καὶ τί θὰ ἠμποροῦσε νὰ κάμῃ ἂν ἀπεδείκνυε τοῦτο καὶ ὄχι ἐκεῖνο ;» Ἐπίσης μπορεῖ νὰ γίνῃ χρῆσις ἐρωτήσεων : «Ποῖον σημεῖον τοῦ λόγου μου ἄφησα χωρὶς νὰ τὸ ἀποδείξω :» ἤ : «Καὶ τί μᾶς ἀπέδειξεν ὁ ἀντίπαλος ;» Ἢ τέλος μπορεῖ καὶ νὰ ἐπαναληφθοῦν μὲ τὴν φυσικὴν σειράν, ὅπως ἐξετέθησαν εἰς τὸ κύριον σῶμα τοῦ λόγου, τὰ ἰδικά μας ἐπιχειρήματα, καὶ κατόπιν, ἂν θέλωμεν, ξεχωριστὰ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἀντιπάλου διὰ νὰ κάμωμεν σύγκρισιν μεταξύ των. Ἡ τελευταία φράσις τοῦ ἐπιλόγου ταιριάζει νὰ εἶναι ἀσύνδετος, διὰ νὰ ἀποτελῇ τελείωμα τοῦ λόγου καὶ ὄχι νέον λόγον, ὅπως εἰς τὸ ἑξῆς παράδειγμα : «Εἶπα, τὰ ἀκούσατε, κατέχετε τὴν ὑπόθεσιν, ἀποφασίσατε» [2].

γραφὴ τοῦ ἀρχαίου κειμένου νὰ εἶναι τὸ *χάρις* ἀντὶ τοῦ *ἔρις*, ὁπότε θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφρασθῇ : εὔνοια.

2. Τελευταία φράσις τοῦ λόγου τοῦ *Λυσίου* «Περὶ Ἐρατοσθένους».

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

('Από κάθε ζεῦγος ἀριθμῶν, ὁ πρῶτος δεικνύει τὴν σελίδα καὶ ὁ δεύτερος τὸν στίχον).

«Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ»

ἐκδόσεις Ε. & Μ. Ζαχαροπούλου Ε.Π.Ε.

Ἀθήνα

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

1. ΠΛΑΤΩΝ:
Σοφιστὴς
Μετάφραση Δ. ΓΛΗΝΟΣ
2. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ:
Μήδεια – Κύκλωψ – Ἄλκηστις
Μετάφραση Π. ΛΕΚΑΤΣΑΣ
3. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ:
Ἱππῆς – Νεφέλες
Μετάφραση
Δ. ΦΩΤΙΑΔΗΣ – Κ. ΒΑΡΝΑΛΗΣ
4. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ:
Κορινθιακὰ
ΜετάφρασηΓ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ
5. ΠΛΑΤΩΝ
Πολιτεία Α'. τ.
Μετάφραση Ι. ΓΡΥΠΑΡΗΣ
6. ΣΟΦΟΚΛΗΣ:
Ἀντιγόνη – Ἠλέκτρα – Αἴας
Μετάφραση Κ. ΜΑΝΟΣ,
Κ. ΤΑΜΒΑΚΗΣ, Ζ. ΣΙΔΕΡΗΣ
7. ΠΛΑΤΩΝ:
Πολιτεία Β'. τ.
Μετάφραση Ι. ΓΡΥΠΑΡΗΣ
8. ΑΙΣΧΥΛΟΣ
Χοηφόροι – Εὐμενίδες
Μετάφραση ΕΡ. ΧΑΤΖΗΑΝΕΣΤΗΣ
9. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ:
Μεσσηνιακὰ – Λακωνικὰ
Μετάφραση Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ
10. ΟΜΗΡΟΣ:
Ὀδύσσεια Α'. τ.
Μετάφραση Ζ. ΣΙΔΕΡΗΣ
11. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ:
Περὶ Ψυχῆς – Μικρὰ Φυσικὰ
Μετάφραση Β. ΤΑΤΑΚΗΣ –
Ν. ΣΩΤΗΡΑΚΗΣ – Α. ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ
12. ΟΜΗΡΟΣ:
Ὀδύσσεια Β'. τ.
Μετάφραση Ζ. ΣΙΔΕΡΗΣ
13. ΠΛΑΤΩΝ:
Φαίδων - Πρωταγόρας
Μετάφραση Ε. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ
Β. ΤΑΤΑΚΗΣ
14. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ:
Ἡρακλεῖδαι - Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι - Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις
Μετάφραση Π. ΛΕΚΑΤΣΑΣ -
Θ. ΣΤΑΥΡΟΥ
15. ΠΛΑΤΩΝ:
Συμπόσιο - Κριτίας
Μετάφραση Β. ΔΕΔΟΥΣΗΣ -
Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ
16. ΣΟΦΟΚΛΗΣ:
Οἰδίπους Τύραννος - Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ
Μετάφραση Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ -
Κ. ΘΡΑΚΙΩΤΗΣ
17. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ:
Ἀθηναίων Πολιτεία
Μετάφραση Κ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑΣ
18. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ:
Εἰρήνη - Πλοῦτος
Μετάφραση Κ. ΒΑΡΝΑΛΗΣ
19. ΟΜΗΡΟΣ:
Ἰλιάδα Α'. τ.
Μετάφραση Ο. ΚΟΜΝΗΝΟΥ -
ΚΑΚΡΙΔΗ
20. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ:
Τρωάδες - Βάκχαι - Φοίνισσαι
Μετάφραση Π. ΣΠΑΝΔΩΝΙΔΗΣ -
Κ. ΦΡΙΛΙΓΓΟΣ
21. ΟΜΗΡΟΣ:
Ἰλιάδα Β'. τ.
Μετάφραση Ο. ΚΟΜΝΗΝΟΥ -
ΚΑΚΡΙΔΗ
22. ΣΟΦΟΚΛΗΣ:
Φιλοκτήτης
Μετάφραση Κ. ΚΟΥΡΑΒΕΛΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ
Βάτραχοι
Μετάφραση Α. ΜΕΛΑΧΡΙΝΟΣ
23. ΟΜΗΡΟΣ:
Ἰλιάδα Γ'. τ.
Μετάφραση Ο. ΚΟΜΝΗΝΟΥ
ΚΑΚΡΙΔΗ
24. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ:
Πελοποννησιακὸς Πόλεμος Α'. τ.
Μετάφραση Π. ΞΙΦΑΡΑΣ
25. ΞΕΝΟΦΩΝ:
Κύρου Παιδεία Α'. τ.
Μετάφραση Σ. ΤΖΟΥΜΕΛΕΑΣ
26. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ:
Πελοποννησιακὸς Πόλεμος Α'. τ.
Μετάφραση Π. ΞΙΦΑΡΑΣ

27. ΠΛΑΤΩΝ
Ἀπολογία - Φαῖδρος - Ἵππαρχος
Μετάφραση Κ. ΚΟΥΡΑΒΕΛΟΣ - Ν. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΣ - Π. ΠΕΤΡΙΔΗΣ

28. ΞΕΝΟΦΩΝ
Κύρου Παιδεία Β' τόμος Μετάφραση ΣΤ. ΤΖΟΥΜΕΛΕΑΣ

29. ΠΛΑΤΩΝ
Ἀλκιβιάδης Α - Πολιτικὸς
Μετάφραση Β. ΤΑΤΑΚΗΣ - ΗΛ. ΛΑΓΙΟΣ

30. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ - ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ
Θεμιστοκλῆς - Κάμιλλος, Περικλῆς - Φάβιος Μάξιμος
Μετάφραση Θ.Γ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

31. ΑΙΣΧΥΛΟΣ
Προμηθεὺς Δεσμώτης - Ἀγαμέμνων
Μετάφραση Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ - ΕΡΡ. ΧΑΤΖΗΑΝΕΣΤΗΣ

32. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ - ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ
Σόλων - Ποπλικόλας, Τιμολέων - Αἰμίλιος Παῦλος
Μετάφραση Α. ΛΑΖΑΡΟΥ

33. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ
Πελοποννησιακὸς πόλεμος Γ' τόμος
Μετάφραση Π. ΞΙΦΑΡΑΣ
Μετάφραση στὴ δημοτικὴ ΒΑΣ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

34. ΠΛΑΤΩΝ
Λάχης - Μένων - Παρμενίδης
Μετάφραση Β. ΤΑΤΑΚΗΣ - ΗΛ. ΛΑΓΙΟΣ

35. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ
Ἠλιακὰ
Μετάφραση Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ

36. ΑΙΣΧΥΛΟΣ
Πέρσαι - Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις
Μετάφραση Κ. ΤΑΜΒΑΚΗΣ
Τ. ΜΠΑΡΛΑΣ

37. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ
Ἱππόλυτος - Ἴων.
Μετάφραση Κ. ΚΟΝΤΟΣ - Ν. ΠΟΡΙΩΤΗΣ

38. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ
Δημοσθένης - Κικέρων, Ἀλκιβιάδης - Κοριολανὸς
Μετάφραση Θ.Γ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

39. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ
Ἀττικὰ
Μετάφραση Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ

40. ΠΛΑΤΩΝ
Κρατύλος - Εὐθύδημος
Μετάφραση ΗΛ. ΛΑΓΙΟΣ

41. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ
Πελοποννησιακὸς Πόλεμος Δ' τόμος
Μετάφραση Π. ΞΙΦΑΡΑΣ
Μετάφραση στὴ δημοτικὴ ΒΑΣ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

42. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ
Φιλοποίμην - Τίτος, Πελοπίδας - Μάρκελλος
Μετάφραση Α. ΛΑΖΑΡΟΥ

43. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ
Φωκικὰ
Μετάφραση Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ

44. ΠΛΑΤΩΝ
Θεαίτητος - Ἀντερασταὶ Θεάγης
Μετάφραση Β. ΤΑΤΑΚΗΣ - Π. ΠΕΤΡΙΔΗΣ

45. ΘΟΥΚΙΔΙΔΗΣ
Πελοποννησιακὸς Πόλεμος τόμος Ε'
Μετάφραση Π. ΞΙΦΑΡΑΣ
Μετάφραση στὴ δημοτικὴ ΒΑΣ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

46. ΠΛΑΤΩΝ
Φίληβος - Κρίτων
Μετάφραση Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ - Κ. ΑΡΑΠΟΠΟΥΛΟΣ

47. ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ
Ἔργα (τόμος Α)
Μετάφραση Δ. ΜΑΝΟΣ - Δ. ΖΑΓΟΡΙΤΗΣ

48. ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ
Ἔργα (τόμος Β)
Μετάφραση Δ. ΖΑΓΟΡΙΤΗΣ

49. ΗΡΟΔΟΤΟΣ
Μοῦσαι, τόμος Α'
Μετάφραση ΕΥ. ΠΑΝΕΤΣΟΣ

50. ΠΛΑΤΩΝ

51. ΠΛΑΤΩΝ
Τίμαιος
Μετάφραση Θ. ΒΛΥΖΙΩΤΗΣ - Χ. ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

52. ΠΛΑΤΩΝ
Γοργίας
Μετάφραση ΣΤ. ΤΖΟΥΜΕΛΕΑΣ

***ΑΘΗΝΑ**: Ἀρσάκη 6 - τηλ. 3233271, 3247791*